

TESAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of TESAM Academy
CİLT VOLUME: 12 SAYI ISSUE: 1 OCAK JANUARY 2025
ISSN: 2148 - 2462 E-ISSN: 2458 - 9217 DOI: 10.30626/tjbe

TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Copyright Owner
Dr. Yıldırım DENİZ

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Muhammet AYDOĞAN

Baş Editör Chef Editor
Prof. Dr. Veysel BOZKURT

Alan Editörleri Section Editors*
Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇCİ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Yabancı Dil Editörleri Foreign Language Editors
Neslihan KAYALI

Yayın Koordinatörü Publication Coordinator
Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KÖNİ (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ŞENTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Ocak (Kış) ve Temmuz (Yaz) aylarında yayımlanır.
Biannual (Winter & Summer)

TESAM Akademi Dergisi uluslararası katılımlı ve hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
Turkish Journal of TESAM Academy is the official per-reviewed, international journal of the
Türkiye. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

- Prof. Dr. Adem ÇAYLAK (Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU (N. Erbakan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ahmet TAŞAÇIL (Yeditepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali Burak DARICILI (Bursa Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali Z. SAĞIROĞLU (A. Yıldırım Beyazıt Üni.)
- Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Manas Üniversitesi)
- Prof. Dr. A. Yasemin YALTA (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Arzu AL (Marmara Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLI (Dumlupınar Üni.)
- Doç. Dr. Cüneyt ÖZŞAHİN (N. Erbakan Üniversitesi)
- Dr. Ekaterina CLİMENKO (Stanford University)
- Dr. Elmira KHABİBULLİNA (Kazan Fed. Uni.)
- Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ (Gelişim Üni.)
- Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Adnan Menderes Üni.)
- Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Feridun YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Furkan KAYA (Yeditepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL (Ankara HBV. Üni.)
- Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
- Doç. Dr. İlsur NAFİKOV (Kazan Federal Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İmam Bakır KANLI (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Prof. Dr. I. S. WEKKE (Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri)
- Prof. Dr. Kamuran REÇBER (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM (İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet A. AYDEMİR (Muş Alparslan Üni.)
- Prof. Dr. Mehmet S. DİLEK (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Meral SERARSLAN (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Afandi Bin SALLEH (University of Soltan Zainal A.)
- Prof. Dr. Mustafa LAMBA (Mehmet Akif Ersoy Üni.)
- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ (N.Erbakan Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Murat ERDOĞAN (Türk-Alman Üni.)
- Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL (G. Osmanpaşa Üni.)
- Prof. Dr. M. Ozan BAŞKOL (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat Sabır BÖKENBAYULI (Batı Kazakistan İnovasyon ve Tek. Üni.)
- Prof. Dr. Nejat DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Öner AKGÜL (Milli Savunma Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Özgür SAYIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA (İstanbul Aydın Üni.)
- Prof. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN (Marmara Üni.)
- Doç. Dr. Sevinç RUİNTAN (Bakü Devlet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sıtkı SÖNMEZER (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
- Prof. Dr. Stephen WİLKS (University of Exeter)
- Prof. Dr. Tuncay ÖGÜN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Doç. Dr. Turgay MÜNYAS (İstanbul Okan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Umur KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Veysel KURT (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zahide ONARAN (İstanbul Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler Editors*

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Muhammet Banazılı (Tarsus Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Adem Türkmen (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Ayata (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir Merdan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Anıl Çağlar Erkan (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu Al (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın İnci Sökmen Alaca (İstanbul Arel Üniversitesi)
Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Bora Bayraktar (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Doç. Dr. Derya Hekim (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Eren Alper Yılmaz (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aslantaş (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun Kırılmaz (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İrem Yalkı (İstanbul Okan Üniversitesi)
Doç. Dr. İrfan Özet (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender Karakaya (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Kader Özlem (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Öztürk (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rakipoğlu (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Merve Suna Özel Özcan (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Mete (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Orhan Özer (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Şahanoğulları (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan Karaoğlu (Bağımsız Araştırmacı)
Prof. Dr. Ömer İskenderoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Öner Akgül (Milli Savunma Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rüya Kaplan Yıldırım (Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Seyedmohammad Seyedi Asl (Hse Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süreyya Yılmaz Özekenci (Çağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Türker Şimşek (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Ufuk Alkan (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Yeşim Demir (Anka Enstitüsü)
Doç. Dr. Zümrüt Hatun Demirel (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Indexing-Abstracting

TRDİZİN

EBSCO (Central & Eastern European Academic Source, EBSCO Discovery Service)

DOAJ

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design
RMG Medya

Baskı ve Cilt Publisher

Adres: Anadolu Mahallesi Karlıdağ Caddesi No:32 Yıldırım/BURSA

Tel: 0 224 251 04 14

İletişim Correspondence

Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. Bilgi Plaza

No: 111 K:2 D:8 Ataşehir/İstanbul

Tel: (0216) 461 00 47

E-Posta tesamakademi@gmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tesamakademi> / www.tesam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

VIII Editörden / Editorial

XI MAKALELER / ARTICLES

13 Orta Doğu'da Güç Dengeleri: Suriye Krizi ve İran'ın Stratejik Hamleleri (1990-2020)

Balance of Power in The Middle East: The Syrian Crisis and Iran's Strategic Moves (1990-2020)

Araştırma Makalesi / Research Article

Arif AKBAŞ

43 Iran's Defensive Policy in Assad's Syria: Proxy War

Esad'ın Suriyesi'nde İran'ın Savunmacı Politikası: Vekalet Savaşı

Araştırma Makalesi / Research Article

Damla TAŞDEMİR KADERLİ-Ömer Göksel İŞYAR

67 Avrupa'da Yeni Bir Sistem: Avrupa Birliği Göç ve İltica Paktı

A New System in Europe: The EU Pact on Migration and Asylum

Araştırma Makalesi / Research Article

Damla TAŞKIN-Levent Ersin ORALLI

97 Suudi Arabistan'da Siyaset-Medya Etkileşimi ve Suudi Medya Politikalarında Devamlılık Unsuru

Politics-Media Interaction in Saudi Arabia and the Element of Continuity in Saudi Media Policies

Araştırma Makalesi / Research Article

Ferhan Serkut ÇOLAK-Muzaffer Ercan YILMAZ

131 Investigation of Macro-Economic Factors Affecting Financial Fragility in G-20 Countries

G-20 Ülkelerinde Finansal Kırılganlığı Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin İncelenmesi

Araştırma Makalesi / Research Article

Gülden KADDOĞLU AYDIN-Burak BÜYÜKOĞLU

- 157 Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı Çerçevesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analiziyle Değerlendirilmesi
Evaluation of the Efficiency of Regional Development Agencies within the Framework of New Regionalism Approach by Data Envelopment Analysis
Araştırma Makalesi / Research Article
Hamza ATEŞ-Şura ZAVALSIZ-Zehra NAMLI BİLMEZ
- 183 Nükleer Silahların Gölgesinde Keşmir Meselesinin Çözüm Senaryoları
Resolution Scenarios of the Kashmir Issue in the Shadow of Nuclear Weapons
Araştırma Makalesi / Research Article
Kaan KILIÇ
- 217 Gelişmekte Olan Ülkeler Perspektifinden Politik Riskin Pay Senedi Piyasalarına Yansımalarına Yönelik Ekonometrik Kanıtlar
Econometric Evidence on the Impact of Political Risk in Emerging Markets from the Perspective of Developing Countries
Araştırma Makalesi / Research Article
Kenan İLARSLAN
- 243 Rusya-Ukrayna Savaşında Avrupa Birliğinin Enerji Politikası ve Türkiye: Kamu Politikası Süreci Çerçevesinde Bir Analiz
The Energy Policy of the European Union in the Russia-Ukraine War and Türkiye: An Analysis within the Framework of the Public Policy Process
Araştırma Makalesi / Research Article
Merve ADATEPE-Volkan GÖÇOĞLU
- 279 Kıbrıs'ta 1878'den-1974'e Yaşanan Türk Göçlerine Dair Bir Araştırma
A Research on Turkish Migrations in Cyprus from 1878-1974
Araştırma Makalesi / Research Article
Murat CİHAN-İbrahim MAZMAN

- 325** OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterleri Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerine İlişkin Değerlendirme
Assessment of Turkic Republics within the Framework of OECD Trade Facilitation Criteria
Araştırma Makalesi / Research Article
Neslihan KIZILER
- 365** Analysis of Federal Reserve Policy Rates and Bitcoin Prices: Pre and Post-COVID-19 Differentiations
FED Politika Faiz Oranları ve Bitcoin Fiyatlarının Analizi: COVID-19 Öncesi ve Sonrası Farklılıkları
Araştırma Makalesi / Research Article
Osman ALTAY
- 387** Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi Perspektifinden Kadınların Güçlendirilmesi: İzlanda ve Türkiye Karşılaştırması
Women's Empowerment from the Perspective of the Global Gender Gap Index: A Comparison of Iceland and Türkiye
Araştırma Makalesi / Research Article
Semiha Sultan TEKKANAT-Aişe Nur ÖZKARA
- 427** Devlet Kırılganlığı ile Terörizm Arasında Bir Bağlantı Var mı? Sahel Ülkelerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi
Is There a Nexus Between State Fragility and Terrorism? A Comparative Analysis of The Sahel Countries
Araştırma Makalesi / Research Article
Sinan BARAN
- 457** The Effects of Energy Consumption and Foreign Direct Investments on Economic Growth in Türkiye: Fourier-Shin Cointegration Test
Türkiye'de Enerji Tüketiminin ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Fourier-Shin Eşbütünleşme Testi
Araştırma Makalesi / Research Article
Tacinur AKÇA

481 Bağımlılıkla Mücadelede Siyasi Partilerin Politika Önerileri: 2023 Seçimlerine Yönelik İnceleme

Policy Proposals of Political Parties in the Battle Against Addiction: An Analysis for the 2023 Elections

Araştırma Makalesi / Research Article

Tuğba YOLCU

514 **Yayın İlkeleri**

Editorial Policy

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli Okurlar,

TESAM Akademi Hakemli Dergisi'nin 12(1) sayısı ile yeniden sizlerle buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda, uluslararası ilişkiler, ekonomi, güvenlik, enerji ve politika gibi farklı disiplinlerdeki akademik tartışmaları derinlemesine ele alan çalışmalar yer almaktadır.

Bu sayıda, Orta Doğu'daki güç dengeleri ve Suriye krizine odaklanan Arif Akbaş'ın çalışması ile başlıyoruz. Benzer bir çerçevede, Damla Taşdemir Kaderli ve Ömer Göksel İşyar'ın çalışması, İran'ın Suriye'deki vekalet savaşı stratejisini incelemektedir. Avrupa'daki yeni göç ve iltica sistemini ele alan Damla Taşkın ve Levent Ersin Orallı, Avrupa Birliği'nin göç politikalarındaki dönüşümleri analiz etmektedir.

Bunun yanı sıra, Ferhan Serkut Çolak ve Muzaffer Ercan Yılmaz, Suudi Arabistan'da medya ve siyaset etkileşimini mercek altına alırken, Gülden Kadooğlu Aydın ve Burak Büyükoğlu G-20 ülkelerindeki finansal kırılganlığın makroekonomik faktörlerini değerlendirmektedir. Hamza Ateş, Şura Zavalsız ve Zehra Namlı Bilmez ise yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde bölgesel kalkınma ajanslarının etkinliğini analiz etmektedir.

Uluslararası güvenlik bağlamında, Kaan Kılıç, Keşmir meselesinin çözüm senaryolarını nükleer silahların gölgesinde tartışırken, Kenan İlarıslan politik riskin pay senedi piyasalarına etkilerini ekonometrik bir yaklaşımla incelemektedir. Merve Adatepe ve Volkan Göçoğlu ise Rusya-Ukrayna savaşı çerçevesinde Avrupa Birliği'nin enerji politikalarının Türkiye ile ilişkisini değerlendirmektedir.

Tarihsel perspektiften ele alınan çalışmalar arasında, Murat Cihan ve İbrahim Mazman, 1878-1974 arası Kıbrıs'taki Türk göçlerini incelerken, Neslihan Kızıler OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerini analiz etmektedir. Osman Altay, FED politika faiz oranlarının Bitcoin fiyatlarına etkisini COVID-19 öncesi ve sonrası dönem farklılıkları üzerinden değerlendirmektedir.

Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, Semiha Sultan Tekkanat ve Aişe Nur Özkara, Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi perspektifinden kadınların güçlendirilmesini, İzlanda ve Türkiye özelinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Sinan Baran, devlet kırılganlığı ile terörizm arasındaki ilişkiyi Sahel ülkeleri üzerinden analiz etmektedir.

Tacinur Akça, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini Fourier-Shin eşbütünleşme testi ile

incelerken, Tuğba Yolcu, 2023 seçimleri bağlamında siyasi partilerin bağımlılıkla mücadele politikalarının etkinliğini analiz etmektedir.

Bu sayıda yer alan çalışmalar, disiplinlerarası bir bakış açısıyla önemli akademik tartışmaların kapısını aralamakta ve hem akademik dünyaya hem de politika yapıcılara önemli katkılar sunmaktadır. Katkı sağlayan tüm akademisyenlere teşekkür eder, okuyucularımıza faydalı bir sayı olmasını dileriz.

Saygılarımızla,

Editör Kurulu

MAKALELER
ARTICLES

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Orta Doğu'da Güç Dengeleri: Suriye Krizi ve İran'ın Stratejik Hamleleri (1990-2020)

*Balance Of Power in The Middle East:
The Syrian Crisis and Iran's Strategic Moves (1990-2020)*

Öz

Bu makaledeki amacımız İran'ın dış politikası, İran hükümeti ile diğer devletlerarasındaki ekonomik, askeri ve sosyal ilişkileri Türkiye'yi de etkileyen boyutuyla açıklanmaktadır. Makalede versthende yöntemi kullanılmıştır. Coğrafya ve jeopolitik İran'ın dış politikasını belirlemede çok önemli bir faktördür. 1979'daki İran Devrimi'nin ardından Ayetullah Humeyni, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin Amerikan yanlısı dış politikasını terk etmiş ve Orta Doğu'daki varlığını Şii dünyası eksenini kuşatacak şekilde bir yönelime girmiştir. Eski rejim yerine yeni kurulan İslam Cumhuriyeti'nin Orta Doğu'daki son yirmi yıllık dış politikası, yüzüncü yılına giren Türkiye'yi yakından ilgilenmektedir. Ayrıca sahada İran ve Türkiye siyasetleri çoğu zaman çatışmaktadır. İran kendisini çevreleyen ülkelere mezhepsel dinamikler üzerinden sıklıkla tesir etmeye çalışmaktadır. Ülke kendi içinde İslami devrimi teşvik ederken, bir yandan da Batılı ve gayrimüslim etkileri ortadan kaldırmaya yönelik pragmatist bir tutum sergilemektedir. Bu ise Doğucular ile Batıcılar arasında sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına neden olmaktadır. Araştırma bulgumuz İran-İrak Savaşı'nın sona ermesinden bu yana İran'ın yeni dış politikası küresel konumu üzerinde dramatik bir etki yaratmaktadır. Coğrafya kaderdir, ama Orta Doğu'da bu kaderin iplerini çeken güçler her zaman değişir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suriye, Orta Doğu, Türkiye

Abstract

The primary goal of this article is to elucidate Iran's foreign policy by examining its economic, military, and social relations with other nations, particularly in the context of its impact on Türkiye. The article employs the versthende method, emphasizing the significance of geography and geopolitics in shaping Iran's foreign policy. Following the Iranian

Arif AKBAŞ

Öğr. Gör. Dr.,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Yıldızeli Meslek Yüksekokulu,
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü.
arifakbas@yahoo.com
ORCID : 0000-0002-8480-4350

Cilt / Issue: 12(1) 13-40
Geliş Tarihi: 19.12.2023
Kabul Tarihi: 11.01.2025

Atıf: Akbaş, A. (2025). Orta Doğu'da güç dengeleri: Suriye krizi ve İran'ın stratejik hamleleri (1990-2020). *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 13-40. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1407137>

Revolution in 1979, Ayatollah Khomeini diverged from Shah Mohammad Reza Pahlavi's pro-American foreign policy, redirecting Iran's focus in the Middle East towards the axis of the Shiite world. The foreign policy of the newly established Islamic Republic in the Middle East over the past two decades, in contrast to the previous regime, has become intricately linked with Türkiye, which is celebrating its centennial year. Moreover, Iran and Türkiye often find themselves at odds in their policies, leading to frequent clashes in the field. Iran aims to exert influence on neighboring countries and frequently employs sectarian dynamics. Simultaneously, while promoting the Islamic revolution domestically, Iran adopts a pragmatic approach to counter Western and non-Muslim influences, contributing to a complex dynamic between Eastern and Western powers. Our research findings indicate that since the conclusion of the Iran-Iraq War, Iran's new foreign policy has had a profound impact on its global standing. Geography is destiny, but in the Middle East, the forces pulling the strings of this destiny are always changing.

Keywords: Iran, Syria, Middle East, Türkiye

Extended Abstract

Iran and Russia believe that their important national interests are at stake in the developments in the Middle East, Central Asia, and the Trans-Caucasus, especially in terms of energy resources from Iraq, Syria, and the Caspian Sea. They aim to have more influence in Türkiye within the same region. The Islamic Republic of Iran prioritizes its relations with other states in the region and the rest of the Islamic world. Iran is seeking new allies globally due to its increasing political and economic isolation in the international community, evident in various economic sanctions and the EU oil embargo imposed in response to questions raised about Iran's nuclear program. Russia is experiencing a similar situation in recent developments. At this point, Türkiye appears to be a gateway out of the current regional disputes for Iran and Russia. Relations with the European Union have gradually improved trade relations with countries such as Italy, France, and Germany, given that Iran is an important oil exporter. Russia, China, and India are also emerging as friends of Iran. These three countries face similar challenges in the global economy as they industrialize, and as a result, they share common ideas on various issues. Iran maintains regular diplomatic and trade relations with Russia and the former Soviet Republics.

One of the most curious developments in modern Middle East politics has been the emergence and continuity of the Iran-Syria alliance since its establishment. In general, there are three reasons for the importance of

the Tehran-Damascus axis in the world. Firstly, Syria has supported Iran since the very beginning of its eight-year war against Iraq (1980-1988). In recent years, the influence of the alliance with Iran on Middle East politics has gradually increased. Since the outbreak of the Syrian crisis in 2011, support for the Assad regime has never decreased. The second reason is that Iran has maintained a relationship of mutual interest with Syria for more than four decades, despite the many difficulties and periodic tensions in the relationship. This is quite unusual given the volatile and changing political backdrop in the Middle East. Thirdly, this bilateral alliance is of great importance, as both countries are located at key points in the Middle East and therefore contribute immensely to the geopolitical significance of the alliance (Goodarzi, 2020, ss. 177-191). "The eastward expansion of NATO or the increasing influence of the United States and its allies in crises in Central Asia, the Caucasus, or the Middle East are seen by both Russia and Iran as a threat to their national security" (Al-Basra, 2023, ss. 1-2). Due to current conditions, Russia and Iran have been forced to act jointly in Syria. Given the differences in the reasons for Russia and Iran's involvement in the war, the Syrian quagmire increases the concerns that exist both in Tehran and Moscow (Kozhanov, 2017, s. 122).

The alliance between Syria and Iran has become a permanent feature in the political landscape of the Middle East. Additionally, it has had a significant impact on shaping the events in the region, which have been problematic since the beginning after the Iranian Revolution, leading to major changes. Contrary to prevailing opinion, it can also be said that the alliance between the two states is for defense purposes. This situation has arisen in response to a series of events and developments. The most remarkable events in these developments are the invasion of Iran by Iraq in 1980 and America's adventurism in the Middle East. Israel's invasion of Lebanon in 1982 is also an important development. Critical stages in the development and consolidation of the compulsory alliance in the 1980s, 21st century have also caused its longevity (Goodarzi, 2009, s. 12). Given the strong relations at the state level, the content of cultural diplomacy motivations between Iran and Syria also constitutes close cooperation. This cooperation is gradually increasing at the military and economic levels (Maltzahn, 2013, s. 27).

Between 1990 and 2020, some deceptions have come to the fore in Iran's foreign policy. Iran and Iraq re-established border relations in 1990, but the border between the two countries has still not been fully resolved. There are still problems related to prisoners of war and freedom of

navigation and management on the Shatt al-Arab waterway. Written agreements that can solve these problems have not yet been made. Iran administers two islands in the Persian Gulf claimed by the UAE. The Caspian Sea water boundaries have not yet been deciphered between Azerbaijan, Iran, and Turkmenistan. Iran's policy of exporting the Islamic Revolution disturbs many countries in the Middle East. The theory of Umm al-Qura (according to Mohammad Javad Larijani, the core or dominant element of the Islamic world/ummah is the Islamic Republic of Iran) has been criticized as being considered equivalent to complete pragmatism in political action. The Islamic Republic of Iran's policy of reducing tensions does not always work either. The "Look to the East policy" put forward by Mahmoud Ahmadinejad in 2005 brings three situations to mind: the development of relations with the East and the limitation of relations with the West, symmetrical balance in relations with the East and West, primarily asymmetrical balance in relations with the East and West. But we can say that this policy has also led to Iran becoming increasingly isolated.

Relations between Türkiye and Iran in the context of the Syrian crisis involve a complex dynamic. The activities of both countries in the region, their strategic interests, and their relations with the developments in Syria have changed over time. Türkiye and Iran have supported different sides of the civil war in Syria. While Türkiye has supported opposition groups, Iran has supported the Assad regime. This situation has brought conflicting interests between the two countries. Türkiye and Iran are in competition due to a number of factors such as regional leadership claims, ethnic and religious dynamics. This rivalry has become more pronounced in the context of the Syrian crisis and has complicated relations between the two countries. The large influx of refugees caused by the conflict in Syria has also affected Türkiye and Iran. Both countries have had to deal with refugee problems, causing humanitarian, economic, and social difficulties. Although they support different sides on Syria, there is also dialogue and cooperation between Türkiye and Iran on issues such as regional security, energy cooperation, and economic relations. The two countries have common interests in ensuring regional stability. Türkiye, Russia, and Iran have launched the Astana Process to find a solution to the conflict in Syria. This process means that the three countries should come together to decipher the situation in Syria and search for a solution. These complex dynamics in the relations between Türkiye and Iran in the context of the Syrian crisis continue to affect the regional policies of both countries. The role and influence of both countries in the region may change over time, affecting the course of relations.

Giriş

İran ve Rusya, Orta Doğu, Orta Asya ile Trans Kafkasya'daki gelişmelerde özellikle Irak, Suriye üzeri Hazar Denizi'nden gelen enerji kaynakları konusunda önemli ulusal çıkarlarının söz konusu olduğuna inanmaktadırlar. Aynı bölgede Türkiye de daha çok söz sahibi olmak istemektedir. İran İslam Cumhuriyeti, bölgedeki diğer devletlerle ve İslam dünyasının geri kalanıyla olan ilişkilerine öncelik vermektedir. İran, uluslararası toplumda artan siyasi ve ekonomik izolasyonu nedeniyle dünya çapında yeni müttefikler aramaktadır. Bu izolasyon, İran'ın nükleer programıyla ilgili gündeme getirilen sorulara yanıt olarak uygulanan çeşitli ekonomik yaptırımlarda ve AB petrol ambargosunda açıkça görülmektedir. Benzer durumu son gelişmelerde Rusya da yaşamaktadır. Bu noktada Türkiye, İran ve Rusya için mevcut bölgesel anlaşmazlıklarda bir çıkış kapısı olarak gözükmektedir. Avrupa Birliği ile ilişkiler İran'ın önemli bir petrol ihracatçısı olması sebebiyle İtalya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerle ticaret münasebetleri giderek artacak şekilde iyileştirmiştir. Rusya, Çin ve Hindistan da İran'ın dostları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu üç ülke, sanayileşirken küresel ekonomide benzer zorluklarla karşı karşıya kalıyor ve sonuç olarak kendileri bir dizi konuda aynı ortak fikirlerde buluşmaktadırlar. İran, Rusya ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile düzenli diplomatik ve ticari ilişkilerini sürdürmektedir.

Modern Ortadoğu siyasetindeki en merak uyandıran gelişmelerden biri de kurulduğundan bu yana İran-Suriye ittifakının ortaya çıkışı ve sürekliliği olmuştur. Genel olarak Tahran-Şam ekseninin dünyadaki öneminin üç sebebi vardır. İlk olarak, Suriye Irak'a karşı sekiz yıl süren savaşında (1980-1988) en başından beri İran'ı desteklemiştir. Son yıllarda İran'la ittifakın Orta Doğu siyaseti üzerinde etkisi giderek artmaktadır. 2011'de Suriye krizinin patlak vermesinden bu yana Esad rejimine verilen destek hiç azalmamıştır. İkincisi sebep ise İran'ın karşılaştığı birçok zorluğa ve ilişkideki dönemsel gerilimlere rağmen kırk yılı aşkın süredir Suriye ile karşılıklı çıkar ilişkisini devam ettirmesidir. Ortadoğu'daki oynak ve değişen siyasi zemin dikkate alındığında bu oldukça sıra dışıdır. Üçüncüsü, her iki ülkenin de Orta Doğu'nun kilit noktalarında yer alması ve dolayısıyla ittifakın jeopolitik önemine son derece katkıda bulunduğundan, bu ikili ittifak büyük önem taşımaktadır (Goodarzi, 2020, ss. 177-191). "NATO'nun doğuya doğru genişlemesi veya Orta Asya, Kafkasya veya Orta Doğu'daki krizlerde ABD'nin ve müttefiklerinin etkisinin artması hem Rusya hem de İran tarafından ulusal güvenliklerine tehdit olarak görülmektedir." (Al-Basre, 2023, ss. 1-2) Mevcut koşulların etkisiyle Rusya ve İran Suriye'de ortak hareket etmek

zorunda kalmıştır. Rusya ve İran'ın savaşa dâhil olma sebeplerindeki farklılıklar dikkate alındığında, Suriye bataklığı hem Tahran'da hem de Moskova'da var olan endişeleri artırmaktadır (Kozhanov, 2017, s. 122).

Suriye ve İran arasındaki ittifak, Ortadoğu'nun siyasi manzarasında kalıcı bir özellik haline gelmiştir. Ayrıca İran Devrimi'nden sonra başlangıcından bu yana sorunlu olan bölgedeki olayların şekillenmesi ve büyük değişimlere yol açması açısından önemli bir etkiye sahip olmuştur. Hâkim görüşün aksine iki devlet arasındaki ittifakın özünde savunma amaçlı olduğu da söylenebilir. Bu durum bir dizi olay ve gelişmeye yanıt/tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerdeki en dikkat çekici olaylar; 1980'de Irak'ın İran'ı işgali ve Amerika'nın Orta Doğu'daki maceracılığıdır. İsrail'in Lübnan'ı 1982'de işgal etmesi de önemli bir gelişmedir. Zorunlu ittifakın 1980'lerdeki gelişimi ve sağlamlaşmasındaki kritik aşamalar, 21. yüzyıldaki uzun ömürlülüğüne de sebep olmuştur (Goodarzi, 2009, s. 12). Devlet düzeyindeki güçlü ilişkiler göz önüne alındığında, İran ve Suriye arasındaki kültürel diplomasi motivasyonlarının içeriği yakın işbirliğini de oluşturmaktadır. Bu işbirliği ise askeri ve ekonomik düzeyde giderek artmaktadır (Maltzahn, 2013, s. 27).

1990 ve 2020 arasında İran'ın dış politikasında bazı hususlar ön plana çıkmaktadır. İran ve Irak 1990'da sınır ilişkilerini yeniden kurdular ancak iki ülke arasındaki sınır hala tam manasıyla çözülebilmemiş değildir. Savaş esirleri ve Şattül *Arap* su yolu üzerinde seyrüsefer özgürlüğü/yönetimi ile ilgili sorunlar devam etmektedir. Bunları çözebilecek yazılı anlaşmalar henüz yapılabilmemiş değildir. İran, Basra Körfezi'nde BAE'nin hak iddia ettiği iki adayı yönetmektedir. Küçük Tunb (Arapça "Tunb Sughra", Farsça "Jazireh-ye Tonb-e Kuchek") ve Büyük Tunb (Arapça "Tub al Kubra", Farsça "Jazireh-ye Tonb-e Bozorg") adaları iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Hazar Denizi su sınırları Azerbaycan, İran ve Türkmenistan arasında henüz bir karara bağlanamamıştır. İran'ın İslam Devrimi'ni ihraç etme politikası Orta Doğu'daki birçok ülkeyi rahatsız etmektedir. Ümmü'l-*Kura* teorisi, [Mohammad Javad Laricani'ye göre İslam dünyasının/ ümmetinin çekirdeği ya da başat unsuru İran İslam Cumhuriyeti'dir.] siyasi eylemde tam bir pragmatizme eşdeğer görülerek eleştirilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin gerginliği azaltma politikası da her zaman işe yaramamaktadır. Mahmud Ahmedinejad'ın 2005 te öne sürdüğü "*Doğuya Bak politikası*", akıllara üç durumu getirmektedir: Doğu ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Batı ile ilişkilerin sınırlandırılması, Doğu ve Batı ile ilişkilerde simetrik denge, Doğu ve Batı ile ilişkilerde öncelikli olarak asimetrik dengedir. Fakat bu politika da İran'ın giderek daha çok yalnızlaşmasına yol açmıştır diyebiliriz.

Türkiye'nin Yüzüncü Yılı ve İran'ın Suriye-Orta Doğu Politikası

Türkiye'nin Cumhuriyet'in yüzüncü yılına girmesi, sadece iç politikada değil, dış politikada da önemli bir dönemektir. Bu çerçevede, İran'ın Suriye ve Orta Doğu politikaları Türkiye için kritik bir sınav alanı oluşturmaktadır. Suriye hem Türkiye hem İran için bölgesel çıkarların keşiştiği bir sahadır. Özellikle 2011'deki Suriye iç savaşı, her iki ülkenin farklı stratejik çıkarlar etrafında şekillenen tutumlarını derinleştirmiştir.

Türkiye, Suriye'deki istikrarsızlıktan doğrudan etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır. Milyonlarca mülteci Türkiye'ye sığınmış durumda olup sınır güvenliği tehdit altındadır. Türkiye, başta Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı harekâtlarıyla sınırlarını güvence altına almak ve Suriye'nin kuzeyinde PKK/YPG gibi unsurların etkinliğini kırmak amacıyla askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. İran ise Esad rejimini destekleyerek Suriye'deki nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. Türkiye, Esad rejimi karşıtı bir pozisyon alırken, İran bu rejimi ayakta tutma yönünde hareket etmiştir. Bu zıt tutumlar, Suriye sahasında Türkiye ve İran arasında zaman zaman gerilimlere neden olmaktadır.

Türkiye açısından İran'ın Orta Doğu politikaları, sadece Suriye ile sınırlı değildir. Irak'taki Şii nüfuzunu artırma çabaları, Lübnan'daki Hizbullah bağlantıları ve Yemen'deki Husilere olan desteği gibi geniş çaplı bir yayılma politikası, Türkiye'nin dikkatle izlediği gelişmeler arasında yer almaktadır. İran'ın mezhepsel temelli politikaları, Türkiye'nin Orta Doğu'da takip ettiği çoğulcu ve kapsayıcı yaklaşımla örtüşmemektedir. Buna karşılık, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler ve enerji işbirliği, iki ülkenin siyasi görüş ayrılıklarına rağmen süregelmektedir. Özellikle doğalgaz ticareti, İran'ın Türkiye için önemli bir enerji tedarikçisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, iki ülkenin karşı karşıya geldiği birçok meseleye rağmen, diplomatik ilişkiler belli bir seviyede korunmaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasında İran'la ilişkiler, dengeli bir strateji gerektirmektedir. Türkiye, hem Suriye'deki güvenlik çıkarlarını korumaya çalışırken hem de İran'la ekonomik işbirliğini sürdürmek zorundadır. Bu durum, Türkiye'nin bölgesel istikrar arayışını zorlu bir diplomasi sınavına dönüştürmektedir. İran'ın Suriye ile Orta Doğu politikasının temel dinamikleri, bölgesel nüfuzunu genişletme ve mezhepsel temellere dayanan Şii kuşağı oluşturma hedefleriyle şekillenmektedir. Suriye'de Esad rejimini destekleyerek, Akdeniz'e açılan stratejik bir koridoru güvence altına almayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda Lübnan'daki Hizbullah ile Suriye üzerinden bağlantısını sürdürerek, İsrail'e karşı

caydırıcılık sağlamaktadır. İran'ın Irak'taki Şii milisler üzerindeki etkisi, Yemen'de Husiler'e verdiği destek ve Lübnan'da Hizbullah aracılığıyla güç projeksiyonu, Orta Doğu'daki genel nüfuz alanını artırmayı hedefleyen uzun vadeli bir stratejiyi yansıtır.

İran-Suriye ittifakı; Ortadoğu'da İran politikası

Suriye ve İran stratejik müttefiklerdir. İktidardaki laik Baas Partisi'nin Arap milliyetçi ideolojisi ile İran İslam Cumhuriyeti'nin pan-İslamcı politikaları arasındaki ideolojik çatışmaya rağmen, Suriye genellikle İran'ın en yakın müttefiki olarak gösterilmektedir (Bakri, 2023, ss. 1-2). Stratejik ittifak, Suriye'nin Baas yönetimindeki Irak'a karşı Arap olmayan İran'ın yanında yer aldığı İran-İrak Savaşı'ndan bu yana devam etmektedir. İki ülke dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e karşıydılar. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail yanlısı politikalara da ortak bir husumeti paylaşmaktaydılar (Goodarzi, 2023, s. 5). Suriye, Lübnan'daki Hamas, Hizbullah ve Filistinli çeşitli gruplara silah göndermek için İran'la işbirliği yapmıştır. Bu ise Amerika'yı fazlasıyla kızdırmış ve rahatsız etmiştir. ABD, Birleşik Krallık ve Kanada kısmen Hizbullah'a verdikleri destek nedeniyle hem İran'ı hem de Suriye'yi terörizme destek veren ülkeler olarak ilan etmişlerdir (Goerment of Canada, 2012).

Suriye İç Savaşı sırasında İran, Rusya ile birlikte Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ı iktidarda tutmak için kapsamlı, pahalı ve bütünleşik bir çaba içerisine girmiştir (Fulton, 2013, s. 21). İran, Suriye, Irak ve Rusya merkezi Bağdat'ta bulunan bir terörle mücadele ittifakı da oluşturmuşlardı. Eylül 2022'de İran devlet medyası (İRNA), İran ile Suriye'den üst düzey yetkililerin, "petrol/ gaz alanında karşılıklı iş birliği" olasılıklarını tartıştıklarını, iki ülkenin ortak bir petrol ve gaz şirketi kurmayı düşündüklerini öne sürmüştür (İRNA, 2023, s. 2). Orta Doğu'da İran'ın politik mücadelesi Suriye ve Irak üzerinden şekillenmiş. İran'ın devlet hinterlandı ve güvenliğinin Şam'dan başladığına inanılmakta, Bu da iki ülkeyi kaçınılmaz olarak ittifak kurmaya itmiştir.

1979-1990 İran, Suriye ilişkileri

İran-Suriye ilişkileri, 1979 İran Devrimi'nden sonra düzelmiştir. Suriye'nin Mısır ile stratejik ittifakı, Mısır'ın İsrail ile yaptığı anlaşma nedeniyle yaklaşık aynı zamanlarda sona ermişti. Devrim Sonrası İran, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad için Suriye'nin bölgesel düşmanları olan İsrail ve Irak'a karşı yeni bir denge unsuru fırsatını temsil ediyordu. Ayrıca İsrail'in *Golan Tepeleri* üzerindeki hak iddiası Suriye'yi kızdırmaya fazlasıyla yetmekteydi (Britannica, 2008, s. 3). Bu arada yeni İran lideri

Ayetullah Humeyni, Suriye'yi Lübnan'daki Şii cemaatine bir çıkış kanalı olarak görmekteydi. Humeyni'nin yakın bir danışmanı olan İran'ın eski savunma bakanlarından Mustafa Çamran, Lübnan'da savaşma deneyimine sahipti ve güney Lübnan'daki nüfuzunu artırmak için İran'ın Esad ile ittifakını savunmuştu (Milani, 2013, s. 79). Alevi kademelerinin Suriye Baas Partisi içindeki baskınlığı/ sayısı artıkça; Esad 1980'lerde İran'ın Humeyni teokrasisi ile yakın bir ittifak kurmuştur (Roberts, 2015, s. 159).

İran ve Suriye hükümetleri arasındaki ilişki bazen *Direnış Ekseni* olarak tanımlanmaktadır (Goodarzi, 2013, s. 31). Suriye, Sovyetler Birliği ve Pakistan'dan sonra Şubat 1979'da kurulan İslam Cumhuriyeti'ni tanıyan üçüncü ilk Arap ülkesiydi (Goodarzi, 2013, s. 58).

Suriye, 12 Şubat 1979'da İslam Cumhuriyeti'ni resmen tanımıştır (Wallsh, 2013, s. 11). Fakat Humeyni yaşamı boyunca Suriye'yi hiç ziyaret etmemiştir. Çünkü Ayetullah Esad'ı gerçek bir Müslüman olarak görmemekteydi. Mevcut Cumhurbaşkanı Beşar Esad da dâhil olmak üzere Suriye'nin yöneticileri çoğunlukla Şii İslam'ın Alevi kolundandır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler dini nedenlere bağlı değildir. Çünkü Suriye laik bir devletken, İran ise bir İslam cumhuriyetidir. Bunun yerine, bağlar ortak siyasi ve stratejik noktalar üzerinden yürütölür (Milani, 2013, s. 80).

İran-Suriye ittifakının ilk büyük cephelerinden biri Irak'tı. İran-Irak Savaşı sırasında Suriye, Irak'a karşı Arap olmayan İran'ın yanında yer aldı. Bu nedenle Suudi Arabistan, Libya, Lübnan, Cezayir, Sudan ve Umman dışındaki bazı Arap ülkeleri onu izole etmiştir. Savaş sırasında İran'ın birkaç Arap müttefikinden biri olan Suriye, Iraklıları gelirden mahrum bırakmak için Irak'ın petrol boru hatlarından birisini de (Kerkük-Baniyas boru hattı) kapatmıştır. Suriye ayrıca İranlıları füze teknolojisi konusunda eğitmiş, İran'a 1986 ile 1988 yılları arasında çok sayıda Scud B füzesi sağlamıştır (Milani, 2013, s. 81). Suriye'nin savaş desteği karşılığında İran, 1980'ler boyunca Suriye'ye milyonlarca varil bedava ve indirimli petrol sağlamıştır. [Suriye'nin ürettiği petrol kendi kullanımına dahi tam olarak yetmemektedir]. Ayrıca Humeyni, 1982 Hama katliamını kınama konusunda devlet çıkarları nedeniyle bilerek çekimser kalmıştır (Milani, 2013, s. 79).

İki ülke arasındaki ikinci büyük iş birliği alanı, Lübnan İç Savaşı sırasındaydı. İran İslam Devrim Muhafızları, Suriye'nin yardımıyla Humeyni'nin ideolojisini yaymak ve İsrail'in 1982'de güney Lübnan'ı işgalini püskürtmek için Hizbullah'ı kurmuştur. İran ile Suriye, Hizbullah'ı İsrail'e karşı faydalı bir kaldıraç ve Lübnan meselelerinde daha fazla nüfuz sağlamanın bir yolu olarak görmekteydiler (Milani, 2013, s. 81).

İran ve Suriye'nin zaman zaman politik farklılıkları da vardır. 1980'lerin ortalarından sonlarına kadar İran, Lübnanlı Şiiiler arasında Hizbullah'ın gücünü maksimize etmeye çalışırken bile Suriye, Lübnan'daki İslamcı olmayan Şii Emel Hareketi'ne desteğini sürdürmekteydi. Hatırlayalım; İran, Saddam Hüseyin'i Kuveyt nedeniyle devirmek için Amerika liderliğindeki müdahale konusunda son derece kararsız olmasına rağmen Suriye, Irak'a karşı savaşmak için uluslar koalisyonuna katılmıştı (Takeyh, 2013, s. 134). Yine de bu anlaşmazlıklar hiçbir zaman iki ülke arasındaki ilişkiyi raydan çıkarabilecek bir tehdit oluşturmamaktadır.

Fars milliyetçiliğinin sık sık Şiiliğin bir dışavurumu olduğu dillendirilmektedir. Olivier Roy'a göre; oysa tarih daha karmaşıktır. İran İslam Devrimi, pan-İslamizm'i ve Üçüncü Dünya'nın devrimci hareketlerini desteklemeye odaklanmıştır, ancak öte yandan açıkça ifade edilmese de esas olarak Şii kartını oynamıştır. İlginç bir şekilde, 1992 yılına kadar İslami İran, sırf Sünni oldukları için Tacikler, Kürtler, Beluciler, Afgan Peştunlar gibi İran diline ve kültürel gruplarına karşı, hiçbir zaman kültürel ya da etnik dayanışma taktikleri kullanmamıştır (Roy, 1992, s. 217). Suriye'de mazlum Sünnilere karşı Alevi unsurların desteklenmesi bilinçli bir politikaydı. [İran, Azerbaycan Ermenistan savaşlarında çıkarları nedeniyle Şii Azerbaycan yerine tam tersine Hristiyan Ermenileri desteklemiştir].

İran İslam Cumhuriyeti rejimi İslami bir demokrasiye, hukuk düzenine ve sosyal adalete dayalı bir idareye dönüştürmeye yönelik talepleri önleyememektedir. "Abdülkerim Sürüş gibi İslami devlet sonrası liberal entelektüeller çok yetkili bir liderin kişisel otoritesi yerine hukuk düzenine dayalı müsamahakâr bir İslam toplumu kurmayı önermektedirler. Baskı altında olmasına rağmen güçlü ve ufku geniş bir basın vardır. 2000 yılındaki seçimler liberallere parlamentodaki sandalyelerin yüzde yetmişini kazandırmıştır fakat hala muhafazakârların iktidarı tarafından sekteye uğratılmaktadırlar." (Lapidus, 2010, s. 64) Bu minvalde muhafazakârların İslami devlete sadakatlerinin değişmediğini ileriki yıllarda da devam ettiğini söyleyebiliriz. "İran 21. Yüzyıla, Orta Doğu genelinde olmasa bile Basra Körfezi'nde büyük bir bölgesel güç olarak girmiştir. Ayrıca, yaklaşık 80 milyonluk nüfusuyla bölgenin en büyük ülkesidir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nde (OPEC) kilit role sahip ve dünyanın üçüncü büyük petrol üreticisidir. Aynı zamanda dünyanın üçüncü, hatta belki de ikinci en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkesidir." (Abrahamian, 2008, s. 252). Bu da İran'ın günümüzde önemini sürdüreceği anlamına gelmektedir.

1990 ve 2020'lerdeki İkili İlişkiler

İkili ittifak, Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad'ın 2000 yılında Suriye cumhurbaşkanı olmasıyla derinleşti. Bu olayın ardından gelen Irak Savaşı, “Sedir Devrimi” [Bağımsızlık İntifadası] ve 2006 Lübnan Savaşı gibi olaylar Şam ile Tahran'ı birbirine yaklaştırmıştır. Esad bu süre boyunca diğer Arap güçleriyle olumlu ilişkileri sürdüremediği için Suriye, siyasi ve askeri destek babında İran'a giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir (Milani, 2013, s. 82). 16 Haziran 2006'da İran ve Suriye savunma bakanları, İsrail ile ABD'nin oluşturduğu “ortak tehditlere” karşı askeri işbirliği konusunda bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmanın detayları belirtilmese de İran Savunma Bakanı Najjar; “İran, Suriye'nin güvenliğini kendi güvenliği olarak görüyor. Savunma kabiliyetimizin Suriye'nin savunma kabiliyetiyle aynı olduğunu görüyorum” demiştir. Ziyaret, İran'ın Suriye'ye askeri teçhizat satmasına da yol açmıştır (Pouladi, 2023, ss. 2-3). İran, askeri teçhizatın yanı sıra Suriye ekonomisine milyarlarca dolar yatırım yapmaya devam etmektedir (Swaminathan, 2007, s. 14).

İran şu anda Suriye'de çimento fabrikaları, otomobil montaj hatları, enerji santralleri ve silo inşaatları dâhil olmak üzere çeşitli endüstriyel projelerle uğraşmaktadır. Ayrıca İran'ın yakın gelecekte bir İran-Suriye Ortak Bankası kurmayı planladığına inanılmaktadır. [Ortak banka 2023'te kurulmuştur]. 17 Şubat 2007'de Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve Esad Tahran'da bir araya gelmişlerdir. Ahmedinejad daha sonra ABD ve İsrail'in İslam dünyasına yönelik komplolarına karşı savaşmak için bir ittifak kuracaklarını açıklamıştır (Stern, 2007, s. 3). Suriye İç Savaşı sırasında İran, sübvansiyonlu fiyatlarla Suriye'ye petrol sağlamıştır. Ocak 2023'te İranlı yetkililerin Suriye'ye artık İran petrolünü piyasa fiyatlarının altında satın alamayacaklarını söylediği bildirilmiştir (Reuters, 2023, s. 2). Mayıs 2023'te Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, iç savaşın başlamasından bu yana İran cumhurbaşkanlığı seviyesinde ilk ziyaret olmak üzere Şam'a gitmiştir. Ancak gezinin enerji ve elektrik sektörlerinde iş birliğini geliştirmeyi amaçladığı söylenmiştir. İran bölgede Suriye Irak ve kendisini kapsayan bir Şii Hilali kurmak istemektedir. Son yıllarda, İran tüm Şii Müslümanları tek bir bayrak altında birleştirmeye çalıştığından, bu terim İran'ın etkisi veya kontrolü altındaki bölgeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Öte yandan bu kavram, Ortadoğu'da Şiiilerin artan siyasi ağırlığını göstermektedir. Şii Hilali Bahreyn, Lübnan, İran, Irak, Azerbaycan, Suriye, Yemen ve batı Afganistan'ı içermektedir. Terim, Oniki Şia'ya ek olarak, Türkiye'deki İsmail'i, Zeydi, Suriye Alevi ve Bektaşî gruplarını da ihtiva etmektedir.

İran'ın bölgedeki pozisyonu 2024 Aralık itibariyle oldukça değişmiştir. Suriye'deki gelişmeler, İran'ın bölgedeki etkisini önemli ölçüde sarsmıştır. Beşar Esad rejiminin ani çöküşü ve Şam'ın kontrolünün kaybedilmesi, İran'ın "Direniş Ekseni" stratejisini zora sokmuştur. Yıllardır Esad yönetimini desteklemek için ciddi askeri ve ekonomik kaynaklar harcayan İran, rejimin çökmesiyle bu yatırımların karşılığını alamamıştır. Ayrıca, Lübnan'daki Hizbullah'a sağlanan lojistik desteğin Suriye üzerinden yürütüldüğü hat da kesintiye uğramış, bu durum İran'ın bölgesel nüfuzunu daha da zayıflatmıştır. Bunun yanı sıra, İsrail'in Suriye topraklarındaki İran hedeflerine düzenlediği saldırılar artmış, bu da İran'ın askeri varlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkede ise halk, Suriye'ye yapılan müdahalelerin ekonomik maliyetini sorgulamaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, İran'ın "Şii Hilali" projesine yönelik hedeflerini zora sokarak Orta Doğu'daki stratejik hesaplarını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Bu durum, İran'ın bölgedeki gücünü koruma çabalarını zayıflatmaktadır. İsrail, Suriye'de bir tampon bölge oluşturmaya çalışıp farklı stratejik hamleler yapmaktadır.

İsrail'in Suriye politikasının temel taşı, ulusal güvenliğini tehdit eden unsurları önceden tespit edip etkisiz hale getirmeye yönelik "önleyici müdahale" stratejisidir. Bu strateji, İran'ın Suriye'deki askeri varlığını sınırlandırmayı ve Hizbullah'a silah transferini engellemeyi hedeflemektedir. Ancak 2024 itibarıyla Suriye iç savaşının ardından ortaya çıkan çok kutuplu yeni dinamikler, İsrail'in politikalarını yeniden şekillendirmiştir. [İsrail, başka bir manada bölgeyi vaad edilmiş topraklar içinde görmektedir]. İsrail, uzun süredir Suriye'deki İran destekli milislerin ve silah depolarının bulunduğu alanlara yönelik hava saldırıları düzenlemektedir. 2024'te bu saldırılar, yalnızca İran'ın bölgedeki etkisini sınırlandırmak için değil, aynı zamanda Suriye'nin istikrarsızlığını İsrail'e sıçratmama amacı taşımaktadır. Ancak askeri hamlelerin sınırlarına ulaşılması, İsrail'i diplomasi, teknoloji ve ekonomik araçlarla hibrit bir strateji geliştirmeye zorlamıştır. İnsansız hava araçları ve siber saldırılarla desteklenen bir güvenlik ağı kurulmuştur. Bu, İsrail'in yüksek teknolojiyi savunma politikalarına entegre etme kapasitesini artırmıştır.

Suriye'nin 2023 sonrasında Rusya ve İran arasında artan ekonomik ile askeri iş birliği, İsrail'i bölgesel denklemler açısından kritik bir pozisyona yerleştirmiştir. İsrail, Rusya ile ilişkilerini korurken, İran'ın Suriye üzerinden kurmak istediği lojistik hatları kesmeye yönelik saldırılarını artırmıştır. Aynı zamanda Moskova'yı dengede tutacak bir yaklaşım benimseyerek, Rusya'nın Suriye'deki varlığına açık bir tehdit oluşturmaktan kaçınmıştır. Yaşanan olaylar İsrail'in çok katmanlı bir

denge siyaseti güttüğünü göstermektedir. İsrail'in Suriye politikasındaki güncel yaklaşımlar, yalnızca bölgesel bir güvenlik paradigması olarak değil, aynı zamanda küresel dengeleri etkileyen bir dönüşüm olarak görülmelidir. Hibrit stratejilerin geliştirilmesi, uluslararası iş birliklerinin artırılması ve bölgesel ekonomik entegrasyon girişimleri, İsrail'in Suriye politikasını özgün/ yenilikçi kılmaktadır. İsrail'in bu çok boyutlu stratejisi, yalnızca mevcut tehditleri yönetmekle kalmayıp, Ortadoğu'nun gelecekteki jeopolitik çehresini şekillendirme potansiyeline sahiptir.

Ortadoğu'da İsrail ve İran arasındaki ilişki, yüzeyde birbirine düşman iki ülkenin çatışması gibi görünse de bu dinamiğin derinliklerinde her iki tarafın da kendi iç ve dış politikalarını meşrulaştırmak için birbirini kullandığı dikkat çekmektedir. İsrail ve İran'ın karşılıklı çatışmaları, çoğu zaman danışıklı dövüş niteliği taşıyan hem kendi toplumlarını hem de küresel kamuoyunu manipüle etmeyi amaçlayan bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu durum, iki ülkenin gerilimden nasıl karşılıklı kazanç sağladığını göstermektedir. İran, İsrail karşıtlığını rejimin meşruiyetini koruma ve halk üzerindeki baskıyı artırma aracı olarak kullanmaktadır. İsrail'i "büyük şeytanın bir uydusu" olarak tanımlayan Tahran yönetimi, bu söylemle devrimci retoriği canlı tutmakta ve ekonomik sorunlardan halkın dikkatini uzaklaştırmaktadır. Öte yandan İsrail, İran tehdidini kendi iç siyasetinde güvenlik gerekçesiyle aşırı sağ politikaları güçlendirmek ve toplumdaki korkuyu diri tutmak için kullanmaktadır. İran'ın nükleer silah çalışmaları ve bölgedeki etkisi, İsrail'in güvenlik politikalarını meşrulaştıran en önemli unsurlardır.

İran ve İsrail arasındaki çatışmaların belirli sınırlar içinde kaldığı, geniş çaplı bir savaşa dönüşmediği dikkat çekmektedir. İsrail, Suriye'deki İran varlığını hedef alırken, bu saldırılar genellikle İran'ın stratejik altyapısını tamamen yok etme amacını taşımamaktadır. İran ise İsrail'e karşı retorik olarak sert bir tutum takınmakta, ancak doğrudan saldırıya geçmekten kaçınmaktadır. Bu durum, iki tarafın da çatışmayı kontrollü bir şekilde yönettiğini ve birbirlerinin varlığını bölgesel politikalarını güçlendirmek için kullandığını göstermektedir. İran ve İsrail arasındaki danışıklı dövüş, birbiriyle çelişen ideolojilerin değil, aynı zamanda birbirini besleyen çıkarların bir ürünüdür. Bu politikaların eleştirisi, sadece iki ülkeye değil, bu gerilimi bölgesel ve küresel çapta çıkar sağlamak için kullanan tüm aktörlere yöneltilmelidir. Kalıcı bir barış için bu yapay gerilim sarmalının deşifre edilmesi, halkların gerçek taleplerine öncelik verilmesi gerekmektedir.

İRNA Haber Ajansı Haberleri

Islamic Republic News Agency- İRNA Haber Ajansı haberleri incelendiğinde 2023 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ilişkilerin bazı başlıklar altında verildiği görülmektedir. Bunlar iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu anlamak açısından bize yardımcı olacaktır. Haber başlıkları: “Türkiye, Suriye, İran ve Rusya, iki komşu arasında on yılı aşkın süredir gergin olan ilişkilerin ardından Şam ve Ankara arasındaki ilişkileri geliştirmek için bir yol haritası belirleme konusunda anlaşılabilir”, “Türkiye-Suriye uzlaşması için koşullar olgunlaştı”, “İran’ın komşu ülkelere aylık petrol dışı ihracatı %7 arttı”, “Bakan, İran’ın Suriye’nin savunma altyapısını yeniden inşa etmesine yardım etmeye hazır olduklarını söyledi”, “Moskova dörtlü toplantısı: Suriye’nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmeli”, “İran Dışişleri Bakanı: Suriye-Türkiye görüşmeleri bölgesel güvenliğe fayda sağlayacak”, “ABD’nin Suriye’den çıkarılması”, “Reisi, İran Kızılay’ının Türkiye ve Suriye felaketlerinde oynadığı rolü selamlıyor”, “İran Dışişleri Bakanı, Rusya’da yapılacak bir sonraki Suriye toplantısına katılacak”, “ Hamas, Suriye’nin Arap Birliği’ne dönüşünü memnuniyetle karşıladı”, “Arap Dışişleri Bakanları Suriye’nin Arap Ligi’ne dönmesi konusunda anlaşılabilir”, “Düşmanlar İran gemilerini tehdit etmeye cesaret edemez”, “Lübnan, Suriye’nin Arap Birliği’ne dönmesini istiyor”, “Analist: Reisi’nin Suriye ziyareti ikili ilişkilere sarsılmaz bağlılığın sinyalini verdi”, “Cumhurbaşkanı Reisi: İran her zaman Suriye’nin yanında olacak”, “Suriye ve İran yakında Şam’da imzalan Malları değiş tokuş edecekler”, “ABD’nin Suriye’deki kirli savaşına karşı direnişin zaferi” [İran kendi pozisyonunu Suriye’de bir direniş olarak görmektedir.], “İran ve Suriye, Başkanlık Divanı’nın sonunda ortak açıklama yaptı”, “Reisi’nin Suriye ziyareti”, “Pres. Reisi, Suriye ziyaretini; ilişkilerin artmasında dönüm noktası olarak nitelendirdi”, “Reisi, 2 günlük Suriye ziyaretinin ardından Tahran’a döndü”, “Başkan Reisi, Tahran’a gitmek üzere Şam’dan ayrıldı” vb. Suriye ve İran’ın ne kadar yakın iş birliği içinde olduğunu bize fazlasıyla göstermektedir. Siyonist rejim, ABD dâhil İran ve Suriye’nin düşmanlarıdır. Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi’nin Suriye gezisinden pek memnun olmasa da diğer yandan özellikle Arap dünyasındaki Suriye’nin tekrar eski konumunu kazanmasını desteklemektedir/istemektedir. İslam dünyasını birleştirme ve ana düşman İsrail’e karşı koyma alanındaki önemli gelişmelerde iki ülke arasındaki yakınlaşmayı bir dönüm noktası olarak görmektedir. Görünen o ki bu gezi sadece İran-Suriye ilişkileri açısından önemli değil, aynı zamanda İslam dünyasında da önemli bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir.

İran'a Dair Birkaç Mütalaa

Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı"nda "Suriye halk ayaklanması İran'ın konumunu tehdit etmektedir. Ayaklanma bastırılırsa ve Esad iktidarda kalmayı başarır, Suriye tamamen İran etkisi altına girecek" demektedir. "Şimdiki kritik zamanda İran'a en büyük destek Suriye'den gelmiştir" (Sinkaya, 2011, s. 39) şeklinde bir değerlendirme de bulunmaktadır. Elif Polat ve Mehmet Kaya tarafından ise "İran'ın Suriye Politikası"nda "2003 Irak işgali, bölgesel siyasette yeni şüpheli güçlerin ortaya çıkmasına ve İran-Suriye ittifakının güçlenmesine yol açtı. 2011 Arap Baharı ile iç savaşa sürüklenen Suriye'de İran, Esad rejimine her türlü yardımı yaparak isyancıların yıkıcı etkisini kırmaya devam ediyor," (Polat, & Kaya, 2023, s. 15) değerlendirilmesi yapılmıştır. Melih Kazdal'ın "İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak" makalesinde "İran'ın Suriye iç savaşında Esad rejimine verdiği destek ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarında tartışılıyor. Son olarak İran hükümetinin muhaliflere karşı tutumu değerlendirilmektedir. Kısaca İran'ın Suriye politikası, bölgedeki kazanımlarını sürdürmeyi ve stratejik hedeflerini yıllar sonra da gerçekleştirmeyi hedefliyor" (Kazdal, 2018, ss. 1-18) şeklinde açıklanmıştır. Suriyeli gazeteci-yazar Fayez Sara; "Son on yılda Suriye'ye dış müdahale çok yönlü oldu. Rusya müdahalesi doğrudan sonuçları açısından değerlendirildiğinde, İran'ın müdahalesinin diğer tüm müdahaleler arasında en derin ve kapsamlı olduğunu göstermektedir" (Sara, 2021, s. 3) tespitini yapmıştır. Ömer Göksel İşyar ve Esra Nur Akkuş, "Arap Baharı sürecinde İran - Suriye ilişkileri (2011-2018)" çalışmasında: "Mart 2011'de Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla zor durumda kalan Esad rejiminin en büyük destekçisi İran oldu. İran 30 yıldır Suriye ile ittifak halinde ama desteği bu ittifakın çok ötesinde. Onun için Suriye rejiminin bekası kendi güvenliği meselesiydi. İran, izlediği siyaset uyarınca Suriye hükümetine her türlü askeri, diplomatik ve ekonomik yardımı sağladı. Hükümeti ayakta tutmak için tüm imkânları seferber etti. İran'ın Suriye politikasının ılımlı politikasıyla öne çıkan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde bile zayıflamaması, ikili ilişkilerin temellerinin sorgulanması anlamına geliyordu" (Akkuş, 2021, s. 9) değerlendirilmesini yapmıştır.

İran Suriye İlişkilerine Dair İngilizce-Rusça Neşriyatın Değerlendirilmesi

Jubin M. Goodarzi, "Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East" ta [Suriye ile Persiya: Ortadoğu'da Diplomatik İttifak ve İktidar Siyaseti] Suriye ve İran arasındaki ittifakın Ortadoğu'nun siyasi manzarası üzerinde kalıcı bir özellik olduğunu söylemektedir.

Dahası, İran Devrimi kuruluşundan bu yana, olayların şekillenmesi ve bu sorunlu bölgede büyük değişikliklerin meydana gelmesi açısından önemli bir etkisi olmuştur. Çalışma, hâkim görüşlerin aksine iki devlet arasındaki ittifakın doğası gereği esasen savunmacı olduğunu göstermektedir. Bu savunmacılık Başta Irak'ın 1980'de İran'ı işgali, İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgali ve ABD'nin Orta Doğu'daki maceracılığı gibi pek çok olay ve gelişmeye yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Kitap, 1980'lerde kurulan ittifakın evrimini ve pekiştirilmesindeki kritik aşamaların izini sürmektedir. 21. yüzyıla kadar uzun ömürlülüğüne dair açıklamalar sunmaktadır (Goodarzi, 2009, s. 7). Kerry Patton, *"The Syria Report: The West's Destruction of Syria to Gain Control Over Iran"* ı yazmıştır. [Suriye Raporu: Batı'nın İran'ı Kontrol Altına Almak için Suriye'yi Yok Etmesi] Sofrep'teki Özel Harekât ekibi tarafından yazılan *Suriye Raporu*, Suriye'de ortaya çıkan dram ve huzursuzluğun köklerinin perde arkasına bir bakış yapıyor. Kerry Patton, istihbarat topluluğundaki kaynaklardan gelen bilgilere dayanarak, tarihsel vaka incelemeleri ve sahadaki varlıkları kullanarak ABD'nin bölgedeki gizli tarihini ortaya koymaya çalışıyor. Kitap; ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası İran'la olan eski ittifaklarına, Suudi prenslere yapılan gizli operasyonlara, İran-Kontra meselesinin inceliklerine, Libya'daki Kaddafi'nin devrilmesine kadar değişik konulara açıklama getirmeye çalışıyor (Patton, 2013, s. 4).

Nadia von Maltzahn, *"The Syria-Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East"* ta [Suriye-İran Ekseni: Ortadoğu'da Kültürel Diplomasi ve Uluslararası İlişkiler] 1979 İran Devrimi'nden bu yana Suriye ile İran arasındaki yakın ittifakın iki devlet arasındaki jeopolitik çıkarlara dayanması ve genellikle direniş diliyle çerçevelenen otuz yılı aşkın bir süredir devam etmesi olgusuna dikkat çekilmiştir. Devlet düzeyindeki güçlü ilişkileri göz önüne alındığında, Suriye ve İran'ın her biri halkların yakınlaşmasını da teşvik etmeye çalışıyorlardır. Kitapta; Suriye-İran Ekseni, iki ortağın dünya görüşleri, siyasi bakış açılarını birleştirmede ne derece başarılı olduklarını belirlemek için Suriye ile İran arasındaki kültürel diplomasinin motivasyonlarının içeriği ve erişimi de incelenmektedir. Nadia von Maltzahn, devlete yönelik bir kültürel değişimin Ortadoğu'daki ikili ilişkileri ne ölçüde geliştirebileceğini analiz ederek, bölgede dış politika ve diplomasinin oluşumunun benzersiz bir analizini sunmaktadır (Maltzahn, 2013, s. 285). Paul Antonopoulos ve Drew Cottle, *"Syria: The Hegemonic Flashpoint between Iran and Saudi Arabia?"* da [Suriye: İran ve Suudi Arabistan arasındaki Hegemonik Parlayan Yıldız mı?] Suriye çatışması, Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel mücadeleye sebep olan bir savaştır. Bu ise stratejik hedefi ve rekabeti olan yeni bir tür savaştır. Bu rekabet; Suriye hükümetini yenmek

için Siyonizm ile ittifak kuran Batı emperyalizmi ile 'Direniş Eksenini'ni oluşturan Hizbullah, Suriye ve İran arasındaki daha geniş ideolojik ve askeri çatışmanın bir parçasıdır. Bu, bölgesel egemenliğe ulaşma arayışıdır. Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel rekabete ilişkin bu sorun Suriye ihtilafının doğasını ve dinamiklerini anlamamanın merkezinde yer almaktadır. Savaşın analizinde bu çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Başka herhangi bir analiz çoğu zaman Sünni-Şii bölünmesine odaklanmıştır. Bu kitabın araştırdığı şey altta yatan rekabetin emperyalizmi, bölgesel hegemonyayı ve kaynak rekabetini içeren çok daha derin köklere sahip olduğudur (Antonopoulos ve Cottle 2017, s. 134).

Bruce Cumings'in, *"Inventing the Axis of Evil: The Truth About North Korea, Iran, and Syria"* de [Kötülük Eksenini İcat Etmek: Kuzey Kore, İran ve Suriye Hakkındaki Gerçek] "Suriye hakkında bildiğimiz önemli şey, Suriye'de neler olup bittiğini gerçekten bilmememizdir," (Cumings, Abrahamian, Maoz, 2004, s. 160) denilmektedir. Yani aslında bu despotik rejimlerde kötülük eksenini Batılılar tarafından kontrollü bir şekilde icat edilmiştir. Bu despotik rejimler hakkında hiçbir şey görüldüğü gibi olmayabilir. [Hatta bir yanılsamadan ibaret bile olabilir.] Kötülük/şer eksenini icat etmek, gerçeğin bazılarının inandığından çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Ehud Eilam, *"Israeli Strategies in the Middle East: The Case of Iran"* da [Ortadoğu'da İsrail Stratejileri: İran Örneği] İsrail-İran çatışması ve bunun ABD, Arap devletleri üzerindeki etkileri hakkında derinlemesine bir tartışma sunmaktadır. İran'ın nükleer silah üretme planı da dâhil olmak üzere emelleri göz önüne alındığında İsrail'in bu duruma sessiz kalması düşünülemez. Kitap aslında İsrail'in İran'ı ve ortaklarını nasıl ele aldığına dair bir yaklaşımdır. Eilam, İran-İsrail-Arap üçgeninin karmaşıklığını açıklarken, ABD'nin bu konuda İsrail'e nasıl yardımcı olabileceği konusunda önerilerde bulunuyor. Ayrıca olayları askeri faktörler açısından İsrail lehine yorumlamaktadır (Eilam, 2022, s. 242).

Marius Deeb, *"Syria, Iran, and Hezbollah: The Unholy Alliance and Its War on Lebanon"* da ["Suriye, İran ve Hizbullah: Kutsal Olmayan İttifak ve Lübnan'a Karşı Savaş"] Suriye ve İran'ın Lübnan üzerinden yürüttüğü savaş değerlendirilmiştir. Ayrıca Lübnan'ın 2005 ve 2009 parlamento seçimleri üzerindeki etkisi açıklanmıştır (Deeb, 2013, s. 84). Laurence Louër, *"Sunnis and Shi'a: A Political History"* de [Sünniler ve Şia: Siyasi Bir Tarih] İslam dünyasını kapsayan kapsamlı bir tarihsel anlatıda, Sünni-Şii bölünmesinin hiçbir zaman sadece ardılık konusunda bir anlaşmazlık olmadığını göstermektedir. Sünniler ve Şia, geçmişte kışkırtıcı bir şekilde, günümüz çatışmalarının tarihsel kökenlerine ihtiyaç duyulan

perspektifi sunmaktadır (Louër, 2020, s. 240). Sünni-Şii ayrımının çeşitli bölgesel bağlamlarını tartışan Louër, Irak, Pakistan, Suudi Arabistan, İran, Yemen ile Lübnan gibi ülkelerdeki toplumları ve siyaseti nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. İran ve Sudi Arabistan tıpkı Suriye’de olduğu gibi Yemen’de de vekâlet savaşını sürdürmektedirler. David W. Lesch, *“Syria: A Modern History”* de [Suriye: Modern Bir Tarih] herkesçe günümüz Suriye’si tümünden yanlış bilinen bir ülkedir. Ülke uzun süredir; iç savaş, kısır mezhepçilik ve büyük insani krizlerle anılmaktadır. Fakat bir zamanlar zengin ve çok kültürlü bu toplum, yirmi birinci yüzyılın en yıkıcı/ acımasız çatışmalarından birinin yeri olarak nasıl ortaya çıkmıştır, asıl bunu anlamamız gerekmektedir. Uluslararası üne sahip bir Suriye uzmanı olan David Lesch, bu kitabında; okuyucuyu Osmanlı İmparatorluğu’nun sonundan mevcut iç savaşa kadar olan dönemdeki yüz yıllık aydınlatıcı bir yolculuğa çıkarmaktadır. Ortaya koyduğu Suriye kimliği, geçtiğimiz yüzyılın yörüngesinde çok önemli bir rol oynamış kırık bir mozaiktir. Ortadoğu’daki bu önemli ülke ancak Suriye tarihinin karmaşıklıkları ile zorlukları anlaşıldıktan sonra yeniden inşa edilmeye ve iyileşmeye başlayabilir (Lesch, 2019, s. 160). Husayn Agha, *“Syria and Iran”* da [Suriye ve İran] 1970’lerin sonlarında Şam ve Tahran arasında ortaya çıkan stratejik ilişkilere değinmektedir. Bu ilişki Ortadoğu siyasetinin en az kavranan yönlerinden biri olmaya devam etmektedir. Agha’ya göre bu ilişki eğer iyi kavranabilirse Ortadoğu yeniden inşa edilmeye ve iyileşmeye başlayacaktır (Agha, 1995, s. 126). Owen Sirrs, *“Iran’s Qods Force: Proxy Wars, Terrorism, and the War on America”* da [İran’ın Kudüs Gücü: Vekâlet Savaşları, Terörizm ve Amerika’ya Karşı Savaş] geleneksel savaş veya aşırı uçlarda nükleer savaş planlamasının kesinliklerine değinmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi, ABD savunma planlamacıları için zorlu yeni bir çağ başlatmıştır. Kitapta İran İslam Devrim Muhafızları Birliği’nin seçkin gizli kanadı olan Kudüs Gücü incelenmiştir. Owen Sirrs, İran’ın Ortadoğu üzerindeki hegemonyası arttırmak için geleneksel olmayan savaşı nasıl kullandığını analiz etmiştir. İran, ekonomik gücü her ne kadar olmasa da gizli savaşını Suriye, Lübnan ve Yemen gibi bölgelerde hala sürdürmektedir. Lübnan, Irak, Suriye ve Yemen’deki İran’ın gizli eylemleri (mücadelesinin) örnekleriyle açıklanmıştır. Yazara göre İran 2021’de bölgesel liderliğe son üç yüz yılın herhangi bir zamanından daha yakın gözükmektedir (Sirrs, 2022, s. 384). Bu tarz kitapların çoğunda Amerikan paradigmasına binaen İran öcü bir devlet gibi gösterilmektedir.

Ahmedov Vladimir Murtuzoviç, *“Siriyskiy krizis i bor’ba Irana za Blizhniy Vostok; 1990- 2020 ye gody”* (Murtuzoviç, 2022, s. 272) [Suriye Krizi ve İran’ın Orta Doğu Mücadelesi; 1990-2020’ler. Bu eserde Suriye kirizine

sadece İran açısından bakılmıştır.] monografisi; İran'ın Suriye ile Irak'taki silahlı operasyonları, Orta Doğu politikası ve bu bağlamda Irak'a ilişkin yenilikçi/ kapsamlı bir çalışmadır. Murtuzoviç, Suriye krizinin neden olduğu Ortadoğu mücadelesine yoğunlaşmıştır. Kitap, Suriye, Irak, Lübnan ile Basra Körfezi'ndeki Arap monarşilerindeki politikası örneğinden hareketle İran'ın Orta Doğu mücadelesinin nedenleri, doğası ve sonuçları hakkında kapsamlı bir çalışma içermektedir. Sunulan monografi, bilimsel yeniliği, çok çeşitli kaynakların kullanımı, belgesel, Rusça, İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça arşiv materyalleri ile diğer eserlerden ayırt edilmektedir. Çalışmanın sonuçları İran'ın Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya'daki yeni davranış modeli hakkında fikir vermektedir. Rusya'nın güney bölgesini kapsayan komşu ülkelerdeki çıkarları araştırılmıştır. V. M. Akhmedov'un çalışması ise Rusya dışişleri departmanları için pratik olarak önemlidir ayrıca uzmanlık dersleri sırasında kullanılmaktadır. Kitap aynı zamanda geniş bir okuyucu kitlesine yöneliktir. İçindeki konulara göz attığımızda; İran-Suriye İttifakı, Suriye krizinin değişim faktörü olarak İran'ın Ortadoğu'daki politikaları, Tahran'ın etkileşim özellikleri; kriz koşullarında Şam ve Bağdat, Suriye - Irak'ta askeri operasyonun temel sonuçları ve Jeopolitik boyutu, Bölgesel ve uluslararası boyutta Suriye çatışmasının katılımcıları, Türk-İran ilişkileri ışığında «Suriye normalleşmesi» sorunları, İran'ın Arap monarşileri ile ilişkileri, İsrail'in bölgedeki durumu konuları işlenmiştir. Gromova Anna Viktorovna'nın "*Iran i yego sosedi: Uchebnoye posobiye*" sı [İran ve Komşuları] Fars dilini çeşitli uzmanlıklar çerçevesinde inceleyen oryantalistlere yönelik bir çalışmadır. İranla ilgili bölgesel araştırmalar, filoloji, tarih ve siyaset bilimi, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin ekonomik gelişimi vb. konular ele alınmaktadır (Viktorovna, 2021, s. 9). Kitapta ayrıca modern İran yaşamının gerçekleri ulusal haber kaynakları üzerinden değerlendirilmektedir. Kitap şarkiyat öğrencilerinin ikinci veya üçüncü sınıf öğrencileri için tasarlanmıştır. D. Yu. Bazarkina, Ye. A. Vinogradova, A. V. Manoylo, Ye. N. Pashentsev, G. Saymons'un "*SSHA, Siriya i Iran: Liviyskiy stsenariy pootoryayetsya*" da [ABD, Suriye ve İran: Libya senaryosu tekrerrür ediyor] Uluslararası ilişkilerin modernleşmesi koşullarında siyasi çatışmaların yönetimi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki renkli devrimler: Unsurlar mı yoksa kontrollü kaos mu, ABD Stratejik İletişimi, İletişim Yönetimi ve İnsani Savaş Planı, ABD Stratejik Oyununda Suriye ve İran, Ortadoğu'da Stratejik İletişim: Batı ile Bilgi Savaşı vb. konulara Rus perspektifinden değerlendirmeler yapılmıştır (Bazarkina, Vinogradova, Manoylo, Pashentsev and Saymons, 2015, s. 500).

İran kuvvetlerinin ve müttefik grupların askeri varlığı, esas olarak Suriye'nin orta ya da güneydoğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Aynı

zamanda Halep, Lazkiye, Tartus ve Haseke gibi vilayetlerde çok az ya da hiç yoktur. Aralık 2019 itibarıyla, İran'ın karadaki askeri varlığı nedeniyle en büyük etkisi Deyrizor ve Humus vilayetlerinde bulunmaktadır. Özellikle Lübnan ile Suriye Hizbullahı, Kudüs, Liva Fatimiyun güçleri, bazı Iraklı Şii milislerin güçleri Deyrizor ve Humus'ta temsil edilmektedir. İran'a sadık güçler oluşturma girişimleri bazen Suriye'nin hükümet yanlısı güçleriyle çatışmalara yol açmaktadır. Bu vilayetlerdeki askeri varlığın stratejik önemi, ABD birliklerinin Haseke vilayetinde ve Humus'un güneydoğusunda konuşlandırılmasının yakınlığıyla açıklanmaktadır. Ayrıca 2019'da Irak'ın İran yanlısı Şii milisleri "Fetih Koalisyonu", "Bedir Örgütü", "Kataib Hizbullah (Hizbullah Tugayları)", "Asaib Ehl el-Hak (Hak Sahipleri Birliği)", "Sadr Hareketi" ve "Seraya Aşura" arasında Suriye'nin batı sınırı boyunca Tel Safuk kontrol noktasına yakın bölgelerde IŞİD parçalarıyla çatışmalar yaşanmıştır. Şii milislerin katılımıyla Akashat sınır bölgesi "Harakat al-Abdal", "Ensar Allah el-Awfiya Hareketi", "Seraya el-Cihad" vb. yapılar oluşmuştur. Daha az ölçüde, İran etkisi Deraa, Hama, Halep ve Er Rakka vilayetlerine kadar uzanmaktadır. 2018'de Suriye'nin güneyindeki Deraa'da Devrim Muhafızları güçleri ve Fatimiyyun Tugayı, Liva el-İmam Hüseyin gibi İran yanlısı Şii milislerin yanı sıra Lübnan Hizbullah güçleri, hükümet yanlısı SAR güçleri ve Temmuz 2018'e kadar süren silahlı muhalefete yönelik taarruzda Suriyeli Şii gruplar yer almıştır. Suriye'de İran yanlısı güçler (çoğunlukla Hizbullah) hala bulunmaktadır. Bunlar ile Suriye'nin 5. Taarruz Kolordusu arasında nüfuz rekabeti vardır. Hükümet ordusu - seçkinler Rusya Federasyonu ve İran tarafından desteklenen tamamı gönüllülerden oluşan bir birimdir. İdlib bölgesindeki El-Fua ve Kefraya yerleşimleri, 2015-2018 kuşatması sırasında ağırlıklı olarak Şii nüfusa sahip birkaç yerleşim yeriydiler. Bu yerler Hizbullah savaşçıları tarafından savunulmuştur. Aralık 2019 itibarıyla İdlib, Suriye muhalefetine çok sayıda silahlı destekçisinin bulunduğu son il olmaya devam etmiştir. Türkiye yanlısı İslamcı gruplar ile eski El-Nusra güçlerinin eyalette en büyük etkiye sahip olmasına rağmen, Hama, Halep ve Rakka gibi komşu vilayetlerde önemli sayıda İran gözlem noktası yoğunlaşmış durumdadır. Buna ek olarak, birçok Batılı kaynağa göre 2015'ten beri Devrim Muhafızları'nın düzenli kuvvetleri ve Kudüs özel biriminin yanı sıra Lübnan Hizbullahı, Iraklı Şii milisler, Liwa Fatemiyun ve yerel gruplar tarafından kontrol edilen müfrezeler Lübnan Hizbullahı, İsrail ile doğrudan karşı karşıya gelme hedefiyle Golan bölgesinde yeni bir cephe açmaya çalışmaktadırlar. Doğu Suriye'deki aşiret bölgeleri, kendilerine sadık Baggara aşiretinin varlığı; yerel aşiretlerin temsilcilerinin Şii örgütlere tekrar katılma vakaları nedeniyle İran ve İran yanlısı güçler

için potansiyel olarak ilgi çekici kabul edilmektedir (Bogacheva, 2020, ss. 74-80).

Sonuç

Orta Doğu barışı Suriye'den geçmektedir. İran, Beşar Esad rejimiyle temaslarını sürekli arttırmıştır. İki ülkenin yakınlaşması Türkiye'nin çıkarlarıyla uyusmamaktadır. ABD'nin her iki ülke üzerindeki artan baskısı nedeniyle son yirmi yılda Suriye ile İran arasında yakınlaşma adeta bir kenetlenmeye dönüşmüştür. 2011 yılında Suriye krizinin başlaması ile ikili ilişkiler stratejik bir nitelik kazanmıştır. İran liderliğinin Suriye Arap Cumhuriyeti'nde (SAR) izlediği politika, her biri Orta Doğu bölgesindeki değişen duruma göre ayarlanmış birkaç aşamadan geçmiştir. İran'ın Suriye krizine müdahalesinin evrimi, İran'ın Suriye'deki askeri-politik, ekonomik ve bölgesel çıkarları çerçevesinde gelişmiştir. İran'ın resmi olarak Şam ile yakın işbirliği Beşar Esad tarafından kontrol edilmeyen bazı Suriye bölgelerindeki konumunun güçlendirilmesinde yardımcı olmuştur. Böylece İran İslam Cumhuriyeti, çatışma sonrası Suriye'deki nüfuzunun korunmasını garanti altına almak istemiştir.

İran hükümetinin rejim kontrolündeki bölgelerde izlediği politika, zaman zaman tüm Suriye çatışması boyunca değişikliklere uğramıştır. İran'ın Suriye krizine müdahil olma derecesi şimdiye kadar farklı birkaç aşamadan geçmiştir. Beşar Esad hükümeti tarafından İran'ın Suriye'deki kalıcı bir askeri varlığı şartlı/ kısmen onaylanmıştır. Çatışmanın mevcut durumunda Tahran tarafı için nihayete erdiği görülmemektedir. Bölge dışı oyuncuların aksine, İran'ın güvenliği Suriye'deki durumla çok daha yakından bağlantılıdır. İran'ın güvenlik alanındaki çıkarlarının gözetilmesini sağlayabilecek tek yerel güç Beşar Esad hükümetidir. Suriye Geçici Hükümeti ve müttefikleri, kontrolleri altındaki bazı bölgeleri henüz iade etmemiştir. Buna göre Tahran ile ona yakın Şii grupların kendilerine dost Suriye güçleriyle temaslarını kaybetmeden Suriye'deki konumlarını güçlendirmeleri ve ülkenin parçalanmasına hiçbir şekilde izin vermemeleri onların kendi menfaatlerinedir.

Tahran, sahada tutunmak ve Suriyeli aşiretlerin desteğini almak için sürekli girişimlerde bulunmaktadır. İran'la müttefik olan Şii grupların da yakın gelecekte buradan ayrılması veya dağıtılması pek olası değildir. Büyük ihtimalle nüfuzlarını koruyacaklar ve Tahran'ın politikasının yönlendiricileri olarak hareket etmeye devam edeceklerdir. Dolayısıyla İran'ın yakın gelecekte Suriye'deki öncelikleri ve beklentileri bölgesel duruma bağlı olacaktır. Bu durumda, düşmanlar ve potansiyel müttefikler hakkında önceden belirlenmiş fikirler belirleyici faktör haline gelmiştir.

Ancak gelecekte İran'ın geleneksel düşmanlarına ek olarak yeni düşmanları olabilir.

Tahran'ın çıkarları, Suriye muhalefesinde etkilerini artırmaya çalışan Ankara ve Moskova'nın görevleriyle zaten kısmen çelişmektedir. Geçtiğimiz günlerde Türkiye, İran, Suriye ve Rusya dış işleri bakanları bir araya gelmişlerdir. Katılımcılar ayrıca, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için dört ülkenin savunma bakanlıkları ve istihbarat birimleriyle koordinasyon içinde Dışişleri Bakan Yardımcılarının bir yol haritası hazırlama talimatı verilmesi konusunda da mutabık kalmışlardır. Bakanların görüş alışverişleri olumlu ve yapıcı bir atmosferde geçmiştir. Bildiride katılımcılar ayrıca UNSCR 2254 uyarınca ve Astana formatı çerçevesinde kabul edilen resmi açıklamalara da uymuşlardır. Bakanlar ortak bildiride, Türkiye ile Suriye arasındaki devletlerarası ilişkilerin yeniden canlandırılmasını kabul etmişlerdir. Türkiye, Rusya, Suriye ve İran Dışişleri Bakanları, Türkiye-Suriye ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için bir yol haritası çizmeye karar vermişlerdir. Bakanlar, Suriye'nin toprak bütünlüğünün egemenliğine, her türlü terörizme ve tezahürüne karşı mücadeleye olan bağlılıklarını yeniden teyit etmişlerdir. Türkiye'nin yüzüncü yılında; geçen Suriye Savaşı'nın ve Suriye Krizi'nin tüm olumsuz etkileri/ yaraları Türkiye önderliğinde sarılmaya-kapatılmaya çalışılmaktadır. İran'ın Orta Doğu mücadelesi kimi zaman Türkiye'yi rahatsız etse de ortak payeler bulma noktasında iki ülkenin dış işleri ve dış politika uzmanları bölge konusunda somut adımlar atılabilecek bir zeminin oluşması için çabalamaktadır.

İran'ın Orta Doğu ile ilişkileri karmaşık ve çok boyutlu bir konudur. İran, coğrafi konumu, tarih boyunca sahip olduğu kültürel etkiler ve stratejik çıkarları nedeniyle Orta Doğu'da önemli bir oyuncudur. İran, tarih boyunca Pers İmparatorluğu gibi büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle, İran'ın Orta Doğu ile tarihi, kültürel ve dil bağları vardır. İran'daki İslam Devrimi, 1979'da gerçekleşti. Bu devrim, İran'ın dış politikasını temelde değiştirdi ve ülkeyi bir İslam cumhuriyetine dönüştürdü. Devrim sonrası, İran'ın bölgede etkin bir rol oynamaya çalıştığı bir dönem başladı. İran, çoğunlukla Şii Müslüman bir nüfusa sahiptir, ancak bölgedeki birçok ülke Sünni Müslümanlar tarafından yönetilmektedir. Bu durum, İran'ın bölgesel rekabetlerde Şii gruplarla bağlar kurmasına ve desteklemesine neden olmuştur. İran, Lübnan'daki Hizbullah'a güçlü bir destek sağlamaktadır. Hizbullah, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artıran önemli bir unsurdur. İran, 2003'teki Irak Savaşı sonrasında Irak'taki Şii nüfus üzerinde etkisini artırmıştır. Aynı zamanda, Irak'ın içişlerine de dolaylı olarak müdahale etmiştir.

İran, Suriye'deki iç savaş sürecinde Beşar Esad rejimini desteklemiştir. Bu, İran'ın bölgedeki stratejik çıkarlarına uygun bir politika olarak görülmektedir. İran'ın, Yemen'deki Husi isyancılarına destek verdiği ve bölgedeki çeşitli aktörlerle rekabet ettiği bir diğer önemli alandır. İran'ın Orta Doğu'daki etkileşimleri, bölgesel dinamiklerde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Ancak bu ilişkiler, bölgedeki diğer ülkelerle çeşitli anlaşmazlıklara ve gerilimlere de neden olmaktadır.

Suriye krizi bağlamında Türkiye ve İran ilişkileri karmaşık bir dinamik içerir. Her iki ülkenin de bölgedeki etkinlikleri, stratejik çıkarları ve Suriye'deki gelişmelerle olan ilişkileri, zaman içinde değişiklik göstermiştir. Türkiye ve İran, Suriye'deki iç savaşın farklı taraflarını desteklemişlerdir. Türkiye, muhalif gruplara destek verirken, İran Esad rejimini desteklemiştir. Bu durum, iki ülke arasında çatışan çıkarları beraberinde getirmiştir. Türkiye ile İran, bölgesel liderlik iddiaları, etnik ve dini dinamikler gibi bir dizi faktör nedeniyle rekabet içindedir. Bu rekabet, Suriye krizi bağlamında daha belirgin hale gelmiş ve iki ülke arasındaki ilişkileri karmaşık kılmıştır. Suriye'deki çatışma nedeniyle ortaya çıkan büyük mülteci akını, Türkiye ve İran'ı da etkilemiştir. İki ülke de mülteci sorunlarıyla başa çıkmak zorunda kalmış, bu durum, insani, ekonomik ve sosyal açıdan zorluklara neden olmuştur. Her ne kadar Suriye konusunda farklı tarafları destekleseler de Türkiye ile İran arasında; bölgesel güvenlik, enerji işbirliği, ekonomik ilişkiler gibi konularda temas ve işbirliği de mevcuttur. İki ülke, bölgesel istikrarın sağlanması konusunda ortak çıkarlara sahiptir. Türkiye, Rusya ve İran, Suriye'deki çatışmaya çözüm bulmak amacıyla Astana Süreci'ni başlattılar. Bu süreç, üç ülkenin bir araya gelerek Suriye'deki durumu ele alması ve çözüm arayışlarında bulunması anlamına gelmektedir. Suriye krizi bağlamında Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerdeki bu karmaşık dinamikler, her iki ülkenin bölgesel politikalarını etkilemeye devam etmektedir. Her iki ülkenin de bölgedeki rolü ve etkisi, zaman içinde değişebilir. Yaşanacak durum ve gelişmeler ilişkilerin seyrini etkileyebilir.

Nitekim, 2024 yılının Aralık ayında Beşar Esad, muhalif güçlerin başkent Şam'ı ele geçirmesi üzerine görevinden ayrılarak ülkeyi terk etmiştir. Yaklaşık 50 yıldır süren Esad ailesi yönetiminin sonunu getiren bu olay, Suriye'de yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Bu gelişme, iç savaşla harap olmuş Suriye'de geçiş sürecinin nasıl şekilleneceği konusunda uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Şam'da kontrolü ele geçiren muhalif güçler, ülkede demokratik bir yönetim oluşturma hedefiyle çalışmalarına başlamıştır. Ancak Suriye'nin geleceği

hem bölgesel aktörler hem de küresel güçler arasında büyük bir siyasi ve diplomatik mücadeleyi beraberinde getirecektir.

Türkiye'nin Suriye'deki durumu, bölgesel güvenlik, insani yardım ve jeopolitik denge unsurlarının bir arada ele alındığı çok katmanlı bir stratejiyi yansıtmaktadır. Türkiye, sınır ötesi operasyonlarıyla PKK/YPG unsurlarına karşı askeri bir güvenlik hattı oluştururken, aynı zamanda milyonlarca mültecinin barınmasını sağlayarak insani sorumluluklarını yerine getirmektedir. 2024 itibarıyla, Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölgeler inşa edilmesi hem mültecilerin gönüllü dönüşünü kolaylaştırmakta hem de bölgedeki demografik yapının korunmasına katkı sağlamaktadır. Ancak Türkiye'nin Suriye politikası, yalnızca askeri boyutla sınırlı değildir; bu politika, Astana Süreci çerçevesinde Rusya ve İran gibi aktörlerle çok taraflı diplomatik müzakereleri sürdürmeyi de içermektedir. Türkiye'nin bu stratejik yaklaşımı, bölgesel istikrarı sağlama hedefi ile ulusal güvenlik çıkarlarını dengeleme çabası olarak okunabilir. Ancak bu süreç, uluslararası hukuk, bölge halklarının talepleri ve büyük güçler arasındaki rekabet bağlamında sürekli bir sınavla karşı karşıyadır. Osmanlı'nın sancakları altında birleşen bu topraklar, ayrılığın değil birlikteliğin özlemini taşımaktadır. Sınırlar çizilir ama tarih, halkların gönüllerini birleştiren bağı asla ayırmaz.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

Abrahamian, E. (2008). *Modern İran Tarihi* (D. Şendil, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Agha, H. (1995). *Syria and Iran*. California: Bloomsbury Academic.

Akkuş, E. N. (2021). *Arap Baharı sürecinde İran - Suriye ilişkileri (2011-2018)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Al-basre, M. (2023). An alliance based on common interest: Russian-Iranian relations during the Syrian civil war. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 1-13.

Bakri, N. (2011, 8 Ağustos). Iran calls on Syria to recognize citizens' demands. *The New York Times*. Erişim tarihi: 10.05.2023, <https://www.nytimes.com/2011/08/28/world/middleeast/28syria.html>.

Bazarkina, D. Yu., Vinogradova, Ye. A., Manoylo, A. V., Pashentsev, Ye. N., & Saymons, G. (2015). *SSHA, Sıriya i İran: Liviyskiy stsenariy povtoryayetsya*. Moskva: Nauchnoye İzdaniye.

Богачева А. С. (2020). Политика Ирана в Сирии, Анализ и прогноз. *Журнал ИМЭМО РАН*, 1, 74-80.

Cumings, B., Abrahamian, E., & Maoz, M. (2004). *Inventing the Axis of Evil: The Truth About North Korea, Iran, and Syria*. New York: The New Press.

Deeb, M. (2013). *Syria, Iran, and Hezbollah: The Unholy Alliance and Its War on Lebanon*. New York: Hoover Press.

Eilam, E. (2022). *Israeli Strategies in the Middle East: The Case of Iran*. London: Palgrave Macmillan.

Encyclopædia Britannica. (2008). Syria: History. *Encyclopædia Britannica Online*. Erişim tarihi: 11.05.2023, www-britannica-com/Syria.

Fulton, W., Holliday, J., & Wyeri, S. (Mayıs 2013). *Iranian Strategy in Syria*. A joint Report by AEI's critical threats project & Institute for the Study of War. Erişim tarihi: 11.05.2023, <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/IranianStrategyinSyria-1MAY.pdf>.

Government of Canada. (2012, Eylül). Canada lists both Iran and Syria as state supporters of terrorism. Erişim tarihi: 11.05.2023, <https://www.canada.ca/en/news/archive/2012/09/canada-lists-both-iran-syria-state->

supporters-terrorism.html.

Goodarzi, J. M. (2009). *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. London: I. B. Tauris.

Goodarzi, J. (2013). Iran and Syria. *The Iran Primer*, U.S. Institute of Peace. Erişim tarihi: 10.05.2023, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria>.

Goodarzi, J. M. (2020). Iran and the Syrian Civil War: To the Bitter End. *Confluences Méditerranée*, 2(113).

Goodarzi, J. M. (Ocak 2013). Syria and Iran: Alliance cooperation in a changing regional environment. *Middle East Studies*, 4(2).

Islamic Republic News Agency (IRNA). (2023). Iran, Syria talk to cooperate on fields of oil & gas. Erişim tarihi: 11.05.2023, <https://en.irna.ir/>.

Kazdal, M. (2018). İnan'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını anlamak. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(1), Kasım.

Kozhanov, N. (2017). Russian-Iranian relations through the prism of the Syrian crisis. *Insight Turkey*, 19(4), 87-102.

Lapidus, I. M. (2010). *İslam Toplumlari Tarihi* (Cilt 2: 19. Yüzyıldan Günümüze). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lesch, D. W. (2019). *Syria: A Modern History*. Queensland: Polity.

Louër, L. (2020). *Sunnis and Shi'a: A Political History*. New Jersey: Princeton University Press.

Maltzahn, N. von. (2013). *The Syria-Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*. London: I. B. Tauris.

Milani, M. (2013). Why Tehran won't abandon Assad (ism). *The Washington Quarterly*, 36(4).

Murtuzoviç, A. V. (2022). *Siriyskiy krizis i bor'ba Irana za Blizhniy Vostok (1990-2020-ye gody)*. Moskva: İn-t. Vostokovedenia.

Patton, K. (2013). *The Syria Report: The West's Destruction of Syria to Gain Control Over Iran*. New York: St. Martin's Press.

Paul, A., and Cottle, D. (2017). *Syria: The Hegemonic Flashpoint between*

Iran and Saudi Arabia? New Delhi: Vij Books India.

Polat, E., ve Kaya, M. (2023). İran'ın Suriye politikası. *Akademik Matbuat*, 6(1), 1-44. Erişim tarihi: 10.05.2023, <https://dergipark.org.tr/pub/matbuat/issue/71397/952983>.

Pouladi, F. (2006, 16 Haziran). Iran and Syria sign pact against 'common threats'. *Daily Star*. Erişim tarihi: 10.05.2023, <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2006/Jun-16/72583-iran-and-syria-sign-pact-against-common-threats.ashx>.

Reuters. (2023, 15 Ocak). Iran restricts supply of cheap oil to Syria, doubles the price for crude, Wall Street Journal reports. Erişim tarihi: 10.05.2023, <https://www.reuters.com/business/energy/iran-restricts-supply-cheap-oil-syria-doubles-price-crude-wsj-2023-01-15/>.

Roberts, D. (2015). *Appendix C: Syria-Iran, The Ba'ath and the creation of modern Syria*. (Routledge Library Editions: Syria ed.). Abingdon: Routledge.

Roy, O. (1992). *Siyasal İslamın İflası* (C. Akalın, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Sara, F. (2021, 12 Nisan). İran'ın Suriye'deki derin müdahalesi. *Şarkul Avsat*. Erişim tarihi: 10.05.2023, <https://turkish.aawsat.com/home/article/2914796/fayez-sara/i%CC%87ran%C4%B1n-suriyedeki-derin-m%C3%BCdahalesi>.

Sinkaya, B. (Eylül 2011). İran-Suriye ilişkileri ve Suriye'de halk isyanı. *Orta Doğu Analiz*, 3(33).

Sirrs, O. (2022). *Iran's Qods Force: Proxy Wars, Terrorism, and the War on America*. Annapolis: Naval Institute Press.

Stern, Y. (2007, 18 Şubat). Iran, Syria vow united front to thwart U.S. and Israel. *Haaretz*. Erişim tarihi: 10.05.2023, <https://www.haaretz.com/error?404&path=/hasen/spages/827017.html>.

Swaminathan, S. (Bahar 2007). Syria's diplomatic history with Iran. *Global Forum Journal*, 3, 28.

Takeyh, R. (2013). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. London: Oxford University Press.

Viktorovna, Gromova A. (2021). *Iran i yego sosedi: Uchebnoye posobiye*. Moskva: Knorus.

Wallsh, D. (Yaz 2013). Syrian alliance strategy in the post-Cold War era: The impact of unipolarity. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 37(2).

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Iran's Defensive Policy in Assad's Syria: Proxy War¹

Esad'ın Suriyesi'nde İran'ın Savunmacı Politikası: Vekalet Savaşı

**Damla TAŞDEMİR
KADERLİ**

Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
damlakaderli@uludag.edu.tr
ORCID : 0000-0002-3551-8227

Ömer Göksel İŞYAR

Prof. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
gokselis@uludag.edu.tr
ORCID : 0000-0003-1660-6835

Cilt / Issue: 12(1) 43-65
Geliş Tarihi: 27.04.2024
Kabul Tarihi: 11.02.2025

Atıf: Taşdemir Kaderli, D. ve İşyar, Ö. G. (2025). Iran's defensive policy in Assad's Syria: Proxy war. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 43-65. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1474611>

¹ Bu makale Prof. Dr. Ö. Göksel İŞYAR'ın danışmanlığında Damla TAŞDEMİR KADERLİ'nin hazırladığı "Suriye İç Savaşında İran'ın Vekalet Savaşı Politikası: Irak Merkezli Vekil Gruplar" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

Abstract

After the Arab Spring that started in the Middle East in 2011, a civil war broke out in Syria. Syria has become a proxy war zone due to many global and regional actors intervened in the crisis. The most important regional actor supporting the Bashar al-Assad regime against the opposition in Syria was Iran. Syria, ruled by Bashar al-Assad was Iran's only ally in the region. For this reason, the most important router of the proxy war in Syria has been Iran. The purpose of this article is to explain the reasons why Iran, which supports the reflections of the Arab Spring and changes of authority in other countries, changed its stance after the protests spread to Syria and implemented a proxy war policy in order to protect the Bashar al-Assad regime. The dynamics that enabled Iran-Syria relations to continue at an almost smooth level from 1979 until the end of the Assad regime in December 2024 are included in the article. In this regard, the proxy war implemented by Iran in Syria has been explained. Iran's proxy war policy in Syria has been analyzed based on the arguments of defensive realism.

Keywords: Iran, Syria, Axis of Resistance, Proxy War, Defensive Realism.

Öz

Ortadoğu'da 2011'de başlayan Arap Baharı'nın ardından Suriye'de bir iç savaş ortaya çıkmış, küresel ve bölgesel pek çok aktörün krize müdahil olmasıyla ülke bir vekalet savaşı sahası haline gelmiştir. Suriye'de muhaliflere karşı Esad rejimini destekleyen en önemli bölgesel aktör İran olmuştur. Beşar Esad yönetimindeki Suriye İran'ın bölgedeki tek müttefiki idi. Bu nedenle Suriye'deki vekalet savaşının en önemli yönlendiricisi İran olmuştur. Bu makalenin amacı, 2011'de başlayan Arap Baharı hareketlerinin bölgede diğer ülkelerdeki yansımalarını ve iktidar değişikliklerini destekleyen

İran'ın, protestoların Suriye'ye sığraması üzerine tutum değiştirerek Suriye'deki Beşar Esad rejimini korumak amacıyla vekalet savaşı politikası uygulamasının nedenlerini açıklamaktır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle İran'ın güvenlik politikasında Suriye'nin önemi açıklanmıştır. Ardından, Arap Baharı'ndan önce Suriye-İran stratejik ilişkisinin temellerine değinilmiştir. Arap Baharı'ndan sonra İran'ın Suriye politikasını etkileyen temel endişeleri ve motivasyonları açıklanmıştır. 1979'dan Esad rejiminin sona erdiği Aralık 2024 tarihine kadar, İran-Suriye ilişkilerinin pürüzsüz denilebilecek düzeyde devam etmesini sağlayan dinamiklere yer verilmiştir. Bu doğrultuda İran'ın Esad yönetimindeki Suriye'de yürüttüğü vekalet savaşı açıklanmıştır. İran'ın Suriye'de uyguladığı vekalet savaşı politikası defansif realizmin argümanları esas alınarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suriye, Direniş Ekseni, Vekalet Savaşı, Savunmacı Realizm.

Introduction

Syria, which was one of the important actors of Middle East politics before 2011, has become the playground of power struggles of global and regional actors since the beginning of the crisis. The fact that global and regional actors support the al-Assad regime or the Syrian opposition, sometimes directly, but mostly indirectly through non-state armed actors, has caused the conflicts in Syria to prolong and deepen, and Syria has become a proxy war zone.

The most important regional actor that supports the al-Assad regime in political, economic and security dimensions was Iran before the al-Assad regime fell down. When the Arab Spring movements began, Iran described the protests in Tunisia, Egypt, Libya, Yemen and Bahrain as "Islamic Awakening" movements inspired by the Islamic Revolution and was pleased the overthrow of Arab regimes that cooperated with Western countries. After the public protests spreaded to Syria, Iran's only ally in the region, Iran perceived a possible change of authority in Syria as a threat to own geopolitical interests and the "Axis of Resistance", which was of critical importance in Iran's defense strategy. Because weakening the "Axis of Resistance" might mean the loss of Iran's forward defense line, which was a factor of deterrence, and the destruction of the bridge between Hezbollah and Palestinian resistance organizations. For this

reason, Iranian officials emphasized many times that the most important link in the “Axis of Resistance” chain is Syria.

The main purpose of this article is to explain the reasons why Iran, which supported public protests and changes of authority in other countries in the Middle East, took the opposite stance and supported Bashar al-Assad's government in Syria after the Arab Spring uprisings spread to Syria. In this regard, the article includes the reasons why Iran implemented proxy war policy in Syria and which proxy groups Iran cooperated with in Syria and for what reasons. The most important router of the proxy wars that have continued in Syria since 2011 was Iran. In order to minimize security threats, to protect Iran's existent gains and to maintain its influence over the states and non-state actors; Iran had been implementing neo-realist security principles in foreign policy and pursues defensive policies in Syria through proxies. For this reason, in this article, Iran's approach to proxy war policy and foreign policy in Syria through proxy fighters are analyzed based on the arguments of defensive realism.

The Importance of Syria in Iran's Security Policy

Syria, ruled by al-Assad, was Iran's most important strategic ally in the Middle East and the supporter of Iran's strategic depth. Syria is one of the most important states that plays a decisive role in Iran's national interests and the future of the region. After the Arab Spring movements began in Syria, Iran claimed that the rebellions were conspiracy attempts supported by the USA, Western states and Israel. Iranian officials have stated many times that they will not hesitate to respond to any possible intervention in Syria's internal affairs and territorial integrity, perceiving it as their own security issue. Iran wants the crisis in Syria to be resolved by internal consensus in line with the demands of the people, without external intervention.

The overthrow of the Assad regime in Syria and the establishment of a pro-Western administration that is hostile or rival to Iran could mean the loss of Iran's influence in Syria and breaking Iran's ties with its allies in Lebanon (such as Shiites and Hezbollah) and Palestine (such as Hamas and Islamic Jihad). A possible change of authority in Syria may negatively effect to Iran's entry into the Arab world, investments in the Mediterranean and access to hydrocarbon resources, and it may cause a damage to Iran's strategic bridge with the Near East, which refers to the southwestern Asian countries between India and the Mediterranean. Therefore, the presence of a pro-Iranian authority in Syria is vital for the

continuity of Iran's regional influence and interests. It should be noted that, what is important for Iran is not Assad himself, but the existence of an ally that will protect Iran's interests and support in achieving Iran's regional goals.

The common interests and threat perceptions that have influenced the continuation of cooperation between Iran and Syria since 1979 have made this relationship an obligation rather than a choice (Sinkaya, 2015, pp. 153-154). In the Syrian crisis that has continued since 2011, the most important actor supporting the Assad regime against global and regional opponents despite all political, military and economic costs was Iran. In order to understand the reasons why the Iran-Syria strategic cooperation continues to be long-term and strong, the historical, ideological and strategic ties between them need to be examined.

Iran-Syria Strategic Relationship Before 2011

The foundations of Iran-Syria friendship started even before the 1979 Revolution, and some Islamist revolutionaries such as Imam Musa Sadr went to Lebanon to help the Shiites who were victims of the Lebanese Civil War. They were trying to fight against Israel, and received support from Syria led by Hafez al-Assad (Sinkaya, 2012, p. 5). Before the 1979 Revolution, Hafez al-Assad supported Khomeini, who was in exile, and opponents of the Shah regime (Polat, 2016, p. 480). After the 1979 Revolution, the relationship between Hafez al-Assad and Khomeini strengthened. After the Camp-David Peace Agreement in 1978, Egypt and some Arab states put an end to their anti-Israel sentiments and Syria's tense relations with Iraq. But as known, Syria was left alone against the Arab-Israeli balance of power. During the same period, the establishment of a new anti-American and anti-Israeli regime in Iran brought Iran and Syria closer together (Uygur, 2012, p. 9). Syria was the first Arab country to recognize the new regime in Iran (Köroğlu, 2012, p. 45).

Despite the many differences between Persian, theocratic and Shiite Iran and Syria which is Arab, secular and the majority of people are Sunni; their common interests, not violating each other's areas of interest, common threat perceptions, anti-Western sentiment, and Iran's avoidance of exporting its revolutionary policy to Syria was effective in keeping their relationship going smoothly (Sinkaya, 2012, pp. 5-6).

After the 1979 Revolution, there were some milestones that transformed Iran-Syria relations into a strategic alliance. The only Arab country that supported Iran in the 1980-88 Iran-Iraq War was Syria. Despite Iraq's

use of chemical weapons during the Iran-Iraq War and Iraq's invasion of Kuwait in 1990, the fact that international powers and institutions did not react to Iraq and imposed harsh sanctions against Iran was effective in preserving Iran's relationship with Syria. Between 1979 and 1982, Iran supported the left-nationalist Baath regime in Syria against the uprising of the Muslim Brotherhood in Syria. This choice shows that Iran cares about real interests, not just ideological and religious identities. Similarly, during the Iran-Iraq War, Syria supported Iran, not the Iraqi Baath, which is Syria's ideological brother. As a matter of fact, according to defensive realism; As seen in the Iran-Syria cooperation, if the fronts are satisfied with the balance, they may choose to continue cooperation, provided that the actors do not interfere with each other's untouchable interests, in order to maintain the *balance of power* and avoid the emergence of a *security dilemma* (Jervis, 1999, pp. 42-63) (Glaser, 1994-1995, pp. 50-90) (Jervis, 1978, pp. 167-214).

In 1982, when Israel occupied the south of Lebanon and neutralized the Syrian forces there, Hafez al-Assad asked for help from Iran to get rid of Israeli influence. In return for this, Syria ignored to Iran gaining influence over the Lebanese Shiites. Thanks to this agreement, a small unit affiliated with the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) entered Lebanon and organized Hezbollah, thus Iran's and Syria's influence in Lebanon has been strengthened (Sinkaya, 2012, pp. 6-7). In return, Iran supported Hafez al-Assad in the Hama Massacre, which was carried out by the Syrian Army to capture members of the Muslim Brotherhood in Hama in 1982 (Polat, 2016, p. 479). Cooperation between Iran and Syria became official in March 1982, when they signed agreements in the fields of oil, trade and military. At the end of the 1980s, there was a problematic period in their relations as Iran and Syria took different political positions regarding the political future of Lebanon, but due to reasons such as Iraq's recovery of power and assertive policies, the USSR withdrew its aid from Syria, and increasing influence of the US in the Middle East, Iran and Syria agreed on basic issues and realized that they needed to strengthen their relations again (Kazdal, 2018, p. 4).

With the establishment of the Arab Cooperation Council in 1989, an anti-Syrian rebellion was organized by the Lebanese army led by Michel Aoun and Saddam Hussein's support for this rebellion were compelling factors for the continuation of Iran-Syria cooperation. After the dissolution of the USSR and withdrawal from the Middle East, the USA has come to dominant position by filling the power vacuum in the region is one of the reasons for the continuation of Iran-Syria alliance.

As a result of the US-led operation in 2003, Iran and Syria were pleased with the end of Saddam Hussein's rule in Iraq and the establishment of a Shiite government, thus adding Iraq to the Iran-Syria-Lebanon axis (Goodarzi, 2013, pp. 45-47). But they worried about being the next target under the US's "preventive war on terror" policy. Therefore, they continued to develop cooperation between them. Syria was subjected to international pressure as Syria was held responsible for the assassination of Lebanese Prime Minister Rafik Hariri in 2005. During the same period, Iran's relations with Western countries were strained and exposed to international pressure due to Ahmadinejad's anti-Zionist rhetoric and nuclear program (Kazdal, 2018, p. 5). Since there was no authority to protect their security and interests against international sanctions, Iran and Syria continued to cooperate by relying on their own forces in line with the *self help* principle of defensive realism.

Main Concerns and Motivations Effective in Iran's Syria Policy After the Arab Spring

In addition to the reasons that improved Iran-Syria Relations before 2011, the perceptions of Iranian decision-makers have guided Iran's security concerns and have been influential in Iran's Syria policy. According to defensive realism; the perceptions of decision makers are effective in shaping the policies of states. In foreign policy and military planning processes in the international anarchic system, where intentions and the relative distribution of power are often uncertain in the short term; decision makers' belief systems, perceptions of the enmities or rivals' image, intelligence levels, evaluations and cognitive biases play a some important roles. Although it is difficult to determine exactly what the opposing actor's intentions are, thanks to the history of relations and the discourses of decision makers; predictions can be made about that actor's intentions, offensive and revisionist policies.

Concern about Weakening the "Axis of Resistance": After the September 11, 2001 attacks, the United States described Iran as part of the "Axis of Evil" and in the category of countries that support terrorism and possess weapons of mass destruction. It is known that, against this concept, Libyan journalist ez-Zaf al-Ahdar used the term "Axis of Resistance" for the first time (Akgül, 2016, p. 136). The global and regional opponents of the "Axis of Resistance" described this formation as the "Shiite Axis / Shiite Crescent". It is known that the first person to use this concept in 2004 was King Abdullah II of Jordan (Sinkaya, 2007, pp. 37-38, 48). It is accepted that the central country of the Shiite Crescent, which

is based on the ideal of surrounding Sunni countries and cutting off their connections, is Iran due to the influence of Shiite population and administrative power factors. The "Axis of Resistance" policy aimed to have countries where Shiite governments were in power or in the majority, where they had a strong stance, who have strong ties with Iran, and who would act as deterrent agents against the USA, Israel and their "collaborators" in the Middle East (Bilgetürk, 2018, pp. 400,403). In 2006, when Ahmadinejad visited Damascus, "Axis of Resistance" was declared between Iran, Syria, Hezbollah, Hamas, Islamic Jihad and other Palestinian resistance organizations (Polat, 2016, p. 480). As can be understood from the presence of Sunni actors among them, it represents a political formation, not a sectarian unity.

According to the *balance of power* theory; other actors can unite and create a balance of power against a rising power. In accordance with this assumption, an anti-Shiite bloc consisting of Egypt, Jordan and Gulf Cooperation Council (GCC) countries was formed with the support of the USA against the rise of the "Axis of Resistance". Although the influence of sectarian concerns was not ignored in this confrontation, the competition for the regional balance of power was the determining factor (Sinkaya, 2007, pp. 50-51). Therefore, in such a political environment, it has become vital for Iran to protect the "Axis of Resistance". Otherwise, Iran's deprivation of this strategic depth might mean that it would encounter Iran's enemies on its own borders.

In the words of Ali Akbar Velayati, the international relations advisor of Iran's Supreme Leader Ali Khamenei, Syria is the golden link of the "Axis of Resistance" chain (Goodarzi, 2013, p. 33). In order to maintain the relationships Iran has developed with the actors of the "Axis of Resistance" and Iran's regional influence, there must be a conciliatory regime in Syria. If a Sunni-dominated government is established after Assad in Syria, the stability of the Shiite-dominated government in Iraq might be in danger (Sinkaya, 2015, pp. 153-154). For this reason, Iran perceived a possible change of power in Syria as a threat to Iran's geopolitical interests and the "Axis of Resistance", which was of critical importance in Iran's defense strategy. Weakening of the "Axis of Resistance" could mean losing Iran's forward defense line, which is an ingredient of deterrence. Because Iranian officials had claimed that the main goal was to destroy the "Axis of Resistance" and ultimately weaken Iran. According to Iranian officials; if the "Axis of Resistance" chain is broken, there would be violent foreign interventions in the region and thus the Iranian regime would be weakened.

Concern about the Disruption of Regional Order by Foreign Interventions:

The first anti-government armed group in Syria emerged when a group of soldiers who were included in the regime army but were dissatisfied with Assad's policies and attitudes towards the people, left the army and founded the Free Syrian Army (FSA) in 2011. In course of time, many armed opposition groups has been emerged by who left the FSA and civilians, and the conflicts quickly turned into civil war. Syria has become a proxy war zone due to the interventions of regional and global actors arising from their desire to play a role in the new order to be established. The "Group of Friends of the Syrian People", consisting of more than 90 countries, containing the USA, England, France, Germany, Italy and regional actors with Sunni-dominated populations such as Turkey, Saudi Arabia, Qatar, Egypt, UAE, Jordan, supported the Syrian opposition. The exclusion of Iran from the meetings organized by this organization has caused concern that Iran would not be given a role in the redesign of the Middle East. Since regional and global actors supported different fronts in Syria, Iran was concerned about the disruption of the regional order by foreign interventions. However, the mentioned countries could not take an active role due to their different plans on Syria, incompatibility and lack of synchronization between them (Kazdal, 2018, p. 7).

Concern That "Iran Will Be The Next" : First of all, it should be noted that, Iran was the field of military and ideological battlefield of great powers such as England and Russia during the 19th and 20th centuries, and the USA and the USSR during the Cold War, caused an "occupational syndrome" in the political-psychological memory of Iran's foreign policy decision-makers (Sandıklı & Emeklier, 2012, p. 45). Due to all of Iran's experiences before 2011 and the presence of US military bases geographically around Iran, Iran has felt constant threat to its existence. After Quds Force commander Qassem Soleimani was killed in a US-led operation in Baghdad in 2020, the perception of threat to Iran's security was reshaped.

Additionally, there is ethnic, sectarian and social diversity in Iran, consisting of Persians (51%), Turkmens and Azerbaijani Turks (24%), Arabs (3%), Armenians (2%). This diversity or division from another perspective, has caused skepticism in the minds of some Iranian decision-makers that it could be used by foreign powers to disintegrate Iran. As a matter of fact, Azerbaijani President Ebulfeyz Elchibey called the region in Iran where Azerbaijani Turks live as "Southern Azerbaijan" in the 1990s and put forward a thesis that he predicted the disintegration of Iran so that Northern and Southern Azerbaijan could one day be united.

Similarly, for a while, US academics also brought up a policy based on the disintegration of Iran due to ethnic origins (Efeğil, 2012, p. 56). Such reasons required Iran to maintain strong relations with Syria in order to protect Iran's own security.

Sectarian Motivation: The sectarian aspect of the relationship between Iran and Syria began when Hafez al-Assad, of the Nusayri faith, who came to power in Syria with a military coup, encountered the problem of legitimacy in Syria, where the majority of the population is Sunni. While the Nusayri faith was viewed as un-Islamic and an extreme branch of Shiism, Hafez al-Assad's authority gained legitimacy in Syria thanks to the fatwa of Shiite cleric Musa Sadr, who was born in Iran and Lebanese origin. After this supporting step, Syria became the first country among the Arab states to recognize the Khomeini administration established in Iran in 1979.

The fact that the main part of the ruling class in Syria was from the Nusayri faith, which is quite close to the Shiite sect, facilitated the relations and communication between Iran and Syria. It would be incomplete to evaluate the relations between the "Shiite Islamist-Persian theocracy" Iran and the "left nationalist Arab" Baath regime, solely in terms of ideological, religious or ethnic identities (Özdemir, 2018a, p. 449). Geopolitical and strategic factors are still priority for Iran's foreign policy. Religious and sectarian solidarity required them all supports these (Ehteshami & Hinnebusch, 1997, p. 99). It cannot be said that Iran follows a foreign policy entirely centered on the Shiite sect, but it is also a fact that Iran always cares about religious and political partnerships. As seen in many examples, Iran mostly implements pragmatic foreign policies according to the conditions of the time.

There are many sacred places, shrines and cultural centers in Syria that are considered sacred for Shiites and create cultural connection between Iran and Syria. Every year, nearly 1 million Iranians visit these shrines and thus they become pilgrims. This religious-cultural connection was another important factor that was effective in protection of Syria for Iran (Karaoğlu, 2021, pp. 184-199) (Sinkaya, 2015, pp. 152-153).

Regional Leadership Motivation: After the September 11, 2001 attacks, with the removal of Taliban in Afghanistan and Saddam Hussein in Iraq in 2003, two of Iran's regional rivals were eliminated. Subsequently, Iran perceived Israel and Saudi Arabia as the most important regional rivals and the biggest threat to itself and its sphere of influence.

Iran has always perceived the aggressive and expansionist policies that Israel has implemented since its establishment as a threat. Israel is in a struggle for influence with Iran in Palestine, Syria, Iraq, Yemen, Lebanon and Bahrain. When the conflicts in Syria spread to the Golan Heights after 2012, Israel began to respond and targeted Iranian bases in Syria. Israel also asked the USA to stop Iran's nuclear works. Despite all, Iran avoided a direct offensive stance against Israel. Because, as a result of a direct attack by one of the two states, it is possible that the other will respond to this move in the same proportion and so the tension will escalate.

After 1979, there was a regional leadership rivalry between Iran and Saudi Arabia based on power and sectarian principles. However, it should be noted that sectarian competition has not been come to the fore after Mohammed bin Selman became Prime Minister in Saudia Arabia. After 2011, Iran wanted to keep its gains in Syria, and Saudi Arabia willed to achieve new beginnings and new gains by establishing a new government in Syria (Kazdal, 2018, pp. 8-9).

Iran's anti-US and anti-Israeli rhetoric in foreign policy, in this respect, its embrace of the Palestinian issue, and support for actors such as Hezbollah and Hamas in this regard have increased Iran's popularity among some Arab communities. Iran endeavored to protect both its popularity and security against threats, influence and interests in Syria and the "Axis of Resistance", which was a balancing instrument against rivals and enemies.

Motivation to Redesign the Demographic Structure: Bashar al-Assad used the concept of "Useful Syria" for the first time, in 2015. This concept has symbolized the region reaching Qalamoun, Homs and Hama in the south of Syria and Tartus and Latakia in the north. In this context, it is aimed to create a corridor that will surround Damascus (Bedewi, 2017, p. 31). It was a vision of Syria in which, the Assad regime with its current capacity, ruled not all of Syria but strategically important major cities and most of the remaining population in the country (Özdemir, 2018b).

In recent years, Iran had been talking about a highway project called "Iran cordon / land crossing from Iran to the Mediterranean", starting from Tehran and extending to the Mediterranean through Iraq, Syria and Lebanon. It has been claimed that the main aim was to settle ally Shiites, to reach other Shiite groups and ally minorities, and to create a line on this road through which manpower and equipment could be quickly transferred (Bakeer, 2017, pp. 38-41).

Although their goals and justifications were different, Iran and Syria had aimed to create areas where the Shiite population is concentrated, thus establishing a strong demographic sphere of influence. For this reason, Iran and Syria evacuated Sunnis from many areas of the Damascus and Homs. They have replaced the Sunnis with local Shiites in Syria, Shiite militias fighting on the side of the Assad regime and their families (Özdemir, 2018a, p. 456). In this demographic structure change, not the whole of Syria, but especially the areas of strategic importance for Iran were highlighted. For example, settling Shiites who were really allies with Iran in the Homs and the Damascus, which have borders Iraq, Jordan and Lebanon, could make it possible for Iran to influence the politics of border countries (Bakeer, 2017, pp. 38-40). As a matter of fact, this project was effective in increasing Iran's influence in Syria.

Economic Motivation: Although economic expectations were not the main reason for Iran's support to the Assad regime, Iran might hope to gain some economic privileges in Syria, as a response to Iran's efforts that had been going on for more than a decade. Iran was looking for alternative economic partners due to international sanctions and economic embargoes imposed on Iran. For this reason, Iranian officials might want to turn Syria into an economically important partner. Although the "Useful Syria" and "land crossing from Iran to the Mediterranean" projects were not designed for economic purposes, they could be expected to be used for commercial purposes in the process (Badewi, 2017, p. 31). Iran's ability to maintain its sphere of influence in Syria was possible by ensuring both a society that would not oppose Iran's social policies and the security of Iran's economic influence, investments and projects.

Composition of Iran's Support to Syria: Political, Economic, Military

It is well known that due to the civil war, Iran's support to the Syrian regime initially has consisted of consultancy for the suppression of protests and technical services for monitoring the opposition groups (Entous & Rosenberg, 2011). In the second stage, Iran's support for Syria continued in political-diplomatic and economic dimensions.

Since Syria's oil production was hit during the civil war, Iran has supplied petroleum products to Syria, some at a discount and some free of charge. Iran's economic support to Syria has also included providing credit, payments to militias and financial aid and supply of major food products. In addition, Iran has built new power plants in Syria and undertaken the operation of some power plants in order to satisfy Syria's electricity needs (Sinkaya, 2015, pp. 145-146).

Iran's political and diplomatic support for resolving the Syrian crisis was as follows that: reaching a compromise between the Syrian government and opposition through political dialogue; establishing of ceasefire, peace and stability in Syria; holding elections through constitutional reforms and under international supervision; so that the Syrian people could decide their own future; supporting diplomatic initiatives that did not require regime change and include Iran in negotiations on resolving the Syrian crisis. However, Iran had been excluded from diplomatic initiatives such as the Geneva Conferences I and II (Sinkaya, 2015, p. 137). The first meeting to which Iran was invited to the diplomatic talks on resolving the Syrian crisis was held in Vienna in 2015 and Iran had become a member of the "International Syria Support Group". Iran was one of the official interlocutors of the Astana process by becoming a part of the Moscow Declaration in 2016 (Sinkaya, 2017, pp. 54-55).

Since Iran could not receive sufficient response to the diplomatic steps and was excluded from various regional and international initiatives, the only valid alternative was the military option for Iran (Goodarzi, 2015, pp. 3-4). As global and regional powers began to intervene in the Syrian crisis, Iran's support for the Syrian government has continued to increase in military dimension. First, senior commanders of the IRGC and the Quds Force provided consultancy and training support to Syrian soldiers and pro-regime proxy organizations. The extent of Iran's military support to the Syrian government continued over time: including the supply of weapons and ammunition; the presence of Iranian soldiers in the field to support the regime's troops; and playing an important role in the organization of pro-regime paramilitary and militia forces. As from 2013, Iran's military presence in Syria began to be talked about more clearly.

Iran's Syria Policy Turning into a Proxy War

Iran's national security strategy had been focused on domestic politics until the mid-1960s. After the 1979 revolution, Iran had started an existential war with the theme of "resistance" against the Shah's administration, the bipolar order of the period, the USA and its rivals in the Middle East in line with the "non-connection" policy, with the slogan "neither East nor West". A state structure based on a strong army emerged in Iran in order to deter internal instability and external pressures. As the possibility of separatist threat within the country disappears, began to focus on potential external threats (Roshandel, 2008, pp. 257-258).

One of the fundamentals of Iran's reshaped national security policy was

the “deterrence” factor, which was based on eliminating the threat outside the country’s borders. In order to cope with unpredictable multifaceted threats, Iran began to use preventive and unconventional warfare techniques, including hybrid, proxy, psychological and asymmetric warfare methods (Tamer, 2018, pp. 186-191). Under the influence of the experience gained from the Iran-Iraq War and in line with the concept of “strategic patience” even for a long time, Iran focused on taking action through proxy actors (Avcı, 2021, pp. 635-648). Iran’s alliance relations with states were not sufficient to maintain a balance of power in the region. The fact that some border countries to Iran are “collaborators” hosting US bases has caused a feeling of being surrounded in Iran. These reasons have been effective in Iran’s preference for cooperation with non-state armed actors instead of states.

In an anarchic environment where there is no higher authority regulating the international system, states rely on the principle of *self-help*, one of the most important concepts of neorealism (Gilpin, 2001, pp. 18-19). Iran has been subject to international isolation, sanctions and discrimination. For this reason, Iran has tried to find its own solutions by relying on its own power and resources to maintain its existence, protect its security and combat threats. In this regard, one of the military-political choices of Iran in order to maintain its cultural, political and military influence and allies in the Middle East, against current and potential threats at global and regional level, has been proxy war.

According to the assumption of defensive realism; since states are unsure of each other’s intentions and power capacities, the security strategies they implemented in accordance with the *self-help* principle, may cause them to be misperceived as revisionist and offensive, and may cause *security dilemmas*. For this reason, mutual hostility and conflicts may arise (Taliaferro, 2000-2001, p. 129). The precautions taken by Iran to protect its security in the anarchic international system, also caused Iran to be perceived as a revisionist threat by its rivals. A “security dilemma” cycle occurred as a result of other states increasing their precautions against Iran due to feelings of insecurity. However, Iran often takes defensive measures against threats to keep the escalation of tension at a limited level and to ensure and maintain the balance of power.

According to defensive realism; the best way to protect the security of the states against potential threats or to prevent a rising power from establishing hegemony is to engage in balancing behavior with defensive intentions. This balancing motivation can manifest itself in three ways:

hard, soft or asymmetrical. Hard balancing generally refers to the realist and neorealist form of balancing. It is a form of balancing in which alliances are formed and military capacities are updated against the rival's capabilities, is not seen today as much as in the past. Soft balancing; It refers to unofficial implicit alliances through institutional collaborations, temporary security agreements, drills, etc. At the present time, it is possible to see it in varying degrees. In periods of increased threat, soft balancing may turn into hard balancing. Asymmetric balancing, which also includes proxy wars; it refers to efforts to balance competitors and potential threats through asymmetric subnational actors (Paul, 2004, pp. 2-5). In accordance with this assumption of defensive realism; Iran's proxy war in Syria was an asymmetric balancing exercise implemented for defensive purposes against the emergence of a hegemon that would dominate Iran, against power combinations, enemies and rivals that pose a threat.

The possibility of rivals had become dominant in Syria would cause an imbalance of power in the Middle East and pose a threat to Iran and the "Axis of Resistance". If some states and groups that want to relieve their anxiety and strengthen their situation decide to position themselves on the dominant side, this dominant coalition may tend to impose its will on others and engage in offensive behavior. In such a possibility, it was difficult for Iran, which was worried about being destroyed or dominated, to protect Iran's security alone and with traditional conventional methods. For this reason, Iran has tended to cooperate with some states and non-state armed actors. In this way, the balance of power may deter potential aggressor states from resorting to offensive policies.

In addition, Iran's focus on maximizing power and against rivals and threats pursuing offensive policies through intense military alliances and armament in the conflict zone in Syria, might lead to the establishment of alliances against Iran and might be costly in many aspects such as political, economic and military. For this reason, Iran preferred proxy war which is asymmetric balancing method, was less costly, deniable and unlikely to be revenged, but could create deterrence.

According to Glaser; the standard neo-realist idea that states can compete to avoid loss of capabilities and gain military advantages may sometimes be valid. However, as much as the advantages of expanding military power and capacity, the possibility of a war with an uncertain outcome or losing the arms competition and the dangers that may be exposed should not be ignored. For this reason, Glaser, a defense-offense balance

theorist, emphasized that cooperative policies are a kind of *self-help*. He argued that states could ensure their security by cooperating under various conditions and highlighted the benefits of cooperation (Glaser, 1994-1995, pp. 51, 57-60). In this context, in Iran-Syria relations, which had been going on for more than 40 years, the benefits of cooperation against rivals and enemies were emphasized rather than a competition arising from common interests and goals.

In the context of Iran's Syria policy, one of the most important functions of proxy fighters, actors with whom Iran cooperates, was to protect the current government, territorial integrity and status quo in Syria. The main purpose of Iran's use of proxy fighters in Syria was; to maximize Iran's security as well as Iran's power. For Iran, a direct conventional war against local rivals, global and regional actors who had some troops in Syria, might be a last resort. Therefore, while Iran was trying to contain threats in Syria, in order not to submit to oppression, cooperated with proxy actors as a form of balancing that did not risk Iran's own existence and security.

Iran's expectations from proxy fighters was to preserve Iran's influence, interests and security in Syria at the least cost. Therefore, the current regime in Syria must have been protected. Because Syria was the most important link in the "Axis of Resistance" chain. It was vitally important for Iran to have a government that protects Iran's interests in Syria.

According to the assumption of defensive realism; a state may align itself with a weaker front that needs help, thereby increasing its influence within the coalition (Walt, 1985, pp. 5-7). Confirming this assumption, Iran's support to Syria, which was weaker and in need of Iran's help, was an opportunity for Iran to increase its influence in Syria.

According to Stephan Walt; foreign aid is a special form of balancing behavior. The effect of foreign aid on the formation of an alliance or the maintenance of an existing alliance is directly proportional. The greater the amount of aid and the greater the donor's monopoly over the aid element, the greater its influence over the actor receiving the aid (Walt, 1990, pp. 32-33, 46). The fact that almost all of the proxy fighters fighting alongside the regime in Syria were under Iran's control increased Iran's influence in Syria. Iran had an influence and communication network on Shiite communities around the world, especially on Shiite militias in the Middle East, Central Asia, the Caucasus and Europe. This situation caused the Syrian regime to depend on Iran for proxy fighters.

In response to this need, one of the reasons why Iran supported the Assad regime through proxy groups was that Iran wished to increase its influence in Syria after the civil war would end in favor of the Assad regime. As a matter of fact, even while the civil war was ongoing, Iran had been able to send more military personnel and advisors to Syria than ever before, thanks to the proxy war policy implemented in Syria. Iran had some what reached a greater area of influence in Syria at a lower cost than it could have achieved with conventional force.

It was claimed that Iran has aimed to make its military and political presence in Syria permanent through proxy fighters, similar to the influence Iran has established through Hezbollah in Lebanon (Karaoğlu, 2021, pp. 120-130). Iran offered many motivational elements to proxies, such as financial support, the right to reside in Iran, military training, consultancy, weapons and ammunition, in return for protecting Iran's interests and security in Syria.

Iran's Proxy Groups in Syria

Iran's experience in using proxy fighters dates back to the Iran-Iraq war, and Iran's first proxies were the Badr Brigade and Lebanese Hezbollah (Alaca, 2019). Iran's policy regarding proxies in the Syrian civil war was determined by the Supreme Leader, IRGC and Quds Force commander Qasem Soleimani (Kazdal, 2018, pp. 6-11). The IRGC and the Quds Force played a leading role in the organization and training of Iranian-backed proxy groups. These fighters have been more effective in the conflict than Syria's regular armed forces (Chulov, Dehghan and Wintour, 2016).

Iran was clearly reluctant to send its own official armed forces to the conflict area (Neriah, 2017). Iran had given some tasks for official armed forces mainly with the training and organization of militias. The proxy actors supported by Iran in the Syrian civil war were generally divided into four categories: Iran-based, Syria-based, Lebanon-based and Iraq-based groups.

It is known that the number of proxy groups supported by Iran in Syria is approximately 80, and around 20 of these groups were based in Iraq. Among the Iranian-backed proxies, those based in Iraq stood out in terms of number and effectiveness. It had been estimated that the total number of Iranian-backed proxy fighters was more than 120 thousand (savunmasanayiidergilik, 2020).

It was known that the Basij Forces, Iran's volunteer militia and Quds

Force, Iran's paramilitary forces that conducted deportation operations have helped train and organize the militias fighting on the side of the Assad regime since 2011. Among the non-Arab Iranian-backed proxies, the highest participation has made up of Shiite Afghan fighters who formed the Fatimiyyun Brigade. Pakistani Shiite fighters, who announced that they were in Syria to defend the Shiite sacred places in Syria, formed the Zeynebiyyun Brigade.

One of the Syria-based unit fighting alongside the regime troops in Syria was the paramilitary group Jaish al-Shaabi (People's Army) (Holliday, 2013, pp. 16,18). In 2013, Bashar al-Assad tried to formalize and professionalize Jaish al-Shaabi under the name of "National Defense Forces". Iran also supported this initiative (Fulton & Holliday & Wyer, 2013, pp. 19-21). Because in the future, Iranian-backed Syria-based proxies becoming active in Syria's military and political arena might enable Iran to be effective in shaping Syria's military and political strategies. The 5th Corps which was formed by gathering some militia groups in Syria under an upper group with the support of Iran since 2012, and the Syrian Hezbollah, the Syrian extension of the Lebanese Hezbollah, had also been supporting the regime troops in Syria. Shabiha, Syria's local power, was also one of the structures that supported the regime and were supported by Iran.

The most important and first non-state armed organization supported by Iran was the Lebanese Hezbollah. It was an example for other militia organizations. Lebanese Hezbollah cooperated with DMO for the training of militia and paramilitary groups, based on its urban and guerrilla warfare experience.

Among the proxy groups with which Iran had cooperated in Syria, the most prominent in terms of number and function were those Iraq-based. Among the Iranian-backed Iraq-based proxies, the first group known to be involved in the Syrian civil war was the Muemmel Brigade. Badr Brigade had declared its involvement in the war in Syria in June 2013. Some Iraqi groups with few fighters united under the Liwa Abu Fadl al-Abbas Brigade, which was established as an upper group with the support of Hezbollah. Zulfikar Brigade, Asaib Ahl al-Haq, Kataib Hezbollah (Iraqi Hezbollah), Kataib Seyyid al-Shuheda, Harakat Hezbollah al-Nujaba, Ammar Ibn Yasir Brigade were Iranian-backed Iraq-based groups that supported the regime in Syria. Asadullah al-Ghalib, Kafil Zainab Brigade, Kataib al-Imam Ali, Kataib al-Imam Hussein, Imam Hasan al-Mujtaba, Ansarul al-Aqida Unions, Saraya

Talia al-Khurasani, Saraya al-Dafa al-Shabi, Kataib Imam Muhammad Baqir es-Sadr, Feylak *Vaad es-Sadiq*, Nasr al-Haq, al-Hamad Brigade, Seyyide Rukiye Brigade, Sheddu Shuheda, Haddamul Akile, Quwwat er-Rida, al-Galibiyyun had relationships with each other and with upper groups. However, these groups are organisations with less information about them and fewer members than others.

Due to the rise of ISIS's influence in Iraq in 2014, upon the call of Ayatollah Ali Sistani, the most important Shiite sect leader in Iraq, many Shiite militia groups and civilian fighters united under an upper group and formed Hashd al-Shaabi (Alaca, 2020). Hashd al-Shaabi became part of the official Iraqi army in 2018. Pro-Iranian groups within Hashd al-Shaabi support Iran's interests in the military and political arena in Iraq. Hashd al-Shaabi, like Hezbollah, has transformed from an armed militant organization into a political actor. Strengthening Iran's influence in Iraq, one of the parts of the "Axis of Resistance", would contribute to increasing Iran's influence in Syria. Hashd al-Shaabi supporting Iran's interests in Iraq's military and political arena would alleviate Iran's regional concerns and make it easier for Iran to achieve its goals, just as Hezbollah serves Iran's interests in Lebanon.

Other than these groups, it was known that militias affiliated with the Hejaz Hezbollah founded by Saudi Arabian Shiites; Zaydis (Ansarullah) affiliated with Yemen Houthis; Shiite warriors from India and African countries; Shiites of Arab origin who are citizens of USA and Canadian were also fighting on the side of the Syrian regime (Al Jazeera Türk, 2015).

Conclusion

The decision-making mechanism in Iran is based on the principle of "neither East nor West", but could be pragmatically adaptable when necessary. Iran's foreign policy focused on reasonable interests where political options would not be excluded in Syria.

Iran had avoided pursuing offensive policies and confronting threats directly with conventional methods unless necessary. Iran has implemented cautious strategies such as promoting defensive realism. Iran's revisionist practices in the first years after the 1979 Revolution often resulted from internal factors rather than systemic conditions.

Regional and global threats against Iran still continue. In the anarchic system, there is no supranational guarantor mechanism that can ensure Iran's international security. By failing to take serious action to enforce

rules and norms against international aggression, international institutions and great powers have remained unreliable guardians. For this reason, Iranian officials, based on their experience, evaluated the concept of “international security” inadequate. It is known that Stephan Walt also made an assessment that Iran’s security threats were high.

Iran’s main desire regarding the Syrian civil war; confirming the assumptions of defensive realism; was to achieve an outcome that would protect Iran’s security, influence, interests and goals in Syria. In this regard, Iran followed defensive policies because it hesitated that revisionist and aggressive initiatives would turn into a union of forces against Iran, and the damage of revisionism would exceed its benefits. Because, avoiding an attitude that would change the balance of power in the Middle East region, where dynamics change frequently, might be advantageous for Iran to maintain its security and relative stability. For this reason, while Iran had desired to achieve its political goals in Syria, Iran used proxy wars as a method that would both compose balancing and deterring and keep the escalation of tension at a limited level. It should be added that proxy wars are a foreign policy instrument that has been used in Iran not only today but also by many leaders of Iran with different characteristics.

The military dimension of relations between Iran and Syria supported the assumptions of defensive realism. According to defensive realism; it is possible for others to perceive threats from states that have a history of exploitation and offensive policies. For this reason, actors who feel threatened may seek to balance or armament against the source of the threat. In this regard, Iran followed a “balancing” strategy through some “ally” countries and non-state armed groups in order to protect its security, power and influence against regional and global actors that Iran perceived as a high threat.

The reason for the bond between Iran and Syria that had lasted for more than 40 years was that their relations are generally based on defense. Because offensive alliances, which are established against the common enemy and tend to disintegrate after reaching the goal, are more fragile, while defensive alliances are more solid.

In conclusion; although the impact of domestic factors on foreign policy cannot be ignored, the anarchic international system encourages states to act reasonably and cautiously. The cooperation between Iran and Syria, which had continued for nearly half a century, caused Iran to adopted a defensive/protective approach towards Syria in line with the

“Axis of Resistance” ideal. Therefore, Iran’s proxy war policy in order to protect its influence, interests and security in Syria; it can be explained by defensive realism, which encourages balancing, cooperation, moderate and status quo policies as the best way to ensure security.

Declaration

In all processes of the article, TESAM’s research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

References

Akgül, N.S.P. (2016). İran-Suriye bölgesel ittifakı ve Arap Baharı sürecine yansımaları. *TESAM Akademi*, 3(2), 133-137.

Alaca, M. (2020). Sistani ile Hamaney arasında artan Haşdi Şaabi gerilimi. *ORSAM*, Access date: 06.12.2022, <https://orsam.org.tr/tr/sistani-ile-hamane-arasinda-artan-hasdi-saabi-gerilimi/>

Alaca, M. (2019). Suriye’de Şii milislere ne olacak?. *ORSAM*, Access date: 12.11.2022, <https://orsam.org.tr/tr/suriyede-sii-milislere-ne-olacak/>

Avcı, S. (2021). İran’ın stratejik kültüründe vekalet ve hibrit savaşlar. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 634-667.

Badewi, T. (2017). Tahran’ın Suriye’de nüfusun kompozisyonunu değiştirme ve ideolojik etki oluşturma çabalarının jeo-iktisadi. Mohammad Abdolmajid (Ed.), *İran’ın Suriye’deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası*, Ankara: İRAM yayınları, 30-35.

Bakeer, A.H. (2017). İran’ın Suriye’deki demografik yapı değişikliği politikası mahiyeti, araçları ve hedefleri. Mohammad Abdolmajid (Ed.), *İran’ın Suriye’deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası*, Ankara: İRAM yayınları, 36-41.

Bilgetürk, İ. (2018). İran’ın Suriye politikası bağlamında Şiilik ve Şii milisler. *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 398-438.

Chulov, M., Dehghan, S.K. and Wintour, P. (2016). Iran hails victory in Aleppo as Shia militias boost Syria's Bashar al-Assad. *The Guardian*, Access date: 04.11.2022, <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/14/iran-aleppo-syria-shia-militia>

Efegil, E. (2012). İran dış politika yapım sürecini etkileyen unsurlar. *Ortadoğu Analiz*, 4(48), 53-68.

Ehteshami, A. and Hinnebusch, R.A. (1997). *Syria and Iran: Middle powers in a penetrated regional system*, Londra: Routledge.

Entous, A. and Rosenberg, M. (2011). U.S. says Iran helps crackdown in Syria. *Wall Street Journal*, Access date: 09.05.2023, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704547804576261222747330438>

Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, Princeton: Princeton University Press.

Glaser, C.L. (1994-1995). Realists as Optimists: Cooperation as self-help. *International Security*, 19(3), 50-90.

Goodarzi, J.M. (2015). *Iran and Syria: The end of the road?*, Wilson Center, No.79.

Goodarzi, J.M. (2013). Syria and Iran: Alliance cooperation in a changing regional environment", *Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 31-54.

Jervis, R. (1999). Realism, Neoliberalism and cooperation: Understanding the debate. *International Security*, 24(1), 42-63.

Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.

Holliday, J. (2013). The Assad regime: From counterinsurgency to civil war. *Middle East Security Report*, No.8.

Karaoğlu, O. (2021). *Teopower olarak Şiilik ve İran Dış Politikası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.

Kazdal, M. (2018). İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını anlamak. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-15.

Köroğlu, U. (2012). İran'ın Suriye politikası. B. Akgün (Ed.), *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler*, *SDE Analiz*, 44-52.

Neriah, J. (2017). Iran's foreign legion in Syria. *Jerusalem Center for Public*

Affairs, Access date: 27.11.2022, <https://jcpa.org/article/irans-foreign-legion-syria/>

Özdemir, Ö.B. (2018a). Suriye iç savaşında Şii milisler. *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, Ankara: SETA, 439-458.

Özdemir, Ö.B. (2018b). Suriye'de İran nüfuzu ve demografik dönüşüm. Access date: 09.02.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriye-de-iran-nufuzu-ve-demografik-donusum/1134257>

Paul, T.V. (2004). The enduring axioms of balance of power theory and their contemporary relevance. (ed.) T.V. Paul, James J. Witz, Michel Fortmann, *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, California: Stanford University Press, 1-25.

Polat, D.Ş. (2016). İran'ın Suriye politikası. H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım (Ed.), *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, İstanbul: Beta Yay., 477-489.

Roshandel, J. (2008). (ed.) Glenn E. Curtis, Eric Hooglund, *Iran a Country Study*, Washington: Federal Research Division-Library of Congress.

Sandıklı, A. and Emekliler, B. (2012). Kaos senaryolarının merkezinde İran. *Bilgesam*, Rapor No.40, İstanbul.

Sinkaya, B. (2017). İran'ın Suriye stratejisi. *Akademik Ortadoğu*, 11(2), 49-64.

Sinkaya, B. (2015). Suriye krizi karşısında İran'ın tutumu ve Şam-Tahran ittifakının temelleri. *Akademik Orta Doğu*, 10(1), 131-160.

Sinkaya, B. (2012). Arap Baharı sürecinde İran'ın Suriye politikası. *SETA Analiz*, S.53, 1-40.

Sinkaya, B. (2007). Şii ekseni tartışmaları ve İran. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 37-63.

Suriye'de İran'a bağlı güçler. (2020). Access date: 01.11.2022, <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Suriye-de-iran-a-Bagli-Gucler>

Suriye'deki ithal Şii savaşçılar. (2015). *Al Jazeera Türk*, Access date: 19.09.2022, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>

Taliaferro, J.W. (2000-2001). Security seeking under anarchy: Defensive realism revisited. *International Security*, 25(3), 128-161.

Tamer, C. (2018). İran'ın Suriye'deki güvenlik stratejileri. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 178-202.

Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. *SETA Analiz*, S.52.

Walt, S.M. (1990). *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press.

Walt, S.M. (1985). Alliance formation and the balance of World power. *International Security*, 9(4), 3-43.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Avrupa'da Yeni Bir Sistem: Avrupa Birliği Göç ve İltica Paktı

A New System in Europe: The EU Pact on Migration and Asylum

Öz

Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin (AB) göç ve iltica konusundaki yeni karar mekanizması sonucu kabul edilen politikaları ve ileriye dönük projeksiyonların analizi yapılmıştır. Günümüzde, AB'nin düzensiz göç ile mücadele çalışmalarında aşırı sağcı ideolojilerin etkisine girmesi, yeni bir göç yönetiminin hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Göç ve iltica konusunun son yüzyıl içinde araçsallaşması, Avrupa'nın bu dinamik ve karmaşık nitelikteki soruna ortak çözüm üretme gayesi gütmesine neden olmuştur. Ayrıca yükselen aşırı sağ trendinin seçimlere kadar etki edecek güce ulaşması, Avrupa'nın artık ortak ve bağlayıcı bir göç politikasını kabul etmesine dayanak olmuştur. Bu doğrultuda aşırı sağ ideolojinin ve radikal eylemlerin önlenmesi için göçmen kaçakçılığı, insan ticareti gibi konularında paralel mücadele etme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum bağlayıcı bir göç politikasının oluşturulmasına esas teşkil etmiştir. Bu çalışmada, AB'nin göç yönetimi konusundaki politikaları ile aşırı sağ ideolojinin yükselişinin uluslararası toplumuna etkisi tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise 2024 yılında kabul edilen Yeni Göç ve İltica Paktı incelenmiş olup; Ek-1'de yer alan Avrupa Komisyonu ile yapmış olduğumuz yazışma çerçevesinde tespit ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç ve İltica Paktı, Avrupa Komisyonu Kararları, Aşırı Sağ ve Radikalizm, Uluslararası İlişkiler, Düzensiz Göç ile Mücadele

Abstract

This study analyzes the policies adopted as a result of the new decision-making mechanism of the European Union (EU) on migration and asylum and the future projections. Today, the EU's efforts to combat irregular migration have been influenced by far-right ideologies, making it necessary

Damla TAŞKIN

Misafir Dr. Öğr. Üyesi,
Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi.
damla.taskin@ankarabilim.edu.tr
ORCID : 0000-0002-4007-1335

Levent Ersin ORALLI

Doç. Dr.,
Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
levent.oralli@hbv.edu.tr
ORCID : 0000-0002-7610-4514

Cilt / Issue: 12(1) 67-95

Geliş Tarihi: 08.11.2024

Kabul Tarihi: 30.01.2025

Atf: Taşkın, D. ve Orallı, L. E.
(2025). Avrupa'da yeni bir sistem:
Avrupa Birliği Göç ve İltica Paktı.
Tesam Akademi Dergisi, 12(1),
67-95. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1581682>

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

to prepare a new migration management. The instrumentalization of migration and asylum in the last century has led Europe to seek a common solution to this dynamic and complex problem. In addition, the rising far-right trend has reached such a level that it could influence the elections, which has led Europe to adopt a common and binding migration policy. In this direction, the necessity to fight against migrant smuggling, human trafficking and migration in order to prevent far-right ideology and radical actions has been the basis for the establishment of a binding migration policy. This study discusses the development of the EU's migration policy and the impact of the rise of far-right ideology on the international community. In the conclusion part, the EU New Pact on Migration and Asylum adopted in 2024 will be analyzed and the findings and recommendations related to our correspondence with the European Commission in Annex-1 are presented.

Keywords: Pact on Migration and Asylum, European Commission Decisions, Far Right and Radicalism, International Relations, Combating Irregular Migration

Extended Abstract

The issue of migration is one of the permanent problems or elements that create opportunities in global history. The causality of everything but the uncertain outcome has caused this issue to be seen as a threat by states. Given that eliminating this threat is tantamount to eliminating war and humanitarian crises, it can be concluded that it is not possible to completely eliminate the threat of migration. It is no coincidence that this shift in migration is accompanied by mass migration and that the rise of the extreme right is increasing with migration rates. The concept of migration is the product of a very old process that goes back to the migration of Adam and Eve from Heaven to Earth. This deeply rooted phenomenon has the power to transform tribes into a culture of life, compel participation in displacement movements, and foster the development of civilizations. With this power, civilizations have turned migration into a tool, creating war dynamics and transforming it into a phenomenon that both destroys and establishes states. This situation has brought certain risks and threats, prompting civilizations that evolved into nations to establish defense mechanisms against this power. In parallel, these mechanisms have created nationalism, radicalization, Nazism and ideological conflicts. As a result of the irregular and uncontrolled application of the phenomenon of migration, this radical system, which was created unconsciously, has taken its place as an effective problem in the international arena. Within the framework of this development of the phenomenon of migration and asylum, it was

only after World War I that societies that wanted to combat irregular migration could act in a common action plan. The globalization of World War I exposed mass human migrations and forced displacement movements, both through military and bureaucratic, changing landowners and legal agreements. After this war, the framework of regular and irregular migration, encompassing both voluntary and forced migrants, expanded, with the number of irregular migrants far exceeding that of regular migrants. The main reason for this was the threat to life and security. Migration to Europe, which began to develop after the Industrial Revolution, was carried out to protect from the threat to life and to establish a new life. However, European societies that entered World War II claimed they were not strong enough to handle new migration influxes due to political and economic challenges posed by the war and that they could only restrict migration. This situation amplified the spread of uncontrolled irregular migration and heightened societal opposition to migration, leading to social problems. The society's opposition to migration gained strength with the populist right-wing radical discourses and actions of the powerful symbols of the period, Adolf Hitler and Mussolini, and brought another dimension to the phenomenon. In European societies, the issue of immigration and asylum has now become an ideology beyond a personal opinion and has evolved into a party dimension with a large supporter base. During this period, Hitler and Mussolini became more aggressive under the influence of the increasing masses and they were under the impression that a basis for the Holocaust had been created, and they switched to the ideology of being pureblood, which is the most extreme form of anti-immigration. This ideology, which argues that people unlike themselves lack the right to live, did not disappear after the deaths of Hitler and Mussolini. Though its momentum has waned, it has persisted. The adequacy of the decisions taken by the new immigration and asylum pact in Europe, where the nationalist populist far-right ideology that continues today and the irregular migration movements that increased since 2011 are clashing and the risks it entails are extremely important. Because these decisions will be one of the cornerstones of a dynamic that will affect not only Europe but also the entire international arena. The fact that the members of the European Parliament elected from the European Union countries are currently surprisingly made up of delegates elected from far-right parties raises a worrying issue regarding whether this new migration pact has an impartial and humane policy. In addition, in the current conjuncture, while the United Kingdom (U.K.) is leaving the European Union (EU), Israel's genocide and war crimes against Palestine and

Lebanon, the uncertainty of the Ukraine-Russia War, the general elections in the United States (U.S.) and the dynamism of the BRICS structure continue, it is critical to foresee the problems that will arise with the implementation of this migration and asylum pact. In particular, the widespread anti-Muslim, anti-EU and anti-Semitism views among European society will be addressed with this new law and how it will affect foreign policy, and the establishment of future projections will also make a great contribution to Türkiye. This study is planned to evaluate the decisions of the new European Migration and Asylum Pact within the framework of human rights in the international arena. Today, while the fight against irregular migration and far-right populist actions can be carried out with a joint pact, it can be useful in terms of implementing collaborative and rapid applications in solving the problems; it can also contribute to the fair burden sharing and equality of immigration acceptance policy. However, the fact that the new migration and asylum pact decisions are formed by the delegates of nationalist ideological parties, which represent a large proportion in European society, constitutes an obstacle to the health of the pact. The main point of our study is that these decisions should be examined in detail and effectively and decisions should be made before the implementation phase of the decisions. As can be seen, the fight against irregular migration, which has a long history and the extreme right-wing populism it has brought about, are causing major crises in the global arena. In line with this, the European Community's efforts to establish a common platform on Migration and Asylum since 2020, aiming to produce solutions, have been finalized in 2024 and it has been decided to put it into practice in 2026. On the other hand, as a result of our study, we believe that this pact should be revised again before it is put into practice and that the 20% criterion in particular should be adjusted. Because, in line with this determination, the determination report we sent to the European Commission was examined by the commission, but it was stated that it could not be revised since they had entered the implementation decision stage. With this document in ANNEX-1, it has been stated that the European Pact for Migration and Asylum has been finally accepted and that it has been decided to put it into practice. However, the conclusion of our study is that the procedures to be carried out during the implementation phase may harm both the European countries and the transit and origin countries of the migrants. In fact, we believe that the lack of fair burden sharing, the use of force at the border, the unhealthiness of the detention and decision-waiting process, the 20% criterion being discriminatory, and the variability of the countries' burden of responsibility may lead to an

irreversible crisis or even disintegration of the European Union in the medium term. The success of the New Pact on Migration and Asylum needs to be built on innovative strategies for the use of artificial intelligence, automation and robotics in migration management. These technologies have the potential to create crisis scenarios and strengthen control mechanisms. Moreover, preparing for climate change-induced migration movements is critical for the viability of the agreement. On December 8, 2024, with the end of the Assad regime, the voluntary return of Syrians in Türkiye and Europe began. Especially from Türkiye, which has a large Syrian population, voluntary returns to Damascus and Aleppo have started. Not only Syrians from Türkiye, but also Syrians living under international protection in Europe have expressed that they are preparing for voluntary repatriation with the end of the Assad regime. This development points to a period in which Syria's reconstruction and reverse migration movements gain importance. Europe's declining population growth and migration policies have the potential to be further complicated by the agreement's "migrant intake" criteria. Given Türkiye's geopolitical importance, the implications of the agreement should be analyzed in detail. It is essential to organize an international workshop series and create a common global platform with the cooperation of migration receiving and sending countries.

Giriş

Göç kavramı, olgusu itibariyle Hz. Adem ve Havva'nın cennetten yeryüzüne göç etmesine değin geriye giden çok eski bir sürecin ürünüdür. Bu köklü ürün, zamanla kavimlerin yaşam kültürü haline gelmesine, zorunlu olarak yer değiştirme hareketine katılmasına ve uygarlıklar geliştirmesine neden olan bir erke sahiptir. Bu erk ile uygarlıklar göçü bir araç haline getirerek savaş dinamiklerini oluşturmuş ve devlet yıkıp devlet kuran bir olgu haline dönüştürmüştür. Bu durum pek çok risk ve tehditleri de beraberinde getirerek uluslaşan uygarlıkların bu güce karşı savunma mekanizmaları kurmasına yol açmıştır. Bu mekanizmalar ise paralelinde milliyetçilik, radikalleşme, nazizm gibi ideolojik çatışmaları yaratmıştır. Göç olgusunun düzensiz ve kontrolsüz uygulanışı sonucu bilinçsiz yaratılan bu radikal sistem ile uluslararası alanda etkin bir sorunsal olarak yerini almıştır. Göç ve iltica olgusunun bu gelişimi çerçevesinde düzensiz göç ile mücadele etmek isteyen toplumların ortak bir eylem planında hareket etmesi I. Dünya Savaşı sonrası oluşabilmiştir. Öyle ki I. Dünya Savaşı'nın küresel bir alanı kapsıyor olması gerek askeri ve bürokratik gerekse değişen toprak sahipleri ve yasal anlaşmalarla toplu insan göçlerine ve zorunlu yer değiştirme hareketlerine maruz bırakmıştır. Göç etmek isteyen ve göçe zorlanan kişiler olmak üzere düzenli ve düzensiz göç çerçevesi bu savaş sonrası makası açmış, düzensiz göç eden kişi sayısı düzenli göç eden kişi sayısından kat kat fazla olmuştur. Bunun esas sebebi ise can güvenliğinin tehdit edilmesi olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası endüstrileşen Avrupa'ya yapılan göç türleri, yerinden edilen kişilerin can güvenliği tehdidinden korunma ve yeni bir yaşam kurabilme motivasyonu ile çeşitlenmiştir. Buna karşın II. Dünya Savaşına giren Avrupa ülkeleri, halihazırda savaşın getirdiği siyasi ve ekonomik zorlukların, yeni bir göç kapasitesini kaldıracabilecek kadar güçlü olmadığını dile getirerek göç ile mücadele edemeyeceğini; yalnızca göçü engelleyebileceğini açıklamıştır. Bu durum kontrolsüz yapılan düzensiz göçlerin dağınıklığı ve toplum içindeki göç karşıtlığını artırarak toplumsal sorunların başına getirmiştir.

Avrupa'da artan göç karşıtlığı, dönemin güçlü simgesi Adolf Hitler ve Benito Mussolini'nin popülist sağcı radikal söylemleri ve eylemleriyle güç kazanmış ve olguya başka bir boyut getirmiştir. Avrupa ülkelerinde göç ve iltica konusu artık kitlesel bir görüşten öte güçlü bir ideoloji haline gelmiştir. Bu güçlü ideolojinin arkasında ise büyük bir halk iradesi oluşmuş ve seçmen kitlesi yüksek partilerin ortaya çıktığı sürece evrilmiştir. Tarihte "Totaliter Rejimler Dönemi" olarak belirtilen süreç içinde Hitler ve Mussolini'nin hızla artan seçmen kitlesinin etkisiyle daha

da saldırganlaştığı ve Holokost için kendilerince bir dayanak oluşturduğu izlenimi ile göç karşıtlığının en uç noktası olan safkan olma ideolojisine geçmişlerdir. Kendilerinden olmayan kişilerin yaşama hakkı olmadığını savunan bu ideoloji, Hitler ve Mussolini'nin ölümünden sonra da yok olmamış; ivmesi düşse de devam etmiştir. Günümüz Avrupa'sında devam eden milliyetçi popülist aşırı sağ ideolojinin ve 2011 yılı itibariyle artışa geçen düzensiz göç hareketlerinin çarpıştığı Avrupa kıtasında göç konusu rutin gündem maddesi haline gelmiştir. Dolayısıyla AB tarafından 2024 yılında kabul edilen "Yeni Göç ve İltica Paktı'nın göç yönetimi ilgili problemlerin çözümüne yönelik aldığı kararların yeterliliği ve içerdiği riskler son derece önemli arz etmektedir. Zira bu kararlar yalnızca Avrupa'yı değil; aynı zamanda tüm uluslararası alanı etkileyecek bir dinamiğin temel taşlarından biri olacaktır.

Günümüzde Avrupa Birliği ülkelerinden seçilen Avrupa Parlamentosu üyelerinin şaşkırtıcı bir şekilde aşırı sağcı partilerden seçilen delegelerden oluşması; bu yeni göç paktının tarafsız ve insancıl bir politikaya sahip olup olmadığı hususunda kaygı verici bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak mevcut konjonktürde İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması, İsrail'in Filistin ve Lübnan'a yönelik soykırımı ve işlediği savaş suçları, Ukrayna-Rusya Savaşı'nın belirsizliği, Amerika Birleşik Devletleri yeni başkanlık kabinesi, BRICS yapılanmasının dinamizmi ve Beşar Esad'ın devrilmesi sonrası Suriye'nin özgürleşme süreci devam ederken; bu göç ve iltica paktının uygulanması ile oluşacak sorunların öngörülmesi kritiktir. Özellikle Avrupa toplumu arasında yaygın olan göç ve Müslüman karşıtlığı (İslamofobi), Avrupa Birliği karşıtlığı ve antisemitizm görüşleri bu yeni yasa ile nasıl karşılık bulacağı ve dış politikayı ne şekilde etkileyeceğinin incelenmesi gelecek projeksiyonların kurulması Türkiye'nin göç politikalarına da büyük katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada Yeni Göç ve İltica Paktı'nın kararlarının uluslararası alanda insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Günümüzde düzensiz göç ve aşırı sağcı popülist eylemlerle mücadelenin ortak bir pakt ile yapılması sorunların çözümünde işbirlikçi ve hızlı uygulamaların gerçekleştirilmesi konusunda faydalı olabilmekle birlikte; adil yük paylaşımı ve göç kabul etme politikasının eşitliği açısından da katkı sağlayabilecektir. Ancak Yeni Göç ve İltica Paktı kararlarının Avrupa toplumunun içinde büyük bir oranı ifade eden milliyetçi ideolojik parti delegelerinden oluşturulması, paktın sağlıklı olduğu yönünde bir engel teşkil etmektedir. Çalışmamızın temel noktası bu kararların detaylı ve etkili bir şekilde incelenmesi gerektiği, kararların uygulanma aşamasına geçmeden karar verici mekanizmalara rapor sunulması gerektiği

yönündedir. Çalışmanın özel yönü Yeni Göç ve İltica Pakti kararlarının uluslararası düzlemdeki etkilerine yönelik gelecek projeksiyonları sunmak ve tespit ve önerilerde bulunmaktır. Çalışmamız öncelikle Avrupa'nın göç ve iltica ile mücadelesindeki çalışmalarına yönelik genel açıklamalar bölümüyle başlayacak olup; bu ilişki temelinde popülist sağ ve radikalizm ideolojisini savunan kitlelerin Avrupa toplumlarına yönelik etkisi tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise Avrupa Birliği tarafından 2024 yılında kabul edilen Yeni Göç ve İltica Pakti incelenerek ve gelecek projeksiyonlar ile ilgili tespit ve öneriler sunulacaktır. Bu doğrultuda araştırmamız ortak Avrupa dilinde yeni bir göç yasasının uluslararası alanı nasıl etkileyebileceğine yönelik nitelikli bir kaynak olması ve ilgili literatüre teorik katkı sağlama amacı taşımaktadır.

Avrupa Tarihinde Göç ve İltica ile Mücadele

Uluslararası ilişkilerin mühim unsurlarından biri olan göç ve iltica olgusu, toplumların hukuki temelde 1200'lü yıllarda ortak çözüm üretme amacıyla anlaşma yapmasına kadar uzanmaktadır. İnsanların bir arada ortak yaşam kültürü oluşturmaları, şiddet ve zulüm gibi durumlardan yola çıkarak yer değiştirme hareketine katılmaları göçün uluslararası bir alana taşınmasını gerektirmiştir (Chabal, 2023). Bilhassa II. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan büyük çaplı insan hakları ihlalleri ile dünyanın birçok yerinde meydana gelen kitlesel nüfus hareketleri, göç hukukunu uluslararası ilişkilerin en ciddi konulardan biri haline getirmiştir. I. ve II. Dünya Savaşı ile artan kitlesel göçler genellikle farklı coğrafya ve kültürden insanın zorunlu nedenlerle kitlesel hareket ederek uluslararası alanda kimliği belirsiz bir fenomeni oluşturmaktadır. Bununla birlikte Taşkın (2023)'a göre her ne kadar göç konusu yeni bir konu olarak düşünülse de yüzyıllar boyunca tüm insanlığın "ortak sorunu" olmuştur. Ağırlıklı olarak savaş, kriz ve işkence gibi can güvenliği tehdit eden olaylardan kaçmak; sağlık hizmetlerine ve istihdama erişme isteğinden, kültürel ve dini ayrıştırmaya maruz kalmadan yaşama isteğinden, düşünce özgürlüğü kısıtlamalarından ve siyasi tehdit ve baskılardan kaçma gibi nedenlerden dolayı tarihin pek çok döneminde bireysel veya kitlesel şekillerde göç hareketliliği gerçekleştirilmiştir (Develi, 2017).

Uluslararası göç tarihinde ilk akla gelen kitlesel düzensiz göç "Kavimler Göçü" olmaktadır. Çok büyük bir alana nüfuz eden bu akışkan göç akını, Asya-Avrupa-Afrika kıtalarını bir domino etkisi ile şekillendirmiştir. Bu şekillendirme süreci, pek çok toplum ve uygarlığın sonunu getirmekle birlikte köklü değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Coğrafyanın ve toplumun demografisini değiştirebilecek güce sahip olduğu görülen

bu hadiseler, devletlerin göç ve iltica ile mücadele etmesinin gerekliliğini göstermiştir. Öyle ki Romalılar tarafından yazılan “ius gentium” dan çevrilen bir terim olan “ulusların hukuku” günümüzdeki adıyla “devletler hukuku” Roma dönemindeki göçlerin yarattığı tehdide çözüm aramış olup zamanla daha büyük bir alanda karşılık bularak uluslararası göç hukukunun doğmasında büyük rol oynamıştır. Bu doğrultuda bir diğer önemli rol ise Rönesans ve Fransız Devrimi ile birlikte göç ilkelerinin oluşmasına katkı sağlamasıdır (Seçkin, 2021, s. 62).

Rönesans, 15. yüzyıl İtalya’ında toplumun “yeniden doğuş” ve “aydınlanma dönemi” olarak adlandırdığı ulus-devlet fikrinin öne çıktığı bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç özellikle aydınlanma bilincinin etkisiyle göçmen veya yerli vatandaşlar dahil herkesi kapsayan “kimlik arayışlarının” çözüme kavuşmasına da etki etmiştir. Zira Rönesans dönemi, Romalıların “ius gentium” unun geliştirilmiş bir versiyonunu yaratmak için tüm toplumun özgür iradesine ve adalete dayandırılan bir fikir özgürlüğü ve hak arayışı temelindeki ideoloji minvalinde doğal hukuk alanını ortaya çıkarmıştır. Bu durum kişi hak ve özgürlükleri ile sözleşme kavramlarının önem kazanmasını sağlayarak yeni bir hukuki sistemin yaratılması gerekliliğini ortaya çıkararak uluslararası hukukunun temel metinlerinin hazırlanmasına katkı sağlamıştır (Evgin, 2010). Rönesans etkisiyle kuvvetlenen Fransız Devrimi ise, 1787 ile 1799 arasında Fransa’yı önemli ölçüde etkileyen devrimci bir hareketi ifade etmektedir. Fransız Devrimi’nin en önemli nedeni olan barış, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar yalnızca Fransa’yı değil aynı zamanda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyayı etkilemiş gerek toplumsal gerek hukuki yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir (Blackman, 2019). Bu değişimler göç ve iltica olgusunun karakterini ve göç kabulü ile sınır dışı etme politikalarını da etkilemiştir. Uluslararası göç hareketleri, *zorunlu ve gönüllü göçler* olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bu doğrultuda zorunlu ve gönüllü göçler, kişi ve grupların göç motivasyonları açısından oldukça belirleyici olması nedeniyle Dünya göç tarihi boyunca gerçekleşen kitlesel göçlerin ağırlıklı olarak temel zorunluluklardan kaynaklandığı ortaya çıkarmaktadır. Zira zorunlu göçler, kişilerin yaşam savaşı vermesi durumu ile savaş, çatışma, doğal afetler, işkence, baskı ve korku, bulaşıcı salgın hastalıklar ve diğer iktisadi nedenlerle gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu durum göç eden kişilerin zorunlu göçler kapsamında değerlendirildiğini ve kitlesel olarak yapıldığını göstermektedir (İrdem vd., 2018).

Zorunlu göçlerin yönetilmesi ve insan haklarının uygulanması minvalinde hazırlanan önemli bir belge olan *Magna Carta Libertatum* (Büyük Özgürlükler

Sözleşmesi) 1215 tarihi itibarıyla insan hak ve temel özgürlükleri konusundaki ilk uluslararası belge olarak kabul edilmektedir. Magna Carta, içeriğinde altmış üç maddeden oluşan ilkelerle soyluların ve kralın otoritesini sınırlandırmak ve halkın doğal haklarını daha fazla garantiye almak amacıyla başlattıkları bir mücadelenin sonucu ürünü olmaktadır. Ayrıca sözleşmede İngiltere Kralı John'un hukukun ilkelerine göre karar alması, şahsi ve keyfi davranışlardan çekinmesi, halkın hak ve özgürlüklerinin korunması şeklindeki başlıca konularda ilkeler bulundurması nedeni ile ilk anayasal belge olarak gösterilmektedir (Koç, 2019). Bir diğer anayasal belge olan 1776 *Virginia Haklar Bildirgesi*, liberal dünya görüşüne dayanarak "bireyci, negatif, soyut bir özgürlük" anlayışını ifade eden ilk belge olma özelliğini taşımaktadır. Bildiride "Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı haklar vardır. Siyasi bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir anlaşmayla gelecek şakları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar" tanımı tüm insanlığı kapsamaktadır (Virginia Haklar Bildirgesi, 1776). Bu durum insan hakları düşüncesinin 1789 Fransız Devrimi'nin ortaya çıkması ve İnsan Hakları Beyannamesinin yayımlanması ile doğal hukukun bir unsuru haline gelmiştir. Böylece insan hak ve özgürlüklerinin Aydınlanma Dönemini etkisiyle hızlı bir gelişim gösterdiği ortaya çıkmaktadır (Müller, 196915).

Barnett (2019)'a göre; insan hakları ve göçmenleri savunma fikri ile tarihi bir öneme sahip olan Amerikalı politikacı yazar George Mason, 1776 tarihinde Virginia Haklar Bildirgesinin başyazarı olmakla birlikte avukat kimliği ile göçmen olmanın insan hakları ile doğrudan ilişkili olduğunu savunmuştur. İnsan haklarının ve özgürlüklerinin hukuk ile teminat altına alınması gerektiğini metinlerde sıklıkla belirtmekle birlikte özellikle bildirgenin 1. maddesindeki ifade ile uluslararası hukuk sistemine önemli bir fikir aşılmasıdır. Bu ilgili madde şu şekildedir:

"Tüm insanlar eşit derecede özgür ve bağımsız doğarlar. Bir toplum içine girdiklerinde hiçbir anlaşmayla yoksun bırakılamayacakları ve gelecek nesillerinin ellerinden alınamayacak mülk edinme ve mülke sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı sayesinde edindikleri yaşam ve bağımsızlık hakkı gibi doğuştan gelen belli bazı hakları vardır".

Söz konusu ifadeden anlaşılacağı üzere *Virginia Haklar Bildirgesi*, kendisinden sonraki hukuk metinleri için oldukça önemli bir dayanak oluşturmuştur. Günümüzde bu maddeler ve ilgili kanunlar aracılığıyla hukuk sistemi bir piramit şeklinde gelişmektedir. Akabinde Fransız Devrimi'ni bu açıdan okuduğumuzda tarihte önemli toplumsal devrimlerden biri

olmakla birlikte; Fransız Devrimi ile küresel alanda pek çok sonuçlara neden olmuş bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin kölelik sisteminin karşıtı olarak özgürlük ve haklara erişim kavramları Fransız Devriminden sonra “özgürlük, eşitlik, milliyetçilik” gibi kavramları da küresel alanda yayılmasına olanak sağlamıştır (Hobsbawm, 2012, s. 13).

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi akabinde Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) ilan edilmesi ile uluslararası hukuka giriş yapılmıştır. İHEB'nin bu bağlamda en temel özelliği “klasik hak ve özgürlüklerle sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin bir sentezini” sağlayarak; BM İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı en önemli bildirme olmuştur. Bildirge, BM tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmiş olup; bildirgeyi imzalayan taraf devletlere hiçbir hukuki yükümlülük yüklememektedir. Hukuki hiçbir bağlayıcılığı olmasa bile uluslararası alanda gerek siyasi gerek hukuki konularda çok ciddi önem taşımaktadır (Sağlam, 2019).

1948 tarihli İHEB, uluslararası hukuk alanında emsal teşkil etme niteliği ile birlikte BM'nin de temel kurucu belgesi olmaktadır. Günümüzde uluslararası hukuk sisteminin ise esas dayanağı sayılan bu beyanname, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan mühim insan hakları ihlallerine karşın BM'nin kurulmasına değin pek az gelişmeye şahit olmuştur. Ardından kabul edilen 1919 tarihli Milletler Cemiyeti Antlaşması'nda dahi insan hak ve özgürlükleri konusunda gerçekçi bir düzenleme bulunmamaktadır. Keza I. ve II. Dünya Savaşları nedeniyle pek çok uyruktan milyonlarca hayatını kaybetmiş ve soykırım, işkence gibi hak ihlallerine uğrayarak zorunlu göç ettirilmiştir. Bu durum “insan olma ve yaşama hakkı” konusunun önemini uluslararası sahneye taşımış çıkarmış ve bu sayede 10 Aralık 1948 tarihli İHEB kabul edilmiştir (Akande, 2023). İHEB'nin göç ve iltica konusundaki en önemli açık maddesi ise 14. Maddede şu şekilde belirtilmiştir (United Nations, 1948).

“Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır. Gerçekten siyasal nitelik taşımayan suçlardan veya Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı eylemlerden doğan kovuşturma durumunda bu haktan yararlanılamaz”.

Beyanname, her ne kadar faydalı ve etkin bir ifade içerse de uluslararası hukuk kapsamındaki bir antlaşma olma özelliği bulunmadığı için devletler açısından bağlayıcı olmamaktadır. Ancak yol gösterici niteliği ile benzer uluslararası sözleşmelere, politikalara, iç mevzuatlara ilham kaynağı olmuş, günümüz hukuk dünyasını şekillendirmiştir (Atıcı,

2014). Bilindiği üzere I. ve II. Dünya Savaşı 7 kıtadan büyük ve küçük devletlerin bir şekilde dahil olduğu savaşlar, çatışmalar ve krizlere yol açmış; bunun neticesinde dünyanın hemen her bölgesinden kitlesel göçler gerçeklemiştir. Bu hareketlilik döneminde göç ve iltica problematiği ise devletleri sosyolojik ve ekonomik konularda zorlamış ve sığınmacıların hak ve özgürlükler alanında da uluslararası alanda bağlayıcı nitelikte bir nihai çözüm bulmaya teşvik etmiştir (Bessel, 2017).

Göç ve iltica ile ilgili sorunlara çözüm bulma arayışı “1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme (Cenevre Sözleşmesi)’nin hazırlanmasını sağlamış olup; sığınmacılara ve mültecilere dair hazırlanan en temel hukuki düzenleme olmaktadır. Fakat zaman içinde eksik ve yetersiz taraflarının tamamlanması ve olası krizlerine daha sağlıklı cevap verebilmesi için 1967 *New York Protokolü* kabul edilmiştir. Bu sözleşmeler, göç ve iltica alanındaki ilk uluslararası koruma statülerini tanımlayarak, taraf devletlerin sorumluluk ve yaptırımlarını tanımlarını açık bir şekilde açıklamıştır (Aktel ve Kaygısız, 2018, s. 582).

1951 Cenevre Sözleşmesi göç yönetimi ile ilgili taraf devletlerin uyması gereken 4 temel ilke belirlemiştir. Bunlar sırasıyla; “kalıcı çözüm üretme ilkesi, sınır dışı etmeme ilkesi, ayırım gözetmeme ilkesi ve son olarak geri göndermeme ilkesi” olmaktadır. Kalıcı çözüm üretme ilkesi, kişilerin ulusal koruma altına girmesi ve uluslararası bir yasal dayanak ile durumlarının kalıcı hale getirilmesini ifade etmektedir. Sınır dışı etmeme ilkesi; uluslararası koruma statüsü kazanmış kişilerin makul gerekçelere dayanmadan keyfi yaptırımlarla sınır dışı edilmesinin engellenmesini ve bunu yaparken ayırım gözetmeme ilkesi ile “ırk, din, dil, uyruk vs.” gözetmeksizin eşit muamele yapılmasını gerektiğini ve son olarak geri göndermeme ilkesi” kişilerin herhangi bir tehlike hali olan kaynak ülkelere geri gönderilmemelerini tanımlamıştır (Barkın, 2014, ss. 347-348).

Mültecilerin temel yaşam hak ve özgürlüklerine yönelik *1951 Cenevre Sözleşmesi* önemli bir karar vererek, mültecinin ciddi tehditlerle yüz yüze geldiği ülkeye yeniden geri gönderilmemesi ilkesini tanımlamıştır. Bu nedenle sözleşme, mültecilerin güvenli, onurlu ve özgür bir hayat yaşayabilmeleri için zorla yerinden edilmiş olmalarına ek olarak iskân, çalışma, sağlık ve eğitim hakkı dahil tüm mültecilere dair temel asgari koşulları belirtmektedir. Buna ek olarak bir mültecinin hedef ülkelere gerekli yükümlülüklerini belirleyerek mülteci statüsü alma hakkı olmayan kişilere göre de standartlar ve koşullar ölçüsünde gruplandırmıştır. Bu sayede, bu sözleşmelerden birine veya ikisine de taraf olan devletlerin hukuki yükümlülüklerini de detaylı bir şekilde açıklamıştır (UNCHR,

2022). Özetle göç eden kişinin 'insan olma hakkı'ndan doğan hakları için oluşturulan insanlığa karşı suçlar kavramı ortaya çıkmış, kitlesel g ve beraberindeki insan hakları ihlalleri ile uluslararası ilişkilerin ortak sorununa yönelik güçlü bir argüman olmuştur. İnsanlığa karşı suçlar ile birlikte ortak çözüm üretme motivasyonunu sağlamış; hukuk dışı eylemler ve ihlallerinden ötürü cezalandırıcı ve engelleyici hükümlerin oluşturulmasına dayanak olmuştur (Roberge, 1951). Bu durum düzensiz glerin ve g rotalarının güzergahı ile hedef kaynak ülkeler arasındaki ilişkilerin dinamiğini lsnde gelişmiştir. Dolayısıyla g rotaları ve hukuka ve suçlara etkisi analizini yapmayı gerektirmektedir (Andrew, 2003).

Avrupa'nın G ve İltica Hukuku ve Sığınma Politikaları

Uluslararası hukuk kurallarının oluşumunda hem antlaşmalar hem de örf ve det kuralları yoluyla devletlerin rızasının önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde, bu kuralların en önemli özelliğinin normların kökenleri olduğu görülmektedir. Uluslararası hukuk sistemi kendi norm kaynaklarına sahip olduğu ve geçerliliğini kendisi dışındaki normlardan alamadığı için özerk ve temel bir hukuk sistemi olarak nitelendirilir (Dominice,1980, s. 85). Uluslararası toplumun devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayalı olarak oluşturduğu uluslararası hukuk sisteminin elbette özel kimlikleri ve kriterleri bulunmaktadır. Birincisi, uluslararası hukukun kaynakları arasında bir hiyerarşi yoktur. Başka bir deyişle, bir sözleşme normal bir kuraldan daha iyi olabilir ve bunun tersi de geçerlidir. Bu hiyerarşi eksikliği, tüm uluslararası normların nihai olarak devletlerin iradesine dayanmasından kaynaklanmaktadır. Fakat, uluslararası emredici norm ve ilkelerin pozitif hukukta zamanla yer almaya başlaması ile birlikte birçok yazar hiyerarşi başlangıcının da başladığı fikrini dile getirmiştir (Combacau,1986, s. 9).

Uluslararası hukukun bu kuralların ihlallerini cezalandırmak için genel bir mekanizması veya bağlayıcı bir yasal sistemi bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, bazı istisnalar dışında, uluslararası hukukun, devletleri uyuşmazlıkların zm için mahkemeye gitmeye zorlama gücü yoktur. Bu durum hukukun üstünlüğünün objektif olarak tanımlanmasını zorlaştırmakta ve her ülke bir kuralın geçerliliğini veya bir olgunun haklılığını çoğu kez sübjektif olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu fikir uluslararası hukuk sisteminin büyük lde öznel olduğu anlamına gelmektedir (Ger, 2002, s. 12). Bu doğrultuda mültecilerin korunmasına ilişkin ereve hukukun erevesi şu alanlarda incelenmektedir; uluslararası insan hak ve özgürlükleri hukuku ve mülteci hukuku

ile uluslararası insancıl hukuk ve ceza hukuku olmaktadır. Buna ek olarak uluslararası hukukun kaynakları olan; uluslararası sözleşmeler (antlaşmalar), uluslararası gelenek hukuku, hukukun genel ilkeleri, mahkeme içtihatları ve öğreti, uluslararası sözleşmeler (antlaşmalar) ve uluslararası gelenek hukuku mültecilerin korunması açısından oldukça önemlidir (BMMYK, 214). Uluslararası sözleşmeler (antlaşmalar) ise iki ülke arasında yapılırsa; ikili, birden fazla ülke arasında yapılırsa; çok taraflı olarak anılmaktadırlar. Uluslararası gelenek hukuku ise ilgili olduğu konuda bir antlaşma ya da diğer bir hukuki yükümlülük bulunmayan fakat taraf devletlerin bağlayıcı kabul ettikleri hukuk kurallarından oluşan uluslararası hukukun bir unsuru olmaktadır. (Uzun, 2019, s. 4). Küresel alanda her devletin kendi ulusal mevzuatı ve siyasi sistemi olsa da toplumun düzeni için temel insan hakları, evrensel olarak tüm insanları aynı ortak paydaya dahil eden hakları ifade etmektedir.

Clapham (2007)'e göre, insan haklarının özellikleri şu şekildedir:

- İnsanın doğuştan kaynaklanan haklardır.
- Küresel olarak bölge sınırı olmaksızın herkes için geçerli haklardır.
- Doğuştan kazanılan hakları sağlamaya ve korumaya yöneliktir.
- İlgili otorite, ilgili mevzuatlar ile uygulanmasını sağlar.
- Haklar, kişi ve kurumun şahsi ve keyfi kararları ile kısıtlandırılmaz.
- Dokunulamaz, vazgeçilemez ve devredilemez olan ilgili tüm hakları tanımlamaktadır.

İnsan haklarının net bir şekilde tanımlanmasına karşın sürekli olarak ihlâl edilmesinin insanın yaşam hakkının asgarî şartlara kavuşmasının engellenmesi problemini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla insan haklarına saygı duyarak bu hakları gözeten ulus devletlerin çözümcül ortak kararı, devletlerin uluslararası anlaşmaların bağlayıcılığı vasıtasıyla hak sağlama süreci olduğu kabul edilmiştir (Eckart, 2012). Bu minvalde uluslararası koruma, ulusal korumayı tamamlayıcı ve ikincil nitelikte sayılan ve insanların bu uluslararası korumadan faydalanması için ulusal hukukun iç hukuk yöntemlerini kullanmaları ve tüketmelerini ifade etmektedir. Bu durum, BM, *Avrupa Toplulukları (AT)*, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AHİS)* ve diğer uluslararası mekanizmalarca hazırlanan uluslararası sözleşmelerde yer almaktadır. İnsan haklarının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde korunması, insan haklarına yönelik hazırlanan temel metinlerle güvence altına alınmasını ve bunu

sağlamasını sağlamak için ilgili kurumların kurulmasını gerektirmektedir (Çelebi, 2012).

Avrupa'da Yeni Göç ve İltica Paktı

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2009)'a göre "koruma" kavramı Şu şekilde ifade edilmiştir:

"Koruma kavramı, birey haklarının ilgili hukuk dallarının (yani insan hakları hukuku, uluslararası insancıl hukuk ve mülteci hukuku) ruhu ve lafzına uygun olarak tamamen gözetilmesini sağlamayı amaçlayan tüm aktiviteleri kapsayan"

İnsan hakları kuruluşları ve insani organizasyonlar insancıl koruma faaliyetlerini "ırk, tabiiyet, etnik köken, dil veya cinsiyete bağlı olmadan" tarafsız bir şekilde yürütmekle yükümlüdür. Bilhassa koruma kavramı "uluslararası teamül hukukunun uygulanmasına ilişkin uluslararası hukuki belgeler ya da organizasyonun faaliyetlerinden kaynaklanan yetkiye uygun olarak bir organizasyonun bir Őahsa veya bir gruba sağlanması" çerçevesinde yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda uluslararası hukukun göç ve iltica ile ilgili koruma statüsünün verilmesi için 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (Cenevre Sözleşmesi), 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, 1967 New York Protokolü, Uluslararası Kızıl Haç Komitesi, Uluslararası Göç Örgütü'nün fiili (de facto) koruması ve Uluslararası Çalışma Örgütü'ne Dair Sözleşmelerin değerlendirilmesi esas alınmaktadır. Zira insan hak ve özgürlüklerinin korunmasına ve uluslararası koruma sağlanmasına dair tüm ilgili hukuki belgelerde tanımlanan hakların gözetilmesi bu doğrultuda sağlanmaktadır (UNHCR, 2022).

Günümüzde, her devletin kendi oluşturduğu ulusal mevzuatlar olsa da temel insan hakları ve özgürlüklerinin korunması konusunda diğer ulus devletlerle ortak paydada birleŐtiklerini belirtmek elzemdir. Ulusal koruma (national protection) kavramı aracılığıyla insani korumaya ihtiyacı olan bir yabancı için başvuru yaptığı devlet tarafından sağlanan statüler aynı zamanda hak ve yükümlülüklerin de yer aldığı koruma olarak belirtilmektedir. Böylece ulusal koruma aslında uluslararası korumanın, ulusal hukuklar içindeki bir yansımasını oluŐurmaktadır. Bunun nedeni ise uluslararası koruma kavramının, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü'ne taraf olan devletlerin ilgili düzenlemeleri iç hukuklarına yansıması sonucunda ilgili devletler çerçevesinde verilen ulusal koruma olarak ilke kazanabileceğini göstermektedir. Buna ek olarak devletlerin kendi vatandaşlarına sağladıkları korumayı ve gözetlemeyi asli koruma ve aksi taktirde kullanılan koruma biçimi

olarak ise uluslararası koruma olarak ifade edilmektedir (Reyhani,2021). “Bölgesel koruma” ise sığınma ve mültecilerin korunması konusunda asgari ölçütlerin belirlenmesine yönelik gereksinim nedeniyle 1999 yılında *Avrupa Birliği Ortak Sığınma Sistemi (Common European Asylum System – CEAS)* kurulması ile gelişmiştir (European Commission, 2016).

Küresel alanda bölgesel korumaya yönelik yalnızca AB ve Afrika Birliği bölgeleri -bölgesel anlamda- bağlayıcı yönetmeliklere yer vermektedir. Bununla birlikte bölgesel koruma, sığınma konusunda uluslararası korumanın kapsayıcı ve tamamlayıcısı olarak tarafların sorumluluk paylaşımı yapabilmesi için devletlerin ulusal hukuk ilkelerini etkileme ve geliştirme özelliğine de sahip olmaktadır. Bunun nedeni sığınma arayan kişilere sağlanan koruma standartlarının bir devletten diğer devlete geçiş yapmak isteyen yabancıların göç hareketliliğinin azaltılmasını da amaçlamaktadır (Fundamentals Rights Agency, 2018). Fakat ülkelerin düzensiz göç sırasında gerçekleştirdiği geri itme yöntemlerinden en kötüsü olan kuvvet kullanımı, esasen uluslararası ilişkiler sistemine de büyük zarar veren ve son aşamada tercih edilmesi gereken yöntem olması gerekliliği de AB ve BM gibi örgütlerin sorumluluk alması gereken bir konu olmaktadır (Orallı, 2014). Halihazırda kilit bir görevi olan Avrupa Birliği tarafından ortaya koyulan sığınma kriterleri her ne kadar çözüme odaklı olsa da evrensel olarak yaşanan göç hareketliliğinin ve bunun getirdiği sonuçlarının her devlet için farklı neticeleri olacağından her devlet kendine öz farklı politikalar geliştirmiştir. Ancak bu durumun ortak bir çözüm noktasına getirilmesi için zaman içerisinde ortak izlenecek karar ve politikalara yönelik bazı adımlar atılmıştır. Bunlar hem uluslararası anlaşmaları, yönetmelikleri ve politikaları belirlemiş olup; evrensel olarak göç olgusu ve içinde yer alan göç statüsündeki bireyler için de çeşitli düzenlemeleri beraberinde getirmiştir (Odman, 1995).

Göç mevzuatlarının, uluslararası göç politikalarının belirlenmesinde ve kurucu antlaşmaların evrensel niteliğe etki etmesinde büyük fayda sağlamasına karşın zaman içerisinde gerçekleşen yeni göç hareketliliği, globalleşen dünyanın yeni girişimleri sığınma mevzuatlarına ve politikalarına ilişkin politikaları da revize etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği, bu durum karşısında 1990 yılında Dublin Tüzüğü (Dublin Konvansiyonu)’nu hazırlamış; mültecilerin hem sınır kontrolleri hem de sığınma sistemlerini geliştirmiştir. Dolayısıyla insan haklarına uygun ortak vsığınma sistemi oluşturulması ve asgari ölçütlerin belirlenmesi için 1999 yılında *Avrupa Birliği Ortak Sığınma Sistemi* kurulmuştur (Hakverir, 2019). Sığınma ve düzensiz göç ile mücadele ile ilgili etkin bir denetim mekanizması yaratamayan Avrupa ülkeleri, Avrupa Komisyonu tarafından

2020 yılında yeni bir Göç ve İltica Paktı hazırlanmasına karar verilmiştir. Gerek ulusal gerek uluslararası ilişkiler dinamiğinde karara bağlanan pakt ilkeleri Avrupa Parlamentosu seçimleri ile birlikte nihai kararını vererek paktı 14 Mayıs 2024 tarihinde kabul etmiştir. Paktın içeriğinde kapsamında, *Üçüncü Ülke Vatandaşlarının Dış Sınırlarda Taranmasına İlişkin Tüzük teklifi*, *Sığınma Usul Tüzük Teklifi*, *Eurodac Tüzük değışiklik teklifi*, *Sığınma ve Göç Yönetimi Tüzük teklifi*; *Göç ve Sığınma Alanında Kriz ve Mücbir Sebep Durumlarıyla İlgili Tüzük teklifi* onaylanmıştır (CRD, 2024).

Yukarıda bahsettiğimiz CEAS kapsamında bulunan Yeni Göç ve İltica Paktı en başta “sınır usulleri” konusunda değışikliklere gitmiş ve uluslararası koruma başvurusu kabul edilmeyen kişilerin hızlı bir şekilde geri gönderilmesini içeren Sınır Geri Gönderme Usulleri Tüzüğü’nü ortak kararla kabul etmiştir. Bu yeni sınır usulleri kararları ile beraber AB ülkelerine gelmek isteyen düzensiz veya pasaportsuz göçmenlere adli kontrol altındaki ön tarama süreci uygulanarak hızlı kimlik tespiti sağlayarak sığınma kabulü veya reddi değerlendirilmesini sağlayacağını düşündükleri bir sistem haline getirilmiştir (European Commission, 2023). Buna ek olarak Avrupa ülkelerinin eşit ve adil yük paylaşımının yapılması için eşit göç kabul etme ve geri göndermelerin düzenlenmesi, hangi ülkenin hangi sığınma başvurusundan sorumlu olacağını belirlenmesi ilgili paktın en önemli iki ilkesi olmaktadır. 2024 yılı itibariyle kabul edilen Pakt’ın 2026 yılı ile uygulamaya konacağına yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Yasal olarak uygulanışı için ise uluslararası alanda deklare edilecek bir ortak bir uygulama planının paylaşılması gerekmektedir (T.C. Dışışleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2024).

European Commission (2024)’e göre yeni göç ve sığınma politikasının dört temel ilkesi şu şekildedir:

Dış Sınırların Güvenli Hale Getirilmesi

Etkin tarama: AB’ye giriş şartlarını sağlamayanlar kayıt içine alınarak kimlik, güvenlik ve sağlık kontrolleri yapılacaktır.

Eurodac iltica ve göç veritabanı: Eurodac Yönetmeliği ile geniş çaplı büyük bir iltica ve göç veritabanı hazırlanarak, AB’ye giren ve çıkan herkesin kesin bir tanımla kaydının oluşması sağlanacaktır.

Sınır prosedürü ve geri dönüşler: Sığınma gerekliliği düşük olan, korunma için elzem nitelik taşımayan, sınır yetkilileri yanlış yönlendiren, aldatan veya geçiş için güvenlik riski oluşturan kişilere zorunlu sınır prosedürü uygulanacaktır. Ayrıca uluslararası korumaya uygun olmadığına karar

verilen kişiler “yeniden entegrasyon” uygulamasına sokularak geri gönderilmeleri yapılacaktır.

Kriz protokolleri ve araçsallaştırmaya karşı eylem: Bu ilke ile hızlı ve acil durumlar karşısında operasyonel destek, hibe ve fonlarla olağandışı kriz protokolleri sağlanacaktır.

Hızlı ve Etkili Prosedürler

Net sığınma kuralları: Sığınma Göç Yönetimi Yönetmeliği çerçevesinde sığınmacının uluslararası koruma için yaptığı başvurunun hangi AB ülkesi tarafından değerlendirileceğini belirlemektedir.

İnsanların haklarının garanti altına alınması: Kabul Koşulları Direktifinde yer alan ilkeler aracılığıyla, sığınmacılar için yeterli yaşam koşulları, güvenlik önlemleri ve entegrasyon süreçleri düzenlenmektedir.

Mülteci statüsü yeterlilikleri için AB standartları: Yeterlilik Yönetmeliği çerçevesinde, uluslararası koruma ve sığınmacı olma yönündeki ilkeleri etkinleştirerek yararlanıcıların hak ve yükümlülüklerini netleştirmektedir.

Kötüye kullanımların önlenmesi: Sığınma Prosedürü Yönetmeliği çerçevesinde, sığınmacılar ve uluslararası koruma başvurusu olan ve değerlendirilen kişiler için iş birliği yükümlülüklerini net ve açık bir ayrımla belirleyerek kurallara uyulmaması durumunda katlanacakları sorumluluk ve ceza sonuçları belirlemektedir.

Etkili Dayanışma ve Sorumluluk Sistemi

Kalıcı dayanışma çerçevesi: Bu çerçeve ile AB ülkeleri göç ve iltica konusunda ihtiyaç duydukları ortak işbirliği ve dayanışmayı sağlayarak, yer değiştirmeler, mali sorumlulukları, operasyonel eylemler, eylemsizlik veya kesintiler ile birlikte ‘sorumluluk dengelemeleri’nin ne şekilde nasıl yapılacağına karar vermektedirler.

Operasyonel ve mali destek: Bu kapsamda ilgili AB Ajanslarının ve diğer özel AB fonlarının AB ülkelerine desteklerinin sağlanması amaçlanmıştır.

Sığınma başvuruları için sorumluluk konusunda daha net kurallar: AB ye giden bir sığınmacının sığınma başvurusunu değerlendirmekten sorumlu olacağı belirlenen kriterleri düzenlemektedir.

İkincil hareketleri önleme: Bu ilke ile AB ye sığınma başvurusu yapan kişinin ilk başvuru yaptığı yerde kalmalarının ve değerlendirme bitene kadar sadece orada kalmasının içeriğini belirlemektedir.

Gücün Uluslararası Ortaklıklara Dahil Edilmesi

Dzensiz ıkışları nleme: Frontex ile gclendirilmiş iş birliği aracılığıyla AB lkelerindeki sınır yönetimi kapasitesinin gclendirilmesi sağlanacaktır.

Gcmen kaçakçılığıyla mücadele: AB lkeleri, BM ile birlikte eşgüdümlü olarak Kaakılığla Mücadele Operasyonel Ortaklığı kuracaktır.

Geri kabul konusunda iş birliği: Düzenli ve yasal gc hareketlerinin artırılması ile geri gönderme ve geri kabul konusunda iş birliğini belirlemektedir.

Yasal yolların teşvik edilmesi: AB ortak kullanımı ile oluşturulan bir işe alım uygulaması olan Yetenek Havuzu ile AB çapında ilk sığınmacı işe alım platformu kurarken, AB dışındaki kişilerin AB'de çalışmasına, eğitim imkanına sahip olmasına olanak sağlamaktadır.

AB'nin bu Yeni Gc ve İltica Paktı, Avrupa Komisyonu'nda yer alan delegelerin ideolojik görüşlerinin ve ülke çıkarlarının da etkisiyle düzenlenmiş olması, tarafsızlık ilkesini düşündürmektedir. Zira 2020 yılından itibaren Avrupa'da hızla artan aşırı sağ gücün etkisi, Avrupa Parlamentosu'ndaki seçimlerde de kendini göstermiştir. Bu durum pakttın hangi çerçevede ve ne şekilde uygulanacağı konusunu yalnızca Avrupa Birliği lkeleri için değil; tüm uluslararası alandaki bölge ülkelerini son derece olumsuz etkileyecektir. Durum minvalinde gelecek projeksiyonu geliştirmek için pakttın i dinamiklerini incelemek önemlidir.

Avrupa'daki Aşırı Sağ Gücünün Yeni Gc ve İltica Paktı'na Yansıması

Avrupa Parlamentosu'ndaki (AP) 6-9 Haziran 2024 seçimlerinin ardından popülist sağ partiler, parlamentoda geniş bir çoğunluğu sağlayarak liberalleri önemli lde geride bıraktı. Bu lt AB lkelerinde aşırı sağ ideolojilere doğru bir eğilimin ortaya çıktığını da göstermektedir. Adolf Hitler'in Almanya'sı ve Benito Mussolini'nin İtalya'sı gibi tarihi emsallerden ilham alan bu ideolojiler hem Avrupa hem de tüm dünya için büyük tehdit oluşurmaktadır. Bu endişe verici eğilim genel olarak popülist söylemlerden beslenerek başta gc, İslamofobi ve terörizm üzerinde odaklanarak kamuoyu desteği kazandırılmaktadır. Avrupa'da popülist söylemleri en etkili kullananlardan biri olan zgrlk Partisi'nden (PVV) Hollandalı aşırı sağcı Geert Wilders görülmektedir. Wilders'ın gc karşıtı ve İslamofobi konusundaki kararlı muhalefetiyle Avrupa Parlamentosu'nda aşırı sağ partilerin seçim başarisında önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Taşkın, 2024). Bu durum, Avrupa İttifakı'nın popülist sağcı söylemlerin etkisiyle gclediğini ifade etmek için yanlış

olmayacaktır. Nazizm geçmişi düşünülürken Avrupa'nın şekil değiştiren liberal bir versiyonla dönüşüm geçirdiği olasılık dahilindedir. Bu dönüşümü daha iyi anlamak için AP Seçim sonuçlarına baktığımızda AB ülkelerinde radikalleşme ve milliyetçi görüşlere tutunma eğiliminin hızlandığını rahatlıkla söyleyebiliriz (Kaltwasser vd., 2024). Özellikle 2020 yılında sunulan ve 2024 yılında ortak bir kararla kabul edilen «Yeni Göç ve İltica Paktı» da Avrupa ülkelerinin birleşmeye çalıştığını gösteren bir argümandır. Paktın her ne kadar modern yöntemlerle düzensiz göçle mücadele etmeyi amaçlayan kriterleri olsa da pek çok konuda antidemokratik ihlallere neden olabileceği öngörülmektedir (Riehle, 2024).

CRD (2024)'e göre; AB'nin Yeni Göç ve İltica Paktı esasen Avrupa'ya iltica hakkını tamamen ortadan kaldırmaktadır. AB'nin pakt'ın ilkelerinin uygulanmaya başlanması ile göç yönetiminin daha da problemli hale gelerek savaş ve zulümden kaçan sığınmacıların uluslararası koruma hakkını aramasını ve almasını engellenecek bir sisteme geçileceğini dile getirmektedir. Zira ilgili Pakt'ın hazırlanma sürecinde sağ ideolojiye sahip AP'ye yer alan milletvekillerin etkili olduğu belirtilmektedir. Sağcı milletvekilleri AB'nin sığınmacı krizini etkili bir şekilde yönetemediği ve bu nedenle AB'nin parçalanacağı konusundaki görüşlerini kamuoyu ile paylaşması ortaya çıkan ile göç karşıtı eylemler Pakt'ın hazırlanma süreci hızlanmıştır. Bu süreç nihai olarak yeni ve ortak paylaşımlı bir Avrupa göç platformu kurulması fikrinin açıklanması ile hem toplumsal tansiyon düşürülmüş hem de AP fonuna ihtiyacı olan Avrupa ülkelerine sığınmacı kapasitesi açması için oluşturulan bir sistem haline dönüştürülmesi sağlanmıştır (Conte ve Yavcan, 2024).

Brady (2024)'e göre ise; Göç paktının prosedürleri sığınmacının başvuru yaptığı AB ülkesine veya sığınmacıyı talep eden AB ülkesine sorumluluğu çerçevesinde finansal ve operasyonel destek sağlanacaktır. Ayrıca özellikle aşırı sağın güçlü olduğu AB ülkeleri için sığınmaya giriş izni yok uyarısı verilerek sığınmalar engellenerek başvuru sahibinin 12 haftalık bir süre için olası gözaltına alınarak kaçmasını önleyecek bir prosedür uygulanacaktır. Prosedür her ne kadar ülkelerin gönüllülüğüne dayansa da sığınmacı için kimlik tarama süreci hem demokratik hem de etik ihlaller içermektedir. Örneğin başvuru yapan sığınmacının sistem tarafından «Düşük tanınma oranı» olarak tanımlanan koşul için ölçü %20 olduğu için Suriyeli ve Afgan sığınmacılarının kabul edilme şansı yüksekken; Filistinli veya Somalili bir kişinin şansı oldukça düşük olacaktır. Bu analiz doğrultusunda günümüzdeki jeopolitik ve güvenlik sorunlarını analiz ettiğimizde ortaya çıkan haritada bu paktın uygulanışı

son derece riskli görünmektedir.

Bilindiği üzere günümüzde devam eden Suriye Krizinin bölgesel dinamiği, Libya, Yemen ve Somali gibi ülkelerin devam eden güvenlik sorunları, Rusya- Ukrayna Savaşı'nın belirsizliği, İsrail'in Filistin ve Lübnan'da yapmış olduğu soykırım süreci zorunlu ve düzensiz göç hareketlerine neden olmaktadır. Bu krizlerin mevcut etkileri ise gerek bölgesel gerek küresel alanda büyük etkilere sebep olmakla birlikte; savaşın uzaması halinde bu etkinin ikiye katlanacağı açıktır. Zorunlu göç eden bu bölge insanların göç rotalarının Avrupa'ya çevirmesi beklenen bir gerçekken; Avrupa'nın bu Yeni Göç ve İltica Paktı'nın uygulanması ve %20 ölçüt ile sığınmacı kabulü uygulaması çeşitli insan hakları ihlallerine ve uluslararası diplomatik krizlere neden olabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Göç konusu, küresel tarihin köklü sorunlarından veya fırsat yaratan unsurlarından biridir. Düzensiz göç olgusunun belirli nedenselliği ancak belirsiz sonuçsallığı bu konunun devletler nezdinde tehdit olarak görülmesine neden olmuştur. Bu tehdidin yok edilmesinin savaş ve insancıl krizlerin yok edilmesi ile paralel olduğu düşünülürse; göç tehdidinin tamamen yok edilmesinin mümkün olmadığı çıkarımında bulunmak mümkündür. Bahsi geçen göç çeşidi düzensiz kitlesel göç olmakla birlikte; artan aşırı sağcı faaliyetlerin yükselişi tesadüf değildir. Uluslararası tarih incelendiğinde, günümüzdeki göç sorunuyla benzerlikler olduğu görülmektedir. Örneğin I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında, göçün kontrolsüz ve gayri muntazam bir şekilde yayılması, uluslararası toplumda büyük bir sorunsala dönüşmüş ve göç ile mücadele edebilmek için ortak stratejiler geliştirilmesi mecbur hale gelmiştir. Bu sorunun daha sıhhatli bir halde yönetilmesi, diplomatik ilişkileri, ekonomik durumu, sosyal uyumu ve barışı sağlamak adına büyük bir ehemmiyet taşımıştır. Günümüzde Avrupa kıtasındaki göç ve sığınma olgusu, milliyetçi popülist aşırı sağ ideolojilerin yükselmesi ile beraber mühim bir dönüşüm sürecine girmiştir. 2011 yılı sonrası dönemde artan gayri muntazam göç hareketleri, uluslararası alanda ve bilhassa Avrupa Birliği içinde ciddi zorluklara yol açmıştır. Özellikle mevcut küresel konjonktür, Avrupa'nın iç ve dış politikasındaki belirsizlikler ile birleşerek, yeni göç paktının uygulamaya geçişi esnasında ortaya çıkabilecek sorunları daha karmaşa hale getirmektedir. İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması, İsrail'in Filistin-Lübnan'daki insan hakları ihlalleri, Ukrayna-Rusya Savaşı ve dünya genelindeki jeopolitik hareketlenmeler, düzensiz göçle mücadeleyi daha da zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda, Avrupa toplumundaki yaygın göç karşıtlığı, İslamofobi, AB karşıtlığı ve antisemitizm şeklindeki görüşlerin nasıl şekilleneceği ve bu dinamiklerin dış politikayı iyi mi kötü mü etkileyeceği üzerine derinlemesine yanıt aramak, gelecekteki projeksiyonların daha sıhhatli oluşturulabilmesi adına büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamız, Yeni Göç ve İltica Paktı'nın kararlarının uluslararası insan hakları çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği, bu kararların eşitlikçi bir yük paylaşımı ve adil göç politikaları açısından nasıl uygulanması gerektiği konularında önemli tespitler sunmayı amaçlamıştır. Yeni Göç ve Sığınma Paktı'nın enternasyonal düzlemdeki etkileri hakkındaki yapılan projeksiyonlar, bu kararların yalnızca Avrupa kıtasını değil, dünya genelinde de göç politikalarını kritik düzeyde etkileyebileceğini göstermektedir. İnsanlık tarihinin her döneminde göç, değişik nedenlerle gerçekleşmiş ve bu süreç, küresel çapta büyük kitlesel hareketliliklere yol açmaya devam etmektedir. Aynı şekilde, uluslararası tarihte önemli bir yeri olan Fransız Devrimi de benzer şekilde evrensel değerler ve haklar temelinde sosyal yapıları değiştirmiş, göç ve sığınma politikalarını etkilemiştir. Barış, hürriyet ve eşitlik gibi idealler hem Fransa'yı hem de Avrupa'yı derinden etkilemiş, uluslararası düzeyde göç hareketlerinin karakterini şekillendiren önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, zorunlu düzensiz göçler, yalnızca bireylerin zorla yerinden edilmesine değil, aynı zamanda göç alan ülkelere de jeostratejik düzlemde tesir ederek nüfus politikasının değişmesine sebebiyet veren vakalar olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Sonuç olarak, Rönesans ve Fransız Devrimi şeklinde dönüm noktaları, göç ve sığınma olgusunun hukuki ve sosyal boyutlarını şekillendirerek günümüz göç politikalarının temel ilkelerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Göç hareketliliklerinin karakterini anlamak, zorunlu göçlerin nedenlerini belirlemek ve uluslararası göç hukukunu geliştirmek, gelecekteki göç ve sığınma problemlerine yönelik müessir çözümler geliştirmek için kritik bir öneme sahiptir.

Görüldüğü üzere uzun bir geçmişe sahip olan düzensiz göçle mücadele ve beraberinde ortaya çıkardığı aşırı sağcı popülizm birbirini besleyen bir ilişki sarmalında küresel alanda büyük krizlere neden olmaktadır. Bu doğrultuda çözüm üretmeyi amaçlayan Avrupa Birliği'nin 2020 yılından itibaren Göç ve İltica konusunda ortak bir platform kurma girişimleri 2024 yılı ile birlikte nihayete erdirilmiş ve 2026 yılı ile birlikte uygulamaya geçirilmesine karar verilmiştir. Ancak çalışmamız sonucunda bu paktın uygulamaya geçmeden yeniden revize edilmesi gerektiğini, hızlı karar vermek uğruna hatalı kararlar vermekten kaçınılması gerektiğini ve belirli milliyet veya dinlere mensup kişilere yönelik ayrımcılık içeren

maddeler ve özellikle %20 ölçütü ilkesinin tamamen düzenlenmesi gerektiği sonucuna vardık. Ayrıca pakt'ın dış sınırlarda geri itme işlemlerinin uygulanmasının, uluslararası insan hakları hukukuna aykırı olduğunu çünkü sığınma hakkının temel bir insan hakkı olması nedeniyle bu yöntemle engellenemeyeceğini düşünmekteyiz. Buna ilaveten sığınma arayan kişilerin gözü altında tutulduğu merkezlerdeki yaşam koşullarının insanlık dışı muamelelere yol açabileceği konusunda da tedirgin öngörülerimiz bulunmaktadır. Çalışmamız sonucu oluşan bu tespitler doğrultusunda Avrupa Komisyonu'na göndermiş olduğumuz analiz tespit raporu komisyon tarafından incelenmiş ancak uygulama kararı aşamasına geçtikleri için revize edilemeyeceği yönünde dönüş yapılmıştır. EK-1'de yer alan komisyon dönüş yazısı ile Avrupa Göç ve İltica Paktı'nın nihai olarak kabul edildiği ve uygulamaya geçilmesine karar verildiği dile getirilmiştir. Oysaki uygulama aşamasında yapılacak olan kabul işlemleri gerek Avrupa ülkelerinin gerek göç eden kişilerin transit ve menşei ülkelerinin zarar alabileceği görüşü çalışmamızın sonucunu oluşturmaktadır. Bilhassa adil yük paylaşımının olmaması, sınırda kuvvet kullanımı, gözüaltı ve karar bekleme sürecinin sağlıksızlığı, %20 ölçütünün ayrıştırıcı oluşu, ülkelerin sorumluluk yükünün değişkenliği orta vadede Avrupa Birliği'nin dönülmez bir krize girmesine hatta dağılmasına yol açabileceğini düşünmekteyiz.

Yeni Göç ve İltica Paktı'nın başarılı olabilmesi için bir diğer önemli konu ise; modern yüzyılın dinamiklerinden olan yapay zeka, otomasyon ve robotik teknolojilerin göç hareketlerini nasıl etkileyebileceği üzerinde çalışılması gerekliliği olmaktadır. Zira küresel dünya artık gerek güvenlik, ticaret ve ekonomik alanlarda gerekse toplumsal, bürokratik ve diplomatik ilişkilerde teknoloji ve yönetim-bilişim sistemlerinin getirdiği güç ile yönetilmektedir. Bu gerçek göz önünde bulundurularak yapay zeka ve otomasyon sistemlerinden destek alarak olası kriz senaryolarının oluşturularak göç yönetiminin uygulanışında denetim ve kontrol sahibi olmayı sağlayabilecektir. Ayrıca İklim değişikliğinin yaratabileceği olası durumlar için kriz senaryolarının hazırlanması Yeni Göç ve İltica Paktı'nın başarılı bir şekilde uygulanabilirliğinin sağlanması açısından göz ardı edilmemelidir. Bu minvalde yapay zeka ve diğer teknolojilerin göç yönetiminde kullanımı gibi yeni yaklaşımların potansiyel faydaları ve riskleri de dikkatle değerlendirilerek eylem planlarının oluşturulması gerektiği sonucuna varmaktayız.

Son olarak 8 Aralık 2024 tarihinde Suriye'deki 61 yıllık Baas rejimi çökmüş ve Beşar Esad rejimi sona ermiştir. 2011 yılından beri Dünya üzerindeki en fazla geçici koruma statüsündeki Suriyeli nüfusuna

sahip Türkiye'den Şam ve Halep'e gönüllü geri dönüşler başlamıştır. Yalnızca Türkiye'den değil; Avrupa'da uluslararası koruma altında yaşayan Suriyeliler de Esad rejiminin sona ermesiyle birlikte gönüllü olarak geri dönüşlere hazırlandıklarını açıklamışlardır. Bu gelişmeler ışığında Suriye'nin yeniden yapılanma süreci boyunca nüfus artışının da artacağı, uluslararası nüfus popülasyonunun değişime uğrayacağı ve tersine göç hareketlerinin önem kazanacağı bir sürece girildiğini ortaya koymaktadır. Avrupa'nın bu süreç içinde 'göç verme' konusundaki tutum ve politikası çok mühimdir. Bilhassa Avrupa ülkelerinde giderek azalan nüfus artış hızı düşünüldüğünde insan kaynağına duyduğu ciddi açık var iken 'göç verme' sürecini nasıl yöneteceği dikkatle takip edilmelidir. Zira 2026 yılı itibariyle uygulamaya koyacaklarını açıkladıkları Yeni Göç ve İltica Paktı'nın 'göç alma' kriterleri Avrupa ülkelerini nüfus politikası konusunda zorlayabilecektir. Ek olarak Türkiye'nin göç hareketliliği için sık kullanılan jeopolitiğine mercek tutularak bu Pakt'ın Türkiye için getireceği jeostratejik fayda ve zararların ciddiyle incelenmesi gerekmektedir. Bu kanaat doğrultusunda pakt'ın yeniden gözden geçirilerek uluslararası mekanizmalar tarafından düzenlenecek bir oturumda 'göç alan ve göç veren' ülke yetkililerinin, akademisyenlerin ve saha personellerinin dahil olacağı revize çalıştay serisi ile "ortak bir küresel platform" hazırlanması gerektiği kanaatindeyiz.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Akande, R. (2023). An imperial history of race-religion in international law. *American Journal of International Law*, 118(1), 1-40.

Aktel, M. ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de göç yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579-604.

Andrew, G. (2003). *The politics of migration and immigration in Europe*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, USA.

Atıcı, N. (2014). *Uluslararası hukuk ve liberal teoriler çerçevesinde azınlık hakları düzenlemeleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri).

Barkın, E. (2014). 1951 tarihli mülteciliğin önlenmesi sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 331-360.

Barnett, R. (2019). *The declaration of independence and the American theory of government: "First come rights, and then comes government"*. Georgetown University Law Center, USA.

Bessel, R. (2017). Post-war societies. In: *1914-1918: International Encyclopedia of the First World War*, ed. by U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer and B. Nasson. Freie Universität Berlin, Germany.

Blackman, R. H. (2019). *1789: The French Revolution*. Cambridge University Press.

Brady, H. (2024). Breaking taboos: EU asylum reform and the challenge of migration. *EuroComment*, ICMPD Press.

Carrera, S., and Geddes, A. (2021). The EU pact on migration and asylum in light of the United Nations global compact on refugees: International experiences on containment and mobility and their impacts on trust and rights. *European University Institute, United Kingdom*.

Chabal, E. (2023). Savaş sonrası Avrupa devleti ve (düzensiz) göç: Tarihsel bir bakış açısı. In: Boswell, C., and Chabal, E. (Eds.), *Cehalet durumları: Batı Avrupa'da düzensiz göçmenlerin yönetimi* (pp. 59-90). Cambridge University Press.

Clapham, A. (2007). *Human rights: A very short introduction*. Oxford University Press.

Cohen, R. (1995). *The Cambridge survey of world migration*. Cambridge University Press.

Combacau, J. (1986). Le droit international: Bric-à-brac ou système? *Archives de Philosophie du Droit*, 31, 85-105.

Conte, C., and Yavcan, B. (2024). Reflection paper on the new EU pact on migration and asylum. *Migration Policy Group Press*. Erişim tarihi: 02.01.2025, <https://www.migpolgroup.com/index.php/2024/04/23/reflection-paper-on-the-new-eu-pact-on-migration-and-asylum/>.

CRD (2024). The EU's new migration and asylum pact hollows out the right to asylum. Erişim tarihi: 04.11.2024, <https://crd.org/2024/04/11/the-eus-new-migration-and-asylum-pact-hollows-out-the-right-to-asylum>.

Çelebi, M. B. (2012). *İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması ve Birleşmiş Milletler sistemi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya).

Develi, E. S. (2017). 21. yüzyılda göç olgusu: Uluslararası göç teorilerinin ekonomi politiği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Göç Özel Sayısı), 1343-1353.

Dominice, C. (1980). Observations sur la définition du droit des gens. In: *Festschrift für R. Bindschedler*.

Eckart, C. (2012). *Promises of states under international law* (First ed.). Hart Publishing, Oxford.

European Commission. (2024). Pact on migration and asylum, a common EU system to manage migration. Erişim tarihi: 22.12.2024, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en

European Commission. (2016). Common European Asylum System. Erişim tarihi: 16.12.2024, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum_en

Evgin, S. (2010). *Aydınlanma döneminde doğal hukuk düşüncesinin gelişimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin).

Fundamental Rights Agency. (2018). Opinion of the Management Board of the EU Agency for Fundamental Rights on a new multi-annual framework (2018–2022) for the agency. Erişim tarihi: 01.01.2025, <http://fra.europa>.

eu/sites/default/files/fra_uploads/mb-opinion-maf-2018-2022_en.pdf

Göçer, M. (2002). Uluslararası hukuk ve uluslararası anayasa kavramı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57(2), 179-194. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001755

Hakverir, B. (2019). Avrupa Birliği göç ve sığınma politikası perspektifinde CEAS. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*.

Hathaway, J. C. (1984). The evolution of refugee status in international law: 1920-1950. *The International and Comparative Law Quarterly*, 33(2), 348-380.

Hobsbawm, E. J. (2012). *Devrim çağı* (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Yayınevi.

International Rescue Committee. (2024). What is the EU Pact on Migration and Asylum? Erişim tarihi: 04.11.2024, <https://www.rescue.org/eu/article/what-eu-pact-migration-and-asylum>

IOM. (2013). *Göç terimleri sözlüğü*. R. Perruchoud ve J. R. Cross (Ed.), *Uluslararası göç hukuku içinde* (s. 85). 2. Baskı, No: 31.

İrdem, İ., Taştan, C., ve Özkaya, Ö. (2018). *Politika ve uygulama boyutlarıyla göç ve uyum*. Polis Akademisi Yayınları; 61, Rapor No. 18.

Kaltwasser, C., Dolezal, M., vd. (2024). The transformation of the mainstream right and its impact on (social) democracy. *The Foundation for European Progressive Studies (FEPS) European Political Foundation*, Brussels.

Koç, Ö. (2019). *Türkiye'de hukuk devletinin gelişimi ve 1982 Anayasası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Lauterpacht, E., & Bethlehem, D. (2003). The scope and content of the principle of non-refoulement. E. Feller, V. Türk, & F. Nicholson (Ed.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection içinde* (s. 89-171). Cambridge University Press.

Müller, G. (1969). Die Menschenrechte in der Rechtsordnung: Freiheit und Verantwortung. *Festschrift für Erwin Stein*, 13-22.

Odman, T. (1995). *Mülteci hukuku*. AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.

Orallı, L. E. (2014). Uluslararası krizler ve bağımsız soruşturma

komisyonları. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 3(2), 91-118.

Reyhani, A. N. (2021). Anomaly upon anomaly: The 1951 Convention and state disintegration. *International Journal of Refugee Law*, 33(2), 277-299.

Riehle, C. (2024). New Pact on Migration and Asylum. *Eucrim Publications*, European Anti-Fraud Office (OLAF).

Roberge, A. G. M. (1951). Alsan, Z., Bir milletlerarası ceza divanı kurulmasıyla ilgili fikirler ve teşebbüsler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(4).

Sağlam, F. (2019). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde tüm hak ve özgürlüklere yönelik kurallar üzerine bir deneme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(1).

Seçkin, S. (2021). *Milletlerarası özel hukuk bakımından kanunlar ihtilaflı kuralları ve Roma hukukundaki temelleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı. (2024). Göç ve iltica paketi kabul edildi. Erişim tarihi: 15.11.2024, https://www.ab.gov.tr/goc-ve-iltica-pakti-kabul-edildi_53797.html

Taşkın, D. (2018). *Sığınmacılar ve geçici koruma altındaki engelli Suriyeliler ile engelli Iraklılar: Türkiye'de sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimlerdeki sorunları ve çözüm önerileri* (Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Taşkın, D. (2023). Türkiye göç yönetiminin insan hakları bağlamında uluslararası göç hukuku ve Türkiye'nin göç mevzuatı arasındaki ilişki analizi. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 2023-76.

UNHCR. (2022). *Global trends report*. UNHCR Publications. Erişim tarihi: 25.12.2024, <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>

Uzun, E. (2019). Uluslararası hukukta bildirim tek taraflı devlet işlemi niteliği üzerine bir inceleme. *YBHD*, 4(2), 1-22.

EK - 1

EUROPEAN COMMISSION
DIRECTORATE-GENERAL FOR MIGRATION AND HOME AFFAIRS

Brussels

Dear Dr Taşkın,

Thank you for your email of 3 June 2024 to [REDACTED]
has asked [REDACTED] to reply to you on her behalf.

In your email you express your interest in the Pact on Migration and Asylum, offering to provide information on the supposed mistake you observed.

While thanking you for your interest in the legislative reforms under the Pact on Migration and Asylum, I must inform you that the said legislative instruments have already been officially adopted. Following their publication in the Official Journal on 22 May 2024 (1), the [REDACTED] is now focusing on implementing the Pact. There will be a two-year transition phase between the entry into force of the Pact in June 2024 and the date of application in mid-2026.

I hope that you find the above information useful.

Yours sincerely,

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Suudi Arabistan'da Siyaset-Medya Etkileşimi ve Suudi Medya Politikalarında Devamlılık Unsuru

Politics-Media Interaction in Saudi Arabia and the Element of Continuity in Saudi Media Policies

Ferhan Serkut ÇOLAK

Doktora Öğrencisi,
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Orta Doğu
Çalışmaları.
f.s.colak@outlook.com
ORCID : 0000-0001-6281-0680

Muzaffer Ercan YILMAZ

Prof. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi
muzafferercan@uludag.edu.tr
ORCID : 0000-0002-3938-0579

Cilt / Issue: 12(1) 97-129
Geliş Tarihi: 03.12.2023
Kabul Tarihi: 26.08.2024

Atıf: Çolak, F. S. ve Yılmaz, M.
E. (2024). Suudi Arabistan'da
Siyaset-Medya Etkileşimi ve Suudi
Medya Politikalarında Devamlılık
Unsuru *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1),
97-129. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1399517>.

Öz

Kitle iletişim araçlarının uluslararası güç mücadelesi içerisindeki rolü, Arap ülkeleri arasındaki dilsel yakınlık sebebiyle Orta Doğu'daki bölgesel rekabet içerisinde özellikle ön plana çıkan bir olgudur. Tarihsel olarak bu rekabetin ana aktörlerinden biri olan Suudi Arabistan'da medyanın ve medya politikalarının gelişimi bu durumundan etkilenmiştir. Bu çalışma günümüz Suudi medya politikalarını tarihsel olarak süreklilik arz eden siyasi rekabet, dilsel yakınlık ve teknolojinin hükümetin dış kaynaklı medya üzerindeki kontrolünü zayıflatan etkileri karşısında rejim güvenliğini sağlamak amacıyla temelleri 1960'lı yıllarda atılmış olan bir formülasyonun devamı olarak yorumlamaktadır. Bu çerçevede kalitatif olarak vaka ve nitel içerik incelemeleri üzerinden tarihsel süreçte Suudi rejiminin medya alanındaki hassasiyetleri ve faaliyetleri tespit edilmeye çalışılmakta ve bunların farklı dönemlerde benzerlik arz eden yönleri irdelenmektedir. Çalışma, Kral Selman döneminde Riyad yönetiminin izlediği medya politikalarının dönemsel değişimlere uyum sağlamakla birlikte, Suudi rejiminin tarihsel amaçlarını ve davranış kalıplarını sürdürdüğü ve genişlettiği sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Sosyal Medya, Propaganda, Suudi Arabistan, Orta Doğu

Abstract

Mass media's presence in international power politics has been particularly apparent in the Middle East due to linguistic affinity across Arab states. Historically, Saudi Arabia has been among the prominent participants in the regional power struggle, and its media and media policies reflected this circumstance. This study interprets the contemporary Saudi media policies

as the continuation of a formulation dating back to the 1960s, centered around guarding the regime against challenges to its legitimacy, most often intertwined with regional power struggles and foreign media influence facilitated by technological advancements and language. In order to exhibit this progression, the current paper employs case and content analysis, highlighting shared behavior patterns and motivations throughout the 1960s to the present day. Based on this analysis, the paper concludes that the current Saudi media policy retains the main elements of traditional policies while adapting and expanding it in the face of recent political and technological challenges.

Keywords: Media, Social Media, Propaganda, Saudi Arabia, Middle East

Extended Abstract

The interrelation between mass media and politics has been a widely observed phenomenon and attracted scholarly interest since the interwar period. Arabic language media, owing to its unique features as well as the volatile political environment in its region, also got its share of attention and in the last decades of the 20th century, there have been significant works aimed at explaining complex structures in the region linking media and politics. Since then, three main factors have dominated the analyses: continuous political competition between states in an unstable regional setting, technological advancements challenging state control over foreign media, and linguistic and cultural similarities facilitating the influence of media from other Arab states.

Riyadh has been able to shape the boundaries of Saudi media with relative ease, the most important of which are persistent red lines prohibiting criticism that could directly or indirectly endanger the legitimacy of the Crown or its policies. However, shielding the country from challenges coming from the outside was another story. Faisal's drive to build a loyal and modern national media in the 1960s was essentially a response to the haunting propaganda attacks of Gamal Abdel Nasser, who had turned his gaze on the "reactionary regimes" at the time. Although the Egyptian radio dominance diminished towards the 1970s and Saudi Arabia took measures to counter such blows in the future, technological advancements gradually but consistently tilted the odds against the control of information. Furthermore, continuous regional conflicts and propaganda wars necessitated the appeal to public opinion not only at

home but in the region too. Both of these were evident for Saudi Arabia at the time of the First Gulf War and fueled the incentive to take a more active stance. The unstable and risky political environment of the 2000s strengthened Saudi Arabia's desire to increase its influence in Arabic language media.

Thus, politics played a crucial role in the development of Saudi media, and rivalry or cooperation in the media sector closely reflected regional conflicts and interstate relations. One of the most telling examples of the last decade occurred in June 2017, when Saudi Arabia, Egypt, United Arab Emirates, and Bahrain blockaded Qatar and, among others, demanded the shutting down of Al Jazeera. Originally the issue has its roots in the Saudi-Qatari tension in the 1990s and has continued on and off to this day, entangled with evolving political problems. In the media context, the mid-2000s witnessed harsh competition between Al Jazeera and its relatively younger Saudi rival, Al Arabiya news channel. Although relations improved towards the end of the decade, conflicting policies during the Arab Spring again widened the rift, and the dispute peaked in 2017. Saudi Arabia's relations with Türkiye likewise deteriorated in the same period. Popular Turkish TV series were removed from Saudi-owned TV channels in March 2018, and an anti-Ottoman TV series aired in November 2019, a year after the Khashoggi incident.

In addition to this general framework, issues surrounding control of the internet and social media content have become an important feature of the last two decades. Despite the more comprehensive legal regulations on electronic media in recent years, the fact that mainstream social media channels are based abroad is a factor that limits what Riyadh can do about the content it is uncomfortable with. Saudi infiltration of Twitter in 2014-2015 was an illegal attempt to work around this obstacle and was only briefly successful. Social media campaigns targeting dissident accounts and alleged use of "troll farms" too could be conceived as part of attempts at mitigating this disadvantage.

The events since the second half of the 2010s were also affected by the specific conditions of the period in which the newly appointed crown prince sought to consolidate his power in the royal family, and led by him, the Saudi government adopted a bolder and assertive stance in both domestic and foreign policy. The anti-corruption purge of 2017-2019 was evident of the shift in the kingdom and, in effect, further reinforced the consolidation drive. As for the media, it also meant further centralization of media power in the hands of the crown prince.

In the early 2020s, the Saudi government took steps toward normalization in foreign policy. The media sector significantly reflected improving political relations, particularly with Türkiye and Qatar, and many complications of the strained years have faded. Nevertheless, given the close relationship between media and politics, and considering past experience, similar power plays should be highly expected if regional conflicts and instabilities escalate. Finally, Riyadh has historically considered growing Saudi media an essential asset for both domestic and foreign policy, and today, it possesses a formidable media power. Recent changes in the internal politics of the kingdom also led to further centralization of Saudi-owned media which means that Riyadh will wield this power more directly in the future.

Giriş

Geniş kitlelere ulaşma yeteneğine sahip medyaya ilişkin yazılacak hiçbir çözümleme dönemin siyasi ve toplumsal şartlarını ele almadan tamamlanmış sayılmaz. Bu beynelmileldir ve kuşkusuz ki makalenin konusu olan Suudi medyası için de geçerlidir. Arap medyasını bir bütün olarak inceleyen çalışmaların öncülerinden Rugh, Arap devletlerinin hukuki bağımsızlıklarını kazandığı ve kendi ulusal kurumlarını oluşturduğu yıllarda haber medyasının üstlendiği çeşitli işlevler nedeniyle bu coğrafyanın sosyal-politik yapı ve medya arasındaki ilişkiyi gözlemlemek için özellikle ilginç bir örnek teşkil ettiğini düşünmüştür (Rugh, 1979). Literatürde bir bütün olarak Arap medyasının 1970'lerin sonundan itibaren özel ilgi alanlarından biri haline geldiği görülmektedir. Arap dili konuşulan coğrafya her ne kadar Noble'ın (1984, ss. 47-48) abartılı olarak ifade ettiği biçimde "büyük bir ses odası" gibi tek parçalı bir görünüme sahip değilse de Arap ülkeleri arasında dil unsurunun medyanın sınır ötesine yayılımını ve nüfuzunu kolaylaştırıcı etkisi mutlaka dikkate alınması gereken bir olgudur. Böyle bir atmosfer içerisinde Suudi Arabistan, iki dünya savaşı arası dönemden günümüze kadar Orta Doğu bölgesindeki güç mücadelelerinin devamlı bir aktörü olması (Seale, 1965; Kerr, 1967; Porath, 1986) ve 1990'larda "Suudi medya imparatorluğu" (Bari Atwan ve Khazen, 1996) olarak adlandırılmaya başlayan Middle East Broadcasting Center (MBC) televizyon ağı, Arab Radio Television (ART) televizyon ağı, Orbit uydu platformu gibi Orta Doğu ve Kuzey Afrika pazarında çok geniş bir etki alanına sahip Suudi sermayeli uluslararası basın-yayın kuruluşları nedeniyle özellikle üzerinde durulan bir örnek olmuştur.

Bu çalışma, Suudi Arabistan'ın medya politikalarının; siyasi rekabet, teknolojinin medya kontrolünü zayıflatıcı etkisi ve dilsel yakınlık faktörlerinin etkisinde şekillenmeye devam ettiğini ve bu şartlar altında Riyad'ın rejimin güvenliği ve siyasi hedefleri doğrultusunda medya üzerinde etki sahibi olma motivasyonunun tarihsel süreklilik gösterdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada vaka ve nitel içerik incelemeleri üzerinden Suudi rejiminin farklı dönemlerde benzerlik arz eden motivasyonları ve davranışları gösterilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada öncelikle Suudi Arabistan'da yürürlükte bulunan medya mevzuatı ve medyayı sınırlandıran etmenler incelenmektedir. Bu kapsamda Suudi rejiminin medyaya ilişkin temel hassasiyetlerinin neler olduğu ve Riyad'ın bu doğrultuda medya üzerinde etkide bulunmasında hangi faktörlerin rol oynadığı sorularına yanıt aranmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, tarihsel süreçte siyasi rekabet ve teknoloji faktörlerinin Suudi Arabistan'ın medya politikasını nasıl etkilediği ele alınmaktadır.

Bu çerçevede 1960'ların başında temelleri atılan, ülke içerisinde Riyad'a sadık bir Suudi medyası inşa etme politikası ve bunun 1990'lı yıllara kadar tedrici olarak Orta Doğu bölgesine hâkim bir Suudi medya gücü oluşturma politikasına dönüşümü siyasi ve teknolojik şartların etkisiyle açıklanmaktadır. Bu tarihsel süreci günümüz Suudi medya politikasıyla bağlantılandıran üçüncü bölümde, 1990'lı yılların sonundan günümüze Suudi Arabistan ve Katar arasındaki siyasi problemlerin bölgesel medya mücadelesi üzerindeki yansımaları el-Cezire – el-Arabiye rekabeti örneğinde incelenmektedir. Dördüncü ve son bölüm iç ve dış siyasi gelişmelerle bağlantılı olarak 2010'dan günümüze Suudi Arabistan'ın medya politikasının süreklilik arz eden yönlerini ve dönemsel şartlara adaptasyonunu değerlendirmektedir. Bu doğrultuda Suudi Arabistan'ın iki zıt kutupta Mısır ve Türkiye'yle ilişkilerinin medyaya yansımaları, iç politikada 2017-2019 tasfiyeleri ile medyada görülen daha sıkı merkezleşme hamleleri ve son olarak yeni bir meydan okuma olarak sosyal medyanın kontrolü meselesi incelenmektedir. Çalışma, Suudi Arabistan'ın mevcut medya politikasının dönemsel değişimlere uyum sağlamakla birlikte, esas itibarıyla 1960'larda inşa edilmeye başlayan rejim güvenliği merkezli medya politikası formülasyonunun temel niteliklerini koruduğunu ve genişlettiğini iddia etmektedir.

Suudi Medya Mevzuatı ve Basın-Yayın Faaliyetlerini Sınırlayan Etmenler

Günümüzde Suudi medyasına ilişkin yürürlükte olan başlıca düzenleme toplamda 49 maddeden oluşan 29 Kasım 2000 tarihli Basın ve Yayın Kanunu'dur. Kanun'un 4 Mart 2012 tarihli Kraliyet Nizamnamesi'yle son halini alan 9. maddesi 1) şeriata ve yürürlükteki mevzuata aykırı; 2) ülkenin güvenliğini ve kamu düzenini ihlal eden, ulusal çıkarlarla çatışan ve yabancı devletlerin çıkarlarına hizmet eden; 3) Krallığın Başmüftüsü, Ulema Heyeti üyeleri, devlet yetkilileri ve çalışanları veya herhangi bir gerçek ya da tüzel kişinin itibarına zarar veren veya bunlara yönelik hakaret içeren; 4) vatandaşlar arasında kin ve ayrışmaya yol açan; 5) suça teşvik veya tahrik eden; 6) devlet politikasına zarar veren; 7) yetkililerden izin almaksızın soruşturmaların ve yargının gizliliğini ihlal eden her türlü yayını yasaklamaktadır. Kanunun 38. maddesi bu kurallara uyulmaması halinde para cezası, basın-yayın faaliyetlerinin yasaklanması, yayının geçici veya kalıcı olarak durdurulması gibi yaptırımlar öngörmektedir (*Basın ve Yayın Nizamı*, 2000).

13 Aralık 2017 yılında çıkarılan 25 maddelik Görsel-İşitsel Medya Kanunu ayrıca hususi olarak radyo, televizyon yayıncılığı ve sinema faaliyetlerini

düzenlemektedir. Kanun'un 5. maddesi 1) Krallığın Medya Politikası'na uymayan; 3) Krala veya Veliaht Prense zarar veren; 7) Krallığın dost ülkelerle ilişkilerine zarar veren; 8) teröre teşvik eden ve barışı tehdit eden; 12) kamu düzenine, ulusal güvenliğe ve kamu çıkarlarına aykırı yayınları yasaklamaktadır (*Görsel-İşitsel Medya Nizamı*, 2017).

29 Temmuz 2001 tarihli Basın Kuruluşları Kanunu'na göre basın kuruluşlarının; her biri eşit oy hakkına sahip, sermayedarlardan oluşan bir genel kurul tarafından bakanlığın uygun görüşüyle tayin edilen bir baş editöre ve baş editör tarafından atanan tam zamanlı editörlere sahip olması gerekmektedir. Basın ve Yayın Kanunu'nun 33. maddesi ve Basın Kuruluşları Kanunu'nun 18. maddesi, baş editörü yayınlanan bütün içerikten sorumlu tutmaktadır (*Basın Kuruluşları Nizamı*, 2001; *Basın ve Yayın Nizamı*, 2000).

Bu kanunların yanı sıra online gazete, haber ajansı, yayınevi, blog, forum ve diğer çeşitli web siteleri ile reklam, e-posta ve mobil mesaj servislerini düzenleyen Elektronik Yayıncılık Faaliyetleri Yönetmeliği ve ayrıca yukarıda bahsi geçen kanunların ayrıntılarını düzenleyen diğer yönetmelikler medyaya ilişkin düzenlemelerin başlıcaları arasındadır. Bu kanunlarda atıfta bulunulan "Medya Politikası" (9 Ağustos 1982 tarihli 169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı) günümüzde medyaya bazı ödev ve sorumluluklar yükleyen bir belge olarak hala yürürlüktedir (Suudi Arabistan Medya Bakanlığı, t.y.).

Medyayı konu alan bu düzenlemelerin üzerinde 1 Mart 1992 tarihli anayasa niteliğindeki Temel Yönetim Kanunu'nun 39. maddesi, kitle iletişim araçları için halkın eğitimine katkıda bulunma ve ulusal birliği destekleme yükümlülüğü getirmekte, iç karışıklığa ve bölünmeye yol açacak, devletin güvenliğini ve itibarını tehlikeye atacaktır veya insan onuruna ve haklarına zarar verecek yayınları yasaklamaktadır (*Temel Yönetim Nizamı*, 1992). Bunların dışında münhasıran medyaya ilişkin olmamakla birlikte kapsamı itibarıyla medya faaliyetlerini ilgilendiren başka düzenlemelerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin 1 Kasım 2017 tarihli Terör Suçları ve Finansmanıyla Mücadele Kanunu'nun 30. maddesi "doğrudan veya dolaylı olarak Kral veya Veliaht Prens'in dini inancını ve adaletini karalayıcı ifade bulunmak" eylemini terör suçları kapsamına almakta ve 5 ila 10 yıl arası hapis cezası öngörmektedir (*Terör Suçları ve Finansmanıyla Mücadele Nizamı*, 2017; ayrıca bkz., Hammond, 2021, s. 343).

Bu çerçevede Suudi Arabistan'da kitle iletişim faaliyetlerini ve kuruluşlarını kapsayan kanunların ve son yıllarda yapılan düzenlemelerle özellikle

görsel-işitsel medya ve yeni medya araçlarına ilişkin mevzuatın genişlediği görülmektedir. Medya Bakanlığı yayın kuruluşları üzerinde, örneğin baş editör tayininde ve basın-yayın lisanslarının dağıtımında olduğu gibi, geniş yetkilere sahiptir. Yayınların içeriğine ilişkin düzenlemelerde kırmızı çizgilerin rejimin güvenliğiyle ve meşruiyetiyle ilişkilendirilebilecek alanlarda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Kral, Veliaht Prens ve hükümet politikalarına yönelik eleştiriyi kısıtlayan geniş hükümler bulunmaktadır. Bu konuda yaygın bir eleştiri mevzuatın sınırları belirgin olmayan bir şekilde kaleme alınmış olduğu ve keyfi yoruma dayanarak rahatsızlık uyandıran herhangi bir yayına suç isnat edilmesine olanak tanıdığı yönündedir. Bu durumun basının hareket alanını gördüğünden daha sıkı bir biçimde daralttığı söylenebilir. Bu hususla da bağlantılı olarak Suudi Arabistan'da ve genel olarak Arapça yayın mecrasında sorumluluğunu üstlenen editör ve gazetecilerin hükümetlerin olumsuz tepkisinden kaçınmak için siyasi iklimi ve rahatsızlık uyandırabilecek meseleleri önceden sezerek otosansür/editoryal sansür uygulama yoluna gitmesi literatürde sıkça üzerinde durulan bir olgudur (Awad, 2010, Rugh, 2004, Mellor, 2021).

Bunlar arasından bilinen bir örnek, 1978'den 1998'e kadar Londra'da sırasıyla Suudi sermayeli Şarku'l Avsat ve el-Hayat gazetelerinde baş editörlük görevinde bulunan Cihad el-Hazin'e aittir. Haziran 1998'den sonra el-Hayat'ta yazar olarak bulunmaya devam eden Hazin, 1999 yılında Arapça yayın mecrasında basın özgürlüğünü incelediği *Harvard International Journal of Press/Politics*'te yayınlanan bir makalesinde şahsi tecrübelerini paylaşarak bazen "haber örtbas ettiği kadar haber yapmadığını hissetmekten" şikâyet etmiş ve devlet sansüründen de önce gelen en yaygın sansür biçiminin otosansür olduğunu dile getirmiştir. Hazin, yine aynı yazısında, gazeteyi çıkardıkları her ülkede yasaklanmalarına sebep olabilecek hassas meselelerin bulunduğunu, Sudan gibi para biriminin değersiz olduğu ülkelerde yasaklanmayı kaldıracabileceklerini ancak Suudi Arabistan gibi reklam kazancı yüksek ülkelerle ilgili daha dikkatli davrandıklarını zira bunun ekonomik açıdan bir hayatta kalma meselesi olduğunu ifade etmiştir (Khazen, 1999, s. 87-88; ayrıca bkz. Mellor, 2021, ss. 331-332).

Suudi Arabistan'da hukuki düzenlemelerin hükümetin medya üzerinde sahip olduğu nüfuzun resmî boyutunu meydana getirdiğini ve medya faaliyetlerini sınırlayan şartların bunun dışında siyasi çeşitliliğin eksikliği, gazetelerin ekonomik bağımsızlığa sahip olmaması, bağımsız habercilik geleneğinin yeterli düzeyde gelişmemiş olması gibi başka pek çok faktörün toplamından meydana geldiğini belirtmek gerekir

(Rugh, 2004; Khazen, 1999; Mellor, 2021; Bari Atwan ve Khazen, 1996). Özel medya sahipliğinin kraliyet ailesi üyelerinde veya aile üyeleriyle yakın ilişkili kişilerde toplanması bunlar arasında özellikle üzerinde durulması gereken bir konudur (Awad, 2010; Fandy, 2007; Kraidy, 2021). Ayrıca bir Arapça yayının birden fazla ülkede dolaşıma girmesi halinde yayınlandığı ülke sayısınca uyum sağlanması gereken farklı şartları ve çalışmanın devamında ele alınacağı üzere ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerin durumunu bu koşulları daha karmaşık hale getiren etmenler arasında saymak mümkündür (Khazen, 1999, ss. 87-88).

Bu koşullarda rahatsızlık uyandıran meseleler çoğu zaman hukuki yaptırıma gerek kalmadan hükümet yetkililerinin taleplerini sözlü olarak editöre veya diğer yöneticilere iletilmesiyle çözümlenmektedir (Rugh, 2004, ss. 72-83). Bunun uluslararası nitelikteki bir örneğinde, WikiLeaks'teki Suudi yazışmalarına göre, Suudi vatandaşı Saad el-Fakih'in 30 Ekim 2011 tarihinde Mısır kanalı ONTV'de yayınlanan *es-Sûretü'l-kâmile* isimli programda görünmesi üzerine Suudi elçiliği, o dönemde kanalın sahibi olan Necib Savires'le irtibat kurarak kanalın genel direktörüne olayın tekrarlanmaması yönünde talimat vermesini sağlamıştır (WikiLeaks, 2015a, 2015b; ayrıca başka örnekler için bkz., Mellor, 2021, s. 335). Daha yeni bir örnek 2014 yılında bu kez Mısır askeri yönetiminin rahatsızlığı sebebiyle Suudi sermayeli MBC Mısır kanalında yayınlanan el-Bernamec'in yayından kaldırılmasıdır ve bu olay çalışmanın son bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Suudi Radyo – Televizyon Yayıncılığının Gelişimi ve Propaganda Savaşlarının Rolü

Suudi medyasını düzenleyen modern mevzuatın ve kurumların önemli bir kısmının temeli 1962 yılında yeniden başbakan olarak ülkenin yönetimini eline alan (1964'e kadar prens) Kral Faysal döneminde atılmıştır (Kraidy, 2021). Bu yıllarda Suudi medyasının gelişiminde, ileride giderek artan biçimde itici güç haline gelecek olan uluslararası rekabetin (Kerr, 1967; Seale 1965; Badeeb, 1986) etkisi yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Suudi ve Mısır medyasının karşılıklı çok ağır eleştirilerde bulunduğu, Suudi gazetelerinde çalışan bir kısım Nasir sempatizanı Mısırlı gazeteci ve teknik personelin iş bıraktığı bu dönemde Faysal hükümeti, Mısırlı veya başka yabancı uyruklu çalışanlara bağımlı olmadan ayakta durabilecek ve Riyad yönetimine sadık bir ulusal medya oluşturmaya koyulmuştur. 1963 yılında kurulan Enformasyon Bakanlığı (günümüzde Medya Bakanlığı) da bu çerçevede yerli basın güçlenmesini teşvik edecek, iç ve dış medyadan kaynaklanan siyasi

problemleri Suudi rejimi lehine kontrol altına almaya yardımcı olacak bir kurum olarak formüle edilmiştir. Bireysel yayıncılığın yasaklanması ve basın kuruluşlarına Enformasyon Bakanlığınca dağıtılacak kurumsal lisans sahibi olma ve -bakanlıkça atanacak bir baş editör bulundurma gibi- belirli standartları karşılama zorunluluğunun getirilmesi de ilk kez bu dönemde hayata geçirilmiştir (Rugh, 1980, ss. 132-134, 142-143; Awad, 2010, ss. 16-17; Mellor, 2021, s. 329).

Suudi Arabistan 1960'lı yıllarda Faysal yönetiminde Nasır'ın sınır aşırı propagandasına karşı ülkedeki medyanın kontrolünü daha etkin bir şekilde sağlamaya ve Riyad'a sadık bir medya gücü yaratmaya giriştiğinde yazılı basın meselenin nispeten kolay başa çıkılabilir kısmını oluşturmaktaydı. Nitekim Faysal 1962'de iktidara geldiğinde gazete-dergi okuryazarlığı pek yaygın değildi ve ülkede yayınlanan üç adet günlük gazetenin toplam tirajı 22.000 kadardı. Buna kıyasla aynı tarihlerde ülkede tahmini olarak 200.000'e yakın radyo alıcısı bulunuyordu (Rugh, 1980, s. 128-129). Dış kaynaklı radyo propagandası, basılı materyallerin dağıtımını engelleyen fiziki kontrolleri ve en az bunun kadar önemli bir husus olarak okuryazarlık engelini aşması nedeniyle daha büyük ve çözümünü daha zor bir tehdit arz etmekteydi (Wood, 1979, s. 117). Faysal yönetiminin ilk yıllarında Suudi Arabistan'ın ve diğer bölge ülkelerinin ne bu yayınların sinyallerini engelleyebilecek ne de ülke geneline yayın yapabilecek teknolojik altyapısı bulunmamaktaydı. 1960'ların başında Suudi radyosunun kapsama alanı ülkenin batı bölgesiyle sınırlıydı. Ülkedeki dinleyici kitlesi genel olarak haberler için BBC Arapça servisini, eğlence ve müzik programlarını dinlemek için Mısır radyosunu tercih etmekteydi (Boyd, 1975, 1999). Mısır'ın teknolojik imkanlarının yanı sıra bunu tamamlayan kültürel zenginliğinin avantajını kullanan *Savtül'Arab* (Arapların Sesi) radyosu, Nasır'ın Mısır merkezli Arap dünyası tahayyülünü Arap kitlelerine ulaştırması bakımından Kahire yönetimi lehine önemli bir işleve sahipti. Özellikle yaşadığı dönemin en büyük Arap ses sanatçılarından Ümmü Gülsüm'ün şarkıları, Nasır'ın siyasi nutuklarına daha fazla dinleyici toplamanın ötesinde, insanların duygularına hitap eden şarkı sözleriyle de bu mesajı dinleyicilere taşımaktaydı (Selmi ve Rakipoğlu, 2023).

Bu bağlamda, Nasır'ın radyo propagandası karşısındaki savunmasızlığı Suudi yönetimini elektronik medya meselesine daha büyük bir ciddiyetle eğilmek üzere harekete geçirmişti. 1960'ların ortalarında Mısır'ın imkanlarıyla rekabet edebilecek yeni bir istasyonun inşasına başlanmış, ancak aksaklıklar nedeniyle tesisin istenen kapasiteye ulaşması 1970'leri bulmuştu. İlk ulusal televizyon projesi de diğer bazı sebeplerin yanında,

Suudi vatandaşlarının ilgisini Mısır radyosundan çekmek amacıyla 1963 yılında başlatılmıştı. Amerikalıların yardımıyla Cidde ve Riyad'a inşa edilen iki televizyon istasyonu ilk kez 1965 Temmuz'unda test yayınına girmiş, bunlara 1968'de Medine ve Kasim'de iki istasyon daha eklenmişti. Bu arada Suudi Enformasyon Bakanlığı, henüz Mısır televizyon sinyalleri Suudi topraklarına ulaşmıyor olsa da bir önlem olarak 1967'de Cidde istasyonunun yakınına dış kaynaklı sinyalleri engellemek amacıyla dört verici daha kurmuştu. Diğer taraftan radyo-televizyon projelerinin olgunlaşmaya başladığı tarihlerde Mısır ve Suudi Arabistan arasındaki mücadele de şiddetini yitirmişti (Boyd, 1975, 1999, 2001; Rugh, 1980).

1973'ten sonra katlanan petrol gelirleri radyo ve televizyon alanında çok daha büyük projelerin önünü açmıştı. Fakat genişleyen imkanlarına rağmen teknoloji faktörü hükümetin medya üzerindeki kontrolünün aleyhine etki göstermeyi sürdürmüştü ki bu, sonradan anlaşılacağı üzere, geri dönüşü olmayan bir durumdu. Devlet kanallarının olaylar tamamen sonuçlanıncaya kadar sessiz kaldığı 1979 Kâbe Baskını sırasında çoğu kişi gelişmeleri BBC, Radio Monte Carlo Middle East, Voice of America gibi çeşitli yabancı kaynaklardan takip etmişti. Bundan aylar sonra Suud ailesinden Prenses Meşail'in zina suçundan idamını konu alan *Death of a Princess* isimli belgeselin İngiliz televizyonunda yayınlanması ve programın video kaset kayıtlarının hemen ertesi gün Suudi Arabistan'da dolaşıma girmesi Riyad'da büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. İlk kez 1972 civarında ülkeye giren VCR cihazları 1980'lerin başında büyük rağbet görmekteydi ve her türden Batı yayınlarını sansürsüz bir şekilde ulaşılabilir hale getirmesi devlet televizyonunun tekeline ortadan kaldırmıştı (Boyd, 1999, 2001). Suudi Arabistan 1983 yılında yaklaşık 450.000 cihazla dünyada VCR'ın en yaygın kullanıldığı ülkeler arasındaydı. 1986 yılına gelindiğinde ülkede 100 haneden 75'i VCR sahibi olmuştu (Rampal, 1994, s. 252).

1990'larda hızla yaygınlaşan uydu antenleri dış kaynaklı medyanın nüfuzunu engelleme konusunda hükümete çok daha büyük bir zorluk çıkarmıştı. Bu durum 1990 yılının Ağustos ayında Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında tecrübe edilmişti. Devlet kanalları işgale dair birkaç gün boyunca sessiz kalsa da uydu üzerinden erişilebilen CNN yayınları böyle bir bilginin gizlenmesini imkânsız hale getirmişti. BBC'nin bu dönemde yaptırdığı bir araştırmaya göre Riyad nüfusunun %54'ü işgalin başladığını hemen ilk gün, 2 Ağustos'ta öğrenmişti (Boyd, 2001, ss. 48-49; Hammond, 2021, ss. 341).

Körfez krizinin bir diğer etkisi hem ülkede hem de bölgede kamuoyuna

etki edebilme yeteneğinin Suudi Arabistan için önemini yeniden vurgulaması olmuştu. Etkili bir propaganda gücüne sahip olan Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Körfez nüfusu hariç bölge genelinde kamuoyunun sempatisini kazanma konusunda ilerleme kaydetmişti (Telhami, 1993; Fandy, 2007; Boyd, 1999; Hammond, 2021). Dahası, Kuveyt'in işgali bölgede Amerikan karşıtlığının arttığı bir dönemde gerçekleşmişti ve kamuoyu tepkisi Washington'da Irak'a yönelik muhtemel bir müdahalenin başlıca engelleri arasında görülmekteydi. Bu şartlarda Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ülkeler Irak karşıtı koalisyona katılırken Saddam'ın propaganda araçlarını engellemek ve kararlarını gerekçelendirerek kamuoyunu ikna etmek için koordineli bir karşı propaganda kampanyasına girişmek zorunda kalmıştı (Telhami, 1993, ss. 443-444, 450).

Sonuç olarak 1990'lı yıllar bir taraftan teknoloji faktörünün devletin medya kontrolünü hızla aşındırdığı, diğer taraftan bölgesel gelişmelerin Suudi Arabistan'ı medyada aktif olmaya zorladığı bir dönem olmuştur. Uzun vadede uydu televizyonunun önüne geçmenin mümkün olmadığı bu durumda Suudi Arabistan, çözümünü uluslararası Arapça yayın mecrasında nüfuzunu artıracak projelerde görmüştür. Devletin doğrudan kontrolündeki yerli karasal televizyondan farklı olarak bunların tamamı özel sermayeyle ve yurtdışı merkezli olarak hayata geçirilmiştir. Kral Fehd'in son eşi el-Cevhere el-İbrahim'in kardeşi Velid el-İbrahim öncülüğünde 1991 yılında kurulan Middle East Broadcasting Center (MBC) grubu (haber ve eğlence), ülkenin en zengin iş adamlarından Salih Abdullah Kâmil ve Prens el-Velid b. Talal'ın iştirakiyle 1993'te kurulan *Arab Radio Television* (ART) grubu (eğlence, müzik ve spor), Suudi Arabistan'da 1987 yılında plak şirketi olarak kurulan ve yine el-Velid b. Talal'ın 1995'te başlayan ortaklığından sonra bölgeye açılarak Arapça müzik pazarının en büyük yayın ve yapım şirketi haline gelen Rotana (müzik ve eğlence) ve Kral Fehd'in kuzeni Prens Halid b. Abdullah'ın girişimiyle 1994'te kurulan Orbit uydu platformu böyle bir konjonktür içerisinde ortaya çıkmıştır. Günümüzde her Arap ülkesinde geniş izleyici kitlesine sahip olan MBC grubu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki en büyük medya şirketi konumundadır. ART, 1990'lı ve 2000'li yıllarda Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde sahip olduğu geniş film ve futbol yayın haklarıyla ve 2003'te müzik kanalını Rotana'ya devredene kadar müzik yayın haklarıyla bölgede Arapça yayın mecrasında geniş bir nüfuza sahip olmuştur. Son olarak Orbit platformu 2009'da Kuveyt menşeli Showtime Arabia uydu platformuyla birleşerek Orbit Showtime Network (OSN) adıyla bölgenin en büyük ücretli uydu yayın servisini oluşturmuştur (Boyd, 2001; Fandy, 2007; Sakr, 2007; Kraidy ve Khalil, 2009; Hammond, 2021;

ayrıca bkz. Dubai Press Club, 2018).

Toparlayacak olursak, Suudi Arabistan'ın medya politikaları, Kral Faysal döneminden başlayarak tarihsel süreçte rejim güvenliği ekseninde, Suudi rejiminin meşruiyetine ve güvenliğine yönelik meydan okumaların etkisi altında şekillenmiştir. Bu tür bir tehdidin Mısır'la siyasi rekabetten kaynaklandığı Kral Faysal döneminde Suudi medya politikası öncelikle ülke içerisinde Riyad yönetimine sadık bir milli medya gücü oluşturma temeli üzerine inşa edilmiştir. 1960'lardan 1990'lı yıllara kadar Orta Doğu'da bölgesel güç rekabetinin dönemsel iniş çıkışlarla birlikte devamlılık arz ettiği bir siyasi konjonktür içerisinde ve hükümetin medya üzerindeki kontrolünü zayıflatan teknolojik gelişmelere paralel olarak bu politika zamanla bölgeye hâkim olacak bir Suudi medya gücü oluşturma politikasına evrilmiştir. 1990'lı yıllarda ivme kazanan bu politika ve onu şekillendiren ekonomik, teknolojik ve siyasi şartların 2000'li yıllardan günümüze kadar Riyad yönetiminin medyayla ilişkilerini yönlendirmeye devam ettiğini ifade etmek mümkündür (ayrıca bkz. Kraidy, 2021, ss. 100, 104). Aşağıda 2000'li yıllardan günümüze süregelen el-Cezire – el-Arabiye rekabeti, yukarıda anlatılanlarla bağlantılı olarak medya alanında yaşanan siyasi temelli mücadeleyi temsil eden bir örnek şeklinde ele alınmaktadır. Bu örnek, tarihsel devamlılık açısından, Suudi Arabistan'ın güncel olarak bölgesel medyaya bakışını anlamlandırabilmek adına önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Suudi Arabistan - Katar İlişkileri Bağlamında el-Cezire - el-Arabiye Rekabeti

Katar merkezli El-Cezire haber kanalının kuruluşu Suudi sermayeli uydu platformu Orbit ve BBC arasında 1994 yılında 10 yıl süreyle imzalanan Arapça uydu kanalı anlaşmasının rafa kaldırılmasına tesadüf etmişti. Projenin sonunu getiren, zaten bir süredir BBC ve Suudi yönetimi arasında anlaşmazlığa yol açan yayın politikası meselesi olmuştu. İngiltere'ye iltica eden koyu muhalif Suudi vatandaşı Muhammed el-Messari'nin sıklıkla BBC tarafından ekrana taşınması Riyad yönetimi için büyük bir rahatsızlık sebebi haline gelmişti. 1996 yılının başında BBC Arapça Servisi'nin Messari'yle röportajını verdiği sırada yayının kesilmesi BBC ile Orbit arasında ihtilaf çıkarmıştı. Son olarak 1996 Nisan ayında BBC'de (Birleşik Krallık'ta) yayınlanan *Panorama* programında Messari'nin ve Suudi Arabistan'da insan hakları meselesinin gündeme getirilmesi ve iki kişinin idam edilmesinden hemen öncesine ait hazırlıkların gizli çekim görüntülerine yer verilmesi ipleri tamamen koparmıştı. Projenin sonlandırılmasıyla birlikte BBC tarafından eğitilmiş 250 kadar Arap

gazeteci, yayıncı ve idareci işsiz kalmıştı. Bunların 120'si henüz yeni kurulmuş olan el-Cezire'nin teklifini süratle kabul etmişti. Böylece bu olay dolaylı olarak kanalın kadrosunu henüz yolun başında ihtiyaç duyduğu profesyonellerle güçlendirmesine olanak tanımıştı (Franklin, 1996; Miles, 2005; Hammond, 2021).

Bu halde 1996 yılında yayına başlayan el-Cezire kanalı önce 1998'de Çöl Tilkisi Harekatı'nı, ardından 2000'de başlayan İkinci İntifada'yı ve 2001 yılında başlayan ABD'nin Afganistan'ı işgalini yerinden görüntülerle yayınlarken Arap ülkelerinde çok geniş bir izleyici kitlesi kazanmıştı. İngilizce yayın yapan CNN dışında haber kanalı alternatifinin bulunmayışı da Arapça el-Cezire kanalına bu konuda avantaj sağlamıştı (Fandy, 2007, s. 47). Diğer taraftan bölge ülkelerinden muhalif isimleri ve eleştirileri ekrana taşınması, kanalın artan popülaritesiyle birleşerek el-Cezire'yi büyük bir tepki odağı haline getirmişti. 2004 yılına gelindiğinde bu yayınlar hakkında Arap devletlerinden gelen şikayetlerin sayısı 500'ün üzerindeydi (Kraidy ve Khalil, 2009, s. 82).

Kanalın özellikle Suudi Arabistan'la sorunlu ilişkileri 2000'li yılların başında kritik bir boyuta ulaşmıştı. Temmuz 2002'de yayınlanan *el-İttihâcü'l-Muâkis* (Karşıt Görüş) programında Suudi muhalif Muhsin el-Aveci'nin Suudi Veliyaht Prensi Abdullah'ın Mart ayında ortaya attığı Arap Barış Girişimi'ni eleştirmesi ve Riyad yönetimini "Filistin davasına ihanet" ile suçlaması büyük bir krize yol açmıştı. Eylül ayında Suudi Arabistan el-Cezire yayınlarını gerekçe göstererek Katar büyükelçisini geri çekmişti (Rugh, 2004, s. 233; Al Bawaba, 2002). Bu yayınların Riyad'da yarattığı rahatsızlığın boyutunu anlamlandırabilmek için belirtmek gerekir ki olayın yaşandığı dönemde yayınlanan Gallup şirketine ait Nisan 2002 tarihli bir kamuoyu araştırmasına göre el-Cezire, Suudi Arabistan'da %47'lik izleyici oranıyla MBC (%24) ve *es-Suudiyye* (%12) kanallarının önünde en çok tercih edilen haber kaynağıydı (Saad, 2002). Bu olaydan sonra iki ülke arasında büyükelçilik düzeyinde temsilin yeniden tesisi ancak beş yıl sonra, ilişkilerin bir yumuşama döneminde olduğu Mart 2008'de mümkün olmuştu (Reuters, 2008).

2000'li yıllarda hareketli bölgesel konjonktürün baskısıyla artan kamuoyunu yönlendirme ihtiyacı Suudi Arabistan'ı el-Cezire'nin medya hakimiyeti karşısında bazı alternatifleri hayata geçirmeye yöneltmişti. *El-Arabiye* (2003) ve *el-İhbariye* (2004) haber kanallarının kuruluşu bunun bir sonucu olmuştu. Hedef kitle olarak Arap dili konuşan bütün ülkeleri kapsaması bakımından el-Cezire'nin asıl muadili diyebileceğimiz el-Arabiye'nin yayın hayatına girişi 3 Mart 2003'te, 19 Mart'ta başlayan ABD'nin Irak'ı

işgalinden günler öncesine rastlamıştı. Irak Savaşı, Suudi Arabistan'ın böyle bir projeye olan ihtiyacını kuvvetlendirmesinin yanında kanalın kendini kanıtlanması için de bir fırsat yaratmıştı (Fandy, 2007; Kraidy ve Khalil, 2009; Hammond, 2021; Kraidy, 2021). Bununla birlikte el-Arabiye'nin Suudi Arabistan izleyici oranlarında el-Cezire'nin hakimiyetini kırması 2000'lerin ikinci yarısını bulmuştu. IPSOS-stat şirketinin 2008 Ocak tarihli bir araştırmasına göre Suudi Arabistan'da el-Arabiye'nin reytingi (%24,95) el-Cezire'nin (%12,83) iki katına yaklaşmıştı. Kanal, Suudi seyircisini geri kazanma konusundaki başarısına ek olarak bölgede el-Cezire'nin arkasında büyük bir pazar payı da elde etmişti (aktaran Kraidy ve Khalil, 2009, ss. 85-86).

Burada bir not düşmek gerekirse el-Arabiye kanalı, özellikle 2003 yılında Irak'ın işgali sebebiyle anti-Amerikanizmin yükselişte olduğu dönemde Amerikan yanlısı editoryal çizgisi sebebiyle ABD'nin de olumlu yaklaştığı bir platform olmuştu. 2004'te Amerikan Başkanı George W. Bush, mahkumlara uygulanan işkence sebebiyle gündeme gelen Irak'taki Ebu Gureyb Cezaevi hakkında Arap ülkelerindeki izleyicilere yönelik bir röportaj vermek için el-Arabiye kanalını tercih etmişti. 2009'da ABD Başkanı Barack Obama da Arap medyasında ilk televizyon röportajını el-Arabiye'ye vermişti. Buna karşılık aynı yıllarda el-Cezire kanalı, el-Kaide terör örgütü lideri Usame bin Ladin'in konuşma kasetlerini yayınlaması, 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgalinde ABD'nin bölgedeki politikalarına yönelik eleştirel yayınları ve ABD basınının genellikle göz ardı ettiği sivil ölümleri üzerinde durması gibi sebeplerle Bush yönetimiyle problemlili ilişkilere sahip olmuştu. Bu durum kanal ofislerinin hedef alındığı olaylara da yol açmıştı. Örneğin el-Cezire'nin Afganistan'ın başkenti Kâbil'deki ofisi binanın boş olduğu bir sırada 13 Kasım 2001'de ABD tarafından füzeyle vurulmuştu. 8 Nisan 2003'teki bir başka olayda Amerikan uçakları el-Cezire'nin Bağdat ofisini bombalamış, muhabir Tarık Eyüb hayatını kaybetmişti (Kraidy ve Khalil, 2009, ss. 81-86; Hammond, 2021, ss. 344-345).

Bu şartlarda el-Arabiye–el-Cezire rekabeti, geçmişten beri, basit bir reyting yarışının ötesinde Suudi Arabistan ve Katar arasındaki siyasi mücadelenin bir yansıması olmuştur (Fandy, 2007; Kraidy ve Khalil, 2009, ss. 78, 84). Fandy'nin (2007) çalışmasında birçok örnek üzerinde gösterdiği üzere, 2000'li yılların büyük kısmında karşılıklı olarak el-Cezire Riyad'ı, el-Arabiye de Katar yönetimini zor durumda bırakan yayınları ekrana getirmiştir. Bundan sonraki dönemde de siyasi ilişkilerin durumu ve medya rekabeti tarihsel süreçte olduğu gibi paralel bir görüntü çizmeye devam etmiştir. Nitekim 2007 sonunda iki ülke arasındaki uzlaşma sürecinin bir parçası

olarak medya mecrasındaki çatışmanın dozu karşılıklı olarak azaltılmış (Kraidy ve Khalil, 2009, ss. 82-83; Worth, 2008) ancak Suudi Arabistan ve Katar'ın Arap Baharı'nda birbirinden farklılaşan politikalarının 2000'li yılların sonlarındaki yumuşamanın etkilerini ortadan kaldırmasıyla birlikte bu problem yeniden tırmanmaya başlamıştır. Özellikle Mısır'daki askerî darbeden sonra el-Cezire'nin Müslüman Kardeşler'e yakın isimleri ekrana getirmesi, Abdülfettah es-Sisi ve onu destekleyen Suudi yönetimi tarafından büyük bir rahatsızlıkla karşılanmıştır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn 2014 Mart'ında Katar'ın Müslüman Kardeşler'e desteğini ileri sürerek büyükelçilerini çektiğinde şikayetlerinin önemli bir bölümünün kaynağı el-Cezire'nin yayınları olmuştur (Kirkpatrick, 2014; ayrıca 2014'te başlayan Yemen iç savaşının medyada nasıl resmedildiğine dair karşılaştırmalı bir içerik analizi için bkz. Duman ve Yolcu, 2023).

2015'te başlayan Kral Selman dönemi de bölgesel siyaset-medya ekseninde süren bu çatışmayı devralmış ve sürdürmüştür. 2017 Haziran'ında başlayan son krizde Suudi Arabistan, Mısır, BAE ve Bahreyn'in Katar'a verdiği 13 maddelik ultimatoda el-Cezire'nin faaliyetlerinin sonlandırılması talep edilmiştir. Suudi Enformasyon Bakanlığı bu taleplerin açıklanmasından yaklaşık üç hafta önce, 5 Haziran'da, el-Cezire'nin ofisini kapatmış ve yayın lisansını iptal etmiştir (Gulf News, 2017). Bundan bir hafta sonra, beIN Sports'un Suudi Arabistan sınırları içerisinde uydu alıcısı ve abonelik satışı yasaklanmıştır (Reuters, 2017). Aynı yılın Ağustos ayında, beIN kanallarının içeriğini korsan olarak Arabsat üzerinden yayınlayan beoutQ isimli Suudi Arabistan kaynaklı bir uydu yayını ortaya çıkmıştır. Korsan yayın meselesi 2018 yılında Katar tarafından Dünya Ticaret Örgütü'ne taşınmış ve DTÖ panelinin hazırladığı raporda Suudi Arabistan'ın beoutQ ile ilgili gerekli takibatı yapmayarak uluslararası hukuku ihlal ettiğine kanaat getirilmiştir. Bununla birlikte DTÖ'deki bu süreç, 2020'de verilen kararın temyizde olduğu 2022 Ocak ayında onarılan ilişkilerin bir sonucu olarak Suudi Arabistan ve Katar'ın ortak talebiyle askıya alınmıştır (Mills, 2022).

Esasen bu hususta medya alanını aşan zorlayıcı tedbirlerin geçmişten beri süregeldiğini ve yalnızca Suudi Arabistan'la ilişkili olmadığını belirtmek gerekmektedir. Yukarıdaki örnekler dışında bölge ülkelerinde siyasi veya diğer sebeplerle kanalın ofislerinin kapatılması, ülke içinden yayın yapmasının yasaklanması, muhabirlerinin sınır dışı edilmesi veya çeşitli suçlamalarla cezai müeyyideye tabi tutulması, kanalın yayınları sebebiyle devlet düzeyinde Katar'la diplomatik ilişkilerin seviyesinin düşürülmesi/kesilmesi gibi yaptırımlar 1990'ların son yıllarından bu yana pek çok

kez tekrar etmiştir (örneğin bkz. Rugh 2004, ss. 232-234; Sakr, 2007, ss. 79, 143-144; Fandy, 2007, s. 3). Keza devletlerin istenmeyen yayınları engellemek veya yayın sahiplerini zorlamak için sinyal karıştırma veya IP adreslerini engelleme gibi teknik yöntemlere başvurması da daha önce tecrübe edilmiştir. Mesela o zamanki adıyla *el-Cezire er-Riyaziye (spor)* kanalının 2010 Dünya Kupası yayınları, maçların Ürdün'de ücretsiz yayınlanması için yapılan görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasından hemen sonra Ürdün kaynaklı sinyaller sebebiyle kesintiye uğramıştır (Black, 2010). 2013'te *el-Cezire Mübaşir (canlı)* kanalı Temmuz ayında gerçekleştirilen askeri darbeden sonra, askeri yönetimin el-Cezire'yi Müslüman Kardeşler'e desteğini ileri sürerek ulusal tehdit ilan ettiği bir süreçte, Kahire yakınlarında konumlanan bir sinyal karıştırıcı nedeniyle kesinti yaşamıştır (O'Carroll, 2013). Bu tür zorlayıcı tedbirlerin ekonomik boyutunu temsil eden bir örnek olarak, Körfez'den ve başka ülkelerden reklamverenler MBC gibi bölgenin en büyük medya ağlarından yasaklanma gibi çekincelerle geçmişten beri el-Cezire'den kaçınmıştır (Hammond, 2021; Sakr, 2007; Kraidy ve Khalil, 2009).

Sonuçta el-Cezire meselesi, medyanın sınırlarını aşan bölgesel bir siyasi rekabetin parçası olduğunu (Fandy, 2007; Kraidy ve Khalil, 2009) gösterir biçimde, Katar'ın Suudi Arabistan ve diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki iniş çıkışların hem bir sebebi hem de bir sonucu olarak süregelmiştir. Suudi Arabistan, Mısır ve Katar ilişkilerinin onarılmaya başlamasına paralel olarak bu konu üzerindeki anlaşmazlıkların da yeniden gözden geçirildiği söylenebilir. Ancak bu süreç istikrarsız siyasi konjonktüre yakından bağlı olması nedeniyle çok fazla öngörülebilir değildir. Suudi Arabistan ve Katar arasında beIN'le ilgili bazı problemlerin çözümlenmesi ve uydu yayınlarının 2021'de yeniden başlaması onarılan ilişkilerin medya alanındaki bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan kanalın internet yayın platformuna erişimin 2022 Dünya Kupası öncesinde Suudi Medya Bakanlığı tarafından kapatıldığını ve bu durumun Ekim 2023 itibarıyla bir yıldır devam ettiği belirtilmelidir (Morgan, 2023).

İç ve Dış Siyasi İlişkiler Bağlamında 2010 Sonrası Medya Gelişmeleri

Suudi Arabistan'da tarihsel olarak medya politikası üzerinde belirleyici rol oynayan bazı temel koşul ve dinamiklerin mevcut gelişmeler üzerinde açıklayıcı gücünü koruduğu görülmektedir. Yukarıda ele alınan teknoloji faktörünün medya kontrolünü aşındırması, istikrarsız bölgesel siyasi şartlar içerisinde çatışma ve güç mücadelelerinin dönemsel olarak tırmanması ve bunların yanı sıra yakın çevredeki ülkelerle dilsel yakınlık faktörünün

bölgesel medyanın önemini artırması gibi hususları günümüzde devamlılık gösteren etmenler arasında saymak mümkündür. Bu genel çerçeveye ek olarak 2010'dan günümüze geçen süreçte etkili olan bazı dönemsel şartlardan söz edilebilir. Geçtiğimiz yıllarda Arap Baharı sürecinde bölgedeki aktörler arasında farklılaşan politikalardan kaynaklanan anlaşmazlıklar ve İran ile tırmanan bölgesel rekabet, dış politikada ön plana çıkan başlıca sorunlu alanlar olmuştur. Bunların yaşandığı sırada iç kaynaklı bir gelişme olarak 2015 yılında Selman bin Abdülaziz'in tahta geçmesinin ardından oğlu Muhammed bin Selman'ın (MbS) diğer nüfuz sahibi hanedan üyeleri aleyhine kendi gücünü konsolide ettiği sürecin iç ve dış politikada daha agresif ve iddialı bir tutumun önünü açması bakımından dikkate değer etkileri görülmüştür (Gause, 2018). Yine 2010'lu yıllarda sosyal medya kullanımının teknolojinin geçmiş yıllardan süregelen medya kontrolünü zayıflatıcı yöndeki etkisini genişlettiğini söylemek mümkündür (Kraidy, 2021, s. 104-105). Bu koşullar içerisinde 2015'te başlayan Kral Selman bin Abdülaziz dönemi, temelleri 1960'lı yıllarda atılan ve zaman içerisinde hedefleri genişleyen rejim güvenliği merkezli medya politikasını sürdürmüştür.

Uluslararası Siyasi İlişkilerin Medya Sektörüne Yansıması Bağlamında Güncel Örnekler

2010 sonrası dönemde Suudi medyasında iş birliği ve rekabetin tarihsel süreçteki örneklerine benzer şekilde siyasi alandaki ilişkilerin durumuyla bağlantılı bir seyir izlediği görülmüştür. Arap Baharı sonrası bölgedeki aktörler arasında ortaya çıkan politik farklılaşmanın medyaya yansımaları da bu bağlamda Riyad yönetiminin rejim güvenliği endişelerinin etrafında şekillenmeye devam etmiştir. Yukarıda ele alındığı üzere Riyad'ın Katar'la Arap Baharı sürecindeki ayrışmasının 1990'ların sonundan beri Katar medyasıyla yaşanan problemlili ilişkilere eklenmesi, bu husustaki sürekliliği öne çıkarması bakımından çarpıcı bir örnek olmuştur. Aynı süreçte Suudi Arabistan'ın yine siyasi alanda farklılaşma yaşadığı Türkiye'yle ve ortak çıkarları bulunan Mısır askeri yönetimiyle siyasi ilişkilerinin medya alanındaki yansımaları da bu ilişkilerin duruma paralel bir seyir izlemiştir.

Mısır'da Askeri Darbe ve El-Bernamec'in Yayından Kaldırılması: Mısırlı bir kalp cerrahı olan Basim Yusuf'un Mart 2011'de birkaç arkadaşının yardımıyla çekmeye başladığı *The Daily Show* benzeri satirik haber programı, Youtube'da kısa sürede büyük rağbet görmesi üzerine aynı yıl el-Bernamec ismiyle ONTV'de Mısır televizyonuna taşınmıştı. Yusuf, özellikle 2012-2013'te CBC'de canlı yayınlanan ikinci sezonu boyunca

Müslüman Kardeşler iktidarını ve Mursi'yi eleştiren programlar çıkarmıştı. Hatta burada sarf ettiği sözler nedeniyle 2013 Mart sonunda İslam'a ve devlet başkanına hakaret suçlamasıyla göz altına alınıp sorgulanmış ve kefaletle serbest bırakılmıştı (BBC, 2013).

El-Bernamec, Ekim 2013'te yayınlanan üçüncü sezonunun ilk bölümünde -aynı zamanda Temmuz 2013'teki askeri darbeden sonra yayınlanan ilk bölüm- Abdülfettah es-Sisi'yi tiye alması üzerine kanalın yayın politikasına uymadığı gerekçesiyle CBC tarafından yayından kaldırılmıştı (Ahram Online, 2013). Yusuf, daha sonra kitabında anlattığına göre, bu dönemde Mısır kanallarında iş bulmakta zorlanmış ve Suudi hükümetinin etkisinden endişe etmekle birlikte MBC ile anlaşmıştı (Youssef, 2017, ss. 210-212). Programın üçüncü sezonu MBC Mısır'da Şubat 2014'te yeniden yayına başlamış fakat Nisan ayında sonuncusu yayınlanan on bir bölümün ardından yaklaşmakta olan başkanlık seçimlerini etkilememek gerekçesiyle programa ara verilmişti. Yusuf'un kanaatine göre MBC'nin bu kararı resmî mercilerin baskısı altında verilmişti ve ayrıca kanal yetkilileri kendisine yönetime karşı bu şekilde bir "iyi niyet gösterilmesinin gerektiği" telkininde bulunmuştu (Youssef, 2017, s. 244). Bu arada MBC başkanı Velid el-İbrahim, seçimden günler önceki bir konuşmasında programa verilen aranın gerekçesini bizzat tekrarlamış, ayrıca şahsen Sisi'nin kazanmasının Mısır'ın istikrarı açısından daha faydalı olacağını düşündüğünü ifade etmişti (Al Arabiya News, 2014).

Sonuçta, El-Bernamec'in seçimlerden sonra da ekrana dönmesi mümkün olmamıştır. Yusuf, birkaç gün sonra yaptığı açıklamada içinde buldukları şartların siyasi hicve müsait olmadığını, "programın mevcut haliyle Mısır'da veya başka bir Arap kanalında yayına dönmesine izin verilmeyeceğini" dile getirmiştir (Ahram Online, 2014). Kitabındaki ifadesine göre kendisine programı sonlandırma kararının Sisi'nin emrindeki bir komutanın doğrudan kanal sahibini telefonla arayarak baskı yapması sonucu verildiği söylenmiştir (Youssef, 2017, s. 245; ayrıca bkz. Hammond, 2021).

Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Medyaya Yansımaları: MBC'de yayınlanmakta olan Türk dizilerinin 2018 Mart ayının ilk günlerinde yayından kaldırılmasının ardından açıklama yapan şirket sözcüsü Mazen Hayek, Türk dizilerinin yerini "bölgenin geleneklerini ve değerlerini ihtiva eden Arap dizileriyle" değiştirmeye çalışacaklarını söyleyerek ve Türk ve Arap dizilerinin saat başına maliyetlerini karşılaştırarak siyaset dışı sebepler üzerinde durmuştu (Khaleej Times, 2018). Diğer taraftan Türk yetkililerin ve sektör yöneticilerinin kanaati kararın siyasi gerekçelere

dayandığı yönündeydi (Özdemir Tosun, 2018; Vivarelli, 2018).

Türkiye ve Suudi Arabistan 2013 Mısır askerî darbesinde, 2014'ten beri Libya iç savaşında, bu tarihlerden sonra giderek artan biçimde Katar'la ilişkiler konusunda ve diğer bazı bölgesel meselelerde görüş ayrılığı yaşamıştı. Son olarak 2017 Haziran'ında Katar'a yönelik Suudi Arabistan öncülüğünde başlatılan ablukaya karşılık Türkiye, Katar'a hava yoluyla gıda tedarikinde bulunmuş ve Doha'daki er-Reyyan askeri üssüne aşamalı olarak yeni birlikler konuşlandırmıştı. Kısaca ifade etmek gerekirse Suudi Arabistan ve Türkiye'nin ilişkileri karşılıklı güvensizliğin hâkim olduğu bir dönem içerisindeydi. Bu konjunktürde kararın siyasi gerekçelere dayandığına dair kanıyı güçlendiren bir diğer gelişme olarak gayriresmî bilgilere göre çok kısa bir süre önce MBC'nin çoğunluk hissesi Suudi hükümetine devredilmişti (Hubbard, 2020; Hammond, 2021).

Üstelik bu durum iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların medya ve diğer alanlara taşıdığı tek örnek olarak kalmamıştı. Halihazırda var olan sorunlu ilişkilerin 2018 Ekim'inde Kaşıkçı cinayetiyle tırmanmasından sonra, Ağustos 2019'da Suudi Arabistan'da orta öğretim ikinci sınıflar için hazırlanan ders kitapları revize edilerek Osmanlı karşıtı ifadeler eklenmişti. *Ukâz* gazetesinin İngilizce yayın yapan kardeş kuruluşu *Saudi Gazette*, bunu ders kitabından alıntılar eşliğinde "Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek yüzü" ifadesiyle sunmuştu (Saudi Gazette, 2019). Suudi Arabistan'ın en popüler yerli gazetelerinden biri olan *Ukâz*, Riyad yönetiminin Ankara'yla gerilen ilişkilerine paralel olarak beliren Türkiye ve Osmanlı karşıtı söylemlerle ön plana çıkmıştı. Örneğin gazete, 2019 yılı içerisinde Türkiye'yi, Mart ayında Yeni Zelanda'da Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen terör saldırısını siyasi olarak araçsallaştırmakla ve hatta saldırıyla ilişkili olmakla itham eden köşe yazılarına yer vermişti. Gazetede iki tam sayfa ayrılan bir dosya yazısında Osmanlı padişahları hakkında tarihsel temeli olmayan ithamlarda bulunulmuş; ayrıca bir başka köşe yazısında sözde Ermeni soykırımı iddiaları dile getirilmişti. Televizyon sektörüne yansıyan bir örnek olarak Kasım 2019'da Osmanlı karşıtı bir senaryo üzerine kurulu *Memâlikü'n-nâr* (Ateş Krallıkları) isimli Suudi Arabistan ve BAE tarafından finanse edilen propaganda dizisi MBC kanalında yayınlanmaya başlamıştı (daha detaylı örnekler için bkz. Rakipoğlu, 2020).

Bununla birlikte Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki siyasi ilişkilerin son üç yıl içerisinde tedrici olarak onarılmaya başlamasına eş zamanlı olarak diğer alanlarda da rahatlama görüldüğünü söylemek mümkündür. MBC'nin Ekim 2022'de iki Türk yapım şirketiyle imzaladığı ortaklık

anlaşması bu yumuşamanın medyâ sektöründeki örneklerinden biri olarak görülebilir (Şarku'l Avsat, 2022). Çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla MBC'nin internet yayın platformu *Shahid*'de 19 Türk dizisi yayınlanmaktadır. Eğer bir gösterge olarak kabul edilebilirse 2020 yılının sonunda aynı platformda yalnızca üç dizi bulunmaktaydı (Koloğlu, 2020). Fakat Riyad yönetiminin rahatsızlık duyduğu tarih dizileri henüz bunlar arasında yer almamaktadır.

2017-2019 Tasfiyesi ve Medyâda Merkezileşme Hamleleri

2017 Haziran'ında MbS'nin vâliht prens olarak atandığı süreç, Suudi devletinin geçmişteki yapısından farklı olarak daha önce kıdemli aile üyelerinin de belirli ölçüde paylaştığı karar verme gücünün tek bir elde toplanmasıyla sonuçlanmıştır. MbS, 2017-2019 tasfiyesinden önce halihazırda kraliyet ailesi içerisindeki hakimiyetini sağlamıştır (Gause, 2018). 2017 Kasım ayında başlayan ve 106 milyar dolar değerinde varlığını devlet hazinesine aktarılmasıyla sonuçlanan "yolsuzlukla mücadele" gözaltıları, özellikle ülkedeki ekonomik denge üzerindeki etkileri itibarıyla bu merkezileşmenin tamamlayıcısı olmuştur (Hubbard, 2020).

Yolsuzlukla mücadele kapsamında Ritz-Carlton oteline getirilen 381 kişinin arasında Suudi Arabistan'ın en büyük medyâ yatırımcıları olan Rotana'nın sahibi Prens el-Velid bin Talal, ART'nin sahibi Salih Abdullah Kâmil ve MBC'nin sahibi Velid el-İbrahim gibi isimler de yer almıştır. Fakat bu toplam sayı içerisinde hangi kişilerin suçlandığına ve hangi şartlarda serbest bırakıldıklarına dair resmî açıklama çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla yapılmamıştır. Gayriresmî bilgilere göre sürecin medyâyla ilişkili önemli bir sonucu, daha önce MbS'nin satın almak için teklifte bulunduğu MBC'nin %60 çoğunluk hissesinin Suudi Maliye Bakanlığına bağlı bir şirket olan *İstidâme*'ye devredilmesi olmuştur (Hubbard, 2020; ayrıca bkz. Hammond, 2021; Kraidy, 2021). MBC'nin o tarihlerdeki sözcüsü Mazen Hayek, Velid el-İbrahim'in %40 hissesini koruduğunu fakat geri kalan %60 payın kime ait olduğunu teyit edemeyeceğini ifade etmiştir (Gambrell, 2018).

Çalışmanın önceki kısmında ele alındığı üzere, kraliyet ailesinin Suudi medyâsı üzerindeki denetimi esasen geçmişten süregelen bir durumdur. Uydudan yayın yapan MBC, ART ve Rotana gibi Suudi sermayeli uluslararası yayın kuruluşları yayınlarını yurtdışından gerçekleştirmeleri nedeniyle Suudi hukukunun sınırları dışında kalsa da bunlar başlangıç itibarıyla Suud ailesinden prensler ve onlara yakın iş adamlarının girişimleri olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bir not düşmek gerekirse Suudi Araştırma ve Pazarlama Grubu'nu elinde bulunduran Kral Selman'ın

kendi ailesi de 2015'te tahta çıkışından önce Suudi medya gücünü paylaşılanlar arasında yer almıştır. Bunların bölgesel medya rekabeti içerisindeki yeri geçmişten günümüze ülkenin çıkarlarından bağımsız olmamıştır (Awad, 2010; Fandy, 2007; Hammond, 2021; Kraidy, 2021).

Bu bakımdan Riyad yönetiminin geçmişten beri tahta yakın kişiler aracılığıyla ülkenin medya gücü üzerinde zaten kontrol sahibi olduğunu ancak son yıllarda Kraliyet ailesi içerisinde gücün tek elde toplanması sürecinin bir yansıması olarak medyanın da daha sıkı bir biçimde merkezileştiğini ifade etmek mümkündür. Bu, genel çerçevede medyanın iç ve dış politika hedeflerine yönelik olarak daha doğrudan bir şekilde kullanılacağı anlamına gelmektedir. Örneğin devlet kanallarını yöneten Saudi Broadcasting Authority (SBA) bünyesinde, ülkede genç jenerasyonu çekmek ve modern bir imaj yansıtmak amacıyla 2018'de kurulan eğlence kanalı SBC ve ülke çapında resmî organizasyon, etkinlik ve eğlence yayınları yapmak üzere Eylül 2023'te faaliyete başlayan *es-Suûdiyye Elân* kanalı gibi girişimler de bu doğrultudadır (Kraidy, 2021; Sanjar ve Harissi, 2018; Saudi Press Agency, 2023).

Bu politikanın önemli bir parçası olarak planları daha eskiye dayanan ancak MbS döneminde hayata geçirilen Riyad'daki Suudi Medya Şehri projesinin Dubai'deki örneğine benzer şekilde bölgesel bir medya merkezi haline getirilmesi hedeflenmektedir. Fakat projenin daha önce hukuki, teknik ve diğer sebeplerle yurt dışında yapılanan Suudi medyasını ülkeye getirmenin ötesinde benzerleriyle rekabet edebilecek sayıda uluslararası kuruluşu kendisine çekip çekemeyeceğini öngörmek henüz mümkün değildir (Mellor, 2023, s. 29). Burada önemle ifade etmek gerekirse, Suudi Arabistan'ın medya merkezi olma hedefini daha geniş ölçekte Körfez ülkelerinin hidrokarbon kaynaklarına bağımlı ekonomilerini çeşitlendirme arayışından temel alan rekabet içerisinde de konumlandırmak gerekmektedir. Körfez ülkelerinin petrol sonrası ekonomik modellerini benzer sektörler üzerine inşa etmeye çalışması sebebiyle tırmanan rekabetin bir parçası olarak Suudi Arabistan ve BAE arasında Orta Doğu bölgesinin ticaret merkezi olma konusunda da yoğun bir mücadele yaşanmaktadır. Örneğin Riyad yönetiminin, 1 Ocak 2024'te yürürlüğe giren, bölgesel lojistik ve ticaret merkezlerini Suudi Arabistan'a taşımayan şirketlerin kamu ihalelerine girmelerine sınırlama getiren düzenleme de bu bağlamda BAE'nin bu alanda öne çıkan konumunu dengeleme arayışının belirgin bir göstergesi olmuştur (Rakipoğlu, 2023; Telci, 2021; Acar, 2021; Telci ve Erel, 2021). Bu çerçevede değerlendirildiğinde Suudi Arabistan'ın bölgesel medya merkezi olma stratejisinin tarihsel süreçte olduğu gibi iç ve dış politik motivasyonların

rol oynadığı çok boyutlu bir nitelik arz ettiği görülmektedir.

Suudi Arabistan'ın Sosyal Medya Politikası ve Sosyal Medya Gelişmeleri

İnternet erişimini ilk kez 1999 yılında kamuya açan Suudi Arabistan'da resmî rakamlara göre günümüzde ülke nüfusunun hemen hemen tamamı (2022'de %98,6) internet kullanıcıdır ve toplam kullanıcıların %44,5'i internette günde 3 ila 6 saat, %49,4'ü 7 saatten fazla vakit geçirmektedir (Suudi İletişim, Uzay ve Teknoloji Komisyonu, 2023). Suudi Arabistan'da internet ve sosyal medya kullanımı son dönemde 2030 Vizyonu adıyla bilinen kalkınma hedefleri kapsamında devlet tarafından teşvik edilmektedir. Bununla birlikte Riyad yönetiminin, sosyal mecraların kullanımının siyasi aktivizme zemin hazırlamaması hususunda katı bir hassasiyeti bulunmaktadır. Genel olarak bütün medya için geçerli olan, kraliyet ailesini ve devlet politikalarını ilgilendiren eleştiri, karşı görüş ve davranışlara yönelik kırmızı çizgiler sosyal mecrada da aynı şekilde uygulanmaktadır. Yine bütün medyayı ilgilendiren bir konu olarak bu sınırların nerede başlayıp nerede bittiğinin net olarak belli olmayışı sosyal medya kullanıcılarını da diğer medya üreticileri gibi otosansüre yönlendirmektedir. Bu muğlaklığın Suudi hükümetinin bir taraftan bazı sosyal reformları hayata geçirdiği diğer taraftan sürecin rejim güvenliğini tehlikeye atacak şekilde kontrolden çıkması riskine karşı tayin ettiği ölçüyü aşanlara yönelik sert tedbirlere başvurduğu son yıllarda daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir (Wheeler, 2021).

Suudi rejiminin sırasıyla radyo, televizyon, videokaset ve uydu televizyonunu takip eden teknolojik gelişmelerin yaşandığı tarihsel süreçten edindiği bir davranış kalıbı olarak, medya araçlarının önüne geçmeye çalışmak yerine bu mecralarda proaktif bir tutumla (Boyd, 2001) medya içeriğini kendi hassasiyetleri ve hedefleri doğrultusunda araçsallaştırmaya/ yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Yukarıda ele alındığı üzere, ülke içerisinde bu kontrolü sağlamak amacıyla 2010'lu yıllarda internet ve sosyal medyayı konu alan daha geniş hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Fakat en çok kullanılan sosyal medya mecralarının yurt dışı merkezli olması ve bu durumun kullanıcılara sağladığı gizlilik Suudi hükümetinin rahatsız olduğu içeriğe yönelik yapabileceklerini sınırlandıran bir etken olmuştur. Riyad yönetimi, yine geçmiş yıllardan devralınan rejim güvenliği merkezli medya politikasının bir göstergesi olarak, sosyal medya içeriğinin rejimin meşruiyetini ve güvenliğini ilgilendirdiğini düşündüğü konularda bu dezavantajı gerekirse gayrihukuki yöntemlerle dengelemeye çalışmıştır.

Sosyal Medyada Katar Politikası Tartışmaları: Suudi Arabistan hükümetinin

sosyal medyada kraliyet politikalarına muhalif fikirlerin yayılmasına karşı tutumunu dış politika bağlamında gösteren başlıca örneklerden bazıları Haziran 2017’de Suudi Arabistan öncülüğünde Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Bahreyn tarafından Katar’a yönelik başlatılan abluka sırasında yaşanmıştır. Sosyal medyada Katar politikasına ilişkin tartışmaların gündemde olduğu bu süreçte MbS’nin yakın danışmanlarından Kahtani, Ağustos ayında sosyal medyada Katar’a destek veren Suudi vatandaşlarını tespit etmek için bir kampanya yürüterek Twitter’daki takipçilerinden bu kişileri *#kara_liste* ismiyle etiketlemelerini istemişti. Kahtani başka gönderilerinde kampanyasının ciddiyetini vurgulamak için Kral ve Veliiaht Prens’in emirlerini yerine getirdiğini, rumuzların kimseyi kara listeden koruyamayacağını, devletlerin kullanıcıların kimliklerini ve IP adreslerini öğrenmek için bazı yöntemlerinin olduğunu ve bu hususta açıklamayacağı bir sırrının bulunduğunu yazmıştı (UN Human Rights Council, 2019, s. 51).

ABD’deki Twitter Genel Merkezinde Casusluk Davası: Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra *New York Times*’ta yayınlanan bir gazete makalesinde Suudi Arabistan’ın 2010 yılının sonunda başlayan Arap Baharı ayaklanmalarından beri sosyal medyadaki muhalif sesleri bastırmak için bir ekip finanse ettiği iddialarına yer verilmişti. Diğer bir iddiaya göre Twitter yöneticileri, 2015 yılının sonunda istihbarat yetkilileri tarafından, 2013 yılından beri şirkette mühendis olarak çalışan Ali ez-Zebare isimli şahsın Suudi devletine talep ettiği Twitter kullanıcılarının telefon numaralarını, IP adreslerini ve cihaz bilgilerini sızdırdığı yönünde uyarılmıştı (Benner vd., 2018).

Twitter sızıntısının esas boyutu FBI’ın soruşturmasının devamında Ali ez-Zebare dışında bir diğer Twitter çalışanı Ahmed Ebu Ammu ve bu kişilerle irtibat kurulmasında Suudi yetkililerle birlikte hareket eden Ahmed el-Mutayri hakkında hazırlanan iddianamenin mahkemeye intikal etmesiyle açıklık kazanmıştır. İddianamede yer alan FBI raporuna göre Ebu Ammu, Suudi yetkililerden aldığı para karşılığında 2014 Aralık ayından 2015 Şubat sonuna kadar biri 1 milyondan fazla takipçiye sahip olan iki muhalif Twitter hesabının bilgilerine erişmiştir. Zebare’nin 21 Mayıs 2015’ten 18 Kasım 2015’e kadar eriştiği Twitter hesaplarının sayısının ise 6.000’in üzerinde olduğu tespit edilmiştir (*U.S. v. Abouammo et al.*, 2019, ss. 7-10, 14-16).

5 Kasım 2019’da tutuklanan Ebu Ammu, 9 Ağustos 2022 tarihinde kayıt dışı olarak yabancı bir hükümet adına çalışmak ve Twitter kullanıcı bilgilerini yasa dışı paylaşmaktan suçlu bulunmuştur (U.S. Department

of Justice, Office of Public Affairs, 2022). Twitter yetkililerinin takriben 2 Aralık 2015'te kendisini idari izne ayırması ve şirket bilgisayarına el koyması üzerine 3 Aralık'ta uçakla Suudi Arabistan'a kaçan Ali ez-Zebare ve zaten 2015 Mayıs'ında ABD'den ayrılmış olan Ahmed el-Mutayri ise (*U.S. v. Abouammo et al.*, 2019, ss. 3-4, 22-24) bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla FBI'nın arananlar listesinde yer almaktadır.

Sonuç

Tarihsel bağlamı içerisinde Suudi Arabistan'ın medya politikalarında rejim güvenliğini merkeze aldığı, Kral ve Veliyaht Prens'in meşruiyetinin ve politikalarının sorgulanmasına yol açacağı düşünülen medya içeriğine yönelik kırmızı çizgilerin süreklilik arz ettiği görülmektedir. Bu yönde bir tehdidin çoğu kez birincil vasıtası haline gelen dış kaynaklı medya ve bunu besleyen siyasi rekabet unsuru, teknolojik gelişmelerin hükümetin medya kontrolünü zayıflatan etkisi ve yabancı medyanın nüfuzunu kolaylaştıran dilsel yakınlık faktörü tarihsel süreç boyunca Riyad yönetiminin medya politikalarını şekillendirmeye devam etmiştir. Bu koşullar içerisinde 1960'lı yılların başında Suudi rejimine sadık, Riyad'ın iç ve dış siyasi hedeflerine yardımcı olacak bir milli medya gücüne sahip olma politikasının temelleri atılmış; bunun kapsamı zaman içerisinde bölgesel ölçekte nüfuz sahibi bir Suudi medya gücü oluşturma arayışına evrilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde daha belirgin bir şekil alan bu hedef ve bunun temelinde yatan Riyad'ın Suudi medyasını rejimin güvenliği ve siyasi hedefleri doğrultusunda araçsallaştırma motivasyonu günümüz Suudi medya politikasının da ana unsurlarını oluşturmuştur. 1990'ların sonundan başlayarak Katar'ın Suudi Arabistan'la siyasi problemleriyle iç içe geçmiş bir biçimde günümüze kadar süregelen uluslararası Arapça haber medyası üzerindeki rekabet bu hususta Suudi rejiminin politikasındaki devamlılığı yansıtan bir örnek olmuştur. Riyad yönetimi 2000'li yıllarda bölgesel istikrarsızlığın güvenlik endişelerini artırdığı bir süreçte Suudi rejimine muhalif isimlerin sıklıkla ekrana çıkma imkânı bulduğu el-Cezire kanalını ciddi bir problem olarak görmüş ve geçmiş tecrübelerinden öğrenilmiş bir davranış olarak bu alanı rejime dost girişimlerle doldurmaya çalışmıştır.

Bu genel çerçeveye uyumlu şekilde 2010 sonrası dönemde Suudi rejiminin medya politikaları uluslararası düzlemde başta Arap Baharı'yla tırmanan rejime yönelik tehdit algısı ve artan bölgesel rekabet; iç politikada kraliyet ailesi içindeki merkezileşme süreci ve yeni Veliyaht Prens MbS'nin ekonomik-sosyal modernleşme ve kalkınma politikası gibi siyasi faktörlerin etrafında şekil almıştır. Arap Baharı'yla yeniden tırmanan

Katar medyasıyla rekabetin yanı sıra aynı süreçte Riyad'ın iki zıt kutupta Mısır askeri yönetimi ve Türkiye'yle siyasi ilişkilerindeki iniş çıkışlar medya alanına açık bir şekilde nüfuz etmiştir. Rejim güvenliği merkezli medya politikasının bir yansıması olan bu durum Kral Abdullah'ın son yıllarından Kral Selman dönemine aktarılmıştır. Kral Selman'ın 2015'te tahta çıkmasının ardından oğlu MbS'nin kraliyet ailesi içerisinde gücünü konsolide ettiği süreç, Riyad'ın tarihsel olarak kraliyet ailesi mensupları ve bunlarla yakın ilişkili iş adamları aracılığıyla sahip olduğu medya gücünün daha sıkı bir şekilde merkezileşmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum, MbS'nin iç ve dış politikadaki maceracı ve hırslı tutumuyla birleşerek ülkede tarihsel bir süreklilik arz eden siyaset-medya bağlantısını güçlendirmiştir. Bölgeye hâkim bir Suudi medya gücüne sahip olma hedefi, bu dönemde aynı zamanda Suudi Arabistan'ı Orta Doğu'nun medya merkezi haline getirme hedefini beraberine alarak kapsamını genişletmiştir. Bu politika, Körfez ülkelerinden özellikle Suudi Arabistan ve BAE arasındaki bölgesel ticaret merkezi olma rekabetiyle de bağlantılı olarak, esasen planları 2010 öncesine dayanan Suudi Medya Şehri projesinin hayata geçirilmesiyle somutlaşmıştır. Son olarak, 2010'lu yıllarda kullanımı hızla artan sosyal medya, teknolojik gelişmelerin hükümetin medya kontrolünü zayıflatıcı etkisini güçlendirmeye devam etmiştir. Suudi rejimi, geçmiş tecrübelerinin de etkisiyle, akıntıya karşı yüzmeye çalışmak yerine sosyal medyayı ekonomik modernleşme hedefleri çerçevesinde araçsallaştırma ve kendi belirlediği sınırlar içerisinde fayda elde etme yönünde irade göstermiştir. Diğer taraftan ülkede özel olarak elektronik yayıncılığı konu alan daha kapsamlı hukuki düzenlemelere karşın ana akım sosyal medya platformlarının yurt dışı merkezli olması bu sınırların tesisinde önemli zorlukları beraberinde getirmiştir. Riyad yönetimi, rejimin güvenliğini ve meşruiyetini merkeze alan geleneksel kırmızı çizgilerini korumak adına bu dezavantajı gerekirse gayri hukuki yöntemlere başvurarak dengelemeye çalışmıştır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Acar, N. (2021). Suudi Arabistan-BAE rekabeti ekonomik sahaya taşınıyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi 15.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-bae-rekabeti-ekonomik-sahaya-tasiniyor/2176133>.

Ahram Online. (2013, 1 Kasım). Bassem Youssef's tv show El-Bernameg suspended: CBC channel. *Ahram Online*. Erişim tarihi 21.12.2022, <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/85369/Egypt/-Bassem-Youssefs-TV-show-ElBernameg-suspended-CBC-.aspx>.

Ahram Online. (2014, 2 Haziran). Bassem Youssef's El-Bernameg Gone for Good. *Ahram Online*. Erişim tarihi 20.12.2022, <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/102760/Egypt/Politics-/Bassem-Youssefs-ElBernameg-gone-for-good.aspx>.

Al Arabiya News. (2014, 22 Mayıs). Full Interview: MBC Chairman Sheikh Waleed al-Ibrahim. *Al Arabiya English*. Erişim tarihi 21.12.2022, <https://english.alarabiya.net/media/television-and-radio/2014/05/22/Full-interview-MBC-chairman-Sheikh-Waleed-al-Ibrahim>.

Al Bawaba. (2002, 30 Eylül). Riyadh recalls ambassador from Qatar over Al-Jazeera row. Erişim tarihi 13.05.2024, <https://www.albawaba.com/news/riyadh-recalls-ambassador-qatar-over-al-jazeera-row>.

Awad, T. (2010). *The Saudi press and the internet: How Saudi journalists and media decision makers at the ministry of culture and information evaluate censorship in the presence of the internet as a news and information medium*. (Yayımlanmamış doktora tezi, University of Sheffield).

Badeeb, S. M. (1986). *Saudi-Egyptian conflict over North Yemen, 1962-1970*. New York: Routledge.

Bari Atwan, A. ve Khazen, J. (1996). In the Saudi pocket. *Index on Censorship*, 25(2), 50-55. doi:10.1080/03064229608536032

Basın Kuruluşları Nizamı. (2001). <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/c385b62c-c635-484c-afa1-a9a700f16fe1/1>.

Basın ve Yayın Nizamı. (2000). <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/ecaaec43-8ff9-46b8-b269-a9a700f16e66/1>.

BBC. (2013, 31 Mart). Egypt satirist Bassem Youssef released on Bail. *BBC News*. Erişim tarihi 21.12.2022, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-21986436>.

Benner, K., Mazzetti, M., Hubbard, B. ve Isaac, M. (2018, 20 Ekim). Saudis' image makers: A troll army and a Twitter insider. *The New York Times*. Erişim tarihi 10.12.2022, <https://www.nytimes.com/2018/10/20/us/politics/saudi-image-campaign-twitter.html>.

Black, I. (2010, 29 Eylül). Al-Jazeera World Cup Broadcasts were Jammed from Jordan. *The Guardian*. Erişim tarihi 11.01.2023, <https://www.theguardian.com/media/2010/sep/29/al-jazeera-world-cup-jordan>.

Boyd, D. A. (1975). Development of Egypt's radio: 'Voice of the Arabs' under Nasser. *Journalism Quarterly*, 52(4), 645-653. doi:10.1177/107769907505200406

Boyd, D. A. (1999). *Broadcasting in the Arab World: A survey of the electronic media in the Middle East* (3rd ed.). Ames: Iowa State University Press.

Boyd, D. A. (2001). Saudi Arabia's international media strategy: Influence through multinational ownership. K. Hafez (Ed.), *Mass media, politics, and society in the Middle East* içinde, The Hampton Press communication series. Cresskill, N.J: Hampton Press.

Dubai Press Club. (2018). *Arab media outlook 2016 – 2018: Youth... Content... Digital media, 5th edition*. Dubai: Dubai Press Club.

Duman, T. İ., ve Yolcu, F. H. (2023). Two tales of one war: Understanding the media coverage of the Yemeni Civil War in Saudi Arabia and Qatar. *International Journal of Communication* 17, 5554–5573. <https://ijoc.org/>.

Fandy, M. (2007). *(Un)civil War of Words: Media and politics in the Arab world*. Westport, Conn: Praeger Security International.

Franklin, S. (1996). The Kingdom and the power. *Columbia Journalism*

Review, 35(4), 49.

Gambrell, J. (2018, 5 Mart). Turkish soap operas latest casualty of mideast conflicts. *AP NEWS*. Erişim tarihi 17 Aralık 2022, <https://apnews.com/article/77132789d1b143b98c7acbd5999cba09>.

Gause, F. G. (2018). Fresh prince: The schemes and dreams of Saudi Arabia's next king. *Foreign Affairs*, 97(3), 75-86. <http://www.jstor.org/stable/44822146>.

Görsel-İşitsel Medya Nizamı. (2017). <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/ed5fdbc0-c183-4a8a-a8b7-a9ed004b5900/1>.

Gulf News. (2017, 5 Haziran). Saudi, UAE, Bahrain, Egypt cut ties with Qatar over Terrorism. *Gulf News*. Erişim tarihi 11.01.2023, <https://gulfnews.com/world/gulf/saudi/saudi-uae-bahrain-egypt-cut-ties-with-qatar-over-terrorism-1.2038481>.

Hammond, A. (2021). Saudi broadcasting media – a tool for regional influence. N. Miladi ve N. Mellor (Ed.), *Routledge Handbook on Arab Media* içinde (1. bs., ss. 338-347). Abingdon: Routledge.

Hubbard, B. (2020). *MBS: The rise to power of Mohammed Bin Salman*. New York: Tim Duggan Books.

Kerr, M. H. (1967). *The Arab cold war: 1958-1967: A study of ideology in politics* (2nd ed.). London: Oxford University Press.

Khaleej Times. (2018, 6 Mart). Saudi-owned broadcaster pulls the plug on turkish dramas. *Khaleej Times*. Erişim tarihi 22.12.2022, <https://www.khaleejtimes.com/article/saudi-owned-broadcaster-pulls-the-plug-on-turkish-dramas>.

Khazen, J. (1999). Censorship and state control of the press in the Arab world. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 4(3), 87-92. doi:10.1177/1081180X99004003007

Kirkpatrick, D. D. (2014, 5 Mart). 3 gulf countries pull ambassadors from Qatar over its support of islamists. *The New York Times*. Erişim tarihi 11.01.2023, <https://www.nytimes.com/2014/03/06/world/middleeast/3-persian-gulf-states-pull-ambassadors-from-qatar.html>.

Koloğlu, S. (2020, 14 Aralık). Orta Doğu pazarı eskisi gibi değil. *Milliyet*. Erişim tarihi 26.12.2022, <https://www.milliyet.com.tr/cadde/sina-kologlu/orta-dogu-pazari-eskisi-gibi-degil-6379663>.

Kraidy, M. M. (2021). Saudi Arabia: From national media to global player. C. Richter ve C. Kozman (Ed.), *Arab Media Systems* içinde (ss. 91-108). Open Book Publishers. doi:10.11647/obp.0238.06

Kraidy, M. M. ve Khalil, J. F. (2009). *Arab television industries*. International screen industries. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: London: Palgrave Macmillan ; British Film Institute.

Mellor, N. (2011). Arab media: An overview of recent trends. N. Mellor, K. Rinnawi, N. Dajani ve M. Ayish (Ed.), *Arab Media: Globalization and Emerging Media Industries* içinde. Cambridge: Polity Press.

Mellor, N. (2021). The Saudi press— The combined power of wealth and religion. N. Miladi ve N. Mellor (Ed.), *Routledge Handbook on Arab Media* içinde (1. bs., ss. 338-347). Abingdon: Routledge.

Mellor, N. (2023). *Arab digital journalism*. New York: Routledge.

Miles, H. (2005). *Al- Jazeera: How Arab TV news challenged the world*. Current affairs. London: Abacus.

Mills, A. (2022, 10 Ocak). Qatar, Saudi Arabia halt WTO efforts to resolve piracy broadcast dispute. *Reuters*. Erişim tarihi 12.01.2023, <https://www.reuters.com/world/middle-east/qatar-saudi-arabia-halt-wto-efforts-resolve-piracy-broadcast-dispute-2022-01-10/>.

Morgan, T. (2023, 3 Ekim). The failed TV power move that brought Saudi v Qatar feud to Newcastle v PSG. *The Telegraph*. Erişim tarihi 11.10.2023, <https://www.telegraph.co.uk/football/2023/10/03/failed-tv-power-move-brought-saudi-qatar-feud-newcastle-psg/>.

Noble, P. C. (1984). The Arab system: Opportunities, constraints, and pressures. B. Korany ve A. E. H. Dessouki (Ed.), *The Foreign Policies of Arab States* içinde. Boulder: Westview Press.

O'Carroll, L. (2013, 3 Eylül). Al-Jazeera: Jamming traced to sites near Egyptian military bases. *The Guardian*. Erişim tarihi 11.01.2023, <https://www.theguardian.com/media/2013/sep/03/al-jazeera-jamming-traced-egyptian-military>.

Özdemir Tosun, H. (2018, 6 Mart). Kurtulmuş'tan Türk dizilerinin yayından kaldırılmasına tepki. Erişim tarihi 23.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kurtulmustan-turk-dizilerinin-suudi-arabistanda-yayindan-kaldirilmasina-tepki/1081189>.

Seale, P. (1965). *The Struggle for Syria: A study of post-war Arab politics 1945-1958*. London: Oxford University Press. B. (2017).

Porath, J. (1986). *In search of Arab unity: 1930-1945*. London: Frank Cass.

Rakipoğlu, M. (2020), Türkiye'nin Körfez ülkeleri ve Yemen politikası 2019. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yılı 2019* (ss. 163-186). İstanbul: SETA Yayınları.

Rakipoğlu, M. (2023). Climate change and the gulf: Repercussions, actions, and competition. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 381-398. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1346885>.

Rampal, K. R. (1994). Saudi Arabia. Y. R. Kamalipour ve H. Mowlana (Ed.), *Mass Media in the Middle East: A Comprehensive Handbook* içinde . Westport, Conn: Greenwood Press.

Reuters. (2008, 9 Mart). Saudi Ambassador returns to Qatar after 5-yr gap. *Reuters*. Erişim tarihi 18.02.2023, <https://www.reuters.com/article/saudi-qatar-idUSL0925349720080309>.

Reuters. (2017, 13 Haziran). Saudi Arabia bans the import, sale, renewal of bein sports receivers. *Reuters*. Erişim tarihi 12.01.2023, <https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar-sports-idUSKBN1940GD>.

Rugh, W. A. (1979). *The Arab press: News media and political process in the Arab world*. Contemporary issues in the Middle East (1st ed.). Syracuse, N.Y: Syracuse University Press.

Rugh, W. A. (1980). Saudi mass media and society in the Faisal Era. W. A. Beling (Ed.), *King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia* içinde (ss. 125-144). London: Croom Helm.

Rugh, W. A. (2004). *Arab mass media: Newspapers, radio, and television in Arab politics*. Westport, Conn: Praeger.

Saad, L. (2002, 23 Nisan). Al-Jazeera: Arabs rate its objectivity. *Gallup*. Erişim tarihi 03.01.2023, <https://news.gallup.com/poll/5857/aljazeera-arabs-rate-its-objectivity.aspx>.

Sakr, N. (2007). *Arab television today*. London: IB Tauris.

Sanjar, R. ve Harissi, M. A. (2018, 13 Mayıs). New Saudi TV station feeds into modernisation drive. Erişim tarihi 16.02.2023, <https://www.yahoo.com/news/saudi-tv-station-feeds-modernisation-drive-041441070.html>.

Saudi Gazette. (2019, 24 Ağustos). Education ministry correcting curricula by exposing Ottoman Empire's real face. *Saudi Gazette*. Erişim tarihi 25.12.2022, <http://saudigazette.com.sa/article/575332>.

Saudi Press Agency. (2023, 13 Eylül). Minister of media launches "Saudia Alaan" Channel on occasion of Saudi national day. Erişim tarihi 13.10.2023, <https://spa.gov.sa/en/w1963299>.

Selmi, J. T., ve Rakipoğlu, M. (2023). The role of radio and Umm Kulthum's voice in spreading Nasserite Arab nationalism. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18(2), 245–264. doi:10.17550/akademikincelemeler.1310286

Suudi Arabistan Medya Bakanlığı. (t.y.). Yönetmelik ve nizamlar. Erişim tarihi 14.03.2023, <https://media.gov.sa/ar/document-library>.

Suudi İletişim, Uzay ve Teknoloji Komisyonu. (2023). *Suudi internet raporu 2022*. https://www.cst.gov.sa/ar/indicators/PublishingImages/Pages/saudi_internet/internt-saudi-2022.pdf.

Şarku'l Avsat. (2022, 22 Ekim). Türk dizileri Arap yarımadası'na dönüyor: MBC group, Medyapım ve Ay Yapım ile ortaklık anlaşması imzalandı. *Şarkul Avsat*. Erişim tarihi 26.12.2022, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3945316/t%C3%BCrk-dizileri-arap-yar%C4%B1madasi%C4%B1na-d%C3%B6n%C3%BCyor-mbc-group-medyap%C4%B1m-ve-ay-yap%C4%B1m-ile>.

Telci, İ. N. (2021). Müttefiklikten nüfuz mücadelesine Suudi Arabistan-BAE ilişkileri. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi 15.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/muttefiklikten-nufuz-mucadelesine-suudi-arabistan-bae-iliskileri/2152733>.

Telci, İ. N. ve Ereli G. (2021). *Dış politika aracı olarak yatırımlar: Suudi Arabistan, BAE ve Katar örnekleri* (ORSAM Rapor No. 26). https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/dispolitika_araci_olarak_yatirimlar_suudi_arabistan_bae_ve_katar_ornekleri_1.pdf.

Telhami, S. (1993). Arab Public opinion and the Gulf war. *Political Science Quarterly*, 108(3), 437. doi:10.2307/2151698

Temel Yönetim Nizamı. (1992). <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/16b97fcb-4833-4f66-8531-a9a700f161b6/1>.

Terör Suçları ve Finansmanıyla Mücadele Nizamı. (2017). <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/57694209-3eed-46c7-a5d8-a9ed012761d4/1>.

UN Human Rights Council. (2019). *Annex to the report of the special rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions: Investigation into the unlawful death of Mr. Jamal Khashoggi* (No: A/HRC/41/CRP.1).

U.S. Department of Justice, Office of Public Affairs. (2022, 10 Ağustos). Former Twitter employee found guilty of acting as an agent of a foreign government and unlawfully sharing Twitter user information. Erişim tarihi 12.12.2022, <https://www.justice.gov/opa/pr/former-twitter-employee-found-guilty-acting-agent-foreign-government-and-unlawfully-sharing>.

U.S. v. Abouammo et al. No. 3:19-mj-71824-MAG (N.D. Cal. Kas. 5, 2019).

Vivarelli, N. (2018, 7 Mart). Top Middle East satcaster pulls Turkish shows, allegedly for political reasons. *Variety*. Erişim tarihi 24.12.2022, <https://variety.com/2018/tv/global/middle-east-satcaster-mbs-pulls-turkish-dramas-political-reasons-1202720569>.

Wheeler, D. L. (2021). The Janus-Faced New Media in Saudi Arabia. N. Miladi ve N. Mellor (Ed.), *Routledge Handbook on Arab Media* içinde (1. bs., ss. 338-347). Abingdon: Routledge.

WikiLeaks. (2015a). Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'ın Kültür ve Enformasyon Bakanına yazısı. Erişim tarihi 08.03.2023, <https://wikileaks.org/saudi-cables/doc116733.html>.

WikiLeaks. (2015b). Dışişleri Bakanlığının Kahire Büyükelçiliğine yazısı. Erişim tarihi 08.03.2023, <https://wikileaks.org/saudi-cables/doc123212.html>.

Wood, R. E. (1979). Language choice in transnational radio broadcasting. *Journal of Communication*, 29(2), 112-123. doi:10.1111/j.1460-2466.1979.tb02953.x

Worth, R. F. (2008, 4 Ocak). Al Jazeera no longer Nips at Saudis. *The New York Times*. Erişim tarihi 03.01.2023, <https://www.nytimes.com/2008/01/04/world/middleeast/04jazeera.html>.

Youssef, B. (2017). *Revolution for dummies: Laughing through the Arab spring* (First edition.). New York: Dey Street Books.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Investigation of Macro-Economic Factors Affecting Financial Fragility in G-20 Countries

G-20 Ülkelerinde Finansal Kırılganlığı Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin İncelenmesi

Gülden KADOOĞLU AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi,
Harran Üniversitesi, Birecik Meslek
Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi
Uygulamaları Bölümü.
guldenka@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4214-5673

Burak BÜYÜKOĞLU

Doç. Dr.,
Gaziantep Üniversitesi, Nizip
Meslek Yüksek Okulu, Dış Ticaret
Bölümü.
ORCID: 0000-0002-1174-3112

Cilt / Issue: 12(1) 131-155

Geliş Tarihi: 03.01.2024

Kabul Tarihi: 31.01.2025

Atıf: Kadooğlu Aydın, G. ve
Büyükoğlu, B. (2025). Investigation
of macro-economic factors affecting
financial fragility in G-20 countries.
Tesam Akademi Dergisi, 12(1),
131-155. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1412748>.

Abstract

This study examines the macroeconomic factors influencing financial fragility in G-20 countries, including both developed and emerging economies, between 2006 and 2021. The aim is to compare financial fragility in developed and emerging economies and identify key factors contributing to it. The dependent variable used is the financial fragility index, while independent variables include population growth rate, GDP, industrial growth, inflation rate, foreign direct investment, unemployment rate, consumer price index, current account balance, budget deficit, public debt, and import-export coverage ratio. The Dumitrescu-Hurlin Panel Causality Test was employed for the analysis. The findings reveal bidirectional causality between financial fragility and population growth rate, as well as public debt. Additionally, a one-way causality was observed from the unemployment rate to financial fragility and from financial fragility to inflation rate, current account balance, and budget deficit. These results highlight the complex interrelations between macroeconomic indicators and financial fragility, especially in the context of emerging economies.

Keywords: Financial Fragility, G-20 Countries, Dumitrescu Hurlin, Panel Causality.

Jel Classification Codes: F41, G17.

Öz

Bu çalışma, 2006-2021 yılları arasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomileri içeren G-20 ülkelerinde finansal kırılganlığı etkileyen makroekonomik faktörleri incelemektedir. Amaç, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerdeki finansal kırılganlığı karşılaştırmak ve buna katkıda

bulunan temel faktörleri belirlemektir. Bağımlı değişken olarak finansal kırılganlık endeksi kullanılırken, bağımsız değişkenler olarak nüfus artış hızı, GSYİH, endüstriyel büyüme, enflasyon oranı, doğrudan yabancı yatırım, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi, cari işlemler dengesi, bütçe açığı, kamu borcu ve ithalat-ihracat karşılama oranı kullanılmıştır. Analiz için Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır. Bulgular, finansal kırılganlık ile nüfus artış hızı ve kamu borcu arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, işsizlik oranından finansal kırılganlığa ve finansal kırılganlıktan enflasyon oranı, cari işlemler dengesi ve bütçe açığına doğru tek yönlü bir nedensellik gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, özellikle gelişmekte olan ekonomiler bağlamında, makroekonomik göstergeler ile finansal kırılganlık arasındaki karmaşık ilişkilerin altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kırılganlık, G-20 Ülkeleri, Dumitrescu Hurlin, Panel Nedensellik

Jel Kodları: F41, G17

Introduction

In our globalizing world, the concepts of fragility and financial fragility are of great importance for national economies. Whether the concept of fragility, which has been used in the economics literature since the 21st century, is attributed only to the state or society remains unclear. Leading to outcomes such as hunger, poverty, civil war, terrorism, uncontrolled migration, and global events, fragility affect the country's economy and sociology negatively. States that are described as fragile rely mostly on raw material production in terms of export. For this reason, their exports do not have a very complex structure, and they experience more fluctuations in trade (Akar, 2022, p. 119). As a result, fragile states demonstrate a lower level of financial development compared to other states.

In macro-economics, the concept of financial fragility is used to measure the sensitivity of enterprises in large-scale economic crises caused by small-scale, routine financial problems within an economic system. Fisher and Keynes' theory of financial fragility is based on their research conducted in 1930. Later, Minsky worked on financial fragility and in one of his studies he argued that the fragility of investment financing is caused by the nature of modern market economies (Minsky, 1995). However, the lack of supportive research to be conducted by Minsky weakens this view. Financial crisis is caused by a problem that occurs as part of the economic system and spreads to the whole economy resulting

in major macro-economic problems. In financial crises, which are the cause of financial fragility, excessive fluctuations in financial indicators such as exchange rate fluctuations, interest rates, stock market index cause the whole economy to deteriorate (Çitil and Görgün, 2022, p. 386).

The concept of economy has a considerable importance in terms of banks and companies. For this reason, banks and companies contribute to economic growth in the development of the country. Since any crisis that may occur in a bank will affect all sectors and therefore the economy, it is of great importance to conduct audits in institutions, measure financial vulnerabilities, and share research on these issues with the public. At the same time, countries should detect which indicators signal a crisis in their own economies and develop the policies to return these signals to a normal level.

Financial fragility emerges as an important problem in developing markets. The impacts of crises, vulnerabilities to macro-economic factors, changing market conditions and structural economic variables may cause negative effects on the financial structures of the markets and thus trigger fragility. Macro-economic variables such as constantly rising inflation in economies, a lower GDP than the ideal level, high interest and exchange rates cause various financial risks. This shows how strong of an impact macro-economic fluctuations have on financial fragility.

Financial fragility is a term that measures the resilience of economic crises in countries. Its main indicators can be exemplified as trade and exchange rate impacts, external supply-demand shocks as well as international volatility in interest rates, fluctuations in commodity prices, and instability in global trade. Political instability and unpredictability of changes in the country cause internal shocks. Financial fragility emerges as a result of a three-dimensional relationship. First, the magnitude and frequency of anticipated or expected external shocks; secondly, experiencing such shocks; and thirdly, the reaction, that is, the susceptibility of the country's economy, which is exposed to internal and external shocks. These situations reveal the importance of the concept of resilience to shocks in terms of fragility. If the natural and structural effects proceed in a different manner from the political effects as a characteristic of the economy, the concept of resilience emerges as a concept that helps combat macro-economic fragility (Ünlü, 2021, p. 4).

High current account deficit, low productivity in the country and weak domestic saving rates as well as the inevitability of foreign dependence and fluctuations in exchange rates are the main reasons for the increase in

the economic fragility of countries as these factors hinder the development and economic growth of the country. At the same time, the increase in the fragility of a country causes economic crises. The high fragility of a country's economy makes it more vulnerable to both national crises and international crises (external shocks) (Kılınç, 2021, p. 21).

After many economic crises, early warning systems have been developed in order to predict crises and steps have been taken to minimize economic vulnerabilities and to restore a solid financial system. For this purpose, governments have attempted to ensure budget discipline with a number of macroprudential measures, taking into account their fiscal and monetary policies. Countries with low economic fragility (economically resilient countries) are less affected by economic crises by implementing these policies and can achieve rapid economic development (Kılınç, 2021, p. 21).

Global, economic and financial shocks have been frequently experienced since 2000 and it has been determined that these shocks have a negative impact on the economies of developing countries (Seth and Ragab, 2012, p. 2). In this regard, they need to increase their resilience and efficiency against external shocks in order to achieve sustainable development and growth. Countries are expected to stimulate domestic demand by encouraging investments in innovation, social protection and infrastructure which are implemented with structural reforms in order to meet effective economic management. The forms of economic management that shape productive investments and structural reforms may also affect all aspects of sustainable development (United Nations, 2017, p. 1). Achieving financial resilience depends on creating structures that are resistant to shocks. As a result of effective management, the fragile economies of countries will become resilient and attain a structure that can cope with crises.

In the literature review, most of the factors that affect the financial fragility of the countries, whose data can be accessed, have been added to the data set. These factors are; Population Growth Rate, Gross Domestic Product, Industrial Growth, Inflation Increase Rate, Foreign Direct Investments, Unemployment Rate, Consumer Price Index, Current Account Balance, Budget Deficit, Public Debt and Export Coverage Ratio of Imports.

The G-20 countries are of great importance for the global economy and stability since they represent 85% of the world's population and 65% of the world's GDP. For this reason, the main purpose of the study is to determine which macro-economic indicators are affected by the financial fragility of the G-20 economies. This study aimed to determine which

macroeconomic indicators affect financial fragility in G-20 countries. Considering the broad scope of the macroeconomic factors used in the study, it is expected to contribute to the literature.

Literature

Since the economic variables affecting financial fragility are of significance in terms of their effects, many studies have been conducted on this subject. When the international literature is examined, studies related to financial fragility mostly focus on macro-economic variables, bank supervision and many bank-specific variables. It is noteworthy that the number of academic studies investigating the relationship between variables such as industrial growth, current account balance, budget deficit, CPI and a country's financial fragility index is quite low in the academic literature. In this section, literature review of studies conducted with similar variables are presented.

In his study, Topaloğlu (2018) aimed to determine the micro-economic factors that affect the financial fragility of commercial banks operating in Türkiye. Topaloğlu created two different models to determine the factors affecting financial fragility in the study. These models were analyzed using the panel data method. As a result of the analysis, a statistically significant and negative relationship was found between the bank size and the non-performing loan ratio in model 1 while a statistically significant and positive relationship was observed between liquid ratio and non-performing loan ratio in Model 2. Furthermore, a statistically significant and positive relationship was observed between capital adequacy ratio and net interest margin and return on assets while a statistically significant and negative relationship was observed between capital adequacy ratio and financial leverage and return on equity in model 2.

In their study, Aksoylu and Görmüş (2018) aimed to examine the causal relationship between the USD dollar exchange rate, VIX index and US bond interest rates, and CDS premiums of nine developing countries. For this purpose, they used Granger-causality analysis and Hatemi-J asymmetric causality analyzes using the data from 2005-2015. According to the Granger causality analysis conducted in the study, a single causality was found running from Indonesia and Poland exchange rates to CDS premiums. According to the Hatemi-J analysis, it was concluded that there was causality running from exchange rate to CD premiums in Argentina, Indonesia and Portugal during positive shocks as well as in Indonesia, Mexico and Portugal in case of negative shocks.

In their study, Büyükakın and Aydın (2018) wanted to measure the predictability of financial crises for the Turkish economy with leading indicator indices. For this purpose, they standardized each variable they used in the study between 1990-2017 and calculated them as weighted indices. As a result of the study, they found that the variables they selected were successful in predicting crises.

Akgül (2018) aimed to determine the variables that may have an impact on financial fragility in banks in Türkiye and to determine the effect of these variables on financial fragility. In the study, Logit multi-criteria logistic regression analysis was used for the period between 1998 and 2017. As a result of the coefficient analysis, it was determined that the variables of financial fragility and current account deficit/GDP, total loans/total liabilities, real interest rate, real exchange rate and M2/international reserves are in the same direction. Furthermore, it was concluded that financial fragility and domestic loans/GDP, CB (Central Bank) reserves/CB assets, Exports/GDP and portfolio investment/GDP were inversely related.

In the study of İslatince (2018), it was aimed to examine the relationship between liquidity, asset quality, net interest margin ratio, capital adequacy, profitability variables, fragility and internal factors, which are the internal factors of deposit banks that show the relative size and strength of the banking system, for the 2008-2018 periods. For this purpose, the Herfindahl Hirschman (HHI) index was calculated with the Andersen-Rubin method, and the analysis of variance (ANOVA) was used to examine the difference according to the banks and years with the data obtained. As a result of the study, according to the HHI fragility index model, it was determined that equity/total assets was the most important ratio that affected fragility and kept fragility at low levels.

Şimşek et al. (2020) aimed to examine the causality between macro-economic factors affecting financial fragility and country score in their study. For this purpose, data sets were created by using the inflation rate, macro-economic indicators, financial fragility scores, growth rates, unemployment rates and import-export coverage ratios of Türkiye and the Fragile Eight. In the study, cointegration, Granger causality and error correction analyzes were conducted using the data between 2006 and 2018. According to the results of the analyses, it was found that inflation caused fragility while unemployment did not, yet impacted it.

In their study, Ünlü (2021) aimed to create a financial fragility index that reflected the fragility in the Turkish banking sector, to measure

the macro-economic variables affecting fragility and the effect of these variables on the fragility index. For this purpose, he conducted the VAR Granger causality test to analyze the bank data for the period of 2010-2020 by using the growth rate, real exchange rate, industrial production index, credit default swap and inflation rate variables. As a result of the analysis, Ünlü found that, among the selected macroeconomic factors, credit default swap and inflation rate increased financial fragility while the real exchange rate and industrial production index had a reducing effect on financial fragility.

Felek et al. (2021), aimed to determine the direction of the relationship between financial development and financial fragility and whether the institutional and legal regulations in the Turkish financial system are sufficient. In the study, in which the economic development index and the economic fragility index were calculated using the data of the variables in 2017-2019 and the Principal Component Analysis method, the relations between the two indices were analyzed with ARDL (boundary test). As a result of the analysis, it was found that financial fragilities gradually decreased during periods of increased financial development in Türkiye.

Chen (2021) conducted a case study of Hurricane Katrina to investigate whether nonprofits can regain their original financial performance after major natural disasters and what organizational capacity and capabilities impacted their ability to return. For this purpose, he conducted Pearson correlation and variance inflation factor (VIF) test, and according to the findings obtained from the study, it was determined that the factors associated with financial resilience were different from the factors of financial fragility.

Chletsos and Sintos (2021) aimed to examine the effect of financial fragility on employment. The study evaluated the relationship between financial fragility and employment using economic models. The results indicate that financial fragility has a negative impact on employment, and this effect becomes more pronounced during periods of economic uncertainty.

Chatziantoniou and Gabauer (2021) aimed to examine financial fragility from the perspective of EMU risk synchronization and dynamic interconnectedness. The study evaluated how financial fragilities among European Monetary Union countries are synchronized and their dynamic interactions. The results indicate that financial fragility is deeply related to inter-country connections, posing a threat to economic stability.

Haque and Varghese (2021) aimed to examine the effects of COVID-19 on corporate leverage and financial fragility. The study evaluates how corporate leverage ratios changed during the pandemic and their relationship with financial fragility. The results indicate that COVID-19 has had negative effects on corporate leverage, thereby increasing financial fragility.

Soufi et al. (2021) aimed to develop a model for calculating the financial performance, shock periods and financial resilience of the companies in the Tehran Stock Exchange by using the data from the 2010-2018 period. As a standard method, they calculated the financial flexibility of firms within the scope of their financial performance, after their performance decreased. As a second method, they calculated financial flexibility using the VaR model. As a third method, they took into account the source of the risk factor and used the concept of CoVaR to calculate financial resilience.

In their study, Yiğiter and Sarı (2022) aimed to measure the interaction between BIST 100 Index, dollar rate, credit default swap (CDS) and foreign trade volume with financial fragility. The study considered the ratio of non-performing loans to total loans as an indicator of financial fragility. They analyzed the data for the 2013-2021 period with the ARDL boundary test. The results of the analysis revealed that financial fragility was affected positively by BIST 100 Index in the short and long term, foreign trade volume had a negative effect in the short and long term, the exchange rate had a negative effect in the short term while it had no effect in the long term, and CDS premium had a negative effect in the short term while it had a positive effect in the long term.

Di Guilmi and Fujiwara (2022) aimed to investigate the dual labor market, financial fragility, and deflation within an agent-based model of the Japanese macroeconomy. The study evaluated the interactions and outcomes among these factors. The results indicate that financial fragility plays a deepening role in deflation and that the dual labor market significantly influences these dynamics.

Çitil and Görgün (2022) aimed to examine the financial fragility phenomenon of the logistics sector operating in the Southeastern Anatolia Region. They tried to determine the factors affecting the financial fragility of the companies by using the annual data of 2669 companies covering the period of 2006-2019. For this purpose, panel regression analysis was performed. In the study, Altman-Z Score was used as a measure of financial fragility, and Equity Turnover Rate, Current Ratio, Debt

EBITDA Ratio, Leverage Ratio and Long Term Debt Ratio were used as explanatory variables. As a result of the analysis, they determined that there was a negative relationship between financial fragility and current ratio while leverage ratio and long-term debt ratio were directly related.

Rezaee, Fareed, and Ansari Samani (2022) aimed to investigate the effect of financial fragility on macroeconomic variables within the framework of a TVP-VAR model in the Iranian economy. The study utilized quarterly data from the period 2001-2020 to assess the impact of the financial fragility variable on economic growth, inflation, and exchange rates. The results indicate that financial fragility negatively affects economic growth while positively influencing inflation and exchange rates.

Zungu and Greyling (2023) aimed to investigate the asymmetric effect of income inequality on financial fragility in South Africa and selected emerging markets. The study utilized a Bayesian approach with hierarchical priors. The results indicate that income inequality creates asymmetric effects on financial fragility, and this effect varies across countries.

When the literature is reviewed, it is observed that many studies have been conducted on measuring fragility in banks. Studies generally cover both Türkiye and developing countries. When the literature is summarized, it is seen that the fragility of the financial system and banking sector is affected by some basic macro-economic factors. In terms of the broad scope of the variables included in the analysis, it is thought that, unlike the previously conducted studies, this study will contribute to the literature with the factors affecting the financial fragility of the G-20 countries between the 2006-2022 period.

Dataset and models

In the study, the causality relationship between macroeconomic factors and financial fragility in G-20 countries regarding the period between 2006 and 2021 was discussed. The reason why G-20 countries are preferred in the data set is that they correspond to the 20 developed countries representing 85% of the world population and 65% of the world GDP. It is thought that the findings to be obtained with this specific focus will be of significance to other countries, as well. In the study, a data set was created using the annual data of the countries covering the period of 2006 and 2021. The data set in question was started as of 2006 due to major deficiencies in the scope of the variables used in the data before that specific year. Furthermore, since there are also deficiencies in the 2022 data of the countries, the longest complete time series was determined

as the period between 2006 and 2021.

In the study, the relationship between macroeconomic factors and financial fragility in G-20 countries was estimated by Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality test. One of the G-20 countries selected as the sample countries was not included in the study since it covers the whole of the European Union, and the data set of the study was created with the data of 19 countries. The list of sample countries is as shown in Table-1.

Table 1

List of Sample Countries

G-20 COUNTRIES				
1- European Union	5- Australia	9- Indonesia	13- India	17- Mexico
2- ABD	6- United Kingdom	10- France	14- Italy	18- Russia
3- Germany	7- Brazil	11- South Africa	15- Japan	19- Saudi Arabia
4- Argentina	8- China	12- South Korea	16- Canada	20- Türkiye

Since we think that the results obtained from a broad perspective in the study will contribute to the literature, macroeconomic factors have been kept as broad as possible. In the study, a data set was created with 12 different variables, including the fragility index. The fragility index, which is published regularly (Fund for Peace), was used as the dependent variable in the study. Population Growth Rate, Gross Domestic Product, Industrial Growth, Inflation Growth Rate, Foreign Direct Investments, Unemployment Growth Rate, Consumer Price Index, Current Account Balance, Budget Deficit, Public Debt and finally the Export Import Coverage Rate as independent variables. used. The explanations and abbreviations of the variables used in the study and the list of sources from which the data were obtained are given in Table-2.

Table 2

Variables Used in the Study

Variable	Abbreviation	Source
Fragility Index	FSI	Fund For Peace Data Bank
Population Growth Rate	POP	World Bank Data
Gross Domestic Product	GDP	World Bank Data
Industrial Growth	INDG	OECD Data Bank
Inflation	INF	World Bank Data
Foreign Direct Investments	FDI	World Bank Data
Unemployed	UNP	World Bank and Macro Trends Data Bank
Consumer Price Index	CPI	Fred Economic Data Bank
Current Account Balance	BLNC	Country Economy Data Bank
Budget Deficit	DFCT	Country Economy Data Bank
Public Debt	DEPT	Country Economy Data Bank
Export Import Coverage Ratio	EXIM	OECD and Macro Trends Data Bank

In the study, the models shown in Table-3 were estimated.

Table 3

Models

Model Order	Econometric Model	Model Order	Econometric Model
Model-1	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 POP + e_{it}$	Model-12	$POP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-2	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 GDP + e_{it}$	Model-13	$GDP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-3	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 INDG + e_{it}$	Model-14	$INDG_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-4	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 INF + e_{it}$	Model-15	$INF_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-5	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FDI + e_{it}$	Model-16	$FDI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-6	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 UNP + e_{it}$	Model-17	$UNP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-7	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 CPI + e_{it}$	Model-18	$CPI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-8	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 BLNC + e_{it}$	Model-19	$BLNC_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-9	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 DFCT + e_{it}$	Model-20	$DFCT_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-10	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 DEPT + e_{it}$	Model-21	$DEPT_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$
Model-11	$FSI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 EXIM + e_{it}$	Model-22	$EXIM_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FSI + e_{it}$

The models in Table-3 express causality running from both financial fragility to macro-economic factors and from macroeconomic factors to financial fragility.

Method

The study gives priority to the descriptive statistics of the variables included in the data set and then the Delta test results in order to tell whether the models are homogeneous or heterogeneous. Afterwards, the unit root test results according to the cross-sectional dependencies conducted for each model are mentioned. Finally, the panel causality test results from financial fragility index to macro-economic factors and from macro-economic factors to financial fragility index are presented.

The descriptive statistics of the variables used in the study are shown in Table-4 including the mean values, standard error values, minimum and maximum values of the variables.

Table 4

Descriptive statistics

Variables	Number of Observations	Mean	Standard Error	Minimum	Maximum
FSI	304	53.16217	20.9618	18.7	89.2
POP	304	0.8278541	0.7159698	-1.853715	3.958797
GDP	304	2.564631	3.776852	-11.03086	14.23086
INDG	304	2.000506	5.026024	-15.29437	19.32055
INF	304	4.730035	6.674404	-2.093333	53.55
DYY	304	2.156357	1.618417	-1.16467	12.03164
UNP	304	7.349112	4.602895	2.35	28.77
TUFE	304	105.9801	55.75172	45.64	643
BLNC	304	0.3689219	4.978832	-8.870446	26.2494
DFCT	304	-3.122287	4.529021	-15.84	29.8
DEPT	304	66.66859	48.02864	1.56	259.43
EXIMP	304	1.008202	0.2795725	0.0000938	2.172065

As can be seen in Table-4, a data set was created using a total of 304 observation values. It is seen that the standard error values are high regarding the FSI, CPI and DEPT variables. The main reason for this is that the G-20 countries differ in terms of financial development, national income and budget deficit.

Cross-sectional dependence and homogeneity tests are crucial for the selection of the unit root test. Whether the data set is homogeneous or heterogeneous determines the decision to employ the unit root test. The results of the Delta test developed by Pesaran and Yamagata (2008) are shown in Table-5. According to the results of the Delta test conducted separately for 22 models, Model-3, 13 and 14 were found to be homogeneous while all the other models were heterogeneous.

Table 5

Delta Test Results

Pesaran, Yamagata (2008) Delta Test							
Delta test		Test Statistics	Probability	Delta test		Test Statistics	Probability
FSI-POP	Delta_tilde	11.354	0.000***	POP-FSI	Delta_tilde	12.204	0.000
	Adjusted delta_tilde	12.596	0.000***		Adjusted delta_tilde	13.539	0.000
FSI-GDP	Delta_tilde	2.076	0.038**	GDP-FSI	Delta_tilde	0.091	0.928
	Adjusted delta_tilde	2.304	0.021**		Adjusted delta_tilde	0.101	0.920
FSI-INDG	Delta_tilde	1.334	0.182	INDG-FSI	Delta_tilde	-0.420	0.675
	Adjusted delta_tilde	1.479	0.139		Adjusted delta_tilde	-0.465	0.642
FSI-INF	Delta_tilde	2.598	0.009***	INF-FSI	Delta_tilde	4.386	0.000
	Adjusted delta_tilde	2.882	0.004***		Adjusted delta_tilde	4.866	0.000
FSI-DYY	Delta_tilde	5.515	0.000***	DYY-FSI	Delta_tilde	5.407	0.000
	Adjusted delta_tilde	6.119	0.000***		Adjusted delta_tilde	5.998	0.000
FSI-UNP	Delta_tilde	7.308	0.000***	UNP-FSI	Delta_tilde	9.811	0.000
	Adjusted delta_tilde	8.107	0.000***		Adjusted delta_tilde	10.885	0.000
FSI-TUFE	Delta_tilde	19.937	0.000***	TUFE-FSI	Delta_tilde	18.054	0.000
	Adjusted delta_tilde	22.118	0.000***		Adjusted delta_tilde	20.029	0.000
FSI-BLNC	Delta_tilde	6.338	0.000***	BLNC-FSI	Delta_tilde	6.480	0.000
	Adjusted delta_tilde	7.031	0.000***		Adjusted delta_tilde	7.189	0.000
FSI-DFCT	Delta_tilde	7.332	0.000***	DFCT-FSI	Delta_tilde	7.442	0.000
	Adjusted delta_tilde	8.134	0.000***		Adjusted delta_tilde	8.256	0.000

FSI-DEPT	Delta_tilde	12.298	0.000***	DEPT-FSI	Delta_tilde	10.996	0.000
	Adjusted delta_tilde	13.644	0.000***		Adjusted delta_tilde	12.198	0.000
FSI-EXIMP	Delta_tilde	4.191	0.000***	EXIMP-FSI	Delta_tilde	3.688	0.000
	Adjusted delta_tilde	4.650	0.000***		Adjusted delta_tilde	4.091	0.000

Another determining factor of the unit root test is the cross-sectional dependence test. Cross-sectional dependence plays an important role especially in the preference of first or second generation unit root test. Table-6 shows the results of Pesaran's cross-sectional dependence test, conducted to determine whether there is a cross-sectional dependence in the models.

Table 6

Cross-Section Dependency Test

Pesaran's test of cross sectional independence					
	Test Statistics	Probability		Test Statistics	Probability
FSI-POP	3.436	0.0006***	POP-FSI	20.750	0.0000
FSI-GDP	3.372	0.0007***	GDP-FSI	34.724	0.0000
FSI-INDG	3.505	0.0005***	INDG-FSI	27.837	0.0000
FSI-INF	4.902	0.0000***	INF-FSI	10.123	0.0000
FSI-DYY	3.736	0.0002***	DYY-FSI	5.557	0.0000
FSI-UNP	4.129	0.0000***	UNP-FSI	3.194	0.0014
FSI-TUFE	3.773	0.0002***	TUFE-FSI	48.767	0.0000
FSI-BLNC	3.889	0.0001***	BLNC-FSI	4.978	0.0000
FSI-DFCT	3.920	0.0001***	DFCT-FSI	28.605	0.0000
FSI-DEPT	3.701	0.0002***	DEPT-FSI	24.653	0.0000
FSI-EXIMP	3.889	0.0001***	EXIMP-FSI	2.880	0.0040

As can be seen in Table-6, it was determined that there was cross-sectional dependence in all of the 22 models in the study. It is essential that the time series of the variables are stationary in order to obtain accurate results from the analysis (Gujarati, 2003). In other words, the series must be stationary in order to obtain meaningful results among the dependent and independent variables. In panel data analysis, it is necessary to test whether the cross sections are independent before unit root testing, and the results determine whether first or second generation unit root tests should be conducted. For this reason, it is essential to identify the presence of a horizontal cross-sectional dependence between the variables. The test results on the basis of variables are shown in Table-7.

Table 7

Cross-Section Dependency Test on the Basis of Variables

Variables	Statistic	Probability
FSI	3.48	0.001
POP	21.728	0.000
GDP	34.509	0.000
INDG	27.724	0.000
INF	11.834	0.000
DYY	5.558	0.000
UNP	3.4	0.001
TUFE	48.664	0.000
BLNC	4.337	0.000
DFCT	28.721	0.000
DEPT	24.859	0.000
EXIMP	1.51	0.131

As can be seen in Table-7, cross-sectional dependence was detected in all the variables except for EXIMP variable. Since there is cross-sectional dependence in all models and all variables except for EXIMP, unit root analysis was conducted using the Pesaran CADF test, which is one of the second generation unit root tests while Im–Pesaran–Shin (2003) IPS test, which is one of the first generation unit root tests, will be employed for the EXIMP variable. Unit root test results will be shown in Table-8.

Table 8

Unit Root Tests

Pesaran's CADF test (Constant-Trend)						
Variables	t-bar	Cv10	Cv5	Cv1	Z[t-bar]	p-value
FSI	-2.298	-2.630	-2.730	-2.920	-0.078	0.469
FSI(I)	-3.576	-2.640	-2.760	-2.980	-5.206	0.000***
POP	-1.654	-2.630	-2.730	-2.920	2.701	0.997
POP(I)	-3.044	-2.640	-2.760	-2.980	-3.120	0.001***
GDP	-2.005	-2.630	-2.730	-2.920	1.188	0.883
GDP(I)	-2.297	-2.640	-2.760	-2.980	-0.184	0.427
INDG	-2.104	-2.630	-2.730	-2.920	0.761	0.777
INDG(I)	-2.578	-2.640	-2.760	-2.980	-1.287	0.099*
INF	-2.614	-2.630	-2.730	-2.920	-1.440	0.075*
INF(I)	-3.342	-2.640	-2.760	-2.980	-4.287	0.000***
DYY	-2.253	-2.630	-2.730	-2.920	0.116	0.546
DYY(I)	-3.007	-2.640	-2.760	-2.980	-2.974	0.001***
UNP	-2.111	-2.630	-2.730	-2.920	0.728	0.767
UNP(I)	-3.179	-2.640	-2.760	-2.980	-3.649	0.000***
TUFE	-1.225	-2.630	-2.730	-2.920	4.553	1.000
TUFE(I)	-1.742	-2.640	-2.760	-2.980	1.995	0.977
BLNC	-2.334	-2.630	-2.730	-2.920	-0.231	0.409
BLNC(I)	-3.967	-2.640	-2.760	-2.980	-6.742	0.000***
DFCT	-1.860	-2.630	-2.730	-2.920	1.814	0.965
DFCT(I)	-3.553	-2.640	-2.760	-2.980	-5.117	0.000***
DEPT	-1.467	-2.630	-2.730	-2.920	3.508	1.000
DEPT(I)	-3.010	-2.640	-2.760	-2.980	-2.983	0.001***
Im-Pesaran-Shin Unit Root Test						
	Statistic	Probability				
EXIMP	-3.5412	0.0002				

As can be seen in the unit root test results in Table-8, GDP, INDG and TUFE variables are neither stationary at level, nor can they be stationary at difference. For this reason, GDP, INDG and CPI macroeconomic factors were not included in the panel causality analysis. According to Table-8, while the EXIMP variable was stationary at level, all the other variables were not; however, they were made stationary by differencing.

In his study, Dumitrescu Hurlin (2012) stated that the causality relationship valid for any country in panel data analysis may be valid for other countries and that more effective results may be obtained with an increase in the number of observations. For this reason, it could be argued that the G-20 countries are the right sample in terms of obtaining effective results and the analysis method. Dumitrescu Hurlin (2012) is a causality test that produces effective results by ignoring whether the time dimension is larger or smaller than the cross-sectional dimension. In Table-9, the test results regarding the causality from macro-economic factors to financial fragility and the causality from financial fragility to macro-economic factors are given.

Table 9

Bidirectional Causality Test Results

Aspect of Causality	Panel Zwald	Panel Zwtilde	Aspect of Causality	Panel Zwald	Panel Zwtilde
POP ⇒ FSI	2.985 (0.003)	1.776 (0.076)	FSI ⇒ POP	6.462 (0.000)	4.325 (0.000)
INF ⇒ FSI	2.289 (0.022)	1.267 (0.205)	FSI ⇒ INF	5.017 (0.000)	3.266 (0.001)
DYY ⇒ FSI	2.109 (0.035)	1.135 (0.257)	FSI ⇒ DYY	1.215 (0.224)	0.480 (0.631)
UNP ⇒ FSI	3.864 (0.000)	2.421 (0.015)	FSI ⇒ UNP	1.741 (0.082)	0.865 (0.387)
BLNC ⇒ FSI	0.152 (0.879)	-0.299 (0.235)	FSI ⇒ BLNC	2.945 (0.003)	1.747 (0.081)
DFCT ⇒ FSI	2.069 (0.039)	1.105 (0.269)	FSI ⇒ DFCT	3.401 (0.001)	2.082 (0.037)
DEPT ⇒ FSI	3.029 (0.002)	1.809 (0.070)	FSI ⇒ DEPT	5.652 (0.000)	3.731 (0.000)
EXIMP ⇒ FSI	2.557 (0.011)	1.463 (0.143)	FSI ⇒ EXIMP	0.123 (0.902)	-0.320 (0.251)

As seen in Table-9, it is seen that there is a bidirectional causality between financial fragility index and population growth rate as well as public debt. In addition, it has been determined that there is a one-way causality from the unemployment increase rate to the financial fragility index, from the financial fragility index to the inflation rate, from the financial fragility index to the current account balance, and from the financial fragility index to the budget deficit. The causality relationships stated

in Table 9 are valid for all G-20 countries which may pave the way for generalizations. However, the countries for which the models with causalities are valid are indicated in Table 10 for further interpretation. No country-based evaluation was made regarding the models for which a causality could not be determined in Table-9.

Table 10

Evaluation by Country

Country	Wald	p-val	Country	Wald	p-val
POP => FSI			FSI => INF		
United Kingdom	16.123	0.000***	China	2.781	0.095*
Indonesia	3.645	0.056*	Indonesia	8.458	0.004***
France	3.127	0.077*	South Africa	15.522	0.000***
Japan	3.284	0.070*	India	3.432	0.064*
Russia	3.234	0.072*	Saudi Arabia	6.303	0.012**
UNP => FSI			Türkiye	4.389	0.036**
Germany	9.058	0.003***	FSI => BLNC		
Brazil	15.641	0.000***	ABD	6.391	0.011**
China	3.105	0.078*	Argentina	6.437	0.011**
Italy	2.782	0.095*	Italy	3.064	0.080*
DEPT => FSI			Canada	10.026	0.002***
ABD	3.764	0.052*	FSI => DFCT		
Australia	4.077	0.043**	United Kingdom	3.902	0.048**
Brazil	11.774	0.001***	China	9.022	0.003***
China	7.922	0.005***	Indonesia	7.440	0.006***
FSI => POP			South Africa	4.150	0.042**
ABD	6.756	0.009***	South Korea	3.649	0.056*
Brazil	3.921	0.048**	Saudi Arabia	2.742	0.098*
China	5.211	0.022**	FSI => DEBT		
South Korea	7.857	0.005***	Argentina	2.792	0.095*
India	8.357	0.004***	Indonesia	5.265	0.022**
			South Africa	6.215	0.013**
			Russia	6.889	0.009***
			Saudi Arabia	13.112	0.000***

According to the results in Table-10, the countries where the population growth rate is the cause of financial fragility are the United Kingdom, Indonesia, France, Japan and Russia while the countries where the unemployment increase rate is the cause are Germany, Brazil, China and Italy. Finally, the countries where public debt causes financial fragility are the USA, Australia, Brazil and China.

The countries where financial fragility causes population growth rate are USA, Brazil, China, South Korea and India. The countries where it causes inflation increase rate are China, Indonesia, South Africa, India, Saudi Arabia and Türkiye. The countries where Financial Fragility Index (FFI) causes current account balance are USA, Argentina, Italy and Canada while the countries where FFI causes budget deficits are the United Kingdom, China, Indonesia, South Africa, South Korea and Saudi Arabia, and the countries where FFI causes public debt are Argentina, Indonesia, South Africa, Russia and Saudi Arabia.

In the light of the information presented in Table-9 and Table-10, the causality between macroeconomic factors and financial fragility of countries was analyzed for G-20 countries. The interpretations of the findings obtained in this regard are discussed in detail in the conclusion section.

Conclusion and Evaluation

According to the financial instability theory of Fisher and Keynes, financial fragility, debt and financing of investments cause instability. Later, Minsky developed this theory further in 1977 and argued that fragility is due to the nature of modern capitalist economies that rely heavily on borrowing to finance investments. In general, financial fragility is defined as the possibility of economy being affected when exposed to sudden shocks.

Financial fragility, which was frequently mentioned along with the Asian Crisis (1990), was brought to the agenda again in 2013 in the case of "Fragile Five" when FED's decision to end bond trading caused emerging economies to experience sudden declines in the shares of companies, devaluation of currency etc. Due to the sudden crises experienced in the countries, the fragility indicators used to determine the resilience of the economies came back to the agenda which caused panic in the countries; consequently, sudden capital outflows were observed (Boğa, 2012; 35).

In the literature review, it is seen that financial fragility is generally used

to predict crises. In this study, an estimation was made regarding which macro-economic indicators affect the financial fragility of G20 economies. Unemployment rate, growth rate, inflation rate, export-import coverage ratio, CDS premiums, CPI, GDP, budget deficits of countries, foreign direct investments and real interest rates were used as control variables.

According to the results of Dumitrescu Hurlin Panel Causality analysis employed in the study, it is seen that there is a bidirectional causality between financial fragility and population growth rate as well as public debt. In general, countries with a high level of welfare have experienced an increase in population due to refugees in recent years. This situation has caused multiple problems as countries have spared some of their financial resources countries allocate some of their financial resources for refugees. In particular, the care, housing and employment costs of refugees directly affect the financial fragility of countries. The G-20 countries whose population growth rate is the cause of financial fragility are the United Kingdom, Indonesia, France, Japan and Russia. The countries where financial fragility affects the population growth rate are the USA, Brazil, China, South Korea and India. Countries whose population growth rate is the cause of financial fragility need to take political measures by reviewing their population growth and registered and unregistered immigration policies. Increasing public debt due to domestic and foreign debts in G-20 countries also increases the financial fragility of countries. The countries where public debt is the cause of financial fragility are the USA, Australia, Brazil and China. In these countries, the effect of public debt on financial fragility can be brought under control with strict measures to be taken regarding borrowing. The countries that cause financial fragility and public debt are Argentina, Indonesia, South Africa, Russia and Saudi Arabia. As the measures to prevent financial fragility are increased in these countries, it is predicted that there will be indirect decreases in domestic and foreign borrowings and the public debt will decrease accordingly.

Regarding the one-way causality relationships, it is seen that the unemployment rate is the cause of financial fragility. Countries whose unemployment rate casuses financial fragility are Germany, Brazil, China and Italy. Unemployment has become an increasing problem, especially in developed countries. Both the countries that have difficulties in creating employment and the increase in the unemployed population along with waves of migration in recent years have started to challenge the countries economically. In these countries, policies can be developed to employ people with labor force potential through new investments.

In addition, the effects of unemployment rate on financial fragility can be reduced by the measures to be brought to the entry of undocumented immigrants and ensuring safe ways for their return.

One of the findings of the study is that financial fragility causes inflation. It was concluded that financial fragility is the cause of inflation in China, Indonesia, South Africa, India, Saudi Arabia and Türkiye, which are among the G-20 countries. Inflation is one of the major macroeconomic factors that weakens economies and the purchasing power of households in both developed and developing countries. Financial fragility is not dependent on only one factor. On the contrary, many factors can affect or be affected by financial fragility. For this reason, financial fragility should not be considered as a single factor regarding inflation control. For inflation control, it is necessary to examine the factors that cause financial fragility. In general, it could be argued that inflation rates increase in countries with high financial fragility. The findings obtained from the study support this result.

Another macroeconomic variable caused by financial fragility is the current account balance variable. In general terms, it refers to the balance between the incomes and expenditures of the countries from current transactions. Among the G-20 countries, the countries where financial fragility causes current account balance are USA, Argentina, Italy and Canada. One of the most important factors forming the current account balance is the balance of imports and exports. Financial fragility negatively affects both imports and exports of countries. When financial fragility cannot be controlled, the current account balance may deteriorate in the context of imports and exports. The last macroeconomic variable to be caused by financial fragility is the budget deficit. In general terms, it means that the budget expenditures of the countries are higher than the budget revenues. The UK, China, Indonesia, South Africa, South Korea and Saudi Arabia are among the G-20 countries where financial fragility is the cause of the budget deficit. Countries opt for borrowing or printing money in order to cover their budget deficits which affects the country's economy negatively. Efforts to improve financial fragility will indirectly affect budget deficits positively. For this reason, the administrative authorities' policies to reduce their financial fragility in general, rather than only focusing on improving budget deficits, will lead to the improvement of both budget deficits and other macroeconomic factors that create negative effects.

In conclusion, instead of separate intervention to the broad scope of

macroeconomic factors by executive authorities, the development and implementation of policies to reduce their financial fragility will also allow the macroeconomic factors with negative effects to improve. It is thought that the study will be an important source for other studies that will be enriched and contribute to the literature in the future in terms of time series and variables used. In addition, in the light of the findings obtained, the study presents a comparison data among the studies to be carried out with other country groups such as G-20 countries.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

References

Acar Ünlü, F. (2021). *Türkiye'de bankacılık sektörü finansal kırılma endeksi ile etkileyen makroekonomik faktörlerin arasındaki görünümün incelenmesi: Ampirik bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Akar, N. Ç. (2022) Kırılma ve finansal kırılma, kavramsal inceleme, *Yönetim ve İktisat Alanında Güncel Yaklaşımlar*, Aralık 2021, 110-131.

Akgül, A. (2018). *Finansal kırılma ve Türkiye örneği* (Doctoral Dissertation, Bursa Uludağ University, Türkiye).

Aksoyly, E., and Görmüş, Ş. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde ülke riski göstergesi olarak kredi temerrüt swapları: Asimetrik nedensellik yöntemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 15-33.

Behl, A., Dutta, P., and Chavan, M. (2019). Study Of E-governance and online donors for achieving financial resilience post natural disasters. In *proceedings of the 12th International Conference on theory and practice of electronic governance* (pp. 27-35). <https://doi.org/10.1145/3326365.3326370>

Boğa, S. (2016). *Finansal kırılganlık ve gelişmekte olan ülkelere yönelik uluslararası sermaye hareketleri üzerine ekonometrik bir analiz* (Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi, İstanbul).

Büyükakin, F., and Aydın, S. (2018). Öncü göstergelerle finansal kırılganlık endeksi: Türkiye örneği (1990-2017). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 113-125.

Chatziantoniou, I. ve Gabauer, D. (2021). EMU risk senkronizasyonu ve dinamik bağlantılılık prizmasından finansal kırılganlık. *Ekonomi ve Finansın Üç Aylık İncelemesi*, 79, 1-14.

Chen, X. (2021). Nonprofit financial resilience: recovery from natural disasters. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary And Nonprofit Organizations*, 32(5), 1009-1026. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00415-w>

Chletsos, M., and Sintos, A. (2021). The effect of financial fragility on employment. *Economic Modelling*, 94, 104-120.

Çitil, M., and Görgün, M. R. (2022). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren lojistik firmalarının finansal kırılganlıkları üzerine bir panel veri analizi. *Ekev Akademi Dergisi*, (90), 377-402.

Demirbağ, O., Mumcu, A. Y., and Çakarel, T. Y. (2022). Beşerî ve sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisinde finansal sermayenin aracılık rolünün incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 1-21. <https://doi.org/10.30794/kausbed.955517>

Di Guilmi, C., and Fujiwara, Y. (2022). Dual labor market, financial fragility, and deflation in an agent-based model of the Japanese macroeconomy. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 196, 346-371.

Felek, Ş., Yayla, N., and Çeviş, İ. (2021). Türkiye’de finansal gelişme ve finansal kırılganlık ilişkisi üzerine bir analiz: 2007-2019. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(63), 1164-1184. <https://doi.org/10.19168/jyasar.912290>

Gujarati, Damador (2003), *Basic econometrics*, New York: McGraw Hill Book Co.

Haque, SM ve Varghese, MR (2021). *COVID-19’un kurumsal kaldırıcı ve finansal kırılganlık üzerindeki etkisi*. Uluslararası Para Fonu.

Kass-Hanna, J., Lyons, A. C., and Liu, F. (2022). Building financial resilience through financial and digital literacy in South Asia and Sub-Saharan Africa. *Emerging Markets Review*, 51, 100846.. <https://doi.org/10.1016/j.emr.2022.100846>.

ememar.2021.100846

Kılınc, E. C. (2021). Yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik kırılganlık-ekonomik kalkınma ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (69), 20-38. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.837520>

Minsky Ph D, H. P. (1995). Sources of financial fragility: Financial factors in the economics of capitalism.

Rezaee, A., Fareed, D., and Ansari Samani, H. (2022). The effect of financial fragility on macroeconomic variables: TVP_VAR model for the Iranian economy. *International Journal of Business and Development Studies*, 14(1), 25-40.

Rezaei Soufi, H., Esfahanipour, A., and Akbarpour Shirazi, M. (2021). A quantitative measure for financial resilience of firms: evidence from tehran stock exchange. *Scientia Iranica*. <https://doi.org/10.24200/sci.2021.55845.4433>

Seth, A., and Ragab, A. (2012). Macroeconomic vulnerability in developing countries: Approaches and issues.

Şimşek, N., Hazar, A., and Babuşcu, Ş. (2019). Türkiye'nin finansal kırılganlığına etki eden makro ekonomik faktörler. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2), 48-74.

Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda finansal kırılganlığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.344856>

United Nations. (2017). Macroeconomic policies and other development strategies in support of the 2030 Agenda for Sustainable Development, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.

Yiğiter, Ş. Y. ve SARI, S. S. (2022). Türkiye özelinde finansal kırılganlık ve temel ekonomik göstergeler. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (67), 1-13. <https://doi.org/10.26650/MED.1121035>

Zungu, L. T. and Greyling, L. (2023). Investigating the asymmetric effect of income inequality on financial fragility in South Africa and selected emerging markets: A Bayesian approach with hierarchical priors. *International Journal of Emerging Markets*.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı Çerçevesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analiziyle Değerlendirilmesi

*Evaluation of the Efficiency of Regional Development Agencies within the
Framework of New Regionalism Approach by Data Envelopment Analysis*

Hamza ATEŞ

Prof. Dr.,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ates.hamza@gmail.com
ORCID : 0000-0003-0975-0062

Şura ZAVALSIZ

Doktora Öğrencisi,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
surazavalsiz@hotmail.com
ORCID : 0000-0001-8656-6192

Zehra NAMLI BİLMEZ

Arş. Gör.,
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey
Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
z.namli1998@gmail.com
ORCID : 0000-0002-0532-953X

Cilt / Issue: 12(1) 157-181

Geliş Tarihi: 09.04.2024

Kabul Tarihi: 03.02.2025

Atıf: Ateş, H., Zavalı, Ş. ve Bilmez,
Namlı, Z. (2025). Yeni bölgeselcilik
yaklaşımı çerçevesinde bölgesel
kalkınma ajanslarının etkinliklerinin
veri zarflama analiziyle
değerlendirilmesi. *Tesam Akademi
Dergisi*, 12(1), 157-181. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1467203>.

Öz

Bölgesel kalkınma ajansları Türkiye’de Avrupa Birliği’ne uyum süreciyle birlikte kurulmuş kurumlardan birisidir. Bu çalışmada etkinlik ve verimlilikleri tartışma konusu olan kalkınma ajanslarının yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde göreceli etkinliklerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2022 yılı Faaliyet Raporu’ndan yararlanılarak Veri Zarflama Analizi tekniği ile 26 adet kalkınma ajansının verimlilikleri incelenmiştir. Kalkınma ajanslarının; yerel pay bütçe miktarı, toplam gelir bütçesi miktarı, personel sayısı ve genel yönetim hizmet giderleri analizin girdileridir. Yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarı ve genel yönetim hizmetleri dışındaki tüm gider gerçekleşmesinin miktarı ise analizin çıktılarıdır. Literatürde kalkınma ajanslarının etkinlik kıyaslarında 2022 yılına ait boşluğun bu çalışma ile doldurulması amaçlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda en verimli olan kalkınma ajanslarının Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Güney Ege Kalkınma Ajansı, İpekyolu Kalkınma Ajansı, İstanbul Kalkınma Ajansı, İzmir Kalkınma Ajansı, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Mevlana Kalkınma Ajansı, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Serhat Kalkınma Ajansı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Ajansı, Etkinlik, Verimlilik, Veri Zarflama Analizi.

Abstract

Regional development agencies are one of the institutions established in Türkiye with the process of harmonization with the European Union. This study aims to analyze the relative efficiency of development agencies, whose effectiveness and efficiency are the subject of debate, within the

framework of the new regionalism approach. Utilizing the Annual Report for 2022 published by the General Directorate of Development Agencies of the Ministry of Industry and Trade, the efficiencies of 26 development agencies are analyzed with the Data Envelopment Analysis technique. Local share budget amount, total revenue budget amount, number of personnel and general management service expenses of development agencies are the inputs of the analysis. The amount of local share budget revenue realization and the amount of all expenditure realization other than general administration services are the outputs of the analysis. This study aims to fill the gap in the literature on the efficiency comparisons of development agencies for the year 2022. As a result of the analysis, the most efficient development agencies are Eastern Anatolia Development Agency, South Aegean Development Agency, Silk Road Development Agency, Istanbul Development Agency, Izmir Development Agency, Karacadağ Development Agency, Mevlana Development Agency, Middle Black Sea Development Agency and Serhat Development Agency.

Keywords: Development Agencies, Efficiency, Productivity, Data Envelopment Analysis.

Extended Abstract

The new regionalism approach argues that regional development can be achieved not only through centralized policies but also through the active participation of local and regional actors in the process. In this context, regional development agencies stand out as one of the main actors in regional development policies. It is aimed to use local resources efficiently and support employment. Regional development agencies are one of the main actors in the regional development policies of the European Union. In Türkiye, regional development agencies were established within the framework of the harmonization process with the European Union and their main objective was determined as reducing regional development disparities. Regional development agencies, which were established between 2006 and 2009, operate in 26 level-2 regions. However, the effectiveness of these agencies has been the subject of debate since their establishment. In this context, studies analyzing the effectiveness of regional development agencies are in demand. Accordingly, the research question of the study is determined as "To what extent are development agencies effective and efficient within the framework of the new regionalism approach?". Therefore, the study aims to evaluate the relative efficiency of regional development agencies within the framework of the new regionalism approach with

Data Envelopment Analysis. Data envelopment analysis, developed to measure and compare the technical efficiency of public institutions and organizations, is a technique based on the principles of linear programming and designed to measure the relative efficiency of organizations by converting input into output.

In the study, firstly, the new regionalism approach is discussed and then primary and secondary sources dealing with regional development agencies are analyzed. Then, the concepts of efficiency, productivity and data envelopment analysis are discussed. In this context, it is emphasized that there is a structural similarity between the concept of efficiency, which expresses how effectively inputs are transformed into outputs, and data envelopment analysis, which measures the inputs and outputs of units. Data envelopment analysis is preferred in productivity measurements. Efficiency, which is expressed as the ratio between the amount of goods and services produced and the inputs used in the production of this amount of goods and services, and efficiency analysis, which deals with the level at which resources are used, constitute the subject of data envelopment analysis studies. In this context, the relative efficiency and productivity of the regional development agencies selected as cases in this study were analyzed by data envelopment analysis method. In the conclusion section, the findings obtained as a result of the analysis are evaluated.

In the study, the data of 26 development agencies operating in Türkiye for the year 2022 were analyzed and the analysis was carried out in line with the data obtained from the Annual Report for 2022 published by the General Directorate of Development Agencies of the Ministry of Industry and Technology. In the study, four main input variables were used to evaluate the performance of development agencies. These are local share budget amount, total revenue budget amount, number of personnel and general administration service expenses. The outputs are the amount of local share budget revenue realization and the amount of all expenditure realization except general administration services. As a result of the analysis, the most efficient development agencies are Eastern Anatolia Development Agency, South Aegean Development Agency, Silk Road Development Agency, Istanbul Development Agency, Izmir Development Agency, Karacadağ Development Agency, Mevlana Development Agency, Middle Black Sea Development Agency and Serhat Development Agency. The overall efficiency average of 26 agencies was calculated as 0.865 and 12 agencies were below this average.

In conclusion, this study was conducted to determine the relative effectiveness of regional development agencies in Türkiye. In line with the data obtained, it has been observed that the number of provinces within each development agency, the presence or absence of a metropolitan municipality in these provinces, or similarly, the presence or absence of a special provincial administration directly affect the amount of local share budget revenue. In conclusion, it should be emphasized that there is a need to adopt a regional development approach that is financed mainly by local resources and that can use these resources effectively and efficiently, especially within the scope of the new regionalism approach. In this context, especially in local and regional development projects, it can be predicted that development agencies will contribute to development by providing coordination, offering technical support, providing information on incentives and grants, and facilitating processes. Regional development agencies can contribute to more effective and efficient use of resources by providing planning, program and project services, conducting research and development activities, and providing promotion and training services.

Giriş

Türkiye’de bölgeler arasında, gelişmişlik düzeyi açısından farklılıklar bulunmaktadır (Ünsal ve Sülkü, 2020; Çetin ve Sevüktekin, 2016). Avrupa Birliği’ne uyum süreciyle birlikte yerel ve bölgesel kalkınmanın sağlanması amacıyla 2006-2009 yılları arasında kurulan bölgesel kalkınma ajansları, bölgenin kalkınmasına ve gelişmişlik düzeyine katkı sunmaktadır. Bunun yanı sıra kalkınma ajansları, bölgelerarası var olan gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılmasına da imkân sağlayabilmektedir.

Kalkınma için önemli kurumların başında gelen bölgesel kalkınma ajansları; sahip oldukları görev, yetki, kaynak ve sorumlulukları pek çok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının hukuki, idari ve mali yapıları ile kaynaklarını ne derece verimli kullandıkları ve kurulma amacına bağlı olarak etkinlik düzeylerinin ortaya konulması önemli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır (Berber ve Çelepçi, 2005; Eryılmaz ve Tuncer, 2013; Cankorkmaz, 2011).

Verimlilik (*productivity*), yönetim biliminin önemli inceleme alanlarından biridir. 20. yüzyılda yaygın olarak kabul gören Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, endüstrideki verimliliğin artırılmasını öncelemektedir. Bu klasik yaklaşımla, ekonomik büyümenin yalnızca kaynakların verimli kullanılmasıyla mümkün olabileceği öne sürülmektedir (Özen, 2019). 1980’li yıllardan itibaren gerçekleştirilen kamu yönetimi reformlarında da “iyi yönetim” ilkeleri arasında verimliliğe geniş yer verilmektedir. Verimlilik, mal veya hizmetin üretim sürecinde girdi ve çıktı arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Daha yalın bir ifadeyle, verimlilik; mümkün olan en az kaynak/girdi (insan ve mali kaynaklar, araç-gereç, zaman) kullanarak çıktılar elde etmektir (Eryılmaz, 2019, s. 41). Etkinlik (*Efficiency*), ise bir proje veya program için belirlenen hedeflere ulaşmayı ifade etmektedir. Bu bakımdan etkinlik sonuç odaklı bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle etkinlik, doğru şeyleri iyi ve zamanında yapmaktır. Bu bakımdan etkinlikten bahsedilebilmesi için önceden belirli standartlar oluşturulması, örgütlenme, harekete geçme ve kaynakları önceden belirlenen amaçlara yönlendirme olmak üzere kapsamlı yeteneklerin bulunmasını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle etkinlik, gerçekleşen veya planlanan çıktı olarak ifade edilirken verimlilik çıktının girdiye oranı olarak veya oluşturulan toplam faydanın sisteme giren değerler toplamına oranı olarak tanımlanabilir (Parlak, 2011, s. 229, 822).

Bu çalışmada, yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde bölgesel kalkınmayı artırıcı, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklılıklarını

azaltıcı destek, izleme ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan Kalkınma Ajanslarının verimliliğinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma sorusu “Kalkınma Ajansları, yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde ne ölçüde etkin ve verimlidir?” olarak belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları 2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu’ndan derlenmiştir. Türkiye’de toplam 26 Kalkınma Ajansı bulunmaktadır. Araştırma kapsamında 26 Kalkınma Ajansının tümünün kurumsal durum ve faaliyetleri kıstas alınmaktadır.

Bu çalışmanın uygulama bölümünde bölgesel kalkınma ajanslarının performansları değerlendirilmektedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının verimliliğini en iyi yansıtabilecek girdi-çıkıtı değişkenleri belirlenerek, derlenen girdi ve çıktılar veri zarflama analiz yöntemiyle incelenmektedir. Veri zarflama analizi, çıktıları üretmek için girdileri en verimli şekilde kullanan birimleri doğrusal ve görel bir programlama yaklaşımıdır (Lemos, Lins & Ebecken, 2005). Veri zarflama analizi ile aynı ya da benzer birimlerin görel etkinlikleri analiz edilirken aynı zamanda girdileri en verimli kullanarak çıktı elde eden birimler de tespit edilmektedir. Bu bakımdan, veri zarflama analizi hem etkinlik hem de verimlilik analizi olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma literatürde yer alan diğer çalışmalardan yeni bölgeselcilik yaklaşımını temel alması ve girdi-çıkıtı kriterlerinin farklı olmasından dolayı özgündür.

Çalışmada ilk olarak yeni bölgeselcilik yaklaşımı ele alınmakta, sonrasında bölgesel kalkınma ajanslarına yönelik birincil ve ikincil kaynaklar incelenmektedir. Etkinlik, verimlilik ve veri zarflama analizi kavramlarının incelendiği üçüncü başlıkta çalışmanın yöntemine yer verilmektedir. Son olarak vaka olarak seçilen bölgesel kalkınma ajanslarının görel etkinlik ve verimlilikleri, veri zarflama analizi yöntemiyle analiz edilmektedir. Sonuç bölümünde ise, analiz sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilerek 26 kalkınma ajansının etkinlik skorları paylaşılmaktadır.

Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, bölgesel kalkınmayı ele alan yaklaşımlardan bir tanesidir. Yaklaşım temel olarak bölgesel kalkınmayı sağlama için yerel ve bölgesel girişimlere önem verilmesini, yerel kaynaklar aracılığıyla bölgelerin gelişimi ve ulusal kalkınmanın sağlanmasını ile katılımçılık ilkesi çerçevesinde bölgesel kalkınma politikalarının oluşturulmasını savunmaktadır. Bu bağlamda bölgelere rekabet edebilme gücü sağlanmasını ve bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasını öncelemektedir (Bulmuş ve Polat, 2020, s. 294).

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, bölgesel kalkınma ajanslarının bölge içerisindeki potansiyeli verimli kullanımını sağlama amacıyla bölge içerisindeki girişimlerin ve istihdamın desteklenmesini, ekonomik alanda kır-kent ayrımının dengelenmesini ve bölgesel politikaların geliştirilmesi için çalışmalar yapılmasıyla bölgesel kalkınmanın sağlanacağını öne sürmektedir (Demir, 2016). Bu kapsamda yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde bölgesel kalkınma ajanslarının etkin ve verimli çalışması doğrultusunda bölgesel kalkınmanın sağlanması için önemli birer aktör oldukları değerlendirilebilir. Bölgesel kalkınma anlayışının benimsenmesi ve ülke genelinde dengesizliklerin azaltılmasını öngören yeni bölgeselcilik yaklaşımında yerel politikaların oluşturulmasında ve yürütülmesinde yerel aktörlerin katılımının desteklenmesinin önem arz ettiği vurgulanmaktadır.

Diğer bölgesel kalkınma yaklaşımlarına göre daha fazla katılımılığı savunan yeni bölgeselcilik yaklaşımı, bilgi ve üretime yönelik kaynakların kullanılmasını yerel ve bölgesel bağlamda hedeflemektedir (Özmen, 2004). Bu bakımdan sosyal sermaye ve fiziki altyapı gibi ekonomik değişkenlere öncelik verilerek ekonomik gelişmenin sağlanması yeni bölgeselcilik yaklaşımının temel önermelerinden bir tanesi olarak ifade edilebilir. Yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde bölgesel politika ve araçların disiplinli bir şekilde analizi gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda önemli bir stratejik araç olan bölgesel kalkınma ajanslarının bölgedeki ekonomik gelişmenin sağlanması, iş etkinliğinin gerçekleştirilmesi, yatırım ve rekabetçiliğin desteklenmesi ile bölge içi potansiyellerin verimli kullanılmasını hedeflediği ileri sürülmektedir (Özmen, 2008). Dolayısıyla kurumsal yapıların daha etkin olduğu yönünde bir öngörünün bulunduğu ifade edilebilir.

Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı Çerçevesinde Bölgesel Kalkınma Ajansları

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi amacıyla yerel kaynakların kalkınma sürecine dahil edilmesini savunmaktadır. Bu bakımdan yaklaşım çerçevesinde bölgesel kalkınma ajansları önemli bir aktör olarak konumlandırılmaktadır. 1990 yılı sonrasında Avrupa Birliği (AB) bölgesel kalkınma politikalarının revaçta olmasıyla AB üyesi ve aday ülkelerde bölgesel kalkınmayı sağlayacak kurum ve politikalar oluşturmaya başladığı görülmektedir. Türkiye’de bölgesel kalkınmayı sağlayacak ajansların Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun¹ ile kurumsal yapısı oluşturulmaktadır. Bölgesel kalkınma

1 Bu Kanunun adı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” iken 2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK’nin 75 inci maddesi ile metne yazıldığı şekilde değiştirilmiştir.

ajansları Türkiye'nin AB uyum sürecinde bölgesel kalkındırma politikaları çerçevesinde uyguladığı en önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s. 177).

Kalkınma ajanslarının amaçları arasında; bölge plân ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin artırılması, bölgesel aktörler arasındaki iş birliğini geliştirilmesi ve kalkınmayı sağlayacak projelerin desteklenmesi ve uygulanması olduğu görülmektedir (5449 sayılı Kanun, 2006: madde 5). Bu kanunla iller, Düzey 2 İstatistikî Bölge sınıflandırması ile gruplandırılmıştır. Toplam 26 grubun yer aldığı sınıflandırmada 26 kalkınma ajansı bulunmaktadır (Bkz. Tablo 1). İstanbul (İSTKA), Ankara (ANKARAKA) ve İzmir (İZKA)'in gruplarında tek il olarak yer alan kalkınma ajanslarıdır. Diğer kalkınma ajansları iki ila altı ilin yer aldığı gruplar halindedir. En çok ilin yer aldığı (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon) kalkınma ajansı Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı'dır (DOKA). Yer verilen tabloda da bölgesel kalkınma ajansı kapsamında yer alan il sayısı ve illerin nitelikleri farklıdır. Nitekim bu illerin büyükşehir belediyesine sahip olup olmaması veya bu illerde il özel idaresinin bulunup bulunmaması gibi unsurlar ajanslar arasında bütçe gelir miktarı başta olmak üzere çeşitli farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Tablo 1

Türkiye Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajansında Bulunan İller

1.	Ahiler Kalkınma Ajansı (AHİKA)	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
2.	Ankara Kalkınma Ajansı (ANKARAKA)	Ankara
3.	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA)	Antalya, Burdur, Isparta
4.	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA)	Bartın, Karabük, Zonguldak
5.	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)	Bilecik, Bursa, Eskişehir
6.	Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)	Adana, Mersin
7.	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van
8.	Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA)	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt
9.	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA)	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye

10.	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
11.	Fırat Kalkınma Ajansı (FKA)	Bingöl, Elâzığ, Malatya, Tunceli
12.	Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)	Aydın, Denizli, Muğla
13.	Güney Marmara Kalkınma Ajansı (GMKA)	Balıkesir, Çanakkale
14.	İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)	Adıyaman, Gaziantep, Kilis
15.	İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)	İstanbul
16.	İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)	İzmir
17.	Karacadağ Kalkınma Ajansı (KARACADAĞ)	Diyarbakır, Şanlıurfa
18.	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA)	Bayburt, Erzincan, Erzurum
19.	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)	Çankırı, Kastamonu, Sinop
20.	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova
21.	Mevlâna Kalkınma Ajansı (MEVKA)	Karaman, Konya
22.	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
23.	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN)	Kayseri, Sivas, Yozgat
24.	Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA)	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
25.	Trakya Kalkınma Ajansı (TRAKYAKA)	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
26.	Zafer Kalkınma Ajansı (ZAFER)	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak

Kaynak: 5449 sayılı Kanuna dayanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kalkınma ajanslarının kurumsal yapısını; kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik ve yatırım destek ofisleri oluşturmaktadır. Kalkınma kurulları illerin temsilini sağlayacak yapıda; kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşlarından oluşmaktadır. Bu kurul bölge içindeki aktörler arasında iş birliğini geliştirmek ve kalkınma ajansını yönlendirmektedir. Kurul, ajansın yıllık faaliyetlerini ve iç denetim raporlarını inceleyip yönetim kuruluna önerilerde bulunan danışma organı konumundadır. Kurul ayrıca bölgenin sorunlarına, tanıtımına, geliştirilmesine yönelik görüş ve önerilerini yönetim kuruluna sunmaktadır (5449 Sayılı Kanun, 2006: madde 9). Bu bağlamda kalkınma kurulları, tavsiye ve gözlem merci olarak bulunmakta ve bölgenin aktörlerini bölgesel kalkınma için bir araya getirmektedir.

Kalkınma ajansı yönetim kurulu ise ajansın karar organıdır. Yönetim kurulu, tek ilden oluşan bölgelerde yönetim kurulunun başkanı validir. Birden fazla ilden oluşan bölgelerde ise yönetim kurulu başkanlığı; ilk yıl ajans merkezi olarak tespit edilen ilin valisi tarafından, sonraki yıllarda illerin alfabetik sırasına göre bölgedeki valiler tarafından birer yıl süreyle dönüşümlü olarak yürütülür. Yönetim kurulu üyeleri arasında yerel yöneticiler, sanayi ve ticaret odası başkanları ve kalkınma kurulu tarafından seçilen Sivil Toplum Kuruluşu (STK) ve özel kesimden temsilcilerinden oluştuğu (5449 Sayılı Kanun, 2006: madde 10) ve yönetim kurulunda bölgesel aktörlerin bir araya gelerek karar verici konumunda oldukları görülmektedir.

Bölgesel kalkınma ajansı genel sekreteri yönetim kuruluna karşı sorumlu olan ve yönetim kurulunda alınan kararları uygulayan icra organıdır. Bölgesel kalkınmayla ilgili yurt içindeki ve dışındaki ajans ve kuruluşlarla iş birliği yapmak ve ortak projeler geliştirmek, desteklenen proje ve faaliyetleri izlemek, değerlendirmek, denetlemek ve raporlamak gibi bölgesel kalkınmayı destekleme, iş birliğini geliştirme amacını taşıyan ve sekretarya işlerini yürütme görevleri bulunmaktadır (5449 Sayılı Kanun, 2006: madde 14).

Yatırım Destek Ofisleri, genel sekreterliğe karşı sorumlu olarak çalışmakta ve ücretsiz hizmet vermektedir. Bu ofisler yatırımcıların izin ve ruhsat işlemleri için hızlı karar verme amacıyla görevlerini yönetim kurulu adına yürütmektedirler. Yatırımcıların kendi istekleriyle başvuru yaptıkları Yatırım Destek Ofisleri, yatırım başvurusu hakkında ön inceleme yaptıktan sonra yatırımcının bilgilendirilmesi ve danışmanlık hizmetleri sunmaktadır. Türkiye’de her ilde bir Yatırım Destek Ofisi bulunmaktadır.

Dünya genelinde kaynak verimliliğini önceleyen faaliyetler önem kazanmaktadır. Nüfus artışı ve ekonomik büyümenin doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturması, üretim girdilerindeki fiyat artışını ve arz kısıtını tetiklemektedir. Bu sebeple ülkeler kaynakların daha verimli kullanılması amacıyla tedbirler almaktadır. Bu çerçevede bölgesel kalkınma ajansları da kuruluşlarından bu yana bölgelerindeki kaynakların daha verimli kullanılması amacına yönelik çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu çalışmalar T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından desteklenmektedir. Nitekim Bakanlık tarafından 2020 yılının teması “kaynak verimliliği” olarak belirlenmiştir. Ajanslar da benzer bir perspektifle “üretirken verimlilik, tüketirken verimlilik” vurgusunu yaparak yerel ulusal bilincin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak

bilinçlendirme çalışmaları, kapasite geliştirme faaliyetleri, kurumsal iş birliklerinin geliştirilmesi, etüt ve fizibilite çalışmalarının yanı sıra temiz üretim, enerji verimliliği, endüstriyel simbiyoz gibi alanlarda mali ve teknik destekler de sunmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021, ss. 34-35).

Veri Zarflama Tekniğiyle Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi

Girdilerin çıktılara ne derece etkin dönüştüğünü ifade eden verimlilik kavramı ile birimlerin girdi ve çıktılarının ölçümlerinin yapıldığı veri zarflama analizi arasında yapısal benzerlik bulunmaktadır. Veri zarflama analizi, verimlilik ölçümlerinde tercih edilmektedir (Tarı vd., 2017, s. 75). Diğer bir ifadeyle veri zarflama analiziyle birimlerin kaynaklarını yani girdilerini hangi düzeyde verimli kullandıkları analiz edilebilmektedir.

Veri zarflama analizinden yararlanarak Türkiye genelinde bölgesel kalkınma ajanslarının yöntemiyle verimlilikleri analiz edilen çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’de bölgesel kalkınma aktörlerinden biri olan kalkınma ajanlarının verimliliği bölgesel kalkınma için önemli bir unsurdur. Sayısı 26’yı bulan kalkınma ajanlarının verimlilikleri ve aralarında yapılan kıyaslamalar bu bakımdan önemlidir.

Kırankabeş (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada veri zarflama analizi ile kalkınma ajanslarının etkinliği ve dolayısıyla verimliliği analiz edilmektedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının 2010 yılına ait faaliyet raporlarının kullanıldığı çalışmada, girdi-çıkıtı birleşimini en etkin kullanan birim İKA, TRAKYAKA ve ZAFER kalkınma ajanslarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek (2013) ise kalkınma ajanslarının 2010 yılı verilerini kullanarak veri zarflama analiziyle hizmetlerin ve kaynakların ne derece etkin olduğunu analiz etmiştir. Analizinde beş ayrı model kurmuştur. Bu kapsamda birinci modelde toplam proje bütçesi ve proje sayısı girdi olarak ilave istihdam sayısı, alınan gerçekleştirilen toplam makine bedeli, alınan/başvurulan kalite belgesi/marka/tecil/patent sayısı, mevcut ürün gamına eklenen ürün çeşidi çıktı olarak belirlenmiştir. Bu modellerle 18 kalkınma ajansı değerlendirilmiş, bunlardan sekizi etkin bulunmuştur. İkinci modelde faaliyetlere harcanan miktar ve bilgilendirme sayısı girdi olarak ilave istihdam sayısı, gerçekleştirilen yatırım değeri, danışmanlık talebinde bulunan firma sayısı çıktı olarak belirlenmiştir. Tasarlanan ikinci model ile 14 kalkınma ajansı değerlendirilmiş, bunlardan beşi etkin bulunmuştur. Üçüncü modelde kalkınma kurulu toplam üye sayısı ve

ajansın hizmet ettiği il sayısı girdi olarak kalkınma kurulu toplantısına katılım sayısı çıktı olarak belirlenmiştir. Bu modelle 20 kalkınma ajansı değerlendirilmiş, ikisi etkin bulunmuştur. Dördüncü modelde düzenlenen seminer/konferans sayısı ve paydaşlarla gerçekleştirilen ortak strateji/protokol sayısı girdi olarak yerel ve ulusal basında çıkan haber sayısı, internet sitesinin yıllık ziyaretçi sayısı, gerçekleştirilen yatırımın değeri, danışmanlık talebinde bulunan firma sayısı çıktı olarak belirlenmiştir. Bu modelle 15 kalkınma ajansı değerlendirilmiş, üçü etkin bulunmuştur. Son modelde ise yerel pay bütçe geliri miktarı, toplam gelir bütçesi miktarı, personel sayısı ve genel yönetim hizmet gideri girdi olarak yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarı ve genel yönetim hizmetleri dışındaki tüm gider gerçekleşmesinin miktarı çıktı olarak belirlenmiştir. Bu modelle 26 kalkınma ajansı değerlendirilmiş ve beşi etkin bulunmuştur.

Tarı, Pehlivanoğlu ve Özbilgin (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da bölgesel kalkınma ajanslarının verimlilik ölçümleri veri zarflama analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kalkınma ajansların 2013 yılına ait faaliyet raporlarındaki verileri kullanıldığı çalışmada İKA, BEBKA, MEVKA, DOĞAKA, DOKA ajanslarının girdi-çıkıtı sürecini en etkin kullanan birimler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin ve Koçak (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'deki kalkınma ajanslarının 2016-2020 yılları arasındaki etkinlikleri veri zarflama analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Beş yılın etkinliklerinin analizinin yapıldığı araştırma sonuçlarına göre, İSTKA'nın beş yıl içerisinde en etkin kalkınma ajansı olduğu görülmüştür.

Genel bir değerlendirme yapıldığında bölgesel kalkınma ajanslarının etkinlik ve verimliliklerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu bakımdan farklı girdi-çıkıtı bileşenlerinden oluşan veri zarflama analiziyle yapılmış çalışmalar ele alınmıştır.

Yöntem

Verimlilik girdilerin çıktılara ne kadar etkin dönüştüğünü ifade etmektedir. Verimlilik kavramı girdi ve çıktılar arasındaki sürecin faydasının en yüksek düzeyde olmasıdır. Süreç sonucunda elde edilen faydanın en yüksek düzeyde olması, beşerî ve ekonomik kaynakların faydasının da maksimum olması anlayışını meydana getirmektedir. Bunun sonucunda ekonomik, beşerî ve sosyal tüm kaynaklar girdinin çıktıya dönüşmesi sürecinde aktif rol oynamaktadır. Dolayısıyla verimlilik, organizasyonları kapalı birer kutu olmaktan çıkartarak çevre ve üretim süreçleriyle etkili

olan bir yapı haline getirmektedir (Zavalsız & Ateş, 2020, ss. 171-172). Bir başka ifadeyle verimlilik, üretim sürecindeki girdi olarak tanımlanan çeşitli faktörlerle, bu sürecin sonunda çıktı olarak tanımlanan ürünler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir (Yükçü ve Atağan, 2009, s. 4).

Girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiden dolayı verimliliğin teknik anlamı, “üretilen mal ve hizmet miktarı ile bu mal ve hizmet miktarının üretilmesinde kullanılan girdiler arasındaki oran” olarak tanımlanmaktadır ve bu oran çıktı/girdi olarak formüle edilmektedir (Prokopenko, 2011). Bu doğrultuda verimlilik, üretilen mal ya da hizmetlerin, üretime katılan etkenlerden bir diğeri ile bölünmesinden elde edilen sonuçtur. Örneğin, verimliliğin ölçü birimi olarak insan kaynağı alınırsa belli zamanda elde edilen üretimi bu üretimde çalışmış olan işgücü sayısına bölmek gerekmektedir (Parlak, 2011, s. 822)

Etkinlik analiz yöntemleriyle elde olan kaynakların hangi düzeyde kullanıldığı ölçülebilmektedir. Etkinliğin ölçülmesiyle hedeften sapmalar varsa düzeltilebilir, emek ve zaman israfının önüne geçilebilir, maliyet düşürülebilir, performans artırıcı tedbirler alınabilmektedir. Etkinlik analiz yöntemlerinden biri sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan veri zarflama analiz yöntemidir. Veri zarflama analizi, girdileri çıktıya dönüştürebilen karar verme birimi olarak adlandırılan benzer birimlerin performanslarının analiz edildiği bir yaklaşımdır (Cooper vd., 2011, ss. 1-2). Veri zarflama analizi modellerinde birden çok girdi ve çıktı kullanılabilir. Benzer ya da aynı nitelikteki birimlerin eş zamanlı ölçümleri yapılarak birimler kendi aralarında kıyaslanabilmektedir.

Bir etkinlik/performans değerlendirme metodu olan veri zarflama analizi etkinlik değerlendirmesinde çıktıların ağırlıklı toplamının girdilerin ağırlıklı toplamına oranı şeklindeki mühendislik yaklaşımını kullanır (Kocakoç, 2003). 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) tarafından üretilen Veri Zarflama Analizi yöntemi, birden fazla girdi ve çıktıların doğrusal programlama modelidir (Charnes vd., 1978). M. J. Farrell (1957) Üretken Etkinliğin Ölçümü (*The Measurement of Productive Efficiency*) çalışmasında girdi-çıkıtı yönünden teknik verimlilik hesaplamaları yapması, kamu sektöründe birimler arasında verimlilik kıyaslarının yapılmasına, karar verme birimleri arasındaki faaliyetlerin karşılaştırılmasına yol açmıştır (Dikmetaş, 2008, s. 8). CCR tarafından üretilen ilk veri zarflama analizi yöntemi de Farrell’in çalışmasına dayanarak oluşturulmuştur (Cooper vd., 2011). Veri zarflama analizi uygulamaları ilk olarak kamu kurumları içerisinde kâr amacı gütmeyen kuruluşların verimlilik analizlerinde kullanılmıştır (Bowlın, 1998). Günümüzde veri zarflama analizi, kamu

kuruluşları başta olmak üzere, özel sektör alanında da sıklıkla kullanılan analiz yöntemlerinden biridir (Okursoy ve Tezsürücü, 2014, s. 15).

Veri zarflama analizi modelinden geliştirilen diğer bir model BCC'dir. Bu model Banker, Charnes ve Cooper tarafından geliştirilmiştir. CCR modeli, ölçeğin sabit getirileri dikkate alırken BCC modeli, Karar Verme Birimlerinin Teknik Verimliliğine öncelik verir. Dolayısıyla BCC modelinde ölçeğin değişken getirileri kıstas alınır. BCC modeliyle her bir Karar Verme Biriminin Ölçek Verimliliği olmadan bir verimlilik ölçütü olan saf teknik verimliliği göstermektedir (Depren, 2008).

Girdilerin, işletmenin belirlediği amaçlar doğrultusunda ne denli etkin ya da yeterli kullanıldığını gösteren bir değerlendirme kriteri olan etkinlik kavramı ve etkinliğin ölçülmesi oldukça önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, akademisyenler etkinliğin ölçümünde kullanılan veri zarflama analizi metodolojisi ile ilgili çalışmalara ağırlık vermektedirler (Okursoy ve Tezsürücü, 2014, s. 2). Veri zarflama analizinin temel varsayımı, kıyaslanabilir birimler arasında en iyi olanı belirlenebileceğidir. Bu bakımdan veri zarflama analizi, etkinlik ve verimlilik düzeyinin ölçülmesine ve birimlerin kıyaslanabileceği referans değerlerinin belirlenmesine imkân sağlamaktadır (Cook ve Seiford, 2009, ss. 1-2).

Veri zarflama analizi, çoklu girdi ve çoklu çıktı sürecindeki bütünselliği toplam faktör verimliliği mantığı ile sağlayabilmektedir. Bu bakımdan veri zarflama analizinin tercih edilme nedenleri arasında, görel olarak etkin ve etkin olmayan karar verme birimleri birbirinden ayırması ve etkin olmayan birimler için etkin olanlardan oluşan referans grupları oluşturabilmesidir (Okursoy ve Tezsürücü, 2014, s. 15).

Veri zarflama analizinde birimlerin teknik verimlilik değerleri 0 ve 1 referans aralığındadır. Maksimum performans sınırı 1'dir. Birimlerin verimlilikleri yükseldikçe 1'e, düştükçe ise 0'a doğru yaklaşmaktadır (Dikmetaş, 2008, s. 5). Veri zarflama analizinde birimlerin etkinlik skoru, çıktıların ağırlıklı toplamının girdilerin ağırlıklı toplamına oranı olarak tanımlanmaktadır. Her bir karar verme biriminin ya bire eşit ya da daha birden küçük olacağı varsayılmaktadır. Bire eşit olan birimler verimli olarak tanımlanmaktadır (Çağlar'dan akt. Sarı, 2015, s. 1).

Veri zarflama analizinin uygulanabilmesi için ilk aşamada aynı ya da benzer organizasyon yapısına sahip birimlerden bir küme oluşturulması gerekmektedir. İkinci aşamada ise karar verme birimlerinin verimliliğinin ölçülebilmesi için bu kümeye ait girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmesi gerekmektedir. Seçilen girdi ve çıktıların küme içerisindeki tüm birimler

tarafından kullanılıyor olması gerekmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmada Şimşek (2013) tarafından geliştirilen mali model temel alınarak dört girdi ve iki çıktı değeri belirlenmiştir. Girdiler yerel pay bütçe miktarı, toplam gelir bütçesi miktarı, personel sayısı ve genel yönetim hizmet giderleridir. Çıktılar ise yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarı ve genel yönetim hizmetleri dışındaki tüm gider gerçekleşmesinin miktarıdır. Belirlenen girdi ve çıktılara ilişkin veriler, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanan Kalkınma Ajansları 2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu'ndan derlenmiştir. Araştırmada uygulanan veri zarflama analizini için *A Data Envelopment Analysis (Computer) Program* (DEAP)² analiz programı kullanılmıştır. DEAP programına, oluşturulan kümenin karar verme birimleri verileri eklenerek analiz gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2022 yılı Faaliyet Raporu kullanılarak Veri Zarflama Analizi tekniği ile 26 adet kalkınma ajansının etkinlik ve verimliliklerine ilişkin girdiler: Yerel pay bütçe miktarı, toplam gelir bütçesi miktarı, personel sayısı ve genel yönetim hizmet giderleri, çıktılar: Yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarı ve genel yönetim hizmetleri dışındaki tüm gider gerçekleşmesinin miktarı. Tablo 2'de analiz girdileri, Tablo 3'te analiz çıktıları yer almaktadır.

Tablo 2

Veri Zarflama Analizi Girdi Tablosu

	Kalkınma Ajansı	Personel Sayısı	Yerel Pay Bütçe Geliri Miktarı (Bin TL)	Toplam Gelir Bütçe Miktarı	Genel Hizmet Giderleri (Personel Giderleri + Diğer Genel Hizmet Giderleri)
1.	AHİKA	51	28.800	110.604	28.739
2.	ANKARAKA	61	140.654	155.922	49.968
3.	BAKA	46	35.392	71.853	28.669
4.	BAKKA	40	7.608	39.985	24.416
5.	BEBKA	43	38.456	62.704	24.120
6.	ÇKA	48	47.799	75.518	33.263

² Bkz: <https://economics.uq.edu.au/cepa/software> (E.T.:05.03.2020)

7.	DAKA	56	22.260	218.628	43.394
8.	DİKA	62	17.701	205.510	26.351
9.	DOĞAKA	53	52.523	113.306	25.806
10.	DOKA	69	26.938	138.375	37.084
11.	FKA	52	37.899	219.573	30.848
12.	GEKA	39	22.356	44.662	27.163
13.	GMKA	49	24.521	61.435	32.808
14.	İKA	48	24.059	107.555	27.969
15.	İSTKA	49	222.999	252.078	36.817
16.	İZKA	33	60.289	75.716	66.270
17.	KARACADAĞ	44	19.691	358.226	36.614
18.	KUDAKA	35	11.325	66.678	22.588
19.	KUZKA	37	8.470	47.086	20.703
20.	MARKA	54	113.460	152.928	29.752
21.	MEVKA	47	20.290	42.051	25.407
22.	OKA	40	24.196	67.614	24.636
23.	ORAN	41	16.353	77.091	24.623
24.	SERKA	45	13.072	164.889	25.997
25.	TRAKYAKA	60	28.818	63.035	35.257
26.	ZAFER	45	37.080	164.535	30.818
TOPLAM		1.247	1.103.009	3.096.122	820.080

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2023) Kalkınma Ajansları 2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu'ndaki veriler kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bölgesel kalkınma ajansı hizmetleri uzman personel ve destek personeli eliyle yürütülmektedir. 2022 yılında tüm kalkınma ajanslarında istihdam edilen uzman personel sayısı 408 ve yatırım destek ofisi uzman personel sayısı 256 olmak üzere toplam uzman personel sayısı 664'tür. Bölgesel kalkınma ajansları arasında en fazla uzman personeli bulunan ajanslar ANKARAKA ve İSTKA'dır. (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023). Ancak Tablo 2'de görüleceği üzere toplam personel sayısı en fazla olan bölgesel kalkınma ajansı DOKA'dır. Ajansın toplam 69 personeli bulunmakla birlikte bunlardan 28'i uzman personel statüsündedir. Tabloda da görüleceği üzere DOKA'yı toplam personel sayısı 62 olan DİKA takip etmektedir. DİKA da istihdam edilen uzman personel sayısı ise 21'dir.

Bölgesel kalkınma ajanslarının yerel pay bütçe gelir miktarı hesaplanırken il özel idarelerinden aktarılan paylar, belediyelerden aktarılan paylar ile sanayi ve ticaret odalarından aktarılan paylar toplanmıştır. Bu kapsamda

genel bir değerlendirme yapıldığında özellikle büyükşehir belediyelerinin bulunduğu bölgelerde faaliyet yürüten bölgesel kalkınma ajanslarına belediyelerden aktarılan paylar diğer bölgesel kalkınma ajanslarına göre daha yüksektir. Tablo 2’de de görüleceği üzere yerel pay bütçe geliri miktarı en yüksek olan ilk üç ajans, sırasıyla İSTKA, ANKARAKA ve MARKA’dır. En düşük olan üç bölgesel kalkınma ajansı ise sırasıyla BAKKA, KUZKA ve SERKA’dır.

Bölgesel kalkınma ajanslarının toplam geliri, genel bütçe toplamı, il özel idarelerinden aktarılan paylar, belediyelerden aktarılan paylar, sanayi ve ticaret odalarından aktarılan paylar, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası fonlardan sağlanan kaynaklar, faaliyet gelirleri, destek ödemelerinden iadeler ile diğer gelirlerin toplanması ve bu miktardan ret ve iadelerin çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. 2022 yılında KARACADAĞ ajansının en yüksek toplam gelir bütçe miktarına sahip olduğu görülmektedir. KARCADAĞ’ı, FKA ve DAKA takip etmektedir. Toplam gelir bütçe miktarı en düşük olan bölgesel kalkınma ajansının BAKKA olduğu görülmektedir.

Genel hizmet giderleri, personel giderleri ve diğer genel hizmet giderlerinin toplamından oluşmaktadır. Tablo 2’de genel hizmet giderleri en yüksek olan bölgesel kalkınma ajansının İZKA olduğu ve sonrasında ANKARAKA’nın geldiği görülmektedir. Genel hizmet gideri en düşük olan bölgesel kalkınma ajansının ise KUZKA olduğu görülmektedir.

Tablo 3

Analiz Çıktı Tablosu

	Kalkınma Ajansları	Yerel Pay Bütçe Geliri Gerçekleşme Miktarı (Bin TL)	Genel Yönetim Hizmetleri Dışındaki Tüm Gider Gerçekleşmelerinin Miktarı (Bin TL)
1.	AHİKA	28.821	36.505
2.	ANKARAKA	83.024	31.688
3.	BAKA	39.592	38.553
4.	BAKKA	8.552	15.988
5.	BEBKA	38.649	21.523
6.	ÇKA	36.952	38.597
7.	DAKA	16.602	140.084
8.	DİKA	15.908	94.250

9.	DOĞAKA	42.261	25.828
10.	DOKA	28.202	38.387
11.	FKA	25.811	119.711
12.	GEKA	29.784	20.692
13.	GMKA	22.119	17.967
14.	İKA	25.415	90.648
15.	İSTKA	180.519	96.114
16.	İZKA	55.391	5.831
17.	KARACADAĞ	21.888	196.095
18.	KUDAKA	11.936	47.603
19.	KUZKA	7.267	20.965
20.	MARKA	55.732	32.448
21.	MEVKA	20.908	27.870
22.	OKA	30.941	39.512
23.	ORAN	15.297	32.284
24.	SERKA	20.904	55.905
25.	TRAKYAKA	20.752	8.896
26.	ZAFER	32.627	53.620
TOPLAM		915.854	1.347.564

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2023) Kalkınma Ajansları 2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu'ndaki veriler derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bölgesel kalkınma ajanslarının gelirleri bütçe ve gerçekleşme olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Analizde çıktı olarak gerçekleşme miktarları baz alınmıştır. Tablo 3'te görülebileceği gibi, yerel pay bütçe geliri gerçekleşme payı en yüksek olan ajans **İSTKA'dır. İSTKA'dan** sonra en yüksek yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarına sahip bölgesel kalkınma ajansları ANKARAKA ve MARKA'dır. Bu durumda Tablo 2'ye referansla bütçe ve gerçekleşme arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle yerel pay bütçe geliri miktarı en yüksek olan ilk üç ajans aynı zamanda yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarı en yüksek olan ilk üç ajanstır.

Kalkınma ajansları giderlerinde öngörü ve gerçekleşme miktarları belirtilmektedir. 2022 yılında genel yönetim hizmet giderleri dışındaki tüm gider gerçekleştirmelerinin miktarı en yüksek olan kalkınma ajansları sırasıyla KARACADAĞ, DAKA, ve FKA'dır.

Kamu kurum ve kuruluşlarının teknik verimliliğini ölçmek ve karşılaştırmak amacıyla geliştirilen veri zarflama analizi, doğrusal programlama

premsiplerine dayanan ve girdiyi çıktıya dönüştürüp kuruluşların görel verimliliğini ölçmek için tasarlanmış olan bir tekniktir (Charnes, vd.,1978). Birçok girdi ve çıktının bulunduğu düzlemde görel olarak verimliliği hesaplamada uygulanan ideal yöntemlerden biridir. Bu çalışma sonucunda veri zarflama analizi kapsamında yer alan 26 bölgesel kalkınma ajansının görel etkinlikleri hesaplanmıştır. Belirlenen girdi (4) ve çıktı (2) kümelerinin analiz sonucuna göre, en etkin bölgesel kalkınma ajansları; DAKA, GEKA, İKA, İSTKA, İZKA, KARACADAĞ, MEVKA, OKA ve SERKA olduğu görülmüştür. Bölgesel kalkınma ajanslarının etkinlik değeri ortalaması 0.865 olurken 12 bölgesel kalkınma ajansının bu ortalamanın altında etkinlik değeri aldığı görülmektedir.

Tablo 4

Türkiye Geneli 2022 Yılında Kalkınma Ajanslarının Etkinlik Değerleri

Kalkınma Ajansı		Etkinlik Değeri
1.	AHİKA	0.790
2.	ANKARAKA	0.740
3.	BAKA	0.996
4.	BAKKA	0.846
5.	BEBKA	0.962
6.	ÇKA	0.892
7.	DAKA	1
8.	DİKA	0.800
9.	DOĞAKA	0.814
10.	DOKA	0.752
11.	FKA	0.897
12.	GEKA	1
13.	GMKA	0.671
14.	İKA	1
15.	İSTKA	1
16.	İZKA	1
17.	KARACADAĞ	1
18.	KUDAKA	0.977
19.	KUZKA	0.718
20.	MARKA	0.569
21.	MEVKA	1
22.	OKA	1
23.	ORAN	0.742
24.	SERKA	1
25.	TRAKYAKA	0.539
26.	ZAFER	0.793

Ortalama = 0.865

Kaynak: Araştırmada elde edilen bulgulara göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkiye’de bulunan 26 kalkınma ajansının; yerel pay bütçe miktarı, toplam gelir bütçesi miktarı, personel sayısı, genel yönetim hizmet giderleri, yerel pay bütçe geliri gerçekleşme miktarı ve genel yönetim hizmetleri dışındaki tüm gider gerçekleşmesinin miktarları dikkate alınarak verimlilik ve etkinlik analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda en verimli olan kalkınma ajanslarının Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Güney Ege Kalkınma Ajansı, İpekyolu Kalkınma Ajansı, İstanbul Kalkınma Ajansı, İzmir Kalkınma Ajansı, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Mevlâna Kalkınma Ajansı, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Serhat Kalkınma Ajansı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, 26 bölgesel kalkınma ajansından 12’sinin etkinlik ortalamasının altında kaldığı görülmüştür.

Araştırma kapsamında her kalkınma ajansı içerisinde bulunan il sayısının farklı olması, bu illerde büyükşehir belediyesinin bulunup bulunmaması veya benzer şekilde il özel idaresinin bulunup bulunmaması yerel pay bütçe gelir miktarını doğrudan etkilemektedir. Özellikle büyükşehir belediyesi olan yerlerde faaliyet gösteren bölgesel kalkınma ajanslarının yerel pay bütçe gelirlerinin diğerlerine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Toplam bütçe miktarının ise yerel pay bütçe miktarından etkilenmediği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak özellikle yeni bölgeselcilik yaklaşımı kapsamında yoğunlukla yerel kaynaklarla finanse edilen ve bu kaynakları etkin ve verimli kullanabilen bölgesel kalkınma anlayışının benimsenmesine ihtiyaç olduğu vurgulanmalıdır. Bu kapsamda özellikle yerel ve bölgesel kalkınma projelerinde, kalkınma ajanslarının koordinasyonu sağlayan, teknik destek sunan, teşvik ve hibeler konusunda bilgi sağlayan ve süreçleri kolaylaştıran bir görev üstlenmesinin kalkınmaya katkı sunacağı öngörülebilmektedir. Bu kapsamda bölgesel kalkınma ajanslarının genel yönetim hizmetleri dışındaki tüm gider gerçekleştirmelerinin miktarı önemli bir veri sunmaktadır. Ajansların plan, program ve proje hizmetleri sunması, araştırma ve geliştirme faaliyetleri yürütmesi, tanıtım ve eğitim hizmetleri gerçekleştirmesi kaynakların daha etkin ve verimli kullanılmasına katkı sağlayabilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Akpınar, R. ve Keskin, R. (2018). Zafer Kalkınma Ajansı'nın Manisa ekonomisine katkısı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 207-226.

Berber, M., & Çelepçi, E. (2005). Türk bölgesel kalkınma politikalarında yeni arayışlar: Kalkınma ajansları ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*.

Bowlin, W. F. (1998). Measuring performance: An introduction to data envelopment analysis (DEA). *The Journal of Cost Analysis*, 15(2), 3-27.

Bulmuş, G., & Polat, E. (2020). Yeni bölgeselcilik yaklaşımı ve bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye bölgesel planlama uygulamasına etkileri. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 5(2), 293-308.

Cankorkmaz, Z. (2011). Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları ve bu ajanslara yönelik eleştiriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 113-138.

Charnes, A., Cooper, W. W. and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operations Research*, 2(6), 429-444.

Cooper, W. W., Seiford, L. M. and Zhu, J. (2011). Handbook on data envelopment analysis: History, models, and interpretations. *International Series in Operations Research & Management Science*, 164, 1-39.

Cook, W. D. and Seiford, L. M. (2009). Data envelopment analysis (DEA) – Thirty years on. *European Journal of Operational Research*, 192, 1–17.

Çetin, İ. ve Sevüktekin, M. (2016). Türkiye’de gelişmişlik düzeyi farklılıklarının analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 39-61.

Demir, E. (2016). *Bölgesel kalkınmanın finansmanında kalkınma ajanslarının rolü: Daka örneği* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum).

Depren, Ö. (2008). *Veri zarflama analizi ve bir uygulama* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul).

Dikmetaş, E. (2008). Sağlık kurumlarında verimlilik ve veri zarflama analizi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 55-77.

Eryılmaz, B. (2019). Yönetimin ilkeleri. S. Sözen (Ed.), *Kamu yönetimi kitabı* içinde. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Eryılmaz, B. ve Tuncer, A. (2013). Avrupa Birliği uyum sürecinde bölgesel kalkınma politikaları: Bölgesel kalkınma ajansları ve Türkiye uygulaması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 165-189.

Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 120(3), 253-290. <https://doi.org/10.2307/2343100>

Kırankabeş, M. C. (2013). Yeni bölgesel kalkınma politikasının yerel aktörleri olarak kalkınma ajanslarının etkinliğinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 253-268.

Kocakoç, İ. D. (2003). Veri zarflama analizindeki ağırlık kısıtlamalarının belirlenmesinde analitik hiyerarşi sürecinin kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-12.

Lemos, C. A. A., Lins, M. P. E., and Ebecken, N. F. F. (2005). DEA

implementation and clustering analysis using the K-means algorithm. In *Data Mining VI* (WIT Press). Brazil.

Okursoy, A. ve Tezsürücü, D. (2014). Veri zarflama analizi ile görelî etkinliklerin karşılaştırılması: Türkiye'deki illerin kültürel göstergelerine ilişkin bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(2), 1-18. <https://doi.org/10.18657/yecbu.92031>

Özen, Ş. (2019). Yönetim biliminin gelişimi. D. Bingöl (Ed.), *Yönetim ve organizasyon kitabı* içinde. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Özmen, F. (2004). *Yeni bölgecilik anlayışı ve kalkınma ajansları* (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Isparta).

Özmen, F. (2008). AB sürecinde Türkiye'de bölgesel kalkınma ajanslarının karşılaşılabilecekleri temel sorun alanları. *SDÜ İİBF Dergisi*, 327-340.

Prokopenko, J. (2011). *Verimlilik yönetimi: Uygulamalı el kitabı* (O. Baykal, N. Atalay ve E. Fidan, Çev.). Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

Parlak, B. (2011). *Kamu yönetimi sözlüğü*. MKM Yayıncılık.

Sarı, Z. (2015). *Veri zarflama analizi ve bir uygulama* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara).

Şahin, Y. ve Koçak, İ. (2022). Düzey 2 bölgelerinde faaliyet gösteren kalkınma ajanslarının performans etkinliği: Veri zarflama analizi. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 28-41.

Şimşek, A. (2013). *Kalkınma ajanslarının performans ölçümü* (Yayınlanmış uzmanlık tezi Kalkınma Bakanlığı, Ankara).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). *Kalkınma ajansları 2020 yılı genel faaliyet raporu*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *Kalkınma ajansları 2022 yılı genel faaliyet raporu*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Tarı, R., Pehlivanoglu, F., and Özbilgin, M. (2017). Efficiency measurement of regional development agencies in Turkey by using data envelopment analysis (DEA). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 47-78. <https://doi.org/10.24988/deuuiibf.2017322553>

Ünsal, A. ve Sülkü, S. N. (2020). Bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinin

belirlenmesi ve karşılaştırılması: Türkiye örneği. *Bilig*, 95, 177-209. <https://doi.org/10.12995/bilig.9508>

Yükçü, S. ve Atağan, G. (2010). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.

Zavalsız, Ş. ve Ateş, H. (2020). Düzce ili sosyal kalkınma projelerinin etkinlik ve verimliliğinin değerlendirilmesi projesi, bir kamu hizmeti olarak sosyal kalkınma projesinin etkinlik ve verimliliği Düzce örneği. Z. Dağlı (Ed.), *Sosyal kalkınma projeleri kitabı* içinde (s. 171-179). Nobel Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2006, 8 Şubat). 5449 sayılı kalkınma ajanslarının hizmetlerine ilişkin kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5449.pdf>

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Nükleer Silahların Gölgesinde Keşmir Meselesinin Çözüm Senaryoları

Resolution Scenarios of the Kashmir Issue in the Shadow of Nuclear Weapons

Kaan KILIÇ

Dr.,
Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk
Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, İstihbarat
Çalışmaları Anabilim Dalı,
kaanklc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7926-1662

Cilt / Issue: 12(1) 183-214

Geliş Tarihi: 11.03.2024

Kabul Tarihi: 13.02.2025

Atf: Kılıç, K. (2025). Nükleer silahların gölgesinde Keşmir meselesinin çözüm senaryoları. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 183-214. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1451080>.

Öz

Keşmir meselesi, Hindistan ve Pakistan'ın kuruluşundan itibaren uluslararası kamuoyunu en çok meşgul eden konulardan birisidir. Keşmir nedeniyle iki ülke defalarca karşı karşıya gelmiş ve gerçekleşen konvansiyonel savaşlar, Hindistan'ın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. İki ülkenin nükleer silahlara sahip olması ile dünya kamuoyu yaşanan çatışmalarda daha tedirgin hale gelmiştir. Çalışmanın temel iddiası, Keşmir'de çözümün 1949 tarihinde kurulan Ateşkes Hattı'nın Hindistan ve Pakistan arasında kalıcı sınır olarak kabul edilmesiyle sağlanacağıdır. Nükleer silahlara sahip olan iki devletin arasında bağımsız bir Keşmir devletinin kurulması, kurulsun bile varlığını uzun süre muhafaza etmesi düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Çalışmanın destekleyici iddiası, iki ülkenin nükleer silahlara sahip olması ile geniş çaplı konvansiyonel savaşların yerini sıkça yaşanabilecek sınır çatışmalarına bırakacağıdır. Bu iddiayı test etmek amacıyla ilk önce iki devletin Keşmir'i ele geçirmek amacıyla yaptığı savaşlar tarihsel perspektiften ele alınacak, daha sonra iki ülkenin nükleer silah elde etme süreçleri incelenecektir. Nükleer silahların elde edilmesinden sonraki sürecin ele alınmasıyla birlikte çalışmanın üçüncü bölümünde ise Keşmir'de muhtemel çözüm senaryoları tartışılacaktır. Çalışmada açık kaynaklardan verilerin yanı sıra ABD tarafından gizliliği kaldırılan istihbarat belgeleri de kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Pakistan, Keşmir, Nükleer Silah, Plebisit

Abstract

The Kashmir has been one of the issues that has most preoccupied the international public since the establishment of India and Pakistan. The two countries have clashed many times over Kashmir, and conventional wars

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

have resulted in India's superiority. With the two countries having nuclear weapons, world public opinion has become more anxious about the conflicts. The main claim of the study is that the solution in Kashmir, will be supplied by accepting the Ceasefire Line established in 1949 as a permanent border between India and Pakistan. It seems unlikely that an independent Kashmir state will be established between two states that have nuclear weapons. And even if it is established, it will not maintain its existence for a long time. The supporting claim of the study is that because of the two countries have nuclear weapons, large-scale conventional wars will be replaced by frequently seen border conflicts. In order to test this claim, firstly, in the light of historical perspective, the wars between the two states to seize Kashmir, will be discussed. And then, the processes of the two countries to have nuclear weapons will be examined. In the third part of the study, along with the process after the acquisition of nuclear weapons, possible solution scenarios in Kashmir will be discussed.

Keywords: India, Pakistan, Kashmir, Nuclear Weapons, Plebiscite.

Extended Abstract

Kashmir has been one of the most critical conflict areas since the establishment of India and Pakistan. The problematic division of India after World War II is the pivotal source of conflicts in the region. With the withdrawal of the British, Indian lands were divided into a Pakistan consisting of East and West Pakistan, and India, a member of the "British Commonwealth". The principalities within India were given the authority to decide which country they would join. One of these principalities was the principality of Kashmir. Kashmir, whose population is predominantly Muslim, was ruled by a Hindu Maharaja. Kashmir became one of the most important unresolved problems as the Maharaja could not decide which country to join, pursued the ideal of an independent Kashmir, and eventually the conditions led to the accession to India. The fact that Pakistani tribes went to the region to put pressure on the Hindu Maharaja caused the Maharaja to request military support from India. With the annexation of Kashmir to India, India and Pakistan came face to face and as a result of the war, the UN decided to establish a ceasefire line and hold a plebiscite in Kashmir. However, one of the conditions of the plebiscite is that Pakistani armed forces withdraw from the region and enough Indian soldiers remain in the region to ensure security. Since Pakistan did not withdraw its armed

forces and India pointed out these forces as a threat, the conditions for holding a plebiscite in the region, could not be realized.

There have been many conflicts between the two countries over Kashmir, and India won the conventional wars. Because of the two countries having nuclear weapons conventional wars were replaced by frequent border conflicts. According to the NPT agreement, countries that tested nuclear weapons until January 1, 1967, gained the right to possess nuclear weapons. By this date, the fact that the UK, USA, France and the USSR, as well as China, had conducted nuclear weapons tests made India uneasy, and India started the initiatives to acquire nuclear weapons. India, which initially developed nuclear technology for peaceful purposes and received support from countries such as the USA and Canada, did not sign the NPT agreement and conducted its first nuclear weapons test in 1974. India's acquisition of nuclear weapons made Pakistan worry, and Pakistan, which was currently at a conventional disadvantage against India, tried to correct this imbalance by acquiring nuclear weapons. In addition to the USA and Canada, China is also influential in the development of Pakistan's nuclear technology. China supported Pakistan's nuclear development to balance India in Southeast Asia. As a result, when Pakistan tested nuclear weapons in 1998, it was understood that both India and Pakistan had nuclear weapons. The Kargil War in 1999 caused panic in the world because the two countries had nuclear weapons, and the war came to an end in a short time because of international pressure. It appears there was no large-scale conventional war between the two countries after the war in 1971.

Considering the possible scenarios for the solution to the Kashmir issue in the current conjuncture, it is considered that the least likely is the establishment of an independent Kashmir state. It seems unlikely that an independent Kashmir state will be established between two states that have nuclear weapons. And even if it is established, it will not maintain its existence for a long time. Another scenario regarding Kashmir is the implementation of the plebiscite decision taken after the First Kashmir War. However, for this decision to be implemented, Pakistan must withdraw its paramilitaries from the region and India must maintain a limited number of security forces. The main claim of the study is that the solution in Kashmir will be supplied by accepting the Ceasefire Line established in 1949 as a permanent border between India and Pakistan. Within these borders, it would be better for humanity if both Pakistan and India displayed a government that

respects human rights and uses their resources for the welfare of the people. The supporting claim of the study is that because the two countries have nuclear weapons, large-scale conventional wars will be replaced by frequently seen border conflicts. To test this claim, firstly, in the light of historical perspective, the wars between the two states to seize Kashmir, will be discussed. And then, the processes of the two countries to have nuclear weapons will be examined. In the third part of the study, along with the process after the acquisition of nuclear weapons, possible solution scenarios in Kashmir will be discussed. In addition to data from open sources, intelligence documents declassified by the USA will also be used in the study.

Giriş

Yaklaşık iki milyar kişinin yaşadığı Güney Asya, nüfus yoğunluğu bakımından dünyanın en yoğun bölgesidir. Bölgenin içerisinde birbirinden farklı kültürlere sahip birçok millet yaşamaktadır. Bölgenin önemli ülkelerinden olan Hindistan ve Pakistan, uzun bir süre boyunca İngiliz egemenliği altında kalmış ve 1947 yılında kusurlu bir sınır ayırma yöntemiyle bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra ortaya çıkan sorunlar, bu iki devletin dış politikasının şekillenmesinde önemli etkenlerden olmuştur. İngilizlerin bölgeye gelmesine kadar bir arada yaşayan Müslüman ve Hindular, İngilizlerin Hint yarımadasını işgal etmesinden itibaren farklılıkların körüklenmesi ile birbirlerine düşman hale gelmiştir. İngilizlerin yarımadayı terk etmesiyle birlikte Hindistan ve Pakistan, başta Keşmir olmak üzere birçok sorunlu konuda karşı karşıya gelmiştir. Fiili olarak üç parçaya bölünmüş olan Keşmir, Pakistan, Hindistan ve Çin tarafından kontrol edilmektedir.

Şekil 1

Keşmir Haritası

Kaynak: BBC News Türkçe Resmi İnternet Sitesi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49234725> Erişim: 03.02.2025.

1947 yılındaki Hindistan-Pakistan Savaşı sonrası ikiye bölünen Keşmir'in batısında kalan topraklar Pakistan'ın kontrolüne girmiş ve bu bölge Azad Keşmir olarak bilinmektedir. Doğuda kalan topraklar ise Hindistan tarafından yönetilmekte olup bölge Cammu Keşmir olarak adlandırılmaktadır. Keşmir'de varlık gösteren üçüncü devlet ise Çin'dir. 1962 yılında Hindistan ve Çin arasındaki savaştan sonra bölgedeki toprakların bir kısmı Çin'in kontrolüne girmiş ve bu bölgeye Aksay Çin adı verilmiştir. Shaksgam Vadisi ise 1963 yılında Pakistan tarafından Çin'e devredilmiştir. Hindistan, iki bölgenin de (Aksay Çin ve Shaksgam Vadisi) Keşmir'in bir uzantısı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Çin, Keşmir sorununda taraflardan birisi haline gelmiştir. Ancak bu çalışmada Keşmir sorunu, Hindistan ve Pakistan arasındaki hususların ele alınması suretiyle işlenecektir.

Hindistan ve Pakistan arasındaki rekabet ve düşmanlık onlarca yıldır süregeldiği gibi Hindistan'ın nükleer silah elde etme arzusu, Pakistan'ın da nükleer silah elde etmek için araştırmalar yapmasına neden olmuş ve iki ülke nükleer silah elde etme yarışına girişmiştir. Nükleer silahların mutlak bir mahvoluş getireceğini iddia eden nükleer kötümserler olduğu gibi nükleer silahlar sayesinde konvansiyonel savaşların önleneyeceğini düşünen nükleer optimistler de bulunmaktadır. Çalışmanın temel tezi, Keşmir'de çözümün, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1949 tarihinde kurulan Ateşkes Hattı'nın Hindistan ve Pakistan arasında kalıcı sınır olarak kabul edilmesiyle sağlanacağıdır. Nükleer silahlara sahip olan iki devletin arasında bağımsız bir Keşmir devletinin kurulması, kurulsun da varlığını uzun süre muhafaza etmesi düşük ihtimal olarak gözükmektedir. Çalışmada bu tezi test etmek amacıyla Hindistan ve Pakistan'ın arasındaki sorunlar "Keşmir meselesi" özelinde ele alınacaktır. Çalışmanın destekleyici iddiası, iki ülkenin nükleer silahlara sahip olması ile geniş çaplı konvansiyonel savaşların yerini sıkça yaşanabilecek sınır çatışmalarına bırakacağıdır. Çalışmanın ilk kısmında tarihsel açıdan Keşmir meselesinin gelişimi işlendikten sonra, nükleer silahların ortaya çıkması ile konvansiyonel savaşların yerini, sınır çatışmalarına bırakmasıyla ilgili süreç ele alınacaktır. Çalışmanın son kısmında, Keşmir sorunundaki muhtemel çözüm senaryoları incelenecektir. Çalışmada elektronik kaynaklar, süreli yayınlar, kitaplar ve açık kaynaklardan derlenen bilgilerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency- CIA) tarafından yayımlanan istihbarat belgelerinden de faydalanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak süreç analizi ve nitel veri analizi tercih edilmiştir.

Keşmir Meselesinin Arka Planı

Keşmir’de yaşanan çatışmaların ve huzursuzlukların kökeni 19. yüzyılın ortalarına kadar dayanmaktadır. İngilizler ile Sihler arasında yaşanan çatışmaların ertesinde imzalanan 1846 tarihli “*Amritsar Antlaşması*” sonrası (Erdal, 2018, s. 87), Hindu Gulab Singh, Keşmir’i İngiliz East India Company’den belirli bir ücret karşılığında satın almıştır (Duman, 2019, s. 1511) ve nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Keşmir, Hindu Mihrace tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Hindu Mihrace’nin baskısı altında yaşayan Müslüman topluluklar, yer yer ayaklansalar da hürriyetlerini elde edebilecek bir kuvvet ortaya koyamamışlardır.

II. Dünya Savaşının ardından İngiliz kolonilerinin içerisinde yaşayan toplulukların ayaklanması neticesinde Hindistan ve Pakistan bağımsızlıklarını kazanmış ve Keşmir meselesi iki ülke arasında bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sorunun nedenlerini anlayabilmek amacıyla iki ülkenin bağımsızlıklarına giden süreç ve akabinde sorunlu olarak sınırların belirlenmesi ile ilgili detayların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler, sadece Hintlilerden meydana gelen bir kuvvet oluşturmuş ve Hintlileri Ortadoğu’daki cephelerde kullanmıştır. Bu kuvvetin teşkil edilmesinin bir karşılığı olarak İngiltere, bazı eyaletlerdeki sınırlı yetkileri, o bölgenin halkı tarafından seçilen yerlilere bırakma kararı almıştır (Armaoğlu, 2019, s. 503). İngilizlerin vermiş olduğu bu yetkiler, Hindistan halkı tarafından yeterli bulunmamış ve halihazırda var olan bağımsızlık hareketi, Hinduların lideri Mahatma Gandhi ve Müslümanların lideri Muhammed Ali Cinnah önderliğinde daha da genişlemiştir (Armaoğlu, 2019, s. 503). Bağımsızlık hareketinin ivmesini kontrol altında tutmak isteyen İngiltere, 1935 yılında hazırladığı yeni anayasa ile eyaletlerdeki yönetim yetkilerini Hintli yöneticilere ve bakanlara bırakma kararı almıştır (Uçarol, 1987, s. 552). Aynı yıllarda Hindistan içerisinde yaşayan Müslümanlar tarafından, Hint kültürünün kendi kültürlerini ve özgürlüklerini zedelediği, birlikte yaşamın artık mümkün olmadığı ve bu yüzden Hindistan’daki Müslümanların kendilerine ait bir devlet kurmaları gerektiği fikri güçlü bir şekilde dillendirilmiştir (İlahi, 2003, s. 78). 23 Mart 1940 yılında Lahor’da toplanan “Müslümanlar Birliği Cemiyeti Kongresi”, Hindulardan bağımsız bir Pakistan Devleti kurulmasını kararlaştırmışlardır (Uçarol, 1987, s. 552).

II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Hindistan üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşeterek, hükümetin de yerli halk arasından seçilen

kişilerden olabileceğine karar vermiştir. Ancak bu hakkı tanırken Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarını da kendi elinde tutmaya gayret etmiş ve savaş sonrası Hindistan'a bağımsızlık verileceğini deklare etmiştir (Armaoğlu, 2019, s. 503). II. Dünya Savaşı sonrası başlayan dekolonizasyon süreciyle birlikte birçok ulus bağımsızlığını kazanırken Hindistan ve Pakistan da 1947 yılında bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu iki ülkenin kuruluşunda sınırlar, İngiltere'nin sınırların belirlenmesi konusundaki komisyonun başkanı olarak atadığı Sir Cyrill Radcliffe tarafından, beş hafta gibi kısa bir süre içerisinde belirlenmiştir (Bonney, Maini ve Malik, 2012, s. 2). Radcliffe'in belirlediği sınırlara göre İngiltere, Hindistan'ı, Doğu Pakistan'ı da içeren bir Pakistan İslam Cumhuriyeti ile "İngiliz Uluslar Topluluğu" içerisinde bulunacak olan bağımsız bir Hindistan olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Bonney, Maini ve Malik, 2012, s. 2). Hindistan Başbakanı Nehru, Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı çıkmıştır. Nehru'ya göre Hindistan'ın içerisinde yaşayan Müslümanlar etnik olarak farklı bir yapıda değil, sadece "Müslüman Hintliler"dir. Hindistan'daki Müslümanlar, Budistler, Shistler, Jainistler ve Hristiyanlar, hep birlikte Hint kültürünü oluşturmaktadır ve bu nedenle Pakistan diye ayrı bir devlet kurmak yanlıştır (Shungur, 1995, 4). Nehru, Hindistan içerisinde yaşayan bir Müslüman ya da Hristiyan'ın yurtdışında bir ülkeye gittiğinde Müslüman Hintli ya da Hristiyan Hintli şeklinde tanımlanacağını ileri sürmektedir (Nehru, 1989, s. 62). Dolayısıyla Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına gösterilen gerekçenin sadece dini bir gerekçe olduğunu etnik açıdan bir mana taşımadığını düşünmektedir. Öte yandan Cinnah'a göre ise Birleşik Hindistan sadece ve sadece Hintlilerin ana yurdu olabilir, Müslümanlar için Birleşik Hindistan'da hür bir şekilde yaşamak mümkün değildir (Shungur, 1995, s. 4). Cinnah'ın bu görüşüne karşın Nehru, Müslümanlar ve diğer topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların İngiltere tarafından kışkırtıldığını düşünmektedir ve bir arada yaşamamak için bir sebep olmadığını iddia etmektedir (Ataöv, 1960, s. 198). Sonuç itibarıyla Hindistan ve Pakistan İslam Cumhuriyetinin (Doğu ve Batı Pakistan olmak üzere tek bir Pakistan İslam Cumhuriyetinden bahsedilmektedir.) kurulmasıyla birlikte, o güne kadar dünya üzerinde görülen en büyük göç hareketliliklerinden biri yaşanmıştır. Hindistan'ın içerisinde yaşayan birçok Müslüman, Doğu'ya ve Batı'ya doğru hareket ederken, bu bölgelerde yaşayan Hintlilerin birçoğu da Hindistan'a doğru hareket etmiştir. Greene'nin iddiasına göre neredeyse 12 milyon insan bu göç hareketliliğine katılmıştır (Greene ve College, 1966, s. 393).

Radcliffe planı doğrultusunda İngiltere, 563 Prensliği hangi ülkeye

katılacakları konusunda özgür bırakmıştır. Bu prenslikler içerisinde yer alan ve Hintli bir Mihrace tarafında idare edilen Keşmir'in statüsü ise Pakistan ve Hindistan arasındaki çatışmaların çıkış noktalarından birisini oluşturmaktadır. Keşmir bölgesi, daha evvel de değinildiği gibi, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan fakat yöneticisi Hindu Mihrace olan bir bölgedir. Başlangıçta Mihrace Mahara Hari Singh, Hindistan veya Pakistan'a bağlanmak yerine, bağımsız bir Keşmir Devleti kurabilmek için zaman kazanmanın çarelerini aramaktaydı (Güler, 2017, s. 2). Mihrace'nin izlediği zaman kazanma politikasından dolayı Keşmir'in Hindistan'a bağlanacağını düşünen Pakistanlılar, Keşmir'e asker sevk ederek bölgeyi kontrol altına almaya çalışmıştır (Armaoğlu, 2019, s. 504). Ancak bu hususu farklı anlatan kaynaklar da bulunmaktadır. Keşmir bölgesinde Mihrace'nin Keşmir'in bağımsız statüsünü devam ettirmek için Pakistan ve Hindistan ile anlaşmaya varmaya çalıştığı, Pakistan'ın bunu kabul etmesine karşın Hindistan'ın bunu kabullenemediği ve Mihraceyi baskı altında tutarak bölgeyi ilhak ettiği, akabinde de Mihrace'yi Pakistan'ın sevk ettiği birliklerden korumak için Keşmir'e asker sevk ettiğini ileri süren kaynaklar da mevcuttur (Toker, 2019, s. 1511). Hindistan'ın iddialarına göre ise Pakistanlı aşiretlerin bölgeye işgal amacıyla gelmesinden dolayı Mihrace Hindistan'dan yardım istemiş, bunun karşılığı olarak da Keşmir'in Hindistan'a ilhakını içeren belgeyi "gönüllü" bir şekilde imzalamıştır (Bayram, 2021, s. 228). Keşmir'in Hindistan'a katılmasına müteakip bölgede başlayan çatışmalar, 1948 yılında Pakistan ve Hindistan arasında savaşa dönüşmüştür. Birleşmiş Milletler'in (BM) müdahil olmasıyla¹ son bulan çatışmalar neticesinde Pakistan, Keşmir'in üçte birini ele geçirmiş fakat toprakların büyük bir kısmı Hindistan'ın elinde kalmıştır (Armaoğlu, 2019, s. 504).

BM tarafından alınan 13 Ağustos 1948 tarihli 47 sayılı karar ve 14 Mart 1950 tarihli 80 sayılı kararlara göre, Ateşkes Hattı'nın kurulması (Ceasefire Line), Pakistan birliklerinin geri çekilmesi, yasa ve düzeni korumak için gereken asgari miktar dışındaki Hint askerlerinin Keşmir dışına çıkarılması ve Keşmir halkının iradesini belirlemek için BM denetimli bir plebisitin yapılması planlanmıştır (UN, 1948, ss. 4-6, UN, 1950, ss. 1-2). Ateşkes Hattı'nın kurulması için 27 Temmuz 1949 tarihinde Karaçi anlaşması imzalanmıştır. BM Hindistan- Pakistan Komisyonu'nun arabuluculuğunda imzalanan ve siyasi meselelerin gündem dışı tutulduğu anlaşmayla Keşmir bölgesindeki ateşkes sınırının planlanması hedeflenmiştir (Karachi Agreement, 1949, s. 1). Keşmir'de belirlenen Ateşkes Hattı'na göre hattın Batısında kalan

1 Bölgede BM temsilcileri gözlemci olarak bulunmaktadır.

topraklar (Azad Keşmir), Pakistan denetimine girerken Doğusunda kalan topraklar ise (Cammu Keşmir) Hindistan tarafından yönetilmiştir (Bayram, 2021, s. 228). Ateşkesin sağlanmasına karşın BM'nin bölgede plebisit yapılmasına yönelik kararını Pakistan kabul ederken, Hindistan ise çekimser kalmıştır. Hindistan, bölgedeki Müslüman nüfusun Pakistan tarafından manipüle edilebileceğini düşünerek bu plebisit kararını uygulamaya yanaşmamıştır (Greene ve College, 1966, s. 384). Hindistan'ın bu noktadaki temel argümanı, sahip olduğu rejimin seküler bir rejim olmasından ileri gelmektedir. Nehru'nun ifadelerinde değinildiği gibi Hindistan gerek Keşmir içerisinde yaşayan gerek ise Hindistan topraklarında yaşamını sürdüren Müslümanları, dini kimlik üzerinden değil vatandaşlık bağı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Pakistan ise Keşmir bölgesinde yaşayan Müslüman nüfusun (Keşmir'in %95'lik kısmı) tamamının Pakistan'a bağlanmak istediği ön kabulü ile hareket etmiştir. Netice itibariyle 1956 yılında Keşmir Kurucu Meclisi'nin almış olduğu kararla birlikte Keşmir'in Hindistan'a ilhak olduğu dünyaya duyurulmuş ve Hindistan, Keşmir'in devlet başkanlığı statüsünü iptal ederek Keşmir'e vali atamıştır (Karakaya ve Nazari, 2023, s. 16). Bu tarihe kadar plebisit uygulamasını, Pakistan'ın Keşmir'deki askeri uzantılarını gerekçe göstererek gerçekleştirilmeyen Hindistan, bu tarihten sonra da Keşmir'in kendi iç meselesi olduğu inancıyla hareket etmiştir.

Hindistan ve Pakistan'ın izlemiş oldukları dış siyaset, Keşmir meselesi üzerinden şekillenmiştir. Hindistan, kuruluşundan itibaren Soğuk Savaş boyunca bağlantısızlık ve bloksuzluk politikasını benimserken, Kongre Partisi'nin ideolojik yapısı nedeniyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) yakın bir mesafede durmuştur. Buna karşılık Pakistan ise Hindistan'ın SSCB ile olan münasebetine binaen, Batı Dünyasıyla sıcak ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiştir. Batı Bloğunun başat aktörü konumunda bulunan ABD, Pakistan'ın Güney Asya'da Komünizmi dengelemek için bir fırsat olabileceğini değerlendirerek, Pakistan dış politikasını destekler nitelikte adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Pakistan, Eylül 1955'te Bağdat Paktı'na dahil olmuştur. Pakistan'ın Bağdat Paktına katılımını takip eden günlerde Sovyet lider Kruşçev, Hindistan'ı destekleyen açıklamalarda bulunmuştur:

“Keşmir meselesi zaten Keşmir halkı tarafından çözümlenmiştir. Keşmir halkı kendisini Hindistan Cumhuriyetinin ayrılmaz bir parçası olarak telakki ediyor... Sovyet hükümeti Keşmir meselesinde Hindistan'ın politikasını desteklemektedir.”
(Rowland, 1962, s. 192).

Hindistan her ne kadar ideolojik olarak SSCB'ye yakın gözükse de Keşmir sorununun çözümü noktasında ikili görüşmeler yoluyla çözüme gidilmesine taraftar vaziyettedir. Pakistan ise Hindistan'ın sahip olduğu konvansiyonel güç üstünlüğünü dengelemek için sorunu, uluslararası arenada çözme taraftarıdır. Pakistan'ın sorunu uluslararası hale getirme çabaları bazı yazarlar tarafından, Pakistan'ın Hindistan merkezli bir dış politika izlediği, Hindistan'ın ise daha kompleks ve sadece bir ülkeyi dış politikasının merkezine oturtmadığı iddiasının ortaya atılmasına neden olmuştur (Mishra, 2005, s. 107). 1950lerin sonuna gelindiğinde Hindistan ve Çin'in ilişkilerinin Tibet özelinde bozulması, Hindistan ile sorunlar yaşayan iki ülke olan Çin ve Pakistan'ı birbirine yaklaştırmıştır. Öte yandan ABD'nin Komünist Çin tehlikesine karşı Hindistan'ı dengeleme aracı olarak kullanması, Pakistan tarafında endişe yaratmıştır (Armaoğlu, 2019, 504). Unutulmaması gereken bir nokta ise, bütün bu meselelerin 1962 yılındaki Küba Füze Krizi sonrası yaşanan Yumuşama (Detant) dönemine denk gelmesidir. Yumuşama döneminin etkileri ile ABD, SSCB ile yakın ilişkide bulunan Hindistan'ı Çin'e karşı desteklemekte bir sakınca görmemiştir (Armaoğlu, 2019, 504). ABD'nin göstermiş olduğu bu tavır, Pakistan'ı Çin'e daha da yakınlaştırmıştır. 1959 yılında yaşanan Tibet Krizi sonrası Çin ve Hindistan 1962 yılında savaşmıştır. Bu savaşın neticesinde Çin, Aksay Çin olarak adlandırılan Keşmir'in doğusundaki bölgeyi ele geçirmiş ve bu bölgenin Keşmir'e ait olmadığını Tibet'in bir uzantısı olduğunu iddia etmiştir (Erdal, 2018, s. 90). Yaşanan bu savaş sonrası Pakistan ve Çin'in, Hindistan'a karşı geliştirmiş oldukları yakın ilişkiler daha da pekişmiştir. Pakistan, Keşmir'de kontrol ettiği bölgelerden bir kısmını Çin'e vermiştir (Erdal, 2018, s. 91). Bu hareketin Pakistan ile Hindistan ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açtığını ifade etmek gayet tabiidir. Her fırsatta BM'nin plebisit kararını uluslararası arenada gündeme getiren Pakistan'ın, Hindistan'a karşı var olan konvansiyonel güçsüzlüğünü dengelemek için Çin'i yanına çekebilme adına Keşmir'in bir bölgesini vermesi bir tezattır. Öte yandan Çin, Hindistan ile olan husumeti nedeniyle Pakistan'ı desteklemektedir.

Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir nedeniyle yaşanan diğer savaş, 1965 yılında gerçekleşmiştir. Pakistan askerlerinin, Keşmir'de Hindistan'ın kontrolünde olan Kutch bölgesine girmesi ile savaşın fitili ateşlenmiştir. Konvansiyonel üstünlüğü ağır basan Hindistan bu savaşı da kazanmıştır. BM tarafından yayımlanan beş adet Güvenlik

Konseyi Kararı (209,210,211, 214 ve 215 sayılı kararlar)² sonrası taraflar yatışmış ve SSCB'nin arabulucu rolüyle 1966 yılında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bir araya gelerek barış antlaşması imzalamışlardır (Pakistan Institute of International Affairs, 1966, s. 82). Taşkent'te yayınlanan deklarasyona göre, iki devlet de sorunlarını barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt etmiş ve 5 Ağustos 1965'ten önceki mevzilerinde konuşlanmayı kabul etmişlerdir (Armaoğlu, 2019, s. 506). Pakistan'ın düzenlediği kronoloji kitapçığına göre, Hindistan'daki muhalif Praja Sosyalist Partisinin lideri Goray, varılan mutabakattan Hindistan'ın hiçbir şey kazanmadığını aksine savaştaki üstünlüğe rağmen Pakistan'a çok fazla taviz verildiğini iddia etmektedir. (Pakistan Institute of International Affairs, 1966, s. 82).

Hindistan ve Pakistan arasındaki en önemli sorunlardan bir tanesi de sınırı aşan sular meselesidir. Keşmir meselesinde Ateşkes Hattının bölgeyi ayırmasıyla birlikte İndus nehrinin konumu da bu iki ülkenin tartışmaların da kendine yer bulmuştur. İki ülkenin de sulama kaynaklarına ihtiyaç duyması nehrin stratejik önemini arttırmaktadır. Esasında İndus nehri Hindistan ve Pakistan ile birlikte Çin ve Afganistan'ı da ilgilienmektedir. Ancak İndus nehrinin Keşmir'in Hindistan'ın kontrolünde olan Cammu Keşmir bölgesinden doğması iki ülkenin su konusunda da Keşmir meselesi üzerinden karşı karşıya gelmelerine neden olmaktadır (Bayram, 2019, s. 36). 1960 yılına kadar su sorunu üzerinde anlaşamayan iki ülke Dünya Bankası'nın araya girmesiyle birlikte sınırı aşan sular konusunda bir anlaşmaya varabilmişlerdir (CIA, 1971, s. 5).³ 19 Eylül 1960'ta imzalanan "İndus Suları Anlaşması" ile çözülen bu mesele, bu tarihten itibaren iki devletin yaşadığı sorunların haricinde tutularak teknik bir mesele olarak tartışılmamıştır (CIA, 1971, s. 38).

İki ülkenin 1971 senesinde karşı karşıya gelmesi ise Keşmir meselesi yüzünden gerçekleşmemiştir. İngiltere'nin Hint yarımadasından çekilmesinden sonra, ikiye bölünen Birleşik Hindistan içerisinde kurulan Pakistan İslam Cumhuriyeti, Hindistan'ın doğusunda ve

2 Kararlar genel olarak çatışmaların durdurulması ve ateşkesin sağlanmasına yöneliktir. İlgili kararlara erişmek için bkz. Security Council Report. (2025). UN documents for Jammu and Kashmir: Security Council resolutions. *Security Council Report Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.02.2025, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir.

3 Sınırı aşan sularla ilgili CIA belgelerine yansıyanlarla ilgili bkz. Central Intelligence Agency. (1971). *Pakistan, India and Communist China: A change in relations*. Virginia, s. 5.

batısında, birbirlerine yaklaşık 1000 km mesafede bulunan iki parçadan teşkil olmuştur. Toprak bütünlüğünü sağlayamayan Pakistan'ın (ki sağlayabilmesi de pek rasyonel bir beklenti değildir), Doğu bölgelerinde zamanla başlayan kalkışmalar, Hindistan'ın olayları körüklemesiyle daha da büyümüştür. 1970 yılında Pakistan'da tartışılmaya başlanan yeni anayasa meselesi, tartışmanın çıkış noktası konumundadır. Doğu Pakistan'ın yetkilileri, Batı Pakistan'dan bağımsızlığı elde edebilecek tavizler istemektedir, Batı Pakistan'ın buna tavrı sert olmuş ve Pakistan'da bir iç savaş cereyan etmeye başlamıştır. Doğu Pakistan'daki Bangladeşli Müslümanlar, gördükleri baskılardan dolayı Hindistan'a sığınmak durumunda kalmıştır. Hindistan'ın böyle bir durumu öne sürerek Pakistan'ın içişlerine karışması, Pakistan tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Netice itibarıyla küçük sınır çatışmaları şeklinde başlayan olaylar, Pakistan'ın Hindistan'daki havalimanlarını bombalamasıyla savaşa dönüşmüştür. Dönemsel bir şans olarak Pakistan'ı aynı anda hem Çin hem de ABD desteklemiştir. Savaşın başladığı dönem, Çin ve ABD arasında Ping-Pong diplomasisinin⁴ başladığı bir zamana denk gelmiştir. Buna karşılık SSCB'nin desteklediği Hindistan, önceki savaşlarda olduğu gibi Pakistan'ı yine yenilgiye uğratmış ve Doğu Pakistan, Pakistan'dan bağımsızlığını ilan ederek Bangladeş adıyla uluslararası arenada yerini almıştır (Armaoğlu, 2019, s. 508). BM Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılmış olan 21 Aralık 1971 tarihli 307 numaralı kararlar tarafların daha önceden belirlenmiş Ateşkes Hattı'na çekilmeleri, ateşkesin sağlanması, mültecilerin evlerine gönüllü bir şekilde geri dönmesi için şartların temin edilmesi ve sorunun barışçıl yöntemlerle ele alınması çağrısında bulunulmuştur (UN Security Council, 1971, 307 Numaralı Karar, s. 1). Savaşın ardından 1972 yılında Simla Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Ateşkes Hattı olarak bilinen hattın adı Kontrol Hattı (Line of Control- LoC) olarak değişmiştir (Simla Agreement, 1972, Madde 4.). Antlaşmanın önemli bir diğer etkisi ise Hindistan ve Pakistan'ın sahip oldukları sorunları ikili görüşmeler ile çözme prensibi üzerine uzlaşmalarıdır. Bu uzlaşma neticesinde Hindistan, Keşmir Sorununun uluslararası bir hale gelmesinden ziyade ikili anlaşmalar yoluyla çözülmesi konusunda büyük bir zafer elde etmiştir (Tekir, 2021, 1125). Keşmir sorununu uluslararası platformlara taşımak için uğraşan, plebisit kararı için baskı yapan Pakistan için bu sonuç, Doğu Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması kadar ağırdır. Heymann'ın iddiasına göre Simla Antlaşması ile Hindistan'ın, BM tarafından diretilen plebisit kararına uyma

4 Bkz. Eckstein, R. (1993). Ping Pong diplomacy: A view from behind the scenes. *The Journal of American-East Asian Relations*, 2(3), 327-342.

zorunluluğu ortadan kalkmıştır (Heymann, 2003, ss. 162-163.).

Hindistan ve Pakistan'ın Nükleer Silah Elde Etme Süreci

1970'lerden itibaren iki ülke arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için, Hindistan ve Pakistan'ın nükleer enerji elde etme ve nükleer silah geliştirme sürecini anlayabilmek elzemdir. İki ülkenin nükleer silahları, hangi koşullar altında ve hangi motivasyonlar ile geliştirdikleri bilinmeden Keşmir meselesinin geleceği üzerine konuşmak, yanlış sonuçlara varılmasına neden olacaktır. Hindistan ve Pakistan özelinde nükleer silahları ele almadan evvel bu ülkelerin nükleer enerji alanında ilk atılımlarını yaptıkları sırada dünyadaki konjonktürden bahsetmek faydalı olacaktır.

Nükleer silahlar, yarattıkları tahribat nedeniyle geri sarılamaz yaralar açan ve konvansiyonel silahlara göre caydırıcılığı son derece yüksek olan sistemlerdir. ABD'nin II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın iradesini kırmak ve savaşı bitirmek için ilk kez kullandığı nükleer silahların tahribat kapasitesi, o günden bugüne kat kat artırmıştır. Nükleer silahların caydırıcılığını gören diğer ülkeler de bu silahlara sahip olmak için, nükleer programlar geliştirme yoluna gitmiş bu nükleer silahların "yatay yayılmasına" neden olmuştur (Kıbaroğlu, 2002, s. 3). Nükleer silahlara sahip olan devletlerin sayısındaki artış Waltz gibi nükleer silahların yayılmasını olumlu karşılayanlara göre, dünyada istikrarın sağlanması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilirken, Sagan gibi nükleer kötümserlere göre ise, yatay eksenli bir artış istikrarın sağlanmasını kolaylaştırmayacağı gibi dünyayı güvenlik açısından daha tehlikeli bir duruma düşürecektir. Waltz'un argümanı caydırıcılık teorisine dayanmaktadır (Abbasi, 2010, s. 1). Waltz'a göre devletlerin nükleer silaha sahip olması, nükleer savaşın maliyetleri ve sonuçları çok büyük olduğu için, aralarındaki savaş riskini azaltacaktır. Buna dayanarak Waltz, Hindistan ve Pakistan gibi yeni nükleer silah devletlerinin ortaya çıkmasının, sistem düzeyinde daha fazla istikrara yol açacağına inanmaktadır (Sagan, Waltz ve Betts, 2007, s. 136). Waltz, Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olmasının olası bir savaşı önleme açısından caydırıcı olduğunu iddia etmektedir (Waltz, 1995, s. 12). Sagan ise nükleer silahların daha fazla sayıda ülkeye yayılmasının, önleyici savaşların, krizlerin, istikrarsızlıkların ve nükleer kazaların olasılığını arttırdığı için dünya güvenliğini "daha kötü" etkileyeceğini savunmaktadır. Sagan, Hindistan ve Pakistan gibi devletlerin zayıf kurumsal organizasyon yapısına sahip oldukları için nükleer silahların kullanılması konusundaki sivil denetimin

sağlanmasının zor olduğunu iddia etmektedir (Sagan, 1994, s. 68). Görüldüğü gibi Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olmasını iki perspektiften açıklayabilmek mümkündür. Bunlardan ilki nükleer silahların, savaşları önlediğini öne süren nükleer caydırıcılık konsepti, diğeri ise nükleer silahların, önleyici savaşlara ve çatışmalara yol açacağını iddia eden istikrar-istikrarsızlık paradoksudur. Hindistan ve Pakistan açısından ele alınan bu bakış açılarını anlamlandırabilmek için iki ülkenin nükleer silah elde etme aşamaları ve bu silahları elde ettikten sonra aralarındaki ilişkileri incelemek gerekmektedir.

Nükleer silahların etkisini Japonya'da test eden ABD, nükleer silahlardan kurtulmak için girişimlere başlayan ilk ülke olmuştur. ABD Başkanı Eisenhower'ın 1953 yılında BM genel kurulunda yaptığı "Barış İçin Atom" isim konuşmasından sonra, nükleer silahların kısıtlanması için önemli girişimlerde bulunulmuştur. 1957 yılında kurulan Atom Enerjisi Ajansı ile nükleer teknolojinin barış amaçlı kullanımı ve askeri amaçlara dönüşmemesi için denetlemeler yapılması hedeflenmiştir (Kibaroglu, 1999, s. 3). Nükleer silahların yatay eksende yayılmasını önlemek isteyen ABD ve SSCB'nin girişimleri bu konuda öncü olmasına rağmen, Nükleer Silahların Önlenmesi Anlaşması'na (NPT'ye) giden süreç, nükleer silahı olmayan bir ülke olan İrlanda tarafından 1958 yılında başlatılmıştır. 10 yıllık bir diplomasi trafiğinin ardından 1968 yılında imzaya açılan NPT anlaşması 1970 yılında yürürlüğe girmiştir (Kibaroglu, 1999, s. 3). Toplam 11 maddeden oluşan NPT anlaşması, üç sütunlu bir yapı olarak kabul edilmektedir (Pekar, 2017, s. 327). Anlaşmanın ilk üç maddesinde, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusu ele alınmış, 4. maddesinde nükleer enerjinin barışçıl kullanımına atıfta bulunulmuş ve 6. maddesinde ise nükleer silahsızlanmadan bahsedilmiştir (United Nations, 1968). NPT anlaşması, anlaşmaya taraf olan devletleri, nükleer silaha sahip olan ve olmayan devletler olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre 1 Ocak 1967'ye kadar nükleer deneme yapmayı başaran devletler, "Nükleer Silaha Sahip Devlet" statüsünde kabul edilmekteyken, diğer devletler ise "Nükleer Silaha Sahip olmayan Devletler" olarak nitelenmektedir. 1 Ocak 1967'den sonra nükleer silaha sahip ülkeler olan Hindistan, Pakistan, İsrail ve Güney Afrika anlaşmayı imzalamamış ve NPT'ye taraf olmamıştır.

Hindistan'ın anlaşmaya taraf olmayı reddetmesinin nedeni Hintli yöneticilerce, anlaşmanın eşitsizlik zeminine göre kurulmuş olması ve milli egemenliğe bir tehdit olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Abbasi, 2010, s. 53). Esasen 1950li yıllarda,

Hindistan yöneticileri nükleer denemeler yapmaya pek de taraftar değildir. Hindistan Başbakanı Nehru da nükleer enerjinin kitle imha silahlarının üretiminde kullanılmaması gerektiğini pek çok defa dile getirmiştir (Abbasi, 2010, s. 53). 1954 yılında Kanada Hükümeti ve Kanada Atom Enerjisi Limited Şirketi, Hindistan'ın bir araştırma reaktörü kurmasına yardımcı olmayı kabul etmiştir. Araştırma reaktörü (CIRUS olarak bilinen reaktörün isminin açılımı, Canadian India Reaktor United States), Reaktörün inşa edilmesinin önkoşulu olarak, Hindistan'ın nükleer teknolojiyi sadece barışçıl amaçlarla kullanacağını taahhüt eden bir anlaşma imzalaması kararlaştırılmış ve Hindistan ile Kanada arasında anlaşma imzalandıktan sonra reaktör için ağır su ve yakıt ihtiyacının ABD tarafından sağlanacağı garantisıyla inşa edilmiştir (National Security Archive, 2022)⁵ CIRUS reaktörü 1960 yılında kullanıma açılmıştır. Araştırma reaktörüne ek olarak Hindistan, 1963 yılında Kanada Atom Enerjisi Limited Şirketinin girişimleri ve Kanada Hükümetinin de yardımıyla Rajasthan eyaletinde bir nükleer enerji santralının de inşaatına başlamıştır. Yine barışçıl kullanım taahhüdü verilerek kurulmaya başlanan ve Kanada'nın Douglas Point'teki CANDU nükleer santrali ile aynı tasarıma sahip olan bu santralin adı RAPP- 1 olarak belirlenmiştir. Hindistan, RAPP-1'i takiben 1966 yılında yeni bir nükleer santral inşaatına daha başlamış ve ona da RAPP-2 ismini vermiştir. Hindistan'ın 1970 yılında yürürlüğe giren NPT anlaşmasına taraf olmamasına rağmen, nükleer enerjisini geliştirmesine bu tarihten sonra bile katkıda bulunan ABD ve Kanada, Hindistan'ın 1974 yılında Rajasthan eyaletinde "Gülümseyen Buda" adını verdiği ilk "barışçıl" nükleer denemesini yapmasından sonra ise bu ülkeye yardımlarını kesmiştir (Pekar, 2017, s. 320). Hindistan'ın nükleer patlayıcı geliştirmesinin bir nedeni olarak, Çin'in 1964 yılında yapmış olduğu nükleer denemelerin etkili olduğu ifade edilebilmektedir. Bu tarihlerde SSCB ile yumuşama dönemi yaşayan ABD'nin, Çin'e karşı Hindistan'ın nükleer enerji politikasını desteklemesi de makul bir karar olarak karşılanabilmektedir. Dolayısıyla Hindistan, konjonktürel bir şans eseri nükleer silahları üretebilmiştir. Güney Asya'da önce Çin'in nükleer silahlara sahip olması domino etkisi yaratmış ve evvela Hindistan, daha sonra ise Hindistan ile derin problemleri olan Pakistan bu silahları elde etmek

5 "The U.S., Canada, and the Indian Nuclear Program, 1968-1974", National Security Archive, 12.09.2022 tarihinde gizliliği kaldırılmış belge olarak yayımlanmıştır. Erişim için bkz. National Security Archive. (2022). The U.S., Canada, and the Indian nuclear program, 1968-1974. *National Security Archive Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2022-12-09/us-canada-and-indian-nuclear-program-1968-1974>.

için nükleer enerjilerini geliştirmeye çalışmıştır (Aras, 2019, s. 15).

Pakistan'ın nükleer gelişiminde de Hindistan'da olduğu gibi ABD ve Kanada'nın yanı sıra Çin'in de etkili bir aktör olduğu görülmektedir. 1966 yılında Pakistan, ABD'nin yardımıyla kendi nükleer reaktörünü inşa etmiş ve bu reaktöre PARR-1 adını vermiştir. Kanada ile Karaçi'de 137 MW'lık bir nükleer santralin kurulması için anlaşmaya varan Pakistan, bu reaktöre KANUPP adını vermiştir (Mian, 2000, s. 2). 1966 yılında inşasına başlanan KANUPP reaktörünün yapım süreci, 1971 yılında Pakistan'da çıkan iç savaş nedeniyle askıya alınmıştır. Hindistan'ın iç savaşa müdahil olması ile tansiyon artmış ve Doğu Pakistan, Pakistan'dan ayrılarak Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Savaşın bitmesiyle, 1972 yılında KANUPP reaktörünün inşası tamamlanmış ve reaktör enerji üretmeye başlamıştır. Aynı yıl, Hindistan'ın nükleer silah üretme niyetinin Pakistan tarafından fark edilmesiyle, Pakistan kendi nükleer silah üretme programına başlamıştır (Chari, 1980, s. 117). 1974 yılında Hindistan tarafından yapılan nükleer deneme sonrası Pakistan'ın siyasi elitlerinde, Pakistan'ın da muhakkak nükleer enerjiye sahip olması gerektiğine dair fikir güçlenmiştir.

1975 yılında Hindistan Başbakanı Indira Gandhi, İran ziyaretinde verdiği bir röportajda "Hindistan'ın Pakistan'ı tehdit etmek için nükleer deneme yapmadığını, nükleer denemenin sadece ve sadece barışçıl bir amaçla yapıldığını ve Pakistan'ın sebepsiz bir şekilde telaşa kapıldığını" beyan etmiştir (Rani, 2007, s. 1206). Buna karşılık Pakistan Başbakanı Zülfikar Ali Bhutto ise "İsrail ve Güney Afrika'nın nükleer silah geliştirme kapasitesine sahip olduğunu, Hıristiyanların, Komünistlerin, Hinduların zaten bu yeteneğe eriştiklerini bir tek Müslümanların elinde bu yeteneğin bulunmadığını" belirtmiştir (Rani, 2007, s. 1207). Keşmir sorununu Müslümanlık kimliği üzerinden çözmeye çalışan Pakistan, nükleer silaha sahip olmak için de yine din faktörünü ön plana çıkarmıştır.

1976 yılında yapılan tüm çağrılara rağmen NPT'ye taraf olmayacağını duyuran Pakistan'a, Kanada tarafından sağlanan yardımlar askıya alınmıştır (Rani, 2007, s. 1207). Bhutto ise Pakistan halkının aç kalıp ot ve yapraklarla beslense bile nükleer silahlara sahip olacağını deklare etmiştir (Rani, 2007, s. 1211). Yakın zamanda tasnif dışı olarak yayınlanan CIA belgelerine göre ise bu tarihten itibaren Pakistan'ın nükleer çalışmaları, Çin yardımları ile ilerlemiştir (CIA, 1985, s. 1). Esasen iki ülke arasındaki yakınlaşma Çin ve Hindistan arasında

1960'larda boy gösteren husumete kadar dayanmaktadır. 1962'de Çin ve Hindistan arasında gerçekleşen savaşta, Pakistan'ın Batılı müttefiklerinin, Hindistan'a mühimmat ve lojistik yardımı yapması, Pakistan'ı Çin'e daha yakın bir pozisyon almaya itmiştir (CIA, 1964, s. 1). Her ne kadar Çin ile yakınlaşması Pakistan'a nükleer silah üretmek için katkı sağlamış olsa da Çin ile nükleer ticaretin başlamasından evvel nükleer silah üretmek için gerekli materyalleri Pakistan'ın, ABD ve bazı Avrupa ülkelerinden elde ettiği bilinmektedir (Kegley ve Wittkopf, 1981, s. 326). ABD ve müttefikleri bu durumu, Pakistan'ın nükleer gelişimine barışçıl kullanım için destek olduklarını iddia etmektedir. Kegley ve Wittkopf, 1981 yılında yazdıkları "*World Politics, Trends and Transformation*" adlı eserde Pakistan'ın Hindistan ile olan husumetinden dolayı hali hazırda kat ettiği mesafenin nükleer bir silah elde etme yolunda kullanılabileceğini belirtmektedir (Kegley ve Wittkopf, 1981, s. 326).

Pakistan'ın lideri Bhutto'nun, nükleer silaha sahip olmak niyetini ifade etmekten çekinmemesi ve Pakistan'ın gayretlerini bu yönde sevk etmesi, Güney Asya'da nükleer silahlanma yarışını hızlandırmıştır. CIA tarafından yayınlanan belgelere göre Hindistan'ın nükleer enerjiyi bir silaha çevirme süreci de Pakistan'ın nükleer silaha sahip olma girişimleri üzerine başlamıştır (CIA, 1981, s. 1).⁶ Aslında Hindistan'ın NPT'yi imzalamama gerekçesi bile nükleer silahlara sahip olma amacını yansıtmaktadır. Hindistan'ın bu noktada nükleer silaha sahip olma girişimini meşru göstermek için Pakistan'ın girişimlerini gerekçe göstermesi fırsatçılık olarak değerlendirilebilmektedir. Pakistan, 1998 yılında nükleer savaş başlığı takılabilen ilk orta menzilli füze geliştirdiği duyurmuştur. Bu duyurunun akabinde Hindistan, 1974'ten sonra ikinci defa nükleer bir deneme yapmıştır (Arı, 2000, s. 161). Böylelikle iki ülkenin de nükleer silahlara sahip olduğu anlaşılmıştır.

1999 yılında iki ülke nükleer silahlara sahip olduğunu bir yıl önce duyurmuşken, Pakistanlı askerlerin Hindistan'ın kontrolündeki Cammu Keşmir bölgesine sızması nedeniyle iki ülke arasında Nisan ve Mayıs aylarında çatışmalar başlamış ve tansiyon yükselmiştir (Lambeth, 2012, s. 290). Ancak 1999'da Kargil'de yaşanan çatışmaların savaşa dönmesi, bütün dünyayı tedirgin etmiştir. Hindistan, kontrolü altındaki Cammu Keşmir bölgesine sızan paramiliter unsurları

6 Central Intelligence Agency. (1981). *India's reactions to nuclear development in Pakistan*. Virginia: Central Intelligence Agency, s. 1. Not: Belgenin tarihi 1981 olarak açıklanmasına rağmen, 1982 ve 1983 yıllarına ait bilgilerin belgenin içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun teknik bir hata olarak belgeye yansdığı düşünülmektedir.

buradan çıkarmak için operasyon başlatmış ve Pakistan'ın arabulucu olarak ABD'yi devreye sokmasıyla çatışmalar son bulmuştur (Güven, 2019). Pakistan'ın Kargil operasyonunu bir kumar olarak değerlendiren Tekir'e göre Pakistan Kargil'den utanç verici bir biçimde geri çekilmek zorunda kalarak 1972 tarihli Simla Antlaşmasının geçerli olduğunu kabul etmiştir (Tekir, 2021, s. 1126).

Nükleer denemeler yüzünden ambargolarla karşılaşan iki devletin görmüş olduğu yaptırımlar uzun soluklu olmamıştır. Hindistan'ın Güney Asya'da ekonomik olarak büyük bir potansiyeli olması ve Çin karşısında denge unsuru olarak görülmesi nedeniyle, Pakistan'ın ise 11 Eylül 2001'den sonra terörizm ile mücadele kapsamında ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olması nedeniyle, 2000li yılların ortalarından itibaren iki devletin Batı ile olan ilişkileri normal seviyeye dönmüştür (Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi, 2006).

2006 yılında ABD'nin Hindistan ile imzaladığı nükleer işbirliği anlaşması uyarınca Hindistan, ABD tarafından sağlanacak olan teknolojik bilgi ve imkanlardan yararlanmak karşılığında nükleer denemeler yapmamayı taahhüt etmiştir. Aynı tarihlerde Fransa da Hindistan ile benzer nitelikte bir anlaşma imzalamıştır (BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi, 2006). Çin'in göstermiş olduğu küresel yükselişi, Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın etkisinden uzaklaşan Hindistan'ın yükselişi ile dengelemek isteyen ABD için Hindistan vazgeçilemez bir ülke konumundadır. Dolayısıyla Hindistan'ın NPT'ye taraf olmadan ABD ve bazı Avrupa ülkelerinden nükleer teknoloji konusunda yardım alması pragmatik bir karardır ancak NPT anlaşmasına uygun değildir. 2000'li yıllarda Pakistan için ise durum biraz daha karmaşıktır. 1980lerde SSCB ile mücadelede ABD'nin bölgede en önemli müttefik olan Pakistan, 11 Eylül'den sonra terörizmle mücadelede her ne kadar önemli bir ülke konumunda olsa da Taliban ile mücadele konusunda ülkenin yekpare bir şekilde ABD politikalarını desteklediğini söylemek mümkün değildir. Pakistan kamuoyunun yakın bir zamana kadar 'mücahit' olarak nitelendirilen Taliban'ın terörist bir örgüte dönüşmesi sürecini kavraması pek de kolay olmamıştır. Askeri elitlerin Taliban ile olan ilişkileri göz önüne alındığında, Pakistan'ın ABD ile ilişkilerinin gerginleşmesinde Sovyet işgaline karşı kullanılan mücahitlerin yeni statüsü önemli bir problem sahası olarak gözükmektedir (Özev, 2012, s. 167). Özellikle ABD'de Obama liderliğinde Demokratların iktidara gelmesiyle ilişkiler biraz daha gerginleşmiştir. BM Güvenlik Konseyi 2009 yılında ABD'de İran'a karşı gibi yorumlanan bir karar almıştır. S/RES/1887 kodlu karar NPT'yi imzalamayan Hindistan,

Pakistan ve İsrail'in anlaşmaya katılmasını da talep etmektedir (UN, 2009, s. 3.). Ancak Chomsky'nin iddiasına göre Obama yönetimi Hindistan ve İsrail'e bu kararın kendileri için bağlayıcı olmadığını iletmiştir (Chomsky ve Polk, 2013, s. 36). Usame Bin Ladin'in Pakistan'da öldürülmesi, Pakistan'ın Bin Ladin ile ilgili bilgileri ABD ile paylaşanları tutuklaması (Özev, 2012, s. 163), ABD'nin Pakistan'a yapılan yardımlarda kesintiye gitmesine neden olmuştur (Al Jazeera Türk Resmi İnternet Sitesi, 2013). Her ne kadar Sovyet tehdidi kalkmış olsa da Pakistan, bölgede ABD için önemli ve vazgeçilemez bir ülke olduğunun bilincindedir. Çin ile geçmişten gelen münasebetleri nedeniyle ABD'ye ara ara alternatifsiz olmadığını mesajını vermekten de çekinmemektedir. Ancak Çin, bölgede Pakistan ile olan ilişkilerinin ABD ve Hindistan'ı daha da yakınlaştıracığı düşüncesiyle ilişkilerin daha da derinleştirilmesine taraftar değildir (Özev, 2012, s. 164).

2016 yılında yaşanan sınır çatışmaları ile iki taraf da kayıplar vermiş ve nükleer silaha sahip iki devletin savaşın kıyısına gelmesi, dünyayı bir kez daha tedirgin etmiştir. 2019 yılının başlarında Hint askeri konvoyuna düzenlenen saldırı sonrası Hindistan 46 askerini kaybetmiştir. Hindistan'ın iddiasına göre eylemi üstlenen Ceş-i Muhammed örgütü Pakistan tarafından desteklenmektedir. Hindistan'ın saldırılara misilleme olarak Pakistan'ın hava sınırını geçerek saldırılarda bulunmasının ardından Pakistan, Hintli pilotları ele geçirdiğini beyan eden bir video yayınlamıştır. Pakistan Başbakanı Han yaptığı açıklamada, iki ülkenin elinde de nükleer silahların olduğunu ve durumun ileri gitmesi halinde Hindistan Başbakanı Modi'nin de kendisinin de bu vaziyetin altından kalkamayacağını ve diyalogun tek çare olduğunu belirtmiştir (BBC News Türkçe Resmi İnternet Sitesi, 2019).

Hindistan Cammu Keşmir'in özerk bölgesini kaldırdığını açıklamasıyla Cammu Keşmir'de protesto gösterileri şiddetlenmiş ve akabinde sivil kayıplar artmıştır. Buna müteakiben Hindistan Dışişleri Bakanı Jaishankar, Pakistan'ın kontrolündeki Azad Keşmir bölgesini de bir gün alacaklarını deklare etmiştir (Euronews Resmi İnternet Sitesi, 2019a). Hindistan tarafından gelen ofansif dış politika açıklamalarına karşın Pakistan Başbakanı Han, olası bir çatışmada Pakistan'ın nükleer silaha ilk önce başvuran ülke olmayacağını beyan etmiştir (Euronews Resmi İnternet Sitesi, 2019b) Hindistan'ın 2004 yılında açıkladığı "*Cold Start*"

doktrinine⁷ göre nükleer silahlara ilk başvuracak ülke olmayacağı bilinmektedir. Sınırlı bir savaşı öngören doktrin ile birlikte Hindistan, Pakistan tarafından kendisine yöneltilen tehditleri caydırmayı hedeflemektedir (Şahoğlu, 2023, s. 46). Buna karşın medyaya yansıyan haberlere göre, Hindistan nükleer politikasında değişiklik yapma niyeti de taşımaktadır (Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, 2019). Pakistan ise nükleer silahların kullanımı ile ilgili bir doktrin yayımlamamak ile birlikte Hindistan'ın konvansiyonel gücünü dengelemek amacıyla nükleer silahları caydırıcı bir unsur olarak kullanma prensibine sahiptir. Şahoğlu'nun belirttiğine göre Hindistan'ı dengeleme gayretiyle nükleer silahları geliştirmeye yönelik hamleler yapan Pakistan'ın ekonomisi bu süreçte büyük yaralar almıştır. Bunun aksine ilgili kaynaklar başka stratejik hedefler için kullanılırsa, Pakistan'ın daha müreffeh olması söz konusu olabilecektir (Şahoğlu, 2023, s. 47).

2019 yılında Hindistan hükümeti, Anayasanın 370. Maddesini kaldırarak Cammu Keşmir'in özel statüsünü iptal etmiş ve ikamete dayalı vatandaşlıkla ilgili hükümleri içeren 35A maddesini yürürlükten kaldırmıştır (Ullah, 2023, s. 37). Hindistan'ın seküler yapısı göz önüne alındığında, anlamlandırılmayan bir başka tehlikeli adım ise 2019 yılı sonlarına doğru geldiğinde Hindistan tarafından çıkarılan yeni vatandaşlık yasasıdır. Yasaya göre Hindistan, komşu ülkelerinden gelen bütün göçmenlere vatandaşlık vermekteyken, Müslümanları bu kapsamın dışında tutmaktadır (Euronews Resmi İnternet Sitesi, 2019c). Keşmir'in sosyolojik durumu göz önüne alındığında Hindistan'ın bu tartışmalı yasanın, halihazırda karışık olan bölgeyi (hatta Hindistan içerisinde yaşayan Müslümanların bulunduğu tüm bölgeleri) daha da karıştıracağı aşikardır. Ayrıca gerek ülke genelinde gerekse de Hindistan'ın kontrolü altında olan Cammu Keşmir bölgesinde Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirilmektedir. Üstelik bu eylemlerin bazıları bizzat Hindistan güvenlik güçleri tarafından düzenlenmektedir. Bölgede artan şiddet olaylarının gerek Müslümanlar gerekse de Hindular üzerinde radikalleştirici etkilere sahip olarak Keşmir'de tansiyonu arttırabileceği düşünülmektedir.

Keşmir'de Muhtemel Çözüm Senaryoları

İlk bölümde Keşmir meselesinin arka planı ve ikinci bölümde Hindistan ile Pakistan'ın nükleer silah elde etme yarışını tarihsel akış

7 Cold Start Doktrini için bkz. The Diplomat Magazine. (2017, 7 Ocak). A split of the tongue on India's once hyped 'Cold Start' doctrine. *The Diplomat*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://thediplomat.com/2017/01/a-slip-of-the-tongue-on-indias-once-hyped-cold-start-doctrine/>

içerisinde ele alınmıştır. Sunulan bilgiler göz önüne alınarak Keşmir konusunda çözümün nasıl gerçekleşeceğini kestirebilmek oldukça güç bir meseledir. Nükleer silaha sahip iki devletin topyekûn bir savaşa girişmesi artık mümkün gözükmemektedir. Buna karşılık nükleer silahları elinde koz olarak tutan iki devletin, savaş çıkmayacağına dair inançlarının olması nedeniyle ya da ufak sınır çatışmaları şiddetlense bile BM Güvenlik Konseyinde olan ülkeler, nükleer silaha sahip iki devletin savaşmasına müsaade etmez inancıyla birbirlerini kışkırtmaları ve sınır çatışmalarının yaşanması gayet doğaldır. Oluşan bu istikrar-istikrarsızlık paradoksu göz önüne alınacak olursa, Keşmir'deki çözüm senaryoları, en muhtemel çözümden itibaren sıralanmak üzere şunlardır:

1. Keşmir'de var olan Kontrol Noktası (Line of Control- LoC) çizgisinin uluslararası sınır olarak kabul edilmesi,
2. Plebisit kararının uygulanarak Keşmir'in tamamının Hindistan veya Pakistan'a bağlanması,
3. Keşmir'in bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada yerini alması,

En muhtemel olmayandan muhtemel olan çözüm senaryosuna doğru ilerlemek gerekirse "Bağımsız Keşmir" devleti çözüm senaryosunu incelemek yerinde olacaktır. Keşmir'in jeolojik yapısı incelendiğinde etrafının dağlarla çevrili bir bölge olduğu görülmektedir. Bu jeolojik yapının ortak bir Keşmir kültürünün oluşmasına vesile olabileceğini düşünenler bulunmaktadır (Güler, 2017, s. 3). Ancak Keşmir içerisinde yaşayan nüfusun bir kısmı Keşmir milliyetçiliğini ya da kültürünü, "Seküler Milliyetçilik" üzerinden açıklarken bir kısmı ise "Dini Milliyetçilik" üzerinden açıklama gayreti içerisindedir. Sekülerlerin bir kısmı Keşmir'in Hindistan'a bağlanmasını savunurken bir kısmı ise Bağımsız Keşmir Devleti kurulmasını talep etmektedir. Pakistan'ın Keşmir içerisindeki 'militan gruplara' destek vermesi, Seküler grubun yelpazesinin de genişlemesine neden olmaktadır. Seküler grubun içerisinde Hindular, Budistler olduğu gibi Pakistan'a bağlanmak istemeyen Müslümanların da olduğu unutulmamalıdır. Pakistan'ın Keşmir meselesini Müslümanlık kimliği üzerinden açıklamasına rağmen bu grupların bölgedeki varlığı Pakistan'ın Keşmir siyasetini zora sokmaktadır (Güler, 2017, s. 4). Keşmir meselesinde din faktörünü önde tutanlar ise meseleyi Müslümanlık üzerinden yorumlamaktadır. Bu gruba dahil olanlar, Müslümanların Hint idaresi altında zulme uğradığını, bu yüzden Keşmir'in dini temelli bir bağımsızlık

kazanmasının gerektiği (ya da doğrudan Pakistan'a bağlanması gerektiğini) savunmaktadır (Güler, 2017, s. 6). Hindistan'ın 2019 yılında açıkladığı "Vatandaşlık Yasasının" bu grupların söylemini güçlendireceği düşünülmektedir. Bütün bu denklemler göz önüne alındığında Keşmir'de bağımsızlık yanlısı grupların olduğunu söylemek mümkündür (Koç, 2021, s. 2750). Homojen bir yapıya sahip olmayan bu örgütler içerisinde en çok bilinen örgüt Cammu Keşmir Kurtuluş Örgütüdür (Oğuş, 2023, s. 114). 2019 yılında çıkan olaylar neticesinde Keşmir halkı büyük bir baskıyla karşılaşmış ve bu sırada da CKKÖ, Hindistan tarafından terör örgütü olarak nitelenmiştir (Khan, 2021, s. 284).

Keşmir'e yönelik baskıların yalnızca Hindistan tarafından yapıldığını iddia etmek sübjektif bir yaklaşım olacaktır. Pakistan denetiminde bulunan Azad Keşmir'de de insan hakkı ihlalleri yaşanmaktadır. Ancak bu ihlaller özel olarak Azad Keşmir'e yönelik olmayıp Pakistan genelinde yaşanan insan hakkı ihlallerinin bölgeye de sirayet etmesidir. Aral'ın da belirttiği gibi Pakistan'a bağlanmak istemeyen ve bağımsız bir Keşmir idealine sahip olan kişilere de Azad Keşmir'de Pakistan tarafından baskı uygulanmakta ancak bu baskının Hindistan'ın etnik ve dini temelli olarak Cammu Keşmir bölgesinde yapmış olduğu baskıyla mukayese edilemeyeceği düşünülmektedir (Aral, 2021, s. 55). Netice itibarıyla nükleer silaha sahip olan Pakistan ve Hindistan'ın arasında, bu silahtan yoksun olarak bir Keşmir Devleti kurulsun bile bu devletin uzun soluklu olamayacağı düşünülmektedir. İki devletin Keşmir üzerinde savunmuş oldukları argümanlardan vazgeçmesi ve Bağımsız bir Keşmir'in kabul edilmesi zor bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir.

Keşmir meselesinde bir başka muhtemel çözüm senaryosu ise 1948 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 47 sayılı kararında belirtilmiş olan Plebisit kararının uygulanması ile Keşmir'in tamamının Hindistan ya da Pakistan'a bağlanmasıdır. 70 yıldan fazla bir süre önce alınan Plebisit kararı Hindistan'ın karara uymaması nedeniyle uygulanmamıştır. 70 yıldan beri Pakistan Devletinin temel tezi, alınan plebisit kararının uygulanması gerektiğidir. Daha önce de bahsedildiği gibi nüfusun çoğunluğu Müslüman olan Keşmir'de, Pakistan Devleti uygulanacak plebisitin kendi lehine sonuçlanacağını düşünmektedir. Ancak plebisit kararının uygulanmasında baş koşullardan birisi olan Keşmir'den Pakistan askerlerinin çekilmesi taahhüdü, Pakistan tarafından yerine getirilmemektedir. Hindistan ise bunu öne sürerek muhtemelen kendi aleyhine çıkacak bir plebisit kararından kaçınmaktadır. Çalışmanın

içerisinde sık sık uluslararası dengelerden bahsedilmiştir. Gerek Çin'in gerek ABD'nin bölgede iki devletten birinin bir diğerine mutlak üstünlük kurarak, Keşmir meselesini halletmesine izin vermeyecekleri düşünülmektedir. Dolayısıyla yakın bir gelecekte de plebisit kararının uygulanması mümkün gözükmemektedir. Pakistan, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" projesinde en önemli duraklardan biridir, bu yüzden Çin'in Keşmir meselesinde, Pakistan'ın aleyhine verilecek bir BM Güvenlik Konseyi kararına "evet" demesi düşünülemez. Öte yandan Hindistan'ın ABD'ye daha da yaklaşmasını tercih etmeyeceği için statükonun devamı Çin için en avantajlı sonuç olarak gözükmektedir. Çin, Pakistan'ı destekleyen dış politika yaklaşımı ile hem Asya'da hem de küresel düzlemde Hindistan'ı dengelemeye çalışmaktadır (Oğuş, 2023, s. 113). Meseleye ABD açısından bakmak gerekirse, Pakistan her ne kadar Çin ile yakınlaşmış olsa da ABD'nin vazgeçebileceği bir ülke değildir. Hem Pakistan'ı Çin'e daha fazla yakınlaştırmamak hem de İran'ı çevreleme gücünü kaybetmemek için ABD, Keşmir meselesinde Pakistan aleyhinde bir gelişmenin gerçekleşmesine müsaade etmeyecektir. Üstelik ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ile bölgede bir güç boşluğunun oluştuğu aşikardır. ABD ve Pakistan ilişkileri her ne kadar Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi nedeniyle gerilmiş olsa da Pakistan, ABD için önemli bir aktör olmaya devam edecektir. Diğer taraftan da Çin'i dengelemek için iyi ilişkiler geliştirdiği Hindistan'ı da güçsüzleştirmek istemeyen ABD, tıpkı Çin gibi bölgede statükonun devamından yana bir tavır alacaktır.

Çalışmada elde edilen veriler değerlendirildiğinde, uygulanması en muhtemel çözümün, I. Keşmir Savaşı'nda BM tarafından çizilen Ateşkes Hattı'nın (Simla Antlaşması sonrası Kontrol Noktası) uluslararası sınır olarak kabul edilmesi şeklinde olabileceğidir. Oğuş'un da değindiği gibi Keşmir'de iki devletin de haklarının gözetilerek bir paylaşım esasına gidilmelidir (Oğuş, 2023, s. 119). Bu karar ile bölge halkının olduğu kadar Hindistan ve Pakistan içerisinde yaşayan halkların refahı da doğrudan etkilenecektir.

Esasında Hindistan'ın temel hedefinin de facto olarak ortaya çıkan sınır durumunun kalıcı hale getirilmesi olduğu düşünülmektedir. Hindistan Dışişleri Bakanı Jaishankar'ın Azad Keşmir hakkındaki değerlendirmeleri de bu doğrultuda incelenmelidir. Uluslararası aktörlerin, taraflardan birinin mutlak üstünlüğüne müsaade etmeyeceği, Hindistan'ın da bildiği bir husustur ancak buna karşı Jaishankar'ın bu açıklamasının arkasında bir niyet bulunmaktadır. Yakın bir gelecekte Hindistan'ın, Kontrol Noktası'nı uluslararası

sınır olarak tanınması için Pakistan'ı baskı altında tutmak amacıyla bu tarz beyanların artabileceği düşünülmektedir. Kısacası Hindistan, Keşmir meselesinde Pakistan'a 'ölümü gösterip sıtmaya razı etmeye' çalışmaktadır. Pakistan'ın din faktörünü araçsallaştırarak Keşmir meselesini çözmeye çalışmasından çekindiği için plebisit kararına uymayan Hindistan'ın, Azad Keşmir'i de topraklarına katma hedefi, ulaşılabılır bir hedef olmaktan uzak görülmektedir.

Sonuç

Keşmir meselesi on yıllardır uluslararası gündemi işgal etmektedir. Kökleri 19. yüzyıla kadar dayanan Keşmir sorunu nedeniyle Hindistan ve Pakistan sürekli bir gerilim içerisinde. Daha evvel ilki 1947 ve ikincisi 1965 tarihinde olmak üzere iki kez Keşmir yüzünden karşı karşıya gelen iki devlet, nükleer silah teknolojisine eriştikten sonra topyekûn bir cephe savaşına girişmemiştir. Nükleer silahların caydırıcı etkisini göz önüne alan iki devlet, nasıl olsa savaş çıkmaz düşüncesi ile birbirlerini tahrik etmekten de geri durmamaktadır. Keşmir haricinde de birçok sorunu bulunan iki devletin, nükleer silahlara Keşmir sorunu yüzünden sahip olduklarını söylemek hata olacaktır. Güney Asya'da önce Çin'in nükleer silaha sahip olması ve 1964'te ilk denemeyi yapması Hindistan'ı tedirgin etmiş ve "barışçıl" amaçlarla başlayan nükleer enerji politikası zamanla nükleer silah üretme aşamasına dönüşmüştür. Hindistan'ın 1974 yılında Rajasthan eyaletinde yaptığı barışçıl denemeden sonra, Pakistan da nükleer silaha sahip olma niyetini dillendirmiştir. Pakistan'a uygulanan ambargolar sonrası dönemin Başbakanı Zülfikar Ali Bhutto, Pakistan'ın aç kalsa bile bu silahlara sahip olacağını belirtmiştir. 1998 yılında peş peşe nükleer denemeler yapan iki ülke, 1999 yılında ufak çaplı bir Kargil krizi yaşamış ve uluslararası güçlerin devreye girmesiyle çatışmalar sonlanmıştır. Günümüzde hala Keşmir üzerinden zaman zaman sınır çatışması yaşayan iki devletin, Keşmir sorunu konusunda mutlak bir çözüme varması uzak bir ihtimal olarak gözükmektedir. İhtimaller incelendiğinde en olası çözümün, I. Keşmir Savaşı sonrası BM'nin çizmiş olduğu Kontrol Hattı'nın, uluslararası sınır olarak kabul edilmesi şeklinde gerçekleşebileceği değerlendirilmektedir. Keşmir sorunu, iki devletin diyalog yoluyla çözmesi gereken bir sorundur. Sorunun çözümü için Pakistan, dini araçsallaştırmaktan vazgeçmeli ve Hindistan ise iç politikada kendi seküler yapısına zarar verecek adımlar atmamayı bir an evvel durdurmalıdır. Hindistan yakın dönemde çıkarmış olduğu vatandaşlık yasası ile kendi seküler yapısına zarar vererek Pakistan'ın elini güçlendirmektedir. İki devlet daha evvel İndus Nehri

konusunda uzlaşabildikleri gibi Keşmir konusunda da uzlaşabilirler. Bunun olabilmesi için iki devletin paramiliter unsurlara verdikleri desteği gözden geçirmesi, insan hakkı ihlallerine son vermesi ve başka aktörleri bu konunun tarafı haline getirmekten vazgeçmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Ek Beyan/ Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abbasi, R. K. (2010). Understanding Pakistan's nuclear behaviour (1950s-2010): Assessing the state motivation and its international ramifications (a three models approach). (Yayımlanmamış doktora tezi, University of Leicester).

Agreement Between the Government of India and the Government of the Islamic Republic of Pakistan on Bilateral Relations (Simla Agreement). (1972). Erişim tarihi: 04.02.2025, <https://www.mea.gov.in/Portal/LegalTreatiesDoc/PA72B1578.pdf>.

AlJazeera Türk. (2013). 2001 sonrası ABD-Pakistan ilişkileri. *AlJazeera Türk Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri>.

Anadolu Ajansı. (2019). Hindistan 'Nükleer Gücü İlk Kullanan Taraf Olmama' doktrinini değiştirebilir. *Anadolu Ajansı Resmi İnternet*

Sitesi. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-nukleer-gucu-ilk-kullanan-taraf-olmama-doktrinini-degistirebilir/1558239>.

Aral, B. (2021). Uluslararası hukuk ve insan hakları açısından Keşmir'in Hindistan'dan ayrılma hakkı. *Journal of Civilization Studies*, 6(2), 52-72.

Aras, H. (2019). Soğuk Savaş döneminden günümüze Rusya'nın nükleer faaliyetleri ve politikaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 14-23.

Arı, T. (2000). *Global politika ve Güney Asya: Keşmir sorunu ve nükleer yarış*. İstanbul: Alfa Basım.

Armağanoglu, F. (2019). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1915-1995)*. İstanbul: Kronik.

Ataöv, T. (1960). Keşmir meselesinin önemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 5(1), 195-214.

Bayram, D. Ç. (2019). Hindistan-Pakistan su sorunu: İndus'un hidropolitigi. *Avrasya Dünyası*, 4, 36-39.

Bayram, D. Ç. (2021). Keşmir çatışmasının tarihsel kodları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 221-232.

BBC News Türkçe. (2019). Keşmir krizi: Hindistan ve Pakistan arasındaki gerilim en son yükseldiğinde ne olmuştu? *BBC News Türkçe Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47385122>.

BBC Türkçe. (2006). Hindistan nükleer tecridi kırdı. *BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/03/060302_bush_india.shtml.

Bonney, R., Maini, T., & Malik, T. (Ed.). (2012). *Warriors after war: Indian and Pakistani retired military leaders reflect on relations between the two countries, past, present and future*. Bern: Peter Lang AG.

Central Intelligence Agency. (1964). *India, Pakistan and Kashmir*. Erişim tarihi: 10.01.2024, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-03061A000300010013-5.pdf>.

Central Intelligence Agency. (1971). *Pakistan, India and Communist China: A change in relations*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.cia>.

gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001100100021-2.pdf.

Central Intelligence Agency. (1981). *India's reactions to nuclear development in Pakistan*. Erişim tarihi: 10.01.2024, https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0005403744.pdf.

Central Intelligence Agency. (1985). *Nuclear exports to China*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP90-00965R000100120024-5.pdf>.

Chari, P. R. (1980). Pakistan's nuclear posture and India's options. *Economic and Political Weekly*, 15(3), 117-122.

Chomsky, N., & Polk, L. (2013). *Nükleer savaş ve çevre felaketi* (M. E. Keskin, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Deutsche Welle. (2006). Gözler Pakistan ve Hindistan'da. *Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.dw.com/tr/g%C3%B6zler-pakistan-ve-hindistanda/a-2520380>.

Duman, M. (2019). 1965 Pakistan-Hindistan savaşı ekseninde Keşmir olayları ve Türkiye'nin dış politikası. *History Studies*, 11(5), 1509-1523.

Erdal, S. (2018). Çözumsuzlüğün adı: Birleşmiş Milletlere rağmen Keşmir. *Public and Private International Bulletin*, 38(1), 85-106.

Euronews. (2019). Hindistan: Pakistan kontrolündeki Azak Keşmir'i de alacağız. *Euronews Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://tr.euronews.com/2019/09/17/hindistan-pakistan-kontrolundeki-azad-kesmiri-de-alacagiz-camnu-kesmir-siyasi-kriz>.

Euronews. (2019). Hindistan: Yeni vatandaşlık yasasına öğrencilerden Yeni Delhi'de protesto. *Euronews Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://tr.euronews.com/2019/12/24/hindistan-yeni-vatandasl-k-yasas-na-ogrencilerden-yeni-delhi-de-protesto>.

Euronews. (2019). Pakistan Başbakanı Han'dan Hindistan'a Keşmir mesajı: Nükleer silah kullanan ilk ülke olmayacağız. *Euronews Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://tr.euronews.com/2019/09/02/pakistan-basbakan-han-dan-hindistan-a-kesmir-mesaj-nukleer-silah-kullanan-ilk-ulke-olmayac>.

Greene, F., & College, W. (1966). *Dynamics of international relations: Power, security and order*. New York: Holt, Rinehart and Winston Publishing.

Güler, A. (2017). Absence of a common Kashmiri identity and future claims in the region of Kashmir: Paradox of distinct nationalism. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 1-9.

Güven, A. (2019). Geçmişten günümüze Keşmir meselesi. *İlim ve Medeniyet*. Erişim tarihi: 05.02.2024, <https://www.ilimvemedenyet.com/gecmisten-gunumuze-kesmir-meselesi.html>.

Heymann, K. (2003). Earned sovereignty for Kashmir: The legal methodology to avoiding a nuclear holocaust. *American University International Law Review*, 19(1), 153-200.

İlahi, S. (2003). The Radcliffe Boundary Commission and the fate of Kashmir. *India Review*, 2(1), 77-102.

India Nuclear Business Platform. (2019). History of Candu nuclear reaction in India. *India Nuclear Business Platform Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.01.2020, <http://www.nuclearbusiness-platform.com/india/uncategorized/history-of-candu-nuclear-reactor-in-india/>.

Karachi Agreement. (1949). *Karachi Anlaşması*. Erişim tarihi: 05.02.2024, <https://gbvoice.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/08/karachi-agreement.pdf>.

Kegley, C., & Wittkopf, E. (1981). *World politics: Trends and transformation*. New York: St. Martin's Press.

Khan, Z. (2021). The Jammu Kashmir Liberation Front: An insider account. İçinde S. Hussain (Ed.), *Society and politics of Jammu and Kashmir*. London: Palgrave MacMillan.

Kıbaroğlu, M. (1999). Kitle imha silahlarının yayılması sorunu ve Japonya'nın güvenliği. *ASAM*, 5(2), 23-39.

Kıbaroğlu, M. (2002). Kitle imha silahlarının gelişim süreci, yayılmasının önlenmesine yönelik çalışmalar ve geleceğin güvenlik tehditleri. *2023 Dergisi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/2023DergisiSoylesiMetni.pdf>.

Koç, E. (2021). Hindistan ve Pakistan ilişkileri: Bölgesel rekabetin nükleer silahlanma stratejilerine etkileri. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(40), 2744-2774.

Lambeth, B. (2012). Airpower in India's 1999 Kargil War. *Journal of*

Strategic Studies, 35(3), 289-316.

Mian, Z. (2000). Some issues associated with Pakistan's Karachi Nuclear Power Plant (KANUPP). *Sustainable Development Policy Institute, Research Report*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep00633.4.pdf>.

Mishra, R. K. (2005). India-Pakistan: Nuclear stability and diplomacy. *Strategic Analysis*, 29(1), 101-130.

National Security Archive. (2022). The U.S., Canada, and the Indian nuclear program, 1968-1974. *National Security Archive*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2022-12-09/us-canada-and-indian-nuclear-program-1968-1974>.

Nehru, J. (1989). *The discovery of India*. Oxford: Oxford University Press, Centenary Edition.

Oğuş, N. (2023). Çatışma çözümlemesi bakımından Keşmir sorunu. *Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 109-122.

Özev, M. H. (2012). Küresel ve bölgesel güçlükler karşısında Pakistan'ın demokratikleşme çabaları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 147-176.

Pakistan Institute of International Affairs. (1966). Chronology December 1965 - February 1966. *Pakistan Horizon*, 19(1), 207-266.

Pekar, Ç. (2017). Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması çerçevesinde nükleer teknolojinin 'iki yüzlü' yapısı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(29), 319-337.

Rani, M. (2007). Nuclear issues in Indo-Pakistan relations. *Indian History Congress*, 68(2), 1204-1214.

Rowland, J. (1967). *A history of Sino-Indian relations: Hostile co-existence*. Princeton: N.J.D. Van Nostrand.

Sagan, S. (1994). The perils of proliferation: Organization theory, deterrence theory, and the spread of nuclear weapons. *International Security*, 18(4), 66-107.

Sagan, S., Waltz, K., & Betts, R. (2007). A nuclear Iran: Promoting stability or courting disaster. *Journal of International Affairs*, 60(2), 135-149.

Security Council Report. (2025). UN documents for Jammu and Kashmir:

Security Council resolutions. *Security Council Report Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.02.2025, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir.

Shungur, S. (1995). The Kashmir conflict: A case study in ethno-nationalism and its ramifications for India's national security. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, University of British Columbia).

Teachnuclear Canadian Nuclear Association. (2020). India and Pakistan. *Teachnuclear Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.01.2020, <https://teachnuclear.ca/all-things-nuclear/canadas-nuclear-history/candu-reactors-worldwide/india-and-pakistan/>.

Tekir, G. (2021). Prospect theory and Indian policy towards Kashmir. *International Journal of Management Economics and Business*, 17(4), 1120-1137.

The Diplomat Magazine. (2017). A slip of the tongue on India's once hyped 'Cold Start' doctrine. *The Diplomat Magazine Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://thediplomat.com/2017/01/a-slip-of-the-tongue-on-indias-once-hyped-cold-start-doctrine/>.

Toker, H. (2003). Cunagard ve Haydarabad bağlamında Keşmir'in ilhaki üzerine bir değerlendirme. *TATAV Yayınları, Keşmir Dosyası (Rapor), İstanbul*.

Uçarol, R. (1987). *Siyasi tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Ullah, S. (2023). Birleşmiş Milletler kararları açısından Keşmir sorunu ve Narendra Modi'nin Keşmir politikası. *Strategic Public Management Journal*, 9(16), 29-41.

United Nations. (1948). Security Council resolution 47 (1948) (on restoration of peace and order and the plebiscite in the State of Jammu and Kashmir). *United Nations Digital Library*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://digitallibrary.un.org/record/111955?v=pdf>.

United Nations. (1950). Resolution 80 (1950) (adopted by the Security Council at its 470th meeting, of 14 March 1950). *United Nations Digital Library*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://digitallibrary.un.org/record/112024?v=pdf>.

United Nations. (1968). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). *United Nations*. Erişim tarihi: 15.02.2024, <https://www>.

un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text.

United Nations. (2009). Resolution 1887 (2009) / adopted by the Security Council at its 6191st meeting, on 24 September 2009. *United Nations Digital Library*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://digitallibrary.un.org/record/665529?v=pdf>.

Vehbi Şahoğlu, H. (2023). India's 'Cold Start Doctrine' and Pakistan's first use threat: Assessing nuclear deterrence. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 39-50.

Waltz, K. (1995). *Policy Paper 15: Peace, stability, and nuclear weapons*. UC San Diego: University of California Institute on Global Conflict and Cooperation.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Gelişmekte Olan Ülkeler Perspektifinden Politik Riskin Pay Senedi Piyasalarına Yansımalarına Yönelik Ekonometrik Kanıtlar

*Econometric Evidence on the Reflections of Political Risk on Stock
Markets from a Developing Countries Perspective*

Kenan İLARSLAN

Doç. Dr.,
Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Bolvadin Uygulamalı Bilimler
Fakültesi, Muhasebe ve Finans
Yönetimi Bölümü.
ilarслан@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5097-7552

Cilt / Issue: 12(1) 217-241
Geliş Tarihi: 19.01.2024
Kabul Tarihi: 10.02.2025

Atf: İlarılan, K. (2025). Gelişmekte olan ülkeler perspektifinden politik riskin pay senedi piyasalarına yansımalarına yönelik ekonometrik kanıtlar. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 217-241. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1422381>.

Öz

Sabit sermaye yatırımları ve portföy yatırımları olarak hareket eden uluslararası sermaye akımları için yatırımın değerlendirildiği ülkedeki siyasi ortamın istikrarı yatırım kararı için önemli bir faktördür. Siyasi kaos, terörizm, iç savaş, yolsuzluk, rüşvet ve kurumsal yönetim eksikliği gibi çok sayıda politik risk unsurunun az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoğun biçimde yaşanıyor olması beraberinde ekonomik ve finansal istikrarsızlığı da getirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkeler perspektifinden politik istikrarın pay senedi piyasası üzerindeki etkilerine yönelik ampirik kanıtlara ulaşmaktır. 1996-2021 dönemini kapsayan çalışmada eş anlı panel kantil regresyon analizi ve iki aşamalı dinamik panel veri regresyon yöntemi çerçevesinde analizler yapılmıştır. Eş anlı kantil regresyon sonuçlarına göre politik istikrarın pay senedi piyasası üzerindeki etkisi heterojen niteliktedir. Dördüncü ve beşinci kantil seviyeleri hariç politik istikrarın gelişmekte olan ülkelerde pay senedi piyasasını negatif yönde etkilemesi söz konusudur ve bu etki düşük kantil seviyelerinde doğrulanabilmiştir. Ayrıca dinamik panel regresyon analizi sonuçları da politik istikrarın pay senedi piyasasını negatif etkilediğini göstermektedir. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerde borsa yatırımcılarının risk-getiri dengesi (risk-return tradeoff) prensibi ile hareket ettikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Politik İstikrar, Pay Senedi Piyasası, Panel Kantil Regresyon, Gelişmekte Olan Ülkeler.

Abstract

In terms of international capital flows acting as fixed capital investments and portfolio investments, the stability of the political environment in the

country where the investment is evaluated is an important factor for the investment decision. The intense occurrence of many political risk factors, such as political chaos, terrorism, civil war, corruption, bribery, and a lack of institutional governance, in underdeveloped and developing countries also brings with it economic and financial instability. In this context, the study aims to obtain empirical evidence on the effects of the political stability on the stock market from the perspective of developing countries. In the study covering the period 1996-2021, analyses were made within the framework of simultaneous panel quantile regression (S-PQR) and two-stage dynamic panel data regression method. According to the simultaneous quantile regression results, the effect of political stability on the stock market is heterogeneous. Except for the fourth and fifth quantile levels, political stability has a negative impact on the stock market in developing countries, and this effect can be confirmed at low quantile levels. In addition, dynamic panel regression analysis results show that political stability negatively affects the stock market. In this context, it can be said that stock market investors in developing countries act on the principle of risk-return tradeoff.

Keywords: Politic Stability, Financial Markets, Quantile Panel Regression, Developing Countries.

Extended Abstract

For international capital flows acting as fixed capital investments and/or portfolio investments, the stability of the political environment and sub-elements of the country where the investment is evaluated is an important factor for the investment decision. The fact that many political risk factors such as political chaos, terrorism, civil war, corruption, bribery and lack of corporate governance are intensely experienced in underdeveloped and/or developing countries brings economic and financial instability. Political risk provides the measurement of the political situation of the host country within the scope of many macro variables. It measures frequent government changes, political turmoil, internal and external turmoil, corruption, military intervention in politics, religious and ethnic tensions, rebellion, rule of law, and democratic accountability that is evaluated by considering variables such as.

Understanding whether a country has a stable economic, financial and political conditions is serious for financial market investors in minimizing investment risk. It is clear that fragility in economic, political or financial fragments may not only result in a stock market bubble and a stock market crash, but may also trigger a global financial crisis. Additionally, uncertainties in the political environment can negatively affect investors' interest and affect savings, investment and

corporate decisions, causing negative trends in the markets. The fact that many political risk factors like as political instability, political chaos, terrorism, civil war, corruption, bribery and lack of corporate governance are intensely experienced in underdeveloped and/or developing countries brings economic and financial instability. These reasons necessitate the presentation of new and strong empirical evidence on the interaction among political stability and financial markets in developing countries. In this regard, the main aim of the study is to obtain empirical argument on the effect of political stability on stock markets in developing countries.

In the study, examinations were made in 16 developing countries whose data were as regular as possible. The countries that constitute the sample of the study are: Indonesia, Malaysia, Pakistan, Philippines, Thailand, Vietnam, India, Argentina, Brazil, Chile, Colombia, Ecuador, Mexico, Peru, Costa Rica and Turkey. The study covers the period 1996-2021.

In the study, it was trying to estimate the quantile relationship between the existing variables through the simultaneous quantile regression approach (S-PQR). S-PQR is a powerful econometric method that accounts for non-normal distribution and heteroscedasticity of error terms. Unlike traditional linear models such as OLS regression, which assume that the estimates have a fixed effect, S-PQR can indicate whether input variables have non-constant or variable effects across the full distribution of the outcome variable. The mathematical representation of the estimated model is given below.

$$Q_{\tau}(\text{smindex}_{i,t} | \text{polstab}_{i,t}) = \alpha_i + \beta_{\tau,1} \text{polstab} + \varepsilon_{i,t}^{\tau}$$

According to the preliminary tests, it was determined that the JB test statistics did not show a normal distribution of the variables, according to the cross-section dependence test, there was horizontal dependence for both variables, and according to the CADF unit root test, the variables were stationary at their levels. According to the results obtained from the S-PQR, as political stability increases, there is a decrease in the stock market index. However, this finding is statistically significant at low quantile levels. The theoretical reason underlying this can be explained as follows: Stock market investors in developing countries act with the principle of risk-return tradeoff. As a matter of fact, increasing political stability leads to a decrease in political risk and therefore a decrease in earnings. Because, as corporate

governance principles such as transparency and accountability are implemented in countries along with political stability, it will become difficult to make profits due to manipulative actions in the markets. Two-stage Arellano-Bond dynamic panel regression results confirm the results of baseline model. Within the framework of these findings, we can say that we have reached strong empirical evidence regarding the role of political stability on the stock market index in developing countries. Considering that these results obtained from the study have practical implications, we can make the following suggestions for decision makers. In order to prevent losses in the markets, especially for small investors, manipulative actions can be prevented by making improvements in political risk factors.

Giriş

Uluslararası ölçekte faaliyette bulunan işletmeler ile bireysel ve kurumsal yatırımcıların karşılaştıkları kur riski, faiz riski, ödemenin yapılmaması riski gibi birçok risk unsuru olmakla birlikte bunlar içerisinde en önemlisi yatırım yapılması düşünülen ülkedeki politik risktir. Sabit sermaye yatırımları ve portföy yatırımları şeklinde hareket eden uluslararası sermaye akımları için yatırım yapılması düşünülen ülkenin politik çevresinin ve bunun alt unsurların istikrarı yatırım kararı için önemli bir faktördür. Nitekim Liu vd. (2020a) tarafından yapılan çalışmada belirtildiği üzere hem yabancı hem de yerli yatırımcılar üzerinde yapılan anketlere göre, yatırımın önündeki en önemli engeller istikrarlı bir siyasi sistemin olmaması ve hükümet politikasında sık sık yapılan değişikliklerdir. Daha yüksek ülke riski ile ilişkili olan siyasi istikrarsızlık, aynı zamanda ekonomik durgunluğa ve finansal piyasalarda dalgalanmalara neden olabilmektedir.

Bir yatırımın getirisinin belirlenmesi için özellikle sistematik riskin ölçülmesi ve tanımlanmasının gerekliliğine vurgu yapan Karpuz vd. (2023), Çakmak ve Gözen (2021), Eduardsen ve Marinova (2020), Kul vd. (2020), Wiyono ve Mardijuwono (2020), Kaya vd. (2014), Bechtel (2009) bu risk türünü makroekonomik, politik ve sosyal yapıdaki değişikliklerden kaynaklanan riskler olarak tanımlayarak sistematik riskin en önemli unsurlarından birisinin politik risk olduğunun altını çizmişlerdir. Bu bağlamda, politik risk ev sahibi ülkenin politik durumunun birçok makro değişken kapsamında ölçümünü sağlayan ve sık sık hükümet değişiklikleri, siyasi çalkantılar, iç ve dış kaynaklı kargaşa ortamı, yolsuzluklar, askerlerin siyasete müdahaleleri, dini ve etnik gerginlikler, isyan, hukukun üstünlüğü ve demokratik hesap verebilirlikte görülen bozulmalar ile bürokrasi kalitesindeki kötüleşmeler, kamu borçlarının temerrüte düşmesi, kişisel güvenlik, hareket ve ifade özgürlüğü endişeleri, ekonomi politikalarındaki belirsizlikler gibi değişkenleri göz önüne alınarak değerlendirilen risk türüdür (Tang ve Bao, 2024; Guo vd., 2021; Lu vd., 2020; Chiu ve Lee, 2020; Matkovskyy vd., 2020; Hoque ve Zaidi, 2020; Barry ve DiGiuseppe, 2019; Giambona vd., 2017; Fagersten, 2015).

Yatırım riskini en aza indirmede finansal piyasa yatırımcıları için bir ülkenin istikrarlı ekonomik, finansal ve politik ortama sahip olup olmadığını anlamak kritik öneme sahiptir. Ekonomik, politik veya finansal bileşenlerdeki kırılganlığın yalnızca bir borsa balonu ve bir borsanın çöküşüyle sonuçlanmayabileceği, aynı zamanda küresel bir

finansal krizi de tetikleyebileceği açıktır (Kirikkaleli, 2020a). Benzer şekilde siyasi, finansal ve ekonomik belirsizlik seviyelerindeki artış, döviz kuru piyasasındaki oynaklığın artmasına neden olur ve bu aynı zamanda yatırımcı güvenini azaltarak sermaye çıkışını hızlandırır. Neticede bu durum uluslararası rezervlerde keskin bir düşüşe neden olabilmektedir (Liu vd.,2020b). Dolayısıyla, politik istikrarsızlığın artması, yabancı ve yerli yatırımcıların güvenini sarsacak ve sermaye çıkışını hızlandıracak ve dolayısıyla finansal piyasaları kaçınılmaz olarak aşağı çekecektir. Ayrıca, siyasi ortamdaki belirsizlikler yatırımcıların ilgisini olumsuz yönde etkileyebilir ve tasarruf, yatırım ve kurumsal kararları etkileyerek piyasalarda olumsuz eğilimlere neden olabilir (Guo vd., 2021). Siyasi belirsizlik bir hükümetin ömrünü kısaltabileceğinden, politika yapımcıların ufkunu daraltmakta, dolayısıyla ekonominin ve finans sektörünün sağlamlığını olumsuz yönde etkileyen yatırım fırsatlarının olmadığı, yüksek işsizlik ve düşük büyüme ile karakterize edilen zayıf ekonomik performansa yol açar. Dolayısıyla, bir ülkede artan politik istikrarsızlık büyük olasılıkla finansal sistemi bozacaktır (Kirikkaleli, 2020b; Bouraoui ve Hammami, 2017).

Çok geniş bir etki alanına sahip olan politik istikrarın veya tersi politik riskin gelişmekte olan ülkeler penceresinden finansal piyasalara etkisinin araştırılması bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Politik istikrarsızlık, siyasi kaos, terörizm, iç savaş, yolsuzluk, rüşvet ve kurumsal yönetim eksikliği gibi çok sayıda politik risk unsurunun az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoğun biçimde yaşanıyor olması beraberinde ekonomik ve finansal istikrarsızlığı da getirmektedir. Bu gerekçeler gelişmekte olan ülkelerdeki politik risk ile pay senedi piyasaları arasındaki etkileşime yönelik yeni ve güçlü ampirik kanıtlar sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca portföy yönetiminde doğru stratejiler oluşturulması ve manüplatif kazançların önlenmesine yönelik politika çıkarımlarının elde edilmesi için politik risk ile finansal piyasalar arasındaki etkileşimin anlaşılması önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı gelişmekte olan ülkelerde politik riskin pay senedi piyasalarına olan etkisine yönelik ampirik kanıtlara ulaşmaktır. İlgili çalışma bu amacaya yönelik olarak güncel veriler ışığında mevdut literatüre bir zenginlik katmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi ve problemin tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde konu ile ilgili literatür incelemesi çerçevesinde hipotez geliştirilmiş üçüncü bölümde ise analizde kullanılan veriler ve ekonometrik analiz yöntemi

tanıtılmış, elde edilen ampirik bulgular sunulmuştur. Dördüncü ve son bölüm olan sonuç başlığında araştırmadan elde edilen sonuçlar, karar alıcılara yönelik politika önerileri paylaşılmıştır.

Literatür İncelemesi ve Hipotez Geliştirme

Taşıdığı önem itibariyle politik istikrar veya tersi politik risk olgusu çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Örneğin Umar vd. (2021), Matkovskyy vd. (2020) ve Wang vd. (2020) çalışmalarında Bitcoin'in siyasi ve ekonomi politikalarındaki belirsizlik arttığında güvenli bir liman olarak görüldüğünü vurgulamışlardır. Hussain vd. (2020a) ise Çin'in denizaşırı ülkelerdeki yatırımları üzerinde sık hükümet değişiklikleri, borç ödeme kapasitelerindeki zayıflıklar ve siyasi karışıklıklar gibi politik risk unsurlarının önemli birer engel olduğuna dair ampirik kanıtlar sunmuşlardır. Ayrıca Chiu ve Lee (2020) ülke riskinin finansal gelişme ve enerji tüketimi üzerindeki etkilerini; Dong vd. (2021), Vu ve Huang (2020) ve Chaudhry vd. (2020) ülke riski ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi; Loukil (2020) ve Huang vd. (2015a) politik istikrarsızlığın işletmelerin kar payı dağıtım politikaları üzerindeki etkiyi; Lu vd. (2020) jeopolitik risklerin ülkelerin finansal gelişme düzeyine etkisini; Obinger ve Schmitt (2020), Savrul ve Yağış (2019) politik belirsizliklerin işsizlik üzerindeki etkisini; Jimenez vd. (2021), King vd. (2021), Jiang ve Martek (2021), Lacroix vd. (2021), Akram (2020), Yan vd. (2019), Barry ve DiGiuseppe (2019) politik risk ve doğrudan yabancı sermaye ilişkisini; Su vd. (2021), Shimbar ve Ebrahimi (2020), Liu vd. (2020a) ve Uzar (2020) yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde siyasi riskin rolünü; Wang vd. (2021), Lee ve Wang (2021), Kotcharin ve Maneenop (2020) jeopolitik risklerin firmaların nakit varlıklarını etkileyip etkilemediğini; Polat vd. (2021), Lee ve Chen (2021), Athari vd. (2021), Lee vd. (2021), Hanon ve Wang (2020) ise jeopolitik risk ve turizm arasındaki ilişkiyi ele almışlar ve önemli politika çıkarımlarında bulunmuşlardır. Bu bölümde politik istikrarın pay senedi piyasasına yönelik etkisini inceleyen ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Fiorillo vd. (2024)'nin yapmış oldukları çalışmada jeopolitik riskin, pay senedi fiyatlarındaki çöküş riski üzerindeki etkisi ve çevresel, sosyal ve kurumsal faktörlerin bu ilişkideki aracılık rolü araştırılmıştır. Dünya genelinde 4402 halka açık işletmeden oluşan bir örneklem üzerinde yapılan analizler sonucunda jeopolitik risklerdeki artışların, pay senetleri fiyatlarında düşümlere yol açtığı ifade edilmiştir. Pringpong vd. (2023) tarafından yapılan incelemede 14 gelişmekte olan ülkede

jeopolitik riskin şirket değeri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 1985-2019 dönemini kapsayan çalışmadan elde edilen sonuçlar jeopolitik riskin artmasının şirket değerinin azalmasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Guo vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada ise siyasi riskin ve ham petrolün pay senedi fiyatı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri araştırılmış ve etkilerin Çin ve ABD için farklı olup olmadığı test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, siyasi risk ve petrol fiyatı etkilerinin, farklı borsa koşulları ve ekonomik kalkınma seviyeleri arasında heterojen olduğunu göstermektedir. Politik risk bileşenlerin birçoğundaki düşüşün, daha yüksek pay senedi fiyatıyla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Doğan ve Afşar (2021) tarafından yapılan çalışma 11 yükselen piyasada politik riskin pay senedi piyasası üzerindeki etkisi incelenmiştir. 2005-2018 dönemini kapsayan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre politik ve jeopolitik risk pay senedi piyasalarını negatif etkilemektedir. Thampanya vd. (2020) tarafından yapılan araştırma Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği-5 ülkelerinde (ASEAN-5) Ocak 1995 ile Aralık 2018 arasında pay senedi getirisi oynaklığındaki temel ve davranışsal faktörlerin rolünü incelemektedir. EGARCH ve ARDL yöntemleri ile yapılan analizler sonucunda Endonezya ve Filipinler’de politik risk gibi davranışsal faktörlerin borsa oynaklığını daha fazla etkilediği, özellikle Endonezya’nın diğer dört ülkeye kıyasla daha fazla siyasi riske sahip olduğu ve bunun sonucunda politik riskteki bir artışın borsa oynaklığını artırdığı belirtilmiştir. İltas (2020) çalışmasında ekonomik, politik, finansal ve jeopolitik ülke riskleri ile pay senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye özelinde 1999 Ocak-2014 Aralık dönemi için incelemektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ekonomik risk ve politik risk ile pay senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Benzer nitelikteki diğer bir çalışmada Hatır ve Kartal (2019) risk ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi BIST’de yer alan beş farklı sektördeki işletme verileri üzerinden incelemişlerdir. 2006 Ocak-2016 Aralık dönemini kapsayan çalışmadan elde edilen sonuçlar tüm sektörlerde politik riskin pay senedi getirileri üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. BIST üzerinde yapılan bir diğer çalışmada Yılmaz ve Meydan (2019) Türkiye’deki finansal ve politik risk endeksi ile Borsa İstanbul’da pay senedi yatırımında bulunan yabancı yatırımcıların işlem hacmi arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, yabancı yatırımcıların işlem hacminde ortaya çıkan şoklara politik risk endeksinin negatif yönde tepki verdiği görülmektedir. Ali ve Khan (2018) çalışmalarında Karacı Menkul Kıymetler Borsası’ndaki fiyat değişkenlikleri üzerinde

etkili olan faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerden biri olan sosyoekonomik istikrar, istikrarın sosyal, ekonomik ve politik boyutlarını içeren bir endeks ile ölçülmüştür. Çalışma 1973-2012 dönemini kapsamakta olup ARCH/GARCH ve ARDL yöntemleri ile analizler yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre sosyoekonomik istikrar, pay senedi fiyatlarındaki oynaklığı hem kısa hem de uzun vadede azaltmaktadır. Pakistan özelinde yapılan bir diğer çalışmada Hira (2017), siyasi istikrarsızlığın pay senedi fiyatları ile ilişkisi araştırılmıştır. 1998-2012 dönemini kapsayan çalışmada ARDL yöntem ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar pay senedi fiyatlarının siyasi istikrarsızlık ile negatif ilişkisini göstermektedir. Ayrıca, istikrarsız siyasi sistemin pay senedi fiyatlarında düşüşe yol açtığı öne sürülmüştür. Asteriou ve Saranditis (2016) çalışmalarında 18 OECD ülkesinde politik istikrarsızlık ile pay senedi getirileri arasında negatif ilişki bulunduğunu ifade etmiştir. Günay (2016) tarafından yapılan çalışmada 2001-2014 döneminde iç politik riskin Türkiye pay senedi piyasası üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. BİST100 endeksinin getiri oynaklıklarında kırılmalar ve rejimler elde etmek için çeşitli yöntemlerle ampirik analizler yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türk borsası siyasi olaylara tepki vermekte ancak bu sonuçlar geçmişte olduğu kadar önemli değildir. Türkiye ile ilgili bir diğer çalışmada Çam (2014) 2000-2009 döneminde politik riskin İMKB'ye kote işletmelerin değerleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Panel veri ekonometrisi çerçevesinde yapılan analizlerden elde edilen ampirik kanıtlara göre, politik risk ile işletme değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Vortelinos ve Saha (2016) tarafından yapılan çalışmada siyasi riskin pay senedi ve döviz piyasaları üzerindeki etkisi 66 ülke örneklemini üzerinden ampirik olarak analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Avrupa ve Amerika'nın pay senedi ve döviz piyasalarında oynaklık ve süreksizlik açısından diğer bölgelere göre daha fazla risk altında olduğunu göstermektedir. Özellikle Kuzey Amerika finansal piyasalarının siyasi riskten en çok etkilenenler olduğu belirtilmiştir. Chau vd. (2014) tarafından yapılan çalışma ise "Arap Baharı"nın neden olduğu siyasi belirsizliğin MENA bölgesindeki büyük borsaların oynaklığı üzerindeki etkisini incelemektedir. 2009-2012 dönemini kapsayan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; Geleneksel ve İslami borsa endeksleri arasında ayırım yapılarak, ilgili endekslerin bu siyasi kargaşaya heterojen şekilde tepki verdiği gözlenmiştir. Özellikle, ayaklanmaların olduğu dönemlerde İslami endekslerin oynaklığında önemli bir artış olduğu

buna karşın geleneksel piyasalardaki oynaklık üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığı ifade edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların politik belirsizliğin finansal oynaklığa katkıda bulunduğu fikriyle tutarlı olduğunun altı çizilmiştir. Girard ve Omran (2007) tarafından yapılan araştırma gelişmekte olan beş Arap sermaye piyasasına yatırım yaparken ortaya çıkan riskleri belirlemeye odaklanmıştır. 1997-2001 dönemini kapsayan çalışma sonuçlarına göre borsa getirileri ile politik istikrar, finansal şeffaflık ve yatırım profili arasında negatif bir ilişki vardır. Bu bulgulara göre ekonomik, finansal ve siyasi reformlar, finansal şeffaflık ve siyasi istikrarsızlıkla ilgili sorunlar, bu yeni gelişen pazarlardaki yatırımların önünde güçlü engeller oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma amaçlarına uygun olarak ve literatür incelemesi sonucunda oluşan teorik beklentiler doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıda ifade edilmiştir.

H₁: Politik risk, pay senedi endeksi üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Ekonometrik Metodoloji

Amaç

Çalışma gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları politik riskin pay senedi piyasaları üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma aşağıda ifade edilen araştırma soruları çerçevesinde kurgulanmıştır. Araştırma Sorusu: Politik riskin pay senedi piyasaları üzerinde etkisi var mıdır? Varsa bu etkinin yönü ve boyutu nedir?

Veriler

Çalışmada verileri olabildiğince düzenli olan 16 gelişmekte olan ülke üzerinden incelemeler yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini oluşturan ülkeler şunlardır: Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Tayland, Vietnam, Hindistan, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Meksika, Peru, Kosta Rika ve Türkiye. Çalışma 1996-2021 dönemini kapsamaktadır. Bağımsız değişken olarak çalışmada kullanılan politik istikrar (*polstab*) değişkeni Dünya Bankası tarafından yayınlanan The Worldwide Governance Indicators'den elde edilmiştir. Bağımlı değişkenlerden pay senedi endeksi (*smindex*) investing.com internet sitesinden derlenmiştir. Analizlerde Stata 18 ve EViews 12 programlarından yararlanılmıştır.

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada kullanılan değişkenlerin çoğunun normal dağılıma uymamasından dolayı hem dağılımsal heterojenliğin hem de bireysel heterojenliğin dikkate alındığı panel kantil regresyon yöntemini uygulanması tercih edilmiştir. Geleneksel ortalama regresyon yöntemiyle karşılaştırıldığında, panel kantil regresyon yöntemi her bir kantil için regresyon sonuçlarını sağlar (Park ve Dreamson, 2023; Jenkins vd., 2023; Cheng vd., 2021). Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde politik istikrarın, finansal piyasalar üzerindeki etkileri hakkında daha fazla bilgi sağlayabilir. Ayrıca sıradan en küçük kareler yöntemi (OLS) ile karşılaştırıldığında, kantil regresyon hata terimleri için güçlü varsayımlar gerektirmez, bu durumda kantil regresyon daha sağlam tahmin sonuçları sağlayabilir (Banday ve Kocoglu, 2023; Yan vd., 2019). Çalışmada farklı kantil düzeylerinde değişkenler arasındaki ilişkiyi daha iyi anlama adına dokuz kantil düzeyi seçilmiştir. (10, 20, ..., 90).

Yukarıda belirtilen çalışma amacına yönelik olarak geliştirilen regresyon modelleri aşağıda belirtilmiştir.

$$Q_{\text{sminde}x_{it}}(\tau|\chi_{it}) = \beta_i^\tau + \beta_1^\tau \text{polstab}_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

$Q(\tau|\chi_{it})$ ifadesinde τ^{th} bağımlı değişkenin koşullu kantilini, χ_{it} , τ kantili için t yılındaki her bir i ülkesinin bağımsız değişken vektörünü temsil eder. β ise τ kantilinde bağımsız değişkenlerin eğim katsayısını gösterir.

Çalışmada Eşanlı kantil regresyon yaklaşımı üzerinden mevcut değişkenler arasındaki kantil ilişkisi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Eşanlı kantil regresyon, hata terimlerinin normallik varsayımına aykırı davranışlarını ve değişen varyanslılığı açıklayan güçlü bir ekonometrik yöntemdir. Tahminlerin sabit bir etkiye sahip olduğunu temel alan geleneksel doğrusal modellerin aksine, eşanlı kantil regresyon, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin tüm dağılımı boyunca sabit olmayan veya değişken etkilere sahip olup olmadığını gösterebilir (İlarıslan ve Yıldız, 2022; Tiwari ve Krishnankutty 2015). Tahmin edilen modelin matematiksel gösterimi aşağıda yapılmıştır.

$$Q_\tau(\text{sminde}x_{i,t}|\text{polstab}_{i,t}) = \alpha_i + \beta_{\tau,1}\text{polstab} + \varepsilon_{i,t}^\tau \quad (2)$$

Ampirik Analiz ve Bulgular

Temel İstatistik Testler:

Çalışmada kullanılan verileri tanımaya ve ön bilgi elde etmeye yönelik olarak yapılan betimleyici istatistiklere ve korelasyon analizine ait sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Temel İstatistik Test Sonuçları

<i>Panel A: Betimleyici İstatistik Sonuçları</i>		
	smindex	polstab
Ortalama	11032.45	-0.594
Ortanca	3481.890	-0.633
Maksimum	119017.0	1.091
Minimum	57.090	-2.810
Std. Sap.	19092.27	0.814
Çarpıklık	2.768	-0.376
Basıklık	11.906	2.730
Jarque-Bera	1448.245	8.541
Olasılık	0.000	0.013
<i>Panel B: Korelasyon Analizi</i>		
smindex	1	
polstab	-0.027	1

Buna göre politik istikrar değişkeni sola çarpık iken, borsa endeksi değişkeni sağa çarpıktır. Normal dağılım basıklık değerinin 3 olduğu dikkate alındığında değişkenlerin her ikisi de 3’ten uzaktır. Bu sonuçlar verilerin normal dağılım gösterip göstermediği hakkında ön bilgiler vermektedir. Olasılıklı (p-değerleri) J-B istatistikleri, verilerin normalliğini kontrol etmek için kullanılır. P- değerleri tüm değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Verilerin normal dağılım göstermemesinden dolayı analizlerde parametrik olmayan yöntemlerden Panel Kantil Regresyon modelinin kullanımı tercih edilmiştir. Ayrıca korelasyon analizi sonuçlarına göre politik istikrar ile pay senedi endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu sonuç çalışmadaki temel analiz sonuçlarına ilişkin önsel bilgi vermektedir.

Yatay Kesit Bağımlılık Testleri:

Ülkelerde gözlemlenen şok niteliğindeki önemli bir gelişme diğer ülke ekonomilerini ve piyasalarını etkileme potansiyeline sahiptir. Bir diğer ifade ile farklı kesit birimleri için zaman serileri ya gözlemlenmeyen faktörlerin ya da yayılma etkilerinin bir sonucu olarak bağıntılı olabilirler. Yatay kesit bağımlılığı olarak tanımlanan bu durum, verilerde çok önemli bir endişe kaynağıdır ve bu sorunun gözden kaçırılması sonuçları yanlış yönlendirebilir (Kostakis vd., 2023; Wu vd., 2023; Hussain vd., 2020b). Verilerin potansiyel yatay kesit bağımlılığını göz ardı etmek, önemli yanlışlık ve boyut bozulmalarına neden olacak ve bu nedenle, değişkenler arasındaki entegrasyon ve uzun vadeli bağlantıları net bir şekilde tahmin edemeyecektir (Jiang vd., 2020). Bu nedenle, çalışma ekonometrik analize panel verilerde var olabilecek yatay kesit bağımlılığını kontrol ederek başlamaktadır. Örneklemin zaman boyutu T (26 yıl) > birim boyutu N (16 ülke) olduğu için Breusch-Pagan LM yatay kesit bağımlılık testi kullanılmış ve sonuçlar aşağıdaki Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan LM
smindex	1318.708***
polstab	653.101***

Not: *** %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3’te sunulan Breusch-Pagan LM yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Bu sonuçlara göre değişkenlerin durağanlığının sınanmasında ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanması uygundur.

Birim Kök Test Sonuçları:

Çalışmanın bu aşamasında politik istikrar ve borsa endekslerinin entegrasyon özelliklerini incelemek için CADF panel birim kök testi uygulanarak yatay kesit bağımlılığı kontrol edilmiştir. Bu ikinci nesil panel birim kök testinin uygulanmasının temel faydası, ülkeler arasında güçlü karşılıklı bağımlılıklara neden olan yatay kesit bağımlılığını keşfetme konusundaki yüksek gücüdür (Jamil vd., 2022; Dauda vd., 2021; Behera ve Mishra, 2020). Aşağıdaki Tablo 3’te CADF birim kök

test sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3

CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Düzy		
Değişken	Model	Test istatistiği
smindex	Sabit	0761
	Sabit ve Trend	3.486***
	Hiçbiri	0.815
polstab	Sabit	1.698*
	Sabit ve Trend	2.721***
	Hiçbiri	1.534

Not: *** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde anlamlıdır.

CADF birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin her ikisi de seviyelerinde durağandır. Dolayısıyla değişkenler analiz aşamasında seviye değerleri ile kullanılabilir.

Panel Kantil Regresyon Analizi Sonuçları:

Politik istikrarın finansal piyasalar üzerindeki etkilerini belirlemek için yapılan panel kantil regresyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Eşanlı Panel Kantil Regresyon Analizi Sonuçları

Kantil düzeyleri	10	20	30	40	50	60	70	80	90
polstab	-106.070 (0.023)**	-267.166 (0.000)***	-407.967 (0.019)**	174.528 (0.703)	263.874 (0.639)	-267.734 (0.643)	-1590.874 (0.195)	-4226.95 (0.189)	-1419.547 (0.742)
c	139.550 (0.000)***	244.386 (0.000)***	359.067 (0.104)	1675.683 (0.002)***	3544.7 (0.000)***	4671.973 (0.000)***	6695.148 (0.000)***	14257.11 (0.000)***	37519.54 (0.000)***

Not: *** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde anlamlıdır.

Buna göre, politik istikrarın borsa endeksi üzerindeki etkisini incelemek için inşa edilmiş olan model sonuçlarına göre politik istikrar arttıkça borsa fiyat endeksinde bir düşüş söz konusudur. Ancak bu bulgu düşük kantil düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna karşın borsa endeksinin politik istikrara verdiği cevap orta kantil seviyesinde

pozitif olmakla birlikte bu tepki anlamlı değildir. Buna göre politik istikrar karşısında gelişmekte olan ülke borsalarının tepkisi heterojen niteliktedir. Bu bağlamda politik istikrarın borsa endeksine yönelik net bir resim sadece düşük kantil seviyelerinde elde edilmiştir. Politik istikrar arttıkça, politik risk unsurları da azalacaktır. Bundan dolayı azalan riskle birlikte borsa getirilerinde düşmesi söz konusudur. Bunun altında yatan teorik gerekçe ise gelişmekte olan ülkelerde borsa yatırımcılarının risk-getiri dengesi (risk-return tradeoff) prensibi ile hareket ettikleri şeklinde açıklanabilir. Buna göre piyasalardaki yatırımcılar daha agresif bir şekilde yatırım tercihlerinde bulunmakta ve risk iştahları yüksektir. Yatırımcılar yüksek düzeyde riske katlanıp daha yüksek getiri elde etmeye odaklanmışlardır. Elbette bu durumun terside geçerlidir. Nitekim politik istikrarın artması, politik riskin azalmasına dolayısıyla kazançların da düşmesine neden olmaktadır. Çünkü politik istikrarla birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik gibi kurumsal yönetim prensipleri ülkelerde uygulamaya konuldukları piyasalarda manipülatif eylemler nedeniyle kazanç sağlama da zorlaşacaktır.

Elde edilen katsayıların farklı kantil düzeylerinde değişiklik gösterip göstermediğini anlamak için yapılan test sonuçları aşağıdaki Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

Eğim Homojenliği Test Sonuçları

	Delta Testi
Test istatistiği	8.484***
Adj.test istatistiği	9.212***

Not: *** %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Delta testi istatistikleri, %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bundan dolayı, farklı kantiller için eğim katsayıları homojendir olarak belirtilen H_0 hipotezi reddedilir. Bu sonuç, gelişmekte olan ülkelerde borsa endeksi ile politik istikrar değişkenleri arasındaki ilişkinin farklı kantil düzeyinde değiştiğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Bu aşamada Eşanlı panel kantil regresyon analizinden elde edilen sonuçların geçerliliğini farklı bir yöntemle de ortaya koymak amacıyla dinamik panel veri analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6

İki Aşamalı GMM Dinamik Panel Veri Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	p-değeri
smindex(-1)	0. .931	(0.000)***
polstab	-596.019	(0.000)***
C	1163.969	(0.000)***
Tanısal testler		
Wald	2.020	(0.000)
Sargan	12.892	(1.000)
AR(1)	-1.352	(0.176)
AR(2)	0. .743	(0.456)

Not: *** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde anlamlıdır.

İki aşamalı Arellano-Bond dinamik panel regresyon sonuçları temel analiz yöntemi olan eşanlı panel kantil regresyon analizi sonuçlarını doğrular niteliktedir. Ayrıca dinamik panel regresyon analizine ilişkin yapılan Wald testi sonucuna göre model bir bütün olarak anlamlıdır. Sargan testi sonuçlarına göre çalışmada kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğu görülmüştür. Otokorelasyon testi sonuçlarına göre hem birinci mertebeden hem de ikinci mertebeden otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar model de herhangi bir spesifikasyon hatasının olmadığını göstermektedir. Bu bulgular çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerde politik istikrarın borsa endeksi üzerindeki rolüne ilişkin güçlü ampirik kanıtlara ulaşıldığı söylenebilir.

Sonuç

Yerli ve yabancı yatırımcılar açısından, yatırımın önündeki en önemli engeller istikrarlı bir siyasi sistemin olmaması ve hükümet politikasında sık sık yapılan değişikliklerdir. Bu nedenle daha yüksek ülke riski ile ilişkili siyasi istikrarsızlık, aynı zamanda ekonomik bir durgunluk ve kaçınılmaz olarak bir finansal riskin habercisi olarak değerlendirilir. Politik istikrarsızlık, siyasi kaos, terörizm, iç savaş, yolsuzluk, rüşvet ve kurumsal yönetim eksikliği gibi çok sayıda politik risk unsurunun az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde yoğun biçimde yaşanıyor olması beraberinde ekonomik ve finansal istikrarsızlığı da getirmektedir. Bu gerekçeler gelişmekte olan ülkelerdeki politik istikrar ile finansal piyasalar arasındaki etkileşime yönelik yeni ve güçlü ampirik kanıtlar sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı gelişmekte olan ülkelerde politik riskin pay

senedi piyasalarına olan etkisine yönelik ampirik kanıtlara ulaşmaktır. 1996-2021 dönemini kapsayan çalışmada 16 ülkenin verilerinden oluşan bir örneklem üzerinden eşanlı panel kantil regresyon ve iki aşamalı Arellano-Bond dinamik panel regresyon yöntemleri çerçevesinde analizler yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre politik istikrar arttıkça (politik risk azaldıkça) borsa fiyat endeksinde bir düşüş söz konusudur. Bunun altında yatan teorik gerekçe ise gelişmekte olan ülkelerde borsa yatırımcılarının risk-getiri dengesi (risk-return tradeoff) prensibi ile hareket ettikleri şeklinde açıklanabilir. Nitekim politik istikrarın artması, politik riskin azalmasına dolayısıyla kazançların da düşmesine neden olmaktadır. Çünkü politik istikrarla birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik gibi kurumsal yönetim prensipleri ülkelerde uygulamaya konuldukça piyasalarda manipülatif eylemler yoluyla kazanç sağlama da zorlaşacaktır. Bununla birlikte politik istikrarın artması, antidemokratik uygulamalar, iç ve dış karışıklıklar, gerginlikler, yolsuzluk gibi politik risk unsurlarının giderilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu gelişmeler yerli-yabancı, bireysel-kurumsal yatırımcılar açısından uygun bir yatırım iklimini karakterize etmesi nedeniyle finansal piyasalarda anormal kazanç elde etme fırsatları da ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda çalışmadan elde edilen sonuçlar risk-getiri dengesi teorisini destekler niteliktedir. Ayrıca analizler sonucunda elde edilen bulguların Amah (2024), Maimaitijiang vd. (2024), Barroso ve Maio (2024), Alemany vd. (2023), Pringpong vd. (2023), Doğan ve Afşar (2021) ve Wang vd. (2021) 'nin çalışmalarından elde edilen sonuçlarla tutarlı olduğu görülmüştür.

Çalışmadan elde edilen bu sonuçların pratik yaşamda karşılıklarının olduğu düşüncesiyle karar alıcılar için şu önerilerde bulunulabilir. Piyasalarda özellikle küçük yatırımcıların zarar görmelerini engellemek açısından politik risk unsurlarında iyileştirici yönde ilerlemeler sağlanarak manipülatif eylemler engellenebilir. Ayrıca risk-getiri dengesinin geçerli olduğunun bilinmesi yatırımcılar için uygun risk ve getiri seviyelerine sahip bir portföy belirlemede önemli rol oynayabilir. Veri setini oluşturan örneklem sayısı çalışmanın en önemli kısıtıdır. Daha çok sayıda ülke verilerinin kullanılması çalışma sonuçlarının daha kolay genelleştirilmesine olanak sağlayabilir. Ayrıca gelecekte yapılacak çalışmalar için politik risk ile döviz piyasası, tahvil piyasası gibi alternatif piyasalar arasındaki etkileşimin incelenmesi konu olarak önerilebilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

Akram, A. (2020). Investigating the impact of political stability, trade liberalization, and investment incentives on the fdi inflows in Pakistan. *South Asian Review of Business and Administrative Studies*, 2(1), 15-34.

Aleman, N., Arago, V. ve Salvador, E. (2023). The time-varying risk-return trade-off and its explanatory and predictive factors. *North American Journal of Economics and Finance*, 68, 1-36.

Ali, R. ve Khan, R. E. A. (2018). Socioeconomic stability and variability in stock market prices: A case study of Karachi Stock Exchange. *Asian Journal of Economic Modelling*, 6(4), 428-440.

Amah, P.N. (2024). Non-monotonicity of risk-expected return trade-off in pricing of equity securities: The case of premium board of Nigerian Stock Exchange. *IIMBG Journal of Sustainable Business and Innovation*, 2(1), 43-59.

Asteriou, D. ve Sarantidis, A. (2016). Political instability and stock market returns: Evidence from OECD countries. *Economics and Business Letters*, 5(4), 113-124.

Athari, S. A., Alola, U. V., Ghasemi, M. ve Alola, A. A. (2021). The (un) sticky role of exchange and inflation rate in tourism development:

Insight from the low and high political risk destinations. *Current Issues in Tourism*, 24(12), 1670-1685.

Banday, U.J. ve Kocoglu, M. (2023). Modelling simultaneous relationships between human development, energy, and environment: Fresh evidence from panel quantile regression. *J Knowl Econ* 14, 1559-1581.

Barroso, P. ve Maio, P. (2024). The risk–return tradeoff among equity factors. *Journal of Empirical Finance*, 78, 1-22.

Barry, C, M. ve DiGiuseppe, M, (2019), Transparency, risk, and fdi. *Political Research Quarterly*, 72(1), 132-146.

Bechtel, M. M. (2009), The political sources of systematic investment risk: Lessons from a consensus democracy. *The Journal of Politics*, 71(2), 661-677.

Behera, J. ve Mishra, A.K. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth in G7 countries: evidence from panel autoregressive distributed lag (P-ARDL) model. *Int Econ Econ Policy* 17, 241–258.

Bouraoui, T. ve Hammami, H, (2017). Does political instability affect exchange rates in Arab spring countries?. *Applied Economics*, 49(55), 5627-5637.

Chau, F., Deesomsaka, R. ve Wang, J, (2014). Political uncertainty and stock market volatility in the Middle East and North African (MENA) countries. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 28, 1-19.

Chaudhry, S, M., Ahmed, R., Shafiullah, M. ve Huynh, T. L. D. (2020). The impact of carbon emissions on country risk: Evidence from the G7 economies. *Journal of Environmental Management*, 265, 110533.

Cheng, C., Ren, X., Dong, K., Dong, X. ve Wang, Z. (2021). How does technological innovation mitigate CO₂ emissions in OECD countries? Heterogeneous analysis using panel quantile regression. *Journal of Environmental Management*, 280, 111818.

Chiu, Y-B. ve Lee, C-C. (2020). Effects of financial development on energy consumption: The role of country risks. *Energy Economics*, 90, 104833.

Çakmak, N. ve Gözen, M. (2021). An analysis of systematic risk factors associated with renewable energy support mechanism applied in Turkey. *Journal of Business Innovation and Governance*, 4(1), 57- 81.

Çam, A. V. (2014). Politik riskin firma değeri ile ilişkisi: İMKB'ye kayıtlı firmalar üzerinde bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(1), 109-122.

Dauda, L., Long, X., Mensah, C. N., Salman, M., Boamah, K. B., Ampon-Wireko, S. ve Dogbe, C. S. K. (2021). Innovation, trade openness and CO₂ emissions in selected countries in Africa. *J. Clean. Prod.* 281, 125143.

Doğan, E. ve Afşar, A. (2021). Politik ve jeopolitik riskler hisse senedi piyasalarını nasıl etkiler: Yükselen piyasa ekonomilerinden ampirik kanıtlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(3), 688-704.

Dong, K., Dong, X., Jiang, Q. ve Zhao, J. (2021). Valuing the greenhouse effect of political risks: The global case. *Applied Economics*, 53(31), 3604-3618.

Eduardsen, J. ve Marinova, S. (2020). Internationalisation and risk: Literature review, integrative framework and research agenda. *International Business Review*, 29, 101688.

Fagersten, B. (2015). Political risk and the commercial sector- aligning theory and practice. *Risk Management*, 17(1), 23-39.

Fiorillo, P., Meles, A., Pellegrino, L. ve Verdoliva, V. (2024). Geopolitical risk and stock price crash risk: The mitigating role of ESG performance. *International Review of Financial Analysis*, 91, 102958.

Giambona, E., Grham, J. R. ve Harvey, C. (2017). The Management of political risk. *Journal of International Business Studies*, 48(4), 523-533.

Girard, E. ve Omran, M. (2007). What are the risks when investing in thin emerging equity markets: Evidence from the Arab world. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 17(1), 102-123.

Guo, Y., Li, Y. ve You, W. (2021). The roles of political risk and crude oil in stock market based on quantile cointegration approach: A comparative study in China and US. *Energy Economics*, 97, 105198.

Günay, S. (2016). Is political risk still an issue for Turkish stock market?. *Borsa Istanbul Review*, 16(1), 21-31.

Hanon, W. ve Wang, E. (2020). Comparing the impact of political instability and terrorism on inbound tourism demand in Syria before and after the political crisis in 2011. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(6), 651-661.

Hatır, Y. ve Kartal, C. (2019). Politik risk endeksinin Borsa İstanbul hisse senedi getirileri üzerine etkisi: Sektörel bir uygulama. *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14(4), 1275-1292.

Hira, I. (2017). Relationship among political instability, stock market returns and stock market volatility. *Studies in Business and Economics*, 12(2),70-99.

Hoque, M. E. ve Zaidi, M. A. S. (2020). Global and country-specific geopolitical risk uncertainty and stock return of fragile emerging economies. *Borsa Istanbul Review*, 20(3), 197-213.

Huang, T., Wu, F., Yu, J. ve Zhang, B. (2015a). Political risk and dividend policy: Evidence from international political crises. *Journal of International Business Studies*, 46, 574-595.

Hussain, J., Khan, A. ve Zhou, K. (2020b). The impact of natural resource depletion on energy use and co2 emission in belt & road initiative countries: A cross-country analysis. *Energy*, 199, 117409.

Hussain, J., Zhou, K., Guo, S. ve Khan, A. (2020a). Investment risk and natural resource potential in "belt & road initiative countries: A multi-criteria decision-making approach. *Science of the Total Environment*, 723, 137981.

Iltas, Y. (2020). Farklı risk türleri ve borsa endeksi arasındaki ilişki: Türkiye için nedensellik testleri. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 371-384.

İlarıslan, K. ve Yıldız, M. (2022). Yenilenebilir enerji yatırımlarının finansal belirleyicileri üzerine karşılaştırmalı bir analiz: Asya-Pasifik ve Latin Amerika ülkeleri. *bmiij*, 10(4), 1397-1415.

Jamil, K., Liu, D., Gul, R. F., Hussain, Z., Mohsin, M., Qin, G. ve Khan, F. U. (2022). Do remittance and renewable energy affect CO2 emissions? An empirical evidence from selected G-20 countries. *Energy & Environment*, 33(5), 916-932.

Jenkins, H., Alshareef, E. ve Mohamad, A. (2023). The impact of corruption on commercial banks' credit risk: Evidence from a panel

quantile regression. *Int J Fin Econ.*, 28, 1364-1375.

Jiang, H., Dong, X., Jiang, Q. ve Dong, K. (2020). What drives China's natural gas consumption? Analysis of national and regional estimates. *Energy Economics*, 87, 104744.

Jiang, W. ve Martek, I. (2021). Political risk analysis of foreign direct investment into the energy sector of developing countries. *Journal of Cleaner Production*, 302, 127023.

Jimenez, A., Lee, J. Y. ve Ordenana, X. (2021). Introduction: fdi and institutional quality: New insights and future perspectives from emerging and advanced economies. *Sustainability*, 13, 4413.

Karpuz, E., Koç, Y. D. ve Demir, O. (2023). The impact of political elections on financial markets as political risk factor: A case study of the 2023 Turkey presidential elections. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 6(2), 139-146.

Kaya, A., Güngör, B. ve Özçomak, M. S. (2014). Politik risk yatırımcının dikkate alması gereken bir risk midir? Borsa İstanbul örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 74-87.

King, T., Loncan, T. ve Khan, Z. (2021). Investment, leverage and political risk: Evidence from project-level fdi. *Journal of Corporate Finance*, 67, 101873.

Kirikkaleli, D. (2020a). The effect of domestic and foreign risks on an emerging stock market: A time series analysis. *North American Journal of Economics and Finance*, 51, 100876.

Kirikkaleli, D. (2020b). Does political risk matter for economic and financial risks in Venezuela?. *Economic Structures*, 9(3), 1-10.

Kostakis, I., Armaos, S., Abeliotis, K., Theodoropoulou, E. (2023). The investigation of EKC within CO2 emissions framework: Empirical evidence from selected cross-correlated countries, *Sustainability Analytics and Modeling*, 3, 100015.

Kotcharin, S. ve Maneenop, S. (2020). Geopolitical risk and corporate cash holdings in the shipping industry., *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 136, 101862.

Kul, C., Zhang, L. ve Solangi, Y. A. (2020). Assessing the renewable energy investment risk factors for sustainable development in Turkey.

Journal of Cleaner Production, 276, 124164.

Lacroix, J., M'eon, P-G. ve Sekkat, K. (2021). Democratic transitions can attract foreign direct investment: Effect, trajectories, and the role of political risk. *Journal of Comparative Economics*, 49, 340-357.

Lee, C-C. ve Chen, M-P. (2021). Do country risks matter for tourism development? International evidence", *Journal of Travel Research*, 60(7), 1445-1468.

Lee, C-C. ve Wang, C-W. (2021). Firms' cash reserve, financial constraint, and geopolitical risk. *Pacific-Basin Finance Journal*, 65, 101480.

Lee, C-C., Williams, G, O. ve Akadiri, S. S. (2021). Geopolitical risk and tourism: Evidence from dynamic heterogeneous panel models. *Int J Tourism Res*, 23, 26–38.

Liu, J., Wei, W., Shi, Y-B. ve Chang, C-P. (2020b). The nexus between country risk and exchange rate regimes: A global investigation. *North American Journal of Economics and Finance*, 51, 100842.

Liu, R., He, L., Linag, X. ve Yang, X. (2020a). Is there any difference in the impact of economic policy uncertainty on the investment of traditional and renewable energy enterprises? – A comparative study based on regulatory effects. *Journal of Cleaner Production*, 255, 120102.

Loukil, N. (2020). Does political instability influence dividend payout policy: Evidence from Tunisian stock exchange?. *EuroMed Journal of Business*, 15(2), 253-267.

Lu, Z., Gozgor, G., Huang, M. ve Lau, C. K. M. (2020). The impact of geopolitical risks on financial development: Evidence from emerging markets. *Journal of Competitiveness*, 12(1), 93-107.

Maimaitijiang, S., Shen, Y. ve Yao, X. (2024). Impacts of geopolitical risk on China stock market: A dynamic resilience analysis. *Procedia Computer Science*, 242(2024) 318–325.

Matkovskyy, R., Jalan, A. ve Dowling, M. (2020). Effects of economic policy uncertainty shocks on the interdependence between bitcoin and traditional financial markets. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 77, 150–155.

Obinger, H. ve Schmitt, C, (2020). Total war and the emergence of unemployment insurance in western Countries. *Journal of European*

Public Policy, 27(12), 1879-1901.

Park, G. ve Dreamson, N. (2023). The heterogeneous effects of human development and good governance on mobile diffusion in the sub-Saharan region: Evidence from panel quantile regression. *Technological Forecasting & Social Change* 189, 122355.

Polat, M., Alptürk, Y. ve Gürsoy, S. (2021). Impact of geopolitical risk on BIST tourism index and tourist arrivals in Turkey. *Journal of Tourism Theory and Research*, 7(2), 77-84.

Pringpong, S., Maneenop, S. ve Jaroenjitrkam, A. (2023). Geopolitical risk and firm value: Evidence from emerging markets. *North American Journal of Economics and Finance*, 68, 1-14.

Savrul, B. K. ve Yağış, O. (2019). The Effect of economic and political risk on unemployment in Turkey. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 25, 75- 99.

Shimbar, A. ve Ebrahimi, S. B. (2020). Political risk and valuation of renewable energy investments in developing countries. *Renewable Energy*, 145, 1325-1333.

Su, C-W., Umar, M. ve Khan, Z. (2021). Does fiscal decentralization and eco-innovation promote renewable energy consumption? Analyzing the role of political risk. *Science of the Total Environment* 751, 142220.

Tang, T.H. ve Bao, H. X. H. (2024). Political uncertainty and carbon emission trading: Evidence from China. *Cities*, 145, 104713.

Thampanya, N., Wu, J., Nasir, M. A. ve Liu, J. (2020). Fundamental and behavioural determinants of stock return volatility in ASEAN-5 countries. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 65,101193.

Tiwari, A. K. ve Krishnankutty, R. (2015). Determinants of capital structure: A quantile regression analysis. *Studies in Business and Economics*, 10(1), 16-34.

Umar, M., Su, C-W., Rizvi, S. K. A, ve Shao, X-F. (2021). Bitcoin: A safe haven asset and a winner amid political and economic uncertainties in the US?. *Technological Forecasting & Social Change*, 167, 120680.

Uzar, U. (2020). Political economy of renewable energy: Does institutional quality make a difference in renewable energy

consumption?. *Renewable Energy*, 155, 591-603.

Vortelinos, D. I. ve Saha, S. (2016). The Impact of political risk on return, volatility and discontinuity: Evidence from the international stock and foreign exchange markets. *Finance Research Letters*, 17, 222-226.

Vu, T. V. ve Huang, D. C. (2020). Economic development, globalization, political risk and co2 emission: The case of Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 021-031.

Wang, F., Li, X., Shen, D. ve Zhang, W. (2020). How does economic policy uncertainty affect the bitcoin market?. *Research in International Business and Finance*, 53, 101234.

Wang, K-H., Xiong, D-P., Mirza, N., Shao, X-F. ve Yue, X-G. (2021), Does geopolitical risk uncertainty strengthen or depress cash holdings of oil enterprises? Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 66, 101516.

Wiyono, E. R. ve Mordijuwono, A. W. (2020). Leverage, profitability, firm size, exchange rate, and systematic risk: Evidence from the manufacturing industry in Indonesia. *Cuadernos de Economía*, 43, 442-448.

Wu,H., Mentel, U., Lew, G. ve Wang, Z. (2023). What drives renewable energy in the group of seven economies? Evidence from nonparametric panel methods, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(1), 1708-1734.

Yan, D., Kong, Y., Ren, X., Shi, Y., ve Chiang, S. W. (2019). The determinants of urban sustainability in Chinese resource-based cities: A panel quantile regression approach. *Science of the Total Environment*, 686, 1210-1219.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Rusya-Ukrayna Savaşında Avrupa Birliğinin Enerji Politikası ve Türkiye: Kamu Politikası Süreci Çerçevesinde Bir Analiz¹

The Energy Policy of the European Union in the Russia-Ukraine War and Türkiye: An Analysis within the Framework of the Public Policy Process

Merve ADATEPE

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Afyon Kocatepe Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü.
merveadatepe003@gmail.com
ORCID : 0009-0008-2962-7022

Volkan GÖÇÖĞLU

Doç. Dr.,
Afyon Kocatepe Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü.
volkangocoglu@gmail.com
ORCID : 0000-0002-7036-2416

Cilt / Issue: 12(1) 243-276

Geliş Tarihi: 11.12.2023

Kabul Tarihi: 01.02.2025

Atf: Adatepe, M. ve Göçöğlü, V. (2025). Rusya-Ukrayna savaşında Avrupa Birliğinin enerji politikası ve Türkiye: Kamu politikası süreci çerçevesinde bir analiz. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 243-276. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1403072>.

¹ Çalışmanın özeti, Uluslararası Çevre, Enerji ve Ekonomi Kongresinde sunulmuştur.

Öz

Rusya-Ukrayna Savaşı ile Rusya ile Avrupa ülkeleri arasındaki enerji ilişkilerinde ortaya çıkan kriz karşısında Avrupa, enerji güvenliğini sağlamak üzere kamu politikası alternatifleri geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu durum neticesinde Türkiye'nin süreçte önemli bir politika alternatifi olarak belirmesi, ülke için çeşitli stratejik ve politik kazanımları sağlamak üzere önemli bir fırsat penceresini aralamıştır. Özellikle uluslararası ilişkiler yazınında bu politik potansiyeli sezinleyerek konuya odaklanan çeşitli çalışmalar olsa da, konuyu sistematik bir şekilde kamu politikası analizi çerçevesinden ele alan alternatif bir bakış açısının eksikliği izlenmektedir. Söz konusu eksikliğe katkıda bulunma motivasyonu ile kaleme alınan bu çalışma, savaş sürecinde kurumsal düzeyde AB'nin ilgili dönemdeki enerji politikaları ile Türkiye için açılan fırsat penceresini kamu politikası süreci modeli içerisinde analiz etmektedir. Analiz sonuçlarına göre, Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte AB'nin şimdiye dek görmezden geldiği enerji güvenliği sorunu, artık ivedilikle çözülmesi gereken bir mesele hâline gelmiştir. Bu noktada Türkiye, en önemli politika alternatiflerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Savaşın henüz erken döneminde benimsediği ve sürdürdüğü arabulucu rol, Türkiye'yi sürecin resmi aktörlerinden biri hâline getirirken, bu fırsat penceresinin ülke lehine değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, Doğalgaz Arzı, Kamu Politikası, Türkiye, Rusya.

Abstract

One of the most fundamental energy security issues is the uninterrupted and regular energy transfer between countries. The Russia-Ukraine war

has created a crisis in energy relations between Russia, one of the leading actors in energy supply, and European countries, which are its essential customers. In this situation, Europe has had to develop public policy alternatives to ensure energy security. As a result, Türkiye's emergence as a vital policy alternative has opened a critical window of opportunity for the country to achieve various strategic and political gains. Although multiple studies are focusing on the subject by sensing this political potential, especially in the literature on international relations, there is a lack of an alternative perspective that systematically addresses the topic within the framework of public policy analysis. Written with the motivation to contribute to this deficiency, this study analyzes the EU's energy policies at the institutional level and in the scope of the public policy process model, considering the window of opportunity opened for Türkiye. According to the prominent results, the energy security problem that the EU has ignored until now with the Russia-Ukraine war has now reached a level that needs to be solved urgently. At this point, Türkiye is one of the most critical policy alternatives that stands out. The mediator role that Türkiye adopted and maintained at an early stage of the war made the country an official actor and contributed to evaluating this window of opportunity in favor of the country.

Keywords: Energy Security, Natural Gas Supply, Public Policy, Türkiye, Russia.

Extended Abstract

The Russia-Ukraine war caused tensions in relations between Russia and the EU and paved the way for an energy crisis. After this tension, Europe's natural gas supply security problem emerged. In this occasion, Türkiye had the potential to be an alternative transfer center to solve this problem. Considering that most of the natural gas flow in the region is from Russia, the Caucasus, and the Middle East to Western countries, Türkiye is a bridging country between two regions, having a vital geopolitical importance. Adopting the win-win principle in its policies, Türkiye's essential principle is establishing good relations with consumer and producer countries and ensuring its status as an intercontinental energy transmission center. Thus, the study focuses on the EU's energy security policy that emerged after the Russia-Ukraine war in the analysis. Moreover, the window of opportunity opened for Türkiye and reinforcing the country with the mediator role will be the secondary context of the study. In this context, Türkiye, as a potential natural gas transit corridor between Russia, Azerbaijan, and the EU, undoubtedly has the opportunity for political and economic gains.

Considering the historically linear tension between Russia and Ukraine,

the rational public policy analysis approach and the Process Model framework are highly suitable for the policy analysis in question. The Process Model Lasswell put forward has a linear policymaking cycle. The model allows the analyst to make a more systematic analysis by dividing the policymaking process into several steps. The steps are the definition of the problem, determination of policy alternatives, agenda setting, determination and adoption of the policy, implementation of the policy, evaluation of the policy, and, if necessary, redefinition of the problem. The model can be used to produce a new policy for a solution to a new problem and analyze a previously made and implemented policy. It is possible to access detailed data regarding all steps in the model to analyze an implemented policy and its successful and unsuccessful aspects. Considering that the war is ongoing, there will not be any data yet, especially on the policy's adoption, implementation, and evaluation. Therefore, the completion of the steps of the model can take a long time. In this respect, the model also enables more systematic, programmatic, and strategic steps to be taken in long-term policies.

The Russia-Ukraine war and the natural gas crisis have already pushed the EU to take concrete steps in its energy policy. Still, they result from a root problem that has been ongoing for many years. The present study has analyzed this root problem, the Russia-Ukraine war and the subsequent political atmosphere, within the rational public policy analysis approach and the Process Model in the context of actors, relations, and policy alternatives. According to this analysis, Türkiye is essential to the EU in terms of increasing natural gas supply diversity and its secure transmission. In the problem definition, which is the first step of the process analysis, although the main problem is seen as the Russia-Ukraine war, it is emphasized that the root problem is that European countries do not have alternative supply sources for natural gas. Regarding pipelines being the most rational solution for the transportation of natural gas, Türkiye's geographical location makes it an advantageous option in the second step, which is determining and adopting policy alternatives. Beyond its geographical advantage, Türkiye has also aimed to undertake the role of a mediator during the war process. The country has brought this to the national and international political agenda. Considering the ongoing concrete policy production process, Türkiye needs to take steps to maintain its status as an active actor that will affect EU energy policies so the window of opportunity does not close. This continuity depends on Türkiye's continuing to be an active subject in the policies adopted by the EU and taking part as an actor in the policy implementation stage of policy analysis.

An important sub-conclusion from the analysis is that, with the significant impact of this window of opportunity opened in the energy security policy, a mutual dependency has been created between the EU and Türkiye. The country can play an essential role in solving the root problem for the EU. On the other hand, the policy alternatives determined by the EU against this problem have created an opportunity for Türkiye to become an energy transmission hub. The alternative potential gas import sources for Europe are the Caspian, Eastern Mediterranean, and Middle East regions. If natural gas passes through Türkiye, due to the agreements between the supplier countries to diversify the EU's supply source, it will also strengthen the country's supply security.

Giriş

Enerji politikaları, her dönemde önem arz etmiş ancak özellikle sanayileşme döneminin başlamasıyla ayrı bir boyut kazanmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle kömür önemli bir enerji kaynağı haline gelmiş ve makineleşme ile üretim hacmi artmıştır. Üretim hacmindeki artış, enerji kaynaklarının çeşitlenmesine yol açmış ve kömürün yanı sıra petrol de endüstride kullanılmaya başlamıştır. Ancak bu iki enerji kaynağı hızla gelişmekte olan sanayi alanında yetersiz kalmış ve çevre kirliliği açısından pek çok sorunu ortaya çıkarmıştır. Sonraki dönemlerde doğalgaz, daha zararsız ve güçlü bir alternatif bir enerji kaynağı olarak belirmiştir. Gittikçe artan kullanım oranlarıyla doğalgaz, en büyük enerji kaynaklarından biri olmuştur. Diğer enerji kaynaklarına kıyasla daha çevre dostu ve verimli olan bu enerji kaynağının nakliyatı ise oldukça maliyetli ve zordur. Bu açıdan üretici ülkeden tüketici ülkeye ulaşana kadar pek çok farklı ülkeden geçmekte ve bu durum hem maliyet bakımından hem de enerji aktarımında çeşitli sorunlara ve arz yönünden güvenlik sorunlarına neden olabilmektedir (Bayraç, 2018, ss. 13-14).

Tüm insanlığı etkileyen iki büyük dünya savaşının sebeplerinin başında da kıt enerji kaynakları gelmektedir. Ülkeler arası çıkar çatışmalarını dengelemek için Avrupa ülkeleri kendi aralarında 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu (AKÇT) oluşturmuşlardır. Topluluğun amacı, Avrupa ülkeleri arasında kömür ve çelik madenleri için ortak bir pazar kurulması ve ülkeler arası işbirliğinin sağlanmasıdır. Topluluk zamanla evrimleşerek birliğe dönüşmüştür. AKÇT'ye rağmen, doğalgaz kaynağı konusunda zayıf olan Avrupa ülkeleri, enerji ihtiyacını gidermek için zorunlu olarak ithalat politikası izlemişlerdir. Zira 2022 yılı verilerine göre, enerji bakımından dışa bağımlı olan Avrupa ülkeleri doğalgaz ihtiyacının büyük bir bölümünü Rusya'dan karşılamaktadır (Eurostat, 2022).

Rusya-Ukrayna savaşıyla Rusya ve AB arasındaki ilişkilerinin gerilmesine neden olmuş ve yaşanacak enerji krizine zemin hazırlamıştır. Bu gerilim sonrası Avrupa'nın doğalgaz arz güvenliği sorunu ortaya çıkmış ve bu sorunun çözümü için Türkiye, alternatif bir transfer merkezi olma potansiyeline sahip olmuştur. Bölgedeki doğalgaz akışının büyük bölümünün Rusya, Kafkas ve Ortadoğu ülkelerinden batılı ülkelere doğru olduğu düşünüldüğünde (Kocaoğlu vd., 2020, s. 7), Türkiye iki bölge arasında kalan ve önemli stratejiye sahip bir ülkedir. Politikalarında kazan-kazan ilkesini benimseyen Türkiye'nin temel ilkesi, tüketici ve üretici ülkelerle iyi ilişkiler kurmak ve kıtalar arası enerji iletim merkezi

olma niteliğini sağlamaktır (ETKB, 2023). Bu ilke, politika oluşturmada önemli bir yer tutmaktadır. Enerji iletiminde üs olmak için çeşitli çalışmalar yürüten Türkiye, bu anlamda önemli projelere imza atmıştır. Bu projeler arasında ortaklık anlaşmaları, ittifakların kurulması, var olan ittifak ve kuruluşların toplantılarına katılması ve yeni boru hattı projeleri vardır. Türkiye'nin kara ve su sınırlarından doğalgaz ve petrol boru hatları geçmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte özellikle Avrupa ülkeleri için ortaya çıkan bu enerji arz güvenliği krizi, Türkiye'nin bu vizyonuna yaklaşması için çok önemli bir fırsat penceresini aralamıştır.

Özellikle uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ve enerji politikaları konuları üzerine odaklanan akademik yazında Türkiye'nin jeopolitik konumu enerji politikaları açısından yoğun olarak ele alınan bir konudur. Mevcut literatürde konuya farklı disiplinler ve çerçeveler temelinde yaklaşan çalışmaların sayısı bir hayli fazla olsa da (Çalışkan, 2022; Özkural Köroğlu, 2022; Kesici; 2022) yeni gelişen, politika analizine yönelik kapsamlı yaklaşımlar, modeller ve metotlar sunan bir çalışma alanı olarak kamu politikaları analizi kadrajından yaklaşan çalışmalar konusunda geniş bir boşluk mevcuttur. Rusya-Ukrayna savaşının güncel ve devam eden bir kriz olarak ülkeleri özellikle enerji konusunda daha hızlı politika yapımına itmesinin bu yönde yapılacak çalışmalara olan ihtiyacı bir hayli artırdığı düşünülmektedir. Mevcut çalışma, ortaya çıkan bu krizde AB'nin enerji güvenliği politikasını doğalgaz özelinde irdelemeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, krizde arabulucu rolü üstlenen ve özellikle AB için enerji arzı alternatifi oluşturmada transfer merkezi haline gelme potansiyeli atfedilen Türkiye için şüphesiz bir fırsat penceresi aralanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, yapılacak politik analizlerinin gerek AB gerekse Türkiye için hayati stratejik önem taşımasını motivasyon kaynağı edinen bu çalışma, odaklandığı bu konuyu rasyonel kamu politikası analizi modellerinden birisi olan süreç (basamaklar) modeli çerçevesinde ele almaktadır. Süreç Modeli, Lasswell (1956) tarafından geliştirilen politika yapımında süreç döngüsüne sahip bir modeldir. Model, politika yapım sürecini basamaklara ayırarak yürütülen çalışmanın daha sistematik bir sonuca varma sunmaktadır. Söz konusu basamaklar, problemin tanımı, politika alternatiflerinin belirlenmesi, gündem belirleme, politikanın belirlenmesi ve benimsenmesi, politikanın uygulanması, politikanın değerlendirilmesi ve gerekirse problemin yeniden tanımlanması (Göçoğlu vd., 2019, s. 46) olarak sıralanmaktadır. Dolayısıyla metodolojik olarak betimleyici bir analiz yaklaşımı benimseyen bu çalışma, söz konusu Süreç Modelini bu betimlemeyi daha sistematik ve süreç, alternatif politikalar, gündem belirleme, aktörler ve ilişkiler gibi kamu politikası analizinin önemli unsurları etrafında irdelenecektir.

Böylece, çalışmanın ilk bölümünde Rusya- Ukrayna savaşı genel hatlarıyla ele alınacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, taraflar arasındaki enerji ilişkilerini daha somut olarak aktarmak için Rusya'nın doğalgaz kaynakları ve bölgedeki iletim hatları üzerine bilgiler sunulacaktır. Son bölümde ise politika analizinin alt yapısını oluşturmak üzere AB'nin enerji politikaları genel olarak ele alındıktan sonra ise savaşla birlikte oluşan enerji güvenliği sorununa yönelik politika yapımı Süreç Modeli çerçevesinde analiz edilecektir.

Rusya- Ukrayna Savaşının Arka Planı

1991 yılında SSCB, tarih sahnesinden çekilmiş ve dünya, iki kutuplu sisteminden tek kutuplu sisteme geçmiştir. SSCB'nin yıkılmasının ardından Ukrayna, bağımsızlığına kavuşsa da dış politikalarında SSCB'nin varisi olan Rusya Federasyonu'na bağımlı olmuş ve bu bağımlılık nedeniyle batıyla ilişkisi net bir düzleme oturamamıştır (Çelik, 2022, s. 526). Ukrayna'nın söz konusu güdümlü dönemlerinde kendi iç siyasetinde de büyük karmaşalar yaşanmıştır (Özmen, 2014, s. 758). Ülkede, her ne kadar Ukraynalılar ve Ruslar aynı Slav ırkı olarak bilinse de aralarında kültürel ve siyasi farklılıklar bulunmaktadır. Ülkede ortaya çıkan Batıcılık-Avrasyacılık tartışmaları halk arasında kimlik bunalımının yaşanmasına yol açmıştır (Sönmez, 2015, s. 660). Bu sebeplerden dolayı toplum içinde yaşayan farklı siyasi anlayışlar ülke içinde birbirlerine iki zıt kutuplar şeklinde devam etmişlerdir. Yapılan seçimlerde adaylardan biri Rus yanlısı iken diğeri batı yanlısıdır ve bu yönde çekişmeler ülkenin gelişmesini engellemiştir (HASEN, 2022).

Hem içeride hem de dışarıda pek çok problem yaşayan Ukrayna, 2004 yılında Turuncu Devrim'i deneyimlemiştir. Ülkeyi bu girdaba sürükleyen olay ise, 2004 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerin sonuçlarıdır. Yapılan seçimin ilk turunda sonuç alınamamış ve ikinci tura gidilmiş ve seçimi Rus yanlısı olan Yanukoviç'in kazandığı bildirilmiştir. Ancak çok geçmeden seçime hile yapıldığı iddiasının duyulmasıyla halk ayaklanmış ve bu olay tarihe Turuncu Devrim olarak geçmiştir (Erbil, 2010, s. 138; Soydan, 2019, s. 50). Bu devrim her ne kadar seçim sonuçlarına hile karıştığı gerekçesiyle çıkmış olarak görülse de aslında batı ve doğu arasındaki çekişmenin bir sonucudur (Sönmez, 2015, s. 661). Yaşanan olaylı seçimin sonunda Cumhurbaşkanı olarak batı yanlısı Yushchenko ve başbakan olarak da Timoschenko seçilmiş ve görev süreleri boyunca Avrupa Birliği ve NATO'ya yakınlaşmaya yönelik faaliyetler yürütmüşlerdir (Derman, Ongarova, 2014, s. 14; Tüysüzöğlü, 2011, s. 67). Ukrayna'nın batıya yakınlaşması, Rusya'yı rahatsız etmiştir.

Ukrayna, jeopolitik konumu bakımından Avrupa ve Rusya arasında kalan, Karadeniz bölgesinde olan önemli bir konumda yer almaktadır (Özalp, 2015, s. 106; Tüysüzoğlu, 2011, s. 63). Rusya bir yandan kendi soydaşlarını korumaya çalışırken bir yandan da Ukrayna'nın özellikle jeopolitik konumundan yararlanarak, Avrupa'ya karşı siyasi, ekonomik, enerji ve askeri alanlarında Ukrayna topraklarını bir koz olarak kullanmayı istemektedir. Ancak 2004 seçimlerinde Ukrayna'nın radikal bir şekilde yönünü batıya çevirmiş olması, Rusya'nın çıkarlarına ters düşmüş ve aralarındaki ilişki olumsuz yönde ilerlemeye başlamıştır.

AB için ise Ukrayna jeopolitik olarak oldukça hayati bir öneme sahiptir. Bunun nedeni, Rusya'nın topraklarından çıkan enerjinin Avrupa'ya boru hatlarıyla aktarılmakta ve büyük çoğunluğu ise transit ülke olan Ukrayna'dan geçmekte olmasıdır. Bu durumda Ukrayna, Avrupa'nın yanı sıra Rusya için de oldukça önemli bir konuma sahiptir (Erbil, 2010, s. 136). Büyük doğalgaz rezervlerine sahip Rusya, Ukrayna'daki etkisini kaybetmemek ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla, Ukrayna'yı çeşitli alanlarda kendisine bağlamış ve enerji konusunda da ülkeyi bağımlı hale getirmiştir (Özmen, 2014, s. 768). Enerji konusundaki bu bağımlılık sadece Ukrayna'yı değil aynı zamanda Avrupa devletlerini de ilgilendirmektedir. Zira Ukrayna topraklarında herhangi bir karışıklık veya Rusya ile olan bir sorun doğrudan Avrupa'nın enerji sorunu yaşayacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı uyguladığı politikalara ve yaptırımlarına, AB'nin müdahale etmekten kaçınmasının nedenlerinden birisi de enerji konusunda yaşayacağı potansiyel sıkıntılardır. Rusya'dan gelen enerjiye karşı duyulan bu güvensizlik geçmiş yıllarda da gündemde olmuştur. Örneğin Rusya, 2005-2006 yılında Avrupa ile yaşanan problemlerden dolayı 2006 yılında Avrupa'ya gaz akışını kesmiştir (Çelikkpala, 2014, s. 83; Yurtsever, 2019, s. 47). Rusya, günümüzde de yine aynı politikayı izlenmektedir. Bu nedenle geçmiş dönemlerde de AB enerji güvenliği ve enerji krizine karşı alternatif yollar aramış ve günümüzde de aynı arayışın içerisindeyler. Ukrayna'nın ihtiyacı olduğunda ne Avrupa Birliği ne de ABD'nin duruma müdahil olmaması, Ukrayna halkının da tepkisine neden olmuş ve batıya olan inancı azalmıştır. Bunun faturasını halk, seçimlerde batı yanlısı olan Yushchenko'na kesmiş ve 2006 yılı parlamento seçimlerde Rus yanlısı olan Yanukoviç, başbakanlık görevine gelmiştir (Koroğlu, 2015, s. 37; Sönmez, 2015, s. 662).

2010 yılı seçimlerinden galip çıkan isim Yanukoviç olmuş ve Yanukoviç, Rusya ve batı arasında denge kurmayı denemişse de bunu başaramamıştır.. (Koroğlu, 2015, s. 38; Yıldırım, 2016, s. 107). Ülke gündeminin sürekli

değiştığı ve belirsiz olduğu puslu bir dönemden geçen Ukrayna, daha Turuncu Devrim'in etkilerini tam olarak atlatmadan 2013 yılında yeni bir kriz ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği ile imzalanacak Ortaklık Anlaşması'nın rafa kaldırılması, ülkede büyük olaylara yol açmış ve Meydan Devrimi'ne neden olmuştur (Derman ve Ongarova, 2014, s. 20; Köroğlu, 2015, s. 38; Semercioğlu, 2016, s. 189; Soydan, 2019, s. 54). Bu devrimde, halk sesini duyurmak için sokaklara dökülüp batı destekli protesto gösterileri yapmış ve halk ayaklanmasına karşı Rus yanlısı Cumhurbaşkanı Yanukoviç ise ülkeden kaçmıştır (Sarı, 2015, s. 33). Devlet başkanının ülkeden kaçmasıyla boşalan koltuk, batı yanlılarına geçmiş ve artık ülkede geri dönülmez bir döneme girilmiştir. Ülke, ikilem arasında kalmayı bırakıp artık batı yanlısı politikalar izleyeceğini ve Rusya ile olan bağlarını tamamen koparacağını sinyallerini vermiştir (Giulan, 2016'dan akt. Çelik, 2022, s. 527). Ukrayna, Rusya'nın aleyhine izlediği politikalar nedeniyle Rus yanlısı halkın tepkileriyle karşılaşmış ve ayaklanmalar başlamıştır. Ukrayna'da yaşanan karışıklıklardan fırsat bilen Rusya 2014 yılında Ukrayna'nın önemli kentlerinden olan Kırım'ı ilhak etmiştir. (Çelik, 2022, s. 526; Özalp, 2015, s. 106; Özmen, 2014, s. 757; Semercioğlu, 2016, s. 186). Kırım'ın ilhak edilmesinin ardından yapılan referandumda %93 gibi büyük bir oranla bölgenin Rusya'ya bağlanmasının istenildiği belirtilmiştir (BBC, 2014). Ancak bu referandum dünya kamuoyunda kabul görmemiş ve ilk olarak Kırım kendi bağımsızlığını ilan etmiş ancak daha sonra Kırım'ın Rusya'ya bağlandığı bildirilmiştir (Çelik, 2022, s. 527; Erdil, 2021, s. 54; Erol, 2014, s. 2-3). Kırım'ı kaybeden Ukrayna, Donbass (Donetsk-Luhansk) bölgesinde de Rusya lehine birtakım ayaklanmalara sahne olmuş ve kısa süre sonrada kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Tüysüzöğlü, 2017, s. 205). Bağımsızlıklarının ardından Rusya'ya bağlanmak istemişlerdir ancak Rusya doğrudan kendine bağlanmasını kabul etmemiş ve bunun yerine bölgeyi denetim altında tutmak için bölgede var olan güçleri desteklemeyi seçmiştir (Çelik, 2022, s. 527). Ukrayna, Kırım gibi önemli bir bölgesini tamamen kaybederken, Donbass bölgesi ise Rusya destekli güçlerin elinde kalmıştır.

Bölgede hiçbir zaman tam anlamıyla barış ve huzur ortamı sağlanamamış ve Ukrayna'nın Rusya sınırına asker yığılması, Rusya'nın Donbass bölgesinin bağımsızlığını tanıdığını bildirmesi gibi olaylar gerilimi tırmandırmıştır (Çelik, 2022, s. 528). Bu olaylar yaşanırken diğer ülkeler bunun bir sıcak çatışmaya dönüşeceğini düşünmemiştir Ancak 22 Şubat 2022 yılında Rusya, Donetsk ve Luhansk bölgelerinin bağımsızlıklarını tanıdığını bildirmiş ve bu bölgelerin çağrısıyla Ukrayna topraklarına askeri müdahaleye başlamıştır; böylece savaş resmen başlamıştır (Euronews,

2022). Rusya başkanı Putin'in, Ukrayna'ya yapılan operasyonun bir işgal olmadığını ve sadece Ukrayna'yı silahsızlaştırmak ve Neo-nazi düşüncüyü temizlemek olduğunu savunmuştur. Yapılan bu askeri müdahaleye karşı tepkiler ve yaptırımlar gecikmemiştir (Çelik, 2022, s. 528). Ancak tüm bu yaptırımlara rağmen savaş devam etmiş ve 10 milyonu aşkın insan yerlerinden olmuş, binlerce sivil hayatını kaybetmiştir (Euronews, 2022). Birçok kez ateşkes antlaşması yapılması için dünya devletleri tarafından ısrar edilmiş ancak tam manasıyla ateşkes sağlanamamıştır. Savaşın durdurulabilmesi için Avrupa Birliği, NATO ve ABD ağır yaptırımlar uygulamıştır. Buna tepki olarak da Rusya özellikle Avrupa'nın enerjide kendine bağımlı olduğunu bildiği için tüketici ülkeleri doğalgaz arzını kesme tehdidiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Çelik, 2022, s. 528).

Rusya yaz aylarında Kuzey Akım Boru-1'i bakım yapılacağı gerekçesiyle gaz akışını kesmiştir (Kavukcu, 2022, s. 1). Her ne kadar Rusya bunu Avrupa'yı cezalandırmak için yapmadığını bildirirse de ilerleyen dönemlerde yaptığı açıklamalarla tam olarak da Avrupa'yı cezalandırmak için doğalgaz enerjisini koz olarak kullanılacağı kesinleşmiştir (BBC, 2022). Yapılan bu doğalgaz kesintisi her ne kadar yaz aylarında ciddi şekilde hissedilmese de kış aylarında oldukça ağır hissedilecektir. Rusya ve Ukrayna arasında suların durulmadığı bu dönemde iki ülkenin de Türkiye ile olan ilişkilerine bakıldığında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi Türk tarafınca hoş karşılanmamıştır. Türk tarafı ilhaki tanımadıklarını bildirmişlerdir. Ancak iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari işbirliklerinin de bozulmaması istenmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Ukrayna savaşı sürecinde iki ülke arasında ilişkiler kesilmemiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin milli SİHA'ları Ukrayna tarafına satması Rus taraflarınca tepkilere neden olmuştur. Tarafların karşılıklı olarak yapılanlardan hoşnut olmadıkları bir dönemde ilişkiler tam mana da krize sürüklenmemiş ve asla kesilmemiştir (Oktav, 2022, ss. 17-18). Savaş öncesi ve sonrasında Türkiye, iki ülke arasında ilişkilerin düzelmesi için girişimlerde bulunmuştur. Savaşın yaşandığı dönemde AB, Rusya'ya karşı tavrı alırken Türkiye ise arabulucu sıfatıyla iki ülke arasında diplomatik girişimlerde bulunmuştur. İki ülkenin Dışişleri Bakanları savaş sırasında ilk defa Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde Antalya'da bir araya gelmişlerdir. Türkiye'nin göstermiş olduğu dostane ve sakin ilişkiler AB nezdinde de hoş karşılanmıştır (AA, 2023).

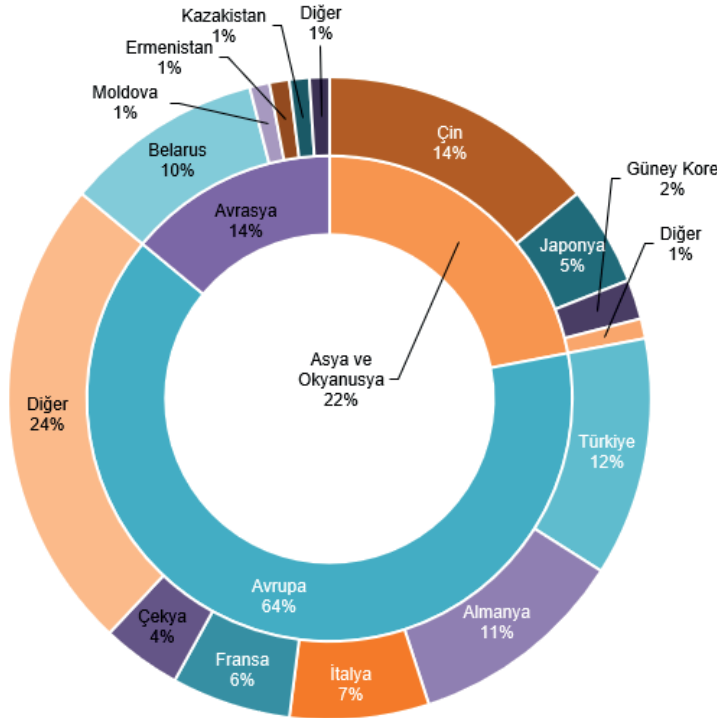
Rusya'nın Doğalgaz Rezervleri, İletim Hatları ve Avrupa

Dünyada sınırlı olan ve tekrar üretilmediği için yenilenemez doğal kaynaklar olarak adlandırdığımız kömür, petrol ve doğalgaz, dünyanın

belli bölgelerinden çıkarılmaktadır (Aydın, 2022, s. 89). Bu çalışmanın konusu olan doğalgazın çok önemli bir bölümü ise Rusya'ya ait topraklarda bulunmaktadır. Rusya, 38 trilyon metreküp doğalgaz rezerviyle dünyanın en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkedir (AA, 2020). Bir ülkenin enerji kaynağına sahip olması o ülkeyi sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda dış politika açısından da avantajlı konuma taşımaktadır. Rusya'nın elinde bulundurduğu doğalgaz rezervi de Rusya için Ukrayna-Rusya savaşında AB'ye karşı bir kalkan görevi görmektedir. Avrupalı ülkelerin savaşın başladığı ilk andan bu yana Rusya'ya uyguladıkları yaptırımlara karşı Rusya, önemli ölçüde doğalgaz kozuyla cevap vermektedir (Çelik, 2022, ss. 526-528). Enerjide Rusya'ya bağlı olan Avrupa ülkeleri bu nedenle zor bir dönemden geçmektedirler. Rusya'nın diğer ülkelere yaptığı doğalgaz ihracatı Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1

Rusya'nın Doğalgaz İhracatı (2022)

Kaynak: EIA 2024'den uyarlanmıştır.

Rus gazını en çok ithal eden Avrupa ülkeler arasında Almanya, İtalya, Macaristan, Letonya ve Polonya gibi Avrupa ülkeleri yer almaktadır (EIA, 2024). Doğalgazın bu ülkelere iletimi oldukça zordur. Doğalgazın iletimi deniz ya da karadan olmak üzere iki türdedir. İlki olan deniz yoluyla taşınma yöntemi yeni sayılabilecek bir yöntemdir. Bu yöntemde doğalgaz, sıvılaştırılarak tankerlerle taşınmaktadır. Dolayısıyla bunun için özel ve pahalı ekipmanlar gerekmektedir. Diğer taşıma yöntemi ise karadan boru hatlarıyla taşımacılıktır. Doğalgazın taşınmasında en ucuz maliyetli yöntem olan boru hatlarıyla taşımacılığın dezavantajı ise boru hatları sisteminin kurulmasının yüksek maliyetli olmasıdır. Dünya ticaretinde bu yöntemler arasından en çok boru hatlarıyla taşımacılık kullanılmaktadır (Kantörün, 2010, ss. 89-90).

Rusya, dünyadaki doğalgaz rezervinin büyük bir kısmına sahiptir. Diğer yandan Rusya, elinde bulundurduğu doğal güç olan doğalgaz kaynağını kendi çıkarları için kullanmaktan çekinmemektedir (Südüpak, 2017, ss.15). Özellikle savaş süresince doğalgaz enerjisini Avrupa ülkeleri üzerinde bir koz olarak kullanmakta ve doğalgazı kesmekle tehdit etmektedir. Rusya topraklarından çıkıp diğer ülkelere taşınan doğalgaz enerjisini taşıyan boru hatları aşağıda Şekil 2'de belirtilmiştir.

Şekil 2

Aوروبا Pazarına Taşınan Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: Euronews 2022'den uyarlanmıştır.

Yamal-Avrupa-1 boru hattı, Rusya'nın doğalgaz enerji kaynağını Avrupa topraklarına ulaştıran önemli boru hattıdır. Yapımına 1992 yılında

başlanılmış ve 1999 yılında bitmiştir (Uluatam, 2010, s. 63). Bu boru hattı, yıllık 33 milyar metreküp kapasiteye sahiptir (AA, 2022). Bu boru hattı Rusya'dan başlamakta, Beyaz Rusya ve Polonya topraklarından geçip Almanya'ya ulaşmakta ve özellikle de Almanya ve İngiltere'nin doğalgaz talebini karşılamaktadır (Yalçın, 2017: 49). Yamal-Avrupa-2 Doğalgaz Boru Hattının ise proje yapımına başlanıldığında boru hattı Rusya'dan çıkararak ilk önce Polonya ardından Slovakya daha sonra Avusturya ve son olarak da İtalya'ya ulaşması planlanmıştır. Ancak Polonya ile anlaşma sağlanamamış ve bu nedenle Rusya bu proje yerine Kuzey Akım projesine yoğunlaşmıştır (Erbil, 2010, s. 112).

Rusya ve Almanya devlet başkanlarının 2006 yılında yaptıkları anlaşma sonrası yapımı başlanan Kuzey Akım Boru Hattı yıllık 55 milyar metreküp kapasiteye sahiptir (Yalçın, 2017, s. 48). Bu doğalgaz hattı Ukrayna ve Polonya'dan geçmeden, doğrudan Avrupa'ya ulaşmaktadır (Hodalğulları ve Aydın, 2016, s. 748). Kuzey Akım Projesinde Transit ülkelerin rota dışına çıkarılması özellikle de Polonya'nın tepkilerine neden olmuştur. Rusya, bu hamlesiyle Ukrayna'ya bir uyarı mesajı vermeyi amaçlamıştır (Erbil, 2010, s. 115). Bu hatta Transit ülkelerin devreden çıkarılması, 2006-2009 yılında yaşanan Ukrayna- Rusya krizleri nedeniyle yaşanabilecek bir enerji problemini engellemiş ve ayrıca AB'nin de Rusya'dan gelecek doğalgaz bağımlılığını artmıştır (Yalçın, 2017, s. 49). Kuzey Akım 2 Doğalgaz Boru Hattı ise, aslında Güney Akım boru hattının yerine yapılmıştır. 2014 yılında iptal edilen Güney Akım hattı yerine Türk Akımı projesi gündeme gelmiştir. Ancak Rusya ile Türkiye arasında 2015 yılında yaşanan uçak krizi nedeniyle bu projede duraklatılmış ve alternatif olarak da Kuzey Akımı 2 boru hattı faaliyete girmiştir (Yurtsever, 2019, s. 49). Rusya'dan çıkan boru hattı Baltık Denizinden geçerek Kuzey Akım-1 bitiş yeri olan Almanya'ya ulaşmaktadır. Bu proje yapımında Kuzey Akım-1 etkili olmuştur (Hamzaoğlu, 2021, s. 276).

Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattının yapımına ise 1997 yılında başlanmış ve bu projeye Rusya, enerjide kendi bağlı olan ülke sayısını artırmayı amaçlamıştır (Erbil, 2010, s. 113). Bu amaçla başlayan proje Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan topraklarından geçmektedir (Hodalğulları ve Aydın, 2016, s. 748). Bu hatta doğrudan Rusya ve Türkiye arasında aktarım gerçekleşmekte olup, güzergah üzerinde başka bir ülke bulunmamaktadır (Erbil, 2010, s. 114). Rusya'nın Mavi Akım Projesini gerçekleştirme amacı aslında ABD tarafından destek gören Hazar-Trans Projesinin kendi doğalgaz pazarına rakip olmasını engellemek ve Güney Avrupa pazarına Türkiye aracılığıyla girmektir (TÜRKSAM, 2022).

Ukrayna Boru Hatları, Rusya'dan çıkıp Ukrayna üzerinden AB'ye aktarılmaktadır. Brotherhood, Northern Lights ve Soyuz Boru Hatları Ukrayna'dan Slovakya'ya ve buradan diğer Avrupa ülkelerine iletilmektedir. 1967 yılında yapımı tamamlanan Brotherhood Doğalgaz Boru Hattı, Avrupa'ya giden doğalgazın %70'ini sağlamaktadır (Uluatam, 2010, s. 64). Northern Lights Doğalgaz Boru Hattı yapımına 1984 yılında başlanılmıştır. Hat, Beyaz Rusya ardından Ukrayna'dan geçip Avrupa'ya ulaşmaktadır (Uluatam, 2010, s. 64). Soyuz Doğalgaz Boru Hattı ile Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan'dan çıkan doğalgazı oldukça uygun fiyata almakta ve Avrupa'ya sevk etmektedir. İki koldan oluşan bu boru hattının ilk kolu Türkiye'ye diğer kolu ise Trangas hattına bağlanmaktadır (Uluatam, 2010, s. 64).

Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı da Mavi Akım boru hattı gibi Rusya'ya enerjide bağımlılığını artırmayı amaçlamaktadır (Erbil, 2010, s. 117). Ayrıca diğer bir amacı ise Nabucco boru hattının değerini düşürmek ve Ukrayna'yı saf dışı bırakmaktır (Pourzand, 2012, s. 73). Karadeniz'den Bulgaristan'a uzanan bu boru hattı Bulgaristan'da iki kola ayrılmaktadır (Pourzand, 2012, s. 71; Hodaloğulları ve Aydın, 2016, s. 749). Ancak bu proje iptal edilmiş ve Avrupa'ya taahhüt edilen gaz akışı gerçekleşmemiştir. Bu durum AB'yi doğalgaz arz güvenliği konusunda yeni politikalar arama fikrine iten nedenlerden birisi olmuştur (Euronews, 2014).

Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı, Rusya'dan gelen doğalgazı Karadeniz altından geçirerek Türkiye'de karaya çıkmaktadır. Türk Akımı Projesinde hattın bir ucu Türkiye'nin doğalgaz taşıma sistemine bağlanarak Türkiye'ye doğrudan gaz akışı sağlanmaktadır. Hattın diğer ucu ise Güney ve Güneydoğu Avrupa'ya enerji taşımaktadır (EİA, 2022). Bu hat Avrupa'nın enerji güvenliği açısından oldukça önemlidir (Turkstream, 2022). Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya ulaşacak boru hattının kara bölümü 2019 yılında tamamlanmış ve ilk gaz akışı 2020 yılında sağlanmıştır (BOTAŞ).

Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Genel Çerçeve

Ülkelerin dış ilişkilerinde en öne çıkan konular arasında enerji ve enerji arzı güvenliği gelmektedir. Avrupa Birliği'nin enerji politikalarının amacı; rekabeti ve enerji arzı güvenliğini sağlamak, çevre kirliliğini azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynaklarını artırmaktır (Dikmen, 2005, s. 576; Koçaslan, 2011, ss. 237-238; Uslu, 2004, s. 162). Avrupa Birliği'nin temeli olan AKÇT, 1951 yılında kurulmuş ve ilk 6 üyenin ortak enerji politikasının kökenini oluşturmaktadır. AKÇT ile başlayan birliğin ilk enerji politikası kömür üzerinedir. Ardından, nükleer enerji alanında

gelişmeler sağlanması için çalışmalar yapılmıştır (Demir, 2012, s. 61; Kesbiç ve Şimşek, 2011, s. 4). Zamanla kömürün yerini petrol almaya başlamıştır. Her ülke gibi, 1970’de yaşanan dünya petrol krizinden AB de büyük ölçüde etkilenmiştir. Topluluğun kömür ve nükleer enerji üzerine genel çerçeve politikalar bulunsa da o dönemde stratejik bir enerji politikası mevcut değildir. Bu nedenle yaşanan petrol krizinde topluluk, kapsamlı bir enerji politikasının önemini farkına varmıştır (Kakışım, 2019: 462). Bu düşünce, tüm üye devletler tarafından benimsenmiş ve 17 Eylül 1974 tarihinde petrol kullanımının makul seviyeye indirilmesi, arz güvenliğinin artırılması ve çevre koruması gibi öncül kararlar alınmıştır (Kakışım, 2019, s. 462; Kesbiç ve Şimşek, 2011, ss. 4-5; Yorkan, 2009, s. 27).

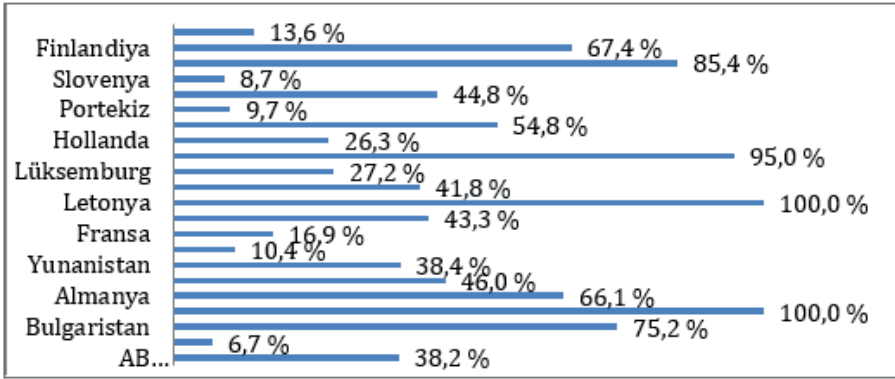
1980’li yıllarda dünyada çevrenin korunması için büyük adımların atılmaya başlandığı dönemdir. Ayrıca 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi nedeniyle artan fiyatlar da alternatif enerji kaynağı ihtiyacını artırmıştır. Bu nedenle dünyaya daha az zarar verecek daha çevre dostu olan doğalgaz kullanımı başlamıştır (Kakışım, 2019, s. 463). Bu dönemde ülkeler, doğalgaz tedarikçisi aramaya başlamıştır. SSCB doğalgaz tedarikini sağlamak üzere öne çıkmıştır. Soğuk savaş sonrasında SSCB’nin yıkılmasıyla birlikte 1990’lı yıllarda Avrupa Birliği, doğalgaz tedariki konusunda endişeye kapılmıştır. Yeni doğalgaz tedarikçisi arayan 1991 yılında Avrupa Birliği ülkeleri “Avrupa Enerji Şartı Antlaşması” imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşmada enerji güvenliğini sağlanması amaçlanmıştır (Demir, 2012, s. 64; Kakışım, 2019, s. 463). 1995 yılında, “AB için Enerji Politikası” isimli Beyaz kitap hazırlanmış ve bu kitapta enerji güvenliği üzerinde durulmuştur. İlerleyen dönemlerde enerji güvenliği sorunu yaşandığı takdirde, var olan enerji kaynaklarını tasarruflu kullanılmasını ve enerji kaynaklarında ve tedarikçilerinde çeşitliliğin artırılması gerektiği belirtilmiştir (Uslu, 2004, s. 161). 2000 yılında ise Yeşil Kitap hazırlanmış ve enerjide bağımlılığın azaltılması politikasına odaklanılmıştır. Ayrıca iklim değişikliğiyle, birliğin üyesi olmayan diğer ülkeler ile de ilişkilerin güçlendirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur (Dursun, 2011, s. 80). 2006 yılında yayınlanan AB raporunda iklim değişikliğinin hızla arttığını ve bunun azaltılmasında doğalgaz enerjisinin önemli bir yer tuttuğundan bahsedilmiştir (Koçaslan, 2011, s. 242). 2007 yılında hazırlanan AB’nin enerji politikası belgesinde 2020 yılına kadar yenilenebilir enerji kullanımının artırılması planlanmıştır (Kakışım, 2019, s. 466).

AB, hazırlanmış olduğu tüm politikalarında enerji güvenliğini ve rekabet gücünü temel almış, enerji bağımlılığını azaltmak için çaba sarf etmiştir. Yine de enerji de her zaman bağımlı olmuş ve bu nedenle dış ilişkilerini

de ağırlıklı olarak enerji konusu yer almıştır. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nin 2020 verilerine göre Avrupa Birliği ülkeleri, doğalgazın %38'ini Rusya'dan ithal etmiştir (Eurostat, 2020). Bu noktada parantez açmak gerekir ki Avrupa Kıtasında yer alan tüm ülkeler enerjiye bağımlı değildir. Enerjide Rusya'ya bağımlı olan ülkeleri üç sınıfa ayrılabilir. İlk sınıf Rusya enerji kaynağına ihtiyaç duymayan sınıftır. Bu ülkeler Belçika, Fransa, İspanya, İsveç, Portekiz'dir. İkinci sınıf Rus gazına bir ölçü bağımlı olanlar: Almanya, İtalya, Romanya, Yunanistan gibi ülkelerdir. Son sınıf ise enerjiden tamamen Rusya'ya bağımlı olan ülkeler vardır. Bunlar ise: Bulgaristan, Çekya, Macaristan, Slovakya ve Letonya'dır (Cebotari, 2022, s. 1011-1012). Bu bağlamda, AB ülkelerinin genel enerji bağımlılıklarını aşağıda, Tablo 1'deki gibi özetlemek mümkündür.

Tablo 1

AB'nin Enerji Bağımlılığı (2020).

Kaynak: Eurostat, 2020'den uyarlanmıştır.

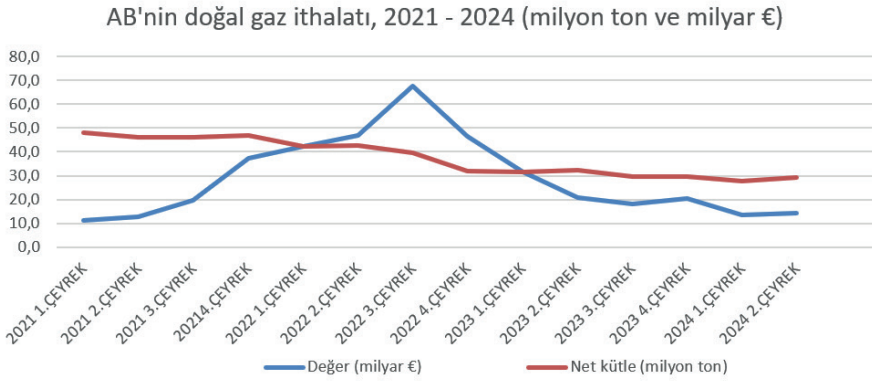
AB'nin doğalgaz tedarikini çeşitlendirme çabasının en önemli motivasyonlarının başında Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak gelmektedir. Dolayısıyla AB, bu doğrultuda yapılacak olan projeler ve planları desteklemektedir. Bu noktada planlanan Trans-Avrupa Projesini desteklemektedir (Kantörün, 2010, s. 100).

Doğalgaz krizi, sadece Rusya-Ukrayna savaşı ile ortaya çıkmış bir sorun değildir. Daha önceki yıllarda da Rusya, Avrupa'ya gaz akışını kesmiştir. Dolayısıyla benzer krizler 2006, 2009, 2014 ve 2022 yıllarında da yaşanmıştır (Kakışım, 2019, s. 464). 2006 yılında yaşanan Ukrayna-Rusya gerilimi nedeniyle Avrupa Birliği doğalgaz konusunda tedirgin olmuş ve yeni politikalar üretmeye başlamıştır. Sonraki gerilimin nedeni

ise 2008 yılında Ukrayna'nın Gürcistan'ı desteklemiş olmasıdır. Bu nedenle 2009 yılında yeni bir enerji krizi doğmuştur. 2014 yılındaki kriz ise, Ukrayna'da yönetimin değişmesiyle yaşanılmıştır (Kakışım, 2019, s. 465). Son kriz, 24 Şubat 2022'de başlayan ve hala devam eden krizdir. Bu krizin aşağıda, Şekil 3'te gösterilen AB'nin doğalgaz ithalatı verilerine de yansdığı görülmektedir.

Şekil 3

AB'nin Enerji İthalatı

Kaynak: Eurostat, 2024'den uyarlanmıştır.

Avrupa Birliği, Rusya'dan ihraç ettiği doğalgaz oranı 2022 yılında geçen yılına göre %40 azalmıştır. Enerji çeşitliliğini artırmaya çalışan Avrupa Birliği, Rusya gazının ihracatını azaltmıştır. Bu dönemde Avrupa enerji ihtiyacını Norveç, ABD, İngiltere ve diğer ülkelerden ihraç etmiştir (Eurostat, 2024). Her gerilimde enerji krizi yaşanması, AB için alternatif enerji politikalarının önemini artırmıştır. Bu bağlamda, Rus gazına alternatif olabilecek yeni tedarikçiler; İrani Azerbaycan, Türkmenistan, Cezayir ve Nijerya'dır (Hodalogulları ve Aydın, 2016, s. 752).

Bir Fırsat Penceresi Olarak Rusya-Ukrayna Savaşı: Süreç Modeli Çerçevesinde Bir Analiz

Politika analizi, yapılacak olan bir politikanın daha iyi anlaşılması, karar vericilerin niçin bu politikayı seçtiklerinin, uygulama sonrası sonuçların neler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır (Kulaç ve Çalhan, 2013, s. 209). Yapılacak olan politika analizi için pek çok model vardır. Bu modelleri bir sisteme oturtmak ve kullanılış amaçlarının daha iyi anlaşılması için üç başlık altında toplayabilmek mümkündür. Bunlardan

ilki Rasyonalist Yaklaşım ikincisi Yorumsamacı Yaklaşım ve son olarak iki yaklaşımın karışımı olan Karma kamu politika analizi yaklaşımıdır (Göçoğlu, 2018, s. 17). Rasyonel (Pozitivist) Yaklaşımında en iyi kararı vermeyi amaçlar ve analizde analitik bakış açısı ve mantık ön plandadır. Yorumsamacı (Post-Pozitivist) Yaklaşımında: analitik ve sayısal verilerden ziyade yoruma dayalı bakış açısı, ideoloji, inanış, kültür gibi değerler ön plandadır ve rasyonel, en iyi karar yerine, yeterince iyi karar alınması amaçlanmaktadır. Mevcut analizde, Rasyonel Yaklaşımı benimseyen bir karar verme modeli olan, alan yazınında Basamaklar Modeli olarak da anılan Süreç Modeli bir çerçeve olarak kullanılmaktadır (Göçoğlu vd., 2019, s. 46). Analizde rasyonel bir yaklaşım tercih edilmesinin nedeni öncelikle doğalgaz arz güvenliği konusunda farklı ülkelerin kendi çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan birer aktör olarak yer alması ve bu aktörlerin amaçladıkları kazanımların temelinde daha çok parasal kar ve enerji gibi maddi unsurlar yatıyor olmasıdır. Bu doğrultuda Çevik (1998, s. 109), kamu politikasında rasyonel bakış açısının önemini maliyetler açısından vurgulamaktadır. Buna göre, hükümetler politika seçimi konusunda olabildiğince rasyonel bir tutum sergileyerek toplum açısından kazançları maliyetinden daha yüksek olan politikalara yönelmelidir Maliyetleri kazançlarından daha yüksek olan politikalar ise zaman kaybetmeden sonlandırılmalıdır.

Süreç Modeli, Lasswell (1956) tarafından ortaya konulan ve politika yapımında süreç döngüsüne sahip bir modeldir. Model, politika yapım sürecini bir takım basamaklara ayırarak analiste daha sistematik bir analiz yapma imkânı sunmaktadır. Söz konusu basamaklar, problemin tanımı, politika alternatiflerinin belirlenmesi, gündem belirleme, politikanın belirlenmesi ve benimsenmesi, politikanın uygulanması, politikanın değerlendirilmesi ve gerekirse problemin yeniden tanımlanması (Göçoğlu vd., 2019, s. 46) olarak sıralanmaktadır. Model, yeni bir probleme yönelik çözüme ilişkin yeni politika üretmede kullanılabileceği gibi, daha önceden üretilmiş ve uygulanmış bir politikayı analiz etmek için de kullanılabilir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, uygulanmış bir politikanın çözümlenmesi, başarılı ve başarısız yönlerinin modeldeki tüm basamaklara ilişkin detaylı veriye ulaşmak mümkün olabilir. Diğer yandan, model yeni üretilecek bir politikayı analiz etmek ve çerçevelemek için kullanıldığında özellikle politikanın benimsenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi kısımlarında henüz veri bulunamayacaktır. Dolayısıyla modelin basamaklarının tamamlanması uzun bir dönemde gerçekleşebilecektir. Bu yönüyle de model, uzun vadeli politikalarda da daha sistematik, programlı ve stratejik adımlar atmaya imkân sağlamaktadır (Göçoğlu, 2018, s. 46).

Mevcut çalışmada ele alınan politika analizi odağı, öncelikle Rusya-Ukrayna savaşı sonrası ortaya çıkan, AB'nin öncelikli enerji arzı güvenliği politikasıdır. Analizin ana hattını bu politika yapım süreci oluşturacak olsa da bu durumun önemli potansiyel öznesi olan ve dahi benimsediği arabulucu rolü ile de bunu perçinleyen Türkiye için açılan fırsat penceresi analizin bir parçası olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Rusya, Azerbaycan ve AB arasında bir doğalgaz geçiş koridoru olmasının hiç şüphesiz ülke açısından politik kazanımları olacaktır. Bununla birlikte bir transfer merkezi olarak elde edeceği iktisadi kazanımlar da düşünüldüğünde rasyonel kamu politikası analizi yaklaşımının ve Süreç Modeli çerçevesinin söz konusu politika analizi için son derece uygun olduğu düşünülmektedir.

Problem Tanımı

Süreç modelinin ilk basamağı olan problemin tanımında öncelikli amaç kök problemin ne olduğunun belirlenmesidir (Göçöğlü ve Aydın, 2018, s. 217). Kök problemin net şekilde belirlenmemesi ya da yanlış belirlenmesi, üretilecek, benimsenecek ve uygulanacak olan politikaların da hatalara yol açacaktır. Dolayısıyla var olan bir problemin gerçekte var olan başka kök problemin bir yansıması olup olmadığını iyi analiz edilmesi gerekir. Bu açıdan, Rusya ve AB arasındaki doğalgaz krizi bir politika problemi olarak ele alındığında, var olan problem Rusya-Ukrayna savaşı gibi görünse de aslında kök problem Avrupa ülkelerinin doğalgaz kaynakları veya arz güvenliği açısından alternatif kaynaklara sahip olmamasıdır. Türkiye'nin her ne kadar başlı başına bir kaynak olmasa da Rusya, Azerbaycan ve üretici diğer ülkeleri kapsayacak bir iletim koridoru alternatifi olması, Avrupa ülkeleri açısından bu problem için en azından hafifletici bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda tanımlanan kök problemin önemini dönemselsel olarak en üst seviyeye getiren gelişmeleri de kısaca ele almakta analiz derinliğini artırmak açısından kısaca ele almak faydalı olacaktır. Rusya ile Ukrayna arasındaki uzun yıllardır devam eden gerginlik, Şubat 2022'de sıcak çatışmaya dönüşmüş ve bu durumun sona ermesi için Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri gibi pek çok ülke Rusya'ya karşı uyarılar ve yaptırımlar uygulamaya başlamıştır (Çelik, 2022, ss. 526-528). Rusya'nın savaşı sona erdirmesi için ekonomi, siyaset, teknoloji ve spora kadar geniş bir yelpazede caydırıcı önlemler alınmıştır (Cebotari, 2022, s. 1008). Rusya, kendisine uygulanan bu yaptırımlara karşı sahip olduğu ve AB'nin de önemli bir tüketicisi olduğu enerji kaynaklarını bir koz olarak kullanmış ve ilk olarak Rus gazı için ödeme birimini değiştirerek ödemelerin Ruble

ile yapılmasını talep etmiştir. Bunun da ötesinde Rusya, Avrupa'ya olan doğalgaz akışını durduracağını bildirmiştir (SETA, 2022). Kök problem bu açıklamayla birlikte artık AB için görmezden gelinemeyecek bir öneme kavuşmuştur. Problemin çözümüne yönelik alternatif politika arayışları da bununla birlikte zorunlu olarak başlamıştır. Dolayısıyla AB açısından artık kök problem apaçık bir şekilde ortadadır. Bu aşamadan sonra yapılması gereken çözüme yönelik alternatif politikaların belirlenmesidir.

Politika Alternatiflerinin Belirlenmesi

Süreç modelinin ikinci basamağı olan politika alternatiflerinin belirlenmesi, var olan probleme karşı çözüm önerileri üzerine odaklanılan aşamadır. Bu süreçte problem ile ilgili aktörlerin de alternatif çözüm ve politika etkilerinden söz etmek gerekir (Göçoğlu ve Aydın, 2018, s. 221). Buradaki etki direkt olarak karar verici kişi ya da kurumların çağırısı üzerine olabileceği gibi aktörlerin ve baskı gruplarının tek taraflı çabasıyla da mümkün olabilmektedir. Mevcut çalışmada analiz edilen doğalgaz arz güvenliği problemi çerçevesinde bakıldığında, ilgili aktörler Avrupa Birliği ülkeleri ve Rusya olarak ele alınabilecektir. Avrupa'nın Türkiye'yi kritik bir iletim merkezi olarak görmesinin altta yatan temel nedeni Azerbaycan ve diğer ülkelerden sağlanacak doğalgaz arzına alternatif bir koridor oluşturmak istemesidir. Türkiye ise koridorun oluşturulacağı ülke olarak, jeopolitik açıdan üçüncü bir aktör olarak düşünülebilir. Bu noktada Türkiye'nin politikayı etkileyecek aktif bir aktör olarak sürece girip girmeyeceği benimseyeceği politika ve tutuma bağlıdır.. Türkiye'nin benimsediği Rusya ve AB arasındaki arabulucu rolün, onu aktif bir aktör haline getirdiği söylenebilir.

Avrupa ortaya çıkan probleme karşı farklı kaynaklardan enerji arzı arayışına girerek çözmeyi düşünse de, öncelikle Rusya'dan gelen gazın fiyat artışını durdurmak için Piyasa Düzeltme Mekanizması teklif edilmiştir. Buradaki amaç; aşırı fiyat artışlarının kontrol altına alınmasını sağlamaktır (European Commission, 2022). Avrupa için yeni enerji tedariki ise ancak Hazar, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinden sağlanabilecektir (Kakışım ve Kodaman, 2019, s. 135). Bu doğrultuda, Rus gazına bağımlılığını azaltmak için uluslararası anlamda çeşitli anlaşmalar, mutabakatlar sağlamak üzere harekete geçilmiştir. 2022 yılı içerisinde Avrupa Birliği'ne enerji akışını sağlamak amacıyla Mısır ve İsrail üzerinden gaz akışı için gerekli imzalar atılmıştır. Azerbaycan ile çeşitli anlaşmalar yapılarak, Rusya'nın boru hatları dışındaki hatlarda ithalat oranı 19 milyar küp artmıştır. Ayrıca gaz depolama alanlarını %80-90 oranında doldurulması planlanmaktadır (European Commission,

2022). Talebi azaltmak için ise, Avrupa ülkelerinin gaz taleplerinin %15'e düşürülmesi için Avrupa Gaz Talebi Azaltma Planı devreye koyulmuştur. Bu planda, doğalgaz yerine kullanılacak enerjilerin kullanılması, ısınma ve soğutma işlemlerinin azaltılarak tüketimin düşürülmesi hedeflenmiştir (European Commission, 2022). Ayrıca alternatifler arasında Türkmenistan, Irak, Doğu Akdeniz bölgelerinde gaz kaynakları bulunmaktadır. Başka bir alternatif çözüm politikası olarak, bu ülkelerden gelecek gazın Avrupa'ya Türkiye topraklarından geçerek ulaşması düşünülmüştür. Zira hâlihazırda Avrupa ülkelerinin bir kısmına enerji akışı sağlanmaktadır (Özdemir, 2022). Söz konusu alternatif politika ile birlikte Türkiye, Avrupa'nın enerji krizinde oldukça önemli bir seçenek olarak belirmiştir. Bu alternatif politikanın daha güçlü bir seçenek olmasını sağlayan bir açıklama da Rusya'dan gelmiştir. Rusya tarafının yaptığı açıklama ile Türkiye'de kurulacak olan bir gaz merkezinde, Avrupa'ya iletilecek gazın fiyat belirlenmesinin Türk tarafından yapılması gündeme gelmiştir (TRT, 2022). Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin çözüm konusunda önemli bir seçenek olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin güçlü bir seçenek olarak ortaya çıkmasıyla, bu politikanın benimsenmesinde bir sonraki politika analiz basamağı olan "gündeme gelme" büyük rol oynamaktadır.

Gündeme Gelme ve Politikaların Belirlenmesi ve Benimsenmesi

Gündeme gelme, Süreç modelinin üçüncü ve politika alternatiflerinden birinin ya da bazılarının ön plana çıkararak benimsenme ihtimalinin diğerlerine göre en yüksek seviyeye ulaştığı basamağıdır. Bu noktada, problemin çözümüne yönelik politika alternatiflerinin politika gündemine güçlü bir şekilde gelmesi durumunu Kingdon'un (1984) "Çoklu Akımlar Modeli" çerçevesinde ele almak, süreci daha iyi kavramak için önemlidir. Modele göre, politika alternatiflerinin gündeme gelmesi ve karar vericiler nezdinde seçenek olarak güçlü bir şekilde belirmesi için üç farklı akımın kesişmesi gerekir. Bunlardan ilki "Problemler" akımıdır. Politika yapımı sürecini başlatacak olan problemler, yönetimin gözlemleri sonucu tespit edilebileceği gibi çeşitli aktörler ve baskı grupları tarafından da tanımlanabilir. Bu aktörler kamusal ya da sivil olabilecektir. Buradaki en önemli husus hangi aktör tarafından tanımlanırsa tanımlansın, , kök problemin doğru bir şekilde tanımlanmasıdır. İkinci akım ise "Politika Önerileri" akımıdır. Burada devlet ve diğer aktörler tarafından üretilecek farklı politika alternatifleri söz konusudur. Bu aktörler ilgili kamu kurumları, STK'lar, konu üzerine çalışan akademisyenler gibi aktörler olabilmektedir. Kingdon (2014, s. 20), politika önerileri oluşturan ve çeşitli politika alanlarında uzmanlaşmış bu kişileri "politika girişimcileri

olarak” tanımlar. Karar vericiler, aktörler tarafından oluşturulan politika alternatiflerinin bazılarını benimserken bir kısmını ve bazen de tümünü görmezden gelebilecektir. Üçüncü akım, belki de en hassas olan “Siyaset akımıdır”. Bu akım, problemin yönetimce ne derecede önemsendiği ve üzerine odaklanmak istenildiği ile ilgilidir. Ulusal politika önceliği, kamuoyunun konu üzerine hassasiyeti, konjonktür, medya gündemi, siyasal gündem gibi birçok değişken bu akımın oluşmasında önemlidir. Kısaca sıralanan bu üç akım ortak bir noktada kesiştiğinde, artık bir politika uygulaması için fırsat penceresi açılmış olur.

Politika alternatiflerinin gündeme gelmesinde medya önemli bir rol oynar. Avrupa’da doğalgaz krizi, Ukrayna ile Rusya arasında 2006, 2009, 2014 ve 2022 yıllarında yaşanan gerilimlerde Avrupa’nın Ukrayna’yı desteklemesinden tekrar etmiştir (Kakışım, 2019, s. 464). Bu dönemlerde Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan neredeyse her gerilim enerji krizini de tetiklemiştir. Aslında her gerilim sonrası Avrupa enerji bağımlılığı konusunda enerji politikaları ve alternatifler üretmeye çalışsa da pek başarılı olamamıştır. 2022 yılına gelindiğinde AB, enerjide %38 oranında Rusya’ya bağımlıdır (Eurostat, 2022). Son dönemde yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı artık durumu geri dönülmez bir hale getirmiştir. Avrupa ülkelerinin başka ülkelere enerji alması mümkündür ancak kısa vadede bu enerjilerin kendilerine ulaşması oldukça güçtür. Avrupa Birliği doğalgaz depolarının büyük oranda dolu olduğunu bildirirse de bu ancak kısa vadede enerji güvenliğini sağlayan bir durumdur. Ayrıca enerjide tasarrufa giden Avrupa, bu gibi geçici çözümlerle uzun vadeli bir enerji güvenliği sağlamayacağını bilincindedir (European Commission, 2022). Bu noktada, daha güçlü bir politika alternatifinin bulunması elzemdir. Hem alternatif bir iletim hattı oluşturması açısından hem de uzun vadede Azerbaycan’dan arzı ülkelere ulaştırmada daha müstakil bir alt yapı sunabileceğinden, Türkiye iletim hattı AB için önemli bir politika alternatifi olarak belirlemiştir. Türkiye, Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren, doğunun enerji zenginliklerini batıya aktarabilecek, bir enerji koridoru işlevi görebilecek, stratejik bakımdan önemli bir ülkedir.

Politikaların belirlenmesi ve benimsenmesi aşamasında politika alternatiflerinden öne çıkanlar üzerinde karar kılınarak uygulamaya geçme niyeti oluşur (Göçoğlu ve Aydın, 2018, s. 222). Bunun için genellikle gereken resmi adımlar atılır, anlaşmalar hazırlanır ve hukuki düzenlemeler üzerine çalışılır. Bu basamakta söz konusu hazırlıklar için Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında ikili görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu noktada European Commission (2022) Avrupa Aksiyon Planı’na göre, benimsenen somut politikaların Rusya veya Türkiye ile değil

Avrupa Birliği ülkelerinin kendi iç politikaları olduğu vurgulanmalıdır. Söz konusu somut politikalar, fiyat artışlarını önlemek ve gaz stokunun artırılmasıdır. Bunlar daha önceden de vurgulandığı üzere geçici çözümler sunmaktadır. Diğer yandan enerjiye bağımlılığı azaltmak ve arz çeşitliliğini sağlama politikası benimsenmiş olsa da benimsendiği göze çarpsa da bununla ilgili atılacak somut adımlar belirtilmemiştir.

Politikaların Uygulanması

Politikanın uygulanması aşaması, benimsenen politikanın ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından yürütülmeye başlaması sürecini nitelemektedir. Politikanın uygulama aşaması, çıkarılan bir kanunun yürürlüğe girerek uygulanmaya başlaması (Jann ve Wegrich, 2007, s. 51), yapılan bir anlaşmanın fiilen işlerlik kazanması olarak düşünülebilir. Konuya enerji politikası gibi uluslararası ilişkiler temelinde üretilen kamu politikaları açısından bakıldığında, uygulama aşaması genel olarak yapılan anlaşmaların fiiliyata geçmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada, AB'nin Türkiye'yi de politikalarında içeren doğalgaz anlaşmaları politikanın uygulanma basamağı için temel öznedir. Rusya-Ukrayna savaşı akabinde ortaya çıkan doğalgaz temelli enerji krizine yönelik olan ve uygulama olarak nitelendirilebilecek adımlar henüz olgunlaşma aşamasındadır. Yine de bunların bir başlangıcı sayılabilecek bir takım anlaşmalardan bahsedilebilir.

Rus gazına bağımlı olan AB ülkelerinden Bulgaristan, 2023 yılının ilk günlerinde, doğalgaz transferi için Türkiye ile ikili anlaşmada bulunmuştur. Buna göre, 13 yıl boyunca Türkiye'den Bulgaristan'a gaz sevkiyatı sağlanacaktır. Bulgaristan'a yapılacak olan gaz sevkiyatı sonrası Türkiye, enerjide köprü görevi görerek merkezi bir ülke olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir (BOTAŞ, 2023). Ayrıca Avrupa Birliği, enerjide bağımlılığı azaltmak ve aynı zamanda ihtiyacı olan doğalgaz enerjisini karşılamak için Azerbaycan ile stratejik ortaklık anlaşması yapmayı amaçlamaktadır (European Commission, 2022). AB Komisyonunun resmi internet sitesinde ortaklık anlaşmasında önemli ilerlemeler kaydedildiği belirtilse de henüz somut uygulamalar bekleme aşamasındadır. Bu stratejik ortaklığın sağlanmasında ve ileride potansiyel bir Azerbaycan-Avrupa doğalgaz iletiminde Türkiye'nin güçlü bir alternatif olabileceği aşikârdır. Alternatif kaynakları artırmaya yönelik benimsenen diğer politikaları, Norveç, Azerbaycan, İngiltere ve Kuzey Afrika gibi ülkelerden sıvı doğalgaz (LNG) alımlarını artırmayı içermektedir. Dolayısıyla politikanın uygulama aşamasının, benimsenen alternatif politikalara ilişkin somut adımlar henüz atılmadığından, gelişmekte

olduğu görülmektedir. Bu durum şüphesiz kamu politikası üretim aşamasının bir sonraki basamağı olan politikanın değerlendirilmesini de etkileyecektir.

Politikanın Değerlendirilmesi

Politikanın değerlendirilmesi basamağı, benimsenen alternatif politika veya politikaların uygulanması sonucunda ortaya çıkan yeni durum, sonuçlar ve dışsalıkların birlikte değerlendirildiği aşamadır. Bu aşamanın sürecin ilk basamağı olan problemin tanımı ile yakından ilişkilidir. Zira süreç tanımlanan problemin çözümü üzere bir politika yapımı için yürütülmüştür. Dolayısıyla sürecin sonucunda politikanın başarılı olup olmadığı, büyük ölçüde sürecin başında tanımlanan problemin çözülüp çözülmediğine bağlıdır. Bu noktada, ilk basamakta tanımlanan “AB’nin doğalgaz kaynaklarına ya da arz güvenliğini oluşturmak açısından alternatif arz kaynaklarına sahip olmaması” probleminin çözümüne yönelik alternatif politikalar oluşmuş, bazıları benimsenmiş, uygulama yönünde birtakım adımlar atılmıştır. Ancak tamamlanan bir politika olmadığından, henüz kapsamlı bir politika değerlendirmesi yapmak mümkün değildir.

Avrupa Birliği’nin enerji bağımlılığı yeni ortaya çıkan bir durum değildir. Son döneme kadar resmi bir politika problemi olarak tanımlanmadığından, bu alanda bir politika yapım süreci başlamamış ancak her zaman potansiyel olarak var olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşının ilerleyen dönemlerinde Rusya’nın enerji konusunda Avrupa ülkelerine gözdağı vermesi, bunu Avrupa ülkeleri için artık görmezden gelinemez bir problem haline getirmiştir. Azerbaycan’ı gaz arzı için bir alternatif haline getirmek ve bu arzın iletim güvenliğini Türkiye üzerinden geçecek bir koridorla sağlamak, değerlendirilebilecek en rasyonel politika alternatifi olarak öne çıkmaktadır. Bu politikanın öne çıkması ise Türkiye’nin geleceğine yönelik politik, stratejik ve maddi kazanımlar getirebilecek büyük bir fırsat penceresi olarak belirlemiştir. Dolayısıyla kamu politikası analizinin bu basamağını değerlendirmek için henüz erken olsa da, politika uygulandığı takdirde, gelecekte yapılacak akademik çalışmalar için önemli bir odak noktası olabilecektir.

Sonuç

Rusya-Ukrayna savaşı ve bunun bir uzantısı olarak doğalgaz krizi, AB’yi enerji politikasında somut adımlar atmaya henüz itmiş bile, aslında uzun yıllar boyunca süregelen bir kök problemin sonucudur. Mevcut çalışma, bu kök problemi, Rusya-Ukrayna savaşı ve akabindeki politik

atmosferi, rasyonel kamu politikası analizi yaklaşımı ve Süreç Modeli çerçevesinde, aktörler, aktörler arası ilişkiler ve politika alternatifleri bağlamında analiz etmiştir. AB'nin doğalgaz özelinde enerji güvenliğini sağlayacak politika yapım sürecinin devam eden ve dinamik bir durumda olduğu için, analiz problem tanımı, politika alternatiflerinin belirlenmesi ve gündeme gelme basamaklarına odaklanmıştır. Bu analiz sonucuna göre, Türkiye, AB için doğalgaz arz çeşitliliğinin artırılması ve güvenli iletimi açısından kilit bir öneme sahiptir.

Süreç analizinin ilk basamağı olan problem tanımında, her ne kadar var olan ana problem Rusya-Ukrayna savaşı olarak görülse de aslında kök problemin Avrupa ülkelerinin doğalgazda alternatif arz kaynaklarına sahip olmaması olduğu vurgulanmıştır. Doğalgazın taşınmasında boru iletim hatlarının en rasyonel çözüm olması açısından, Türkiye'nin coğrafi konumu onu ikinci basamak olan politika alternatiflerinin belirlenmesi ve benimsenmesi noktasında avantajlı bir seçenek haline getirmektedir. Coğrafi konum avantajının ötesinde, jeopolitik potansiyelini de kullanmak isteyen Türkiye, savaş sürecinde arabulucu rolünü üstlenmeyi de amaçlamış ve bunu gerek ulusal gerekse uluslararası siyaset gündemine taşımayı başarmıştır. Somut politika üretimine ilişkin sürecin devam ettiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin AB enerji politikalarını etkileyecek aktif bir aktör statüsünü sürdüreceği adımlar atması, fırsat penceresinin kapanmaması için elzemdir. Bu devamlılık, AB tarafından benimsenecek politikalarda Türkiye'nin aktif bir özne olarak yer almasına devam etmesi ve politika analizinin politika uygulama basamağında da bir aktör olarak yer almasına bağlıdır.

Yapılan analizden ortaya çıkan önemli bir alt sonuç ise enerji güvenliği politikasında açılan bu fırsat penceresinin de büyük etkisiyle AB ve Türkiye arasında karşılıklı bir bağımlılık oluştuğudur. AB açısından kök probleminin çözümünde Türkiye önemli bir rol üstlenme potansiyelindedir. Diğer yandan AB'nin bu probleme karşı belirlediği politika alternatifleri Türkiye için bir enerji iletim üssü olma fırsatını ortaya çıkarmıştır. Avrupa için alternatif potansiyel gaz ithalatı kaynağı Hazar Bölgesi, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgeleridir. AB'nin arz kaynağını çeşitlendirmek amacıyla bu bölgelerdeki üretici ülkelerle yapacağı anlaşmalar sonucunda sağlanacak doğalgazın Türkiye üzerinden geçmesi durumunda, Türkiye'nin arz güvenliğini de güçlendireceği öngörülebilir.

Mevcut konjonktürde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin üstlendiği ve diğer taraflarca da kabul gören arabulucu rolünün, bu politika alternatifinin somutlaşma potansiyelini artırdığını göstermektedir. Rusya'nın doğalgaz

arzını tüketici ülkelerin Ukrayna ile ilişkilerini etkilemek için bir koz olarak kullanması, Avrupa'nın enerji güvenliği ve politikası konusunu hem Avrupa hem de Türkiye politik gündemine taşımıştır. AB'nin arz güvenliği sorunu, kaynağın farklı ülkelerden çeşitlendirilmesi ve iletim hattının Türkiye'den geçmesi gibi çözüm alternatifleri ve uygun siyasal ortamın oluşması, Türkiye açısından, çok büyük bir fırsat penceresini aralamıştır. Aralanan fırsat penceresinin Türkiye açısından potansiyel ekonomik getirileri ayrı bir çalışma ve disiplinin konusudur. Diğer yandan, mevcut analiz, savaşın AB ve Rusya arasındaki politik hamlelerin devam etmesi sebebiyle özellikle politika benimseme, uygulama ve uygulamanın değerlendirilmesi basamaklarında gelecek çalışmalara da temel dayanak oluşturmaktadır. Benzer konu odağında yapılacak olan çalışmalar, mevcut çalışmada tanımlanan sorun, beliren politika alternatifi ve aktörlerin dönemsel tutumlarını bir çıkış noktası olarak kendi dönemlerindeki gelişmeleri, politika uygulamalarını ve sonuçlarını daha geniş bir dönemsel analiz kapsamında ele alabilecektir. Bu yönde yapılacak çalışmalar, aynı zamanda kamu politikası analizinin uygulama boyutuna da önemli katkılar sağlayabilecektir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Anadolu Ajansı. (2022). Dünyada en fazla doğal gaz rezervi 38 trilyon metreküple Rusya'da. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 12.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunyada-en-fazla-dogal-gaz-rezervi-38-trilyon-metrekuple-rusyada/1882556>.

Anadolu Ajansı. (2022). Gazprom, Yamal-Avrupa doğal gaz hattının Polonya kısmını artık kullanmayacak. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 10.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/gazprom-yamal-avrupa-dogal-gaz-hattinin-polonya-kismini-artik-kullanmayacak/2586205>.

Anadolu Ajansı. (2022). Rusya'ya uygulanan yaptırım sayısı 10 bine dayandı. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 02.01.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyaya-uygulanan-yaptirim-sayisi-10-bine-dayandi/2568150>.

Anadolu Ajansı. (2023). Ukrayna-Rusya Savaşı'nın birinci yılında Türkiye'nin arabulucu rolü. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 18.05.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-ukrayna-rusya-savasinin-birinci-yilinda-turkiye-nin-arabulucu-rolu/2829905>.

Aydın, C. (2022). Enerji arz güvenliği ve Türkiye: Doğal gaz tedarik ve bağımlılıkları açısından inceleme. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 87-103.

Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası doğalgaz piyasasının ekonomik yapısı ve uygulanan politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 13-36. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.405932>.

BBC. (2014). Kırım referandumunda Rusya'ya 'evet'. *British Broadcasting Corporation*. Erişim tarihi: 09.12.2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140316_kirim_sonuc.

BBC. (2022). Rusya, Avrupa'ya gaz gönderdiği en büyük boru hattı Kuzey Akım 1'i 3 günlüğüne kapattı. *British Broadcasting Corporation*. Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62722277>.

BOTAŞ. (2022). Tamamlanan önemli projelerimiz. *Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi*. Erişim tarihi: 17.12.2022, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tamamlanan-onemli-projelerimiz/504>.

BOTAŞ. (2022). Türkiye ile Bulgaristan, doğal gaz alanında iş birliği anlaşması imzaladı. *Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi*. Erişim tarihi: 06.01.2023, <https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiye-ile-bulgaristan-dogal/707>.

Cebotari, L. (2022). EU-Russia energy relations: Problems and perspectives. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 16(1), 1001-1014.

Çalışkan, F. (2022). Adım adım Rusya-Ukrayna savaşı ve üçüncü tarafların sürece etkisi. *EURO Politika*, 14, 35-47.

Çelik, S. (2022). Rusya'nın Ukrayna'yı işgali: AB entegrasyonu için yeni dönem. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 521-533.

Çelikkpala, M. (2014). Enerji güvenliği: NATO'nun yeni tehdit algısı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 75-99.

Çevik, H. H. (1998). Kamu politikaları analizi çalışmaları üzerine Türkiye açısından bir değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(2), 103-112.

Danış, E. (2022). Enerji krizi ve Türkiye'ye yansımaları hakkında bilmeniz gereken her şey. *Fikir Turu*. Erişim tarihi: 02.01.2023, <https://fikirturu.com/ekonomi/enerji-krizi-ve-turkiyeye-yansimasi-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-sey/>.

Demir, E. (2012). Avrupa Birliği (AB)'nin enerji politikası ve Türkiye. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Derman, G. S., & Ongarova, Y. (2014). Ukrayna'da siyasi kriz. *Karadeniz Araştırmaları*, 42, 11.

Dikmen, A. Ç. (2005). AB'de enerji ve çevre. *TMMOB Türkiye V. Enerji Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, 575-586.

Duran, B. (2022). Ukrayna krizinde zorlu denklem. *Kriter Dergisi*, 6(66). Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://kriterdergi.com/ukrayna-krizinde-zorlu-denklemler/>.

Dursun, S. (2011). *Avrupa Birliği'nin enerji politikası ve Türkiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 36.

EİA. (2021). Rusya. *U.S. Energy Information Administration*. Erişim tarihi: 17.12.2022, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS>

Erbil, Y. (2010). *Rusya-Ukrayna doğalgaz krizi ve enerji güvenliği* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme, İstanbul).

Erdil, B. (2021). Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı işgaline etki eden süreç ve Ukrayna jeopolitiği. *Karadeniz Araştırmaları*, 69, 47-56.

Erol, M. S. (2014). Ukrayna-Kırım krizi ya da ikinci Yalta süreci. *Karadeniz Araştırmaları*, 41, 1-14.

Euronews. (2014). Güney Akım projesinin iptali en çok Türkiye'ye yarayacak. Erişim tarihi: 17.12.2022, <https://tr.euronews.com/2014/12/02/guney-akim-projesinin-iptali-en-cok-turkiye-ye-yarayacak>

Euronews. (2022). Ukrayna krizinde son durum | Putin'e ülke dışında askeri güç kullanımı için yetki. Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://tr.euronews.com/2022/02/22/ab-rusya-ya-kars-ilk-yapt-r-mlar-n-h-zla-uygulanmas-n-istiyor>

Euronews. (2022). BM: Ukrayna'da savaştan kaçan mültecilerin sayısı 10 milyonu geçti. Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://tr.euronews.com/2022/08/02/bm-ukraynada-savastan-kaçan-multecilerin-sayisi-10-milyonu-geçti>

Euronews. (2022). Son güncelleme: 29/08/2022 AB, Rus doğal gazına ne kadar bağımlı; alternatif ülkeler ve kaynaklar hangileri? Erişim tarihi: 11.12.2022, <https://tr.euronews.com/2022/08/29/ab-rus-dogal-gazina-ne-kadar-bagimli-alternatif-ulkeler-ve-kaynaklar-hangileri>

Euronews. (2022). Doğalgaz pazarı ve Avrupa'ya Rus gazının ikame olasılıkları. Erişim tarihi: 16.12.2022, <https://tr.euronews.com/2022/03/18/dogalgaz-pazar-ve-avrupa-ya-rus-gaz-n-n-ikame-olas-l-klar>

Euronews. (2022). Avrupa ülkeleri enerjide dışa ne kadar bağımlı, doğal gaz hangi ülkelerden alıyor? Erişim tarihi: 02.01.2023, <https://tr.euronews.com/2022/03/01/avrupa-ulkeleri-enerjide-d-sa-ne-kadar-bag-ml-dogal-gaz-hangi-ulkelerden-al-yor>

European Commission. (2022). EU action to address the energy crisis. Erişim tarihi: 06.01.2023, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/eu-action-address-energy-crisis_en

European Commission. (2022). EU action to address the energy crisis. Erişim tarihi: 02.01.2023, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/eu-action-address-energy-crisis_en

Eurostat. (2022). AB'nin enerji ithalatı. Avrupa İstatistik Ofisi. Erişim tarihi: 15.12.2022, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4187653/14185667/EU-Trade-Energy+products-Q2+2022.png/>

Eurostat. (2022). Avrupa'nın enerji bağımlılığı ve AB'nin enerji ithalatı. Avrupa İstatistik Ofisi. Erişim tarihi: 15.12.2022, https://ec.europa.eu/eurostat/EU_imports_of_energy_products_per_partner,_2019-I_to_2022-III_ABS.png

Göçoğlu, V., ve Aydın, M. (2018). Rasyonel kamu politikası analizi perspektifinden Türkiye'deki iklim değişikliği politikaları. *Alternatif Politikalar*, 10(2), 210-230.

Göçoğlu, V., Kurt, İ. D., ve Öktem, M. (2019). İdari reformun yüz yılı: Türk kamu yönetimi reformlarının karar verme yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ombudsman Akademik*, 5(10), 39-83.

Göçoğlu, V. (2018). *Türkiye'nin siber güvenlik politikalarının kamu politikası analizi çerçevesinde değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara).

Hamzaoğlu, H. (2021). Rusya–Avrupa Birliği ilişkilerinde enerji etkeni ve “Kuzey Akımı-2” Boru Hattı projesinin jeopolitik içeriği. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 265-286.

Hazar Strateji Enstitüsü (Hasen). (2014). Ukrayna Sorunu Ekseninde Kırım. Konferans-Video Galeri. Erişim tarihi: 02.12.2022, http://hazar.org/video/root/video_galeri_28.aspx

Hodaloğulları, Z. ve Aydın, A. (2016). Türkiye'nin doğalgaz noktasında Rusya'ya bağımlılık durumunun Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasına yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 83-108. Erişim tarihi: 01.02.2025, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/27397/126005>.

Jann, W., and Wegrich, K. (2007). “Theories of the public cycle.” İçinde F. Fischer, G. J. Miller ve M. S. Sidney (Ed.), *Handbook of public policy analysis: Theory, politics, and methods* içinde. New York: CRC Press.

Kakışım, C. (2019). Enerji krizlerinin etkisiyle şekillenen Avrupa Birliği'nin enerji politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 460-472.

Kakışım, C. ve Kodaman, T. (2019). Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde

enerji diyalogu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 124-139.

Kakışım, C. (2019). Karşılıklı bağımlılık kapsamında Türkiye-Rusya enerji ilişkilerinin analizi. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(1), 67-89.

Kalkan, E. ve Kılıç, E. (2019). Avrupa Birliği ortak güvenlik ve savunma politikasında yumuşak güç krizi: Ukrayna örneği. *İmgelem*, 3(5), 193-206.

Kantörün, U. (2010). Bölgesel enerji politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.

Kavukçu, F. O. (2022). Avrupa'nın enerji krizi ile imtihanı. *SETA Perspektif*, 345(S.1).

Kesbiç, C. Y., & Şimşek, H. (2001). Avrupa Birliği ortak enerji politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5).

Kesici, G. E. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın AB'nin enerji politikalarına yansımaları. *EURO Politika*, (15), 46-54.

Kingdon, J. (1984). *Agendas, alternatives and public policies*. Boston, MA: Little, Brown ve Co.

Kingdon, J. (2014). *Agendas, alternatives, and public policies*. Pearson Education Limited.

Kocaoğlu, M., & Sefa, U. S. T. A. (2020). Türkiye'de enerji politikaları ve bölgesel işbirliğinin önemi. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(2), 189-202.

Koçaslan, A. G. D. G. (2011). Avrupa Birliği'nin doğalgaz politikası ve bu eksende Türkiye'nin önemi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 235-255.

Kulaç, O. ve Çalhan, H. S. (2013). Bir kamu politikası süreci analizi: Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu yurtdışı lisansüstü bursları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2013), 205-225.

Lasswell, H. D. (1956). *The decision process*. Md.: Bureau of Governmental Research, University of Maryland.

Südüpak, Ö. B. (2018). İpekyolu güzergâhında Hazar Denizi bölgesindeki doğalgaza genel bakış ve Türkiye'de doğalgaz regülasyonları. *Enderun*, 2(1), 9-23.

Oktav, O. Z. (2022). Ukrayna savaşı'nın Türkiye-Rusya ilişkilerine olası etkileri. *Bilge Strateji*, 13(23), 18-23.

Özalp, M. (2015). Ukrayna krizi ekseninde Türkiye ve AB enerji güvenliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 103-118.

Özdemir, B. Z. (2022). Podcast: AB ülkelerinin doğal gaz tedarikinde Türkiye'nin artan önemi. *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı)*. Retrieved from <https://www.setav.org/podcast-ab-ulkelerinin-dogal-gaz-tedarikinde-turkiyenin-artan-onemi/> .

Özkural Köroğlu, N. (2015). Avrupa Birliği ve Rusya'nın güç alanları arasında kalan Ukrayna'da yaşanan halk ayaklanmaları: "Turuncu Devrim" ve "Meydan Devrimi". *Electronic Journal of Political Science Studies (EJPSS)*, 6(1).

Özkural Köroğlu, N. (2022). Rusya - Ukrayna krizi AB ve Türkiye'ye etkileri. *EURO Politika*, (15), 24-34.

Özmen, H. A. (2014). Enerji güvenliği politikaları ve Kırım, *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Pourzand, I. (2012). *Avrupa Birliği ve Rusya arasındaki doğalgaz ihtilafları* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı İstanbul).

Sarı, G. (2015). *AB yolunda Ukrayna: Avrupa Komşuluk Politikası AB-Ukrayna ilişkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Semercioğlu, H. (2016). Ukrayna krizi bağlamında AB-Rusya ilişkilerinin ekonomi politigi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 188-202.

SETA (2022). Rusya'ya uygulanan yaptırımlar ve küresel enerji piyasalarına etkileri. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*. Retrieved from <https://www.setav.org/rusyaya-uygulanan-yaptirimlar-ve-kuresel-enerji-piyasalarına-etkileri/>.

Sıvış, E. (2019). Enerji politikalarında denge arayışı, ABD - Rusya ve Avrupa Birliği üçgeni: TürkAkım projesinin belirleyici faktörleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 1373-1388.

Soydan, E. (2019). *2014 Ukrayna krizi sonrası Ukrayna-Rusya ilişkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sönmez, A. S., Bıçakçı, H., and Yıldırım, C. (2015). Analysis of Russia-Ukraine relations in context of Crimea problem. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 656-670.

TC. ETKB. (2022). Doğalgaz. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Erişim tarihi: 26.11.2022, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-dogalgaz>

TC. ETKB. (2022). Enerji diplomasisi. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Erişim tarihi: 10.04.2023, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-diplomasisi-detay>

TRT. (2022). Putin: Avrupa'ya gidecek gazın fiyatı Türkiye'de belirlenecek. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu. Erişim tarihi: 02.01.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/putin-avrupaya-gidecek-gazin-fiyatiturkiyede-belirlenecek-731032.html>

Turkstream. (2022). Türk Akım boru hattı projesi. Türk Akımı. Erişim tarihi: 11.12.2022, <https://turkstream.info/tr/project/>

TÜRKSAM. (2006). Mavi Akım: Türk-Rus ilişkilerinde mavi bağımlılık. Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi. Erişim tarihi: 17.12.2022, <https://www.turksam.org/detay-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>

Tüysüzoğlu, G. (2011). Ukrayna'da turuncu devrimin sonu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3, 62-79.

Tüysüzoğlu, G. (2017). Rusya dış politikasının etkin silahı: Donmuş çatışma bölgeleri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 13(26), 185-219. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.356957>

Uluatam, E. (2010). Avrupa doğalgaz piyasasında yeni dengeler. *Ekonomik Forum*.

Uslu, K. (2004). Avrupa Birliği'nde enerji ve politikaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 155-172.

Yalçın, Z. (2017). Avrupa Birliği'nin enerji politikaları bağlamında Rusya'ya olan bağımlılığı. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 38-59.

Yazıcı, K. (2009). *Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye-Avrasya ilişkileri* (Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara).

Yıldırım, Z. (2016). ABD-Ukrayna ilişkilerinde Rusya etkisi. *Bilge Strateji*, 8(14), 97.

Yorkan, A. (2009). Avrupa Birliği'nin enerji politikası ve Türkiye'ye etkileri. *Bilge Strateji*, 1(1), 24-39. Erişim tarihi: 23.11.2017, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/3809/51065>

Yurtsever, B. (2019). AB-Rusya ilişkilerinde enerjinin çatışmacı mı birleştirici mi bir rolü var? *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 39-54.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Kıbrıs'ta 1878'den 1974'e Yaşanan Türk Göçlerine Dair Bir Araştırma¹

A Research on Turkish Migrations in Cyprus from 1878-1974

Öz

Bu çalışmanın amacı; Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiltere'nin egemenliğine girmesiyle başlayan ve 1974 Kıbrıs Barış Harekati'na kadar geçen süreçte Kıbrıs'ta yaşanan göç hareketlerinin nedenlerini ve Kıbrıs Türk toplumu üzerine olan sosyolojik etkilerini araştırmaktır. Bu bağlamda, çalışma yalnızca Kıbrıs'ta yaşanan Türk göçlerini kapsamaktadır. Araştırmada nitel ve nicel yöntemler (karma yöntem) birlikte kullanılmıştır. Sayısal ve sözel verilerin birlikte kullanımıyla açıklama kolaylığı sağlanarak anlam gücünün artırılması amaçlanmıştır. Nitel bölümde göçe dair kavramsal çerçeve oluşturulmuş, Kıbrıs'ta yaşanan göç hareketlerinin tarihsel arka planı ele alınmıştır. Ayrıca Lefkoşa'da aralarında Türk Mukavemet Teşkilatı Derneği üyelerinin de yer aldığı bir grup ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Nicel bölümde ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) yaşayan 515 birey ile yüz yüze anket uygulaması yapılarak Kıbrıs'ta 1878'den sonra yaşanan göçlerin nedenleri ve etkilerine dair veriler elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, Kıbrıs'ta 1878 sonrasında Türklerin yapmış olduğu göçlerin büyük oranda yıldırma ve asimilasyon politikaları sonucu olduğu, göçlerin Kıbrıs'ın demografik yapısını bozduğu, Türk toplumu üzerinde ekonomik, sosyal ve kültürel gerilemeye neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Zorunlu Göç, Kıbrıs, Türk Toplumu.

Abstract

The aim of this study is to investigate the reasons for the migration movements in Cyprus and their sociological effects on the Turkish Cypriot community, from the period when Cyprus came under British rule in 1878 to the 1974 Cyprus Peace Operation. In this context, the study only

Murat CİHAN

Doktora Öğrencisi,
Kıkkale Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü.
muratcihan94@gmail.com
ORCID : 0000-0003-3500-602X

İbrahim MAZMAN

Prof. Dr.,
Kıkkale Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji
Bölümü.
ibrahimmazman5@yahoo.com
ORCID : 0000-0003-0564-502X

Cilt / Issue: 12(1) 279-323

Geliş Tarihi: 08.05.2024

Kabul Tarihi: 31.01.2025

Atf: Cihan, M., ve Kazman, İ.
(2025). Kıbrıs'ta 1878'den 1974'e
yaşanan Türk göçlerine dair
bir araştırma. *Tesam Akademi
Dergisi*, 12(1), 279-323. [https://doi.
org/10.30626/tesamakademi.1480309](https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1480309)

1 Bu çalışma, sorumlu yazarın
doktora tezinden türetilmiştir.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

covers Turkish migrations in Cyprus. Qualitative and quantitative methods (mixed method) were used together in the research. It is aimed to provide ease of explanation and increase the meaning power by using numerical and verbal values together. In the qualitative section, the conceptual framework of migration was created and the historical background of the migration movements in Cyprus was discussed. In addition, focus group interviews were held with a group including TMT Association members in Nicosia district. In the quantitative section, data on the causes and effects of the migrations in Cyprus after 1878 were obtained by applying a face-to-face survey to 515 people living in Turkish Republic of Northern Cyprus. As a result of the research, it was concluded that the migrations of Turks in Cyprus after 1878 were largely the result of intimidation and assimilation policies, that the migrations disrupted the demographic structure of Cyprus and caused economic, social and cultural regression on the Turkish society.

Anahtar Kelimeler: Immigration, Forced Migration, Cyprus, Turkish Society.

Extended Abstract

The purpose of this study is to investigate the reasons for the migration movements in Cyprus and their sociological effects on the Turkish Cypriot community, from the period when Cyprus came under British rule in 1878 to the Cyprus Peace Operation in 1974. In this context, the study only covers Turkish migrations in Cyprus. Mixed method was used in the research. In this way, it is aimed to ensure that qualitative and quantitative data support each other and to increase the reliability of the research. In the qualitative section; In addition to literature review and document review, observations were made by visiting the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC). In addition, focus group discussions were held with individuals, including members of the Turkish Resistance Organization. In the quantitative section; A face-to-face survey was conducted with 515 individuals in Nicosia and Kyrenia between 10 November and 1 December 2023, with a form containing 11 demographic and 42 fully structured questions.

The Ottoman Empire conquered Cyprus in 1571. After a 307-year Ottoman period, Cyprus came under the rule of England in 1878. After the beginning of the British period, thousands of Turks who did not want to live under the sovereignty of another nation migrated to Anatolia. Cyprus became a colony of England after the Lausanne Peace Treaty and unrest with the political and social policies implemented by the British administration increased the migration of Turks to Anatolia and other

countries. Increasing demands for Enosis in the Greek community in the 1950s and the terrorist actions of the EOKA organization, founded in 1955, accelerated Turkish immigration from the island. In the period 1955-1959, 33 Turkish villages were abandoned and 3000 people became immigrants. The Republic of Cyprus period (1960-1974) was the period when the EOKA organization and the Greek administration implemented military, political and economic policies in order to purify Cyprus from the Turks. As a result of acts of oppression and violence, 103 Turkish villages were abandoned between 1963 and 1968, and approximately 25,000 Turks began to live as immigrants.

The research is basically based on the hypothesis that "Turkish migrations to Cyprus between 1878 and 1974 took place within the scope of forced migration as a result of intimidation and assimilation policies." 5 of the 6 participants interviewed in Nicosia lived through the British period. They gave concrete examples about the emphasis on the English language in education, the alienation of societies from their own national values, military recruitment, and the migration of Turks to England and other countries. It has been understood that due to these policies, the population demography in Cyprus has deteriorated due to migration and Turks have been forced to migrate to Türkiye, Australia, England and Canada. Data in the same direction was obtained from the answers given to the survey questions. 81.7% of the participants stated that Turks were not treated fairly during British rule. It was also stated that the English language became widespread with the training provided, the infrastructure of British colonialism was created, there was a partial increase in Christianization, and migrations from Cyprus were mandatory. 5 out of 6 participants experienced the EOKA period. Participants gave examples of the policies of intimidation and forcing migration such as mass murder, dispossession and humiliation that the Greeks implemented against the Turks. "Do you think that the political and military policies implemented by EOKA had an impact on the migration of Turks from the island?" 77.5% of the participants answered "Yes" to the question. As a result of the policies implemented by the Greek administration and EOKA, the Turks were forced to migrate from the island, the population balance was disrupted, the Turkish society became impoverished, unemployment increased, the qualified and young population migrated, there was a deterioration in the family structure due to migration, kinship ties were broken, socio-cultural It was understood that there were negativities in life. On the other hand, the Greek administration changed its policy for a while and encouraged immigration from the island in various ways. By establishing migration

agencies, financial aid was given to those who would migrate and passport convenience was provided. Immigrants are guaranteed employment in their destination countries. When qualitative and quantitative data were evaluated together within the scope of the research, it was understood that the necessary concrete data was obtained. The answers given to the survey, the evidence obtained from the literature and the data obtained from focus group discussions overlap and support each other. Accordingly, the study's hypothesis and subhypotheses were confirmed. Despite the many years that have passed, it is possible to say that the effects of the traumas from the colonial period and the Republic of Cyprus period on the Turkish Cypriots still continue. The traumas experienced were inherited by the young generation who did not see the colonial and conflict period. The data obtained from the research support this situation. According to Turkish Cypriots, TRNC continues a struggle for existence in the political arena. The integration of TRNC with world politics is seen as the most important priority. It is an undeniable fact that the Turkish Cypriot community needs Türkiye's support for its development in the political, economic and socio-cultural fields. It has been evaluated that pragmatic policies should be developed to strengthen the ties of the Island of Cyprus, which is in an indispensable position for the Eastern Mediterranean geography, with Türkiye.

Giriş

Bu çalışma; Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiliz idaresine girmesiyle başlayan göç hareketlerinin nedenlerini, Kıbrıs'ın bu günkü demografik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına etkilerini kapsamaktadır. Kıbrıs için göçler tarih boyunca süregelen bitmeyen bir olgudur. Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs'ı fethettikten sonra adanın ihya edilmesi ve burada Türk nüfusun oluşması amacıyla Anadolu'dan zorunlu göç rejimi başlatmıştır. Bu dönemde yaklaşık 1.689 aile Kıbrıs'a göç ettirilmiştir (Sarınay, 2000, s. 17-18). Göç ettirilen kişiler, ekonomik ve sosyal hayatın devam etmesi amacıyla her çeşit meslek grubuna ait insanlar arasından seçilmiş ve adaya dağınık olarak yerleştirilmiştir. Bu şekilde Kıbrıs'ta anlamlı bir Türk nüfusu oluşturulmuştur.

Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından 1878 yılında İngiltere'ye kiralanmıştır. Ada İngiltere egemenliğine girdikten sonra Türkler Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. 05 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. Başka bir devletin egemenliği altında yaşamak istemeyen birçok Kıbrıslı Türk, Ada'dan göç etmiştir (Kıbrıs'ta İngiltere, 2023). 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na göre; Ada'da yerleşik durumda bulunan Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'ta yaşamaya devam etmeleri durumunda mecburi olarak İngiliz vatandaşlığına geçecek olması göçe neden olan bir başka faktör olmuştur (TBMM, 2023). Bu madde hükümlerine göre İngiliz uyruğuna geçmek istemeyen 24.000 Türk daha Anadolu'ya göç etmiştir (Türsan, 1987, s.65). Dolayısıyla Kıbrıslı Türkler aleyhine 1878'de başlayan demografik bozulma 1914'te Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakıyla ve 1923 Lozan Barış Antlaşması ile devam etmiştir (Kıbrıs'ta İngiltere, 2023).

1931 yılında Rumların İngiliz idaresine yönelik olarak başlattıkları isyan, İngilizlerin hem Rumları hem de bu isyanda hiçbir rolü olmayan Türkleri baskı altına almasına neden olmuştur. Bu baskılar Rumları Enosis isteklerinden vazgeçirememiştir. 1955 yılında kurulan EOKA tedhiş örgütünün terör eylemlerine başlaması adadan göç eden Türklerin sayısının her geçen gün artmasına neden olmuştur. 1955-1959 döneminde 33 Türk köyü terk edilmiş 3000 kişi göçmen durumuna düşmüştür. Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi (1960-1974) EOKA örgütünün ve Rum yönetiminin Kıbrıs'ı Türklerden arındırmak adına askeri, siyasi ve ekonomik politikaları uyguladıkları dönem olmuştur. Baskı şiddet eylemleri neticesinde 1963-1968 yılları arasında 103 Türk köyü terk edilmiş 25.000 kadar Türk göçmen olarak yaşamaya başlamıştır (Serter, 2008, s.386-387).

İngiliz dönemine Türkler üzerinde uygulanan, askere alma, devlet dairelerinde ayrımcılık, memurluktan çıkarma gibi baskılama ve yıldırma uygulamaları ile İngilizcenin yaygınlaştırılması, milli değerlerin unutturulması, Hristiyanlaştırma faaliyetleri gibi asimilasyona dönük uygulamalar Türklerin Kıbrıs'tan zorunlu olarak başta Türkiye olmak üzere üçüncü ülkelere göç etmelerine neden olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde ise zorunlu göçe neden olan uygulamaların başında, köy basma, ambargo, cinsel saldırı, öldürme, yaralama gibi insan haklarına aykırı eylemler gelmektedir. Yaşanan göç hareketleri sonucunda Kıbrıs'ta bulunan Türk nüfus gerilemiş buna bağlı olarak nitelikli iş gücü kaybı oluşmuş ve ekonomi ciddi şekilde zayıflamıştır. Yoksullaşma meydana gelmiş, sosyo-kültürel yaşam durma noktasına gelmiştir.

Göç Kavramı

Uluslararası Göç Hukuku Terimleri Sözlüğüne göre (Perruchoud ve Redpath, 2013, s.35) göç kavramı bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi olarak tanımlanmıştır. Göç hareketleri ekonomi temelli veya sosyoloji temelli yaklaşımlar ile değerlendirilebilmektedir. Sosyolojik bakış açısıyla göç; ülke içindeki yerleşim birimleri arasında veya uluslararası boyutta, zorunlu veya gönüllü olarak, düzenli veya düzensiz, makul bir süreliğine geçici ya da kalıcı olarak ferdi, küçük gruplar halinde veya kitlesel yer değiştirme hareketlerini ifade etmektedir (Sarp, 2020, s.12). Göçmen ifadesi ise hem maddi ve sosyal durumlarını iyileştirmek hem de kendileri veya ailelerinin gelecekte beklentilerini arttırmak için başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişi veya grupları tanımlamaktadır. Göç ve göçmen tanımından ilk bakışta ülkeler arası göç ön plana çıkıyormuş gibi görünse de aynı ülke içerisinde farklı bölgelere yapılan yer değiştirmelerde göç tanımı içerisinde yer almaktadır (Yalçın, 2004, s.12). Faist'e göre (2003) göç; çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus-devlet içindeki iki ya da daha çok konumu ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları özetleyen, çok boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir.

Göç, insanlık tarihiyle birlikte süregelen bir olgudur. Yaygın inanışa göre insan mutlak yerleşik bir varlık olarak görülmekte, göçmenlik ise sıra dışı bir durum olarak algılanmaktadır. Oysa gerçek olan insanın göçen bir varlık (homo-migration"migratus": göçen insan) olduğudur (Öztürk, 2018, s.2). Göç çok çeşitli nedenlerden kaynaklanmakta ve çok farklı sonuçlar doğurmaktadır. Sebepleri ve sonuçları iç içe geçmiş çok boyutlu bir olgudur. Bu nedenle siyaset, ekonomi, coğrafya, sosyoloji ve demografi gibi değişik disiplinlerde farklı yaklaşımlar gelişmiştir.

Bu çeşitlilik, her göç olgusunun kendine özgü tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur (Şimşek, 2018, s.16). İbn Haldun (2013, s.140) Mukaddime'de; göçebeliliğin medeni hayatın ve şehirleşmenin aslı olduğunu, bütün insanların yerleşik hayata geçmeden önce geçirdikleri bir evre olduğunu belirtmiştir. Ayrıca; "göçebenin amacı medenileşmektir, medeniyete doğru yürümektir" ifadesini kullanmıştır. Toplumsal yapıda geniş çaplı aşınmaya veya değişime neden olan göç, yeni problemleri ve fırsatları da ihtiva eden sınıfsal geçişkenliği hızlandırmaktadır. Daha iyi bir yaşama sahip olma isteği göçenlerin daha fazla risk almalarına neden olmaktadır. Bu durum siyasal ve sosyal alandaki olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015, s.11).

İnsanlar gönüllü veya zorunlu olarak doğdukları yerleri terk etmekte, aynı ülkede farklı bir şehirde veya başka bir ülkede hayatlarını devam ettirmektedir. Göçmenler yalnızca elle tutulur, gözle görülür eşyalarını değil, kültürlerini, hayat tecrübelerini, yaşam tarzlarını, dillerini, hayallerini ve anılarını da taşımaktadırlar (Adıgüzel, 2022, s.3). Göçmenler ile ana kültürel yapı arasında her geçen gün artan çatışmanın temelinde göçmenlerin bagajında bulunan sosyo-kültürel farklılıklar yer almaktadır (Doğan, 2018, s.14). Bu farklılıklar hem göç veren hem de göç alan ülkelerde toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkileyen ekonomik ve sosyo-kültürel değişimlere neden olmaktadır (Nas, 2018, s. 87).

Göçün Sebepleri

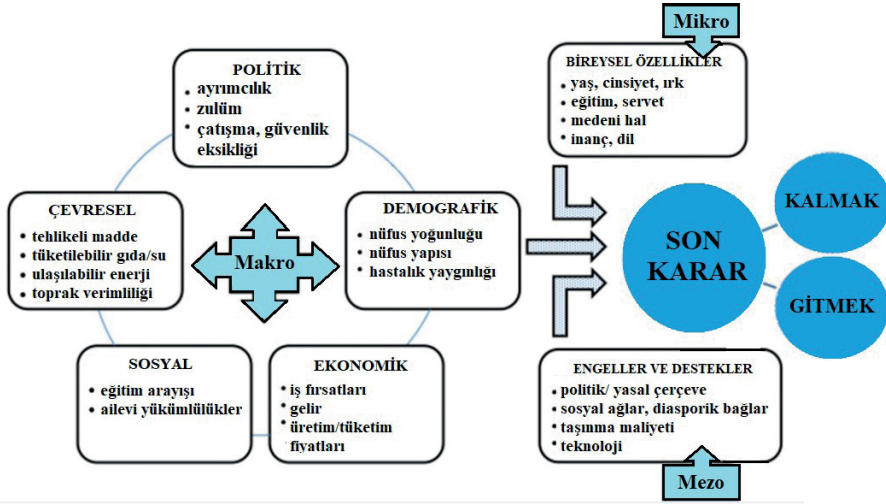
Göç tarihine ve süreçlerine bakıldığında göçlerin yapısına etki yapan doğal, siyasi, sosyal ve ekonomik olmak üzere dört ana sebep öne çıkmaktadır. Göç hareketlerini oluşturan bu sebeplerden bazen biri daha fazla ağırlık kazanırken bazen de birkaçı diğerlerine oranla daha fazla etkili olmuştur. Ancak çoğu zaman sosyal, kültürel ve ekonomik nedenler iç içe girmiştir (Özdal, 2018, s.30). Göç insana dair büyük bir parçayı kapsamaktadır. Göç aynı zamanda artı ve eksi yönleriyle gitmeyi veya kalmayı da içeren bir olgudur. Bu sebeple göç; bir bireyin veya grubun; ekonomik, sosyal, coğrafi ve demografik etmenleri kendi karakteristik özellikleri ile değerlendirerek kendi kimliğini ve varoluşunu inşa etmek için, kendisi için iyi bir yere gitme kararı olarak görülmektedir (Suna ve Cereci, 2022, s.197).

Güvenlik endişesi ve ekonomik nedenler başta olmak üzere birçok neden insanların buldukları yerleri kitleler halinde terk etmelerine neden olmaktadır. Tarihsel süreçte insanlığın gündeminden çıkmayan göç olgusu günümüzde de en önemli uluslararası sorunlardan biri olarak görülmektedir. Castelli (2018, s.3-5) günümüzde yaşanan göçlerin

sebeplerini değerlendirdiği “İnsanlar neden göç ediyor?” (*Drivers of migration: why do people move?*) adlı makalesinde; ülkeler arasındaki eğitim, sağlık ve ekonomik eşitsizlikleri, iklim değişikliklerini, savaşları, diktatör rejimleri göçün makro sebepleri arasında belirlemiştir. Mikro sebepler arasında ise sosyo-kültürel ve etnik nedenleri saymıştır (Şekil 1).

Şekil 1

Göçün Karmaşık Etkenleri: Makro, Mezo ve Mikro Faktörler

Kaynak: Castelli, 2018, s. 3

Araştırmanın Konusu

Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiltere egemenliğine girmesiyle başlayan ve 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar geçen dönem içerisinde Kıbrıs'ta yaşanan Türk göçleri ve bu göçlerin nedenleri araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği

Bilimsel araştırma yöntemi sorunu belirleme, gözlem, hipotez kurma, hipotezi test etme, teoriye ve genel kanunlara ulaşma gibi çeşitli aşamalardan oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2003, s.2). Bu aşamalar sırasında nitel ve nicel yöntemlerden biri veya her ikisi de kullanılabilir. Nicel araştırma fiziksel ve sosyal dünyanın aynı yöntemle incelenebileceğini, bu nedenle

sosyal olguların doğa bilimlerinde kullanılan yöntemle incelenmesi gerektiğini savunan pozitivist yaklaşıma dayanmaktadır. Nitel araştırma ise yorumlayıcı yaklaşıma dayanmaktadır. Olgular ve olaylar kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2005, s.39). Bu çalışmada karma yöntem (nitel ve nicel) kullanılmıştır. Bu şekilde nitel ve nicel verilerin birbirini desteklemesi ve araştırmanın güvenilirliğinin artırılması amaçlanmıştır. Nitel bölümde; literatür taraması ve doküman incelemesi yanında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gidilerek gözlemlerde bulunulmuştur. Ayrıca **Türk Mukavemet Teşkilatı üyelerinin** de içerisinde yer aldığı bireyler ile odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Nicel bölümde ise; 11 adet demografik 42 adet tam yapılandırılmış soru içeren form ile Lefkoşa ve Girne'de, 10 Kasım-01 Aralık 2023 tarihleri arasında 515 birey ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Katılımcılar demografik sorular haricindeki sorulara 5'li Likert ölçeğinde yanıt vermişlerdir. Anket verileri üzerinde SPSS programında betimsel istatistikler (*frekans, sıklık, ortalama ve standart sapma analizleri*) yapılarak tek bir tabloda gösterilmiştir. Araştırmada kullanılan (2) adet ölçeğin güven aralığı SPSS de yapılan Croanbach Alfa Katsayısı testi sonucunda 0,60-0,79 arasında tespit edilmiştir. Bu ölçümle anket "oldukça güvenilir" olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmada evren Kuzey Kıbrıs Türk toplumdur (N=382.836). Nicel araştırmanın örnekleme oranı 0.5 sapma miktarı ve .95 ve .99 güven düzeyleri için 384-665 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle çalışmada örneklem miktarı gözetilerek Tablo 1'de demografik özellikleri belirtilen 515 birey ile anket yapılmıştır.

Nitel araştırmanın çalışma grubunu KKTC vatandaşı 6 kişi oluşturmaktadır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleşmiştir. Araştırma süresince araştırma grubunun tecrübelerinden ve bilgilerinden faydalanılmıştır. Araştırma grubunun çalışma konusu ile uyumlu olduğu görülmüştür. Nitel araştırma grubuna ait demografik bilgilere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 1

Ankete Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

Yaş	<i>N</i>	<i>%</i>
18-25	34	6,6
26-35	191	37,1
36-45	198	38,4
46-55	91	17,7
56 ve üzeri	1	0,2
Total	515	100,0
Cinsiyet		
	<i>N</i>	<i>%</i>
Kadın	238	46,2
Erkek	277	53,8
Total	515	100,0
Doğum Yeri		
	<i>N</i>	<i>%</i>
Adana	2	0,4
Antalya	1	0,2
Azerbaycan	1	0,2
Karadağ	1	0,2
KKTC	198	38,4
Mersin	3	0,6
Polonya	1	0,2
Rusya	1	0,2
Türkiye	306	59,4
Ukrayna	1	0,2
Total	515	100,0
Vatandaşlık Durumu		
	<i>N</i>	<i>%</i>
T.C. Vatandaşı	211	41,0
KKTC Vatandaşı	204	39,6
TC ve KKTC	100	19,4
Total	515	100,0

Eğitim Durumu	<i>N</i>	%
İlkokul/Ortaokul	7	1,4
Lise	236	45,8
Lisans	269	52,2
Lisans üstü	3	0,6
Total	515	100,0
Meslek		
	<i>N</i>	%
Özel sektör çalışanı	310	60,2
Kamuda çalışan	12	2,3
Esnaf/işletme sahibi	124	24,1
Serbest Meslek Sahibi (Doktor, Avukat, Mali müşavir vb.)	19	3,7
İşçi	8	1,6
Emekli	3	0,6
Ev hanımı	26	5,0
Öğrenci	12	2,3
İşsiz / Çalışmıyor	1	0,2
Total	515	100,0
KKTC'de Bulunma Durumu		
	<i>N</i>	%
Doğduğumdan beri KKTC'de yaşıyorum	176	34,2
Göç ettim	339	65,8
Total	515	100,0

Tablo 2

Nitel Araştırma Grubuna Ait Bilgiler

Katılımcı Kodu	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek	Şehir
K1	82	E	Yüksek Lisans	Öğretim Görevlisi	Ankara
K2	81	E	Lisans	Emekli Öğretmen	Lefkoşa
K3	49	E	Lisans	Emekli Albay	Lefkoşa
K4	82	E	Lise	Emekli (Mücahit)	Lefkoşa
K5	75	E	Lise	Emekli (Esnaf)	Lefkoşa
K6	76	E	Lise	Emekli (Esnaf)	Lefkoşa

Nitel araştırma grubunun tamamı Kıbrıs doğumludur ve 49-82 yaş aralığındadır. K1 Kıbrıs'ta doğup büyümüş, eğitimini Türkiye'de tamamlamıştır. Bir dönem KKTC'nin Ankara Büyükelçiliği görevini yürütmüştür. K2 Kıbrıs'ta doğup büyümüş. Öğretmen olmasına rağmen Türk Mukavemet Teşkilatına katılarak mücahit olarak görev yapmıştır. K3 KKTC'de doğup büyümüş. KKTC ordusundan Albay rütbesiyle emekli olmuştur. K4 Kıbrıs'ta doğup büyümüş. Bir dönem Türkiye'de eğitim almıştır. Mücadele döneminde TMT'ye katılarak mücahit olarak görev yapmıştır. K5 ve K6 Kıbrıs'ta doğup büyümüş ve emeklidirler. K1 Türkiye'de yaşamakta, K2, K3, K4, K5 ve K6 ise halen Lefkoşa'da yaşamaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıklar

Bu araştırma Kıbrıs'ta yaşanan Türk göçlerini, bu göç hareketlerinin Kıbrıs Türk toplumu üzerindeki demografik ve sosyolojik etkilerini kapsamaktadır. Araştırma; Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiltere egemenliğine geçmesiyle başlayıp 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen dönem ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın tamamında

KKTC vatandaşları ile görüşmeler yapılacağından bu durum ulaşım ve konaklama gibi zorluklara neden olmuş ve görüşme süreleri de buna bağlı olarak kısıtlı kalmıştır. KKTC'de yapılan yüz yüze görüşmelerde, vatandaşların bazılarının çekingen olduğu ve mülakat vermekte isteksiz oldukları görülmüştür. Bu nedenle yüz yüze mülakat yapılacak kişi sayısı sınırlı kalmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma temel olarak "1878-1974 yılları arasında, Kıbrıs'ta yaşanan Türk göçleri yıldırma ve asimilasyon politikaları sonucu zorunlu göç kapsamında gerçekleşmiştir" hipotezi üzerine kurulmuş olup, ana hipotez üzerine kurulmuş olan alt hipotezler aşağıda verilmiştir.

H1: İngilizlerin uygulamış olduğu siyasi ve sosyal politikalar Türklerin zorunlu olarak Kıbrıs'tan göç etmelerine neden olmuştur.

H2: Rum/Yunan tarafının uygulamış olduğu askeri ve siyasi politikalar Türklerin zorunlu olarak Kıbrıs'tan göç etmelerine neden olmuştur.

H3: 1960-1974 yılları arasında Rum/Yunan tarafı Kıbrıslı Türklere yönelik etnik temizlik politikası uygulamıştır.

H4: Göç hareketleri Kıbrıs'ın bu günkü demografik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına olumsuz yansımıştır.

Nitel Bulgular

Bu bölümde araştırma hipotezleri ile bağlantılı "Kıbrıs'ta 1878 sonrası yaşanan göçlerin nedenleri nelerdir? Yaşanan göçler zorunlu mu yoksa gönüllü mü olmuştur? Yaşanan göçler Kıbrıs Türk toplumunun demografik yapısına etki etmiş midir? Göç hareketlerinin Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına etkileri nelerdir?" sorularına cevap aranmıştır. Literatür çalışmalarına ek olarak Tablo 2'deki araştırma gurubu ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma neticesinde elde edilen bulgulara bu bölümde yer verilmiştir. Yapılan tematik analiz sonucunda araştırmaya dair 3 ana konu kapsamında 6 tema ve bu temalara dair alt temalara ulaşılmıştır. Verilerden elde edilen temaların hangi araştırma konusuna karşılık geldiği ve bu temaları oluşturan alt temalar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Bulgular, Temalar ve Alt Temalar

Bulgular	Temalar	Alt Temalar
Zorunlu Göçe Dair Bulgular (İngiliz Dönemi)	Yıldırma	Vatandaşlığa zorlama
		Askere alma
		Mal varlıklarına el koyma
		Devlet dairelerinde ayrımcılık
		Memurluktan çıkarma
		Türkiye ile bağların koparılması
	Asimilasyon	İngiliz Dilinde Eğitim
		Toplumların kendi tarihlerinin okutulmaması
		Milli değerlerin unutturulması
Zorunlu Göçe Dair Bulgular (Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi)	Yıldırma	Toplu öldürme
		Yaralama
		Köy Basma
		Kuşatma
		Ürünlere konulan kotalar
		Aşağılama ve küçük görme
		Cinsel Saldırıları
		Ambargo
		Devlet yönetiminden uzaklaştırma
		İşe alımlarda ayrımcılık
		Yoksullaştırma
		Devlet dairelerinde ayrımcılık
		Teşvik
	Göç edecekler için acente kurulması	
	Göç etmek isteyenlere maddi yardım	
	Pasaport kolaylığı	
	Göçmenlere göç ettikleri yerlerde iş bulunması	
	Taşınmaz malların yüksek fiyatlarla Kilise tarafından satın alınması	

Göç hareketlerinin Kıbrıs'ın demografik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına olumsuz etkilerine dair bulgular	Demografi	Nüfusta gerileme
		Genç nüfusta gerileme
	Ekonomi	Nitelikli iş gücünde kayıplar
		Geçim kaynağı olarak devlet memurluğunun ön plana çıkması
		Yoksullaşma
	Sosyo-kültürel yapı	Bölünmüş aile yapısı
		Akrabalık bağlarında kopma
		Sosyal alanda daralma

1878-1960 İngiliz Döneminde Yaşanan Göç Hareketleri

Kıbrıs, Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldıktan sonra (1571), Anadolu'dan adaya yapılan göçler nedeniyle nüfus Türkler lehine değişim göstermiştir. Yapılan ilk göçlerden yaklaşık iki yüzyıl sonra Rum Başpiskoposu Kiprianos'a dayandırılan bilgilere göre 1777 yılında Kıbrıs'ta 80.000 kişi yaşamaktadır, bu nüfusun 60.000'i Türk, 20.000'i Rum'dur (Serter, 2008, s. 2,3). 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki hakimiyetinin zayıflaması ve milliyetçiliğin yükselişiyle Kıbrıs'ta Rum nüfusun arttığı ve Türk nüfusu geçtiği görülmektedir (Serter, 2008, s. 2,3). Ada'nın 1878 yılında İngiliz egemenliğine girmesiyle başka bir devletin hâkimiyeti altında yaşamak istemeyen yaklaşık 10.000 kişi Anadolu'ya göç etmiştir (Türsan, 1987, s.63). Memur kadrolarında bulunan Türkler işlerinden uzaklaştırılmış, yönetirken yönetilen hale gelmişlerdir. Bu durum Türkleri maddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Türk toplumu ellerinde bulunan taşınır ve taşınmaz malları Rumlara satmak zorunda kalmıştır. Ada ekonomisinde Rumlara baskın hale gelmesi, Türklerin ekonomik ve sosyal alanının daralması Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya göçünde büyük etken olmuştur (Çakmak, 2008, s. 206). 1878-1881 tarihleri arasında 22.000 kadar Türk'ün Ada'dan göç ettiği anlaşılmaktadır.

...1878'den itibaren Kıbrıs Türkleri adadan göç etmek zorunda kaldılar. Mallarındaki kayıplar ile birlikte devlet idaresinde de yavaş yavaş ikinci sınıf vatandaş durumuna düştüler, Rumlarsa toplumlarını yükselttiler, zenginleştirdiler birçok faaliyetler onların eline geçti. Bu Kıbrıs Türklerinin zayıflaması demektir...(K2,1).

1879 yılında yayımlanan bir raporda Kıbrıs'ta bulunan 140 okuldan 64'ünün Türk okulu olduğu, 76'sının ise Rumlara ait olduğu belirtilmektedir.

Rum okullarının sayısı 1881'de 94'e, 1901'de ise 238'e yükselmiştir (Koç, 2005, s. 94). 1900'lü yılların başlarında Türklere ait okullarda eğitim verecek yeteri kadar öğretmen bulunmamaktadır. 1928 yılından itibaren Türkiye'den Kıbrıs'a öğretmen gönderilmeye başlanmıştır (Devlet Arşivleri -Dış İşleri Bakanlığı Arşivi, 534-37681-151495).

...Ben okula 7 yaşında başladım. Liseyi bitirene kadar devamlı İngiliz marşı okurduk ve İngiliz bayrağı çekerdik. Cumartesi günü de dâhil okul vardı. Öğretmenler Türk'tü...(K4,1).

...İngilizceyi de okuduk, hatta ben ortaokulda Rumca da okudum, İngilizce ve Rumca bilmek devlet dairesine girmek için gerekliydi, yani bir avantajdı... (K4,4).

...Kıbrıs'ta bir tek Türk Lisesi vardı, Kıbrıs İslam Lisesi. Müdürü İngiliz vakıfların evkafın müdürüydü. Eğitimde Türk maarifin müdürü de İngiliz'di. Hâlbuki Rumlarda bunun tam tersi, Kilise bağımsız. Eğitim onlarda kendi ellerinde, liseleri ve okulları var. Ee bu biraz da bizim kültür bakımından eğitim bakımından zayıflamamıza neden oldu...(K2,1).

İngiltere'de bazı şeyleri istemezdi mesela Latin alfabesine geçilmesini istemezdi. Atatürk ile yapılan görüşmeler çerçevesinde gidip matbaanın Latin alfabeleri de basılacak şekle dönüştürülmesi için yardım isteyip de matbaayı Türkiye'den bağış olarak alan gazetecilerimiz vardı. Dolayısıyla o dönemlerde böyle bir mücadele vermiş olan bir halktı... (K1,6).

...Ben çocuk yaşıydım, yukarıdaki Harodes'e Rum köye Yunanistan'dan bir tiyatro grubu gelmiş. Bizim köyden öyle meraklı gençler Rum köyüne gittiler seyirci olarak. Orada orta oyunu oynayan Yunanlı ekipten birisi Atatürk rolü üstleniyor, birileri de Venizelos'un yerine geçip Atatürk'ü aşağılayıcı söz ve hareketlerde bulunuyor. Bunu gören oradaki gençler derhal haber ulaştırdılar köye, palasını orağını kapamışlar oraya ve o sahneyi yıkmışlar ve bütün Rum köyünü örfi idareye sokmuşlar, halen hatırlarım 1940'lardı... (K4,2).

Yunanistan ve Girit'te Osmanlı'ya karşı elde edilen başarılar Kıbrıs'a Yunanistan ve çevresinden göçü hızlandırmış ayrıca Kıbrıslı Rumların taşkınlıklarını tetiklemiştir. Farklı coğrafyalardan Kıbrıs'a yapılan göçler

nedeniyle çok kısa bir süre içerisinde Rum nüfus artmıştır (Gürel, 2020, ss. 39-40). İngilizler tarafından yapılan nüfus sayımı (1881-1938) Tablo 4'de verilmiştir (Serter, 2008, s. 3, Gürel, 2020; Atasoy, 2011, s. 36).

Tablo 4

İngiliz Yönetimi Kayıtlarına Göre Kıbrıs'ta Nüfus (1881-1938)

Yıllar	1881	1891	1901	1911	1921	1931	1938
Rumlar	137.631	158.585	182.739	214.480	244.887	275.572	310.070
Türkler	45.458	47.926	51.309	46.128	51.339	64.242	66.459
Diğer	3084	2775	2975	2056	4489	7412	-
Gn. Toplam	186.173	209.286	237.023	262.664	300.715	347.226	376.529

Kıbrıs'ın İngiltere tarafından 5 Kasım 1914'te ilhak edilmesi ve Ada'da bulunanların zorunlu olarak İngiliz uyruğuna geçecek olması 8.000 kadar Türk'ün Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur (Serter, 1980, s. 35-Kurtuluş ve Purkis, 2012, s.19). Bu şekilde 1878'de Kıbrıs'ta Türkler aleyhine bozulmaya başlayan nüfus dengesi Birinci Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir (Çakmak, 2008, s. 207). Göç edenlerin sayısı Kıbrıslı Türklerin toplam nüfusunun sekizde biri kadardır. Anadolu'ya yapılan bu göç İngilizlerin adaya gelişinden itibaren yapılan ikinci büyük göçtür. Yaklaşık 60-70 bin civarında olan Türk nüfus 50.000'e kadar düşmüştür. 1921 yılında yapılan resmi nüfus sayımında Türk nüfus 51.339 olarak belirlenmiştir (Koç, 2005, s. 67).

Kurtuluş Savaşı sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 21'inci maddesine göre; adada yerleşik durumda bulunan Kıbrıslı Türkler İngiliz vatandaşı olmak koşulu ile adada kalacaklar veya iki yıl içerisinde Türkiye'ye göç edeceklerdir (TBMM, 2023). Söz konusu madde hükümlerine göre İngiliz vatandaşı olmak istemeyen yaklaşık 5.000 Kıbrıslı Türk tüm mal varlıklarını satarak Anadolu'ya göç etmiştir (Oktay, 2015, s. 44). Türkiye, Kıbrıslı Türklerin anavatanına göçünü düzenlemek amacıyla, Haziran 1925'te Lefkoşa'da bir konsolosluk açmıştır. 1923'te başlayan göç 1939'a kadar devam etmiş ve yaklaşık 20.000 Kıbrıs Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Kuran, 1993, s. 245).

...İşte o süreçte Kıbrıs'a bir konsolos atanıyor ve o konsolos dönmek isteyen vatandaşların dönüşünü hızlandıracak ve yardımcı olacak şekilde bir faaliyet gösteriyor. Fakat o dönemde Kıbrıs'ta bulunan aydınlar, yazarlar, gazeteciler büyük bir mücadele veriyorlar. Bu göçün durdurulması

yönünde. Aksi halde adanın Türk nüfus açısından boşalacağı ve Yunanistan'ın adaya sahip olacağı yönünde mücadelelerini sürdürüyorlar...(K1,3).

Tablo 5'te gösterildiği üzere, 1881 yılında Türkler toplam nüfusun %24,42'sini oluşturmalarına rağmen, 1938 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfus içerisindeki oranları %17,65'e düşmüştür. 1881-1938 yılları arasında geçen 57 yıllık dönemde Rum nüfus %125'lik bir artış göstermiştir. Aynı dönemde Türk nüfus ancak %46 oranında artmıştır (Çakmak, 2008, s. 205). Türklerin Rumlara oranı $\frac{1}{3}$ 'ten ve $\frac{1}{5}$ 'e düşmüştür.

Tablo 5

Rumların, Türklerin ve Diğer Unsurların Genel Nüfusa Göre Oranları

Yıllar	Rumlar (%)	Türkler(%)	Diğer Unsurlar(%)
1881	73.93	24.42	1.65
1891	75.77	22.90	1.33
1901	77.10	21.65	1.25
1911	81.25	17.59	1.16
1921	81.44	17.07	1.49
1931	79.48	18.46	2.06
1938	82.35	17.65	-

Rumların İngiliz sömürge yönetimine karşı 21 Ekim 1931'de gerçekleştirdiği silahlı ayaklanma bastırılmıştır. İsyanı çıkaran Rumlar olmasına rağmen Türkler de İngilizlerin baskıcı uygulamalarına maruz kalmıştır (Keser, 2010, s. 14). Basına sansür uygulanarak eğitime sıkı bir denetim getirilmiştir. Milli tarihin okutulması ve yetkili kurumların izni olmadan kurumlara milli bayrakların asılması yasaklanmıştır (Alaçam, 1990, s. 17). Devlet dairelerinde Türkler aleyhine olan uygulamalar devam etmiştir. 1915 yılında Tapu dairesinde 71 olan Türk memur sayısı, 1933 yılında 44'e düşmüştür. Aynı dönemde Rum memurların sayısı 77'den 106'ya çıkmıştır. İnşaat dairesinde ise 6 Türk, 106 Rum çalışmaktadır (İsmail, 1997, s. 291).

...Şimdi 1878 de bu kiralama İngiliz'e devretme söz konusu olduğunda, bir takım göçler oldu. İngiliz idaresinde yaşamak istemeyen insanlar gönüllü olarak Türkiye'ye göç etti. 1878

den sonra 1921'lerde 1931'lerde yine göçler oldu. Bu arada tabi Rumların da Enosis faaliyetleri arttı. O faaliyetler Türklerle Rumlar arasında bir ayrılık başlatmıştır. Çünkü bazı müşterek durumlar vardı, özellikle devlet idaresinde polis teşkilatında Türkler fazlalıktaydı. Yavaş yavaş bu fazlalık Rumlara geçti. Devlet dairelerinde yüksek makamlarda, her sahada Rumlar bir takım kazanımlar elde ettiler. İşte Sultan malları vardı, vakıf malları vardı, İngiliz bazı yasalar geçirip, örneğin işte ağaç dikerse ne bileyim 2 yıl eker biçerse Rumlara o çiftliklerden, o Sultan mallarından veya hali yerlerden ağaç dikti diye, bağlama yaptı diye koçan vermeye başladı. Bunlar hep buradaki Türklerin hem nüfus olarak hem varlık olarak gerilemesine nedene oldu, hem de birinci sınıf vatandaşlıktan yavaş yavaş aşağı kaymasını sağladı. Rumlar tabi zenginleşirken Türkler fakirleşti, hem nüfus kaybetti, hem toprak kaybetti...(K2,1).

1881-1931 yılları arasında Kıbrıs'tan göç eden nüfus miktarı hakkında tartışmalı rakamlar olsa da yaklaşık 27.000 Müslüman/Türk'ün bu dönemde Ada'dan göç ettiği anlaşılmaktadır (Kurtuluş ve Purkis, 1912, s. 19). Sadece 1921-1931 yılları arasında büyük bir çoğunluğu lise mezunu olan ve göç eden genç nüfus 8.000'dir. Bu sayı o yıllardaki Kıbrıs Türk nüfusunun %12'sine denk gelmektedir (Emircan, 2000, s.82). 1931 İsyanı ile başlayan baskı ve sindirme devri 1943 yılına kadar devam etmiştir (Bedevi, 1966, s. 174).

...İngilizler buraya geldiklerinde, Kanada ve Avustralya İngiltere'nin müstemlekesiydi. Avustralya'ya bedava adam götürürlerdi buradan. İşsiz güçsüz olanlar, delikanlılar oraya gider ve çoğu buradan evlenecekleri kızları da beraberinde götürürlerdi. Bakın Kıbrıs'ta yaşayanlardan daha çok, İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türk vardır. İkinci Dünya Harbi'nden önce gidenler bunlar. İngiliz geldiği günden itibaren Süveyş'te, Ortadoğu'da, Pakistan'da, Hindistan'da, Uzak Doğu'da, Afrika'da bulunan cephelerine buradan sürekli asker temin etti, paralı asker ve lisan bilen okuma yazma bilen adamları aldı götürdü. Mesela Süveyş Savaşı'nı ben hatırlarım o zaman bir hayli asker gitti. Çünkü adam genç, hele biraz da mürekkep yalamışsa ne yapacak parasız burada köyün içinde...(K4,6).

Birinci Dünya Harbinde İngiltere'ye çok göç oldu. Savaşta

kullanmak üzere götürdüler. Yaşlıların ne işi var almaz ki ya gidenler 20 yaşında, 22 yaşında, 25-30 da (K3, 1). Benim babam 1939 doğumluymuştu, daha sona 1927'ye çevirdi. Daha sonra Süveyş'e gitmiş Kıbrıs'tan İngiliz ordusuna katılmış. Para yok... (K5,2).

1950'lerde Kıbrıs'tan Avustralya'ya veya Kanada'ya gidenler İngiliz pasaportuyla, İngiliz tebaası olarak giderdi, bir İngiliz gibi...(K4,12).

...Benim dayım Mersin'e göç etmişti. Mersinde o dönemde buradan göç eden çoğu bekâr insanlar vardı. Gidenlerin çoğu ya genç kız ya erkek ya bir meslek sahibi kişilerdi. Geçim derdi nedeniyle... (K4, 6)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrada Türklere yönelik ayrımcı tutumlar devam etmiştir. Tüm devlet dairelerine Rum memurlar atanmıştır. Beş ilçede çalışan 200 memurdan ancak 4-5'i Türk'tür. Bu memurlar Türklere kötü muamele yapmakta iken Rumlara her türlü kolaylığı sağlamaktadır. Köylülerden alınan ürünlerde Rumlar öncelikli hale gelmiştir. Devlete ait ihalelerde ve siparişlerde Rumlara öncelik tanınmaktadır (İsmail, 1997, s. 303).

O dönemler sana bahsettiğimiz dönemde, 1950'li yıllarla 1970'li yılların tam arası, iş yok, para yok. Ülke 11 yıl boyunca savaş ortamında, kolay mı ya bir avuç Türk'ün 11 yıl boyunca kendinin 4 misli, 5 misli güce sahip bir toplumun baskısında kalması...(K3, 1).

Kıbrıs'tan göç edenlere büyük kolaylık gösterildi. Gerek İngiltere'ye gerek Avustralya'ya. Ben de Avustralya'ya gittim ve bir ay kaldım. Bu çocuklar hep böyle gitti. Şu anda İngiltere'de yaşayan Türkler, Kıbrıs'ta yaşayanların 3 mislidir. Bir yüzde yirmisi kadar da Kanada'da var...(K4,13).

Yunanistan'ın da destekleri ile Makarios ve Grivas 1955 yılının başlarında EOKA örgütünü kurarak eylemlere başlamıştır (Savrun, 2018, s. 84). Özellikle 1955 yılının yaz aylarından itibaren EOKA örgütünün terör eylemlerinin şiddetlenmesiyle Türk göçleri artmıştır (Altan, 2003, s. 134).

...Bu arada Makarios Başpiskopos oldu ve Enosis'i gerçekleştireceğine dair yemin etti. Ve gençliği toparlamakla işe başladı. Baktı ki politik olarak Enosis'i gerçekleştiremeyecek, bu defa şiddet yolunu seçti. Yunanistan'ın da katkılarıyla

Kıbrıs Helen savaşçıları diye bir teşkilat kurdu. 1 Nisan 1955'te Ada'nın dört bir tarafında bombalar patlatarak kendisini ilan etti. Hedefleri İngiliz idaresine son vermek, onları kovmak, ama asıl hedef Türkleri yok etmek. EOKA'nın birinci bildirisi bu... Türkler öldürülüyor, baskınlar yapıyor, gündün güne şehit haberleri geliyor. ...(K2,2).

Yunanistan'a verilen on iki ada Yunanistan'ın Megali İdea'sının gelişmesine katkı sağlayacak bir durum ortaya çıkarmıştı. Kıbrıs "on üçüncü ada" diye tanımladıkları bir ada, yani on iki adayı aldı, on üçüncü adayı da Kıbrıs olarak kabul ediyorlar ve Enosis'i yani Yunanistan'a Kıbrıs'ın ilhak edilmesini istiyorlar. Bu amaca ulaşmak için iki önemli hedefleri var; biri Türklerin topraksızlaştırılması, ikincisi ise Türklerin göç ettirilmesi (K1,2)

Şimdi zaten EOKA teşkilatı kurulduğunda, bir kere kendi elemanlarına kendi halkına baskı yaptı. Kendisini kabul ettirmek için 200'den fazla insanını kendi öldürdü. Bir kısmı yurt dışına kaçtı, kabul etmeyenler. Hatta mesela polisin içinde kabul etmeyip İngiltere'ye giden orada Londra'da polis, İngiliz polis teşkilatına girenler var. Ee yani karşı çıkanları temizledi, hâkim oldu duruma ve dedi ki Türk'ten mal almayacaksınız. Türk'e mal satmayacaksınız (taşınır mal olarak) bunun cezası ölüm. Döndü Kilise Türk'ten mal (toprak, ev vb.) alacak olana faizsiz kredi verdi. Evet, yani Türk malı alacaksan sana faizsiz kredi veriyor Kilise...(K2, 7).

EOKA'nın ada sathındaki saldırıları dört yıl sürmüştür. Bu süre zarfında 504 kişi ölmüştür. İngiliz vatandaşı sivil ve asker 142 kişi ile birlikte 84 Türk katledilmiştir. İngiliz yanlısı olduğu gerekçesiyle 270 kadar Rum'da EOKA'nın kurbanı olmuştur (Gibbons, 2003, ss. 22-25). Sadece 1958 yılı içerisinde 33 Türk köyü yakılıp yıkılmıştır. 3000 Türk tüm mal varlıklarını ve geçmişlerini bırakarak göçmen durumuna düşmüştür (Emircan, 2005, s. 43). Özellikle 1958 yılının Temmuz ayında can güvenlikleri sağlanamayan 22.000 Türk, ada içerisinde daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır (Keser, 2006, s. 108).

Emircan'ın, (2000, ss. 83-84) Rauf Denктаş'ın raporundan aktardığı verilere göre; 1911 yılında Kıbrıs'ta bulunan Türk nüfusu 315 köye dağılmış şekilde yaşamaktadır. 162 köyde Türkler azınlıktadır, 68 köyde Türkler çoğunluktadır, 85 köy ise tamamen Türk'tür. 1960 yılına gelindiğinde Türklerin yaşadığı köy sayısı 232'ye düşmüştür. İngiliz egemenliğinin

başlarında (1881) Lefkoşa'nın nüfusunun yarısı Müslümanlardan oluşmaktadır. İngiliz egemenliğinin sona erdiği 1960 yılında bu oran %18-20'lere kadar düşmüştür. Ortodoks-Rum nüfusun oranı ise %49'dan %70'e yükselmiştir (Kurtuluş ve Purkis, 2012, s. 140). Ada'nın tamamında 104.350 Türk, 448.857 Rum, 24.408 diğer (Ermeni, Maronit, Yahudi) olmak üzere toplam 577.615 kişi yaşamaktadır (Tablo 6). Türkler aleyhine olan 1/5'lik nüfus oranı devam etmektedir (Emircan, 2007, s. 85).

Türkler çok zor şartlarda kaldılar, işte göçmenlik, işsizlik, memurlar, köylüler arazilerine gidemedi belli gettolarda ve ambargolar altında dış dünyayla irtibat yok. Fakat gün ve gün Türkler Polis teşkilatını kurdu, okullarını açtı, radyo kurdu, sosyal, ekonomik faaliyetini o dediğim 126 bölgede geliştirmeye başladı (K2, 5).

Tablo 6

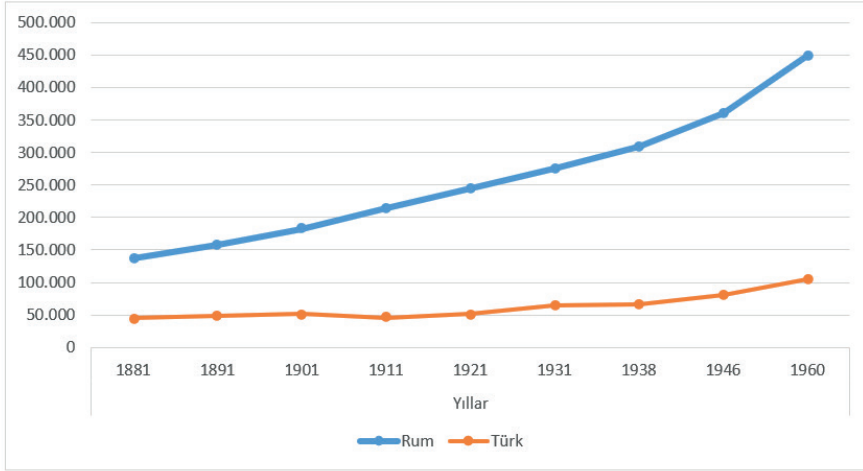
Kıbrıs'ta Nüfusun Gelişimi (1881-1960)

Yıl	1881	1891	1901	1911	1921	1931	1938	1946	1960
Rum	137.631	158.585	182.739	214.480	244.887	275.572	310.070	361.129	448.857
Türk	45.458	47.926	51.309	46.128	51.339	64.242	66.459	80.548	104.350
Diğer	3084	2775	2975	2056	4489	7412	-	-	24.408
T.	186.173	209.286	237.023	262.664	300.7	347.226	376.529	441.677	577.615

Kaynak: Serter, 2008, s. 3; Gürel, 2020; Atasoy, 2011, s. 36.

Şekil 2

1881-1960 yılları arasında Kıbrıs Adası'nda Türk ve Rum nüfusun değişimi (Tablo 6'ya göre).

Yazar tarafından mevcut veriler kullanılarak görselleştirilmiştir.

Tablo 7

Rum-Türk Nüfuslarının Artış Miktarları ve Büyüme Oranları (1891-1960)

Dönemler		Rum Nüfusu		Türk Nüfusu	
		Nüfus Artışı	Büyüme Oranı	Nüfus Artışı	Büyüme Oranı
1881	1891	20.954	15,22	2.468	5,43
1891	1901	24.154	15,23	3.383	7,06
1901	1911	31.741	17,37	-5.181	-10,10
1911	1921	30.407	14,18	5.211	11,30
1921	1931	30.685	12,53	12.903	25,13
1931	1938	34.498	12,52	2.217	3,45
1938	1946	51.059	16,47	14.089	21,20
1946	1960	87.728	24,29	23.802	29,55
Ortalama		38.903	15,98	7.362	11,63

1881-1860 yılları arasında geçen 79 yıllık dönemde, Rum nüfusu % 226 oranında artarken, Türk nüfusu %130 oranında artış göstermiştir (Şekil 2, Tablo 7).

1960-1974 Kıbrıs Cumhuriyeti Döneminde Yaşanan Göç Hareketleri

Kıbrıs'ın nüfusu 1960 yılında 577.615'dir. Bu nüfusun %78'i Rumlardan, %18'si Türklerden, %4'ü ise Ermeni, Maronit ve Yahudilerden oluşmaktadır. Ada'da yaklaşık 104.000 Türk nüfus bulunmaktadır (Emircan, 2007, s.85; Oktay, 2015, s.91). İngiliz idaresinin sona ermesiyle (1960) adada bir göç hareketi daha yaşanmıştır. Bu göçün neredeyse tamamına yakını İngiltere'ye olmuştur. İngiliz idaresinde memur ve polis kadrolarında çalışanlar başta olmak üzere 2.220 Kıbrıslı Türk İngiltere'ye göç etmiştir (Keser, 2006, s.108).

...1960'lardan sonra İngilizlerin tüm sömürgelerinden ayrılırken yapmış olduğu gibi Kıbrıslılara da İngiltere'ye gitme hakkını tanımış olması nedeniyle, orada işte polis teşkilatında görev yapmış olan veyahut özel kuvvetlerde görev yapmış olan bir miktar Türk İngiltere'ye göç ediyor. Kimisi bu haktan gönüllü olarak faydalanmak istediği için göç ediyor, kimisi de Rum zamanında Rumlarla çatıştıkları için tespit edilip öldürülmekten korkuyor vesaire. Dolayısıyla bir göç de öyle oluyor... (K1,4).

Rum lider Makarios 4 Eylül 1962'de yaptığı bir konuşmasında "*Helenizm'in baş düşmanı olan Türk ulusunun küçük bir bölümünü oluşturan Türk topluluğu adadan sürülmedikçe EOKA'nın görevi bitmiş sayılmayacaktır*" söyleminde bulunmuştur (Denker, 2001, s.21). 1963 Yılı'nın son aylarında Türkleri Ada'dan sürme planı olarak bilinen Akritas Planı'nın uygulanmaya konmasıyla Rumların saldırıları şiddetlenmiştir. Akritas Planı, *Filiki Eteriya Cemiyeti*'nin temelini oluşturduğu ve *Megali İdeanın* gerçekleştirilmesi adına Rum Ortodoks Kilisesi önderliğinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını ve Kıbrıs Türk toplumunun yok edilmesini amaçlayan, Yunanistan ve Kıbrıs Başpiskoposu Makarios tarafından hazırlanan bir plandır (Kürşad, vd. 1978, s. 193). Makarios planı uygulama görevini Polikarpos Yorgacis (Akritas), Tasos Papadopulos ve Glafkos Klerdes'e vermiştir. Planın hedefi Kıbrıslı Türklerin tamamının ortadan kaldırılmasıdır.

Öldürme ve göç ettirme yoluyla Türk nüfusu sıfıra indirmek Enosis savunucusu Rumlar açısından en mantıklı yol olarak görülmektedir (Keser, 2011, s.100). 23 Aralık 1963 günü Matyat isimli Türk köyüne 1000 kişilik Rum askeri ve EOKA militanı tarafından saldırıda bulunularak köy yağmalanmıştır. 9 Aralık 1963-21 Aralık 1963 tarihleri arasında yapılan saldırılarda zorla göç ettirme, işkence, yağma, tecavüz gibi uluslararası soykırım maddelerinin birçoğu Rumlar tarafından ihlal edilmiştir (Yücel, 2021, s. 111).

...Gerçi 1960 ihtilalinde bir duraklama oldu ama ondan sonra 1962'de Rumların bu aşırı Enosis istekleri ve hükümet mekanizmasını çalıştırmamaları sorunlara yol açtı. Tansiyon yükseldi tabii... sonradan öğreniyoruz ki Rum tarafı Akritas planı diye bir plan hazırlamış. Yani biz anayasayı tadil edeceğiz deyince Türkler büyük tepki gösterecek, hazırlıklı olmamız lazım. Onları dünyaya karşı ayaklandı göstermemiz lazım, bizim gruplarımız bunları derhal bir baskınla yok etmeli. 21 Aralık 1963'te bu planı uyguladılar. Dolayısıyla 21 Aralık'ta (1963) bizi hükümetten her şeyden dışladılar ve silah zoruyla da öldürmeye kalktılar...(K2,4).

24 Aralık 1963 gecesi "Kanlı Noel" veya "Kumsal Faciası" olarak ta bilinen Rum saldırısında Kıbrıs Türk Alay Komutanlığında görevli Binbaşı Nihat İlhan'ın Kumsal bölgesinde bulunan evine saldıran Rumlar, İlhan'ın eşi ve üç çocuğunu katletmiştir (Denker, 2001, s. 17). Aynı tarihlerde devam eden saldırılarda birçok Türk köyü yerinden edilmiş, bazı küçük Türk köylerinin neredeyse tüm insanları kazılan toplu çukurlara gömülmüştür. Kurtulanlar daha güvenli yerlere göç etmiştir (Yetiş, 2015, s.20). 22 Mart 1964 tarihine kadar 88 Türk köyü nispeten güvende oldukları Türk bölgelerine göç etmiştir. Dr. Fazıl Küçük İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta, Lefkoşa kazasından 30, Girne kazasından 6, Mağusa kazasından 4, Larnaka kazasından 14, Limasol kazasından 13, Baf kazasından 21 köyün Rum baskılarına dayanamayarak göç ettiğini bildirerek yardım talebinde bulunmuştur (Emircan, 2007, s. 278). Türkler tarafından boşaltılan köylere Rumlar mevzilenmiştir. Kuşatma ve saldırılar nedeniyle köylerde mahsur kalan Türkler bulunmaktadır. Irza tecavüz olayları her geçen gün artmakta bu nedenle aklını kaybeden kadınlara ve genç kızlara rastlanılmaktadır. 55.000 Türk Kızılay yardımları ile ayakta durmaktadır (Keser, 2010, s. 156).

Ama bu olaylar başlayınca en büyük göçte o zaman başladı. Çünkü bütün köyleri özellikle karma köyleri Ayvasıl mesela Lefkoşa'ya yakın orada köylüleri şehit ettiler, eziyet ettiler, toplu mezar yaptılar, o küçük köyler büyük köylere sığındı. Bazı köyleri tamamen özellikle karma köyleri terk ettik. Bazı küçük Türk köyleri terk edildi, 30 bine yakın göçmen verdik. Nüfusumuz o zaman 110.000 civarındaydı, 30 bini göçmen oldu. Büyük Türk köylerinde gruplaşmalar oldu...(K2,4).

...Kan uykusu diye bir belgesel var bu belgeseli çeken adam

Rum'dur, ne kadar garip değil mi? Belgeseli savaşın en küçük şehidi olan 18 aylık Melisa bebeğin gözünden çekiyor. Burada çekiyor özellikle bu tarafa geldi, Türk tarafına. Bu belgesel yayınlandıktan sonra Rum Devleti bu adamı ihraç etti vatandaşlıktan. Adama sorarlar belgeselde: ben diyor cephe dedim, çatışma bitiyor, köyüme geldim diyor bir baktım köy yok. Daha ağlamam gelir dedi adam. Köyün girişinde dedi harnup ağacı vardı, 8 çocuğum ve bir karım köydeydi, 2 gece 3 gün bir harnubun altında köye bakarak ağladım bana ne söyleyeceklerinden korktum... (K3, 2).

1964 yılının ilk aylarında, Lefkoşa'da boş evlere, okullara ve çevredeki köylere yerleştirilen Türk göçmenlerin sayısı 11.764'tür (Emircan, 2007, s. 235). Lefkoşa, Boğaz, Erenköy bölgelerinde yollarda tutulan Türkler kurşuna dizilmiştir. Bu dönemde, 103 Türk köyü terk edilerek 25 bine yakın Türk göçmen durumuna düşmüştür. 500'den fazla şehit, 1203 yaralı 203 kayıp verilmiştir (Ürer, 2003, s. 50). 30 Mayıs 1964 tarihinde terk edilmeyen Türk yerleşim yerlerinin tamamı Rum/Yunan kuşatması altına girmiştir. 16 Ağustos 1964 tarihli BM Barış Gücü açıklamasına göre 142 Türk köyü ve 5 şehrin %40'ında ekmek yapılacak un bulunmadığı, %25'inde 1-2 haftalık un bulunduğu, diğerlerinde ise ancak bir ay yetecek kadar un bulunduğu belirtilmiştir (Emircan, 2005, s. 60). Petrol, çimento, elbise, elektrik teçhizatı gibi günlük yaşamın bir parçası olan maddeler stratejik maddeler arasında sayılarak Türklere ulaştırılması yasaklanmıştır (Alaçam, 1990, s. 29).

En büyük kanton işte Lefkoşa Serdarlı bölgesi, bir de Girne Boğaz bölgesi, Lefkoşa Boğaz bizim elimizde ve muhasara altında dış dünyayla irtibat yok, ambargo altında. Türkiye'den Kızılay'ın yolladığı yardımlar var. Ambargo deyip geçme, ilaç, çocuk maması her şey, bir ara Makarios emretmiş suyu kesin, demişler su müşterektir. Yani ellerinden gelse havayı da kesecek bir durumdalar...(K2,4)

1966 yılı Mart ayında Kıbrıs'ta dağılmış şekilde bulunan göçmen aile sayısı 4440'tır. Bunlardan 2245 aile Lefkoşa'nın çevresinde, 275 aile Lefkoşa merkezde, 287 aile Larnaka'da, 146 aile Mağusa'da, 481 aile Baf'ta, 455 aile Limasol'da yaşamaktadır. Yeşilırmak ve Erenköy'de dâhil olmak üzere 551 ailede Lefke'de yaşamaktadır (Keser, 2006, s. 109). Bu verilere göre 1966 yılında Kıbrıs'ta bulunan Türk nüfusun %25'inin (yaklaşık 25.000 göçmen) ada içerisinde göçmen durumunda olduğu görülmektedir.

15 Kasım 1967 tarihinde Boğaziçi ve Geçitkale bölgesine yapılan saldırılarda 23 Türk şehit edilmiş, 2 Rum hayatını kaybetmiştir (Göktepe, 2012, s.1408). Türklere ait evler yakılmış ve malları yağmalanmıştır (Kürşad, vd. 1978, s. 236).

...Papaz 1965'te, Grivas komutasındaki birliklerle Geçitkale ve civarındaki köylere saldırıda bulundu ve bu Atlılar ve bilmem ne köyleri erkeklerin hepsini topladılar. Dozerlerle çukur kazdılar ve hepsini makinalı tüfeklerle taradılar, ölüleri dozerlerle çukurların içine kapattılar. Magosa kazasında 1-2 köyde gene Atlılar, Sandallar köylerinde, bir yaşında bir haftalık çocukları bile kadınlarından beraber öldürdüler. Köylüler savaştan sonra dönüp ailelerini aradıklarında yani kazdıklarında bunlar ortaya çıkmıştır ...(K4,12)

Baş Piskopos Makarios 1968 yılında politika değişikliğine gitmiştir. Aldığı bir kararla tüm ada üzerinde Türklere uygulanan bütün seyahat ve taşıma engellerini kaldırmıştır (Yetiş, 2015, s. 23). Göç edenlere çeşitli idari ve ekonomik kolaylıklar da sağlayarak Kıbrıslı Türklerin yurt dışına göçünü amaçlayan bilinçli bir politika yürütmüştür (Yurt Dışında, 2024, s. 1).

...Zaman içinde özellikle 1967 yılından sonra yine Rum tarafı Makarios pasaport ve maddi destek de vermek suretiyle Türklerin yurt dışına gitmesini sağlayan bir politika izliyor ve o dönemde büyük çoğunluk yine İngiltere, Avustralya olmak üzere Amerika vesaireye çeşitli yerlere göç ediyor bir göç te bu şekilde oluyor... (K1,4)

...Benim bir iddiam var, bu benim görüşümdür, eğer ki Papaz'a darbe yapmasalardı ve 1974'e yani çıkarmaya sebebiyet vermeseydi gâvur bana göre bugün bu ada Yunanistan'daydı. Çünkü Papaz politika değiştirdi, barikatları kaldırdı ve o hiç evlenmeyenler, hiç iş bulamayanlar, akrabalarını göremeyenler serbest oldu. O dönemde ben bayraktarlıkta telsizciydim Rum tarafına geçtim 2 kardeşim ile beraber, bizim cebimizde bir Osmanlı kuruşu yoktu. İki kardeşim burada kurulan acenteler aracılığı ile ve borç alarak Avustralya'ya gittiler. Acente orada bunlara iş buldu ve bu şirketin yaptığı bütün masrafları orada ödediler...(K4,9).

Acenteler ve şirketler kuruldu. 15, 16 yaşında Mücahitliğe başlayan gençler 25, 26 yaşına gelmişti, bunların ne işi var,

ne bir mesleği var, ne parası var... Bunların hepsi yani gençlerin hepsi gemilere uçaklara binip (Papaz'ın kurduğunu acente ve şirketlerin yardımıyla) Avustralya'ya, İngiltere ve Kanada'ya gitti (K4,13).

Burada o şirketler gidenlere biletini kesti, cebine harçlığını koydu ve oraya gittiğinde oradaki organizatörler herkesi ayrı ayrı fabrikalara işlere yerleştirdiler. Kıbrıs büyük ülke değil, fabrikaları yok bilmem nesi yok. Bir ülke de sadece memuriyetle geçim var. Yılda mesela 20-30 memur alınacak, e tamam işçi sınıfı ne olacak? malı mülkü olan geçinebilir, malı mülkü olmayan sadece 3-5 dönüm bahçesi tarlası olan adam nasıl geçinecek. Dolayısıyla göçler hiçbir zaman son bulmadı ...(K4,13).

Makarios sorarmış: Murat evin ne kadar? Evi sen satsan 2 liraya satacağın en fazla, 20 TL verirdi senin evini alırdı. 20 lirayla yurt dışına gidersen, bileti de keserdi. Gelirdi Alp'e Alp ne kadar senin tarlan? Bir tarlan var, 1 TL tamam al sana 15 TL verirdi. Makarios'u devirmeselerdi eğer Kıbrıslı Türk çok zor bulacaklardı şimdi buralarda. Göçlerin bir sebebi de Mararios'un bu politikası olmuştur...(K3, 1).

Ben zannederim ki benim tahminime göre Kıbrıs Türk olarak Londra'da daha fazlayız. Benim ailemin hepsi orada, söylerim sana. İstanbul'un İngiltere Başkonsolosu İstanbul'a geldi. Bir baktık Kenan Poleo, yeğenimdir dayımın oğlu. Ama Kenan tabi Türkçe bilmez. Orada doğup büyümüş. İstanbul Büyükşehir Belediyesiyle röportaj yaparken ben Kıbrıslıyım dedi, annem dedi Gülçin hanımdır dedi. Ha dedik akrabamızdır bu. Dayımın oğlu çıktı. Ondan sonra başka dayım gitti. Ondan sonra teyzem gitti. Ondan sonra öbür teyzem gitti (K5, 1).

Yaşanan çatışmalar, en önemli ihtiyaç maddelerine dahi konulan ambargolar, yoksulluk ve eğitim imkânının bulunmaması nedeniyle 1963-1974 yılları arasında yaşanan göç rekor seviyeye ulaşmıştır. 1911 yılında 315 köyde, 1960 yılında 232 köyde varlıklarını devam ettiren Türklerin 1973 yılına gelindiğinde 153 köyde tutundukları görülmektedir. Bu köylerin 105'i tamamen Türk'tür. 18 karma köyde Türkler çoğunlukta, 30 karma köyde ise azınlıktadır (Emircan, 2000, s. 84). Devlet idaresinin Rumlar tarafından kontrol edilmesi nedeniyle, Türkler çoğunlukta oldukları köylerde dahi tutunamamıştır.

Tabi 1963 olayları başladığında, küçük küçük köyler veya karma köylerde yaşayan azınlık durumundaki Türklere göçler oldu. Birçok yerde oldu yani diyelim ki dörtte bir beşte bir oranında bir bölüm başka bir Türk köyüne göç etti. Mesela bir Rum köyü düşünelim bin kişilik bir köyde 50 kişi yani 3-5 aileden oluşan Türk var bir mahallede. Onlar başka bir büyük Türk köyüne göç ettiler. 1963'te bu sefer hadiseler başladığında Rum Türk köylerine saldırmaya başladı. Kaçanlar oldu, birçok köy terk edildi, terk etmek mecburiyetinde kaldılar. Köylerde sadece yaşlılar kaldı, genç nesil daha büyük kasabalara göç ettiler. Esir alınanlara Rum işkence yaptı, ailelerini çocuklarını başka yerlere götürdü falan... (K4,11,14).

1971 Yılı sayımlarına göre Kıbrıs'ta 639.000 kişi yaşamaktadır. Nüfusun %78'i (511.220) Rum, %18'i (115.000)'i Türk, %2'i (12.780) ise diğer milletlerden oluşmaktadır (TÜSİAD, 1974, s.2). Kıbrıs Adası'nın tamamında 1971-1974 döneminde nüfusun ortalama artış hızı (%2,5) dikkate alındığında, Rum nüfusun 39.308 artışla 550.528, Türk nüfusun ise 8.842 artışla 39.308 olması gerekmektedir. Ancak 1974 yılına gelindiğinde Rum nüfusun 5520 kişi azaldığı, Türk nüfusun ise hemen hemen aynı kaldığı (600 kişi artmıştır) görülmektedir (Tablo 8) (Cuco, 1992, s. 1).

Tablo 8

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Nüfus ve Büyüme Oranları (1960-1974)

Yıl	1960	1971	1974
Rum	448.857	511.220	505.700
Türk	104.350	115.000	115.600
Diğer	24.408	12780	8700
T.	577.615	639.000	630.000

Kaynak: TÜSİAD, 1974, s. 2, Cuco, 1992, s. 1.

Nicel Bulgular

Araştırmanın hipotezleri ve alt hipotezlerinin doğrulanması amacıyla KKTC'de 10 Kasım-01 Aralık 2023 tarihleri arasında Lefkoşa ve Girne ilçelerinde 515 birey ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Bu bölümde anketin bulguları analiz edilecek ve yorumlanacaktır.

Yıldırma ve Asimilasyon Sonucu Zorla Göç Ölçeği

Yıldırma ve asimilasyon sonucu zorla göç ölçeği ile “1878-1974 yılları arasında, Kıbrıslı Türklerin başka ülkelere göçleri kendilerine yapılan yıldırma ve asimilasyon politikaları sonucu zorunlu göç kapsamında gerçekleşmiştir” ana hipotezi test edilecektir. Ölçek altı adet likert tipi ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca EOKA örgütünün uygulamaları ile ilgili olarak bir adet soru sorulmuş ve bu uygulamaların zorunlu göçe neden olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır.

Tablo 9

Yıldırma ve Asimilasyon Sonucu Zorla Göç Ölçeği

	Kesinlikle Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Kısmen Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Mean (Ort.)	St.Dv. (Ss)
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
1878'den 1960 yılına kadar Kıbrıs'ta devam eden İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıslı Türklere adil davranılmıştır.	421	81,7	5	1	89	17,3	0	0	0	0	1,355	0,759
İngilizler adada var oldukları sürece Rum tarafına pozitif ayrımcılık yapmışlardır.	10	1,9	4	0,8	103	20	143	27,8	255	49,5	4,221	0,924

İngiliz egemenliğinde ilk ve ortaokullarda verilen eğitimlerde İngiliz sömürgeciliğinin alt yapısı oluşturulmak istenmiştir.	11	2,1	8	1,6	155	30,1	182	35,3	159	30,9	3,913	0,926
1878'den 1960 yılına kadar Kıbrıs'ta devam eden İngiliz döneminde adada İngilizce yaygınlaşmıştır.	6	1,2	41	8	225	43,7	177	34,4	66	12,8	3,497	0,858
1878'den 1960 yılına kadar Kıbrıs'ta devam eden İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıslı Türkler arasında Hristiyanlaşmada artış olmuştur.	10	1,9	132	25,6	289	56,1	67	13	17	3,3	2,901	0,766
1878-1974 yılları arasında İngiltere ve başka ülkelere göç eden Kıbrıslı Türklerin adadan gönüllü olarak göç ettiklerini düşünüyorum.	200	38,8	17	3,3	298	57,9	0	0	0	0	2,190	0,966

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların “Yıldırma ve Asimilasyon Sonucu Zorla Göç” ölçeğinin test edilmesi ile ilgili ifadelerle verdikleri cevaplar incelendiğinde;

“1878'den 1960 yılına kadar Kıbrıs'ta devam eden İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıslı Türklerle adil davranılmıştır” ifadesine katılımcıların %81,7'si (n=421) kesinlikle katılmıyorum, %1'i (n=5) çok az katılıyorum, %17,3'ü (n=89) kısmen katılıyorum yanıtını vermiştir. Bu ifadeye katılıyorum ve

kesinlikle katılıyorum yanıtı veren katılımcı olmamıştır. Katılımcıların “1878’den 1960 yılına kadar Kıbrıs’ta devam eden İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıslı Türklere adil davranılmıştır” ifadesine çok düşük (1,355±0,7590) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“İngilizler adada var oldukları sürece Rum tarafına pozitif ayrımcılık yapmışlardır” ifadesine katılımcıların %1,9’u (n=10) kesinlikle katılmıyorum, %0,8’i (n=4) çok az katılıyorum, %20’i (103) kısmen katılıyorum, 27,8’i (n=143) katılıyorum, %49,5’i (n=255) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların “İngilizler adada var oldukları sürece Rum tarafına pozitif ayrımcılık yapmışlardır” ifadesine çok yüksek (4,221±0,924) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“İngiliz egemenliğinde ilk ve ortaokullarda verilen eğitimlerde İngiliz sömürgeciliğinin alt yapısı oluşturulmak istenmiştir” ifadesine katılımcıların %2,1’i (n=11) kesinlikle katılmıyorum, %1,6’sı (n=8) çok az katılıyorum, %30,1 (n=155) kısmen katılıyorum, %35,3 (n=182) katılıyorum, %30,9’u (n=159) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların “İngiliz egemenliğinde ilk ve ortaokullarda verilen eğitimlerde İngiliz sömürgeciliğinin alt yapısı oluşturulmak istenmiştir” ifadesine yüksek (3,913±0,926) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878’den 1960 yılına kadar Kıbrıs’ta devam eden İngiliz döneminde adada İngilizce yaygınlaşmıştır” ifadesine katılımcıların %1,2’i (n=6) kesinlikle katılmıyorum, %8’i (n=41) çok az katılıyorum, %43,7’i (n=225) kısmen katılıyorum, %34,4’ü (n=177) katılıyorum, %12,8’i (n=66) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların “1878’den 1960 yılına kadar Kıbrıs’ta devam eden İngiliz döneminde adada İngilizce yaygınlaşmıştır” ifadesine yüksek (3,497±0,858) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878’den 1960 yılına kadar Kıbrıs’ta devam eden İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıslı Türkler arasında Hristiyanlaşmada artış olmuştur” ifadesine katılımcıların %1,9’u (n=10) kesinlikle katılmıyorum, %25,6’ı (n=132) çok az katılıyorum, %56,1’i (n=289) kısmen katılıyorum, %13’ü (n=67) katılıyorum, %3,3’ü (n=17) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların “1878’den 1960 yılına kadar Kıbrıs’ta devam eden İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıslı Türkler arasında Hristiyanlaşmada artış olmuştur” ifadesine orta (2,901±0,766) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878-1974 yılları arasında İngiltere ve başka ülkelere göç eden Kıbrıslı Türklerin adadan gönüllü olarak göç ettiklerini düşünüyorum” ifadesine katılımcıların %38,8’i (n=200) kesinlikle katılmıyorum, %3,3’ü (n=17) çok az katılıyorum, %57,9’u (n=298) kısmen katılıyorum yanıtını vermiştir.

Bu soruya katılıyorum veya kesinlikle katılıyorum yanıtını veren katılımcı olmamıştır. Katılımcıların "1878-1974 yılları arasında İngiltere ve başka ülkelere göç eden Kıbrıslı Türklerin adadan gönüllü olarak göç ettiklerini düşünüyorum" ifadesine düşük (2,190±0,966) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Tablo 10

EOKA tarafından uygulanan siyasi ve askeri politikaların Türklerin adadan göç etmesinde etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?

	f	%
Evet	399	77,5
Hayır	12	2,3
Fikrim Yok	104	20,2
Total	515	100,0

"EOKA tarafından uygulanan siyasi ve askeri politikaların Türklerin adadan göç etmesinde etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna katılımcıların %77,5'i (n=399) "Evet", %2,3'ü (n=12) "Hayır", %20,2'si (n=104) "Fikrim Yok" yanıtını vermiştir. Katılımcılar %77,5 gibi yüksek bir oranla EOKA'nın uyguladığı siyasi ve askeri politikaların Türklerin Kıbrıs Adası'ndan göç etmesinde etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

1878 Sonrasında Yaşanan Göçün Sosyo-Ekonomik Hayata Olumsuz Etkisine Dair Ölçek

1878 sonrası yaşanan göçün sosyo-ekonomik hayata olumsuz etkisine dair ölçek ile "Göç hareketleri Kıbrıs'ın bu günkü demografik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına olumsuz yansımıştır" alt hipotezinin test edilmesi hedeflenmiştir. Ölçek dokuz adet likert tipi ifadeden oluşmaktadır.

Tablo 11

Sonrasında Yaşanan Göçün Sosyo-Ekonomik Hayata Olumsuz Etkisine Dair Ölçek

	Kesinlikle Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Kısmen Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Mean (Ort.)	St.Dv. (Ss)
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
1878'den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türkler eskisinden daha da zengin hale gelmişlerdir.	227	44,1	14	2,7	264	51,3	7	1,4	3	0,6	2,117	1,024
1878'den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türkler açısından işsizlik ve yoksulluk artmıştır.	9	1,7	41	8	373	72,4	84	16,3	8	1,6	3,08	0,608
1878'den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs'tan göç eden nüfusun en fazla gençlerden oluşmasının nedeni göç edilen ülkelere iş gücü sağlamaktır.	199	38,6	22	4,3	281	54,6	11	2,1	2	0,4	2,214	1,004

1878'den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs'tan göç edenler nitelikli insanlardı.	125	24,3	24	4,7	346	67,2	14	2,7	6	1,2	2,518	0,928
1878'den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türklerin taşınmaz mallarında azalma meydana gelmiştir.	15	2,9	74	14,4	372	72,2	47	9,1	7	1,4	2,917	0,632
Kıbrıs'tan yapılan göçler Kıbrıs Türk aile yapısı üzerinde olumsuz etkilere sebep oldu	20	3,9	100	19,4	217	42,1	150	29,1	28	5,4	3,128	0,918
Kıbrıs'tan yaşanan göçler nedeniyle günümüzde nitelikli insan sorunu yaşanmaktadır.	41	8	81	15,7	374	72,6	17	3,3	2	0,4	2,724	0,67
Kıbrıs dışına yapılan nitelikli insan göçü olmasaydı Kıbrıslı Türklerin sosyo-ekonomik durumu şimdikinden daha iyi olurdu.	16	3,1	34	6,6	300	58,3	123	23,9	42	8,2	3,274	0,826
1878'den bugüne kadar geçen süreç içerisinde Güneyde Rum tarafında kalan Türk ailelerden birçoğu din değiştirerek asimile olmuştur.	59	11,5	93	18,1	350	68	13	2,5	0	0	2,616	0,719

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların "1878 Sonrasında Yaşanan Göçün Sosyo-Ekonomik Hayata Olumsuz Etkisi" ölçeğinin test edilmesi ile ilgili

ifadelere verdikleri cevaplar incelendiğinde;

“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türkler eskisinden daha da zengin hale gelmişlerdir” ifadesine katılımcıların %44,1’i (n=227) kesinlikle katılmıyorum, %2,7’i (n=14) çok az katılıyorum, %51,3’ü (n=264) kısmen katılıyorum, %1,4’ü (n=7) katılıyorum, %0,6’sı (n=3) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların *“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türkler eskisinden daha da zengin hale gelmişlerdir”* ifadesine düşük (2,117±1,024) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türkler açısından işsizlik ve yoksulluk artmıştır” ifadesine katılımcıların %1,7’si (n=9) kesinlikle katılmıyorum, %8’i (n=41) çok az katılıyorum, %72,4 (n=373) kısmen katılıyorum, %16,3’ü (n=84) katılıyorum, %1,6 (n=8) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların *“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türkler açısından işsizlik ve yoksulluk artmıştır”* ifadesine orta (3,08±0,608) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs’tan göç eden nüfusun en fazla gençlerden oluşmasının nedeni göç edilen ülkelere iş gücü sağlamaktı” ifadesine katılımcıların %38,6’sı (n=199) kesinlikle katılmıyorum, %4,3’ü (n=22) çok az katılıyorum, %54,6’sı (n=281) kısmen katılıyorum, %2,1’i (n=11) katılıyorum, %0,4’ü (n=2) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların *“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs’tan göç eden nüfusun en fazla gençlerden oluşmasının nedeni göç edilen ülkelere iş gücü sağlamaktı”* ifadesine düşük (2,214±1,004) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs’tan göç edenler nitelikli insanlardı” ifadesine katılımcıların %24,3’ü (n=125) kesinlikle katılmıyorum, %4,7’si (n=24) çok az katılıyorum, %67,2’si (n=346) kısmen katılıyorum, %2,7’si (n=14) katılıyorum, %1,2’si (n=6) kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların *“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs’tan göç edenler nitelikli insanlardı”* ifadesine düşük (2,518±0,928) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türklerin taşınmaz mallarında azalma meydana gelmiştir” ifadesine katılımcıların %2,9’u (n=15) kesinlikle katılmıyorum, %14,4’ü (n=74) çok az katılıyorum, %72,2’si (n=372) kısmen katılıyorum, %9,1’i katılıyorum (n=47), %1,4’ü (n=7) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların *“1878’den 1974 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıslı Türklerin taşınmaz mallarında azalma meydana gelmiştir”* ifadesine orta (2,917±0,632) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"Kıbrıs'tan yapılan göçler Kıbrıs Türk aile yapısı üzerinde olumsuz etkilere sebep oldu" ifadesine katılımcıların %3,9'u (n=20) kesinlikle katılmıyorum, %19,4'ü (n=100) çok az katılıyorum, %42,1'i (n=217) kısmen katılıyorum, %29,1'i (n=150) katılıyorum, %5,4'ü (n=28) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların "Kıbrıs'tan yapılan göçler Kıbrıs Türk aile yapısı üzerinde olumsuz etkilere sebep oldu" ifadesine orta (3,128±0,918) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"Kıbrıs'tan yaşanan göçler nedeniyle günümüzde nitelikli insan sorunu yaşanmaktadır" ifadesine katılımcıların %8'i (n=41) kesinlikle katılmıyorum, %15,7'si (n=81) çok az katılıyorum, %72,6'sı (n=374) kısmen katılıyorum, %3,3'ü (n=17) katılıyorum, %0,4'ü (n=2) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların "Kıbrıs'tan yaşanan göçler nedeniyle günümüzde nitelikli insan sorunu yaşanmaktadır" ifadesine orta (2,724±0,67) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"Kıbrıs dışına yapılan nitelikli insan göçü olmasaydı Kıbrıslı Türklerin sosyo-ekonomik durumu şimdikinden daha iyi olurdu" ifadesine katılımcıların %3,1'i (n=16) kesinlikle katılmıyorum, %6,6'sı (n=34) çok az katılıyorum, %58,3'ü (n=300) kısmen katılıyorum, %23,9'u (n=123) katılıyorum, %8,2'si (n=42) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların "Kıbrıs dışına yapılan nitelikli insan göçü olmasaydı Kıbrıslı Türklerin sosyo-ekonomik durumu şimdikinden daha iyi olurdu" ifadesine orta (3,274±0,826) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"1878'den bugüne kadar geçen süreç içerisinde Güneyde Rum tarafında kalan Türk ailelerden birçoğu din değiştirerek asimile olmuştur" ifadesine katılımcıların %11,5'i (n=59) kesinlikle katılmıyorum, %18,1'i (n=93) çok az katılıyorum, %68'i (n=350) kısmen katılıyorum, %2,5'i (n=13) katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların "1878'den bugüne kadar geçen süreç içerisinde Güneyde Rum tarafında kalan Türk ailelerden birçoğu din değiştirerek asimile olmuştur" ifadesine orta (2,616±0,826) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Nitel ve Nicel Verilerin Sentezi

Araştırmanın nitel bölümünde görüşme yapılan 6 katılımcıdan 5'i İngiliz dönemini yaşamıştır. Eğitimde İngiliz dilinin öne çıkarılması, toplumların kendi milli değerlerinden uzaklaştırılması, askere alma, ayrımcılık, Türklerin İngiltere ve diğer ülkelere yaptıkları göçlerle ilgili somut örnekler vermişlerdir. Bu politikalara bağlı olarak Kıbrıs'ta göçe bağlı nüfus demografisinin bozulduğu, Türklerin zorunlu olarak Anadolu'ya veya Avustralya, İngiltere ve Kanada gibi ülkelere göç ettikleri

anlaşmıştır. Anket sorularına verilen cevaplardan da aynı doğrultuda veriler elde edilmiştir. Katılımcıların %81,7'si İngiliz yönetimi sırasında Türklere adil davranılmadığına dair görüş bildirmiştir. Ayrıca verilen eğitimlerle İngiliz dilinin yaygınlaştığı ve İngiliz sömürgeciliğinin alt yapısının oluşturulduğu, Hristiyanlaşmada kısmi de olsa artış olduğu, Kıbrıs'tan yapılan göçlerin zorunlu olarak gerçekleştiği belirtilmiştir (Tablo 9). Göç kuramları konusunda önde gelen teorisyenlerden biri olan Petersen (1958) yönlendirilen (*impelled*) göçte; sosyo-kültürel baskıları ayırt edici bir özellik olarak tanımlamıştır. Buna göre, potansiyel göçmenler, sosyal, kültürel ve ekonomik baskıların etkisi ile göç etmek zorunda kalmaktadırlar. İngiliz döneminde yaşanan göçler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

İngiliz yönetiminin sonlanması ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte baskı ve yıldırma politikaları ile Türkleri göçe zorlama stratejisi uygulayan EOKA örgütünün faaliyetlerinde de artış yaşanmıştır. EOKA dönemini yaşamış olan katılımcılar Rumların Türklere yönelik uyguladıkları toplu katliam, mülksüzleştirme, aşağılama gibi yıldırma, sindirme ve göçe zorlama politikalarından örnekler vermişlerdir. “EOKA tarafından uygulanan siyasi ve askeri politikaların Türklerin adadan göç etmesinde etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna katılımcıların %77,5'i “Evet” cevabını vermiştir (Tablo 10). Rum yönetimi ve EOKA'nın uyguladıkları politikalar sonucunda, Türklerin zorunlu olarak adadan göç ettikleri, nüfus dengesinin bozulduğu, Türk toplumunun yoksullaştığı, işsizliğin arttığı, nitelikli ve genç nüfusun göç ettiği, göçe bağlı olarak aile yapısında bozulmalar yaşandığı, akrabalık bağlarının koptuğu, sosyo-kültürel yaşamda olumsuzluklar yaşandığı anlaşılmıştır (Tablo 11). Petersen (1958) göç kuramında bu tarzda yapılan göçleri *zorla göç* kapsamında ele almıştır. EOKA terör örgütünün Kıbrıs'ı Türkler'den arındırma politikasına uygun olarak gerçekleştirmiş olduğu eylemler göçmenlerin gidip gitmeme konusundaki karar mekanizmasını kullanmalarına fırsat tanımamıştır. Petersen (1958) Nazilerin Yahudileri göçe zorlamak amacıyla geliştirdikleri anti-Semitik kanunları, uygulamaları ve Yahudileri kamplara taşımak amacıyla geliştirdikleri politikaları, zoraki göçe örnek olarak vermiştir. EOKA terör örgütünün Türklere yönelik uygulamaları da Nazilerin Yahudilere uygulamış olduğu politikalara benzemektedir. Türklere yönelik soykırım uygulanmakta, kamplara toplanmakta ve işkenceler yapılmaktadır. Göç teorileri bağlamında değerlendirme yapıldığında da Kıbrıs'tan yapılan göçlerin zorla göç kapsamında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde yaşanan göçlerin Kıbrıs Türk toplumu üzerindeki travmatik etkileri halen devam etmektedir. Nitelikli iş gücünün ve eğitimli insanların göç etmelerinden kaynaklı

eksikliklerin giderilmesi uzun süreler almış bu durum Türk toplumunun hem ekonomik hem de sosyo-kültürel yönden ilerleyişini geciktirmiştir.

Araştırma kapsamında nitel ve nicel veriler birlikte değerlendirildiğinde gerekli somut verilere ulaşılmıştır. Ankete verilen cevaplar ile literatürden sağlanan deliller ve odak grup görüşmelerinden elde edilen veriler birbirleri ile örtüşmekte ve birbirlerini desteklemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın hipotezlerinin desteklenme durumu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 12

Araştırmanın Hipotezlerinin Desteklenme Durumu

Hipotez	Açıklama	Sonuç
H	1878-1974 yılları arasında, Kıbrıs'ta yaşanan Türk göçleri yıldırma ve asimilasyon politikaları sonucu zorunlu göç kapsamında gerçekleşmiştir.	Onaylandı
H1	İngilizlerin uygulamış olduğu siyasi ve sosyal politikalar Türklerin zorunlu olarak Kıbrıs'tan göç etmelerine neden olmuştur.	Onaylandı
H2	Rum/Yunan tarafının uygulamış olduğu askeri ve siyasi politikalar Türklerin zorunlu olarak Kıbrıs'tan göç etmelerine neden olmuştur.	Onaylandı
H3	1960-1974 yılları arasında Rum/Yunan tarafı Kıbrıslı Türklere yönelik etnik temizlik politikası uygulamıştır.	Onaylandı
H4	Göç hareketleri Kıbrıs'ın bu günkü demografik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına olumsuz yansımıştır.	Onaylandı

Sonuç ve Değerlendirme

İngiltere 1878 yılında Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'nden kiralamıştır. Yapılan anlaşma gereği Osmanlı toprakları üzerindeki Rus tehdidinin kalkması sonrasında Kıbrıs tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır. Ancak İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etmiş ve sömürgesi haline getirmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerinde desteklediği gibi; Kıbrıs'ta bulunan Türkler başka bir milletin egemenliği altında yaşamak istemediklerinden zorunlu olarak

Anadolu'ya göç etmişlerdir. İngiltere egemenliği sırasında, Türlerin devlet dairelerinden uzaklaştırılması, milli değerlerin zayıflatılması, geçim sıkıntısı, askere alma gibi politikalar da Türklerin adadan göç etmesine neden olan başka bir faktör olmuştur. Rumların İngiltere'ye karşı örgütlenmeleri ve isyana kalkışmaları sırasında Türk toplumu da Rumlarla aynı kefeye konularak haksız uygulamalara tabi tutulmuşlardır.

1960 yılında İngiltere'nin Kıbrıs'ı terk etmesi ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile Yunan/Rum tarafının Enosis istekleri artmıştır. Enosis'in önündeki tek engelin Kıbrıs'ta yaşayan Türkler olduğu inancına sahip olunması, EOKA örgütü aracılığı ile Türklere yönelik katliamlar yapılmasına ve Türklerin adadan zorunlu olarak göç ettirilmesine neden olmuştur. Rumlar bu dönemde Türklere yönelik köy saldırıları, kuşatma, öldürme, yaralama, ambargo, yoksullaştırma, aç bırakma, aşağılama gibi yıldırma ve sindirme politikaları uygulamışlardır. Bu şekilde Kıbrıs'ın Türklere arındırılması hedeflenmiştir. On binlerce Kıbrıs Türkü Türkiye, İngiltere, Avustralya ve Kanada'ya göç etmiştir. Türklerin adadan göç ettirilmesi için uygulanan yıldırma politikalarına bir dönem ara verilerek, göç edeceklere birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Ana hedef Kıbrıs'ı Türklere arındırmaktır. Katılımcılara göre Kıbrıs dışında yaşayan Türklerin nüfusu, halen Kıbrıs'ta yaşayan Türklere fazladır. Göçe dair sayısal verilerde bu durumu doğrular niteliktedir.

Aradan geçen uzun yıllara rağmen sömürge döneminden ve Kıbrıs Cumhuriyeti döneminden kalan travmaların Kıbrıs Türkleri üzerindeki etkisinin halen devam ettiğini söylemek mümkündür. Yaşanan travmalar sömürge ve çatışma dönemini görmeyen genç kuşaklara da miras kalmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler bu durumu destekler niteliktedir. Kıbrıs Türklerine göre KKTC siyasi alanda bir varoluş mücadelesi sürdürmektedir. KKTC'nin Dünya siyaseti ile entegrasyonu en önemli öncelikleri arasındadır. Kıbrıs Türk toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda gelişimi için Türkiye'nin desteklerine ihtiyacı olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak önümüze çıkmaktadır. Doğu Akdeniz coğrafyası için vazgeçilmez bir konumda bulunan Kıbrıs Adası'nın Türkiye ile olan bağlarının güçlendirilmesi için pragmatik politikalar geliştirilmesi gerektiği değerlendirilmiştir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası 2023/117'dir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

This study was supported by Kırıkkale University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project number is 2023/117.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2022). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Alaçam, H. F. (1990). *Kıbrıs sorunu-gelişmeler ve görüşler*. İstanbul: SİSAV Yayınları.

Altan, M. H. (2003). *Kıbrıs'ta Rumlaştırma hareketleri*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.

Atasoy, A. (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin nüfus coğrafyası. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 29-62.

Bedevi, V. (1966). *Kıbrıs tarihi*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Castelli, F. (2018). Drivers of migration: why do people move?. *Journal of Travel Medicine*, 25(1), 10.1093/jtm/tay040. <https://doi.org/10.1093/jtm/tay040>.

Cuco. (1992). *The demographic structure of the Cypriot communities*. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Strazburg: Report Doc.6589. Erişim tarihi: 3 Nisan 2024, <https://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/1992/EDOC6589.pdf>.

Çakmak, Z. (2008). Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk göçü (1878-1938). A.Ü.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(36), 201-223.

Denker, M. S. (2001). *Bir millet ve devletin yaşama hakkı, Kıbrıs sorunu*. Ankara: Türk-Ar.

Devlet Arşivleri. (2024). *Cumhuriyet Arşivi*. Erişim tarihi: 5 Nisan 2024, Devlet Arşivleri Başkanlığı (devletarsivleri.gov.tr).

Doğan, İ. (2018). *Göç ve kültür*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Ekici, S., ve Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(7), 9-22.

Emircan, M. S. (2000). *Kıbrıs Türk toprağıdır*. Ankara: Türk-Ar.

Emircan, M. S. (2007). *Kıbrıs Türk toprağıdır*. Ankara: Türk-Ar.

Emircan, S. E. (2005?). *Vefa kültürü dizisi: Birinci kitap*. Lefkoşa: ---

Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve uluslararası toplumsal alanlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Gibbons, H. S. (2003). *Kıbrıs'ta soykırım* (A. Yılmaz, Çev.). Ankara: Özyurt Matbaası

Göktepe, C. (2012). Kıbrıs meselesinde kriz süreci ve Türkiye (1964-1974). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, ss. 1397-1427. Erişim tarihi: 28 Mart 2024, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/G%C3%96KTEPE-Cihat-KIBRIS-MESELES%C4%B0%E2%80%99NDE-KR%C4%B0Z-S%C3%9CREC%C4%B0-VE-T%C3%9CRK%C4%B0YE-1964-1974.pdf>.

Gürel, Ş. S. (2020). *Kıbrıs tarihi 1878-1960*. Ankara: İmge Kitapevi.

Haldun, İ. (2013). *Mukaddime* (A. Tekin Yay. Haz.). İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.

İsmail, S. (1997). *İngiliz yönetiminde Türk-Rum ilişkileri ve ilk Türk-Rum kavgaları*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Mücahitleri Derneği Yayınları No:5.

Keser, U. (2006). Kıbrıs'ta göç hareketleri ve 1974 sonrasında yaşananlar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 103-127.

Keser, U. (2010). *Kızılay belgeleri ışığında Kıbrıs 1963-1974*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

Keser, U. (2011). 21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve bugüne

yansımaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), Güz, 93-121.

Kıbrıs'ta İngiltere. (2023). Kıbrıs'ta İngiltere dönemi (1878-1960). *KKTC Enformasyon Dairesi*. Erişim tarihi: 17 Kasım 2023, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/kibrista-ingiltere-donemi-1878-1960/#:~:text=1914%20y%C4%B1l%C4%B1na%20kadar%20aday%C4%B1%20m%C3%BClkiyeti,K%C4%B1br%C4%B1s%20adas%C4%B1n%C4%B1%20ilhak%20etti%C4%9Fini%20bildirir.>

Koç, S. (2005). *Dünden bugüne Kıbrıs sorunu ve stratejik yaklaşımlar*. İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık.

Kuran, E. (1993). Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde Kıbrıs sorunu (1923-1939). *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa (28 Ekim-2 Kasım 1991), KKTC DAÜ ve T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.

Kurtuluş, H., ve Purkıs, S. (2012). *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli göçmenler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Yaylacık Matbaacılık).

Kürşad, F. vd. (1978). *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan emperyalizmi*. İstanbul: Kutsun Yayınevi.

Nas, F. (2018). Göç sosyolojisi, Farklı boyutlarıyla göç. İçinde Şimşek, R. (Ed.), *Göç ve göçün yol açtığı sorunlar* (ss. 73-94). Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Oktay, H. E. (2015). *Kıbrıs sorunu: Türk tarihinin kayıp yılları*. İstanbul: Akis Yayınları.

Özdal, B. (2018). *Uluslararası göç ve nüfus hareketleri bağlamında Türkiye*. Bursa: Dora Yayınları.

Öztürk, A. (2018). Göç sosyolojisi, Farklı boyutlarıyla göç. İçinde Şimşek, R. (Ed.), *Göçün metafiziği ve imajolojisi üzerine* (ss. 1-14). Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Perruchoud, R., ve Redpath, R. (2013). Uluslararası göç hukuku, göç terimleri sözlüğü. *Uluslararası Göç Örgütü (IOM)*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf.

Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266, <https://doi.org/10.2307/2089239>.

Sarımay, Y. (2000). *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Sarp, Ç. (2020). Göç sosyolojisinin kuramsal temelleri. İçinde Sarp, Ç. (Ed.), *Göç sosyolojisi – Türkiye’den örneklerle* (ss. 359-527). Ankara: Orion Kitabevi.

Savrun, E. (2018). Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler’e taşınmasının ardından ortaya çıkan Yunan-Rum EOKA tedhiş örgütü. *Ufuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(13), 75-89.

Serter, V. Z. (1980). *Kıbrıs Türk mücadelesi tarihi*. Lefkoşa: Halkın Sesi.

Serter, V. Z. (2008). *Kıbrıs’ta Rum-Yunan saldırıları ve soykırım*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Suna, A. ve Cereci, S. (2022). Göç kuramları bağlamında göç etmezliğin anatomisi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi*, 19(49), 195-208.

Şimşek, R. (2018). Göç sosyolojisi, farklı boyutlarıyla göç. İçinde Şimşek, R. (Ed.), *Göçün metafiziği ve imajolojisi üzerine göç kuramları* (ss. 2-48). Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.

TBMM. (2023). Kanuntbmmc00200343. *Türkiye Büyük Millet Meclisi*. Erişim tarihi: 17 Kasım 2023, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf.

Türsan, N. (1987). *Yunan sorunu*. Ankara: ---.

TÜSİAD. (1974). Kıbrıs 1974. *TÜSİAD-T/74.8.3*. Erişim tarihi: 3 Nisan 2024, https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/download/7918_e6eb4c0da44177a0df6ec21fe0e7d1a5.

Ürer, T. (2003). *Kıbrıs’ın tarihçesi*. Ankara: Ankara Ticaret Odası.

Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.

Yetiş, C. (2015). *Ermek’ten Kıbrıs’a göç eden büyük dedem ve sonrasında Kıbrıslı Türkler*. Lefkoşa: Orman Printing Ltd.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

KKTC Dışişleri Bakanlığı. (2024). Yurt dışında yaşayan Kıbrıslı Türkler.

Erişim tarihi: 22 Mart 2024, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/yurt-disinda-yasayan-kibrisli-turkler/>.

Yücel, O. (2021). 1963-1974 yılları arasında Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı saldırıları soykırım olarak değerlendirilebilir mi? *Harp Tarihi Dergisi*, 4, 103-130.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterleri Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerine İlişkin Değerlendirme

*Assessment of Turkic Republics within the Framework of OECD
Trade Facilitation Criteria*

Öz

SSCB'nin dağılması sonrasında beş Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, aynı etnik kök ve medeniyetten beslenen bu beş Türk Cumhuriyeti ile yakın işbirliği içine girmiş ve deneyimlerini kardeş cumhuriyetlerle paylaşmıştır. Türk Cumhuriyetleri gerek birbirleriyle gerek Türkiye'yle gerekse yenedünya düzeni içinde diğer ülkelerle olan ticaretlerinde izleyecekleri dış ticaret politikalarında birtakım sıkıntılar yaşamışlardır. Bu devletler, uzun yıllar SSCB'nin bir parçası olarak varlıklarını sürdürdükleri için, Batı'nın kurum ve kuruluşlarıyla uyum sağlayabilmek adına köklü reformlar yapmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, dış ticaretin liberalleştirilmesi de önemli bir konu olmuştur. Bu çalışmada dış ticaretin liberalleşmesinde önemli bir ölçüt olarak görülen "OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterleri" çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaret yapısı ele alınacaktır. Aynı zamanda bu kriterlerin Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde yer alan gümrük ve transit prosedürlerini sadeleştirme hedefi ile uyumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, 2040 Vizyonu, Uluslararası Ticaret, Gümrük İşlemlerinin Kolaylaştırılması.

Abstract

Following the dissolution of the USSR, five Turkic Republics declared their independence. Turkey entered into close cooperation with these five Turkic Republics, which share the same ethnic origins and civilization, and shared its experiences with these brother republics. The Turkic Republics have faced various challenges in their trade relations with each other, with Turkey, and with other countries within the new world order. Since these states had long been part of the USSR, they had to implement

Neslihan KIZILER

Öğr. Gör. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi,
Karacabey Meslek Yüksek Okulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü.
neslihan.kiziler@uludag.edu.tr
ORCID : 0000-0002-3763-6235

Cilt / Issue: 12(1) 325-363
Geliş Tarihi: 13.05.2024
Kabul Tarihi: 15.02.2025

Atf: Kızıler, N. (2025). OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Türk cumhuriyetlerine ilişkin değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 325-363. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1483150>.

deep reforms to align with Western institutions and organizations. In this context, the liberalization of foreign trade became an important issue. This study will examine the foreign trade of the Turkic Republics within the framework of the “OECD Trade Facilitation Criteria”, which is considered an important criterion for the liberalization of foreign trade. At the same time, the compatibility of these criteria aiming to simplify customs and transit procedures outlined in the Turkic World 2040 Vision Document will be evaluated.

Keywords: Organization of Turkic States, Vision 2040, International Trade, Facilitating Customs Procedures.

Extended Abstract

Despite spanning a vast geographical area and possessing rich natural resources as well as strategic trade routes, the trade volume among Turkic States has not reached the expected level. Aware of this deficiency, the governments of these countries have engaged in various cooperation initiatives and demonstrated strong commitment to trade development through documents such as the Turkic World 2040 Vision Document, Samarkand Declaration, and Astana Declaration. However, despite these efforts, the desired growth in trade volume has not been achieved. The primary reasons for this shortfall include insufficient political will among national governments and inadequacies in the policies governing economic operations.

Considering that Türkiye is a key trade partner for Turkic States and that business volume has increased since the establishment of the Organization of Turkic States (OTS), it is crucial to sustain and enhance this momentum. However, achieving this goal requires a thorough analysis of trade structures and barriers. This study identifies and evaluates trade barriers among Turkic Republics using the OECD Trade Facilitation Criteria.

According to these criteria, Azerbaijan and Kazakhstan have a more transparent structure in terms of access to information compared to Kyrgyzstan and Uzbekistan. These two countries hold a relative advantage, particularly in the effectiveness of web-based information systems and inquiry points. Conversely, access to information is more limited in Kyrgyzstan and Uzbekistan, which in turn contributes to lower trade volumes.

Regarding stakeholder involvement, there are significant differences

among Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. Kazakhstan is relatively weaker in setting policy objectives and consulting with its citizens. The absence of a public consultation process before the enactment of trade regulations also negatively impacts this area, making it harder for business operators to engage in trade-related decision-making. In terms of binding advance rulings and the publication of trade-related public information, Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan perform better, whereas Uzbekistan lags behind.

While all four countries have customs appeal mechanisms in place, implementation and enforcement vary. Particularly in Kazakhstan and Uzbekistan, issues such as judicial independence, procedural efficiency, and prevention of unnecessary delays remain problematic. Concerning payments and fees, Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan provide publicly available information, whereas Uzbekistan follows a more closed system.

In terms of electronic payment systems, Azerbaijan, Kazakhstan, and Uzbekistan allow import and export transactions to be conducted electronically, while Kyrgyzstan lacks such an option. Kazakhstan has a functional risk management system, whereas Azerbaijan and Uzbekistan have risk management mechanisms in place but suffer from insufficient technological support. Kyrgyzstan does not have any formal risk management framework. Regarding the use of electronic signatures, Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan have implemented such systems, but Uzbekistan has yet to adopt them.

For automated processing of customs declarations, Azerbaijan and Kyrgyzstan have fully automated systems, while Kazakhstan and Uzbekistan have not yet fully implemented such mechanisms. Concerning the single window system, Azerbaijan has adopted this approach, whereas Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan have yet to establish it. In terms of simplified customs inspections, Azerbaijan and Kazakhstan have dedicated examination procedures for perishable goods, whereas Kyrgyzstan and Uzbekistan do not differentiate in this regard.

Post-clearance audit mechanisms remain underdeveloped in Turkic Republics. Similarly, Authorized Economic Operator (AEO) procedures are not implemented in any of the countries. Regarding customs brokerage requirements, Azerbaijan, Kazakhstan, and Uzbekistan do not impose mandatory customs brokers, whereas Kyrgyzstan

mandates the use of brokers for specific types of importers. In the case of re-exporting rejected goods, Kazakhstan and Uzbekistan grant importers the right to return products and allow exporters a designated timeframe for re-export. In Azerbaijan and Kyrgyzstan, re-export is possible for goods not subject to specific prohibitions.

Cross-border trade management is more coordinated in Azerbaijan and Kazakhstan, where high levels of interagency cooperation are observed, whereas Kyrgyzstan and Uzbekistan have more limited collaboration. Azerbaijan stands out in regularly sharing data among local institutions, while such integration is absent in other countries. Additionally, Azerbaijan and Kyrgyzstan have synchronized working hours with neighboring countries, while Uzbekistan does not maintain such harmonization.

Regarding the institutional structure of customs administrations, Azerbaijan and Kyrgyzstan have well-defined and publicly announced mechanisms, whereas Kazakhstan and Uzbekistan face shortcomings in this area. Azerbaijan and Kyrgyzstan also have procedures in place for prosecuting ethical violations among customs personnel and have established ethics policies in line with the Arusha Declaration. However, Kazakhstan and Uzbekistan lack clear policies on this matter. Moreover, no publicly available information exists regarding the financial resources of customs administrations in these countries.

In conclusion several trade barriers stemming from the legacy of the former Soviet Union continue to hinder the development of foreign trade among Turkic States. To overcome these obstacles, structural reforms aimed at improving trade processes are necessary. The analysis based on OECD Trade Facilitation Criteria helps identify existing challenges and develop solutions. In line with the Turkic World 2040 Vision, it is imperative to accelerate reform processes to facilitate customs procedures, harmonize transit operations, and ensure uninterrupted trade among Turkic States.

Giriş

SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ortak tarih, kültür, coğrafyayı paylaşan ülkeler yıllar içerisinde birçok siyasi, ekonomik sorunlar ile mücadele etmelerine rağmen her biri kendi dinamikleri içinde uluslararası arenada varlıklarını sürdürmüşlerdir. SSCB döneminde söz konusu Türk Devletleri önemli ölçüde izolasyona tabi tutulmuş olsalar da bağımsızlıkları sonrasında birbiriyle iyi ilişkiler kurmayı başarmışlardır. Türk Devletlerinin bu ilişkiyi kurmalarında ortak tarihe, dile, kültüre ve geleneklere sahip olmalarının yanı sıra coğrafi ve ekonomik unsurlar da önemli rol oynamıştır. Öte yandan Türk Devletleri arasında ekonomik iş birliği hacmi sosyo-kültürel ilişkilerine kıyasla nispeten düşük düzeyde kalmıştır.

Merkezi planlamaya dayalı kolektivist ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Türk Cumhuriyetlerinin yeni dünya ekonomik düzenine uyum sağlamaları oldukça sıkıntılı bir süreci beraberinde getirmiştir. Hem ekonomik yapılarının kurulması hem de dış ticaretlerinde dengenin sağlanması için ciddi reformların yapılması ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte neoliberal politikaların yaygınlaşması, finansal serbestleşmeyi teşvik ederek ülkeler arasındaki sermaye akışını hızlandırmıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından küreselleşmenin ivme kazanmasıyla, birçok ülke ithal ikameci politikaları terk ederek dışa dönük büyüme stratejilerine yönelmiştir. Bu dönüşüm, geçiş ekonomileri içinde yer alan Türk Cumhuriyetleri açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkeler, bir yandan serbest piyasa ekonomisine uygun şekilde ulusal ekonomilerini yeniden yapılandırmaya çalışırken, diğer yandan Sovyetler Birliği'nden miras kalan çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Uzun yıllar Rusya'nın egemenliği altında kalan bu Cumhuriyetler, bu sürecin sonucu olarak şekillenen sosyo-ekonomik ve coğrafi yapıları nedeniyle sahip oldukları doğal kaynakları, özellikle enerji kaynaklarını (doğal gaz, kömür, hidroelektrik) küresel pazara sunmada çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. Bu sebeple, mevcut kaynaklarını etkin bir şekilde değerlendirebilmeleri için Batı ile ekonomik entegrasyon kaçınılmaz hale gelmiş, ancak bu süreci yönetmede önemli zorlukları beraberinde getirmiştir. Zamanla, kalkınmalarını sürdürebilmek adına Batı ile güçlü iş birlikleri geliştirmeleri gerektiği ortaya çıkmış, ancak istikrar

ve güvenlik açısından Rusya ile de dengeli ilişkiler kurmaları zorunlu olmuştur.

Türk Cumhuriyetleri, yeni dünya düzeninde güçlenmek ve ortak sorunlarına çözüm bulmak amacıyla, ortak tarih ve medeniyeti paylaştıkları kardeş ülkeler ve Türkiye ile çok yönlü iş birliklerini geliştirme yönünde adımlar atmışlardır. Bu doğrultuda, 1992 yılında Ankara’da düzenlenen ve zamanla gelenekselleşen Devlet Başkanları Zirvesi başlatılmıştır. 2009 yılında Nahçıvan’da gerçekleştirilen Zirvede alınan kararlar imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi kurulmuş ve böylece Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Türk Konseyi çatısı altında birçok kurum oluşturulmuş, bu kurumlar aracılığıyla Türk Cumhuriyetleri arasında çok yönlü ilişkiler geliştirilmiş ve önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Kültürel ve siyasi alanlardaki olumlu gelişmelere rağmen, ekonomik alandaki iş birliği potansiyeli tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Bu nedenle, Türk Devletleri arasında ekonomik iş birliğinin hem kapsamının genişletilmesi hem de daha derin ve yapısal bir çerçevede yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan-Türkiye’nin yoğun iş birliği ile 30 yıldır işgal altında olan Karabağ’ın işgalden kurtarılmasının oluşturduğu sinerji diğer Türk Devletleri için de yeni bir ilham kaynağı olmuştur. Karabağ Zaferi sonrasında Kasım 2021’de İstanbul’da gerçekleşen 8. Zirvede Türk Konseyi’nin adı “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilerek Türk Devletleri arasındaki ilişkide yeni bir dönem başlatılmıştır. Bu zirvede alınan önemli kararlardan biri de Teşkilatın yol haritası niteliğindeki Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinin onaylanması olmuştur. Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinde Türk Devletleri arasında çok sayıda iş birliği alanı belirlenmiştir. Burada dikkat çeken bir husus da tüm liderlerin mevcut ekonomik ilişkilerinin potansiyel iş birliği altında gerçekleştiği ve bu konuda yapıcı bazı adımların atılması gerektiği yönünde ortak irade beyanında bulunmuş olmalarıdır. Ayrıca OECD tarafından Ticareti Kolaylaştırma Göstergeleri açısından üye devletlerin performanslarını ortaya koymak ve pazarlara girişlerini kolaylaştırmak adına Vizyon Programına söz konusu hedef de dahil edilmiştir. Bu hususta atılacak önemli bir adım ise sınır geçişleri için gümrük ve transit prosedürlerini kolaylaştırılarak Üye devletler arasında kesintisiz, verimli, hızlı ve sürdürülebilir çok modlu bağlantısallığın oluşturulması yönünde ortak karar alınmış olmasıdır.

Bu çalışmada Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında dış ticaretlerini potansiyel seviyeye yükseltmelerinin temini yönünde atılması gereken adımlar, OECD tarafından geliştirilen Ticaretin Kolaylaştırılması için belirlenen kriterler ve Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesinde yer alan ticaretin artırılması yönünde yer alan kararlar ekseninde incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle her bir Türk Cumhuriyetinin dış ticaret potansiyeli ortaya konulacak, akabinde her bir ülkenin ithalat-ihracatında sıralamasındaki yeri değerlendirilecektir. Türk Cumhuriyetlerinin aralarında ticaret yapmalarının önündeki engellere ilişkin çözüm önerileri sunulacaktır.

Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret Sıralamalarına Genel Bakış

Günümüz küreselleşen dünyasında ülkeler ticaret, yatırım, ulaşım, enerji gibi konularda birbirine bağımlı hale gelmiştir. Söz konusu bağımlılık ülkeleri ulusal sınırlarını aşan sorunların çözümünde bölgesel ve uluslararası kuruluşların sunduğu fırsatlardan yararlanarak güç birliği oluşturmalarına yönlendirmiştir (Kocaman, 2021, s. 36).

Çalışmanın bu bölümünde Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın genel ticari, ekonomik profilleri ele alındıktan sonra "dış ticaret hacimleri", "dış ticaret hacminin Türk Dünyası ülkelerine oranı" başlıkları güncel veriler ile değerlendirilecektir. Kıyaslama yapılması açısından Türkiye'ye ilişkin veriler de ortaya konulacaktır. Ülkelerin oluşturacakları iş birliği çerçevesinde hedeflenen amaçlara ulaşabilmeleri için Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında ve Türkiye ile ticaretin önündeki engeller tespit edilip asgari paydada birleşmeleri gereği ortaya konulacaktır. TDT'ye üye ülkeler kendi aralarında ticaretin gelişmesine engel teşkil eden uygulamaları kaldırmak ve potansiyel iş birliğinin sağlanması için gerekli imkânlar değerlendirilerek ilişkilere olumlu ivme kazandırılması gereği aşikârdır. Bu gerçekten hareketle söz konusu çalışmada bulgular ve öneriler ortaya konulacaktır.

Azerbaycan

Azerbaycan Türk Devletleri arasında petrol ve enerji sektörlerinde gelişmiş bir ülkedir. Genel olarak ülkenin ihraç ürünleri arasında mineral yakıtlar, plastik ve mamuller, meyveler, pamuk ve sebzeler, kıymetli taşlar, alüminyum, demir çelik yer almaktadır. Ülkenin rüzgâr ve güneş enerjisi potansiyelinin de bulunması nedeniyle yenilenebilir enerji sektörüne de yatırımlar yapılmaktadır. Öte yandan Azerbaycan, Avrupa pazarlarına elektrik ve hidrojen ihracatını desteklemek amacıyla

2030 yılına kadar 1500 mw'lık yenilenebilir enerji kapasitesi kurmayı planlamaktadır. Ülke ayrıca Alat Limanı'nı (Bakü Uluslararası Deniz Limanı) ve komşu Serbest Ticaret Bölgesi'ni bölgesel lojistik ve ulaşım merkezlerine dönüştürmek için kuzey-güney ve doğu-batı ticaret ve transit koridorlarının geliştirilmesine yönelik bir dizi proje başlatmıştır. Ancak ülkede kayıt dışı ekonomi, şeffaf olmayan bürokratik işlemlerin varlığı ülkede faaliyet gösteren küçük ve orta büyük işletmeleri sıklıkla pazarın dışında bırakmaktadır. Bununla birlikte vergi ve gümrük düzenlemelerinde uygulanan gümrük reformları, "tek pencere" hizmetlerinin devreye alınması şeffaf uygulamalara yönelik adımların atılarak her geçen gün süreçlerin iyileştirildiğini de göstermektedir (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2024).

Ülkenin güncel ihracat ve ithalat verileri ele alındığında 2022 yılında ülkenin ihracatı 38 milyar dolar, ithalatı 14 milyar dolar toplam 52 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin mal ihracatında ilk üç ülke sırasıyla İtalya, Türkiye ve Rusya; mal ithalatında ise Rusya, Türkiye, Çin yer almaktadır (International Trade Centre, 2024; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

Tablo 1

Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2022, 1.000 USD)

İhracat (139 Ülke)			İthalat (196 ülke)	
Ülke	Büyükük	Sıralama	Büyükük	Sıralama
Kazakistan	104.031	26. sıra	494.423	6. sıra
Kırgızistan	4.737	55. sıra	6.073	68. sıra
Özbekistan	46.451	36. sıra	136.797	18. sıra
Türkmenistan	25.691	42. sıra	509.706	5. sıra
Türkiye	3.544.756	2. sıra	2.297.212	2. sıra

Kaynak: International Trade Centre, 2024.

Azerbaycan'ın 2022 yılındaki toplam 52 milyar dolar dış ticaret hacminin 7,1 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. 38 milyar dolarlık ihracatın 3,7 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. Bununla birlikte 14 milyar dolarlık ithalatın 3,4 milyar doları bu ülkelerden sağlanmıştır (International Trade Centre, 2024).

Tablo 1'de yer aldığı üzere, Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri

içerisinde en fazla ihracatı Türkiye'den sonra 104 milyon dolar ile Kazakistan'a yaptığı görülmektedir. 46 milyon dolar ile Özbekistan takip ederken 25,6 milyon dolar ile Türkmenistan ve 4 milyon dolar ihracat ile Kırgızistan gelmektedir. Ülkenin Türkiye'ye yapmış olduğu ihracat ise 3,5 milyar dolardır. Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ithalatına bakıldığında en fazla 509 milyon dolar ile Türkmenistan, 494 milyon dolar ile Kazakistan, 136 milyon dolar ile Özbekistan ve 6 milyon dolar ile Kırgızistan takip etmektedir. Türkiye'den ithalatın ise 2,2 milyar dolar olduğu görülmektedir.

Kazakistan

Kazakistan, Rusya'dan sonra eski Sovyetler Birliği'nin en büyük ikinci cumhuriyeti ve toprak bakımından dünyanın dokuzuncu en büyük ülkesidir. Ülke, petrol, gaz, kömür, uranyum olmak üzere çok sayıda doğal kaynağa sahiptir. Aynı zamanda Çin ve Güney Asya'nın büyük ve hızlı büyüyen pazarlarını karayolu, demiryolu ve Hazar Denizi'ndeki limanlar aracılığıyla Rusya ve Batı Avrupa pazarlarına bağlayan önemli bir taşımacılık ve lojistik merkezidir. Hükümet her ne kadar verimliliği ve büyümeyi artırmak için dönüştürücü ekonomik reformları uygulama eğiliminde olsa da reformların uygulanmasının önünde ülkenin enerji sektörüne aşırı bağımlılığı, ağır bürokrasi, vergi ihlallerinden kaynaklanan cezai sorumlulukların ve bazı bürokratik engellerin varlığı gibi engeller bulunmaktadır. Öte yandan Orta Asya'nın en güçlü, en istikrarlı ve reform odaklı ekonomisi olarak sağlam bir itibar oluşturmaya yönelik güçlü siyasi kararlılığın yanı sıra, Kazakistan hâlâ verimlilik artışının düşük olması, servet eşitsizliği, artan yaşam maliyetleri, sınırlı iş fırsatları ve zayıf kurumlarla karşı karşıyadır. Ayrıca ülkede mevcut kanun ve mevzuat değişikliklerin tüm kamuoyuna bildirileceği sistemin bulunmaması, gümrük prosedürleri ve vergileme ilkelerinin yerel yetkililer tarafından yorumlanmasının eksikliği ve Eski Sovyet dönemi düzenlemelerinin devam ettiği özellikle de standartların uluslararası standartlara paralel şekilde değiştirilmesi gerekliliği, ticaretin önündeki engeller arasında yer almaktadır. Ülkede güçlü bir yargı sisteminin kurulmasına, hukukun üstünlüğünü geliştirmesine, rekabeti ve özel sektörün sağlıklı büyümesine ihtiyaç bulunmaktadır. (International Trade Statistics Yearbook, 2021, s. 190)

Ülkenin mal ihracatında ilk üç ülke, Çin, Birleşik Krallık ve Almanya; mal ithalatında Çin, Almanya ve Güney Kore yer almaktadır. 2022 yılında ülke ihracatı 84 milyar dolar, ithalatı 50 milyar dolar ve dış

ticaret hacmi ise 134 milyar dolar büyüklüğündedir (International Trade Statistics Yearbook, 2021, s. 193; International Trade Centre, 2024; TİM, 2024).

Tablo 2

Kazakistan'ın Dış Ticareti (2022, 1.000 USD)

İhracat (143 ülke)			İthalat (189 ülke)	
Ülke	Büyüklik	Sıralama	Büyüklik	Sıralama
Azerbaycan	375.310	29. sıra	86.595	43. sıra
Kırgızistan	745.308	22. sıra	383.902	17. sıra
Özbekistan	3.692.752	7. sıra	1.282.868	7. sıra
Türkmenistan	340.382	32. sıra	97.842	41. sıra
Türkiye	4.751.169	5. sıra	1.595.359	5. sıra

Kaynak: International Trade Centre, 2024.

Kazakistan'ın 2022 yılındaki toplam 134 milyar dolar dış ticaret hacminin 13,3 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. Kazakistan'ın 84 milyar dolarlık ihracatın 9,9 milyar doları, 50 milyar dolarlık ithalatın ise 3,4 milyar doları Türk Devletleriyle gerçekleşmiştir (International Trade Centre, 2024).

Tablo 2'de yer aldığı üzere, Kazakistan'ın yeni Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla ihracatı ilk sırayı 3,6 milyar dolar ile Özbekistan, 745 milyon dolar ile Kırgızistan, 375 milyon dolar Azerbaycan ve 340 milyon dolar ile Türkmenistan gelmektedir. Ülkenin Türkiye'ye yapmış olduğu ihracat ise 4,7 milyar dolardır. Kazakistan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ithalatına bakıldığında ise ilk sırada 1,2 milyar dolar ile Özbekistan, 383 milyon dolar ile Kırgızistan, 97 milyon dolar Türkmenistan ve 86 milyon dolar ile Azerbaycan gelmektedir. Ülkenin Türkiye'den ithalatı ise 1,5 milyar dolardır.

Kırgızistan

Kırgızistan, Orta Asya'da denize kıyısı bulunmayan, düşük orta gelirli, yüzölçümü küçük ancak stratejik bakımından merkezi konumda olan bir ülkedir. Tarım, madencilik ve tekstil sektörlerinde nispi anlamda güçlü olan ülkenin ihracatında önemli payı ise altın oluşturmaktadır. Ülke Çin, Rusya ve Avrupa arasında koridor konumundadır. Ülke ekonomisinin ulaşım ve enerji bakımından az gelişmiş olması ülkenin

büyüme ve rekabet etme gücünü olumsuz etkilemektedir.

Ülkenin mal ihracatında ilk üç ülke sırasıyla Rusya, Kazakistan ve Özbekistan; ithalatında ise sırasıyla Çin, Rusya ve Kazakistan yer almaktadır. Öte yandan ülkenin 2022 yılı ihracatı 2 milyar dolar, ithalatı 9 milyar dolar dış ticaret hacmi 11 milyar dolardır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2024; Yüce, 2022, s. 21; International Trade Centre, 2024; UN Comtrade, 2024).

Tablo 3

Kırgızistan'ın Dış Ticareti (2022, 1.000 USD)

İhracat (120 ülke)			İthalat (158 ülke)	
Ülke	Büyükölük	Sıralama	Büyükölük	Sıralama
Kazakistan	438.149	2.sıra	749.587	3.sıra
Azerbaycan	5.696	18.sıra	3.123	56.sıra
Özbekistan	236.627	3.sıra	362.608	5.sıra
Türkmenistan	4.737	23.sıra	77.428	11.sıra
Türkiye	139.355	4.sıra	487.334	4.sıra

Kaynak: International Trade Centre, 2024.

Kırgızistan'ın 2022 yılındaki toplam 11 milyar dolar dış ticaret hacminin 2,5 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. 2 milyar dolarlık ihracatın 824 milyon doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. Bununla birlikte 9 milyar dolarlık ithalatın 1,6 milyar doları bu ülkelerden sağlanmıştır.

Tablo 3'te yer aldığı üzere, Kırgızistan'ın Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla ihracatını 438 milyon dolar ile Kazakistan ile gerçekleştirdiği ifade edilebilir. Ülke ihracatında 236 milyon dolar ile Özbekistan, 5 milyon dolar ile Azerbaycan ve 4,7 milyon dolar ile Türkmenistan takip etmektedir. Kırgızistan'ın Türkiye'ye ihracat ise 139 milyon dolardır. Kırgızistan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ithalatında ise 749 milyon dolar ile Kazakistan ilk sırayı yer alırken, 362 milyon dolar ile Özbekistan, 77 milyon dolar ile Türkmenistan ve 3 milyon dolar ile Azerbaycan takip etmektedir. Ülkenin Türkiye'den ithalatı ise 487 milyon dolar gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri yıllar itibarıyla çok yönlü olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ikili ilişkiler özellikle ekonomik açıdan devam etmektedir. Ülkenin siyasi istikrarsızlığı, alt yapısının zayıf olması

Türkiye'nin yatırımlarını küçük ve orta boyutlu olmasına sebep olsa da Türkiye, Kırgızistan'ın dış ticaret sıralamasında Türkiye'nin ilk beşte yer aldığı görülmektedir (Yüce, 2022, s. 89).

Özbekistan

Orta Asya'nın merkezinde bulunan Özbekistan, bölgedeki tüm devletler ile sınırı bulunmakta ve nüfus büyüklüğü ile bölgede ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan enerji kaynakları ile de öne çıkan ülke bölgede kilit role sahiptir. Öte yandan ülke diğer cumhuriyetlerden farklı olarak bağımsızlık öncesi ve sonrasında birçok siyasal olaya da tanıklık etmiştir (Yüce, 2022, ss. 37-39; TİM, 2024).

Özbekistan'ın ihracatında kıymetli taşlar, metaller (altın), pamuk-pamuk ipliği, mineral yakıtlar, yağlar; ithalatında kazanlar-makinalar, motorlu kara taşıtları, demir ve çelik gelmektedir Ülkenin ihracatında ilk üç ülke, Rusya, Çin ve Türkiye; ithalatında ise Çin, Rusya ve Kazakistan yer almaktadır. Ülkenin 2022 yılı ihracat 15 milyar dolar, ithalatı 28 milyar dolar dış ticaret hacmi 43 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (UN Comtrade, 2024; International Trade Centre, 2024).

Tablo 4

Özbekistan'ın Dış Ticareti (2022, 1.000 USD)

İhracat (131 ülke)			İthalat (163 ülke)	
Ülke	Büyükük	Sıralama	Büyükük	Sıralama
Kazakistan	1.251.475	5.sıra	3.222.244	3.sıra
Kırgızistan	926.870	6.sıra	217.779	19.sıra
Azerbaycan	126.819	11.sıra	47.864	44.sıra
Türkmenistan	132.431	9.sıra	725.196	7.sıra
Türkiye	1.457.562	4.sıra	1.674.200	5.sıra

Kaynak: International Trade Centre, 2024.

Özbekistan'ın 2022 yılındaki toplam 43 milyar dolar dış ticaret hacminin 9,7 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleşmiştir. Ülkenin 15 milyar dolarlık ihracatın 3,8 milyar doları, 28 milyar dolarlık ithalatın 5,8 milyar doları Türk Devletleriyle olmuştur (International Trade Centre, 2024).

Özbekistan'ın ihracatında 1,4 milyar dolar ile Türkiye birinci sırada yer alırken, 1.251 milyar dolar ile Kazakistan ikinci sırada yer almıştır.

Ülke ihracatından sırasıyla 926 milyon dolarla Kırgızistan, 132 milyon dolarla Türkmenistan ve 126 milyon dolarla Azerbaycan gelmektedir. Özbekistan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ithalatında 3,2 milyar dolar ile Kazakistan ilk sırada yer alırken 725 milyon dolar ile Türkmenistan, 217 milyon dolar ile Kırgızistan ve 47 milyon dolar ile Azerbaycan takip etmektedir. Özbekistan'ın Türkiye'den ithalatı ise 1,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkmenistan

Türkmenistan, Orta Asya'nın giriş kapısı konumunda bulunması sebebiyle bölge ülkelerin geçiş güzergâhını oluşturmaktadır. Ülke, doğal gaz ve petrol rezervleri bakımından dünyanın önemli rezerv alanıdır. Öte yandan büyük yüzölçümüne sahip olan ülkenin arazileri çöl olması toprakların tarıma elverişsiz kılmıştır. Ülke rekabete kapalı, finansal hareketliliğin kısıtlı olması mevcut ekonomi dinamiği yalnızca pamuk üretimi ve petrole bağlı kalmasına neden olmuştur (Yüce, 2022, ss. 49-50, 55).

Türkmenistan ihracatında mineral yakıtlar-yağlar, gübreler, pamuk-pamuk ipliği; ithalatında kazanlar-makinalar, elektrikli cihazlar, demir veya çelikten eşya ilk üç sıradadır. 2022 yılında ülke ihracatı 13 milyar dolar, ithalatı 3 milyar dolar dış ticaret hacmi 16 milyar dolardır (www.trademap.org, TİM 2024). Ülke ihracatında üç ülke sırasıyla Çin, Türkiye ve Özbekistan; ithalatında ise Türkiye, Çin ve Kazakistan gelmektedir.

Tablo 5

Türkmenistan'ın Dış Ticareti (2022, 1.000 USD)

İhracat (126 ülke)			İthalat (95 ülke)	
Ülke	Büyüklik	Sıralama	Büyüklik	Sıralama
Kazakistan	97.842	105.sıra	340.382	80.sıra
Kırgızistan	77.428	10.sıra	4.737	32.sıra
Özbekistan	725.196	3.sıra	132.431	4.sıra
Azerbaycan	509.706	4.sıra	25.691	12.sıra
Türkiye	967.087	2.sıra	1.100.202	2.sıra

Kaynak : International Trade Centre, 2024.

Türkmenistan'ın 2022 yılındaki toplam 19 milyar dolar dış ticaret

hacminin 3,9 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. Ülkenin 14 milyar dolarlık ihracatının ise 2,3 milyar doları, 5 milyar dolarlık ithalatın 1,6 milyar doları Türk Devletleriyle gerçekleşmiştir.

Türkmenistan Türk Cumhuriyetleri içerisinde Türkiye'den sonra en fazla ihracatı 725 milyon dolar ile Özbekistan ilk sırada yer almaktadır. Özbekistan'dan sonra 509 milyon dolar ile Azerbaycan ve 97 milyon dolar ile Kırgızistan takip etmektedir. Türkmenistan'ın Türkiye'ye ihracatı 967 milyon dolardır. Türkmenistan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ithalatında ise 132 milyon dolar ile Özbekistan, 25 milyon dolar ile Azerbaycan ve 4 milyon dolar ile de Kırgızistan yer almaktadır. Ülkenin Türkiye'den ithalatının ise 1,1 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri için en fazla serbest piyasa ekonomisine uyum sağlayan ve dış dünya ile entegre olan ülkedir. Türkiye'nin dış ticaretini 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele almakta fayda bulunmaktadır. 1980 öncesinde yerli üretim dış ticaret rekabetine korunmasına ağırlık verilmiştir. 1980 sonrasında ise ihracata dayalı büyüme ekseninde ekonomi politikası şekillenmiştir. Türkiye tarım, maden ve sanayi ağırlıklı ihracatını son yıllarda yatırım, ara ve tüketim mallarına doğru yönelmiştir. Ülkede uygulanan ihracata dayalı teşvik politikalarının bu duruma etkisinin olduğu ifade edilebilir. Zira ithalatta da ara malının hızla arttığı yatırım malları payının azaldığı görülmektedir. Dış ekonomik ilişkilerinde Türkiye ürün ve ülke çeşitliliği görülse de enerji ihtiyacının yaklaşık % 80'ini ithal ettiği dikkate alındığında petrol ve doğalgaz zengini ülkeler ile ticaretini canlı tutma eğilimindedir (Kepenek, 2012, s. 310, 317).

Yıllar içerisinde Türkiye'nin dış ticaret hacmi ekonominin dışa açıldığı dönemlerden itibaren artış göstermiştir. Ancak bu artışın ihracat ve ithalat artışı şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. 1980'li yıllarda 10,8 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2000'li yılların sonunda 200 milyar dolar 2022 yılında Ülkenin güncel ihracat ve ithalat verileri ele alındığında 2022 yılında ülkenin ihracatı 254,1 milyar dolar, ithalatı 363,7 milyar dolar toplam dış ticaret hacmi 617,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Takım, 2023, s. 113; International Trade Centre, 2024).

Tablo 6

Türkiye'nin Dış Ticareti (2022, 1.000 USD)

İhracat (222 Ülke)			İthalat (221 ülke)	
Ülke	Büyükük	Sıralama	Büyükük	Sıralama
Azerbaycan	2.527.826	24.sıra	836.288	56.sıra
Kazakistan	1.607.585	38.sıra	3.514.907	22.sıra
Kırgızistan	935.239	57.sıra	119.553	89.sıra
Özbekistan	1.877.915	32.sıra	1.682.528	38.sıra
Türkmenistan	1.100.202	46.sıra	967.087	52.sıra

Kaynak: International Trade Centre, 2024.

Tablo 6'da yer aldığı üzere, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ihracatından 2,5 milyar dolar Azerbaycan ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan'dan sonra 1,8 milyar dolar ile Özbekistan, 1,6 milyar dolar ile Kazakistan, 1,1 milyar dolar ile Türkmenistan ve 935 milyon dolar ile Kırgızistan gelmektedir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ithalatında ise 3,5 milyar dolar ile Kazakistan ilk sırada yer alırken, sırasıyla 1,6 milyar dolar ile Özbekistan, 967 milyon dolar ile Türkmenistan, 836 milyon dolar ile Azerbaycan ve 119 milyon dolar ile Kırgızistan gelmektedir. Türkiye'nin 2022 yılındaki toplam 617 milyar dolar dış ticaret hacminin 15 milyar doları Türk Cumhuriyetleri ile olmuştur. Ülkenin 254 milyar dolarlık ihracatının ise 8 milyar doları, 363,7 milyar dolarlık ithalatın 7,1 milyar doları Türk Devletleriyle gerçekleşmiştir.

OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterleri

Ticaretin kolaylaştırılması, ülkeye giren ve ülkeden çıkan eşyanın teknik ve yasal işlemleri basitleştirerek uyumlu hale getiren işlemler bütünüdür. Ticaretin kolaylaştırılması kriterleri, firmaların girdilerini hızlı ve güvenilir şekilde temin etme, geniş ürün yelpazesi sunma, küçük firmaların uluslararası ticarete katılımlarını kolaylaştırma, firmaların yeni pazarlara erişimlerini sağlama gibi amaçlarının yanı sıra gümrük işlemlerine ilişkin prosedürlerin ve idari süreçlerin standartlaştırılması, uyumlaştırılması gibi alt amaçlara ilişkin başlıklardan oluşmaktadır. Nitekim küreselleşen dünyada ülkeler ticaret prosedürlerini kolaylaştırmayı ticaretin önündeki engelleri azaltmayı, bilhassa rekabet güçlerini ve farklı piyasalarda

sürdürülebildiklerini artırma yarışındadırlar. Özellikle üretim-lojistik maliyetlerinin yüksekliği, tarife yükseklikleri gibi doğrudan maliyetler dış ticaretin başlıca maliyet kalemleri arasında yer almaktadır. Zira mal hareketliliğinde teknik ve yasal pek çok formaliteye muhatap olan taraflar ticaret prosedürlerinin fazlalığı karşısında da ciddi maliyetler ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda ülkelerin gerek ağır rekabet şartlarına karşı dış ticaret hacimlerini artırma gerekse daha az prosedür ile akış süreçlerini kolaylaştırmalarına ilişkin farklı endeksler geliştirilmiştir.

Dış ticaret süreçlerinin kolaylaştırılması dünya kaynaklarının etkin kullanımının ve tarafların refahlarının artırılmasına katkı sağlanması ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalara da hız kazandırmıştır. DTÖ'nün Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması söz konusu güncel uygulamalardan başlıcasını oluşturmaktadır. DTÖ üyeleri tarafından 2017 yılında imzalanan "Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması" transit halindeki mallar da dahil olmak üzere malların hareketini, serbest bırakılmasını ve gümrükten çekilmesini hızlandırmasına yönelik çeşitli düzenlemelere ilişkin hükümleri içermektedir. Zira anlaşmanın tam olarak uygulanması ile ticaret maliyetlerini ortalama %14,3 oranında azaltabileceği ve küresel ticaretin yılda 1 trilyon dolara kadar arttırılabileceği öngörülmektedir (Yılmaz-Nuhoğlu, 2021, s. 175; World Trade Organization, 2024). Türk Cumhuriyetlerinde Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye DTÖ'ye üye iken, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan'ın örgüte üyeliği bulunmamaktadır.

OECD tarafından geliştirilen ve iki yılda bir güncellenen ticareti kolaylaştırma kriterleri, ticaretin maliyetlerini düşürme, sınır arası prosedürleri kolaylaştırma gibi dış ticaretten ülkelerin daha fazla fayda elde etmelerine yardımcı olmalarını sağlamak ve standartlaştırmayı sağlaması amacıyla 160'dan fazla farklı gelir düzeyi, coğrafi bölge ve gelişmişlik düzeylerini sahip ülke dikkate alarak ilk olarak 2013 yılında geliştirilmiştir (OECD, 2024; Ticaretin Kolaylaştırılması Türkiye Stratejisi ve Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2018-2022, s. 7). Bununla birlikte son yıllarda ticaretin kolaylaştırılmasına ilişkin farklı endeksler de geliştirilmiştir. Hükümetler ticaretle ilgili prosedürleri kolaylaştırmak ve ilgili alt yapı hizmetlerinin kalitesini kolaylaştırarak ticaret maliyetlerini düşürme çabalarını sürdürürken ilerlemeyi izlemek için çeşitli göstergeler tanımlanmıştır. En geniş anlamıyla ticaretin kolaylaştırılması, uluslararası ticaret maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağlamaktadır (Moisé, Orliac, ve Minor, 2021, s. 1; Trade Facilitation for a More Inclusive and Connected Asia and

Pacific Region: Progress and Way Forward, 2022, ss. 1–4)

Bu bağlamda OECD Ticareti Kolaylaştırma Göstergeleri, gümrük ve diğer düzenleyici ticaret prosedürlerini kapsayan 11 ana başlık ve 155 önlemden oluşmaktadır. Kriterler; “Bilgiye erişim, istişareler, ön kararlar; itiraz prosedürleri, harçlar ve ödemeler, belgelere ilişkin prosedürler; otomasyona ilişkin prosedürler, işlem prosedürleri, sınır idareleri iş birliği (iç), sınır idareleri işbirliği (dış), yönetim ve tarafsızlık” dan meydana gelmektedir. Ticaretin kolaylaştırılması ayrıca ülkelerin ticaretin kolaylaştırılmasındaki güçlü ve zayıf yönlerini belirlemelerine olanak tanımaktadır. Skor puanlar 0 ile 2 arasında değerler ile yer almakta olup 2 elde edilebilecek en iyi performansı, 0 ise en düşük performansı göstermektedir (UNECE, 2024). Bu bağlamda ülkelerin ticareti kolaylaştırma önlemlerini ne ölçüde uygulamaya koyduklarını ve uyguladıklarını mutlak anlamda ölçen kriterlere dünya sıralamasında yer alan ülkeler bağlamında bakıldığında ilk sırada Kore ve Hong Kong (1.879), Hollanda (1.874), Norveç (1.858), Japonya (1.857), Singapur (1.849), ABD ve İsveç (1.845), Avustralya (1.839), Portekiz ise (1.833) yer almaktadır (Compare Your Country, 2022, s. 6)

OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterlerinin genel hatları ile aşağıda açıklanacaktır.

i. Bilgiye Erişim; Bilgiye ulaşmak için ulusal gümrük internet sisteminin varlığı, vergi oranlarına internet ortamında ulaşılabilirliği, gümrük ve ticaret konularında herhangi bir ülke veya ülkelerle yapılan anlaşmaların yayınlanması, gümrük konularına ilişkin yargı kararlarının yayınlanması, profesyonel kullanıcılar, şirketler için özel interaktif sayfaların varlığı, gümrüğe yönelik web sitelerin varlığı ve devlet politikası şeffaflığı gibi konuları içermektedir.

ii. Ticari Tarafların Katılımı; İş adamları ile hükümet arasındaki istişarelerin varlığı, vatandaşla istişarelerin ortalama sayısı, tarafların görüşlerinin dikkate alınması, politika hedeflerinin iletilmesi, düzenlemelerin yürürlüğe girmeden taslaklarının yayınlanması, uygulanabilir genel bildirim prosedürleri gibi konuları içermektedir.

iii. Taleplere İlişkin Hükümler (Ön kararlar); İthalat sırasında belirli mallara uygulanan sınıflandırma, menşe, kıymet yöntemleri gibi vb. konulara ilişkin talepte bulunan taraflara idare tarafından uygulanan kuralları ve süreçleri kapsamaktadır (www.oecd.org). Gümrük idareleri, dış ticaret işlem ve prosedürlerini düzenleyen ekonomik operatörün talebi üzerine yürürlükteki düzenlemelere ilişkin karar

vermektedir.

iv. İtiraz Prosedürleri; İtiraz kurallarının kamuya açıklığı, gümrük kararlarının adli/ itiraz prosedürleri, itiraz mekanizmasına başvuruda süre uygunluğu, gereksiz gecikmelerden kaçınılması, idari kararlara ilişkin güncel bilgiler, adli itirazların karara bağlanmasında süre sınırının varlığı, yargı bağımsızlığı gibi göstergeleri düzenlemektedir.

v. Harçlar ve Ödemeler; Harçlar ve ödemelerin periyodik olarak gözden geçirilmesinde hukuki düzenlemelere uygunluğu, cezai disiplin uygulamalarının şeffaflığı, cezaların orantılılığı, cezalarla ilgili usule ilişkin garantiler, cezaların ve ücretlerin tahakkuku ve tahsilinde çıkar çatışmaları, gümrük mevzuatının ihlaline sorumlu kişi tarafından gönüllü olarak açıklanmasından oluşmaktadır.

vi. Belgelere İlişkin Prosedürler; İthalat/ihracat/transit süreçleri için gerekli belgelerin aslının ya da nüshalarının kabulüne ilişkin prosedürler, dış ticaret belgelerinin sadeleştirilmesi ve uluslararası standartlara uyumlaştırmasına ilişkin süreçleri düzenlemektedir.

vii. Otomasyona İlişkin Prosedürler; İthalat ve ihracat işlemlerinden tahsil edilen resim, vergi, harçların elektronik ortamdan ödenip ödenmeyeceği, risk yönetim sistemi ve tek pencere sistemlerinin entegrasyonunun varlığı, elektronik veri alışverişi, dijital imza, iletişim teknolojileri sistemlerinin kalitesi, gümrük beyanları için tam zamanlı otomatik işleme sistemi gibi başlıklar yer almaktadır.

viii. İşlem Prosedürleri; Sınır kontrollerinin basitleştirilmesi, tek pencere, gümrükleme sonrası denetimler, yetkilendirilmiş yükümlü sistemine ilişkin düzenlemeleri kapsamaktadır.

ix. İç Sınır Teşkilatı; Ülkelerin sınır kurumları arasındaki iş birliğini destekleyen veri ve belgelerin uyumu, kurumların koordineli ve iş birliği çerçevesinde yürütümünü destekleyen düzenlemeleri içermektedir.

x. Dış Sınır İdaresi İş birliği; Sınır kontrolünün etkinliğini artırmaya ve ticareti kolaylaştırmaya yönelik iş birliklerini sağlama, sınır ötesi ticaretin yönetiminde limanların yönetimi, gümrük ortamlarının işleyişini üstlenen kurumların faaliyetlerinin genel iş birliği ve koordinasyonuna ilişkin konuları kapsamaktadır.

xi. Yönetişim ve Tarafsızlık; Hesap verebilirlik, şeffaflık ilkeleri ile gümrük idarelerinin yönetimine ilişkin esasları düzenlemesinin yanı

sıra gümrük idarelerinin etik politikalar çerçevesinde çalışmalarının yürütümüne ilişkin konuları içermektedir.

OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterleri Ekseninde Türk Cumhuriyetlerinin Genel Görünümü

2013 yılında başlatılan ve her iki yılda bir güncellenen OECD Ticareti Kolaylaştırma Kriterleri, ülkelerin ticaretlerini kolaylaştırmadaki güçlü yönleri ve zorlukları belirlemelerini, hangi eylem planına öncelik vermeleri gerekliliğini teknik yardım ve hedefe yönelik şekilde harekete geçmesine olanak tanımaktadır. Kriterler, ticaretle ilgili mevcut politikalar ve düzenlemeler ile bunların pratikteki uygulamalarıyla ilgili spesifik değişkenlerden oluşmaktadır (OECD, 2024).

Ticaretin kolaylaştırılmasına ilişkin kriterler Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'nin hedefleri arasında da yer almaktadır. Nitekim Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesinde bu konuya geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu belgenin yıllık faaliyet raporu hükmünde olan Zirve Bildirilerinde de TDT'ye üye ülkeler arasında gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve ticaret önündeki engellerin kaldırılmasıyla ilgili kararlar ayrıntılı olarak yer almaktadır. Mesela Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi'nin "Ekonomik ve Sektörel İş birliği" kenar başlığı altında "*Üye Devletlerin sınır geçişi için gümrük ve transit prosedürlerini sadeleştirme ve uyumlu hale getirilmesi*" hedefine yer verilmiştir. Aynı şekilde Semerkant Bildirisi'nde "Ekonomik ve Sektörel İş birliği" kenar başlığında "*Diğer önlemlerin yanı sıra, ticaret ve gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması yoluyla, Üye Ülkeler arasındaki ticaret rakamlarını arttırmak ve ayrıca ticaret maliyetlerini azaltmak ve malların TDT Üye Ülkelerinin sınırlarından geçişini hızlandırmak için "TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi'nin kabul edilmesi"* nin takdirle karşılandığı ifade edilmiştir. Bu husus Astana Zirvesi Bildirisinde de "Semerkant Zirvesi'nde kararlılıkla kabul edilen TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi'nde özetlenen stratejileri uygulamakla görevlendirilen Ticaretin Kolaylaştırılması Komitesi'nin (TKK) kurulmasını takdirle karşıladıklarını ve TKK'nin ticaret süreçlerinin kolaylaştırılması, engellerin azaltılması ve Türk Devletleri arasında ticaret için daha elverişli bir ortamın teşvik edilmesinde oynayacağı paha biçilmez rolü kabul ettiklerini, TKK'yi ve Üye Devletlerin ilgili makamlarını, TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi'nde belirtilen hedeflerle uyumlu olarak aktif bir şekilde somut ikili ve çok taraflı projeler hazırlamaya yönlendirdiklerini ve Genel Sekreter'e 11. TDT Zirvesi'nde TKK tarafından kaydedilen ilerlemeler hakkında Devlet Başkanları Konseyi'ne (DBK) rapor

vermesi talimatını verdikleri” şeklinde dile getirilmiştir. Bu nedenledir ki OECD ticareti kolaylaştırma ilkeleri TDT'ye üye ülkeler arasında ticaretin kolaylaştırması için de referans teşkil edeceği kanaatindeyiz.

Bu başlık altında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye olmak üzere beş ülke kriterleri dikkate alınacaktır. Türkmenistan'ın verileri paylaşma konusunda ihtiyatlı davranması dolayısıyla ülkenin OECD Kriterlerine ulaşılması mümkün olmamıştır. Başka bir ifadeyle Türkmenistan, sınır prosedürlerinin tüm yönlerini analiz eden ve ulusal performansı diğer 162 ülkeyle kıyaslayan OECD Ticareti Kolaylaştırma Göstergelerinin (TFI) parçası olmayan tek Orta Asya ülkesi konumundadır. 2022 yılı skor puanları ele alındığında 11 kriter çerçevesinde en yüksek skora sahip ülkenin Azerbaycan en düşük ülkenin ise Özbekistan olduğunu söylemek mümkündür.

Azerbaycan

OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Azerbaycan'ın ülke skoru ve OECD Ortalaması skoru tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7

Azerbaycan OECD Skoru (2022)

Göstergeler		Ülke Skoru	OECD Ortalama Skoru
A.	Bilgiye Erişim	1,52	1,66
B.	İstisnalar	1,29	1,75
C.	Taleplere İlişkin Hükümler	1,33	1,91
D.	İtiraz Prosedürleri	1,25	1,62
E.	Harçlar ve Ödemeler	1,39	1,86
F.	Belgelere İlişkin Formaliteler	1,00	1,78
G.	Otomasyona İlişkin Formaliteler	1,39	1,70
H.	İşlem Prosedürleri	1,46	1,60
I.	İç Sınır Teşkilatı İş birliği	1,09	1,28
J.	Dış Sınır Teşkilatı İş birliği	0,91	1,28
K.	Yönetim ve Tarafsızlık	1,67	1,89

Ortalama Skor	1,29	-
---------------	------	---

Kaynak: Compare Your Country, 2024.

Tablo 7’de görüldüğü üzere Azerbaycan’ın Ticaretin Kolaylaştırılması Endeksi ortalama skoru 1,29 olarak gerçekleşmiştir. Bu ortalama ile Azerbaycan Türk Cumhuriyetleri içinde en yüksek skora sahiptir. Yeni Türk Cumhuriyetleri içinde en yüksek skora sahip olan Azerbaycan’ın en iyi olduğu kriter 1,52 ile bilgiye erişim, en düşük olduğu kriter ise 0,91 skor ile dış sınır teşkilatı iş birliğidir.

Ayrıca Azerbaycan’ın, Dünya Bankası tarafından oluşturulan İş Yapma Kolaylığı Endeksi bağlamında, sınır ötesi ticaret endeksini de değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Sınır ötesi ticaret ülkelerin ithalat ve ihracat süreçlerindeki “belgesel uyumluluk”, “sınır uyumluluğu”, “yurt içi taşımacılık” olmak üzere üç alt gösterge ile ilgili zaman ve maliyetleri ölçmektedir. Ticarete konu olan eşyanın gümrük yetkilileri tarafından gümrük işlemleri ve denetimlerinin gerçekleştirilmesi, eşyanın liman veya sınır idaresindeki işlemleri “sınır uyumluluğu”; eşyanın taşınması ve sınırlardan geçişinde kullanılan belgeler “belge uyumu” olarak tanımlanmaktadır. Azerbaycan’ın sınır ötesi ticaret endeks puanı 100 üzerinden 77’dir. İhracatta sınır uyumluluğu 17 saat, ihracat maliyeti 214 dolar; ithalatta sınır uyumluluk maliyeti 300 dolar, ithalatta sınır uyumluluğu 14 saattir. İhracatta gümrük yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetim tamamlama süresi 12 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar ise 177 dolardır. İthalatta gümrük yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetim tamamlama 10 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar 300 dolardır (Koç vd., 2017, ss. 29-30).

Azerbaycan’ın ülke skoru ve OECD ortalaması skoru bağlamında ülkenin bahsi geçen kriterler ve endeksler çerçevesinde güçlü ve zayıf yönlerinin aşağıdaki başlıklar ile izahı mümkündür (OECD, 2024);

- ✓ *Güçlü yönler;*
- Dış ticaret işlemlerine ilişkin tarafların danışma noktalarına kolaylıkla erişebilmeleri,
- Mevzuat değişiklikleri hakkında bilgi akışının sağlanması,
- Ulusal gümrük web sitesinin aktif şekilde paydaşlar tarafından kullanılması,

- Kullanıcı kılavuzlarının ve geri bildirimlerinin interaktif şekilde kullanılması,
- İtiraz prosedürlerine ilişkin bilgilerin erişime açık olması,
- Belge nüshaları ile işlemlerin yürütülmesi,
- Gümrük cezalarında pişmanlık müessesinin varlığı,
- Belgelere ilişkin formalitelerin uluslararası standartlara uyumluluğu,
- Tek pencere sisteminin varlığı,
- Gümrükleme işlemlerinde ortalama sürelerin kısalığı,
- Eşyaların özelliklerine göre farklı gümrükleme süreçlerine tabii tutulması,
- Ulusal gümrük prosedürlerinin yerel kurum faaliyetleri ile koordineli olması,
- Sınır ülkelerle çalışma gün ve saat uyumluluğu,
- Sınır idarelerinin şeffaf ve etik politikalar ile yönetilmesi,
- Sınır teşkilat personeli görev suiistimallerine karşı yaptırımların etkinliği.
- ✓ *Zayıf yönler;*
- Özel sektör paydaşlarının ticaretle ilgili düzenlenmelere dahil edilmemesi,
- İtiraz mekanizmasına başvuruda sürenin yetersizliği,
- Toplanan ücret ve harç ödemelerinin çeşitliliğinin fazlalığı,
- Dış ticaret işlemlerinde kullanılan belgelerin asılları üzerinden işlemlerin yürütülmesi,
- Dış ticaret belge sayısının fazla olması,
- Belgelerin uzun sürede hazırlanması,
- Risk yönetimi prosedürlerinin kısıtlı kalması,
- Sınır süreçlerinde otomasyonları destekleyen internet sistemlerinin

altyapı yetersizliği,

- Çabuk bozulan mallar için hızlandırılmış kontrollerin fazlalığı,
- Yetkilendirilmiş yükümlü programlarına ilişkin prosedürlerin basitleştirilmesi,
- Gümrük idarelerinin yıllık faaliyet raporlarının yayınlamaması,
- Sınır ülkeler ile denetim sonuçlarının paylaşılmaması,
- Sınır ötesi ticarete ilişkin belge kontrollerinin koordinasyonun da yetersizlikler bulunması.

Kazakistan

OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Kazakistan'ın ülke skoru ve OECD Ortalaması skoru tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

Kazakistan OECD Skoru (2022)

Göstergeler		Ülke Skoru	OECD Ortalama Skoru
A.	Bilgiye Erişim	1,10	1,67
B.	İstişareler	1,57	1,75
C.	Taleplere İlişkin Hükümler	2,00	1,91
D.	İtiraz Prosedürleri	1,44	1,62
E.	Harçlar ve Ödemeler	1,77	1,86
F.	Belgelere İlişkin Formaliteler	1,13	1,78
G.	Otomasyona İlişkin Formaliteler	1,40	1,70
H.	İşlem Prosedürleri	1,32	1,60
I.	İç Sınır Teşkilatı İş birliği	0,82	1,28
J.	Dış Sınır Teşkilatı İş birliği	0,64	1,28
K.	Yönetim ve Tarafsızlık	0,88	1,89
Ortalama Skor		1,27	-

Kaynak: Compare Your Country, 2024.

Kazakistan'ın ortalama skoru 1,27 olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin en iyi olduğu uygulama alanı 2,00 ile taleplere ilişkin hükümler, en düşük uygulama alanı ise 0,64 skor ile dış sınır teşkilatı iş birliğidir.

Ayrıca Kazakistan'ın Dünya Bankası tarafından oluşturulan İş Yapma Kolaylığı Endeksi bağlamında, sınır ötesi ticaret endeksini de değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Kazakistan'ın sınır ötesi ticaret endeks puanı 100 üzerinden 70,4 tür. İhracatta sınır uyumluluğu 105 saat, ihracat maliyeti 475 dolar. İhracatta gümrük yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetim tamamlama süresi 12 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar ise 180 dolardır. İhracatta liman/sınır işlemleri 93 saat ve bu kapsamda yapılan harcamalar ise 290 dolardır (OECD, 2024).

Kazakistan'ın ülke skoru ve OECD ortalaması skoru bağlamında ülkenin bahsi geçen kriterler ve endeksler çerçevesinde güçlü ve zayıf yönlerinin aşağıdaki başlıklar ile izahı mümkündür (OECD, 2024; World Bank, 2024).

✓ *Güçlü Yönler;*

- Dış ticaret işlemlerine ilişkin tarafların danışma noktalarına erişiminin kolaylığı,
- Gümrük sınıflandırmasına ilişkin karar ve örneklerin web sitesinde yayınlanması,
- Dış ticaretin tarafları arasında istişarelerin varlığı,
- Dış ticaret işlemlerine ilişkin kanuni düzenlemelerin taslak çalışmaların yayınlanması,
- İtiraz prosedürlerinin gümrük adli itiraz prosedürlerinin kamuya açıklığı,
- Dış ticaret ve gümrük işlemleri cezalarının şeffaf ve orantılı şekilde uygulanması,
- Gümrük cezalarında pişmanlık müessesinin uygulanması,
- Dış ticaret ve gümrük işlemlerinde belgelerin kopyalarının geçerliliği,
- Risk yöntemi sisteminin varlığı,
- Eşyaların özelliklerine göre farklı gümrükleme süreçlerine tabii

tutulması,

- Gümrük belgelerinin elektronik sistem üzerinden entegrasyonun varlığı,
- İthalatta gümrük işlem maliyetlerinin ihracata göre daha az olması.
- ✓ *Zayıf Yönler;*
- Üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalara ilişkin bilgilerin yetersizliği,
- Ön karar ve itiraz prosedürleri ile ilgili bilgilerin yetersizliği,
- Ücretler ve harçlar hakkında çevrimiçi bilgilerin kullanılabilirliğinin yetersizliği,
- Harç ve ödemelerin sayısının ve çeşitliliğinin fazlalığı,
- Dış ticaret işlemlerinde kullanılan belgelerin asılları üzerinden işlemlerin yürütülmesi,
- Ticaretle ilgili belgelerin hazırlamak için gereken sürenin uzunluğu,
- Elektronik veri akışı, sınır süreçleri otomasyonları desteği için internet ve alt yapı sistemlerinin kapasite yetersizliği,
- Tek Pencere sisteminin etkin işlememesi,
- İthalat belgelerinin varış öncesi işlemlerine ilişkin prosedürlerin fazlalığı,
- Çabuk bozulan mallar için hızlandırılmış kontrollerin iyileştirilmesinin gerekliliği,
- Gümrük vergilerinin nihai tespiti ve ödenmesinden önce malların serbest bırakılmasının sağlanması,
- Yetkilendirilmiş Operatör programlarının kapsamının genişletilmesi,
- Gümrük çalışma saatlerinin düzenlenmesinin gerekliliği,
- Gümrük idarelerinin yıllık faaliyet raporlarını yayınlamaması,
- Sınır teşkilatı personelleri için cezaların orantısız ve şeffaf olmayan şekilde uygulanması,
- Sınır idarelerinde kurumların iç denetim mekanizmalarının

yetersizliği,

- İhracatta zaman açısından prosedürlerin uzun ve maliyetli olması.

Kırgızistan

OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Kırgızistan'ın ülke skoru ve OECD Ortalaması skoru tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9

Kırgızistan OECD Skoru (2022)

Göstergeler		Ülke Skoru	OECD Ortalama Skoru
A.	Bilgiye Erişim	1,19	1,66
B.	İstişareler	1,33	1,75
C.	Taleplere İlişkin Hükümler	1,60	1,91
D.	İtiraz Prosedürleri	1,22	1,62
E.	Harçlar ve Ödemeler	1,33	1,86
F.	Belgelere İlişkin Formaliteler	0,63	1,78
G.	Otomasyona İlişkin Formaliteler	0,67	1,70
H.	İşlem Prosedürleri	0,91	1,60
I.	İç Sınır Teşkilatı İş birliği	0,36	1,28
J.	Dış Sınır Teşkilatı İş birliği	0,64	1,28
K.	Yönetim ve Tarafsızlık	1,67	1,89
Ortalama Skor		1,05	-

Kaynak: Compare Your Country, 2024.

Tablo 9'da görüldüğü üzere Kırgızistan'ın ortalama skoru 1,05 olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin en iyi olduğu alan 1,60 skor ile taleplere ilişkin hükümlerle, en düşük alan ise 0,36 skor ile iç sınır teşkilatı iş birliğidir.

Ayrıca Kırgızistan'ın Dünya Bankası tarafından oluşturulan İş Yapma Kolaylığı Endeksi bağlamında, sınır ötesi ticaret endeksini de değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Kırgızistan'ın sınır ötesi ticaret endeks puanı 100 üzerinden 74,7'dir. İthalatta gümrük

yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetleme tamamlama süresi 32,9 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar 299 dolardır. İhracat liman/sınır işlemleri tamamlama süresi 3 saat iken ithalatta 36 saattir (OECD, 2024).

Kırgızistan'ın ülke skoru ve OECD ortalaması skoru bağlamında ülkenin bahsi geçen kriterler ve endeksler çerçevesinde güçlü ve zayıf yönlerinin aşağıdaki başlıklar ile izahı mümkündür (OECD, 2024; World Bank, 2024).

✓ *Güçlü Yönler;*

- İthalat ve ihracat formalitelerine ilişkin ceza hükümlerinin yayınlanması,
- Dış ticaret işlemlerine ilişkin tarafların danışma noktalarına erişiminin kolaylığı,
- İtiraz kurullarının kamuya açıklığı,
- İtiraz mekanizmasının etkin şekilde işlemesi,
- Dış ticaret ve gümrük işlemleri cezalarının şeffaf ve orantılı şekilde uygulanması,
- Gümrük cezalarında pişmanlık müessesinin uygulanması,
- Sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kurumların faaliyetlerinin sınır ötesi kurumlar ile iş birliğinin bulunması,
- Kara sınırlarındaki komşu ülkelerle çalışma gün ve saatlerinin uyumluluğu,
- Sınır idarelerinde şeffaf, etik politikaların varlığı,
- Sınır teşkilatı personelinin görevi kötüye kullanmasına karşı yaptırımların etkili olması,
- Sınır sürecinde yer alan kurumların iç denetim mekanizmasının etkin olması.

✓ *Zayıf Yönler;*

- Paydaşların faaliyetlerini etkileyen politika ve düzenlemelerdeki değişiklikler hakkında gerekli bilgilerin erişilebilirliğinin kısıtlı olması,

- Harç ve ödemelerin çeşitliliğinin fazlalığı,
- Dış ticaret işlemlerinde kullanılan belgelerin asılları üzerinden işlemlerin yürütülmesi,
- Sınır süreçlerinin otomasyonunu destekleyen internet sistem ve kalitesinin yetersizliği,
- Tek Pencere sisteminin etkin işlememesi,
- Eşyalara fiziki denetimlerin yaygın şekilde uygulanması,
- Yetkilendirilmiş Operatör programlarının kapsamının genişletilmesi,
- Risk yönetim sistemlerinin koordinasyonunda yetersizlik,
- Kurumlar arası koordinasyonu sağlayan ulusal kurumsal mekanizmaların etkisizliği,
- İthalat işlemlerinde gümrük işlemlerinin zaman ve maliyet açısından yüksek olması,
- Dış ticaret işlemlerinde şeffaf politikaların uygulanmasında mevcut olmaması.

Özbekistan

OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Özbekistan'ın ülke skoru ve OECD Ortalaması skoru tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10

Özbekistan OECD Skoru (2022)

Göstergeler		Ülke Skoru	OECD Ortalama Skoru
A.	Bilgiye Erişim	0,79	1,66
B.	İstişareler	1,29	1,75
C.	Taleplere İlişkin Hükümler	1,33	1,91
D.	İtiraz Prosedürleri	1,29	1,62
E.	Harçlar ve Ödemeler	1,00	1,86
F.	Belgelere İlişkin Formaliteler	0,88	1,78

G.	Otomasyona İlişkin Formaliteler	0,31	1,70
H.	İşlem Prosedürleri	0,86	1,60
I.	İç Sınır Teşkilatı İş birliği	0,46	1,28
J.	Dış Sınır Teşkilatı İş birliği	0,46	1,28
K.	Yönetim ve Tarafsızlık	0,75	1,89
Ortalama Skor		0,85	-

Kaynak: Compare Your Country, 2024.

Tablo 10'da görüldüğü üzere Özbekistan'ın ortalama skoru 0,854 olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin en iyi olduğu alan 1,33 skor ile taleplere ilişkin hükümler, en düşük alan ise 0,31 skor ile otomasyona ilişkin formalitelerdir.

Ayrıca Özbekistan'ın Dünya Bankası tarafından oluşturulan İş Yapma Kolaylığı Endeksi bağlamında, sınır ötesi ticaret endeksini de değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Özbekistan'ın sınır ötesi ticaret endeks puanı 100 üzerinden 58,2'dir. İhracatta gümrük yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetleme tamamlama süresi 6 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar 277,9 dolar iken ithalatta gümrük yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetleme tamamlama süresi 85,9 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar 277,9 dolardır. İhracat liman/sınır işlemleri tamamlama süresi 25,8 saat iken ithalat liman/sınır işlemleri 24,7 saattir (OECD, 2024).

Özbekistan'ın ülke skoru ve OECD ortalaması skoru bağlamında ülkenin bahsi geçen kriterler ve endeksler çerçevesinde güçlü ve zayıf yönlerinin aşağıdaki başlıklar ile izahı mümkündür (OECD, 2024; World Bank, 2024).

✓ *Güçlü Yönler;*

- Ulusal gümrük web sitesinin varlığı,
- Çevrimiçi geri bildirimlerin web sitesi aracılığı ile yapılabilmesi,
- Dış ticaretin tarafları ile hükümet arasında istişarelerin varlığı,
- İtiraz kurallarının kamuya açıklığı,
- Gümrük kararları için adli itiraz prosedürlerinin varlığı,

- Tahsil edilen resim, vergi ve harçların elektronik ortamda ödenebilme kolaylığı,
- Tek pencere sistemi uygulaması ile ihracat süresinin kısaltılması,
- İthalat belgelerinin sayısının azlığı,
- Risk esaslı denetimin uygulanması.
- ✓ *Zayıf Yönler;*
- Sınır prosedürleri için gerekli olan tüm formların ve belgelerin çevrimiçi erişilebilirliğinin yetersizliği,
- Ticaretle ilgili düzenlemenin yayınlanması ile yürürlüğe girmesi arasındaki sürenin uzunluğu,
- Gümrük idaresi tarafından eşya sınıflandırması kurallarına ilişkin bilgilerin yetersizliği,
- Önkararlarla ilgili çevrimiçi, kapsamlı bilgilerin kullanılabilirliğinin taraflarca erişiminin kısıtlı olması,
- İdari kararların gerekçelerinin yayınlanmaması,
- Dış ticaret işlemlerinde kullanılan belgelerin asılları üzerinden işlemlerin yürütülmesi,
- Ticaretle ilgili belgelerin sayısının fazlalığı,
- Belgelerin hazırlanması için gereken sürenin uzunluğu,
- Sınır süreçlerinin otomasyonunu destekleyen internet sistemlerinin yetersizliği,
- Yetkilendirilmiş Operatör programlarının kapsamının zayıflığı,
- Çabuk bozulan mallar için hızlandırılmış kontrollerin iyileştirilmesi,
- Gümrük vergilerinin nihai tespiti ve ödenmesinden önce eşyanın serbest bırakılması imkânının genişletilmesi,
- Dış ticaret maliyetleri prosedürlerinin iyileştirilmesi,
- Gümrük idaresi çalışma saatlerinin ticari tarafların ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerekliliği.

Türkiye

OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin ülke skoru ve OECD Ortalaması skoru tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11

Türkiye OECD Skoru (2022)

Göstergeler		Ülke Skoru	OECD Ortalama Skoru
A.	Bilgiye Erişim	1,67	1,66
B.	İstişareler	1,88	1,75
C.	Taleplere İlişkin Hükümler	1,36	1,91
D.	İtiraz Prosedürleri	1,40	1,62
E.	Harçlar ve Ödemeler	1,69	1,86
F.	Belgelere İlişkin Formaliteler	1,88	1,78
G.	Otomasyona İlişkin Formaliteler	1,67	1,70
H.	İşlem Prosedürleri	1,65	1,60
I.	İç Sınır Teşkilatı İş birliği	1,80	1,28
J.	Dış Sınır Teşkilatı İş birliği	1,09	1,28
K.	Yönetim ve Tarafsızlık	1,89	1,89
	Ortalama Skor	1,633	-

Kaynak: Compare Your Country, 2024.

Tablo 11'de görüldüğü üzere Türkiye'nin ortalama skoru 1,633'tür. Ülkenin en iyi olduğu alanlar yönetim ve tarafsızlık, belgelere ilişkin formaliteler, istişareler ve iç sınır teşkilatı iş birliğidir. Skorunun nispeten düşük olduğu alan ise itiraz prosedürünün işleyişidir.

Türkiye'nin Dünya Bankası tarafından oluşturulan İş Yapma Kolaylığı Endeksi bağlamında, sınır ötesi ticaret endeksini de değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Türkiye'nin sınır ötesi ticaret endeks puanı 100 üzerinden 91,6'dır. İthalatta gümrük yetkilileri tarafından gümrükleme ve denetleme tamamlama süresi 4 saat, bu kapsamda yapılan harcamalar 48 dolardır. İhracat liman/sınır işlemleri tamamlama süresi 8 saat iken ithalatta 290 saattir (OECD, 2024).

Türkiye'nin ülke skoru ve OECD ortalaması skoru bağlamında ülkenin bahsi geçen kriterler ve endeksler çerçevesinde güçlü ve zayıf yönlerinin aşağıdaki başlıklar ile izahı mümkündür(Ticaretin Kolaylaştırılması Komitesi Eylem Planı (2018-2022); (Compare Your Country, 2024).

✓ *Güçlü Yönler;*

- Dış ticaret prosedürleri düzenlemelerin web sitelerinde yayımlanması,
- Belgelerin kopyaları ile işlemlerin kabulünün mümkün olması,
- Sınır idareleri arasında uyumlu çalışılması,
- Kurumlar tarafından uygulanan kararların adli ve idari itiraz kararlarına açık olması,
- Ücretler ve ödemeler sunulan hizmetlere ilişkin ücretler ve ödemeler birlikler tarafından yayımlanarak uygulanması,
- Tarife ve menşee uygulamasında ön karar mekanizmasının bulunması.

✓ *Zayıf Yönler;*

- İnternet sitesinin ticari paydaşlarının kullanımına ve faaliyetlerden anlık haberdar olmalarına açılması,
- Alt yapının güncel taleplere cevap verebilecek niteliğe kavuşturulması,
- Dış ticaret işlemlerine ilişkin çeşitli bilgilerin (pazarlama stratejileri, dış ticaret istatistikleri, hedef pazar bilgileri vb.) tek internet sayfadan kullanıma sunulmasının gerekliliği,
- Dış ticaret uygulamalarındaki güncel değişikliklerin ticari tarafların hizmetine sunan platformların varlığına duyulan ihtiyaç,
- Ticaretin kolaylaştırılmasına ilişkin danışma noktasının kurulması gerekliliği,
- Dış ticaret mevzuatlarının yayımlanması ile yürürlüğe girmesi arasındaki sürenin kısaltılması,
- İtiraz mekanizmasının (izahat uygulaması) uygulamasının

yaygınlaştırılması,

- Gümrük müşaviri uygulamasının zorunlu kılınması,
- Gümrük işlemlerinin basitleştirilmesinin gerekliliği,
- Dış ticaret işlem ve belgelerinin uyumlaştırılmasının gerekliliği,
- Dijital işlemlerin yaygınlaştırılması,
- Dış ticaret işlem ve gümrük işlemlerine ilişkin belgelerin fazlalığı ve yüksek maliyet oluşturması,
- Tahsil edilmesi gereken kamu alacaklarının mobil uygulamaları ile ödenmesinin yaygınlaştırılması,
- Bozulabilir eşyaya ilişkin gümrük düzenlemelerinin revize edilmesi,
- Tek pencere sisteminin yaygınlaştırılması,
- Sınır prosedürleri ve ön kararlar için gereken tüm form ve belgelerin çevrimiçi erişilebilir olmasının sağlanması.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk Devletleri büyük ekonomik potansiyele sahip olmasına rağmen birbiriyle olan ticaret hacminin istenen düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun farkında olan ülke üst yönetimlerinin, potansiyel iş birliği imkânlarını realize etmek amacıyla yoğun çaba içinde olduklarını söylemek mümkündür. Bu yöndeki irade Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi'nde, Semerkant ve Astana Bildirisi'nde de yer almıştır. Bu yöndeki güçlü iradeye rağmen ticaret hacminde istenen gelişme sağlanamamıştır. Zira ülkeler arasındaki ticaret hacimlerinin artırmasında ülke yönetimlerinin iradelerinin yanında bu konuda ekonominin işleyişine yön veren politikaların kapsamı ve içeriği de büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle gerek Türkiye'nin Türk Devletleri ile ticari ilişkilerinde ilk beş ortak içinde yer alması gerek TDT'nin kurulmasından sonra Türk Devletlerinin birbiriyle olan iş hacminde önemli artışın meydana gelmesi dikkate alındığında sağlanan bu ivmenin sürdürülmesi ve dış ticaret hacminin miktar olarak artarak potansiyel düzeye çıkması için Türk devletlerinin dış ticaret yapısı ve bunun önündeki engellerin iyi teşhis edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda OECD Kriterleri çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında ve Türkiye ile ticari ilişkilerinde engel

teşkil eden problemlere ilişkin tespitler, çözümler ve değerlendirmeler ortaya konulacaktır. Burada söz konusu kriterler konusunda Türkiye'nin skoru oldukça iyi olduğu durumu göz önüne alınarak sağlıklı bir karşılaştırmanın yapılabilmesi için Türkiye değerlendirme dışı bırakılmıştır.

OECD ticaretin kolaylaştırılması kriterleri çerçevesinde bakıldığında Azerbaycan ve Kazakistan bilgiye erişim noktasında Kırgızistan ve Özbekistan'dan daha iyi ve daha reel durumda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri içerisinde Azerbaycan ve Kazakistan'a diğer ülkelerle yapılan ticarete daha şeffaf ve erişilebilir şekilde sürdürdüğü çıkarımı yapılabilir. Bununla birlikte dış ticarete gümrük ve sınırla ilgili kural ve prosedürler hakkında hem web tabanlı hem de diğer yayın biçimlerinin yanı sıra sorgulama noktaları oldukça önem arz etmektedir. Kırgızistan ve Özbekistan'da bilgiye erişim nispeten daha zor olduğu için Türk Cumhuriyetlerinin bu ülkelerle yaptıkları ticaret miktarı daha düşük düzeyde kalmıştır. Zira elde edilecek bilgilere erişim zorluğu ticari ilişkileri doğrudan olumsuz etkilemektedir.

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın ticari tarafların katılım kriteri ticaret erbapları ve hükümetler arasında nispetten uygulanmaktadır. Kazakistan ise politika hedeflerinin belirlenmesi ve vatandaşla istişare sürecinin yönetilmesi noktasında daha az ilişki içinde bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte politik hedeflerin belirtilmemesi ticaretin geliştirilmesinde önemli sorun teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Taraflar arasında sağlıklı istişarelerin bir yolu da ticarete ilişkin alınan kararların yürürlüğe girmeden önce hazırlanan taslaklarının yayınlanmasıdır. Oysa Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan'da böyle bir geleneğin yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bağlayıcı ön kararlar, kamu yararına ön karar bilgilerinin yayınlanması, talebin gözden geçirilmesi, reddi veya iptalinin gerekçeli olup olmaması noktalarında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan taraflara eşyaların sınıflandırma, menşe, kıymet konularına ait kararları güvence vermektedir. Buna karşın kamu yararına ilişkin bilgilerin yayınlanması, taleplerin reddi ve iptali hususlarında Özbekistan'ın yetersiz olduğu gözlemlenmektedir.

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gümrük itiraz mekanizmaları bulunmakla birlikte uygulaması ve icrasına ilişkin süreçler ülkelerin Gümrük Kanunu'nda açıklanmıştır. Fakat yargı

bağımsızlığı, gereksiz gecikmelerden kaçınma noktasında sorunların olduğu ve yargı bağımsızlığının iyileştirilmesi gerekliliği endeks değerinin düşüklüğüne yansımıştır.

Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın uygulanabilir harçlar ve ödemeler hakkında ortalama yani asgari düzeyde de olsa kamuya açık bilgilerin verildiği görülmektedir. Buna karşın Özbekistan'ın bu noktalarda yetersiz ve kamuya açık olmayan bir ücret ve ödeme yapısı bulunduğu söylemek mümkündür. Ayrıca Azerbaycan ve Özbekistan da istisnalar dışında belgelerin kopyaları işlemlerin gerçekleştirilmesinde geçerli olarak kabul edilmektedir. Kazakistan'da da istisnasız olarak kopyalar kabul edilir ancak talep üzerine aslının sunulması gerekebilir. Genel olarak belgelerin kopyalarının kabul edildiği ifade edilebilmesine rağmen ülkeler arasında Kırgızistan istisna oluşturmaktadır.

Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'da ithalat ve ihracattan tahsil edilen her türlü vergi, resim ve harçlar elektronik ortamda ödenmektedir. Fakat Kırgızistan'da elektronik ortamda ödenmesine izin verilmemektedir. Risk yönetim sistemi entegrasyonunda Kazakistan'ın işlevsel bir mekanizması bulunmaktayken, Azerbaycan ve Özbekistan'ın risk yönetim mekanizması çalışır durumda olmasına rağmen bilgi teknolojileri tarafından desteklenmemektedir. Kırgızistan'da ise yürürlükte olan hiçbir risk yönetim mekanizması bulunmamaktadır. Dijital sertifika ve imza kriteri bağlamında ise, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da elektronik imza sistemleri mevcutken, Özbekistan'da ise işlemlerin gerçekleştirilmesinde elektronik imza kullanılmamaktadır. Gümrük beyanları için tam zamanlı otomatik işleme sistemi Azerbaycan ve Kırgızistan da otomatik olarak kullanılırken, Kazakistan ve Özbekistan da tam zamanlı otomatik işleme bulunmamaktadır.

Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan da tek pencere sistemi planlanmış fakat uygulamaya konulamamıştır. Azerbaycan da ise tek pencere sistemi uygulanmaktadır. Kontrollerin basitleştirilmesi kriteri baz alındığında; eşyanın çabuk bozulma ve bozulmama niteliğine göre muayene ve gümrükleme işlemlerinin farklılaştırılmasına ilişkin düzenlemeler Azerbaycan ve Kazakistan'da mevcuttur. Ancak Kırgızistan ve Özbekistan'da böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Gümrükleme sonrası denetim ise hiçbir ülkede bulunmamaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan da gümrük konusunda sevkiyat öncesi muayeneye ilişkin bir uygulama

bulunmamaktadır. Bu ülkelerde yetkilendirilmiş yükümlü prosedürleri tanımlanmamış ve uygulanmamaktadır. Öte yandan Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'da ithalat ve ihracat süreçlerinin yürütülmesinde gümrük müşavirleri aracılığıyla yapılma zorunluluğu bulunmamaktadır. Kırgızistan da ise belirli alıcı türleri için üçüncü tarafa onay zorunluluğu yani gümrük müşavirleri aracılığıyla işlemlerin takibi zorunluluğu bulunmaktadır. Reddedilen eşyaların yeniden ihracatına ilişkin prosedürleri göz önünde alındığında; Kazakistan ve Özbekistan'da ithalatçı reddedilen malların iade hakkına sahiptir ve yeniden ihracatın tamamlanması için ihracatçıya makul süre verilmektedir. Azerbaycan ve Kırgızistan da ise, ithalatçı belirli yasaklara tabi olmayan ancak reddedilen malları iade haklarına sahiptir.

Azerbaycan ve Kazakistan da sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan yerel kurumların faaliyetleri arasındaki iş birliği yüksek siyasi düzeyde ve açık bir koordinasyon stratejisi çerçevesinde yapılmaktadır. Kırgızistan ve Özbekistan'da ise iş birliği, koordinasyon, bilgi alışverişi ve karşılıklı yardım yerel kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde ise kurumlar arası koordinasyon birimi yoktur. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan da sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan yerel kurumlar arasında birbirine bağlı veya paylaşılan bilgisayar sistemleri ve veri alışverişi yoktur. Azerbaycan'da ise farklı sistemler arasında düzenli olarak (günlük, haftalık, aylık) veri alışverişi veya iletimi sağlayan bir sistem kurulmuştur. Öte yandan Azerbaycan ve Kırgızistan'da çalışma günlerinin ve saatlerinin komşu ülkelerle uyumluluğu bulunmaktadır. Ancak Özbekistan'da böyle bir uyumluluktan bahsetmek mümkün değildir. Azerbaycan'da da komşu ülkelerle prosedürlerin ve formalitelerin uyumlu söz konusudur. Bununla birlikte mal trafiğini kolaylaştırmak için bazı yerel düzenlemeler mevcuttur. Ancak Türk Cumhuriyetleri arasında sınır teşkilatları ile risk yönetim işbirliği ilişkin bir sistem bulunmamaktadır.

Gümrük idareleri arasında yer alan çeşitli idarelerin yapıları ve işlevleri Azerbaycan ve Kırgızistan'da açıkça belirlenmiş ve kamuya açık iken, Kazakistan ve Özbekistan'da böyle bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Azerbaycan ve Kırgızistan da etik kurallarına aykırı davranışlar hakkında kovuşturma yapılmaktadır. Bu iki ülkede Arusha Deklarasyonu'nun ilkeleri göz önünde bulundurularak etik politikası gözden geçirilmiştir. Kazakistan'da da gümrükte yer alan çeşitli kurumlara uygulanan etik politikası bulunmaktadır. Azerbaycan ve Kırgızistan'da gümrük teşkilatı personelinin görevi

kötüye kullanılmasına karşı yaptırımlar söz konusudur. Buna karşın Kazakistan ve Özbekistan'da belirlenmiş herhangi bir yaptırım mevcut değildir. Gümrük teşkilatı personeli için Azerbaycan ve Kırgızistan'da ceza sistemleri şeffaf ve dengeli iken, Kazakistan ve Özbekistan da cezalar hakkında kamuya açık bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Türk cumhuriyetlerinde gümrük idaresinin finansmanına ilişkin kamuya açık bir bilgi mevcut değildir.

Sonuç olarak dış ticaret önünde SSCB mirası olarak birçok engelin bulunduğu yeni Türk Cumhuriyetleri gerek kendi aralarında gerekse Batı ile potansiyel iş birliği imkanı yakalayabilmeleri için dış ticarete yönelik bir takım yapısal düzenlemelere gitmeleri kaçınılmazdır. Yapılacak yapısal düzenlemelere dayanak teşkil etmesi açısından da dış ticaretteki "sorun ve tıkanıkların" tespitinde "OECD Ticaretin Kolaylaştırılması Kriterleri"nin esas alınmasında fayda bulunmaktadır. Bu çerçevede söz konusu ilkelerden yararlanılarak Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinde yer alan "Sınır geçişleri için gümrük ve transit prosedürlerini kolay ve uyumlu hale getirerek Üye Devletler arasında kesintisiz, entegre, verimli, hızlı ve sürdürülebilir çok modlu bağlantısallığın oluşturulması" hedefine ulaşılması imkânı bulunmaktadır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

Asian Development Bank. (2017). *Trade facilitation for a more inclusive and connected Asia and Pacific region: Progress and way forward*. Asian Development Bank. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/330671/trade-facilitation-inclusive-region.pdf>.

Doing Business. (2020). *Doing business 2020*. Erişim tarihi: 28.02.2024, www.doing.business.org.tr.

International Trade Centre. (2024). *Trademap*. Erişim tarihi: 28.02.2024, www.trademap.org.

Kepenek, Y. (2012). *Türkiye ekonomisi* (32. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kocaman, Ö. (2021). Çok taraflı işbirliğinin karşılaştığı zorluklar ve bölgesel uluslararası kuruluşların artan önemi: Türk Konseyi örneği. *30 Yılında Türk Cumhuriyetleri Bölgesel Politika*.

Koç, E. K., Kadir, Ş., ve Mahmut, C. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de ekonomik göstergeler-İş yapma/İş kurma kolaylığı endeksi. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 58(685), 17-42.

Moisé, E., Orliac, T., ve Minor, P. (2011). *Trade facilitation indicators: The impact on trade costs*. OECD Trade Policy Working Papers No. 118.

Takım, A. (2023). *Küresel gelişmeler ve akran ülkelerle karşılaştırmalı Türkiye’de dış ticaretin yapısı ve sorunları*. Bursa: Ekin Yayınevi.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Yurtdışı teşkilatı: Orta Asya genel bilgiler*. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya>.

Ticaretin Kolaylaştırılması Türkiye Stratejisi ve Beş Yıllık Kalkınma Planı. (2018-2022). *Kolay Ticaret Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://kolayticaret.gov.tr/userfiles/files/EylemPlanıFull.pdf>.

Trade Facilitation Indicators Simulator. (2022). *OECD Trade Policy Papers*. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://sim.oecd.org/default.ashx?lang=En&ds=TFI&d1c=eca&cs=eca>.

Trade Facilitation Reforms Worldwide: State of Play in 2022. (2022).

OECD Trade Policy Paper.

Trade Facilitation Indicators. (2022). *Compare Your Country Platform*. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation>.

Türk Devletleri Teşkilatı. (2024). *Zirveler*. Erişim tarihi: 28.02.2024, www.turkicstates.org/tr/zirveler.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu. (2024). *Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>.

Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2024). *Bilgi notları*. Erişim tarihi: 28.02.2024, <https://tim.org.tr/tr/raporlar-bilgi-notlari>.

UN Comtrade Database. (2024). *Birleşmiş Milletler Ticaret Veritabanı*. Erişim tarihi: 28.02.2024, www.comtradeplus.un.org.

Yılmaz, M. ve Nuhuğlu, B. (2021). Türkiye’de ticaret sürecinde yer alan tarafların ticaretin kolaylaştırılması üzerine karşılıklı beklentileri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 171-190.

Yüce, M. (2022). *Bağımsızlıklarının otuzuncu yılında Türk Cumhuriyetleri*. Bursa: Türk Ocakları Derneği.

World Bank. (2024). *Dünya Bankası Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 28.07.2024, www.worldbank.org.

World Trade Organization. (2024). *Dünya Ticaret Örgütü Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 28.07.2024, www.wto.org.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Analysis of Federal Reserve Policy Rates and Bitcoin Prices: Pre and Post-COVID-19 Differentiations

FED Politika Faiz Oranları ve Bitcoin Fiyatlarının Analizi: COVID-19 Öncesi ve Sonrası Farklılıkları

Abstract

This study aims to conduct a comparative analysis of the relationship between policy interest rates declared by the Federal Reserve and Bitcoin prices, considering pre- and post-COVID-19 periods and employing a robust analytical framework based on the Vector Error Correction Model, scrutinizing each phase individually. This analytical framework's robustness ensures our findings' reliability and validity. In the pre-COVID-19 period, a notable VECM coefficient of -0.03 for the Bitcoin variable implies shock stabilization after approximately 33 weeks, while the FED Policy Rate variable lacks significance in the return-to-balance mechanism. Conversely, the post-COVID-19 period unveils a substantial -0.08 VECM coefficient for Bitcoin, signaling a shock returning to balance in around 12.5 weeks. Furthermore, the FED Policy Rate exhibits a noteworthy -0.13 VECM coefficient in the post-COVID-19 period, indicating shock stabilization after about 7.7 weeks. These findings not only suggest a growing acceptance of Bitcoin and cryptocurrencies as conventional investment tools but also paint an optimistic picture of their future, propelled by the circumstances of the COVID-19 period.

Keywords: Cryptocurrencies, Bitcoin, Interest Rate, Federal Reserve Policy Rate

JEL Codes: C22, G10, C53.

Öz

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin merkez bankası olarak bilinen Federal Rezerv Sistemi (Federal Reserve System FED) tarafından açıklanan politika faiz oranları ile Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkiyi, COVID-19

Osman ALTAY

Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme
Fakültesi, Uluslararası Ticaret Ve
Finansman Bölümü.
oaltay@ticaret.edu.tr
ORCID : 0000-0003-2298-0620

Cilt / Issue: 12(1) 365-384

Geliş Tarihi: 06.03.2024

Kabul Tarihi: 28.08.2024

Atf: Altay, O. (2025). Analysis of Federal Reserve Policy Rates and Bitcoin Prices: Pre and Post-COVID-19 Differentiations *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 365-384. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1447997>.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

öncesi ve sonrası dönemleri dikkate alarak karşılaştırmalı bir analizle tespit etmeyi amaçlamaktadır. Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı sağlam bir analitik çerçevenin kullanılması ve her aşamanın ayrı ayrı incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara göre; COVID-19 öncesi dönemde Bitcoin değişkeni için VECM katsayısının -0,03 olması yaklaşık 33 hafta sonra şok stabilizasyona işaret ederken, COVID-19 sonrası dönemde Bitcoin değişkeninin -0,08 olarak tespit edilen VECM katsayısı, ilgili dönemde şokların daha kısa olan yaklaşık 12,5 hafta kadar bir dönemde dengeye döneceğine işaret etmektedir. COVID-19 sonrası dönemde oluşan FED Politika Faizi değişkeninde tespit edilen -0,13 VECM katsayısı ise şokların artık çok daha kısa sürede, yaklaşık 7,7 hafta içinde istikrara kavuşmaya başladığına işaret etmektedir. Bu bulgular, COVID-19 döneminde yaşanan koşulların da etkisiyle Bitcoin ve kripto para birimlerinin geleneksel yatırım araçları olarak giderek daha fazla kabul edildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kripto para birimleri, Bitcoin, Faiz Oranı, Federal Reserve Politika Oranı

JEL Codes: C22, G10, C53.

Introduction

The Federal Reserve's management of interest rates plays a pivotal role in steering the United States economy. The Federal Reserve can shape borrowing costs across the entire economic spectrum by adjusting the interest policy rate (Bagus and Schiml, 2010; Fernández et al., 2021; Levin and Sinha, 2020) This, in turn, impacts various economic variables, including consumption, investment, and inflation. Additionally, the signaling effect of the Fed's policies holds the potential to sway investor expectations and market sentiments, thereby exerting further influence on the overall global economic landscape.

The decisions regarding interest rates made by the Federal Reserve can reverberate beyond national borders, impacting the interest rate policies of other countries. Central banks in other nations often consider the Federal Reserve's policies a benchmark. When other countries align their monetary strategies with the Federal Reserve's approach, such as implementing quantitative easing measures concurrently, an anticipated outcome is a synchronized decrease in interest rates globally, mirroring the trends observed in the United States. Conversely, central banks in other countries may opt for monetary tightening measures concurrently with the Federal Reserve. In that case, it is prognosticated that interest

rates will increase worldwide, mirroring the adjustments seen in the United States. This intricate interconnectedness underscores the global repercussions of the Federal Reserve's interest rate decisions, shaping the broader landscape of international economic conditions (Berument and Ceylan, 2008).

Cryptocurrency is the general name of the blockchain-based technological innovation of digital assets that has gained global attention and adoption in the last decade. Fundamentally, these digital currencies enable a decentralized and secure framework for conducting transactions in contrast to traditional fiat currencies (Kaur et al., 2020). While Bitcoin stands out as the most recognizable and extensively utilized cryptocurrency, the landscape comprises thousands of other digital currencies, each distinguished by its unique features and applications. Bitcoin, conceived in 2009 as the pioneering cryptocurrency, operates as a decentralized digital currency facilitating peer-to-peer transactions on the Bitcoin network (Nakamoto, 2008) underpinned by blockchain technology (Kaur et al., 2020). Notably, the Bitcoin network eliminates the necessity for financial intermediaries, potentially reducing transaction costs (Kayal and Rohilla, 2021). Initially embraced by retail investors, Bitcoin has witnessed burgeoning popularity and has now captured the attention of institutional investors, marking a notable shift in its role as an investment asset.

Understanding the correlation between Federal Reserve interest rates and cryptocurrencies is becoming increasingly important in today's interconnected and globalized financial landscape. The Federal Reserve has a crucial role in the US economy by setting interest rates and implementing monetary policy. These interest rates directly impact various aspects of the economy, including cryptocurrencies. Adjustment of the interest rates through monetary policies of the central banks like the Federal Reserve Bank of USA influences investment decisions and consumer spending. For instance, when the Federal Reserve lowers interest rates, it becomes cheaper for businesses to borrow money for expansion or investment projects. In reverse, when interest rates are raised, borrowing becomes more expensive, and this causes a decrease in investments. (Basher and Sadorsky, 2022; Basistha and Kurov, 2008; Corbet et al., 2017a; Reinhart and Simin, 1997a, 1997b; Suyuan and Khurshid, 2015; Zebedee et al., 2008a, 2008b).

Correspondingly, the relationship between cryptocurrency and commodities markets is shaped by a complex web of factors encompassing economic

shifts, technological advancements, and social influences (Bouazizi et al., 2023). Cryptocurrencies, such as Bitcoin and Ethereum, have gained significant attention in recent years as alternative investment and hedging tools. Supply and demand dynamics and market circumstances determine their value. Furthermore, the involvement of institutional investors in the crypto market has contributed to this increased correlation. Investors may seek higher yields in riskier assets, such as cryptocurrencies, during low interest rates. This is especially true for those who want to take advantage of potential gains. Additionally, the perception of portfolio diversification benefits and potential inflation hedges may have drawn investors toward cryptocurrencies (Almeida and Gonçalves, 2023).

Literature Review

In exploring factors influencing Bitcoin prices, the literature review in this study focuses on research sharing a congruent perspective. Studies framing the cryptocurrency market as a systemic entity were excluded from consideration. We categorized studies based on their approaches into distinct groups. One set examines the interrelation between Bitcoin prices and economic variables like interest rates, inflation, and currency rates. Another set delves into investigations on Bitcoin as a speculative investment instrument, exploring its standing among various financial assets, including other cryptocurrencies and traditional investments like gold, crude oil, and stocks.

Bitcoin and Macroeconomic Variables

The interrelation between cryptocurrencies and macroeconomic variables has been a concern of researchers for an extended period since the introduction of cryptocurrencies. One of those pioneer studies was made by Corbet et al. (2017b), who claimed that interest rate decisions taken by the Federal Open Market Committee in the United States significantly impact Bitcoin returns. They concluded that even Bitcoin does not share exact nature and ideals with the traditional fiat currencies and is not entirely unaffected by government policies. Furthermore, it is essential to note that recent analysis suggests that cryptocurrency assets have started to correlate highly with traditional financial assets like equities. This indicates that the crypto market is becoming more interconnected with the broader financial system. The correlation between Federal Reserve interest rates and cryptocurrency prices is not as direct as it is with the stock market. While the Federal Reserve's

monetary policy can indirectly impact cryptocurrency prices, other factors such as market sentiment, regulatory developments, and technological advancements also play significant role in shaping the cryptocurrency market (Liang et al., 2019). Basher and Sadorsky (2022) Also indicated the importance of the macroeconomic variables for forecasting Bitcoin prices, and technical indicators are the most important features for predicting Bitcoin and gold price direction. Their findings are supported by J. Wang et al. (2023). Their research concluded that macroeconomic indicators (namely, S&P 500 realized volatility, global actual economic activity index, and trade-weighted USD index return) could forecast Bitcoin volatility more accurately than technical indicators and technical indicators are more potent in forecasting Bitcoin volatility during low volatility state.

L. Wang et al. (2023) Examined the short- and long-term interactions between Bitcoin prices and the money supply, consumer price index (CPI), and US economic policy uncertainty (EPU). Using monthly data covering July 31, 2010, to August 31, 2020, they pointed out that Bitcoin prices affect money supply and are in dynamic inter-shock with CPI, EPU, and money supply. They also concluded that money supply and EPU have a negative effect on Bitcoin prices while CPI has a positive effect on Bitcoin prices in the short term, which makes Bitcoin an alternative hedging asset.

Bitcoin as an Investment Alternative

A significant body of research has explored the interconnectedness of cryptocurrencies with alternative investments and financial instruments in the market. Among these studies, Ji et al. (2019) Conducted research examining the information interdependence among various commodities, including energy, metals, and agricultural commodities, in conjunction with leading cryptocurrencies. The results of their study imply a general integration of cryptocurrencies within the broader commodity markets.

Upon reviewing research on cryptocurrencies in relation to other currencies, it is evident that a significant body of literature supports a causal link between cryptocurrencies and traditional fiat currencies. In a study conducted by Köse et al. (2021), the interaction between Bitcoin daily exchange rates from 2009 to 2015 was meticulously examined using Granger causality analysis. The findings of this research suggested a reciprocal influence between

Bitcoin and the Japanese Yen, indicating a one-way causality relationship between the Japanese Yen and Bitcoin. In the study conducted by Corelli (2018), an examination was undertaken to analyze the relationship between leading cryptocurrencies and a curated set of fiat currencies. The objective was to discern any discernible patterns or causality within the series. The findings revealed a causal relationship between specific cryptocurrencies and fiat currencies, with a notable prevalence observed among Asian currencies.

In their research, Gülcü and Kıtık (2022) conducted an analysis linking the BIST Index to Bitcoin prices. Employing Engle-Granger, Gregory-Hansen, Toda-Yamamoto, and Hacker-Hatemi-J causal tests, they concluded that there is no co-integrated relationship between the variables. Moreover, the study posited a one-way causality relationship, indicating the Borsa Istanbul Index's influence on Bitcoin prices. However, Gökalp (2022) examined the existence of interaction between the crypto money market and Borsa Istanbul (BIST) indices and showed a positive spillover effect from the crypto money markets to the indices we examined. According to the empirical results of this study, oil prices, as a control variable in the model, are statistically significant; it is suggested that stock market investors should closely monitor the developments in the crypto money market and various economic variables.

In their analysis, Baur et al. (2018) explored the relationship between Bitcoin, gold, and the US dollar. They proposed that Bitcoin can be categorized as an asset, displaying characteristics that fall between gold and the US dollar. However, the study highlighted distinctive return, volatility, and correlation characteristics in Bitcoin that set it apart from other assets, including gold and the US dollar.

According to Markowitz's portfolio theory, cryptocurrencies may also be used for portfolio utilization, as the Bocconi Students Investment Club (2017) endeavored to exploit the shared variability (covariance) among assets to enhance overall portfolio efficiency. The study focused on six selected cryptocurrencies, and the results align with expectations, indicating that diversification with cryptocurrencies optimizes the portfolio. Besides, the outcomes of Nam (2017) study align with a similar perspective. In his investigation, Nam sought answers to questions such as "Can Bitcoin enhance portfolio efficiency?" and "Which portfolio optimization strategy can yield the best risk-return profile when Bitcoin

is part of the portfolio?" Nam employed metrics such as Sharpe Ratio, Sortino Ratio, VaR, and CVaR to analyze the relationship between Bitcoin and various currencies (Euro, British Pound, Swiss Franc, Japanese Yen, Australian Dollar, Canadian Dollar) and Gold within the period of 2010-2016. The findings indicated that Bitcoin has the potential to improve portfolio performance. The outcomes of the study conducted by Li et al. (2021) Also, endorse this notion. Their results reveal that Bitcoin substantially enhances an investor's risk-return profile. This efficacy is evident through the upward shifts observed in the efficient frontiers when Bitcoin is introduced into the universe of investable assets.

A subset of researchers underscores the speculative nature of Bitcoin prices, exemplified by Adcock and Gradojevic (2019), who assert that the dynamics of Bitcoin returns exhibit predictive local non-linear trends reflective of the speculative nature inherent in cryptocurrency trading. Similarly, Uyar et al. (2020) delved into the analysis of price predictability, scrutinizing Bitcoin prices from 2014 to 2018 and Ethereum prices from 2016 to 2018. Employing MACD, RSI, and Band technical analysis methodologies, the study revealed that the three technical analyses provided varied and contradictory trading signals. Consequently, the study suggests that investors engaging in trading based on technical analysis may face significant risks.

Data and Methodology

Data Selection

The analysis presented in this study leverages an extensive dataset that encompasses the weekly Policy Rate of the Central Bank of the United States (commonly referred to as the Federal Reserve's policy rate), and Bitcoin prices denominated in US dollars (USD). This data spans from July 18th, 2014, to January 19th, 2024, providing a robust timeframe that includes various market conditions and significant economic events, particularly the impacts of the COVID-19 pandemic.

Data Sources and Verification

To ensure the data's authenticity and reliability, it was sourced from multiple authoritative financial platforms:

Reuters: Known for its extensive coverage and accurate reporting, Reuters provided reliable data for Bitcoin prices and the Federal Reserve's policy rate.

Yahoo Finance: This platform is widely respected for its comprehensive financial data services and was used to cross-verify the information on Bitcoin prices and policy rates.

Investing.com: Renowned for offering real-time data and financial analysis, Investing.com contributed to validating the dataset, ensuring consistency and accuracy across different sources.

Given the critical importance of data integrity in financial analysis, rigorous cross-verification procedures were implemented. This involved comparing data points across the platforms, as mentioned above, to identify and rectify any discrepancies, thereby guaranteeing the dataset's accuracy and consistency. These multiple layers of verification ensure that the data used in this study is robust and dependable.

Period Segmentation and Analysis Focus

Understanding the unique dynamics brought about by the COVID-19 pandemic was a focal point of this study. Therefore, the dataset was meticulously segmented into distinct temporal phases to facilitate a nuanced analysis:

Pre-COVID-19 Period: This segment covers the timeframe from July 18th, 2014, to March 11th, 2020, just before the World Health Organization declared COVID-19 a pandemic.

COVID-19 Period: From March 12th, 2020, to December 31st, 2021, this segment captures the profound economic upheaval and market volatility induced by the pandemic.

Post-COVID-19 Period: This phase, from January 1st, 2022, to January 19th, 2024, focuses on the economic recovery and the stabilization efforts following the pandemic's peak.

Entire Duration: Finally, the analysis also considers the entire span from July 18th, 2014, to January 19th, 2024. This comprehensive view includes the pre-pandemic, pandemic, and post-pandemic periods, offering a holistic understanding of the long-term trends and the cumulative effects of these distinct phases on Bitcoin and monetary policy.

By segmenting the dataset into these periods, the study aims to identify and analyze the differing impacts and relationships between the Federal Reserve's policy rate and Bitcoin prices across various economic contexts. This approach not only enhances the granularity of the analysis but also

enables a more precise understanding of how these financial variables interacted and evolved throughout these significant periods.

Methodology

The primary objective of this study is to scrutinize the causal connections between the Policy Rates of the Federal Reserve and Bitcoin Prices. Causality is explored within the framework introduced by Granger (1969), with subsequent enhancements by Gujarati (2003), and Jeffrey M. Wooldridge (2002). The fundamental assumption in the Granger causality test literature posits that a variable (X) can be deemed to cause (Granger cause) another variable (Y) only if the current values of Y are contingent upon past values of X (Sarit Maitra, 2013).

Advancements in this causal analysis involve assessing the time series properties of the data, encompassing stationarity and cointegration tests. Should the variables exhibit the same order of integration [$I(1)$] and co-integration, the Granger causality test can be conducted through the Vector Error Correction Model (VECM) as suggested by Granger (1988). VECM is a valuable forecasting tool, extending the autoregressive (AR) component inherent in ARIMA models. Unlike the VAR model with multiple independent variables and equations, each VECM equation employs lags of all variables, often incorporating a deterministic trend (Sarit Maitra, 2013).

VAR models typically operate on stationary series derived by differencing the original series. However, this approach risks potential information loss concerning relationships among integrated series. While differencing can render the series stationary, it sacrifices potentially vital “long-run” relationships at the levels. To counteract this, an alternative involves evaluating the reliability of level regressions, a process termed “cointegration.” Johansen’s method is widely used for testing cointegration. An affirmative outcome permits the application of the Vector Error Correction Model (VECM), which integrates levels and differences, providing a comprehensive estimation alternative to a VAR in levels. In cases where variables are not co-integrated, the Vector Autoregressions (VARs) approach is applicable (Granger, 1988).

Additionally, the two-step Engle-Granger causality procedure within the VECM framework facilitates short- and long-run causality testing. Granger causality outcomes include unidirectional causality, supporting a supply-leading or a demand-following hypothesis; bidirectional causality, endorsing the feedback hypothesis; and independence or no

causality, aligning with a neutrality hypothesis. Three types of causal inferences emerge short-run causal effects, long-run causal effects, and causal solid effects, where both short- and long-run causal effects are evident. It is also conceivable for the system to exhibit evidence of long-run causality without short-run causality (Granger, 1969, 1988).

As elucidated above, this study employed the Vector Error Correction Model (VECM), a cointegrated Vector Autoregressive (VAR) model encompassing multiple time series in this section.

Model

The identified model is a variables model that hypothesizes that Bitcoin price is a function of the Federal Reserve Policy Rate.

$$BTC_t = f(FED_t)$$

BTC represents the price of Bitcoin at the end of each week within this study's analysis period, starting from July 18th, 2014, and ending on January 19th, 2024. FED represents the Federal Reserve's interest policy Rate covering the same period of the analysis. The sample consists of 497 weekly data points. The data on Bitcoin is valued in USD equivalent, while data on interest rate and inflation rate are valued in percent.

Stationarity Test

The initial phase of the study involved scrutinizing the existing deterministic components, such as time trends and seasonality, for FED Policy Rates and Bitcoin prices. After identifying these components, the data were de-trended and de-seasonalized. Before unit root analysis, a thorough examination of the deterministic components was conducted, and logarithmic transformations were applied to all variables.

In the subsequent stage, unit root analyses were conducted on all data using ADF (Augmented Dickey-Fuller) and PP (Phillips Perron) tests. The unemployment rate data, categorized by education level, exhibited a unit root, suggesting the presence of hysteresis, where a single disturbance influences the course of the economy. This aligns with previous studies demonstrating the hysteresis effect during various periods in Türkiye. Data related to job search duration underwent examination, and variables with both I(1) and I(0) characteristics were identified.

Moving to the third stage, the VEC (Vector Error Correction) method was employed for the stationary data in the same order as the unemployment and job search duration. This method was chosen for its capability to discern long-term relationships among variables and to explore error correction terms and mean reversion behavior following shocks. For a more in-depth understanding of unit root and VEC analyses, readers are referred to Gujarati and Porter (2003).

At this point, the ADF and PP tests are not elaborated on, as numerous sources in the literature provide in-depth explanations for them.

Vector Error Correction Model (VECM)

VECM, a specialized VAR form, applies to cointegrated time series. Vector auto-regression (VAR), introduced by Sims (1980), is a system comprising variables, with each expressed as a linear function of p lags of itself and all other variables, accompanied by an error term.

Expressed formally, a bivariate and one-lagged VAR model is represented as follows:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_{t-1} + \alpha_2 y_{t-1} + \epsilon_{yt}$$

$$x_t = b_0 + b_1 x_{t-1} + b_2 y_{t-1} + \epsilon_{xt}$$

Suppose stationarity and cointegration are detected among the series, and the error term u_t , derived from the relation ($u_t = y_t - \gamma_0 - \gamma_1 x_t$), exhibits stationarity ($u_t \sim I(0)$). In that case, the error correction model can be expressed as follows:

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_t + \lambda u_{t-1} + \epsilon_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_t + \lambda(y_{t-1} - \gamma_0 - \gamma_1 x_{t-1}) + \epsilon_t$$

The coefficient λ serves as an error correction term and is anticipated to be negative. This negative and statistically significant coefficient indicates the extent of correction per period (t-1) in the event of disequilibrium occurring during period t. A VEC model incorporates this error correction mechanism, initially introduced by Engle and Granger (2015) within the VAR system, and is represented as follows:

$$\Delta y_t = \beta_{y0} + \beta_{yy1} \Delta y_{t-1} + \beta_{yx} \Delta x_{t-1} + \lambda_y (y_{t-1} - \gamma_0 - \gamma_1 x_{t-1}) + v_{yt}$$

$$\Delta x_t = \beta_{x0} + \beta_{xy1} \Delta y_{t-1} + \beta_{xx1} \Delta x_{t-1} + \lambda_x (y_{t-1} - \Upsilon_0 - \Upsilon_1 x_{t-1}) + u_{xt}$$

This system facilitates the estimation of both the long-term relationship and the short-term dynamics that lead the system into equilibrium (Alp et al., 2015).

Empirical Results and Discussion

To ensure the stationarity required to continue the analysis, the normally non-stationary series were converted into logarithmic series, and their stationarity was ensured by taking their first-order differences.

The table in the subsequent section illustrates the orders of integrations for each variable and the optimal lag lengths in VAR models, chosen based on the criteria outlined in the preceding section.

Table 1

Unit Root Test and Lag Length Selection Test Results

	Pre COVID-19 (8/08/2014-12/27/2019)		Post COVID-19 (12/31/2021-1/19/2024)	
VARIABLES	ADF Augmented Dickey-Fuller Level & Difference	Philips-Perron Level & Difference	ADF Augmented Dickey-Fuller Level & Difference	Philips-Perron Level & Difference
FED RATE	-1.299207	-1.296758	-1.162694	-1.160250
BITCOIN	-1.918702	-2.187721	-1.576416	-1.661755
First Level Difference Results				
FED RATE	-16.99358	-17.00044	-1.160250	-16.34858
BITCOIN	-8.496304	-16.56741	-15.37689	-15.37697

ADF & PP critical values : -3.990817: %1, -3.425784: %5, -3.136061 %10

Cointegration Equation for the Pre-COVID Period (2014-2019)

$$LBTC_{(t-1)} = 8.29 + 1.461 * LFED_{(t-1)} - 0.001 * TREND_t$$

The integrated equation includes the trend variable due to the observed trend in both variables, and it demonstrates statistical significance. To be

more specific, a 1% increase in the FED Policy Interest Rate is associated with a 1,46% increase in Bitcoin.

Table 2

ECM Coefficients of the VEC Model for the Pre-COVID Period (2014-2019)

ERROR CORRECTION	
D(LBTC)	D(LFED)
-0.030022	0.012219
(0.01152)	(0.00874)
[-2.60588]	[1.39811]

In the first equation, it can be seen that the ECM coefficient of BTC is -0.03 and is statistically significant. Based on this, it can be understood that a shock will stabilize after approximately 33 weeks.

In the examined period, the ECM coefficient of the FED Policy Rate Variable is meaningless, and the return-to-balance mechanism does not work.

Table 3

Coefficients of Error Correction Model for Pre-COVID Period (2014-2019)

	D(LBTC)	D(LFED)
D(LBTC(-1))	0.019793	0.036030
	(0.05929)	(0.04498)
D(LBTC(-2))	0.065377	0.038001
	(0.05928)	(0.04497)
D(LFED(-1))	-0.092575	-0.004677
	(0.07961)	(0.06039)
D(LFED(-2))	0.052068	0.000858
	(0.07963)	(0.06040)

C	0.008596	0.008480
	(0.00640)	(0.00486)

The VEC model coefficients are presented above. The coefficients were generally meaningless in the examined period.

Cointegration Equation for the Post-COVID-19 Period (2021-2024)

$$LBTC_{(t-1)} = 6.00 - 0.42 * LFED_{(t-1)} + 0.01 * TREND_t$$

The integrated equation includes the trend variable due to the observed trend in both variables, and it demonstrates statistical significance. Specifically, a 1% increase in the FED Policy Interest Rate is associated with a 0,42% decrease in Bitcoin.

Table 4

ECM Coefficients of VEC Model for the Post-COVID Period (2021-2024)

ERROR CORRECTION	
D(LBTC)	D(LFED)
-0.084154	-0.131323
(0.03900)	(0.05310)
[-2.15780]	[-2.47309]

In the second equation, the Bitcoin ECM coefficient is -0.08, which is statistically significant. Based on this, a shock comes to balance after approximately 12.5 weeks.

In the second equation, the ECM coefficient of the FED Policy Rate is -0.13, which is statistically significant. Based on this, a shock will stabilize after approximately 7.7 weeks.

Table 5

Coefficients of Error Correction Model for Post-COVID Period (2021-2024)

	D(LBTC)	D(LFED)
D(LBTC(-1))	0.130946	0.015955
	(0.08150)	(0.11097)
D(LBTC(-2))	-0.073086	0.072972
	(0.07999)	(0.10892)
D(LFED(-1))	-0.011875	-0.027419
	(0.05851)	(0.07967)
D(LFED(-2))	-0.022285	-0.028366
	(0.05845)	(0.07958)
C	0.003477	0.024352
	(0.00764)	(0.01040)

The VEC model coefficients are shown above. The coefficient signs were generally consistent in the examined period but were not statistically significant.

In an alternative analysis, the Federal funds rate was substituted for the Federal Reserve’s policy rate within the Vector Error Correction Model (VECM) framework. The results derived from this substitution remained consistent with the initial findings. It is crucial to underscore that the primary aim of this study is to elucidate the influence of monetary policy on Bitcoin prices. The Federal Reserve’s policy rate directly indicates the monetary policy stance, whereas the Federal funds rate more closely reflects the dynamics within the interbank market. This distinction underscores the relevance of using the policy rate to represent monetary policy impacts in our analysis. That is why I preferred not to change the policy rate variable with the fund rate variable.

Conclusion

In conclusion, the analysis of both pre-COVID-19 and post-COVID-19 periods provides valuable insights into the dynamics between Bitcoin,

the FED Policy Rate Variable, and investor behavior. During the pre-COVID-19 period, a statistically significant ECM coefficient of -0.03 for Bitcoin suggests that shocks stabilize after approximately 33 weeks. Interestingly, the FED Policy Rate Variable exhibits insignificance during this period, indicating a lack of a return-to-balance mechanism for this variable.

In contrast, the post-COVID-19 period reveals significant changes. A statistically significant ECM coefficient of -0.08 for Bitcoin suggests a faster return to balance, approximately 12.5 weeks after a shock. Similarly, the FED Policy Rate exhibits a statistically significant ECM coefficient of -0.13, indicating a shock stabilization after approximately 7.7 weeks. These results indicate a notable shift in investor perception and behavior, with a growing familiarity and increased consideration of Bitcoin and cryptocurrencies as conventional investment tools.

The observed acceleration in positive attitudes towards cryptocurrencies during the COVID-19 period suggests that external conditions and events can significantly influence investor sentiments. This study underscores the importance of understanding the evolving relationship between financial assets and macroeconomic factors, especially in emerging digital assets like Bitcoin.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

References

Adcock, R. and Gradojevic, N. (2019). Non-fundamental, non-parametric Bitcoin forecasting. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 531. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.121727>

Almeida, J. and Gonçalves, T. C. (2023). Portfolio Diversification, Hedge and Safe-Haven Properties in Cryptocurrency Investments and Financial Economics: A Systematic Literature Review. In *Journal of Risk and Financial Management* (Vol. 16, Issue 1). <https://doi.org/10.3390/jrfm16010003>

Alp, E. A., Sefil, S. and Sak, A. K. (2015). The impact of education level and gender on job search duration in Turkey. *Kuram ve Uygulamada Egitim Bilimleri*, 15(2). <https://doi.org/10.12738/estp.2015.2.2355>

Bagus, P. and Schiml, M. H. (2010). A cardiograph of the dollar's quality: Qualitative easing and the federal reserve balance sheet during the subprime crisis. *Prague Economic Papers*, 3. <https://doi.org/10.18267/j.pep.372>

Basher, S. A. and Sadorsky, P. (2022). Forecasting Bitcoin price direction with random forests: How important are interest rates, inflation, and market volatility? *Machine Learning with Applications*, 9, 100355. <https://doi.org/10.1016/j.mlwa.2022.100355>

Basistha, A. and Kurov, A. (2008). Macroeconomic cycles and the stock market's reaction to monetary policy. *Journal of Banking & Finance*, 32(12), 2606–2616. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2008.05.012>

Baur, D. G., Dimpfl, T. and Kuck, K. (2018). Bitcoin, gold and the US dollar – A replication and extension. *Finance Research Letters*, 25. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.10.012>

Berument, H. and Ceylan, N. B. (2008). US Monetary Policy Surprises and Foreign Interest Rates: Evidence from a Set of MENA Countries. *Review of Middle East Economics and Finance*, 4(2). <https://doi.org/10.2202/1475-3693.1065>

Bouazizi, T., Galariotis, E., Guesmi, K. and Makrychoriti, P. (2023). Investigating the nature of interaction between crypto-currency and commodity markets. *International Review of Financial Analysis*, 88. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102690>

Corbet, S., McHugh, G. and Meegan, A. (2017a). The influence of central bank monetary policy announcements on cryptocurrency return volatility.

Investment Management and Financial Innovations, 14(4), 60–72. [https://doi.org/10.21511/imfi.14\(4\).2017.07](https://doi.org/10.21511/imfi.14(4).2017.07)

Corbet, S., McHugh, G. and Meegan, A. (2017b). The influence of central bank monetary policy announcements on cryptocurrency return volatility. *Investment Management and Financial Innovations*, 14(4), 60–72. [https://doi.org/10.21511/imfi.14\(4\).2017.07](https://doi.org/10.21511/imfi.14(4).2017.07)

Damodar N. Gujarati. (2003). *Basic Econometrics* (4th ed.). Mc Graw Hill.

Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1988). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Applied Econometrics*, 39(3). <https://doi.org/10.2307/1913236>

Fernández, M. Á. E., Alonso, S. L. N., Jorge-Vázquez, J. and Forradellas, R. F. R. (2021). Central banks' monetary policy in the face of the COVID-19 economic crisis: Monetary stimulus and the emergence of CBDCs. *Sustainability (Switzerland)*, 13(8). <https://doi.org/10.3390/su13084242>

GÖKALP, B. T. (2022). The Effects of Cryptocurrency Market on Borsa Istanbul Indices. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2). <https://doi.org/10.30784/epfad.1081705>

Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424. <https://doi.org/10.2307/1912791>

Granger, C. W. J. (1988). Some recent development in a concept of causality. *Journal of Econometrics*, 39(1–2). [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(88\)90045-0](https://doi.org/10.1016/0304-4076(88)90045-0)

Gujarati, D. N. and Porter, D. C. (2003). *Basic econometrics* (ed.). New York: McGraw-Hill.

Jeffrey M. Wooldridge. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data* (2nd ed.). MIT Press.

Ji, Q., Bouri, E., Roubaud, D. and Kristoufek, L. (2019). Information interdependence among energy, cryptocurrency and major commodity markets. *Energy Economics*, 81. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.06.005>

Kaur, A., Nayyar, A. and Singh, P. (2020). BLOCKCHAIN. In *Cryptocurrencies and Blockchain Technology Applications* (pp. 25–42). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119621201.ch2>

Kayal, P. and Rohilla, P. (2021). Bitcoin in the economics and finance literature: a survey. *SN Business & Economics*, 1(7). <https://doi.org/10.1007/s43546-021-00090-5>

Levin, A. T. and Sinha, A. (2020). Limitations on the Effectiveness of Monetary Policy Forward Guidance in the Context of the COVID-19 Pandemic. In *NBER Working Paper*.

Li, J. P., Naqvi, B., Rizvi, S. K. A. and Chang, H. L. (2021). Bitcoin: The biggest financial innovation of fourth industrial revolution and a portfolio's efficiency booster. *Technological Forecasting and Social Change*, 162. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120383>

Liang, J., Li, L., Chen, W. and Zeng, D. (2019). Towards an Understanding of Cryptocurrency: A Comparative Analysis of Cryptocurrency, Foreign Exchange, and Stock. *2019 IEEE International Conference on Intelligence and Security Informatics (ISI)*, 137–139. <https://doi.org/10.1109/ISI.2019.8823373>

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System | Satoshi Nakamoto Institute. *Bitcoin.Org*.

Reinhart, V. and Simin, T. (1997a). The market reaction to federal reserve policy action from 1989 to 1992. *Journal of Economics and Business*, 49(2), 149–168. [https://doi.org/10.1016/S0148-6195\(96\)00077-X](https://doi.org/10.1016/S0148-6195(96)00077-X)

Reinhart, V. and Simin, T. (1997b). The market reaction to federal reserve policy action from 1989 to 1992. *Journal of Economics and Business*, 49(2), 149–168. [https://doi.org/10.1016/S0148-6195\(96\)00077-X](https://doi.org/10.1016/S0148-6195(96)00077-X)

Sarit Maitra. (2013, November 13). *Time-series Analysis with VAR & VECM: Statistical approach*. Towards Data Science.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48(1). <https://doi.org/10.2307/1912017>

Suyuan, L. and Khurshid, A. (2015). The effect of interest rate on investment; Empirical evidence of Jiangsu Province, China. *Journal of International Studies*, 8(1), 81–90. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2015/8-1/7>

Uyar, U., Kelten, G. S. ve Moralı, T. (2020). Yatırımcılar İçin Teknik Analiz: Bitcoin ve Ethereum Uygulamaları. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. <https://doi.org/10.14784/marufacd.785878>

Wang, J., Ma, F., Bouri, E., & Guo, Y. (2023). Which factors drive Bitcoin volatility: Macroeconomic, technical, or both? *Journal of Forecasting*, 42(4).

<https://doi.org/10.1002/for.2930>

Wang, L., Sarker, P. K., and Bouri, E. (2023). Short- and Long-Term Interactions Between Bitcoin and Economic Variables: Evidence from the US. *Computational Economics*, 61(4), 1305–1330. <https://doi.org/10.1007/s10614-022-10247-5>

Zebedee, A. A., Bentzen, E., Hansen, P. R., and Lunde, A. (2008a). The Greenspan years: an analysis of the magnitude and speed of the equity market response to FOMC announcements. *Financial Markets and Portfolio Management*, 22(1), 3–20. <https://doi.org/10.1007/s11408-007-0068-0>

Zebedee, A. A., Bentzen, E., Hansen, P. R., and Lunde, A. (2008b). The Greenspan years: an analysis of the magnitude and speed of the equity market response to FOMC announcements. *Financial Markets and Portfolio Management*, 22(1), 3–20. <https://doi.org/10.1007/s11408-007-0068-0>

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi Perspektifinden Kadınların Güçlendirilmesi: İzlanda ve Türkiye Karşılaştırması

Women's Empowerment from the Perspective of the Global Gender Gap Index: A Comparison of Iceland and Türkiye

**Semiha Sultan
TEKKANAT**

Dr. Öğr. Üyesi,
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Güzel Sanatlar ve Mimarlık
Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama
Bölümü.
sseryilmaz@erbakan.edu.tr
ORCID : 0000-0003-0223-8517

Aişe Nur ÖZKARA

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen
Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü.
aisenurozgara@gmail.com
ORCID : 0009-0005-4812-8059

Cilt / Issue: 12(1) 387-425

Geliş Tarihi: 02.11.2024

Kabul Tarihi: 28.01.2025

Atf: Tekkanat, S. S. ve Özkara, A.N. (2025). Küresel cinsiyet açıklığı endeksi perspektifinden kadınların güçlendirilmesi: İzlanda ve Türkiye karşılaştırması. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 387-425. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1578024>.

Öz

Kadınların sosyal, ekonomik, politik ve kültürel anlamda yaşamın her alanında kendilerini ifade edebilmeleri, karar alma ve uygulamada söz sahibi olmaları, yerel ve ulusal kalkınma sürecinde kaynak dağıtımından eşit şekilde yararlanmaları "kadının güçlendirilmesi" olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada; kalkınma planlarında kadının yeri incelenmekte, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda kadının güçlendirilmesi yönündeki uluslararası gelişmeler ile kadının güçlendirilmesinin ölçülebilmesi amacıyla geliştirilen endekslerden biri olan Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2006 yılında geliştirilen ve günümüzde de toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmeye çalışan Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi; ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitim, sağlık ve hayatta kalma, siyasi güçlendirmeden oluşan 4 alt endeks ve 14 değişken ile incelenmektedir. Günümüzde 146 ülkeye ait ölçüm ve sıralamanın yer aldığı endekste; İzlanda on beş yıldır ilk sırada yer alırken 2024 yılı itibariyle Türkiye 127. sırada yer almaktadır. Çalışmada; betimleyici araştırma yöntemine dayalı nitel analiz ile birlikte; uluslararası ölçümlerin yapıldığı 2006 ve 2024 yılları arasındaki Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeks Raporları'na dayalı İzlanda ve Türkiye'ye yönelik nicel analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile İzlanda'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltma yönündeki ulusal politika ve uygulamalarından dersler çıkarılmakta, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması ve kadının güçlendirilmesine katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadının Güçlendirilmesi, Sürdürülebilir Kalkınma, Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi, İzlanda, Türkiye

Abstract

“Women’s empowerment” is defined as the ability of women to express themselves in all areas of social, economic, political and cultural life, to have a voice in decision-making and implementation, and to benefit equally from the distribution of resources in local and national development processes. In this study, the place of women in development plans is analyzed, international developments towards women’s empowerment in line with sustainable development goals and the Global Gender Gap Index, one of the indices developed to measure women’s empowerment, are explained in detail. The Global Gender Gap Index, which was developed by the World Economic Forum in 2006 and continues to measure gender equality today, is analyzed with 4 sub-indices and 14 variables, including economic participation and opportunities, education, health and survival, and political empowerment. In the index, which currently includes measurements and rankings of 146 countries, Iceland has ranked first for fifteen years, while Türkiye ranks 127th as of 2024. In this study; qualitative analysis based on descriptive research method and quantitative analysis of Iceland and Türkiye based on the Global Gender Gap Index Reports between 2006 and 2024, where international measurements are made. This study aims to draw lessons from Iceland’s national policies and practices to reduce gender inequality and to contribute to the reduction of gender inequality and women’s empowerment in Türkiye.

Keywords: Women’s Empowerment, Sustainable Development, Global Gender Gap Index, Iceland, Türkiye

Extended Abstract

Women constitute half of the global population and are considered to be in disadvantaged groups because they do not have equal opportunities in social and economic life as men. Women are subjected to gender inequality among family members, in social and cultural life and in working life.

This disadvantage prevents them from benefiting from education and health opportunities. This problem, in turn, leads to a decrease in their participation in the labor force, and if they do participate in the labor force, they do not receive equal wages with men, or they are trapped between family and working life and cannot meet their social and cultural needs.

With globalization, international organizations aiming to ensure world

peace, security, social and cultural cooperation and to end poverty are making efforts to increase shared prosperity across the world. Emphasizing that inequalities faced by women in our age of global crises threaten social welfare, these organizations take decisions to reduce inequality against women, who constitute the vulnerable population, and try to guide different nation states in this context.

A development plan, which is at the highest level of a nation-state, is a strategic plan that aims national development in areas such as economy, health, education, social security, justice, etc. Development plans, which are prepared strategically and with a long-term perspective, aim to ensure the welfare and peace of mind of each and every individual across the country. In addition, in order to ensure economic stability, they aim for the development of institutions and all sectors together with individuals.

Both international and national strategic documents and documents aim to increase social welfare around the world. The Sustainable Development Goals adopted by the United Nations can be given as an example of work in this context. In all these structures mentioned so far, which vary in scale and scope, women constitute one of the most important topics of discussion. The issues of giving women the necessary importance for national and global development, creating a more equal society and empowering women have been on the agenda for many years.

The main topic of discussion in this study is women and women's empowerment. In this context, the place of women in development plans is briefly summarized. Then, "gender equality", which is Article 5 of the Sustainable Development Goals, and the work of the United Nations and the World Bank on women's empowerment are examined. The Global Gender Gap Index, which has been on the agenda since 2006 and used by the World Economic Forum (WEF) to measure gender inequalities, is examined in detail. In 2006, 115 countries were measured and ranked in the index, while 146 countries were included in the index as of 2024. The index consists of 4 sub-indices and a total of 14 variables. With this index, which includes annual measurements made worldwide, WEF aims to determine policies and priorities for gender inequality and to empower women in all areas of society. It strives to keep the issue of women's empowerment on the global, regional and national agenda. In this context, a database based on the ratios of women and men in the sub-indices of economic participation and opportunities, education, health and survival, and political empowerment is maintained. As a result of the measurements, it is envisaged that other countries will learn

from the experiences of countries that stand out in reducing inequality and make progress.

This study compares Iceland, which has ranked first in the Global Gender Gap Index for fifteen years, with Türkiye. For this purpose, the Global Gender Gap Reports published by WEF between 2006 and 2024 are analyzed. Data were collected and analyzed within the scope of sub-indices and variables. The reasons why Iceland has ranked first in the general index scores for many years, leaving other developed countries in Europe behind, are worthy of further research. However, it is clear that Türkiye, which has been included in the index since 2006, has some things to learn from Iceland in this context. The fact that Türkiye has always been in the last quarter of the countries included in the index since its inception and that it ranks 127th among 146 countries according to the data for 2024 indicates that there are problems in gender equality.

The fact that Iceland ranks first in the world in terms of overall index score is not an accidental achievement. The laws developed in Iceland to ensure equality between women and men, the implementation processes and the national institutional organization in this regard are of great importance.

Within the scope of the Global Gender Gap Index, social awareness needs to increase in order to achieve success in the sub-indices of economic participation and opportunities, education, health and survival, and political empowerment. In order to create a society free from gender inequalities and to empower women in the areas of life and work, the legal structure should be strengthened, these laws should be reflected in both legislation and practices from development plans to sub-scale plans, and awareness should be raised and the supervision mechanism should be well run to ensure their functioning. This study aims to make an important contribution to the literature on women's empowerment in Türkiye based on the Global Gender Gap Index measurements and the case of Iceland.

Giriş

Ayrımcılık, eşitsizlik, dışlanma ve yoksulluk gibi problemleri en fazla yaşayan kesim olarak kadınlar; ikincil konumda görülmelerine yönelik olarak toplum içerisindeki güç dengesizlikleri ile mücadele etmekte, kamusal ve özel alan içerisinde karşılaştıkları sorunlar bağlamında güçlendirilerek ekonomik, sosyal, politik konumlarını iyileştirmeyi talep etmektedir (Yıldırım & Candan, 2021). Duflo (2012), kadınların güçlendirilmesi ile ekonomik kalkınma arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu, Amartya Sen'in 1990 yılında The New York Review of Books'ta yayınlanan "More Than 100 Million Women Are Missing" adlı çalışmasında ifade ettiği gibi; kadınlara yönelik ayrımcılığın kalkınmayı engellediğini ve kalkınmanın ancak cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ile mümkün olacağını ifade etmektedir (Evans, 2015).

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar; ekonomik ve sosyal kalkınmada, kaynaklara erişim ve kaynakları kullanabilme konusunda erkeklerden daha az avantajlı olmuştur (Warth & Koparanova, 2012). Nahar ve Mengo (2022), İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte yoksulluğun ve ekonomik istikrarsızlığın azaltılması için gösterilen çabalar sonucunda kadının, kalkınma içerisindeki konumunun tartışılmaya başlandığını; kadın haklarını savunma, geliştirme, statüsünü yükseltme gibi önlemlerin alınmaya başladığını ifade etmişlerdir.

Kalkınma sürecinin içerisine kadınların dahil edilmesi ile birlikte yerel ve uluslararası düzeylerde ortak amacı kadının güçlendirilmesi olan birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Buisson vd., 2022). Güçlendirme kavramı, ekonomik ilerlemenin yanı sıra sosyal, kültürel, politik vb. boyutları içeren kapsamlı ve önemli bir süreci ifade etmektedir (Bayissa vd., 2017; Rahman, 2018). Toplumsal cinsiyet ayrımını daraltabilmek, sürdürülebilir toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak için kadınların güçlendirilmesi gerekmektedir. Toplum içerisinde karar vermek, sosyal, ekonomik kaynaklara ulaşabilmek, eğitim ve sağlık yapılarına erişim sağlayabilmek için güçlendirilme hususu büyük önem taşımaktadır (Mohiuddin vd., 2018).

Bu çalışmada kalkınma planlarında kadının yeri kısaca özetlenmiş ardından Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın (SKA) 5. maddesi olan "toplumsal cinsiyet eşitliği" ve Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası'nın (DB) kadına yönelik çalışmaları özetlenmiştir. Çalışmanın amacı; 2006 yılından günümüze kadar küresel gündemde olan ve Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum; WEF) tarafından toplumsal

cinsiyet eşitsizliklerini ölçmek için kullanılan Küresel Toplumsal Cinsiyet Açıklığı Endeksi bağlamında kadınların güçlendirilmesini irdelemek oluşturmaktadır. WEF, 2024 yılı itibariyle 4 ana faktör ve 14 değişken kapsamında 146 ülkenin ölçüldüğü endeks ile; toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair politika ve önceliklerin belirlenmesini, küresel ölçekte toplumun her alanında kadının güçlendirilmesini amaçlamakta, eşitsizliği azaltmak amacıyla öncü olan ülkelerden dersler çıkarılarak diğer ülkelerin ilerleme kaydetmesini hedeflemektedir. Kadının güçlendirilmesi kapsamında endeks genel sıralamasında Türkiye'nin; 2006 yılı endeks verilerine göre 115 ülke arasında 105. sırada, 2024 yılında ise 146 ülke içerisinde 127. sırada yer alması bu araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi'nde on beş yıldır ilk sırada yer alarak geçmişten günümüze izlenmeye değer bir başarı gösteren İzlanda örneğinden yola çıkarak Türkiye için dersler çıkarılması konusunda literatürdeki boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Çalışmada özellikle endeks kapsamındaki bileşenler doğrultusunda Türkiye'nin mevcut durumu, İzlanda ile kıyaslanarak ortaya konmakta olup Türkiye'nin endeks değerlerinde ilerleme gösterememe sebepleri ile ilgili mevzuat ve uygulamaların karşılaştırmalı sorgulaması ileriki çalışmaların kapsamına bırakılmıştır.

Kalkınma Planlarında Kadının Yeri

Kalkınma kavramı kısaca, bireyin kendini ve yaşamını daha iyi sürdürmesi ve yaşam kalitesini yükseltmesi olarak tanımlanmaktadır (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006). Yıllardır süregelen kalkınmanın evrimi boyunca kadın, sürecin dışında tutulmuştur. Emeği yok sayılmış, üretim sürecine dahil edilmemiş, toplumun yarattığı algının dışına çıkılamamış, ev sorumluluklarının başrol oyuncusu olmuştur (Demir Sargut, 2021). Kadın ve kalkınma anlayışı, dünya genelinde farklı hareketler ve yaklaşımlar ile uzun yıllar mücadelesi verilen bir konu olmuştur.

1960-1975 yılları arasında yapılan kalkınma planları içerisinde kadının adı duyulmaya başlanmış fakat somut bir adım atılamamıştır. İlk olarak, 1975 yılında düzenlenen Mexico City I. Dünya Kadın Konferansı'nda eğitim, sağlık ve ekonomi konuları ile birlikte kadın olgusu ele alınmıştır. 1979-1980 yılları arasında; "Birleşmiş Milletler, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" (UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women; CEDAW) kabul edilerek, kalkınmada kadın yaklaşımı için eylem planları oluşturulmuştur. 1980-2000 yılları arasında; farklı eylem ve yaklaşımlarla konuya yönelik mücadele verilmiştir. 1980 yılında Kopenhag'da düzenlenen

BM II. Dünya Kadın Konferansı'nda, kadın statüsünün iyileştirilmesine yönelik gelişmelerin yavaş olduğu, eşitlik olgusunun sadece yasal anlamda eşitlik olmayıp kalkınmadan yararlanma ve kalkınmaya aktif katılım hak ve sorumluluklarını da içerdiği belirtilerek Eylem Programı hazırlanmıştır. 1985 yılında Nairobi'de düzenlenen ve kadınlara yönelik küresel gündemin oluşturulduğu BM III. Dünya Kadın Konferansı'nda; kadınlar için yoksullaşma sorununun önemli olduğu ve toplumun tüm alanlarına katılımlarının, toplumsal bir gereklilik olduğu vurgulanarak Eylem Platformu kabul edilmiştir (Dinçer, 2014). 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen IV. Dünya Kadın Konferansı'nda; geçmişte düzenlenen konferanslardaki politik uzlaşmalara dayanarak cinsiyet eşitliğine vurgu yapan, 12 stratejik hedef ve eylem 189 ülke tarafından kabul edilerek BM Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu ilan edilmiştir (UN, 1995; BM, 1995). 2000 yılında New York'da düzenlenen "Kadın 2000: 21. yy İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" konulu BM Genel Kurul Özel Oturumu'nda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için temel politikalar ve taahhütler oluşturularak "Binyıl Kalkınma Hedefleri" belirlenmiştir. 2010 yılında ise, BM Kadın Birimi UNWomen kurularak sürdürülebilir kalkınma konuları ile birlikte kadının güçlendirilmesine yönelik kapsamlı çalışmalara yer vermeye başlanmıştır (Demir Sargut, 2021; Serdaroğlu ve Yavuz, 2008).

Türkiye'de yapılan kalkınma planlarında da kadın konusu, dünya geneliyle benzerlik göstermiş, ancak atılan adımlar eyleme dönüşmemiştir. 1963-1967 yıllarını kapsayan ilk beş yıllık kalkınma planından 1985-1989 yıllarını kapsayan beşinci beş yıllık kalkınma planına kadar eğitim, sağlık, bebek ve anne ölümleri gibi konularda çözüm arayışlarına değinilmiştir. Altıncı Kalkınma Planı'nda (1990-1994); sanayileşmenin artması ile birlikte kadınların istihdamdaki artışının beraberinde getirdiği sorunlara (çocuk bakım odaları, bebek emzirme odaları, kreşler vb.) yönelik çözüm arayışlarına gidilerek mevzuatlar çıkarılmıştır (Demir Sargut, 2021). Yedinci Kalkınma Planı'nda (1996-2000) ise ilk kez toplumsal cinsiyet eşitliğine değinilerek olumlu bir amaca doğru ilerlemenin hedefleri ortaya konulmuştur. On Birinci Kalkınma Planı'na (2019-2023) kadar kadınlar için somut bir adım atılamamış, alınan kararlar kâğıt üzerinde kalmıştır (Demir Sargut, 2021). Kalkınma planlarının amaç, hedef ve politikalar kapsamında yer alan ancak uygulamada başarı elde edilemeyen kararlar; (1) Sekizinci Kalkınma Planı döneminde (2001-2005) kadınların konumlarının güçlendirilmesi, etkinliklerinin genişletilmesi, erkekler ile eşit fırsat ve imkanlardan yararlanmaları amacıyla eğitim seviyelerinin yükseltilmesi; kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanması; kadınlara yönelik

işsizliği önleyici tedbirlerin alınması; tarım sektöründe yer alan ücretsiz aile işçileri ile kentlerde yaşayan ev kadınlarına yönelik katma değer yaratıcı projelerin üretilmesi; (2) Dokuzuncu Plan (2007-2013) döneminde AB ülkeleriyle yapılan kıyaslama sonucunda kadınların karar alma sürecine katılmalarının yetersiz olduğunun tespiti, kadınlara karşı şiddet ve istismarın önlenmesi amacıyla toplumun bilinçlendirilmesine yönelik eğitim ve bilgilendirme çalışmaları; tarımsal yapının etkinleştirilmesi amacıyla kadın çiftçileri de içerecek şekilde eğitim hizmetleri; (3) On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023) kadınların işgücü piyasasına katılmalarını kolaylaştırmak ve istihdamlarını artırmak amacıyla çeşitli uygulamaların geliştirilmesi (4) Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) ifade edildiği üzere kadınların istihdam ve karar alma mekanizmalarına aktif katılmaları ile birlikte şiddetin önlenmesi, eğitim ve sağlık konularında iyileştirmeler yapılarak kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması vb. şeklinde özetlenebilir (SBB, 2000; SBB, 2006; SBB, 2013; SBB, 2019).

2024-2028 yılları için hazırlanan On İkinci Kalkınma Planı'nda kadınların ailede merkezi role sahip oldukları, iş ve aile yaşamlarının uyumlaştırılması gerektiği; kalkınmanın ivme kazanması için eğitim, istihdam alanları başta olmak üzere toplumsal hayattaki fırsat ve imkanlardan yararlanmaları, temsil ve katılmalarının artırılması; şiddet ve ayrımcılıktan uzak yaşamaları vb. amaçlar doğrultusunda kadınların güçlenmesi önceliklendirilmiş, kadın istihdamının teknolojik üretim alanlarında da artırılması hedeflenmiştir (SBB, 2023).

Türkiye'de kadın ve kalkınma planları ilişkisine bakıldığında zaman kadınlara yönelik politika, uygulama veya projelerin yetersiz olduğu, kadınların kalkınma planlarının amacına ulaşmasında araç konumunda olduğu görülmektedir. Bu husus kalkınma planlarının; ekonomik, siyasi, kültürel gelişimin yanı sıra sosyal ilerlemenin de bir göstergesi olduğunun göz ardı edildiğini göstermektedir. Yıldırım ve Gül'ün, Harris (2000)'den aktardığına göre; bireyler arasındaki fırsatlar, sağlık, eğitim, sosyal olanak, gelir dağılımı ve cinsiyet eşitlikleri ile birlikte sürdürülebilir ve kalkınan bir toplum gerçekleştirilebilecektir. İnsani gelişme ve eşitliğe dayanan sosyal bir norm olan kalkınma süreci ve kalkınma planları; kadınlara ve kadınların güçlendirilmesine, toplumsal cinsiyet eşitliğine önem vermek durumundadır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın, ekonomik büyümenin, barış ve eşitliğin sağlanmasındaki en önemli rol, kadının güçlendirilmesinden geçmektedir (Yıldırım ve Gül, 2021).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Doğrultusunda Kadınların Güçlendirilmesi

BM, 2030 yılına kadar küresel boyutta ulaşılması gereken 17 amaç tanımlayarak SKA'yı kabul etmiştir. Bu hedeflerin ortak amacı eşitlikçi ve kapsayıcı bir toplum meydana getirmektir (Pathania, 2017). DB; SKA'nın yerine getirilebilmesinin yolunun kadınların güçlendirilmesinden geçtiğini savunmaktadır (Dat, 2020). Kadınların güçlendirilmesi yalnızca kadın bireyler için savunulan bir olgu olmamakla beraber cinsiyet eşitliği vurgusu ile tüm kadın ve erkek bireylerin cinsiyetlerine bağlı kalmadan eşit haklarını, sorumluluklarını ve fırsatlarını ifade etmektedir. Cinsiyet eşitliği hem insan hakları sorunu hem de sürdürülebilir insan merkezli kalkınmanın ön şartı ve göstergesi olarak görülmektedir (Hepp, vd., 2019).

Kadınların güçlendirilmesi kavramı; kadınların kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmaları, daha güçlü ve hayatları konusunda kontrol sahibi olmaları anlamına gelmektedir. BM Nüfus Fonu (United Nations Population Fund; UNFPA), bu kavramı; kadının kendine değer verme, kendi seçimlerini belirleme ve kendisine sunulan fırsatlara, kaynaklara erişimde kontrol sahibi olmaları şeklinde tanımlamaktadır (Lohani ve Aburaida, 2017).

BM Kadın (UNWomen) ve BM Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact) tarafından; toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadının güçlenmesinin ilerletilmesi yönünde rehberlik yapmak amacıyla Kadınların Güçlendirilmesi Prensipleri (Women's Empowerment Principles; WEPs) oluşturulmuştur. BM, SKA çerçevesinde kurumsal boyutlarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi için bir araç olarak tanımlanan WEPs kapsamında eşit değerde iş için eşit ücret, cinsiyete duyarlı tedarik zinciri uygulamaları ve işyerinde cinsel tacize karşı sıfır tolerans hususları yer almaktadır (WEPs, 2020). UNWomen tarafından hazırlanan bu rapor, kadınların insan haklarına erişimi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların işyerlerinde, piyasada ve toplumun her alanında güçlenmesi için oluşturulmuştur (Tan, 2018). 7 adet WEPs prensibi bulunmakta olup bunlar (1) toplumsal cinsiyet eşitliği için üst düzey kurumsal liderliğin sağlanması, (2) tüm kadın ve erkeklere iş hayatında adil davranılması, insan haklarına ve ayırım yapmama ilkesine saygı gösterilmesi ve bu ilkelerin desteklenmesi, (3) tüm kadın ve erkek çalışanların sağlık, güvenlik ve refahının sağlanması, (4) kadınların eğitim, kurs ve profesyonel gelişim olanaklarının desteklenmesi, (5) kadınların güçlenmesi için girişimci gelişimi, tedarik zinciri ve pazarlama yöntemlerinin uygulanması, (6) toplumsal girişimler ve savunuculuk

çalışmalarıyla eşitliğe teşvik edilmesi, (7) toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin elde edilen başarıların değerlendirilmesi ve halka açık raporlanması şeklindedir (UNWomen, 2017).

Kalkınmanın sağlanabilmesi için sosyal ve ekonomik kaynaklara erişim konusunda dezavantajlı grupta yer alan kadınların güçlendirilmesi ön koşuldur. Kadın haklarının güçlenmesi, toplum içerisindeki kadın-erkek ayrımının daraltılarak eşitliğin sağlanmasına ve sürdürülmesine olanak sağlamaktadır (Khadka, 2019; Mohiuddin vd., 2018). SKA-5 olarak karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadın-kız çocuklarının güçlendirilmesi amacı kapsamında; sağlığa erişim, insana yakışır iş, barış ve adalet gibi diğer amaçlara ulaşmada da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemli bir koşuldur (Sarı, 2021). 1995 yılında düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'na katılan hükümetler; *"Kendimizi koşulsuz olarak bu sınırlama ve engelleri kaldırmaya ve böylece bütün dünyadaki kadınların ilerlemesini ve güçlendirilmesini arttırmaya adanmış..."* ifadeleri ile kadınların güçlendirilmesi amacına yönelik bir gündem olarak Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nu kabul etmiştir. Eylem Platformu'nun Bölüm III Kritik Alanlar başlığı altında yer alan Paragraf 41'de; *"...kadınların güçlendirilmesi ve karar verme sürecine katılmaları ve yetkiye erişimleri dahil olmak üzere toplumun bütün alanlarına eşitlik anlayışıyla tam olarak katılmaları; eşitlik, kalkınma ve barışın sağlanması için temel koşuldur. Kadının ilerlemesi ve kadınlara erkek arasında eşitliğin sağlanması bir insan hakları konusudur ve sosyal adaletin bir şartıdır ve sadece bir kadın konusu olarak görülmemelidir."* hususları ile kadınların güçlendirilmesi, kalkınma arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulamaktadır (BM, 1995). Platform aynı zamanda "Bölüm IV Stratejik Hedefler ve Eylemler, A. Kadınlar ve Yoksulluk" başlığı altında yer alan Paragraf 56'da; *"...Sürdürülebilir kalkınma ve hem sürekli hem de sürdürülebilir ekonomik büyüme, ancak kadının ekonomik, sosyal, politik, yasal ve kültürel statüsünü iyileştirmekle mümkündür. Çevresel kaynakların sürdürülebilir kullanımı için yoksulların, özellikle kadınların güçlendirilmesi gerektiğini kabul eden hakkaniyetli sosyal kalkınma, sürdürülebilir kalkınma için gerekli bir temeldir."* ifadeleri ile; sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, kadının toplumdaki konumunun iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi arasındaki önemli bağa vurgu yapmaktadır (BM, 1995).

Kadınların Güçlendirilmesinin Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi Açısından İrdelenmesi

Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin hangi seviyede olduğunu tespit edebilmek için çeşitli endeksler geliştirilmiş, kadının güçlendirilmesi

gereken konularda oluşturulacak politikalar, çalışmalar ve projelerde izlenecek yolların tespit edilebilmesi için kolaylık sağlaması amaçlanmıştır (Ercan, 2021). Nahar ve Mengo (2022) kadınların güçlendirilmesine dair ölçümler gelişme gösterse de farklı koşullara ve kültürel bağlamlara dayalı olarak halen zorluklar içerdiğini ifade etmektedir.

2006 yılında WEF tarafından Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi veya Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Report; GGPR) olarak adlandırılan rapor hazırlanmıştır. BM Kalkınma Programı (UNDP), 2010 yılında toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçebilmek amacıyla Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ni (Gender Inequality Index; GII) geliştirmiştir (Yıldırım vd., 2017; Ercan 2021).

Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi; ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitimsel kazanım, sağlık ve yaşam süresi ile siyasi güçlendirme kriterlerinin değerlendirilmesinden oluşmaktadır (WEF, 2024). Endeksi diğerlerinden ayıran en önemli özellik; ülkelerin kalkınma düzeylerinden bağımsız olarak kadın ve erkeklerin, bahsedilen kriterlere erişim gücünü dikkate almasıdır (Ercan, 2021). UNDP'ye göre Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi; bir ülkedeki toplumsal cinsiyet eşitliğinin mevcut durumunu ve zaman içerisindeki evrimini dört boyutta karşılaştırarak, bir yandan cinsiyet eşitsizliği kaynaklı başarı kaybını, diğer yandan ise ülkelerin cinsiyet uçurumlarını kapatma çabalarını ölçen bileşik bir ölçüm olarak tanımlanmaktadır (WEF, 2024). Bu nedenle bu çalışmada; kadın ve erkeklerin eğitim, sağlık, ekonomik katılım ve siyasi alan gibi temel hak ve alanlarına erişimlerdeki farklılıkları daha net görebilmek için WEF'in 2006 yılından bu yana yayımladığı Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi bağlamında bir değerlendirme yapılmaktadır.

WEF, stratejik bir konu olarak kadınların ilerlemesinin ulusların büyümesine potansiyel bir katkısı olduğunu temel alarak toplumsal cinsiyet eşitliği bileşenlerini rekabet gücü ölçümlerine dahil etmektedir. 2006 yılı analizinde 115 ülke, 2024 yılı analizinde ise 146 ülke verisi karşılaştırılmaktadır. Analiz; kadın-erkek eşitliği konusunda başarılı olan ülkelere elde edilen deneyimler ile diğer ülkelerin öğrenerek teşvik edilmesi ve her bir ülke politikacıları için ulusal öncelikleri ve uzun vadeli politikaları belirleme konusunda hizmet etmesi şeklinde ikili bir amaç içermektedir. Bu bakımlardan ülkelerin toplumsal cinsiyet açıklığını azaltmaları yönünde önemli bir araç olan endeks, reform yapılması gereken öncelikli alanları ortaya çıkarmaktadır (WEF, 2006).

Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi (GGPR), 4 alt endeks ve bu endeksleri oluşturan 14 alt göstergelerle incelenmekte olup alt göstergeler; kadın

sayısının erkek sayısına bölünmesi ile elde edilen oranlar ile elde edilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1

Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksini Oluşturan Alt Endeks ve Değişkenler

Alt Endeksler		Değişkenler (Kadın/Erkek Oranı)	
1	Ekonomik Katılım ve Fırsatlar	1	Kadınların işgücüne katılımı
		2	Benzer işler için kadın ve erkekler arasında ücret eşitliği
		3	Tahmini gelir
		4	Yasa koyucular, üst düzey yetkililer ve yöneticiler
		5	Profesyonel ve teknik çalışanlar
2	Eğitim	1	Okuryazarlık
		2	İlköğretime kayıt
		3	Ortaöğretime kayıt
		4	Yükseköğretime kayıt
3	Sağlık ve Hayatta Kalma	1	Sağlıklı yaşam beklentisi
		2	Doğumdaki cinsiyet oranı
4	Siyasi Güçlendirme	1	Parlamentodaki sandalye sayısı
		2	Bakanlık düzeyinde sayı
		3	Son 50 yılda devlet başkanlığı yapılan yıl sayısı

Kaynak: WEF, 2006.

İstihdama katılım açığı, ücret açığı ve ilerleme açığı (yasa koyucu, üst düzey yetkili, profesyonel vb. çalışanlar açısından kadınların erkeklere oranı), eğitime erişim açığı, sağlıklı yaşam beklentisi açığı, siyasi karar alma mekanizmalarında var olma açığı vb. değerler ile kadın ve erkeklerin fırsatlara erişimleri arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışan endeks, dört adımlı bir süreç sonucunda elde edilmektedir. Endeksin oluşturulmasındaki adımlar; (1) verilerin oranlara dönüştürülmesi, (2) bir değişken açısından eşitliğe ulaşmış bir ülke ile kadınların erkekleri geçtiği bir ülkeye aynı puanın verilmesiyle eşitlik ölçütüne gelindiğinde verilerin kesilmesi, (3) alt endeks puanlarının hesaplanması ve (4) sonuç

puanların hesaplanması şeklindedir (WEF, 2006). Ülkelerin sıralanması her bir alt endeks ve bu endekslerin bileşiminden oluşan genel endeks puanı ile gerçekleşmekte; puanlar 0-1 aralığında verilirken, 0 puan eşitsizliği, 1 puan ise eşitliği temsil etmektedir. Endeks kapsamında; bölgesel eğilimler ve bu bölgelerin skorlarına yönelik performanslarını gözlemlemek için “Bölgesel Sınıflandırmalar” oluşturulmuş olup Türkiye, 2006 yılında Doğu Avrupa bölgesi içerisinde değerlendirilirken 2024 yılı itibariyle Avrupa bölgesi içerisinde değerlendirilmektedir (WEF, 2006; WEF, 2024).

2006 yılından günümüze 16 endeks raporu yayınlanmış olup 18 yıla dair ölçümler Tablo 2’de görüldüğü şekildedir. 2006 yılında 0,7813; 2007 yılında 0,7836; 2008 yılında 0,7999 genel endeks puanı ile 4. sırada yer alan İzlanda, 2009 yılından itibaren tüm endeksler toplamında ilk sırada yer almaktadır. 2024 yılında 0,9350 genel endeks puanı ile yine ilk sırada yer alan İzlanda, 2006 yılına göre 15 puanlık bir gelişme göstermiştir (WEF, 2006; WEF, 2008; WEF, 2009; WEF, 2024).

Tablo 2

2006-2024 Yılları Arasında Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksinde İlk 10'da Yer Alan Ülkeler¹

Yıl	Endeksteeki Ülke Sayısı	Derece									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2006	115	SWE	NOR	FIN	ICE	GER	PHI	NZ	DEN	UK	IRE
2007	128	SWE	NOR	FIN	ICE	NZ	PHI	GER	DEN	IRE	SPA
2008	130	NOR	FIN	SWE	ICE	NZ	PHI	DEN	IRE	NET	LAT
2009	134	ICE	FIN	NOR	SWE	NZ	SA	DEN	IRE	PHI	LES
2010	134	ICE	NOR	FIN	SWE	NZ	IRE	DEN	LES	PHI	SWI
2011	135	ICE	NOR	FIN	SWE	IRE	NZ	DEN	PHI	LES	SWI
2012	135	ICE	FIN	NOR	SWE	IRE	NZ	DEN	PHI	NIC	SWI
2013	136	ICE	FIN	NOR	SWE	PHI	IRE	NZ	DEN	SWI	NIC
2014	142	ICE	FIN	NOR	SWE	DEN	NIC	RWA	IRE	PHI	BEL
2015	145	ICE	NOR	FIN	SWE	IRE	RWA	PHI	SWI	SLO	NZ
2016	144	ICE	FIN	NOR	SWE	RWA	IRE	PHI	SLO	NZ	NIC
2017	144	ICE	NOR	FIN	RWA	SWE	NIC	SLO	IRE	NZ	PHI
2018	149	ICE	NOR	SWE	FIN	NIC	RWA	NZ	PHI	IRE	NAM
2020	153	ICE	NOR	FIN	SWE	NIC	NZ	IRE	SPA	RWA	GER
2021	156	ICE	FIN	NOR	NZ	SWE	NAM	RWA	LIT	IRE	SWI
2022	146	ICE	FIN	NOR	NZ	SWE	RWA	NIC	NAM	IRE	GER
2023	146	ICE	NOR	FIN	NZ	SWE	GER	NIC	NAM	LIT	BEL
2024	146	ICE	FIN	NOR	NZ	SWE	NIC	GER	NAM	IRE	SPA

Kaynak: WEF, 2008; WEF, 2012; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Küresel cinsiyet açıklığı endeksinde ilk üç yıl 4. Sırada yer alan İzlanda, geri kalan 15 yılda ilk sıraya yerleşmiştir. Kuzey Avrupa'da konumlanan İsveç, Norveç, Danimarka, İzlanda, Finlandiya, Grönland, Aland Adaları, Faroe Adaları İskandinav Ülkeleri veya Nordik ülkeler olarak anılmaktadır. Bu ülkelerde kişi başına düşen milli gelir yüksektir. Bu ülkelerden Finlandiya, İsveç ve Danimarka AB üyesidir. İzlanda'nın, kendisi gibi Avrupa ülkesi Norveç ve İsveç'i geride bırakma sebeplerinin irdelenmesi gerekmektedir.

1 BEL: Belçika; DEN: Danimarka; FIN: Finlandiya; GER: Almanya; ICE: İzlanda; IRE: İrlanda; LAT: Letonya; LES: Lesotho; LIT: Litvanya; NAM: Namibiya; NET: Hollanda; NZ: Yeni Zelanda; NIC: Nikaragua; NOR: Norveç; PHI: Filipinler; RWA: Ruanda; SA: Güney Afrika; SLO: Slovenya; SPA: İspanya; SWE: İsveç; SWI: İsviçre; UK: Birleşik Krallık

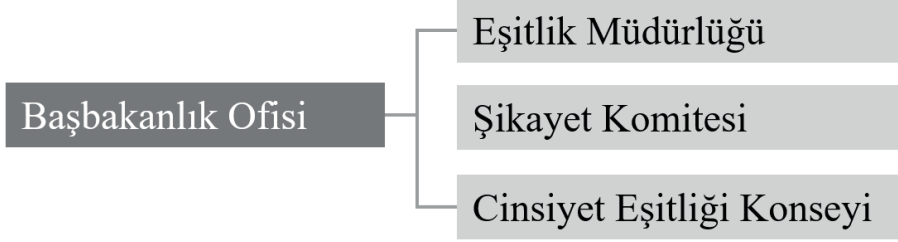
Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksinde İzlanda

İzlanda uyguladığı yasal değişiklikler ile kadın erkek arasındaki eşitlik düzeyini arttırarak diğer ülkelere de örnek olmaktadır. Bu başarının elde edilmesinin en büyük etkeni ise, İzlanda Cumhuriyeti Anayasası'nda en özel hüküm olarak yerini alan Cinsiyet Eşitliği Yasası'dır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası olarak da adlandırılan Cinsiyete Bakılmaksızın Eşit Statü ve Eşit Haklar Yasası'nın varlığı, kadınların güçlendirilmesinde en önemli etken olmuştur. Bu yasa ile birlikte ülkede, Irk veya Etnik Kökene Bakılmaksızın Eşit Muamele Yasası ve İşgücü Piyasasında Eşit Muamele Yasası da bulunmaktadır. Tüm bu yasaların kapsadıkları alanlardaki idarelere uygulanması amacıyla Eşitlikle İlgili Konuların İdaresine İlişkin Yasa gündemdedir (Government of Iceland, 2020). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası'nın uygulanmasını denetlemekten Başbakanlık sorumludur. Başbakanlık Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konseyi ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Şikâyet Komitesi'ni atamaktadır (Şekil 1; Jafnréttisstofa, 2021).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konseyi, yılda bir kez toplanan danışma platformu olup yasaların hükümlerine yönelik politika üreten kurum ve kuruluşların temsilcilerini içermektedir. Konsey'in rolü; toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili konularda bakanlığa profesyonel politika oluşturma konusunda danışmanlık yapmaktır (Government of Iceland, 2023). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Şikâyet Komitesi, toplumsal cinsiyet vakalarını inceleyerek yasa hükümlerinin ihlal edilip edilmediğine yönelik yazılı karar vermektedir (Jafnréttisstofa, 2021). Bağımsız ve özerk bir kurum olarak faaliyet gösteren Komite, toplumsal cinsiyete ilişkin yasalara dair hükümleri ihlal ettiği yönünde karar aldığı kuruluşa, iyileştirme yapması yönünde talimat verme yetkisine sahiptir (Government of Iceland, 2020). Yine Başbakanlığa bağlı olan ancak konsey ve komiteden bağımsız olarak çalışan Eşitlik Müdürlüğü ise; eşitlikle ilgili konulara yönelik yasanın uygulanması ve izlenmesi, cinsiyet eşitliği konularında danışmanlık ve eğitim faaliyetleri verilmesi, toplumsal cinsiyete yönelik her tür olumsuz kalıp ve yargılara karşı çalışmalar yürütülmesi vb. konularda rol üstlenmiştir (Jafnréttisstofa, 2021; Government of Iceland, 2020).

Şekil 1

İzlanda'da Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Organizasyon Yapısı

Kaynak: Jafnréttisstofa, 2021.

1975 yılında toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili bir mevzuat olarak çıkan Eşit Statü ve Eşit Haklar Yasası, 1985, 1991, 2000 ve 2008 yıllarında revize edilmiştir. Yasanın amacı kadın ve erkekler için eşit statü ve fırsatlar oluşturmak, sürdürmek ve toplumun her alanında da bu eşitliği teşvik etmektir. 2008 yılındaki düzenleme ile birlikte toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması hedefi; bakanlıklarda ve tüm kamu kurumlarında oluşturulan politikalar ve planlama süreçlerinde gözetilmiştir (Einarsdóttir, 2010). Yalnızca yasalarla sınırlı kalmayan ülke, güçlü kurumsal ağlar kurarak toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda çalışmalarını, sağlam adımlarla atmaktadır (Moyo and Dhliwayo, 2019).

Yasa kapsamında işgücü piyasası sorunları, iş ve aile yaşamının uzlaştırılması, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve tacizle mücadele gibi tematik konularda toplumsal cinsiyet politikalarına odaklanılmıştır. Çalışma hayatında toplumsal cinsiyetin eşit konuma getirilmesi amacıyla işlerin kadın veya erkek işi olarak sınıflandırılmasını engellemeye yönelik adımlar atılmıştır. Ücret/maaş şeffaflığını arttırmak için çalışanlara, istedikleri zaman ücret koşullarını açıklama hakkı tanınmıştır. Ulusal ve yerel yönetimlere ait komite, konsey ve kurullarda eşit temsiliyeti sağlayabilmek için her iki cinsiyetin de en az %40 oranında temsil edilmesi şartı getirmiştir (Einarsdóttir, 2010). 1997'de babalara iki haftalık ücretli ebeveynlik izni verilmiş, 2003'te bu süre üç aya çıkartılmış, 2021'de ise 12 aya çıkartılarak her iki ebeveynin aynı zamanda garanti altına alınması sağlanmıştır (Jafnréttisstofa, 2021). Ebeveyn izni yasası ile kadınların ve erkeklerin çalışma hayatları ile ailevi sorumluluklarının uzlaştırılması, çocuğun her iki ebeveyne de erişiminin sağlanması amaçlanmıştır. Aile içi şiddet konusunda da hem kadınlara hem çocuklara odaklanılacak şekilde eylem planı hazırlanarak önleyici faaliyetler artırılmıştır

(Einarsdóttir, 2010). Ülke, toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması, cinsiyet eşitliğine teşvik ve kaynak elde edimi için toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme kullanmaktadır (Downes vd., 2017). 2019-2023 yılları arasında toplumsal cinsiyete dayalı bütçeleme çabalarına yönelik beş yıllık bir plan uygulanmaya konulmuştur. Bütçeleme ile cinsiyete dayalı ekonomik eşitlik, adalet ve genel refahın artırılması amaçlanmaktadır (Jafnréttisstofa, 2021).

Tüm bu amaçlara ulaşabilmek için cinsiyet çalışmalarının organizasyonunda; toplumsal cinsiyet eşitliği konularında eğitim ve farkındalığı artırma, istatistiksel analizleri cinsiyetlere göre detaylandırma, geleneksel olarak toplumda yerleşik olan kadın/erkek rollerine yönelik olumsuz klişelere karşı çıkararak toplumsal cinsiyet imajını değiştirme yolları benimsenmiştir (Jafnréttisstofa, 2021).

2006 ve 2024 yılları arasında genel endeks puanında 0,1537; ekonomik katılım ve fırsatlar alt endeksinde eğitimde 0,1040; eğitimde 0,0010; siyasi güçlendirmede 0,5160 puan fark ile yükselme gösteren İzlanda'da sağlık ve hayatta kalma endeksinde 0,0060 puan gerileme göstermiştir (Tablo 3). Ancak gerek ilerleme sağlanan puanlarda küçük değişimlerin olması gerekse bazı alt endekslerdeki sıralamada düşüş olsa da İzlanda'nın Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi genel puan ve sıralama açısından 2006 ve 2008 yıllarında 4. sıradayken 2009 yılından itibaren 1. sıraya yerleştiği, dolayısıyla toplumsal cinsiyet açıklığını gidermeye yönelik yapılan yasal değişiklikler ile uygulamalardan önemli ölçüde fayda sağladığı görülmektedir.

Tablo 3

Küresel Cinsiyet Açıklığı Genel Endeks ve Alt Endeksler Kapsamında İzlanda (2006-2024)

Yıl	Endeks kapsamındaki ülke sayısı	Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi		Ekonomik Katılım ve Fırsatlar		Eğitim		Sağlık ve Hayatta Kalma		Siyasi Güçlendirme	
		Sıra	Genel Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
2006	115	4	0,7813	17	0,7110	49	0,9910	92	0,9680	4	0,4560
2008	130	4	0,7999	20	0,7320	61	0,9930	96	0,9700	3	0,5040
2009	134	1	0,8276	16	0,7500	1	1,0000	101	0,9700	1	0,5910
2010	134	1	0,8496	18	0,7540	1	1,0000	96	0,9700	3	0,6750
2012	135	1	0,8640	27	0,7540	1	1,0000	98	0,9700	1	0,7330
2013	136	1	0,8731	22	0,7680	1	1,0000	97	0,9700	1	0,7540
2014	142	1	0,8594	7	0,8170	1	1,0000	128	0,9650	1	0,6550
2015	145	1	0,8810	5	0,8360	1	1,0000	105	0,9700	1	0,7190
2016	144	1	0,8740	9	0,8060	1	1,0000	104	0,9700	1	0,7190
2017	144	1	0,8780	14	0,7980	57	0,9950	114	0,9690	1	0,7500
2018	149	1	0,8580	16	0,7930	39	0,9990	121	0,9680	1	0,6740
2020	153	1	0,8770	2	0,8390	36	0,9990	123	0,9680	1	0,7010
2021	156	1	0,8920	4	0,8460	38	0,9990	127	0,9640	1	0,7600
2022	146	1	0,9080	11	0,8030	68	0,9930	11	0,9640	1	0,8740
2023	146	1	0,9120	14	0,7960	79	0,9910	128	0,9610	1	0,9010
2024	146	1	0,9350	7	0,8150	79	0,9920	124	0,9620	1	0,9720

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2008; WEF, 2009; WEF, 2010; WEF, 2012; WEF, 2013; WEF, 2014; WEF, 2015; WEF, 2016; WEF, 2017; WEF, 2018; WEF, 2020; WEF, 2021; WEF, 2022; WEF, 2023; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksinde Türkiye

Türkiye Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi genel puan ve sıralama açısından 2006 yılında 115 ülke içerisinde 105.sırada iken 2024 yılı itibariyle 146 ülke içerisinde 127. sıradadır. 2006 yılında endeks genel puanı açısından ilk sırada yer alan İsveç ile Türkiye arasındaki açıklık farkı 22 puan iken son 15 yıldır dünya genelinde en üst sırada yer alan İzlanda ile Türkiye arasındaki puan farkı 2024 yılı itibariyle 29'dur. Türkiye'nin 2006 yılından itibaren genel endeks ve alt endeksler bağlamında aldığı değerler Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4

Küresel Cinsiyet Açıklığı Genel Endeks ve Alt Endeksler Kapsamında Türkiye (2006-2024)

Yıl	Endeks kapsamındaki ülke sayısı	Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi		Ekonomik Katılım ve Fırsatlar		Eğitim		Sağlık ve Hayatta Kalma		Siyasi Güçlendirme	
		Sıra	Genel Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
2006	115	105	0,5850	106	0,4344	92	0,8849	85	0,9691	96	0,0516
2008	130	123	0,5853	124	0,4123	108	0,8901	88	0,9712	106	0,0675
2009	134	129	0,5828	130	0,4002	110	0,8923	93	0,9712	107	0,0675
2010	134	126	0,5876	131	0,3856	109	0,9123	61	0,9755	99	0,0769
2012	135	124	0,6015	129	0,4139	108	0,9296	62	0,9755	98	0,0868
2013	136	120	0,6081	127	0,4269	104	0,9431	59	0,9755	103	0,0868
2014	142	125	0,6183	132	0,4532	105	0,9527	1	0,9796	113	0,0877
2015	145	130	0,6240	131	0,4590	105	0,9570	1	0,9800	105	0,1030
2016	144	130	0,6230	129	0,4640	109	0,9580	1	0,9800	113	0,0900
2017	144	131	0,6250	128	0,4710	101	0,9650	59	0,9770	118	0,0880
2018	149	130	0,6280	131	0,4660	106	0,9680	67	0,9760	113	0,1010
2020	153	130	0,6350	136	0,4780	113	0,9610	64	0,9760	109	0,1240
2021	156	133	0,6380	140	0,4860	101	0,9750	105	0,9670	114	0,1230
2022	146	124	0,6390	134	0,4930	101	0,9730	99	0,9660	112	0,1230
2023	146	129	0,6380	133	0,5000	99	0,9800	100	0,9660	118	0,1060
2024	146	127	0,6450	133	0,5070	90	0,9870	98	0,9660	114	0,1180

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2008; WEF, 2009; WEF, 2010; WEF, 2012; WEF, 2013; WEF, 2014; WEF, 2015; WEF, 2016; WEF, 2017; WEF, 2018; WEF, 2020; WEF, 2021; WEF, 2022; WEF, 2023; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye endeksin yayınlandığı 18 yıllık süreçte sürekli listenin son çeyreğinde yer almıştır. Toplumsal cinsiyet açıklığı açısından Türkiye’de kayda değer bir gelişme olmadığı, hatta alt endeksler kapsamında da geriye doğru gittiği görülmektedir (Tablo 4).

Türkiye’nin endeks değerleri ekonomik katılım ve fırsatlar alt endeksi bağlamında irdelendiğinde; 2006 yılından (106.sıra; 0,4344 puan) 2024 yılına (133.sıra; 0,5070 puan) kadar ancak +0,07 puan ilerleme gösterebildiği, bunun yanı sıra gerisinde yer alan ülkelerin ilerleme göstermesi ile birlikte 27 sıra gerilediği görülmektedir.

Ekonomik katılım ve fırsatlar endeksi açısından 2006 yılında, Türkiye'nin gerisinde kalan ülkelerin sıra ve puan değerleri; Bangladeş (107; 0,423), Mısır (108; 0,4157), Birleşik Arap Emirlikleri (109; 0,4027), Hindistan (110; 0,3967), Bahreyn (111; 0,3829), Pakistan (112; 0,3687), İran (113; 0,3586), Yemen (114; 0,2528), Suudi Arabistan (115; 0,2401) şeklindedir (WEF, 2006). 2024 yılında bu ülkelerden Birleşik Arap Emirlikleri (124; 0,553) sıra ve puan ile 2006 yılına göre +15 puan fark atarak Türkiye'nin 9 sıra önüne geçerken; Suudi Arabistan (125; 0,551) sıra ve puan ile +31 puan fark atarak Türkiye'nin 8 sıra önüne geçmiştir (WEF, 2024).

2024 yılı ekonomik katılım ve fırsatlar endeksinde Türkiye'yi takip eden ülkelerin sıra ve puan değerleri şu şekildedir; Chad (134; 0,506), Mali (135; 0,495), Gine (136; 0,489), Nepal (137; 0,475), Senegal (138; 0,473), Cezayir (139; 0,47), Mısır (140; 0,406), Fas (141; 0,406), Hindistan (142; 0,398), Pakistan (143; 0,36), İran (144; 0,343), Sudan (145; 0,337) ve Bangladeş (146; 0,311) (WEF, 2024).

Eğitim durumu alt endeksi bağlamında 2006 yılından (92; 0,8849) 2024 yılına (90; 0,987) kadar Türkiye ancak +0,10 puan ilerleme gösterebilmiş, bunun yanı sıra 2 sıra ilerleyebilmiştir.

Sağlık ve hayatta kalma alt endeksi bağlamında Türkiye, 2006 yılında (0,9691) 85.sırada iken 2024 yılında (0,9660) 98. sıraya gerilemiştir. Bu gerilemede görülen 0,031 puan az gibi görülse de 13 ülke geriye düştüğü dikkatten kaçmamalıdır. Sağlık ve hayatta kalma alt endeksi açısından Türkiye ilk sıraya yerleştiği 2014 yılında birinciliği 35; 2015 yılında 40; 2016 yılında ise 38 ülke ile paylaşmaktadır (WEF, 2014; WEF, 2015), (WEF, 2016).

Siyasi güçlendirme alt endeksi bağlamında 2006 yılında (0,0516) 96. sırada iken 2024 yılında (0,1180) 114. sıraya gerilemiştir. Bulunduğu konumdan 18 sıra geriye düşmüştür.

Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi'ndeki alt endekslerin değişkenleri kapsamında Türkiye'ye dair irdeleme yapıldığında ise aşağıdaki değerlendirme ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik katılım ve fırsatlar alt endeksini gösteren Tablo 5 incelendiğinde; kadınların işgücüne katılımında (0,132), yasa koyucular, üst düzey yetkililer ve yöneticilerde (0,167), profesyonel ve teknik çalışanlarda ise (0,307) puanlık çok küçük değerlerde artış gerçekleşmiştir. Ekonomik katılım ve fırsatlar endeksinin tüm değişkenlerinde ciddi boyutta cinsiyetler arası uçurumun arttığı ve küresel düzlemde gerileme olduğu görülmektedir.

Tablo 5

Ekonomik Katılım ve Fırsatlar Alt Endeksi Kapsamında Türkiye (2006-2024)

	Ekonomik Katılım ve Fırsatlar	2006		2024		Değişim	
		Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
		106	0,434	133	0,507	-27	0,073
1	Kadınların işgücüne katılımı	110	0,36	132	0,492	-22	0,132
2	Benzer işler için kadın ve erkekler arasında ücret eşitliği	54	0,64	96	0,601	-42	-0,039
3	Tahmini gelir (\$)	72	0,46	121	0,453	-49	-0,007
4	Yasa koyucular, üst düzey yetkililer ve yöneticiler	98	0,06	124	0,227	-26	0,167
5	Profesyonel ve teknik çalışanlar	82	0,43	101	0,737	-19	0,307

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Eğitim durumunda cinsiyet açıklığını gösteren alt bileşenlere bakıldığında 2024 yılında 2006 yılına göre 0,047 puan ile gerilemenin gerçekleştiği ve bu puanla Türkiye'nin 98 sıra geriye kaymasına sebep olduğu görülmektedir (Tablo 6). Türkiye'de okuryazarlık oranının uzun yıllardır aşılması bir problem olmasına rağmen 2024 yılında böyle bir gerilemenin sebebinin araştırılması ve bu gerilemenin Türkiye'ye gelen sığınmacı ve göçmenler ile ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu gerilemenin gelecek yıllarda, kadın ve erkeklerin eğitime erişebilirliğini gösteren diğer değişkenleri de olumsuz etkileyebileceği öngörülebilir. Bu nedenle hali hazırda tespit edilen bu sorun; cinsiyetler arası açıklığın eğitim endeks bağlamında artmaması için önem taşımaktadır.

Tablo 6*Eğitim Durumu Alt Endeksi Kapsamında Türkiye (2006-2024)*

Eğitim Durumu		2006		2024		Değişim	
		Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
			92	0,885	90	0,987	2
1	Okuryazarlık	1	1	99	0,953	-98	-0,047
2	İlköğretime kayıt	99	0,95	1	1,00	98	0,05
3	Ortaöğretime kayıt	105	0,75	102	0,983	3	0,233
4	Yükseköğretime kayıt	84	0,73	1	1,00	83	0,27

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Eğitime katılımı ve erişebilirliği gösteren bu endeksin alt bileşenlerinden yükseköğretime kayıt değişkenine bakıldığında 0,27 puan farkı ile 2006 yılına göre ilerleme sağlandığı görülse de bu puan farkı ve ilerlemenin; ekonomik katılım ve fırsatlar endeksinin tüm alt değişkenleri ile karşılaştırılması gerekmektedir. Yükseköğretime kayıt açısından kadınlar ile erkeklerin arasında endekse göre bir açıklık olmadığı görülse de yükseköğretim sonrasında işgücüne katılım, eşit işe eşit ücret ve tahmini gelir değişkenleri ile karşılaştırıldığında eğitim endeksinde başarı olarak algılananın ekonomik katılım ve fırsatlar endeksine yansımadağı görülmektedir.

2006 yılı itibariyle Türkiye’de devlet ve vakıf üniversiteleri toplamı 93 iken; 2024 yılı Yükseköğretim Kurumu verilerine göre 201’e ulaşmıştır (Günay & Günay, 2011; YÖK, 2024). Dolayısıyla Türkiye’de üniversitelerin ilk kuruluş tarihi olan 1933 yılından 2006 yılına kadar 93 üniversite varken 2006’dan 2024 yılına kadar %116’lık artış gerçekleşmiştir. Bu nedenle yükseköğretimdeki puan değerinin ılımlı bir yükseliş göstermesi normal kabul edilebilir.

2023 yılı Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu’nun “Okul Birincilerinin, Depremzede Adayların, 34 Yaşını Tamamlamış Kadınların, Şehit Eş ve Çocukları, Gazi Eş ve Çocukları ile Gazi Olan Adayların Tercihlerini Yaparken Göz Önünde Tutulacağı Hususlar” bölümünde, 1 Ocak 2023 tarihi itibariyle 34 yaşını tamamlamış ve geçmişte yükseköğretim fırsatı bulamayan kadınlar için; “merkezi yerleştirmeye öğrenci alan devlet üniversitelerindeki ön lisans ve lisans programlarında (başarı sıralaması şartı aranan programlar hariç) kontenjan ayrılmıştır” ve

“Tercih işlemlerinin son günü itibarıyla herhangi bir lisans programından mezun olanlar bu kontenjanlara yerleştirilmeyecek olup bir ön lisans programından mezun olanlar ise sadece lisans programları için ayrılan kontenjanlardan yararlanabileceklerdir” hususları yer almaktadır (YÖK, 2023). 2023-2024 Eğitim Öğretim döneminde Yükseköğretime yeni kayıt yaptıran öğrenci sayıları irdelendiğinde; Ön Lisans Örgün Öğretim’de kayıtlı 11.995 kadın kayıtlı olup Örgün Öğretim’de kayıtlı toplam öğrenci sayısının %3,48’ini oluşturmaktadır. Lisans Örgün Öğretim’de kayıtlı Lisans öğrencilerinden 34 yaş üstü kadın sayısı ise 10.746 olup örgün öğretim gören öğrencilerin %1,99’unu oluşturmaktadır. Ön Lisans, Lisans’ta kayıtlı olan Örgün, İkinci Öğretim, Uzaktan Öğretim ve Açık Öğretim dahil kayıtlı olan 34 yaş üstü kadın öğrenci sayısı ise 123.812 olup bu alanlardaki toplam öğrenci sayısının (1.785.150 kişi) %6,94’ünü oluşturmaktadır (YÖK, 2024). 8 Mart 2023 tarihinde YÖK Başkanı Özvar’ın yaptığı basın açıklamasında; “üniversite eğitiminin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan bireylere katkı sunduğunu, her bireyin üniversiteye erişimini artırmak ve daha kapsayıcı bir yükseköğretim anlayışı oluşturmak amacıyla” 34 yaş üstü kadınlara bu imkânın sunulduğunu belirtmiştir (YÖK, 2023). Eşitlik ve kapsayıcılık prensipleri doğrultusunda alınan bu kararın uygulamaya geçmesi henüz 3 Eğitim-Öğretim dönemini kapsamakta olup küresel cinsiyet açıklığı eğitim alt endeksine yansımaları ileriki yıllarda daha net anlaşılacaktır.

Türkiye eğitimsel kazanımlar açısından ilerleme gösterse de listedeki yeri açısından arzu edilen konumda değildir. Eğitim sisteminin gelişmesini ve sonuçlarını etkileyecek önemli hususlardan birisi de GSYİH’den eğitim için ayrılan paydır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD); GSYİH’den bir pay ayrılarak eğitime yapılan yatırımın ülkelerin eğitime verdiği önceliğin ölçüsü olduğunu, eğitime yapılan yatırımların yaşamın ilerleyen dönemlerinde yüksek getiri sağlayacağını vurgulamaktadır. OECD’nin “Bir Bakışta Eğitim 2023” Raporuna göre, 2020 yılında OECD ülkeleri GSYİH’nin ortalama %5,1’ini ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitim kurumlarına ayırırken, Türkiye yalnızca %4,7’sini örgün eğitime ayırmaktadır. OECD genelinde genel ve mesleki ortaöğretimde öğrenci başına yapılan ortalama harcama miktarı 12.300 \$ iken Türkiye’de 5.000 \$’dan azdır. Kamu ve özel kurumlar için okul öncesi eğitimde çocuk başına yıllık harcama miktarı OECD ülkelerinde ortalama 10.200\$ iken Türkiye’de 5.000 \$’dan düşüktür. Raporda Covid-19 salgını esnasında eğitim finansmanlarındaki değişim irdelenerek okulların 2020 yılında kapanması nedeniyle uzaktan eğitime ayrılan kaynak, öğrencilere yönelik açılan destek programları ve okullar açıldığında eğitim kurumlarına yönelik ek fon tahsisleri ile ülkelerin eğitim harcamalarındaki artış

ilişkilendirilmiştir. Birçok ülkede uzaktan eğitime uyum sağlamak için stratejiler geliştirilmiş, öğretmenler ve öğrenciler için kaynak ve destek aktarımı gerçekleştirilmiştir. OECD ülkelerinde ilköğretimden yükseköğretime kadar öğrenci başına eğitim kurumlarına yapılan harcama miktarının 2019-2020 yılları arasında ortalama %0,4 oranında arttığı ancak Türkiye’de %6’dan fazla düşüş gerçekleştiği ifade edilmiştir (OECD, 2023).

Sağlık ve hayatta kalma endeksi açısından Türkiye genel endeks puanına göre küresel sıralamada 13 sıra gerilese de sağlıklı yaşam beklentisinde önemli bir fark görülmemektedir (Tablo 7). Doğumdaki cinsiyet oranında 0,013 puanlık azalma görülmektedir.

Tablo 7

Sağlık ve Hayatta Kalma Alt Endeksi Kapsamında Türkiye (2006-2024)

Sağlık ve Hayatta Kalma		2006		2024		Değişim	
		Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
			85	0,969	98	0,966	-13
1	Sağlıklı yaşam beklentisi	1	0,94	1	0,944	0	0,004
2	Doğumdaki cinsiyet oranı	92	1,03	108	1,017	-16	-0,013

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Siyasi güçlendirme endeksi bağlamında Türkiye’de kadınların siyasi düzlemde gücünün zayıf olduğu görülmektedir (Tablo 8). 2006 yılına göre 2024 yılında parlamentodaki sandalye sayısı açısından 8 sıra ilerleme olsa da dünya geneline göre 18 sıra gerileme görülmektedir. Siyasi güçlendirme açısından Türkiye’de devlet başkanlığı açısından ilerleme beklentisi pek gerçekçi değildir. Devlet başkanlığı ve bakanlık sayıları alt değişkenleri için öncelikli derecede önemli olan değişken, parlamentodaki sandalye sayısıdır. Dolayısıyla parlamentoda kadına verilen sandalye sayısının artmasına bağlı olarak diğer değişkenlerde yükselme ve ilerleme sağlanacağı da açıktır. Kadınların siyasi karar alma sürecine katılımına ait değerler; ekonomik katılım ve fırsatlar endeksinde yer alan işgücüne katılım, üst düzey yönetici sayısı ve profesyonel ve teknik alanda çalışanlar değişkenleri ile birebir örtüşmektedir. Kadınların mesleki anlamda güçlendirilmesi, mevki ve gelir açısından erkeklerle eşitlik elde etmeleri sayesinde kadınlar siyasi anlamda da güçlenecektir. Bu veriler, kadının toplumda daha görünür hale gelmesinin yanı sıra gerek mesleki hayatta gerekse siyasi arenada söz sahibi olarak cinsiyete

dayalı uçurumun azaltabileceğine dair katkı sunmaktadır.

Tablo 8

Siyasi Güçlendirme Alt Endeksi Kapsamında Türkiye (2006-2024)

Siyasi Güçlendirme	2006		2024		Değişim		
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	
	96	0,052	114	0,118	-18	0,066	
1	Parlamentodaki sandalye sayısı	106	0,05	98	0,248	8	0,198
2	Bakanlık düzeyinde sayı	105	0,04	134	0,063	-29	0,023
3	Son 50 yılda devlet başkanlığı yapılan yıl sayısı	19	0,06	50	0,057	-31	-0,003

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2024 kaynaklarından yararlanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kadının güçlendirilmesi kapsamında, gelişmiş ülkelere benzer şekilde, Türkiye’de de önemli yapısal değişikliklerin gerçekleştiği görülmektedir. 4 Ekim 1926’da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu; toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında atılan önemli adımlardan birisi olup eşit yurttaşlık ilkeleri ile kadın erkek eşitliğini ülke hukukuna kazandırmıştır. Siyasi ve mesleki anlamda kadınların kazanımları; 1930’da belediye, 1933’te muhtarlık, 1934’te ise milletvekili seçme ve seçilme haklarının tanınmasıyla birlikte artmıştır (BB, 2023; KADEM, 2022). 1935’te gerçekleştirilen genel seçimlerde 17 kadın milletvekili seçilmiştir. 1936’da yürürlüğe giren İş Kanunu ile kadınlara doğum öncesi ve sonrasında yarım ücretli izin hakkı verilirken Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization; ILO) sözleşmesine uyarak kız çocukları ile kadınların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaması kararı alınmıştır. 1945’te analık sigortası (doğum yardımı); 1949’da kadın ve erkekler için eşitlik ilkesine dayalı yaşlılık sigortası düzenlenmiştir. 1966 yılında ILO’ya uygun olarak kadın-erkek işçiler için eşit işe eşit ücret sözleşmesi onaylanmıştır. 1981 yılında BM’de kabul edilen CEDAW, 1986 yılında Türkiye’de yürürlüğe girmiştir (KADEM, 2022). 1990 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olarak Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı kurulmuştur. Günümüzde Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü adı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı olan kurumun amacı; kadının daha aktif ve üretken olmasını, hak ve fırsatlardan eşit şekilde yararlanmasını sağlayarak toplumsal hayattaki olumsuz statüsünü ortadan kaldırmak şeklinde tanımlanmıştır (KSGM, 2023).

1926 yılından günümüze kadar kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair

gerçekleşen bu gelişmelere rağmen kadının aile ve toplum içerisindeki statüsüne dair yaşanan sorunlar, dünya geneline benzer şekilde Türkiye’de de yaşanmaktadır. Aile içi şiddet; toplumsal ve kültürel baskı; yaşanan bölge, gelenekler veya imkanlara erişim ile ilgili olarak eğitim-öğretimden, çalışma hayatından mahrum kalma; çalışma hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık ve gelir eşitsizliği, ebeveynlik ve çalışma rolleri arasında çatışma vb. temel sorunlar örnek olarak verilebilir. İlgili mevzuat ve uygulamalara rağmen Türkiye’nin küresel cinsiyet açıklığı endeksinde yükselmemesi; yasal-yönetimsel sistem odağından bakarak çapraz sorgulamalar yapacak çalışmaların konusunu oluşturmaktadır.

İzlanda ve Türkiye’nin Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi Açısından Karşılaştırılması

TÜİK işgücü istatistikleri veri tabanına bakıldığında sadece 2014 ve 2023 yıllarına ait işgücüne katılma oranları (%) bulunmaktadır. Bu çalışmada 2006-2024 yılları arasındaki küresel cinsiyet açıklığı endeksi irdelendiği için DB veri tabanından yararlanılarak Türkiye’ye dair eksik verilerin küresel bağlamda karşılaştırılması amaçlanmıştır. Türkiye’ye dair 2014-2023 yılları arasındaki işgücü katılma oranları TÜİK ve DB veri tabanlarındaki bilgiler ile karşılaştırıldığında TÜİK verilerinin DB verilerine göre yüksek olduğu, işgücüne katılım oranları arasında %3,46-%6,13 arasında fark olabildiği görülmektedir (Tablo 9; Grafik 1).

Tablo 9

DB ve TÜİK Verilerine Göre İşgücüne Katılım Oranı (2014-2023)

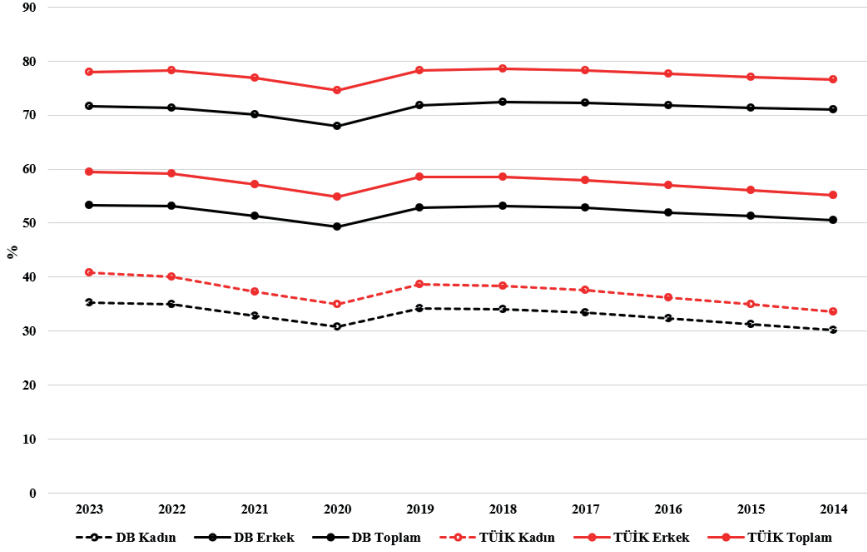
Yıl	DB	TÜİK	Fark	DB	TÜİK	Fark	DB	TÜİK	Fark
	Kadın			Erkek			Toplam		
2023	35,35	40,9	5,55	71,57	78	6,43	53,37	59,5	6,13
2022	35,05	40	4,95	71,3	78,2	6,9	53,08	59,2	6,12
2021	32,76	37,3	4,54	70,14	76,9	6,76	51,36	57,2	5,84
2020	30,77	35	4,23	68	74,6	6,6	49,3	54,9	5,6
2019	34,22	38,7	4,48	71,76	78,2	6,44	52,91	58,5	5,59
2018	34,04	38,3	4,26	72,43	78,6	6,17	53,16	58,5	5,34
2017	33,46	37,6	4,14	72,27	78,2	5,93	52,79	58	5,21
2016	32,32	36,2	3,88	71,75	77,6	5,85	51,96	57	5,04
2015	31,30	35	3,7	71,32	77	5,68	51,24	56,1	4,86
2014	30,14	33,6	3,46	70,99	76,6	5,61	50,49	55,1	4,61

Kaynak: World Bank Group, 2024a; TÜİK, 2024.

Türkiye'deki kadın, erkek ve toplam işgücüne katılım oranları yıllara göre her iki veri tabanı açısından farklılık taşısa da Grafik 1'de oranların dağılımına bakıldığında birbirine paralellik taşıdığı da görülmektedir (World Bank Group, 2024a; TÜİK, 2024).

Grafik 1

DB ve TÜİK Verilerine Göre İşgücüne Katılım Oranı (2014-2023)

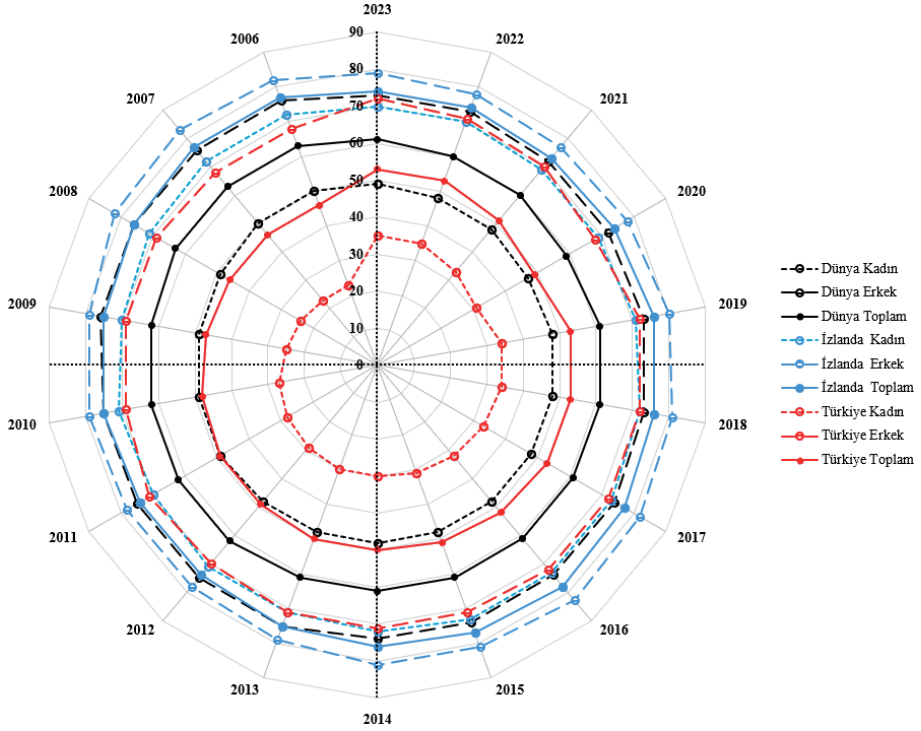
Kaynak: World Bank Group, 2024a; TÜİK, 2024 verileri kullanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu çalışmada tüm verilerin, uluslararası ölçekte karşılaştırılma esası temel alındığı için; Türkiye verilerinde de DB'nin sunmuş olduğu veri tabanına göre irdeleme yapılmaktadır. DB küresel, bölgesel eğilimleri öngörebilmek ve tüm ülkelere dair tutarlı veri tabanı oluşturabilmek için ulusal raporların dikkate alındığını, bununla birlikte verisi eksik olan ülkeler için Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) modellenmiş tahminleri ile projeksiyonlarının kullanıldığını ifade etmektedir (World Bank Group, 2024b).

Bu bağlamda hazırlanan Grafik 2, DB verilerinden alınan ve 2006-2023 yılları arasında İzlanda, Türkiye ve dünya genelinde, ekonomik olarak aktif olan 15+ yaş kadın nüfusun işgücüne katılım oranını göstermektedir (World Bank Group, 2024a).

Grafik 2

15 yaş üstü Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (2006-2023)

Kaynak: World Bank Group, 2024c verileri kullanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

2023 yılı verilerine göre dünya genelinde 15+ yaş nüfus toplamının %60,87'si işgücüne katılırken bu nüfusun %48,67'si kadınlardan, %73,13'ü erkeklerden oluşmaktadır. İzlanda'da aynı yaş grubundaki aktif nüfus toplamının %74,39'u işgücüne katılmakta olup işgücüne katılanlar içerisinde kadınların oranı %70,07 iken, erkeklerin oranı %78,51'dir. 2023 yılı Türkiye verileri irdelendiğinde; 15+ yaş nüfusun işgücüne katılım oranı %53,37 iken işgücüne katılanların %35,35'ini kadınların, %71,57'sini ise erkeklerin oluşturduğu görülmüştür. 2023 verilerine göre kadınların işgücüne katılımı açısından Türkiye dünya genelinin %13,33; İzlanda'nın ise %34,72 gerisinde kalmaktadır. İzlanda aynı zamanda dünya ortalamasının %21,40 üzerindedir. 2023 yılında erkekler ve kadınlar arasındaki işgücüne katılım oranı farkı İzlanda'da %8,44 iken Türkiye'de bu fark %36,22'dir. Dolayısıyla İzlanda ve Türkiye'de işgücüne katılım

oranlarında kadınlar erkeklerin gerisinde yer almakla birlikte iki ülke arasında çok ciddi fark bulunmaktadır (World Bank Group, 2024a).

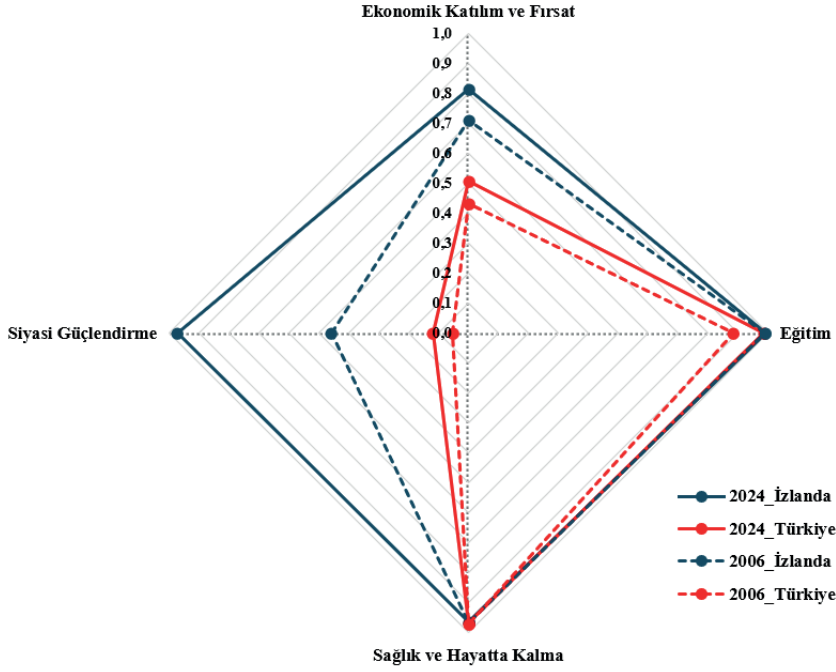
DB verilerine göre 1991 yılından günümüze kadar kadınların işgücüne katılım oranı irdelendiğinde Türkiye açısından başka bir çarpıcı durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 1991 yılında toplam nüfus içerisinde %57 olan işgücüne katılım oranının %3,6 oranında düşerek %53,37 olduğu; işgücüne katılanlar içerisindeki kadın oranının ise %34’ten sadece %1,3’lük artışla %35,35’e çıktığı; erkeklerin işgücüne katılımının ise %8,4 oranında düşerek %79,94’ten %71,57’ye gerilediği görülmektedir (World Bank Group, 2024c).

Ulusal parlamentoda kadınların sahip olduğu koltuk sayısı (%), ülkenin siyasi katılım başarısını ve kadınların karar alma sürecine katkısını göstermektedir. DB’nin, ILO’nun modellenmiş tahminlerinden yararlanarak yayımladığı kadınların siyasi katılım oranı 2023 yılında dünya geneli ortalaması %26,74; İzlanda %47,62; Türkiye %19,83’tür. Kadınların siyasi katılım oranı 1997’den 2023 yılına kadar dünyada %15,04; İzlanda’da %22,22; Türkiye’de ise %17,47 oranında artmıştır. İzlanda’da 1997 yılında bu oran %25,40 iken Türkiye günümüzde bile İzlanda’nın 1997 yılındaki oranını yakalayamamıştır (World Bank Group, 2024d).

Grafik 3’te, alt endeksler bağlamında Türkiye ile İzlanda’nın güçlü ve zayıf yanlarını kıyaslamaya imkân veren radar grafiği yer almaktadır. Grafikte endeksler bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliğine tam olarak ulaşmayı ifade eden 1 puanı ile, merkezden çepere doğru yer alan çizgiler üzerinde 0-1 puan arasındaki gelişmeyi gösteren 0,20 puanlık ölçekler yer almaktadır. Her iki ülkenin de 4 endeks kapsamındaki 2024 yılı performansı, 4 eksen üzerinde görselleştirilmiştir.

Grafik 3

Alt Endeksler Kapsamında İzlanda ve Türkiye (2006-2024)

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2024 verileri kullanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

İzlanda ve Türkiye'nin 2024 yılı küresel cinsiyet açıklığı alt endeksleri açısından karşılaştırıldığı grafikte; lacivert çokgen İzlanda'yı, kırmızı çokgen ise Türkiye'yi temsil etmektedir. Kırmızı çizgiyle çevrelenmiş olan alanda Türkiye'nin İzlanda'ya göre daha içe dönük ve daha dar bir alan kapladığı, dolayısıyla daha düşük skor elde ettiği görülmektedir. İzlanda'nın birçok göstergede Türkiye'ye göre daha iyi bir performans gösterdiği, tam cinsiyet eşitliği ideal sonucuna (1 puan) yaklaştığı gözlemlenmektedir. Grafikte Türkiye'nin eğitim, sağlık ve hayatta kalma endekslerinde diğer iki endekse göre daha güçlü olduğu, siyasi güçlendirme endeksinde oldukça zayıf olduğu, ekonomik katılım ve fırsatlar endeksinde ise güçlenmeye doğru bir eğilim görülmektedir (WEF, 2006; WEF, 2024).

Tablo 10'da, 2006 yılında ekonomik katılım ve fırsatlar alt endeksi

bağlamında İzlanda Türkiye farkının 0,28 iken 2024 yılında bu farkın daha da açılarak 0,31'e yükseldiği görülmektedir. İzlanda'ya kıyasla Türkiye'nin ekonomik katılımında göstermesi gereken mücadele çok büyüktür.

Tablo 10

Alt Endeksler Kapsamında İzlanda ve Türkiye (2006-2024)

Küresel Cinsiyet Açıklığı Alt Endeksler	2006			2024		
	İzlanda	Türkiye	Fark	İzlanda	Türkiye	Fark
Ekonomik Katılım ve Fırsatlar	0,71	0,43	0,28	0,82	0,51	0,31
Eğitim	0,99	0,89	0,1	0,99	0,99	0
Sağlık ve Hayatta Kalma	0,97	0,97	0	0,96	0,97	-0,01
Siyasi Güçlendirme	0,46	0,05	0,41	0,97	0,12	0,85

Kaynak: WEF, 2006; WEF, 2024 verileri kullanılarak sorumlu yazar tarafından hazırlanmıştır.

2006 yılında siyasi güçlendirme alt endeksi bağlamında İzlanda Türkiye farkı 0,41 iken 2024 yılında bu farkın 0,85 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye her ne kadar 2006 yılında %4,4 olan ulusal parlamentoda kadınların sahip olduğu koltuk sayısı oranını 2023 yılında %19,83'e yükseltmiş olsa da bu ilerlemenin yeterli olmadığı, her iki ülkenin siyasi güçlendirme alt endeksleri ile kıyaslandığında anlaşılmaktadır (World Bank Group, 2024).

Sonuç ve Değerlendirme

Bir toplumun gelişmesi ve ekonomik büyümesi kadının istihdam ve iş gücünde söz hakkına sahip olmasıyla sağlanabilir. Kadının ekonomideki yerinin erkeğin ekonomideki yeri kadar sağlamlaştırılması, eşit gelir dağılımı, kadın ve erkeğin eşit koşullarda çalıştırılması, kadının eğitim imkanlarının ve uzmanlaştırılmasının geliştirilmesi ile ekonomik kalkınmanın artırılması ve toplumsal refahın sağlanması pozitif yönde etkilenmektedir. Kadınların güçlendirilmesi; ulusal refahı sağlamak başarılı bir ekonomik ve sosyal kalkınma için büyük önem taşımaktadır. Kadınların tüm fırsatlara erişiminin artırılması, temel insan hakkı olmasının yanı sıra sosyal adaletin sağlanmasının da bir koşuludur.

Bu çalışmada da kadının güçlendirilmesi için geçmişten günümüze kadar yapılan çalışmaların literatür taraması yapıldıktan sonra WEF'in yayınladığı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve alt endeksleri kapsamında ilk sırada yer alan İzlanda ile Türkiye verileri derlenerek

kadınların güçlenme durumları ve politikaları incelenmiştir. Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi kapsamında irdelenen İzlanda örneğinden yola çıkılarak Türkiye’de kadının güçlendirilmesine dayalı çıkarımlar yapmaya imkân veren bu çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Elde edilen bulgular sonucunda; uzun yıllardır endekste dünya lideri olan İzlanda’nın alt endekslerde de tam puana yaklaşmayı başardığı görülmektedir. İzlanda, benimsemiş olduğu toplumsal cinsiyetin her alanda anaakımlaştırılması öncü politikası ve bu kapsamda gerçekleştirdiği uygulamalar ile kadın ve erkek arasındaki eşitsiz dengeyi bozmayı başarmıştır. Bu politika doğrultusunda devam eden plan ve projeler ile kadının ekonomik, eğitim, sağlık ve siyasi anlamdaki yerini değiştirerek ülkenin ulusal kalkınmasını sağlayan İzlanda, kadının kalkınmadaki önemine yaptığı vurgu ile dünya ülkelerine örnek olmaktadır.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet açıklığı endeks ve alt endeksleri bağlamında kadın ve erkeklerin eşit hak ve fırsatlara sahip olmadığı gerek puan gerekse sıralama açısından dünya ortalamasının gerisinde yer aldığı görülmektedir. Bazı endeksler açısından önceki yıllardaki puanları ile karşılaştırıldığında ılımlı bir ilerleme var gibi algılansa da sürekli küresel listenin son çeyreğinde yer alan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Türkiye’de kadının güçlendirilmesine yönelik kurumsal ve yapısal anlamdaki anlayış ile uygulamaların yetersizliği endeks değerlerine yansımaktadır.

Endeks değerleri açısından umut verici sonuçlar ortaya koymayan Türkiye’nin, 18 yıldır listenin son çeyreğindeki gelişmemiş ülkeler arasında yer alması, geçmişten günümüze kadar yapılan plan, proje ve politikaların yetersiz kaldığını; kalkınma planları için benimsenen politikalarda kadının tam anlamıyla konumlandırılmadığını ve endekste yer alan gelişmiş ülkelerdeki gibi toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması hedefinin tam olarak benimsenmediğini, kadının ekonomik katılım ve fırsatlar, sağlık ve hayatta kalma, eğitim, siyasi güçlendirme bileşenlerine erişiminin halen zayıf olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de kadınların daha görünür hale gelmesi için ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel anlamda kadının güçlendirilmesi, bu yönde öncelikle ulusal ölçekte yetkiye sahip kurumlar tarafından önemli politikaların alınması, uygulamaların iyileştirilmesi ve hedeflere ulaşılabilirliğin sürekli izlenmesi gerekmektedir.

Kadınların güçlendirilmesine ilişkin çalışmaların arttırılması için öncelikle;

mikro ve makro düzeyler arasında çift yönlü sorunların tespit edilmesi ve ardından yerelden ulusal ölçeğe ve ulusal ölçekten yerel ölçeğe doğru eylem planlarının hazırlanması gerekmektedir. Bu kapsamda devlet kurum ve kuruluşları ile birlikte özel sektörü ve sivil toplum kuruluşlarını kapsayan birçok alanda kadınların güçlendirilmesi için ağların genişletilmesi, kadınların kamuda olduğu kadar özel sektörde de etkin bir şekilde istihdama katılabilmeleri için bilinçlendirme çalışmaları ile teşvik edici projelerin geliştirilmesi şarttır. Kadınların özel sektörde işgücüne katılımlarını artırmaya yönelik faaliyetlerin yanısıra; eşit işe eşit ücret ilkesinin ekonomik boyut ile sınırlı kalmadığı, sosyal ve kültürel anlamda da kadınları topluma dahil edecek uygulamalar olduğu yönünde sektör temsilcilerine yönelik farkındalık oluşturulmalıdır.

Çalışmada ortaya çıkan bulgulardan birisi de kalkınmanın sadece ekonomik büyüme odaklı olmadığı, küresel cinsiyet açıklığı endeksinde yer alan endekslerde de görüldüğü üzere kalkınmayı beraberinde getirecek ve teşvik edecek birçok kriterin bütüncül düşünülmesi gerektiğidir. Bu kapsamda kadınların her tür donatı ve fırsatlara erişimini artırmak, her konumda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini giderecek politika ve uygulamalar ile kadının toplum içerisindeki konumunu güçlendirerek dezavantajlı konumlarından çıkmalarını sağlamak sürdürülebilir insan merkezli kalkınmayı beraberinde getirecektir.

Endeks kapsamındaki bileşenler doğrultusunda Türkiye'nin mevcut durumunun irdelendiği bu çalışma, haiz olduğu odak ve kapsam gereği; endeks değerlerini olumsuz etkileyen mevzuat ve uygulama gerekçelerine değinmemektedir. Bu kapsamda gelecekte; Türkiye'deki mevzuat ve uygulamalar odağından bakan ve endeksteği ilerleme ve gerilemeleri bu doğrultuda irdelenecek çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics

principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Bayissa, F. W., Smits, J. and Ruben, R. (2018). The multidimensional nature of women's empowerment: Beyond the economic approach. *Journal of International Development*, 30(4), 661-690.

BB. (2023). 4 Ekim 1926- Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin 97. yılı. 2024 tarihinde Bursa Barosu. Erişim tarihi: 28.12.2024, <https://www.bursabarosu.org.tr/tr/gundem-haberler-4-ekim-1926-turk-medeni-kanununun-yururluge-girmesinin-97-yili.html#:~:text=Ailede%20kad%C4%B1n%20Derkek%20e%C5%9Fitli%C4%9Fi%20sa%C4%9Fland%C4%B1,ayr%C4%B1m%20kald%C4%B1r%C4%B1arak%20e%C5%9Fit%20hale%20get>

BM. (1995). *Dördüncü Dünya kadın konferansı- Pekin Deklarasyonu ve eylem platformu*. Erişim tarihi: 02.06.2024, https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=618

Buisson, M. C., Clement, F., and Leder, S. (2022). Women's empowerment and the will to change: Evidence from Nepal. *Journal of Rural Studies*, 94, 128-139.

Dat, K. (2020). Women's economic empowerment: An Integrative review of its antecedents and consequences. *Journal of Poverty, Investment and Development*, 56.

Demir Sargut, B. D. (2021). Kalkınma planları kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının kalkınma planlarındaki yerinin analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 71-82.

Diñçer, O. (2014). *Eşitlik tahayyülünün müşterek kurgusu: Birleşmiş Milletler kadının statüsü komisyonunun çalışma öncelikleri ve çıkan politika metinleri üzerine bir analiz*. 2024 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 14.12.2024, <https://www.aile.gov.tr/ksgm/pdf/onurdincer.pdf>

Downes, R., Trap, L., and Nicol, S. (2017). *Gender budgeting in OECD countries*. OECD Journal on Budgeting.

Einarsdóttir, T. (2010). The Policy on gender equality in Iceland. EPRS: European Parliamentary Research Service, Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Erişim tarihi: 10.05.2024, <https://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201107/20110725ATT24624/20110725ATT24624EN.pdf>

Ercan, M. (2021). Kadınların gelişme düzeylerinin ölçülmesi: Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri üzerinde bir analiz. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 27-40.

Evans, M. S. (2015). Women's social rights: Untapped economic potential. *The Cupola Scholarship at Gettysburg Collage Student Publications*, 1-25.

Government of Iceland. (2020). *Act on the administration of matters concerning equality No. 151/2020*. Erişim tarihi: 22.07.2024, <https://www.government.is/library/04-Legislation/Act%20on%20the%20Administration%20of%20Matters%20Concerning%20Equality.pdf>

Government of Iceland. (2023). *Human rights and equality*. Erişim tarihi: 22.07.2024, <https://www.government.is/topics/human-rights-and-equality/equality/faqs/#:~:text=The%20Gender%20Equality%20Council%20is,the%20provisions%20of%20Act%20No.>

Günay, D. ve Günay, A. (2011). 1933'den günümüze Türk Yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22. Erişim tarihi: 14.08.2024, <https://doi.org/10.5961/jhes.2011.001>

Hepp, P., Somerville, C., and Borisch, B. (2019). Accelerating the united nation's 2030 global agenda: Why prioritization of the gender goal is essential. *Journal of Global Policy*, 10(4), 678-687.

Jafnréttisstofa. (2021). *Directorate of equality iceland: Gender equality in Iceland*. Erişim tarihi: 31.10.2024, https://www.jafnretti.is/static/files/English_gogn_a_ensku_sidu/gender-equality-in-iceland-2021-pdf.pdf

KADEM. (2022). *Kadınlara yönelik yasal düzenlemeler*. Kadın ve Demokrasi Derneği. Erişim tarihi: 07.12.2024, <https://kadem.org.tr/kadinlara-yonelik-yasal-duzenlemeler/>

Khadka, S. (2019). A Study on the reflections of Women and Men on a Women's empowerment project: A case study of Sindhuli, Nepal. *International Development Community and Environment* (229), 1-41.

KSGM. (2023). Türkiye’de kadın. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 25.12.2024, <https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf>

Lohani, M. and Aburaida , L. (2017). Women empowerment: A key to sustainable development. *The Social ION*, 6(2), 26-29.

Mohiuddin , Z. A., Begum, R., and Iqbal, H. (2018). Significance of gender equality in accomplishment of sustainable development goals. *Journal of Culture* (41), 26-33.

Moyo, T. and Dhliwayo, R. (2019). Achieving gender equality and women’s empowerment in Sub-Saharan Africa: Lessons from the experience of selected countries. *Journal of Developing Societies*, 35(2), 256-281.

Nahar, S. and Mengo, C. W. (2022). Measuring women’s empowerment in developing countries: A systematic review. *Journal of International Development*, 34(2), 322-333.

OECD. (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing. Erişim tarihi: 31.10.2024, <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>

Pathania, S. K. (2017). Sustainable development goal: Gender equality for women’s empowerment and human rights. *International Journal of Research-Granthaalayah*, 4(5), 72-82.

Rahman, T. (2018, Haziran). *LSE. South Asia @ LSE*. Erişim tarihi: 30.10.2024, <https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2018/04/02/pushing-gender-equality-is-it-really-working-for-womens-empowerment-in-the-skills-sector/>

Sarı, C. (2021). *Agora Derneği*. Agora Derneği Web Sitesi. Erişim tarihi: 24.10.2023, <https://agoradernegi.org/surdurulebilir-kalkinma-amaclari-baglaminda-toplumsal-cinsiyet-ve-baris/>

SBB. (2000). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005)*. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim tarihi: 22.12.2024, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

SBB. (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013)*. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim tarihi: 18.12.2024, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

SBB. (2013). *Onuncu kalkınma planı (2014-2018)*. Strateji ve Bütçe

Başkanlığı. Erişim tarihi: 18.12.2024, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

SBB. (2019). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim tarihi 18.12.2024, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

SBB. (2023). *On ikinci kalkınma planı (2024-2028)*. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim tarihi: 22.12.2024, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

Serdaroğlu, Y. ve Yavuz, G. (2008). Kalkınma ve kadın (veya toplumsal cinsiyet) ilişkilendirilişinin değişimindeki kavşaklar. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19(Özel Sayı), 121-164.

Tan, S. (2018). *Kadının çalışma hayatına katılımına ilişkin CEDAW hükümleri ve bunların uygulanması çerçevesinde kadının güçlendirilmesi prensipleri* (Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü).

TÜİK. (2024). İşgücü istatistikleri. Erişim tarihi: 11.09.2024, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr>

Tüylüoğlu, Ş. ve Karalı, B. (2006). İnsani kalkınma endeksi ve Türkiye için değerlendirilmesi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 53-88.

UN. (1995). *Fourth world conference on women, 4-15 September 1995, Beijing, China*. UN Conferences, Women and Gender Equality. Erişim tarihi: 30.10.2024, <https://www.un.org/en/conferences/women/beijing1995#:~:text=The%20Fourth%20World%20Conference%20on%20Women%20in%20Beijing%2C%20China%20was,legal%20advances%20aimed%20at%20securing>

UNWomen. (2017). Kadının güçlenmesi prensipleri (WEPs) uygulama rehberi. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www.globalcompacturkiye.org/uploads/files/shares/WEPs_Rehber.pdf

Warth, L. and Koparanova, M. (2012). Empowering women for sustainable development. *United Nations Economic Commission For Europe*, (s. 4-24). Cenevre .

WEF. (2006). *World economic forum: The global gender gap report 2006*. WEF. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf

WEF. (2008). *World economic forum: The global gender gap report*. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2008.pdf

WEF. (2009). *World economic forum: The global gender gap report*. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2009.pdf

WEF. (2012). *Insight report: The global gender gap report 2012*. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf

WEF. (2014). *World economic forum: The global gender gap report 2014*. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf

WEF. (2015). *World Economic Forum: The Global Gender Gap Report 2015*. Erişim tarihi: 02.08.2024, <https://www3.weforum.org/docs/GGGR2015/cover.pdf>

WEF. (2016). *World economic forum: The global gender gap report 2016*. Erişim tarihi: 02.08.2024, https://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf

WEF. (2024). *World economic forum: Global gender gap 2024, Insight Report*. Erişim tarihi: 02.08.2024, <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024/>

WEPs. (2020). *Women's empowerment principles*. Erişim tarihi: 02.08.2024, <https://www.weps.org/about>

World Bank Group. (2024). *DataBank. Metadata Glossary*. Erişim tarihi: 31.10.2024, <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/gender-statistics/series/SL.TLF.CACT.FE.ZS>

World Bank Group. (2024). *Gender data portal. Iceland*. Erişim tarihi: 31.10.2024, <https://genderdata.worldbank.org/en/economies/iceland>

World Bank Group. (2024). *Gender data portal. Labor force participation rate (% of population)*. Erişim tarihi: 31.10.2024, https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/sl-tlf-acti-zs?view=trend&geos=WLD_ISL_TUR

World Bank Group. (2024). *Gender data portal. Proportion of seats held by women in national parliaments (%)*. Erişim tarihi: 31.10.2024, https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/sg-gen-parl-zs?view=trend&geos=WLD_

ISL_TUR

Yıldırım, E., Ergüt, Ö. ve Camkıran, C. (2017). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusundaki farkındalığın belirlenmesine yönelik akademisyenler üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplum Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*(2), 37-46.

Yıldırım, F. and Gül, H. (2021). Uluslararası Kalkınma Politikaları ve kadınların güçlendirilmesi üzerine bir değerlendirme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 679-695.

Yıldırım, S. ve Candan, G. (2021). Kadının güçlenmesine etki eden kriterler üzerinden politika önceliklendirmeye yönelik nicel bir yaklaşım. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 5(2), 119-136.

YÖK. (2023). *2023 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS)*. Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu. Erişim tarihi: 20.12.2024, <https://www.osym.gov.tr/TR,25658/2023-yuksekogretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>

YÖK. (2023). *Yükseköğretim Kurulu başkanı Özvar'dan YKS değerlendirmesi*. Yükseköğretim Kurulu. Erişim tarihi: 20.12.2024, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yok-baskani-ozvar-dan-yks-degerlendirmesi.aspx#:~:text=%E2%80%9C34%20ya%C5%9F%20%C3%BCst%C3%BC%20kad%C4%B1nlara%20ilk%20kez%20ek%20kontenjan%20ayr%C4%B1ld%C4%B1%22&text=1%20Ocak%202023%20itibar%C4%B1yla%2034,d>

YÖK. (2024). *2023-2024 Öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri*. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. Erişim tarihi: 20.12.2024, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

YÖK. (2024). *Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi*. Erişim tarihi: 20.12.2024, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Devlet Kırılganlığı ile Terörizm Arasında Bir Bağlantı Var mı? Sahel Ülkelerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi

Is There a Nexus Between State Fragility and Terrorism? A Comparative Analysis of The Sahel Countries

Öz

Bu çalışmanın amacı başarısız ve kırılgan devletlerin uluslararası terörizmin yayılmasına yol açtığı hipotezini tartışmaktır. Sahra-altı Afrika'nın son yıllarda en kırılgan bölgelerinden birisi olan ve uluslararası terörizmden olumsuz anlamda en çok etkilenen Sahel bölgesi bu çalışmada örnek olay olarak ele alınacaktır. Bu bölgedeki devletlerin kırılganlığı ve terörizme ne denli maruz kaldıkları literatürdeki çalışmalara ek olarak Kırılgan Devletler Endeksi ve Küresel Terör Endeksi verileri aracılığıyla tartışılacaktır. Bu çalışmanın bulgularında Sahel bölgesinde kırılganlığın tek başına terörizmin nedeni olmadığını ortaya koyulmaktadır. Bu çalışmada terörün yayılımını önlemek amacıyla sınır güvenliğinin sağlanıp sağlanamaması devlet kırılganlığıyla beraber göz önünde bulundurulması gereken ek bir neden olarak önerilmektedir. Sahel bölgesinde henüz bu terör dalgasıyla karşılaşmamış ülkeler bulunsa da başarısız ya da kırılgan devlet yapılarının sürdürülmesi halinde ve bu yapıların sınır güvenliğini sağlayamamaları durumunda bu ülkelerde yaşayan halklar tehdit altında kalmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Küresel Terörizm, Kırılgan Devletler, Sınır Güvenliği, Sahel Bölgesi

Abstract

This study discusses the hypothesis that failed and fragile state structures lead to international terrorism. The Sahel region, one of the most fragile regions of sub-Saharan Africa in recent years and adversely affected by international terrorism, will be taken as a case study in this study. In addition to the studies in the literature, the fragility of the states in this region and the extent to which they are exposed to terrorism will be

Sinan BARAN

Dr. Öğr. Üyesi,
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
sinan.baran@ahievran.edu.tr
ORCID : 0000-0003-0285-9647

Cilt / Issue: 12(1) 427-454

Geliş Tarihi: 09.01.2024

Kabul Tarihi: 25.09.2024

Atıf: Baran, S. (2024). Devlet kırılganlığı ile terörizm arasında bir bağlantı var mı? Sahel ülkelerinin karşılaştırmalı bir analizi. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 427-454. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1416879>.

discussed through the data of the Fragile States Index and the Global Terrorism Index. The findings of this study reveal that fragility alone is not the cause of terrorism in the Sahel region. In this study, it is suggested that the inability to ensure border security to prevent the spread of terrorism is an additional reason to be considered together with state fragility. Although there are countries in the Sahel region that have not yet faced this wave of terrorism, the populations living in these countries will continue to be threatened if failed or fragile state structures are maintained and if these structures are unable to ensure border security.

Keywords: Africa, Global Terrorism, Fragile States, Border Security, The Sahel Region

Extended Abstract

Studies linking fragile states to terrorism have found their place in the security studies literature after 11 September 2001, when American and British politicians, diplomats and security chiefs claimed that Al-Qaeda terrorists based in Afghanistan were taking advantage of the fragility of such states. The main research question of this study will be addressed as “Can the hypothesis that failed or fragile states lead to terrorism be verified through the rising wave of jihadist terrorism in the Sahel region?”. In the Sahel region, especially the affiliates of international terrorist organisations such as Al-Qaeda and ISIS have found a ground for expansion through fragile state structures (Bøås and Strazzari, 2020, p. 3). The lack of border security in the Sahel region leads to significant transitivity, which Bøås and Strazzari (2020, p. 13) describe as borderless wars. This study will seek an answer to the question of whether the tendency towards terrorism increases as vulnerability increases in the Sahel region or whether there is another factor that increases this tendency. This study conducted in the Sahel region should be seen as a case study for other regions affected by terrorism. Some states have been affected by terrorism in the Sahel region for more than a decade, as well as states that have not been affected. While fragility or being a failed state is the independent variable of this hypothesis, the emergence of terrorism will be discussed as the dependent variable of this hypothesis. The extent to which fragility or being a failed state is effective in the emergence or spread of terrorism will be analysed in this study.

The Fund for Peace’s Fragile State Index (FSI), which analyses the

fragility of states, and the Institute for Economics and Peace's Global Terrorism Index (GTI-Global Terrorism Index), which provides annual statistics on terrorist activities, will be considered as quantitative data sets that provide the basis for this discussion. In addition, answers to these questions will be sought through a discussion of the studies on the above-mentioned hypothesis in the literature. This study will fill the gap in the literature that analyses the relationship between states in the Sahel region and terrorism through state failure or fragility. In addition, an evaluation of the hypothesis put forward by the studies examining the relationship between state fragility and terrorism through the Sahel region will be made to fill the gap in the literature.

In this study, how the studies in the literature explain the link between fragility and terrorism or what the main arguments of the studies that oppose this link will be discussed in this study. Furthermore, before analysing the relationship between the fragility of states in the Sahel region and terrorism, how terrorism has risen in this region and what studies in the literature say about the origins of terrorism will be examined. After analysing terrorism in the Sahel region through quantitative data by means of FSI and GTI, the extent to which border security is effective in the spread of terrorism will be discussed. The conclusion will discuss the findings of this study and suggestions to improve the hypothesis discussed. Analysing individual cases in the Sahel region, it is difficult to confirm that fragility alone leads to terrorism. Therefore, this study argues that state fragility alone can be seen as a cause of terrorism to a certain extent and suggests that border security may also be a factor that needs to be included in the equation.

As seen in the example of the Sahel region, some states have managed to stay away from terrorism despite being fragile. Mauritania's military and political measures on its borders with Algeria and Mali stand out as the most important point that distinguishes this country from others (Akwei, 2017). Considering Mauritania as an outlier case, one more independent variable can be added to the hypothesis under discussion. Whether border security is ensured or not is another independent variable that stands out in this regard. Therefore, not only vulnerability but also border security can be considered as a reason that has an impact on the spread of terrorism (Bala and Tar, 2021, p. 200). While Boko Haram terrorism was on the rise in northern Nigeria in the early 2010s, it was not considered unlikely that it would soon become active in Chad, Cameroon, Mali, and Niger. The sudden rise of jihadist terrorism in Mali after 2015, at a time of peace with the separatist Tuaregs, was not foreseeable before

the 2011 Libyan intervention. States in the Sahel region urgently need to develop policies to address the problems that cause fragility and take measures to secure their borders against terrorist structures deployed in their neighbouring countries.

As this study argues, the relationship between state fragility and terrorism has become increasingly evident in the Sahel region in recent years through states that are unable to ensure border security. Both national governments and regional and global organisations should take action to solve the problem in and around the Sahel region. At this point, military, economic, political, and social solutions for this region should be implemented as soon as possible, especially under the leadership of the African Union for Africa to find a solution within itself. How to ensure border security is the subject of a separate discussion, but these actors should take action to ensure the border security of the states. Especially the transitivity between Mali, Burkina Faso and Niger reveals that this weakness is effective in the spread of terrorism.

Giriş

Kırılğan devletlerin terörizmle ilişkilendirildiği çalışmalar, 11 Eylül 2001 sonrası Amerikan ve Britanyalı siyasetçilerin, diplomatların ve güvenlik amirlerinin Afganistan’da konuşlanan El-Kaide’ye mensup teröristlerin bu tarz devletlerin kırılğanlığından faydalandığını iddia eden açıklamaları sonrası, güvenlik çalışmaları literatüründe kendilerine yer buldu. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu “başarısız ya da kırılğan devletlerin teröre yol açtığına dair hipotez Sahel¹ bölgesindeki yükselen cihatçı terör dalgası üzerinden doğrulanabilir mi?” olarak ele alınacaktır. Sahel bölgesinde özellikle El-Kaide ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi uluslararası terör örgütlerinin alt kolları kırılğan devlet yapıları aracılığıyla kendilerine yayılma zemini buldular (Bøås ve Strazzari, 2020, s. 3). Sahel bölgesinde sınır güvenliğinin sağlanamaması önemli bir geçişkenliğe yol açarken Bøås ve Strazzari (2020, s. 13) bu durumu hudutsuz savaşlar olarak tanımlamaktadırlar. Sahel bölgesinde kırılğanlık arttıkça teröre olan eğilim artmakta mıdır ya da bu eğilimi arttıran başka bir unsur var mıdır sorusuna bu çalışmada yanıt aranacaktır. Sahel bölgesi özelinde yürütülen bu çalışmanın terörizmden etkilenen diğer bölgeler açısından bir örnek olay çalışması olarak görülmesi gerekir. On yıldan fazladır Sahel bölgesinde terörden etkilenen devletler olduğu gibi etkilenmeyen devletler de bulunmaktadır. Kırılğanlık ya da başarısız devlet olmak bu hipotezin bağımsız değişkeniyken terörizmin ortaya çıkıp çıkmaması bu hipotezin bağımlı değişkeni olarak tartışılacaktır. Kırılğanlık veya başarısız devlet olmak terörün ortaya çıkmasına ya da yayılmasında ne denli etkilidir bu çalışmada incelenecektir.

The Fund for Peace tarafından devletlerin kırılğanlığının araştırıldığı Kırılğan Devletler Endeksi (KDE-*Fragile State Index*) ve *Institute for Economics and Peace* tarafından terör faaliyetlerinin yıllık istatistiğinin tutulduğu Küresel Terörizm Endeksi (KTE-*Global Terrorism Index*) bu tartışmaya temel oluşturan nicel veri setleri olarak ele alınacaktır. Ayrıca, literatürde yukarıda bahsi geçen hipoteze dair çalışmalar üzerine yapılan tartışma aracılığıyla bu sorulara cevap aranacaktır. Literatürde Sahel bölgesindeki devletlerin terörizmle olan ilişkisini devlet başarısızlığı ya da kırılğanlığı üzerinden ele alan araştırma boşluğu bu çalışma ile doldurulacaktır. Ayrıca, devlet kırılğanlığı ve terörizm arasındaki

1 Geniş olarak yorumlandığında Sudan ve Eritre’yi dahi içine alan bir bölge olan Sahel kavramı bu çalışmada, özellikle Mağrip’in güneyinde kalan ve Batı Afrika ve Orta Afrika’da yer alan ülkeleri kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Sahel bölgesindeki terör faaliyetlerinin Mali ve Çad Gölü Havzası gerçekleştiği göz önünde tutularak böyle bir tercihte bulunulmuştur. Bu bölgelerdeki terörist faaliyetlerin doğuya doğru son uzantısı Çad, Batıya doğru ise Senegal’dir.

ilişkiyi inceleyen çalışmaların ortaya koyduğu hipotezin Sahel bölgesi üzerinden bir değerlendirilmesi yine literatürdeki eksikliği tamamlamak amacıyla yapılacaktır.

Bu çalışmada literatürdeki çalışmalar kırılabilirlik ile terörizm arasındaki bağlantıyı nasıl açıklıyor ya da bu bağlantıya karşı çıkan çalışmaların temel argümanları neler yine bu çalışmanın içerisinde tartışılacaktır. Ayrıca, Sahel bölgesindeki devletlerin kırılabilirlikleriyle terörizm arasındaki ilişkiyi incelemeye önce bu bölgede terör nasıl yükseldi ve literatürdeki çalışmalar terörizmin kökenlerine dair neler söylüyor bunlar incelenecektir. KDE ve KTE aracılığıyla Sahel bölgesindeki terör nicel veriler aracılığıyla incelendikten sonra sınır güvenliğinin terörizmin yayılmasında ne denli etkili olduğu tartışılacaktır. Sonuç bölümünde bu çalışmanın bulguları ve tartışılan hipotezi geliştirmeye yönelik öneriler tartışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve: Başarısız ya da Kırılabilir Devletler Terörizme Yol Açar mı?

Terörün yol açtığı ölüm sayıları Sahra-altı Afrika'da altyapı yetersizlikleri dolayısıyla ölen çocukların sayısının bir hayli altındadır (Rogers, 2018, s. 396). Ancak, terörü sadece insan ölümleri üzerinden değerlendirmek onun toplumda yarattığı korku ve endişeyi göz ardı etmek anlamına gelir. Ayrıca, bu korku ve endişenin yanında ekonomik anlamda güvensizlik teşkil eden terör bölgelerine yapılan yatırımlar büyük bir engelle karşılaşır. Terörün yol açtığı sorunların görünür ve muhtemelen hesaplanabilir kısmı ölü ve yaralı sayıları olsa da insan hayatına başka olumsuz etkileri olan bir olgudur (Smith, 2020). David C. Rapoport (2022) terörizm literatüründeki en önemli eserlerden biri olan *Waves of Global Terrorism: From 1879 to the Present* adlı kitabında El-Kaide ve IŞİD Afrika'daki uzantılarını dördüncü dalga dini terör grupları arasında saymaktadır. Ancak, bu bölgedeki terör gruplarını yeni bir dalganın ürünü olarak görenler de bulunmaktadır. Tiffany Howard (2010), *Failed States and the Spread of Terrorism in Sub-Saharan Africa* başlıklı çalışmasında "yakın gelecekte Afrika terör örgütlerinin çekim merkezi olacak" iddiasında bulunur ve yeni dalganın Afrika'dan çıkacağını iddia eder. Bugünden bakıldığında özellikle Howard'ın ilk iddiası belli ölçüde gerçeğe dönüşmüş durumdadır ancak şu anki terörizmin yeni bir dalga olup olmadığı tartışmalıdır.²

James Lutz ve Brenda Lutz (2019) terörün başlıca sebepleri arasında ekonomi ve fakirliği görür. Bunların görünür etkileri olarak genç işsizliği,

2 Terör dalgalarıyla alakalı bir derleme için bkz. Kaplan (2016).

toplumsal dışlanma, yoksunluk hissi gibi unsurları ön plana çıkarırlar. Ekonomik gerilemeler ve buhranlar, küreselleşme çağında ekonomik adaletsizlikler toplumdaki fakirleri teröre yaklaştıran diğer unsurlar olarak yorumlanır. Ayrıca, sosyolojik olarak modernleşme ve toplumda yarattığı kültürel tahribat bazı muhafazakâr grupların dış dünyaya sosyal entegrasyonunu zorlaştırır. Bunların arasında küreselleşme karşıtı aşırı sol, ırkçı sağ ve dini gruplar yer alır. 19. yüzyılın mirasları olan emperyalizm ve sömürgeciliğin olumsuz etkileri yine özellikle Sahra-altı Afrika'da terörizmin nedenleri arasında uzun süredir sayılabilir. Son olarak devletler arası ya da iç savaşlar sonucu ortaya çıkan mülteciler ya da mülteci kampları terörizme olan katılımı arttıran unsurlar olarak görülür. Tüm bunların yanında başarısız ve zayıf devletlerin terörizme sağladığı alan Lutz ve Lutz (2019) tarafından önemli bir unsur olarak görülür. Terörizmin nedenlerini açıklayan yaklaşımlara göre siyasi, sosyal, ekonomik, etnik ve dini nedenler bulunur. Bu çalışmada terörün yayılımını doğrudan etkileyen bir unsur olarak başarısız ve zayıf devlet yapılarının tek başına yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır. Yukarıda sayılan nedenler elbette etkilidir ancak tek başına en büyük etkiyi yaratan değişken hangisi ya da hangileridir? Bu çalışmada kırılğanlığın yanında sınır güvenliğinin sağlanamaması da başlıca bir neden olarak ele alınmaktadır.

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen El-Kaide'nin ABD'deki üç önemli hedefe yönelik terör saldırıları sonrası Afganistan'ın kırılğan veya başarısız bir devlet olarak ulus ötesi terörizmin yayılmasına ve yerleşmesine imkân tanıyan bir yapıya sahip olup olmadığı literatürde tartışılmaya başlandı. Ayrıca Condoleezza Rice veya Tony Blair gibi önde gelen Amerikan ya da Britanyalı siyasetçiler bu konuyu basın aracılığıyla gündeme getirirken Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi de bu konuya dair politikalar geliştirdi (Rotberg, 2002). 2010'larda ise bu tartışmalar özellikle Irak ve Suriye'de etkili olan IŞİD ve Sahra-altı Afrika'da faaliyet gösteren diğer cihatçı gruplar üzerinden devam etmektedir. Devlet kırılğanlığı, başarısızlığı veya zayıflığı ile terörizm arasındaki bağlantıyı ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur (Howard, 2014; 2010; Okafor ve Piesse, 2018; Paşagić, 2020; Piazza, 2008; 2007).

Literatürde terörizme ne yol açar sorusuna verilen yanıtlarda kırılğan ya da zayıf devlet yapıları, ekonomik sorunlar ve siyasi ve ekonomik katılımın zayıf olması gibi unsurlar öne çıkar. Zorla yer değiştirmeler, göç, kentleşme ve aşırı nüfus yoğunluğu demografik gerilimleri arttırıp teröre yol açan unsurlar arasında sayılmaktadır (Okafor ve Piesse, 2018, s. 699). Okafor ve Piesse (2018) yaptıkları çalışmada kırılğan devlet

olmanın, çok sayıda mülteci bulundurmanın ve yüksek genç işsizliğine sahip olmanın terörizme doğrudan etki eden unsurlar olduğunu iddia ederler. Doğrudan dış yatırım ve ülkeye giren dövizin ise terörizmi zayıflatan unsurlar olduğunu öne sürerler. Okafor ve Piesse'ye (2018) göre sadece zayıf devlet yapılarının ya da ılımlı İslamcılar siyasetten dışlamanın teröre yol açtığı ya da güçlendirdiği yönündeki varsayımlar Sahra-altı Afrika'da, Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da ya da Güney Asya'da artan gelir adaletsizliklerinin, azalan doğrudan dış yatırımların ve artan genç işsizliğinin terörle ilişkisini gölgelemektedir. Okafor ve Piesse (2018, s. 706) mültecilerin sayısının artması ve genç işsizliğin yüksek boyutlara ulaşması terörizme alan açar diye iddia eder ve özellikle kırılganlık ve terörizm arasında pozitif bir korelasyondan bahsetmenin mümkün olduğunu ortaya çıkarırlar.

Piazza (2008), başarısız devletlerin ulus ötesi terörizme olan etkisini araştırdığı çalışmasında 1973-2003 yılları arası 197 devletle alakalı topladığı veriler ışığında bahsi geçen hipotezi doğrulayan bulgulara ulaştı. Birincisi, kurumsal olarak zayıf devlet yapıları bu devletleri işlevsiz kılarken terörist gruplar bu süreçlere müdahil olabilecek boşluğu bulurlar. İkincisi, bu devletler terörist gruplar için önemli bir insan kaynağı sağlar çünkü nüfusun çoğunluğu siyasi şiddete eğilimli hale gelir. Üçüncüsü, bu devletler hala egemen yapılar olarak kabul edildiği için uluslararası hukuk çerçevesinde dış müdahale zorlaşır ve yolsuzluğa açık durumdaki yönetici ve memurlar teröristler için para karşılığında pasaport, vize gibi bazı kolaylıklar sağlayabilirler (Menkhaus, 2003; Piazza, 2008; 2007). Pašagić (2020, ss. 21-22) başarısız devletlerin terörizmle olan ilişkisini açıklarken onların otorite boşluğundan faydalanıp hem eğitim kampı kurma konusunda hem de saldırı planlamak için üs kurma konusunda terörist gruplara bir fırsat sağladıklarını belirtir. Howard (2010, s. 962), literatürdeki tartışmalarda vurgulanan başarısız devletlerin terör grupları için çekiciliğine ek olarak bu devletlerde ikamet eden halkın da içinde buldukları şartlardan dolayı teröre meyledebildiğini iddia eder.

Literatürde başarısız, zayıf, çökmüş ya da kırılgan devletlerin ulus ötesi teröre doğrudan yol açmayabileceğini iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır (Hehir, 2007; Menkhaus, 2003; Newman, 2007; Patrick, 2011; Simons ve Tucker, 2007; Von Hippel, 2002). Bu çalışmaların bazıları aşağıda göreceğimiz gibi tartışılan hipotezi tamamıyla reddederken bazıları ise kısmen doğru olduğunu ancak bazı eksik konuların açıklığa kavuşturulması gerektiğini ileri sürerler. Simons ve Tucker (2007) literatürdeki genel iddianın aksine uluslararası teröristlerin sadece başarısız devletlerden gelmediğini ve her ülkenin nüfusunun belli bir bölümünün

buna katkı sağladığını iddia eder. Ancak, IŞİD tipi çok uluslu, birden fazla coğrafyada aktif ve çeşitli hedefleri olan yapılanmaların henüz uluslararası politikanın bir konusu olmadığı dönemde yazılmış bu makalede daha çok El-Kaide'nin üyeleri üzerinden bir çıkarım yapılmıştır. Bu demek değildir ki IŞİD'in üyeleri sadece başarısız devletlerden gelmektedir. Fakat 2000'lerde henüz Arap yarımadasının yakınları dışında Asya ve Afrika'dan bu tarz gruplara katılım düşüktü. Ayrıca, ulus ötesi terör gruplarının Soğuk Savaşın son yıllarından günümüze Afganistan, Irak, Kenya, Lübnan, Pakistan, Somali, Sudan ve Suriye gibi başarısız ve zayıf devletlerde konuşlandığı Simons ve Tucker'ın çalışmasında göz ardı edilmiştir (Simons ve Tucker, 2007).

Newman (2007) ise terörle ilişkilendirilemeyen başarısız devletler olduğunu iddia eder ve bu iki olgu arasında doğrudan bir ilişki bulunmaz der. Newman (2007) terörist grupların sadece başarısız ve zayıf devletlerden değil güçlü ve istikrarlı devletlerden de çıkabileceğini savunur ve terörist grupların zayıf ve başarısız devletlerde bulunması bu devletlerin durumları ile doğrudan alakalı olmayabilir ve bu durumu açıklamak için başka değişkenlere de ihtiyacımız vardır der. Hehir (2007) ise benzer şekilde yabancı terör gruplarının başarısız devletlerde düşük yoğunlukta bulunduğunu ve bu devletleri doğrudan terörle ilişkilendiremeyeceğimizi öne sürer.

Patrick'e (2011, s. 7) göre başarısız veya zayıf devletler ile ulus ötesi terör tehditleri arasındaki ilişkiyi açıklarken başvurulan yöntemlerde en az dört unsur eksiktir. Birincisi, devlet başarısızlığı basitçe tanımlanabilecek bir durum değildir; ikincisi, hangi devlet zayıflığının hangi soruna yol açacağı net değildir; üçüncüsü, zayıf devletler geniş bir uluslararası sistemin parçaları olarak dayanıklılık ya da kırılganlıkları konularında bu sistemden etkilenirler; dördüncüsü, ulus ötesi terör tehditlerinin zayıf devlet yapılarına ne gibi zararlar verdiği net değildir. Dolayısıyla, Patrick (2011, s. 10), başarısız ve zayıf devlet olmayı doğrudan terörizmle ilişkilendirmenin mümkün olmadığını ve Ortadoğu veya Sahra-altı Afrika gibi dünyanın belirli noktalarında yoğunlaşan terörist eylemlerin siyasi, dini, kültürel ve coğrafi başka değişkenlerden etkilendiğini iddia eder. Her ne kadar zayıf ve başarısız devletlerdeki güç boşlukları ulus ötesi terörist gruplar için faydalı olsa da kimi zaman ele geçirebilecekleri bir zenginlik olmayınca bu ülkeler bu gruplar için faydasız olabilirler (Patrick, 2011).

Menkhaus (2003, ss. 2-3), Somali gibi bazı başarısız devletlerin ulus ötesi terörist gruplar için neden kullanışlı olmadıklarını açıklarken

dört noktaya dikkat çeker. İlk olarak, bu gruplar buldukları başarısız devletlerde uluslararası terör karşıtı operasyonların kolay bir hedefi haline gelebilirler çünkü uluslararası hukukun aleyhlerine işlediği bir yerde bulunmaktadır. İkinci olarak, devletin çöktüğü yerler yabancılar için güvenli bir ortam sağlamayabilir ve bu tarz yerlerde ulus ötesi terör grupları kolayca ayırt edilirler. Üçüncü olarak, bölgedeki hukuksuzluk belki hukuki yaptırım tehdidini ortadan kaldırır ancak burada uluslararası yardım kuruluşlarının dahi işlediği suçlar cezasız kalabilir. Son olarak, yerel çatışmaların veya savaşın dış aktörlerin de bulunma ihtimalinin olduğu bu tarz yerlerde terörist grupların tarafsız kalmaları zordur ve kendilerini çatışmanın ortasında bırakacak bir tarafa meyiletmeleri gerekebilir.

Bütün başarısız devletlerin teröristler için bir cazibe merkezi olmadığını iddia eden çalışmalar Kenya ve Pakistan gibi zayıf ancak işler durumdaki devletlerin ulus ötesi terör grupları için daha cazip olduğunu ortaya koyarlar (Menkhaus, 2003, s. 14; Patrick, 2011, s. 10). Finansal ve lojistik yapıları sayesinde bu devletler ulus ötesi terörizme önemli bir ağ kurma imkânı sunarlar. Newman'a (2007, s. 464) göre ise terörist gruplar güçlü ve istikrarlı devletlerin ekonomi ve lojistik imkanlarından faydalanarak eylemlerini gerçekleştirirler. Ayrıca, başarısız ve zayıf devletler ile terörizmin tanımları konusunda literatürde bir konsensus olmadığını ve bunlarla alakalı çıkarımların muğlak ve tartışmalı olduğunu ileri sürer. Howard (2010, s. 961) ise terörizm ve kırılmanlık arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak Afrika'daki siyaset, ekonomi ve güvenlik sorunlarının devlet başarısızlığına yol açtığını öne sürüp uluslararası destek alan terör gruplarının bu ülkelerde ağ kurabildikleri ve operasyonlarını gerçekleştirebildiklerini iddia eder. Dolayısıyla, literatürde kırılman veya başarısız devlet yapılarının her zaman terörizmin yayılmasında başrol oynamadığını iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Bakış açıları itibarıyla terörizmin nasıl yayıldığına farklı cevaplar veren araştırmacılara benzer bir şekilde sınırlarda güvenliğini sağlayamayan kırılman veya başarısız devletlerin terörizmin yayılmasına eğilim gösterdiği bu çalışmada iddia edilmektedir.

Yukarıda tartışıldığı üzere başarısız ve kırılman devletler ile terörizm arasındaki bağlantının zayıf olduğunu iddia eden çalışmalar büyük ölçüde 2011 öncesine dayanır. 11 Eylül saldırıları sonrası yapılan ilk çalışmalar daha çok Amerikan ve İngiliz siyasetçilerin, diplomatların ve güvenlik personellerinin açıklamaları üzerinden başarısız devletler ve ulus ötesi terörizm arasında bir ilişki mevcut mu değil mi buna odaklanır. Çoğunlukla, örnekler Afganistan, Irak, Kenya, Pakistan,

Somali ve Sudan ile sınırlı olduğu için bu hipotezi doğrulamakta güçlük çekerler. Ancak, 2011 Libya müdahalesi ve Suriye İç Savaşı sonrası uluslararası politikada yaşanan dönüşümler bu hipotezi doğrulayacak örneklerin giderek arttığını ve bu tarihten sonra yapılan çalışmaların daha çok bu yönde ispatlar sunduğu görülmektedir. Bu çalışmada da Sahel bölgesindeki yükselen terörizm aracılığıyla iddia edildiği üzere başarısız devlet yapıları sınır güvenliği sağlanamadığı takdirde terörizme yol açan bir etken olarak ele alınmaktadır.

Sahel Bölgesinde Yükselen Terörizm

Son yıllarda darbelerle gündemden düşmeyen Batı Afrika ve Sahel bölgesinin karşılaştığı bir başka ciddi sorun ise bölgede hızla yayılan terörizmdir. İbrahim (2017) Batı Afrika bölgesinde yükselen cihatçı terörizmin küresel, yerel ve bireysel ölçeklerde sebepleri olduğunu öne sürer. Küresel ölçekte cihatçı akımların uluslararası politikayı etkilemesi, yerel ölçekte cihatçıların zayıf ve kırılgan devlet yapılarından faydalanarak arayış içerisinde olan kitleleri etkilemeleri ve bireysel ölçekte yaşamların gündem güne kötüye giden Afrikalıların umutlarını bu örgütlere yönlendirmelerinde Batı Afrika'daki terörizmi gözlemleyebiliyoruz diye iddia eder (İbrahim, 2017). Sahel bölgesindeki terör faaliyetlerinde son dönemde etnik nedenler azalsa da cihatçı terör grupları Hıristiyanlara yönelik saldırılar düzenlemektedir. Ancak, bu grupların hedefinde sadece Müslüman olmayanlar değil aynı zamanda kendilerini desteklemeyen ve şeriatı uygulamanın yolunun cihattan geçtiğini düşünmeyen Müslümanlar da bulunmaktadır. Bölge yeraltı kaynakları bakımından Afrika'nın en zengin bölgelerinden değildir ancak bölgede bulunan çok sayıdaki kırılgan ve çökmemiş devlet yapısı terör grupları için çekici olmaya devam etmektedir. Dünya Gıda Programı verilerine göre 2023 yılı temmuz ayı itibarıyla 12,7 milyon insan Burkina Faso, Mali ve Nijer'de gıda güvensizliği tehdidiyle karşı karşıyadır (*World Food Programme [WFP], 2023*). *ReliefWeb* (2023a) verilerine göre Haziran 2023 itibarıyla yaklaşık 3 milyon insan Sahel bölgesinde yerinden edilmiştir.

Irak ve Suriye'ye IŞİD'e katılmak için çok sayıda Afrika kökenli insan gitmişti ancak örgütün Ortadoğu'daki etkinliği azalınca bunlardan hayatta kalanlar ya da yakalanmayanlar buldukları yerlerde mülteci konumuna düştüler (İbrahim, 2017, s. 5). 2011 Libya Krizi sonrası Kuzey Afrika'dan Sahel bölgesine doğru inen bu gruplar kendilerine Afrika içerisinde yeni yaşam alanları aradılar. Sahel bölgesi ve Batı Afrika'da yeni grupların ortaya çıkmasına da bu gruplar yol açmıştır. Ekim 2024 itibarıyla bu bölgedeki aktif grupların sayısı sekizi bulmuştur (Bkz. Tablo

1). Bu gruplar genel olarak Burkina Faso, Mali ve Nijer’de faaliyet gösteren gruplardır. Ancak, bu üç ülkenin yanında Kuzey Afrika ve Batı Afrika bölgelerinde bu gruplardan etkilenen çok sayıda devlet bulunmaktadır.

Son dönemde özellikle Sahel bölgesinin güneyindeki Batı Afrika ülkelerine doğru sızrayan ve Batı Afrika kıyılarındaki geçişi kontrol etmeye çalışan grupların yoğunluğu da artmaktadır. Bu bölgedeki terör grupları son dönemde Gine Körfezi’ne doğru yayılırken Benin, Fildişi Sahili, Gana ve Togo bu yayılımdan etkilenen ülkelerdir. 1970’lerdeki petrol krizleri sonrası dünyadaki petrol arzına alternatif oluşturan Gine Körfezi’ndeki petrol kaynaklarının kontrolünü ele geçirmek cihatçı terör gruplarının yeni hedefi olarak görülebilir. Ayrıca, bölgede hemen her ülkede yoğun olarak bulunan Müslüman nüfus da bu terör gruplarının kamufle olabilmesi ya da yerel halktan destek alabilmesi için bir fırsat yaratmaktadır. Sahel bölgesinde birkaç farklı terörist grubun bir araya gelmesiyle 2017’de kurulan İslam ve Müslümanlar için Destek Cemaati (*Jama’at Nasr al-Islam wal Muslimin-JNIM*) adı altında kurulan terörist grup son 6 yılda özellikle askeri hedeflere yönelik saldırıları gerçekleştiren ana grup olarak gözükmüyor (Cline, 2023, s. 181). Yukarıda da belirtildiği üzere şu an sekiz farklı grup Sahel bölgesi merkezli olmak üzere Batı Afrika’da faaliyet gösteriyor. Bölgedeki devletler ve dış aktörler de bu bölgedeki terörizme karşı önlem almak için bazı adımlar atıyor.

Tablo 1

Sahel Bölgesindeki Cihatçı Terör Grupları ve Faaliyet Gösterdikleri Ülkeler / Bölgeler

<i>Al-Qaeda in the Islamic Maghreb (AQIM-Mağrip El-Kaidesi)</i>	Cezayir, Libya, Mali, Moritanya ve Nijer (Mağrip ve Sahel bölgelerinde etkin)
<i>Boko Haram (Batılı Eğitim Haram)</i>	Çad, Kamerun, Mali, Nijer ve Nijerya (Nijerya ve çevresinde etkin)
<i>Islamic State in the Greater Sahara (ISGS-Büyük Sahra’daki İslam Devleti)</i>	Burkina Faso, Mali ve Nijer (Merkezi Mali’de)
<i>Jama’at Nasr al-Islam wal Muslimin (JNIM-İslam ve Müslümanlar için Destek Cemaati)</i>	Burkina Faso, Cezayir, Çad, Libya, Mali, Moritanya, Nijer ve Tunus (Mağrip ve Sahel bölgelerinde etkin)
<i>Ansar Dine (Dinin Yardımcıları)</i>	Mali, Moritanya ve Senegal (Mali merkezli)

<i>Katiba Macina / Macina Liberation Front</i> (Macina Özgürlük Hareketi)	Mali (<i>Ansar Dine</i> 'nin bir parçası)
<i>Ansar ul Islam</i> (İslam'ın Yardımcıları)	Burkina Faso ve Mali (Burkina Faso merkezli)
<i>Al Mourabitoun</i> (Gözcüler)	Burkina Faso, Cezayir, Fildişi Sahili, Libya, Mali ve Nijer (Mağrip El-Kaidesi'nin bir parçası)

Bu adımlardan en önemlisi G-5 Sahel Ortak Gücü olarak adlandırılan terörle mücadele birlikleridir. G-5 Sahel Ortak Gücü bu bölgedeki güvenliği tesis etmek için bir araya gelen Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya ve Nijer askeri birlikleri tarafından 2014 yılında kuruldu ve başta Fransa olmak üzere Batılı güçlerin desteğini aldı.³ 2017 yılından itibaren Fransa ile iş birliği içinde düzenlenen operasyonlarda cihatçı grupların liderleri öldürülse de bu gruplar tabanlarını genişletti (*International Crisis Group*, 2023). Ayrıca, genelde Kuzey Mali odaklı olan saldırılar iç bölgelere doğru kaydı ve ülkenin orta kısımları da terörizm saldırılarına maruz kalmaya başladı. Burkina Faso, Nijer ve Gine Körfezi'ndeki ülkeler de Mali üzerinden gelen bu tehditlerle karşılaştılar. Mali 2022 yılında G-5'ten ayrıldı ve bu ortak gücün geleceğini tehlikeye attı (Doxsee Thompson ve Harris, 2023). 2023'ün son günlerinde ise darbelerden etkilenen Burkina Faso ve Nijer de örgütten ayrılınca geriye sadece iki üyesi olan bir yapı kaldı. Bu gelişmenin ardından 6 Aralık 2023'te Çad ve Moritanya grubu feshedeceklerini açıkladılar (Al Jazeera, 2023). G-5 Sahel Ortak Gücü terörist faaliyetler Sahel bölgesinin içlerine yayıldıktan sonra kurulmuş ve terörizmin hızla yayılmasını engelleyememiştir. Mevcut durumda Fransa ve Batılı güçlerin temel korkusu onların yerini Rus paralı asker grubu olan Wagner'in almasıdır (Sandness, 2023, s. 16). Wagner grubu Afrika'da Libya, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Sudan'da önemli bir etkiye erişirken son yıllarda listeye Mali de eklendi (Rampe, 2023).

Sahel bölgesindeki cihatçı grupların kökeninde başta Vaaz ve Savaş için Selefi Grubu (*Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat-GSPC*) olmak üzere 1990'lardaki Cezayir İç Savaşı sırasında ortaya çıkan gruplar vardır. Cezayir'deki Selefi hareketi 2006 yılında 11 Eylül'ün beşinci yıl dönümünde Usame bin Ladin'e bağlandıklarını açıkladı ve 2007 yılı itibarıyla örgütün adını Mağrip El-Kaidesi olarak değiştirdiler. Her ne kadar örgüt kısa vadede eylemlerini Cezayir'e yönelik gerçekleştirmiş olsa da bu değişiklik kuşkusuz ki ulus aşırı birimlerin bir zaferiydi (Skretting, 2023, s. 1377). Bu birleşimin ardından örgüt Cezayir'deki halk

3 G-5 Sahel Ortak Gücü ile alakalı bazı akademik çalışmalar ve raporlar: Sandnes (2023); De Coning ve Karlsrud (2021); Rupesinghe (2018).

desteğini yitirmeye başladı ve Cezayir yönetimi de örgütü güneye doğru itmeye başladı. 2012 sonrası Cezayir'deki Selefi hareketinin devamı olan gruplar başta Mağrip El-Kaidesi olmak üzere kendilerini bir anda Sahel bölgesinde özellikle Mali topraklarının kuzeyini kontrol ederken buldular (Ibrahim, 2017, s. 6). Bu dönüşüm tabii ki sömürgecilikten başlayan ve küresel ölçekte cihatçılığın yayılmasıyla boyut değiştiren bir sürecin ürünü olarak okunmalıdır. Mağrip El-Kaidesi'nin Cezayir'den Sahel bölgesine doğru yön değiştirmesinin nedeni örgütün üyelerinin 2010'larla birlikte Sahel ülkelerinden gelen militanlardan oluşması görülebilir (Skretting, 2023, s. 1369). Mağrip El-Kaidesi 2011 sonlarına kadar güneye inmemekte dirense de Cezayirli olmayan militanlar örgütün Sahel bölgesine doğru inişinde önemli bir rol oynadılar (Skretting, 2023, s. 1371). Örgütün yeni adı her ne kadar Mağrip bölgesini kapsasa da asıl destek güneyden yani Sahel bölgesinden gelmeye devam ediyor.

İŞİD, 2000'ler boyunca dünya siyasetini meşgul eden El-Kaide'den kopan ve farklı bir yöntem ile cihadı gerçekleştirmeye çalışan grupların bir birleşimi olarak Irak ve Suriye'deki iç savaşlardan faydalanarak kendine alan açtı. Ancak, 2010'ların sonuna doğru Irak ve Suriye'de kısmen sağlanan istikrar ve uluslararası terörle mücadelede alınan başarılı sonuçlar bu örgütün Ortadoğu'dan Afrika'ya doğru yönelmesine yol açtı. 2011 Libya müdahalesi sonrası Kuzey Afrika'dan Sahra-altı Afrika'ya doğru inen gruplarla bir arada düşünüldüğünde yeni nesil cihatçı gruplar Sahel bölgesinde kendilerine yeni bir yaşam alanı buldular (Aldroubi, 2023). Diğer taraftan El-Kaide ise özellikle Doğu Afrika'da 11 Eylül Saldırıları öncesinde dahi var olan ve 1998'de Nairobi ve Darüsselam'daki ABD büyükelçiliklerine yönelik saldırıları gerçekleştiren bir örgüttü. Yine 2002 yılında Mombasa'daki saldırılarda da El-Kaide'nin parmağı vardı. 2000'ler boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleşen El-Kaide saldırılarının Afrika'daki diğer hedefi Kuzey Afrika bölgesi oldu ve örgüt Cezayir ve Fas'ta büyük saldırılar gerçekleştirdi.

Bugün Sahel bölgesinde farklı isimlerle yer alan ancak El-Kaide ve İŞİD'in yöntemlerini taklit eden çok sayıda cihatçı terör örgütü faaliyet göstermektedir. Afrika'da El-Kaide'nin kolları olarak faaliyet gösteren Somali'deki Eş-Şebab ve Cezayir'den çıkan Mağrip El-Kaidesi'nin sadece Batı'nın çıkarlarını hedef alan bir yapıda olduğunu iddia etmek sorunludur. Boko Haram yine benzer şekilde kuzey Nijerya ve yakın çevresinde etkili olan ve yerel hedefleri olan bir örgüttür. Bu grupların tarihine bakıldığında hedefleri buldukları ülkelerdeki veya bölgelerdeki yönetimleri kısmi ya da tamamen ele geçirmektir. Bu görüş en azından 2010'lara kadar geçerliliğini korur ancak sonraki yapılanmalar için ne

kadar geçerli tartışmalıdır çünkü ulus ötesi terörizm sürekli şekil ve hedef değiştirmektedir (Dowd ve Raleigh, 2013, s. 503).

Ibrahim (2017, s. 10), Afrika'daki birçok devletin sürdürülebilir devlet yapıları olduğunu öne sürer ve özellikle başkentlerde ve büyükşehirlerde merkezi otoritenin güçlü olduğunu ve buralarda cihatçı terör gruplarının pek fazla barınmadığını belirtir. Ancak, kırsal ve merkezden kopuk bölgelerde ise terör gruplarının kendilerine açabilecekleri çok büyük alanlar mevcuttur ve bu örgütler merkezlerini bu tarz yerlere konuştururlar. Gerek Sahel bölgesindeki gerekse Mağrip'teki terör grupları kırsalda özellikle ekonomik zorluklarla karşılaşan ve güvenlik problemleri yaşayan, sömürgecilik sonrası büyük ölçüde kabile şefleri gibi yerel güçler aracılığıyla yönetilen halkları etkileri altına almaya çalışıyorlar.

Sahra-altı Afrika'daki kırılğan devletlerde oluşan güç boşluklarından faydalanan bazı cihatçı terör grupları devletten yeterli hizmet alamayan özellikle kırsaldaki Müslüman olan yerel halkı ikna etme yetisine sahip olabiliyor. Zachary Devlin-Foltz (2010) aşırılarla mücadele etmenin yolu olarak ılımlı İslamcıların yerel istikrarı sağlamak için şiddet kullanarak Müslüman olmayanların bile desteğini alabileceğini ve yerel halkı aşırı gruplara karşı birleştirebileceğini iddia eder. Ona göre ılımlı İslamcılar aşırı gibi şeri hukuk ile yönetilmek istese de bu yolda cihadı bir yöntem olarak görmeyen gruplardır. Bu tartışmadaki en önemli değişken başarısız veya zayıf devletlerin halkının güvenliğini sağlayamadığı bir ortamın oluşmasıdır. Ibrahim (2017, s. 13) de benzer şekilde anaakım Selefilik'i güçlendirmenin cihatçı akımlara karşı bir çözüm olabileceğini savunur. Devlin-Foltz (2010, s. 3), aşırı ve ılımlı İslamcı gruplar olarak Mısır'daki İslami Cihat örgütüyle Müslüman kardeşleri örnek verir. Cezayir'de ise Mağrip El-Kaidesi ile askeri yönetimin siyasetten uzaklaştırdığı ılımlı İslamcılarını örnek verir. Ancak, bu önerinin gerçekleştiği başka örnekler devlet dışı silahlanmanın iç savaşa yol açtığını gösteriyor.

Bu bölümde görüldüğü üzere Sahel bölgesinde sekiz adet farklı cihatçı terör grubu bulunmaktadır. Burkina Faso, Mali ve Nijer başta olmak üzere bu gruplar bu bölgedeki ülkelere her yıl çok sayıda terör saldırısı düzenlemektedir. Bu bölgede sınır güvenliğini sağlayamayan kırılğan devlet yapıları Kuzey Afrika'dan yayılan cihatçı terörizm karşısında özellikle kırsal bölgelerde etkisiz kalmaktadır. Ayrıca, Boko Haram örneğinde görüldüğü üzere Batı Afrika'daki ülkelere de terör grupları çıkmaktadır ve bu gruplar bölgedeki diğer ülkeleri on yıl gibi kısa bir süre içinde etkisi altına almıştır. 2010 sonrası dönemde uluslararası terörizmin Sahel bölgesinde artan varlığı bu bölgeyi uluslararası güvenlik açısından

sorunlu bir yer haline getirmiştir. Bir sonraki bölümde literatürdeki tartışmalara ek olarak KDE ve KTE verileri aracılığıyla Sahel bölgesinde kırılğanlık ve terörizm arasındaki ilişki incelenecek ve sınır güvenliğine dair alternatif bir öneri sunulacaktır.

Sahel Bölgesindeki Ülkelerin Teröre Eğilimlerinin Karşılaştırmalı Analizi ve Sınır Güvenliği

Devletlerin karşılaştığı ekonomik, siyasi ve toplumsal baskıların analiz edildiği KDE’de 178 devletin kırılğanlık raporları her yıl *The Fund for Peace* tarafından yayınlanmaktadır. İçerik analizi aracılığıyla dört başlık altında 12 değişkene dair toplanan nicel veriler nitel yorumlama ile yayına hazırlanır. Uyum başlığı altında güvenlik araçları, ayrımcılık yapan elitler ve grup ayrımcılığı; ekonomi başlığı altında ekonomik gerileme, eşitsiz ekonomik kalkınma ve insan ve beyin göçü; siyaset başlığı altında devletin meşruiyeti, kamu hizmetleri ve insan hakları ve hukukun üstünlüğü; toplum başlığı altında demografik baskılar, mülteciler ve yerinden edilmiş kimseler ve dış müdahale ele alınır (*The Fund for Peace*, 2023). 2006 yılından bu yana devletlerin kırılğanlığının hesaplandığı KDE gerek bilim insanları gerek siyasetçiler gerek uluslararası örgütler tarafından kabul görmüş ve dikkate alınan bir endekstir. Paşagić (2020, s. 22) KDE ile KTE arasında doğrudan bir bağlantı kurmanın sorunlu olabileceğini çünkü kırılğanlık hesaplanırken analiz edilen değerlerin bazılarının doğrudan terörle alakalı olmadığını belirtir. Bir devletin neye göre başarısız olarak kabul edildiği konusu tartışmalı bir konu ancak literatürde KDE kabul gören bir veri setidir (Paşagić, 2020, ss. 21-22).

Dünya nüfusunun %99,7’sini oluşturan 163 ülkenin analiz edildiği KTE’de dört göstergeden oluşan birleşik bir ölçüm mekanizması vardır. Terörizmle alakalı olaylar, ölümler, yaralanmalar ve rehinelere KTE’nin temel değişkenleridir. Terörizmin etkisini ölçmek için beş yıllık ağırlıklı bir ortalama uygulanır ve her ülkeye etkinin şiddetini gösteren sıfır ile on arasında bir puan verilir. *Institute for Economics and Peace* tarafından yıllık olarak devletlerin terörizm puanları ve sıralamaları yayınlanır. KDE gibi geniş çevreler tarafından kabul gören bir analiz sistemine sahiptir.

KTE verilerine göre 2021 yılında Sahra-altı Afrika dünyadaki terör kaynaklı ölümlerin %48’ine ev sahipliği yaptı. Sahel dünyada terör örgütlerinin en hızlı büyüdüğü ve en ölümcül olduğu bölge olarak kayıtlara geçti (*Institute for Economics and Peace*, 2022). 2022 yılında ise Sahel bölgesindeki terör kaynaklı ölüm sayıları %7 oranında artarken dünyadaki terör kaynaklı ölümlerin %43’ü bu bölgede yaşandı (*Institute for Economics and Peace*, 2023). KDE’de ilk 24 sıradaki ülkelerin 18’i Afrika

ülkesi iken diğer altı ülkenin beşi halihazırda iç savaş yaşayan Afganistan, Myanmar, Suriye, Ukrayna ve Yemen gibi ülkeler. Listenin tepelerinden yer alan diğer ülke olan Haiti ise artık iç savaşın eşliğinde bir ülke olarak görülüyor (*ReliefWeb*, 2023b). KTE ve KDE verileri karşılaştırıldığında teröre maruz kalan bazı ülkelerin kırılabilirliklerinin az olması ya da kırılabilirliği fazla olan ülkelerin teröre maruz kalmaması bu iki endeks arasında doğrudan bir korelasyon kurulamayacağına işaret eder. Ancak, coğrafi, demografik, ekonomik, siyasi ve toplumsal şartlar göz önünde bulundurulduğunda bu veriler anlam kazanır. Örneğin, 2022 yılında teröre maruz kalan ve kırılabilir olmayan ABD, İsrail, Şili ve Yunanistan gibi ülkelerin her biri için belirli açıklamalar getirilebilir. Ancak, bu çalışmada tartışılan husus kırılabilirliğin terörizme yol açıp açmadığıdır. Doğal olarak kırılabilir olmayan ülkelerde terör olayları yaşanmaz gibi bir iddia barındırmayan bir tartışmadır. Diğer taraftan kırılabilir olup teröre maruz kalmayan ülkeler açısından son yıllarda gördüğümüz üzere sınır güvenliği de terörün dışarıdan sızmasına karşı belirleyici bir değişken olarak değerlendirilebilir. Batı Afrika Sahel bölgesinde yer alan ve cihatçı teröre maruz kalma ihtimali olan ülkeler aşağıdaki tabloda KDE ve KTE puanları ve sıralamaları yönünden listelenmiştir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2

KDE'ye Göre Batı Afrika Sahel Bölgesinde Yer Alan Devletlerin⁴ 2023 Yılındaki Kırılabilirlik ve KTE'ye Göre 2022 Yılındaki Terörizm Puanları ve Sıralamaları

Ülke	Puan (KDE)	Sıralama (KDE)	Puan (KTE)	Sıralama (KTE)
Çad	104.6	9.	6.168	19.
Mali	99.5	13.	8.412	4.
Gine	98.5	14.	0	93.*
Nijerya	98.0	15.	8.065	8.
Burkina Faso	94.0	21.	8.564	2.
Kamerun	94.0	21.	7.347	11.
Nijer	93.4	24.	7.616	10.
Fildişi Sahili	87.1	36.	3.747	47.
Moritanya	87.0	37.	0.291	87.

4 Listedeki ülkeler seçilirken Batı Afrika Sahel bölgesinde terörist grupların konuşlandığı Burkina Faso, Mali, Nijer ve Nijerya'nın Sahra-altı Afrika'daki komşuları göz önünde bulundurulmuştur. Batı Afrika bölgesini geniş olarak yorumladığımızda Ekvator Ginesi, Gabon, Gambiya, Gine Bissau, Liberya ve Sierra Leone bu hesaplamaların dışında tutulmuştur çünkü coğrafi olarak Sahel bölgesine temas eden ülkelerle komşulukları yoktur. Ayrıca, bu devletlerin hepsi son yıllardaki artan cihatçı terör saldırılarından etkilenmemiştir. Kuzey Afrika'da ise Mağrip bölgesi cihatçı terörist grupların saldırılarına maruz kalan Cezayir, Libya ve Tunus'u barındırmaktadır.

Togo	82.1	47.	4.915	27.
Benin	73.3	74.	4.84	28.
Senegal	71.5	80.	1.108	77.
Gana	62.3	107.	0**	93.*

KDE ve KTE verileriyle yazar tarafından oluşturuldu.

*KTE'de 93. Sırada 76 tane ülke yer alıyor.

**Gana'nın KTE'deki puanı 2022 yılı için 0 gözükmemektedir ancak 2023 yılının ilk yarısında ülke kuzeyden cihatçı terör saldırısı girişimine maruz kalmıştır ve 10 kişi hayatını kaybetmiştir (AFP, 2023a).

Tablo 2'de listelenen verilere göre terörizm ve kırılganlık arasındaki bağlantıyı doğrulayan ve yanlışlamayan dokuz tane örnek bulunmaktadır. Bunlar bu ilişkiyi hem olumsuz hem de olumlu olarak tecrübe eden örneklerdir. Burkina Faso, Çad, Fildişi Sahili, Kamerun, Mali, Nijer, Nijerya ve Togo hem kırılgan hem de terör saldırılarına maruz kalan ülkelerdir. Bu ülkeler arasında en ilginç değişimi yaşayan ülkeler Burkina Faso ve Mali'dir. Mali geçmişinde ayrılıkçı terör olan bir ülke olarak KTE skoru ilk hesaplandığı yıldan bu yana sürekli kötüye giden ancak 2012 öncesi KDE skoru iyi durumda olan bir örnektir. Yukarıda detaylı bir şekilde tartışıldığı üzere 2011 Libya İç Savaşı sonrası Cezayir'den güneye doğru inen cihatçı grupların tabanlarını çeşitlendirmeleri ve genişletmeleriyle birlikte Mali'deki ayrılıkçı terör yerini cihatçı teröre bırakmıştır. Bu andan sonra Mali'nin KDE skoru sürekli zayıflamaktadır. Güncel verilere göre Mali KDE'de 13. KTE'de ise 4. sırada yer almaktadır. Burkina Faso'da da benzer bir şekilde 2015 öncesi KTE'de kayıt altına alınmış herhangi bir vaka yokken 2015 sonrası listenin en üst sıralarında yer alan bir ülke haline gelmiştir. Diğer taraftan Burkina Faso'nun kırılganlığı 47. sıraya gerileyerek 2019 yılında dip noktasını görürken bu yıldan sonra hızlı bir artış olduğu gözlemlenebilir. Güncel verilere göre Burkina Faso KDE'de 21. KTE'de ise 2. sırada yer almaktadır.

KDE'de 80. ve 107. sıralarda yer alan Senegal ve Gana ise kırılgan olmayıp terörden etkilenmeyen iki ülkedir. Senegal'in en büyük şansı Moritanya'nın Mali'nin kuzeyindeki terörizme yönelik aldığı başarılı önlemlerdir çünkü bu sayede Mali'den Senegal'e doğru geçişkenlik sınırlandırılmıştır. Gana ise Burkina Faso'nun kuzeyinde yoğunlaşan terör saldırılarından bu ülkeyi tampon bölge olarak kullanarak korunmaktadır. Ancak, Burkina Faso'daki kırılganlık tabloda görüldüğü üzere 2023 yılında Gana'nın kuzeyinde bir terör saldırısı girişimine yol açmıştır. Devlet kırılganlığı az olan Gana bu saldırılara karşı Sahel bölgesindeki ülkelere oranla daha hızlı bir şekilde önlem almaktadır (FIIAPP, 2023).

Ancak, bölgedeki kırılmalı devlet sayısının fazlalığı Gana'yı bu sarmalın içine itebilir.

KDE'de 14. ve 37. sırada yer alan Gine ve Moritanya ise kırılmalı olmalarına rağmen terörden etkilenmeyen iki aykırı örnek olarak karşımıza çıkıyor. Moritanya, Mali ile olan 2,236 km uzunluğundaki sınırını cihatçı terör saldırılarından korumak için uzun yıllardır hem politika geliştiren hem de askeri önlemler alan bir yönetime sahiptir. Moritanya, 2010 yılından beri Batı Sahra, Cezayir, Mali ve Senegal sınırları ile üç tane uluslararası havaalanına dair güvenlik önlemlerini önemli derecede arttırdı (Frowd, 2014, s. 227). 2017 yılında Mali ve Cezayir ile olan Kuzeydoğu sınırını komple insan geçişine kapatan Moritanya burayı askeri bölge ilan etmiştir (Akwei, 2017). Moritanya KTE'de 2013 yılında 65. ve 2014 yılında 76. sırada yer alırken 2015 sonrası dönemde bir daha ilk 80 ülke arasına hiç girmemiştir.

Diğer taraftan Gine'nin yakın dönemde kırılmalılık karnesini zayıflatan en önemli neden 2021 yılında Mamady Doumbouya önderliğinde gerçekleşen askeri darbeye birlikte cunta yönetiminin devleti ele geçirmesi olarak yorumlanabilir. Ancak, bunun öncesinde de 2006 yılından bu yana KDE'de ilk 15 sıradan hiç aşağıya düşmeyen ve yapısal kırılmalılıkları da olan bir ülkedir. Bütün bunlara rağmen ülkede 2011 yılından bu yana herhangi bir terör saldırısı kaydedilmemiştir. 2019 yılında INTERPOL işbirliği ile Gine sınırlarından yasadışı yollarla geçmeye çalışan kişilerin tespitine dair gerçekleştirilen *Operation Stop* adlı bir operasyon ile bu sınırların güvenliğini arttırmanın yolları aranmıştır (INTERPOL, 2019). 2020-2023 yılları arasında Gine, Liberya ve Sierra Leone sınırlarını kapsayacak şekilde Birleşmiş Milletler kuruluşları aracılığıyla içerisinde bu üç ülke arasındaki işbirliğini güçlendirmeye ve toplumsal uyumu arttırmaya yönelik bir proje uygulandı (United Nations Network on Migration, 2023). Gana ise benzer şekilde sınır güvenliğini terör tehdidine karşı arttırmak amacıyla Avrupa Birliği'nden (AB) Ekim 2023'te 105 adet silahlı aracı içeren bir filoyu teslim aldı (AFP, 2023b). Gana'ya ek olarak Benin, Fildişi Sahili ve Togo'yu da içerecek şekilde Batı Afrika kıyılarında yer alan ülkelerin terörizme karşı savunma ve güvenliklerini güçlendirmeleri amacıyla AB tarafından 616 milyon avroluk bir yardım paketi hazırlandı (AFP, 2023b). 2020'ler öncesinde de AB ve üye ülkeler ile Uluslararası Göç Örgütü gibi uluslararası ortakları Batı Afrika'da sınır yönetimini son yıllarda yoğunlaştırmıştı (Frowd, 2014, s. 226). Ayrıca Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (ECOWAS-*Economic Community of West African States*) ve Çad Gölü Havzası Komisyonu (LCBC-*Lake Chad Basin Commission*) gibi bölgesel örgütler de Batı Afrika ve Sahel bölgesinde

güvenliğin sağlanabilmesi için girişimlerde bulunmaktadır (Bala ve Tar, 2021, s. 190).

Gerekli şartlar oluştuğunda özellikle Sahel bölgesi açısından her devletin terörizme açık olduğu ortadadır. Ancak, Moritanya gibi aykırı örnekler bize kırılmalığa rağmen terörün engellenebileceğini göstermektedir. Gana ve Gine başta olmak üzere Sahel bölgesindeki devletlerin kaderini yaşamak istemeyen Batı Afrika ülkeleri Moritanya'nın yönteminin bir benzerini uygulayıp sınır güvenliğini arttırarak terörizme karşı önlem almaya devam ediyor. Batı Afrika ve Sahel bölgesinde kırılmalı olup terörizmin yayılmasını engelleyen devletler sınır güvenliğini sağlayabilen devletlerdir. Sadece başkentte değil kırsalda da güvenliğini sağlayabilmek birçok Sahel ülkesi için nerdeyse imkansızdır. Sahel bölgesindeki devletlerin yapısı merkezi kontrol altında tutup kırsalı kontrol edememek üzerine kuruludur (Bøås ve Strazzari, 2020, s. 3). Dolayısıyla, devlet kırılmalığının yanında sınırların güvenliğini sağlayamamak da terörizme yol açan nedenler arasında sayılabilir.

Afrika ülkelerinin sınırları bağımsızlıktan miras kalan, keyfi ve yanlış çizilmiş sınırlar olarak görülmektedir (Adesanya, 2023, s. 6). Bu sınırlar zaman içerisinde yanlış yönetilmelerinin de etkisiyle Afrika ülkelerinin güvenliğine yönelik silah kaçakçılığı ya da yasadışı uyuşturucu ticareti gibi ciddi sorunlara yol açtı (Adesanya, 2023, s. 6). Ayrıca, sınır aşan küresel terör örgütleri Sahel bölgesinde yayılmak için önemli bir fırsat buldular.⁵ Uzun ve korumasız sınırlar ile geçişliliğin fazla olduğu sınırlar, kontrol mekanizmasının merkezden uzakta işlevsel olmadığı geçiş devletlerinin sınırları, siyasi veya bölgesel çatışmanın parçası olan ve belirli toprak parçaları üzerinde kontrolünü yitiren devletlerin bulunduğu alanlardaki sınırlar, sınırının en az bir tarafında yolsuzluğun yaygın olduğu ülkelerdeki sınırlar ve ulus aşırı suça veya terörizme iştirak eden hükümetlerin bulunduğu ülkelerdeki sınırlar savunmasız olarak adlandırılabilir (Shelley, 2006, s. 257). Sahel bölgesi genel olarak uzun ve korumasız sınırlara sahip bir geçiş bölgesi olarak görülebilir (Frowd, 2014, s. 226). Bu bölgede özellikle terörün yayılmasıyla birlikte, yukarıda Shelley'in (2006) tanımlarına uyan çok sayıda devlet bulunmaktadır. Solomon (2015, s. 18) sınır güvenliğini geliştirmeden, istihbarat kapasitesini arttırmadan ya da teröristlere giden paranın geçişini önleyemeden terörizmi Afrika'da önlemek mümkün gözükmemektedir diye iddia eder. Benzer şekilde, Shelley (2006, s. 266) terörizmi sınırlandırmak için sadece insanların hareketini engellemek yeterli bir çözüm değildir

5 Küresel terör örgütleri ve güvenlik ile alakalı detaylı bir araştırma için bkz. Baysal vd. (2019).

der. Baysal, Karakaş ve Lüleci-Sula (2019, s. 1218) ise küresel terörün sınırların önemsizleştirilmesine katkıda bulunduğunu ve sınırların önemini kaybettiğini de göstermektedir diye iddia eder. Ancak bu demek değildir ki sınır güvenliği de önemini yitirmiştir. Tam tersine sınırlarda güvenliği sağlamak için geleneksel askeri çözümlerin yanında insani çözümler de bulunmalıdır. Sınırların kapatılması değil sınırların yönetilmesi Moritanya örneğinde görüldüğü üzere daha işlevsel bir çözüm olarak görülebilir. Moritanya gibi sıra dışı örnekler bu sınırları düzenlemede tek taraflı bir çabanın yeterli olabileceğini gösterse de sınır geçişinin kolay olduğu Sahel bölgesinde uluslararası yardımlaşma ve iş birliği ulus aşan terör saldırılarına karşı önlem almak için önemlidir.

Sonuç

Sahel bölgesi üzerinden gerçekleştirilen bu tartışma benzer devlet yapılarının yer aldığı Afrika kıtasının geri kalanına genellenebilir. Afrika'da Burundi, Cezayir, Cibuti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya, Libya, Mozambik, Orta Afrika Cumhuriyeti, Somali, Tanzanya, Tunus ve Uganda uzun yıllardır terör saldırılarına maruz kalan ve kırılğanlık puanları çok umut verici olmayan ülkelerdir. Elbette yukarıda değinildiği gibi gelişmiş ülkelerde de terör saldırıları gerçekleşmekte ancak bu saldırıları gerçekleştirenler genelde Kuzey Afrika, Sahel, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya bölgelerinde kendilerine yaşam alanı bulan örgütlerin bir uzantıdır. Terörist saldırıya açık olmakla terörizme yaşam alanı sağlamak arasında ince bir çizgi vardır ve Batı Afrika ve Sahel'deki ülkelerin az bir kısmı şu an için sadece terörist saldırıya açık ancak terörizme yaşam alanı sağlamayan ülkelerdir. Büyük bir çoğunluğu ise terörün etkisi altındadır ve bu terörizm dalgası yeterli önlemi alamayan komşu ülkelere hızla yayılmaktadır.

Devlet kırılğanlığı ile terörizm arasındaki ilişki Sahra-altı Afrika bölgesi gibi kırılğanlığın yoğun olduğu yerlerde son yıllarda sıkça gözlemlenmektedir. 2000'lerin başında yapılan akademik çalışmalar El-Kaide'ye ev sahipliği yapan Afganistan'ın ayrıksı bir örnek olduğuna odaklanmıştı (Hehir, 2007; Menkhaus, 2003; Newman, 2007; Patrick, 2011; Simons ve Tucker, 2007; Von Hippel, 2002). Ayrıca bu çalışmalar eleştirel bir bakış açısıyla o dönemki Amerikan ve Britanyalı devlet yöneticilerinin kırılğanlık ve terörizm arasındaki ilişkiyi vurgulayan açıklamalarını yanlışlama amacı da gütmüştür (Rotberg, 2002). Fakat 2010'lardan itibaren birkaç ülkeyi aşan uluslararası terörizm faaliyetleri devlet kırılğanlığı ve terörizm arasındaki ilişkinin yeniden araştırılmasına yol açtı (Howard, 2014; 2010; Okafor ve Piesse, 2018; Paşagić, 2020; Piazza, 2008; 2007). Özellikle bu

dönemdeki ampirik çalışmaların sonuçları bu ilişkiyi doğrular nitelikteydi. Fakat Sahel bölgesindeki örnekleri tek tek incelediğimizde kırılğanlığın tek başına terörizme yol açtığını doğrulamak güçtür. Dolayısıyla, bu çalışma devlet kırılğanlığının tek başına terörizmin sebebi olarak belli bir dereceye kadar görülebileceğini iddia eder ve sınır güvenliğinin de denkleme dahil edilmesi gereken bir etken olabileceğini öne sürer.

Sahel bölgesi örneğinde görüldüğü üzere kırılğan olduğu halde terörizmden uzak durmayı başaran devletler vardır. Moritanya'nın Cezayir ve Mali sınırlarına yönelik geliştirdiği askeri ve siyasi önlemler bu ülkeyi diğerlerinden ayıran en önemli nokta olarak ön plana çıkıyor (Akwei, 2017). Moritanya'yı aykırı bir vaka olarak değerlendirdiğimizde tartışılan hipoteze bir bağımsız değişken daha eklenebilir. Sınır güvenliğinin sağlanıp sağlanamaması bu konuda öne çıkan başka bir bağımsız değişkendir. Dolayısıyla sadece kırılğanlık değil sınır güvenliği de terörizmin yayılması konusunda etkisi olan bir neden olarak değerlendirilebilir (Bala ve Tar, 2021, s. 200).⁶ 2010'ların başında *Boko Haram* terörü Nijerya'nın kuzeyinde yükselirken kısa süre içerisinde Çad, Kamerun, Mali ve Nijer'de de aktif olabileceği ihtimal dahilinde görülmemiştir. Mali'de ayrılıkçı Tuaregler ile barışın sağlandığı dönemde 2015 yılı sonrasında bir anda yükselen cihatçı terörizm yine 2011 Libya müdahalesi öncesi öngörülebilir bir mesele değildi. Sahel bölgesindeki devletlerin acilen kırılğanlığa yol açan sorunlara yönelik politikalar geliştirip komşu ülkelerinde konuşlanan terörist yapılara karşı sınırlarını güvenli hale getirerek önlem almaları gerekmektedir.

Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere devlet kırılğanlığı ve terörizm arasındaki ilişki sınır güvenliğini sağlayamayan devletler üzerinden Sahel bölgesinde son yıllarda giderek belirginleşmektedir. Gerek ulusal yönetimler gerekse bölgesel ve küresel örgütler Sahel bölgesi ve etrafındaki sorunu çözmek için harekete geçmelidirler. Bu noktada özellikle Afrika'nın kendi içinde bir çözüm bulması amacıyla Afrika Birliği önderliğinde bu bölgeye yönelik askeri, ekonomik, siyasi ve toplumsal çözümler bir an önce hayata geçirilmelidir. Sınır güvenliğinin nasıl sağlanacağı ayrı bir tartışmanın konusudur ancak bu aktörler devletlerin sınır güvenliğini sağlamak için hareket geçmelidirler. Özellikle Mali, Burkina Faso ve Nijer arasında yaşanan geçişkenlik bu konuda zafiyetin terörün yayılmasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

6 Bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı Sahel ve Batı Afrika bölgesinde terörizmin önlenmesi konusunda alternatif bir yaklaşım olarak Bala ve Tar (2021) tarafından ele alınmıştır. Bu alternatif yaklaşım mevcut çalışmanın konusunu aşsa da tartışmayı başka bir boyuta taşıyan önemli bir çalışma olarak önerilmektedir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Adesanya, O. P. (2023). Maritime crimes and the Gulf of Guinea. *Cogent Social Sciences*, 9(1), 2241263. <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2241263>

AFP. (2023a, Şubat 9). Attempted bombing in north Ghana fuels jihadist fears. Erişim tarihi: 19 Temmuz 2023, <https://www.france24.com/en/live-news/20230209-attempted-bombing-in-north-ghana-fuels-jihadist-fears>

AFP. (2023b, Ekim 28). Ghana gets more EU aid for border security. Erişim tarihi: 14 Aralık 2023, <https://www.france24.com/en/live-news/20231028-ghana-gets-more-eu-aid-for-border-security>

Akwei, I. (2017, Temmuz 14). Mauritania declares border with Algeria, Mali no-go zones. Erişim tarihi: 19 Temmuz 2023, <https://www.africanews.com/2017/07/14/mauritania-declares-border-with-algeria-mali-no-go-zones/>

Al Jazeera. (t.y.). Chad, Mauritania pave way for dissolution of G5 Sahel alliance. Erişim tarihi: 18 Aralık 2023, <https://www.aljazeera.com/news/2023/12/6/chad-mauritania-pave-way-to-dissolve-g5-anti-rebel-alliance>

Aldroubi, M. (2023, Haziran 8). Where does ISIS have a presence now? Group's reign of terror wanes in Middle East. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2023, <https://www.thenationalnews.com/mena/2023/06/08/where-does-isis-have-a-presence-now-groups-reign-of-terror-wanes-in-middle-east/>

Bala, B., and Tar, U. A. (2021). Regional Cooperation in West Africa: Counter-Terrorism and Counter-Insurgency. *African Security*, 14(2), 186-207. <https://doi.org/10.1080/19392206.2021.1929747>

Baysal, B., Karakaş, U., and Lüleci-Sula, Ç. (2019). Uluslararası siyaset sosyolojisi ve güvenlik: Küresel terörizm, sınır güvenliği ve vatandaşlık örnekleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1203-1231. <https://doi.org/10.33630/ausbf.571623>

Bøås, M., and Strazzari, F. (2020). Governance, fragility and insurgency in the Sahel: A Hybrid political order in the making. *The International Spectator*, 55(4), 1-17. <https://doi.org/10.1080/03932729.2020.1835324>

Charbonneau, B. (2021). Counter-insurgency governance in the Sahel. *International Affairs*, 97(6), 1805-1823. <https://doi.org/10.1093/ia/iiab182>

Cline, L. E. (2023). Jihadist movements in the Sahel: Rise of the Fulani?

Terrorism and Political Violence, 35(1), 175-191. <https://doi.org/10.1080/09546553.2021.1888082>

de Coning, C. and Karlsrud, J. (2021). Enhancing the effectiveness of the G5 Sahel force by strengthening strategic coherence and international support. *Norwegian Institute of International Affairs (NUPI)*. <https://www.jstor.org/stable/resrep38858>

Devlin-Foltz, Z. (2010). Africa's fragile states: Empowering extremists, exporting terrorism. *Africa Center for Strategic Studies*. Erişim tarihi: 17 Temmuz 2023, <https://africacenter.org/publication/africas-fragile-states-empowering-extremists-exporting-terrorism/>

Dowd, C. and Raleigh, C. (2013). Briefing: The myth of global islamic terrorism and local conflict in Mali and the Sahel. *African Affairs*, 112(448), 498-509.

Doxsee, C., Thompson, J. and Harris, M. (2022, Şubat 3). The end of operation Barkhane and the future of counterterrorism in Mali. *Center for Strategic & International Studies*. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2023, <https://www.csis.org/analysis/end-operation-barkhane-and-future-counterterrorism-mali>

FIIAPP. (2023, Mayıs 10). Ghana fights terrorism with European support. Erişim tarihi: 18 Eylül 2023, <https://www.fiiapp.org/en/noticias/ghana-fights-terrorism-with-european-support/>

Frowd, P. M. (2014). The field of border control in Mauritania. *Security Dialogue*, 45(3), 226-241.

Hehir, A. (2007). The Myth of the failed state and the war on terror: A challenge to the conventional wisdom. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 1(3), 307-332. <https://doi.org/10.1080/17502970701592256>

Howard, T. (2010). Failed states and the spread of terrorism in Sub-Saharan Africa. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(11), 960-988. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2010.514696>

Howard, T. (2014). *Failed states and the origins of violence: A comparative analysis of state failure as a root cause of terrorism and political violence*. Farnham, Surrey, England: Routledge.

Ibrahim, I. Y. (2017). *The wave of Jihadist insurgency in West Africa: Global ideology, local context, individual motivations*. Paris: OECD. <https://doi.org/10.1787/eb95c0a9-en>

Interpol. (2019). INTERPOL operation advances border security in West Africa. Erişim tarihi: 14 Aralık 2023, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2019/INTERPOL-operation-advances-border-security-in-West-Africa>

Kaplan, J. (2016). Waves of political terrorism. İçinde *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.24>

Lutz, J. and Lutz, B. (2019). *Global terrorism* (4th. edition). New York: Routledge.

Menkhaus, K. (2003). Quasi-states, nation-building, and terrorist safe havens. *Journal of Conflict Studies*, 23(2), 7-23.

Newman, E. (2007). Weak states, state failure, and terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 19(4), 463-488. <https://doi.org/10.1080/09546550701590636>

Okafor, G., & Piesse, J. (2018). Empirical investigation into the determinants of terrorism: Evidence from fragile states. *Defence and Peace Economics*, 29(6), 697-711. <https://doi.org/10.1080/10242694.2017.1289746>

Pašagić, A. (2020). Failed states and terrorism: Justifiability of transnational interventions from a counterterrorism perspective. *Perspectives on Terrorism*, 14(3), 19-28.

Patrick, S. (2011). *Weak Links: Fragile states, global threats, and international security*. Oxford ; New York: Oxford University Press.

Piazza, J. A. (2007). Draining the swamp: Democracy promotion, state failure, and terrorism in 19 middle eastern countries. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30(6), 521-539. <https://doi.org/10.1080/10576100701329576>

Piazza, J. A. (2008). Incubators of terror: Do failed and failing states promote transnational terrorism? *International Studies Quarterly*, 52(3), 469-488.

Rampe, W. (2023, Mayıs 23). What is Russia's Wagner group doing in Africa? Erişim tarihi: 18 Temmuz 2023, <https://www.cfr.org/in-brief/what-russias-wagner-group-doing-africa>

Rapoport, D. C. (2004). The four waves of modern terrorism. İçinde A. K. Cronin & J. M. Ludes (Ed.), *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* (ss. 46-73). Washington, D.C: Georgetown University Press.

Rapoport, D. C. (2022). *Waves of global terrorism: From 1879 to the present*. New York: Columbia University Press. <https://www.jstor.org/stable/10.7312/rapo13302>

ReliefWeb. (2023a, Mayıs 1). Escalating violence is pushing Haiti to the brink of civil war between gangs and civilians. "Nobody is safe. Nowhere is safe." Erişim tarihi: 18 Temmuz 2023, <https://reliefweb.int/report/haiti/escalating-violence-pushing-haiti-brink-civil-war-between-gangs-and-civilians-nobody-safe-nowhere-safe>

ReliefWeb. (2023b, Temmuz 18). Situation in central Sahel, Liptako Gourma and Coastal countries, DTM Monthly Dashboard #38 (June 2023)—Burkina Faso | ReliefWeb. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2023, <https://reliefweb.int/report/burkina-faso/situation-central-sahel-liptako-gourma-and-coastal-countries-dtm-monthly-dashboard-38-june-2023>

Rogers, P. (2018). Terrorism. İçinde P. D. Williams & M. McDonald (Ed.), *Security Studies* (3. bs, ss. 395-407). London ; New York: Routledge.

Rotberg, R. I. (2002). Failed states in a world of terror. *Foreign Affairs*, 81(4), 127-140. <https://doi.org/10.2307/20033245>

Rupesinghe, N. (2018). The Joint force of the G5 Sahel: An appropriate response to combat terrorism? *Conflict Trends*, (2), 11-18.

Sandnes, M. (2023). The relationship between the G5 Sahel joint force and external actors: A discursive interpretation. *Canadian Journal of African Studies / Revue canadienne des études africaines*, 57(1), 71-90. <https://doi.org/10.1080/00083968.2022.2058572>

Shelley, L. I. (2006). Border issues: Transnational crime and terrorism. İçinde M. Caparini & O. Marenin (Ed.), *Borders and Security Governance: Managing Borders in a Globalised World* (ss. 255-270). Geneva: Lit Verlag.

Simons, A. and Tucker, D. (2007). The misleading problem of failed states: A 'socio-geography' of terrorism in the post-9/11 era. *Third World Quarterly*, 28(2), 387-401. <https://doi.org/10.1080/01436590601153887>

Skretting, V. B. (2023). Al-Qaida in the Islamic Maghrib's expansion in the Sahara: New insights from primary sources. *Studies in Conflict & Terrorism*, 46(8), 1368-1392. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1822593>

Smith, M. E. (2020). *Uluslararası güvenlik* (R. Gözen, Çev.). Ankara: Felix Kitap.

Solomon, H. (2015). *Terrorism and counter-terrorism in Africa*. London: Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9781137489890>

United Nations Network on Migration. (2023). Strengthening border management, social cohesion, and cross-border security in the Parrot's Beak area. Erişim tarihi: 14 Aralık 2023, <https://migrationnetwork.un.org/projects/strengthening-border-management-social-cohesion-and-cross-border-security-parrots-beak>

Von Hippel, K. (2002). The roots of terrorism: Probing the myths. *The Political Quarterly*, 73(1), 25-39. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.73.s1.4>

World Food Programme. (2023, Temmuz 23). Central Sahel emergency | World Food Programme Erişim tarihi: 20 Aralık 2023, <https://www.wfp.org/emergencies/sahel-emergency>

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

The Effects of Energy Consumption and Foreign Direct Investments on Economic Growth in Türkiye: Fourier-Shin Cointegration Test

Türkiye'de Enerji Tüketiminin ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Fourier-Shin Eşbütünleşme Testi

Tacınur AKÇA

Doç. Dr.,
Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
Bölümü
tacinur@windowslive.com
ORCID : 0000-0002-4071-9525

Cilt / Issue: 12(1) 457-479
Geliş Tarihi: 08.11.2023
Kabul Tarihi: 18.12.2024

Atf: Akça, T. (2025). The effects of energy consumption and foreign direct investments on economic growth in Türkiye: Fourier-Shin cointegration test. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 457-479. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1387796>.

Abstract

The aim of this study is to explain the impact of shocks in foreign direct investments and per capita energy consumption on real growth shocks in Türkiye between 1970 and 2015. For this purpose, it is planned to evaluate the temporary and permanent effects of the variables on economic growth. To the cointegrated relationship between the variables the Fourier-Shin cointegration test; to determine the stationarity, Augmented Dickey Fuller-Becker, Enders and Lee Fourier KPSS stationarity tests were used. The long-run and short-run coefficients were estimated using the dynamic least squares method (DOLS). According to the findings of the analysis, in the long run, a 1% increase in energy consumption increases economic growth by 0.04%, while a 1% increase in foreign direct investment increases economic growth by 1.6%. In the short run, a 1% increase in FDI increases economic growth by 0.7%. FDI plays a key role for Türkiye's economic growth both in the long and short run. On the other hand, Türkiye needs more permanent energy policies that will cover the long-term rather than short-term energy policies.

Keywords: Economic Growth, Energy Consumption, Foreign Direct Investment, Fourier-Shin Test

JEL Codes: C32, E30, O11, S43

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1970-2015 yılları arasında Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve kişi başına enerji tüketimindeki şokların reel büyüme şokları üzerindeki etkisini açıklamaktır. Bu amaçla değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki geçici ve kalıcı etkilerinin değerlendirilmesi planlanmaktadır.

Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi tespit etmek için Fourier-Shin eşbütünlük testi; durağanlığı belirlemek için ise Augmented Dickey Fuller- Becker, Enders ve Lee Fourier KPSS durağanlık testleri kullanılmıştır. Uzun dönem ve kısa dönem katsayıları dinamik en küçük kareler yöntemi (DOLS) kullanılarak tahmin edilmiştir. Analiz bulgularına göre, uzun dönemde enerji tüketimindeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,04 oranında artırırken, doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %1,6 oranında artırmaktadır. Kısa vadede ise doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,7 oranında artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar hem uzun hem de kısa vadede Türkiye'nin ekonomik büyümesi için kilit bir rol oynamaktadır. Öte yandan Türkiye'nin kısa vadeli enerji politikalarından ziyade uzun vadeli kapsayacak daha kalıcı enerji politikalarına ihtiyacı vardır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Fourier- Shin Testi

JEL Kodları: C32, E30, O11, S43

Introduction

Energy consumption (EC) and foreign direct investment (FDI) are two critical elements for a stable and developing economy. Undoubtedly, one of the most important factors in production is the EC. Increasing dependence on foreign energy leads to an increase in imports and becomes an important problem, especially in countries with high foreign exchange deficit. Another important issue, especially for a developing country, is foreign direct investment. For countries like Türkiye that face capital shortages, foreign direct investments bring many advantages. The increase in foreign direct investments provides many advantages such as contributing directly or indirectly to production, creating employment, providing new technologies, and increasing competition. However, it may not always provide these advantages depending on the country and the characteristics of the incoming investment. In Türkiye, there has been a rapid increase in foreign direct investments, especially with the start of accession negotiations to the European Union in 2005. However, in the period after 2015, foreign direct investments started to decline. Since these years, capital-intensive foreign investments have mostly turned into real estate investments (MITRT, 2022). As of 2019, it can be said that reasons such as the pandemic process, the increase in Türkiye's CDS premium, and the low credit ratings are effective.

The economic literature explaining the relationship between economic growth and energy consumption has become the center of attention

especially after the oil crises in the 1970s. Different views have been presented by theorists on this issue. There are generally four approaches to the relationship between energy consumption and economic growth (Gozgor et al., 2018; Ibrahiem, 2015; Omri et al., 2015; Bouoiyour and Selmi, 2012; Belke, Dreger and De Haan, 2010; Squalli, 2007). The first view is the “Growth Hypothesis” that EC causes EG. According to this view, an increase in EC will contribute to economic growth. Therefore, the implementation of policies that increase energy use is an important issue for EG. The second view, known as the “Conservation Hypothesis”, is that EG leads to EC. As production increases, the need for energy increases. The third view is the “Feedback Hypothesis”, according to which there is a bidirectional causality between EC-EG. An increase in production increases the need for energy, or as EC increases, production increases. The fourth and final view is the “Neutrality Hypothesis”, which denies the existence of any connection between EC and EG. The increase in energy use does not contribute to production or the increase in production does not affect the need for energy.

There are two main theoretical perspectives in explaining the relationship between FDI and economic growth. The first one is the modernization theory, which is the view that FDI supports economic growth. The modernization theory is based on two main theories: neoclassical growth theories and endogenous growth theories. Modernization theory argues that investments and capital accumulation promote economic growth and that causality exists. The other view explaining the relationship between FDI and economic growth is the dependency theory. According to the proponents of this theory, foreign investment dependence negatively affects growth and income distribution. They also argue that increased dependence on foreign capital will lead to stagnant growth and the economy will not develop organically in the future (Pigato, 2000; Adams, 2009; Denisia, 2010; Sichei and Kinyonda, 2012; Makoni, 2015).

The connection between FDI and EC constitutes the third basic element of the study. As the amount of foreign capital growth, the amount of production in the country increases and the need for energy also increases. However, the amount of energy consumption can change depending on the type of foreign investments entering the country. Foreign investments that enter the country in the direction of increasing the capital and production in parallel can increase the amount of energy consumption, conversely short-term, unproductive

and non-employment-generating etc. It cannot be said that there will be a significant change in energy use due to the increase in the intensity of investments (such as real estate). Because of this, the examination of the link between FDI and EC may differ from country to country.

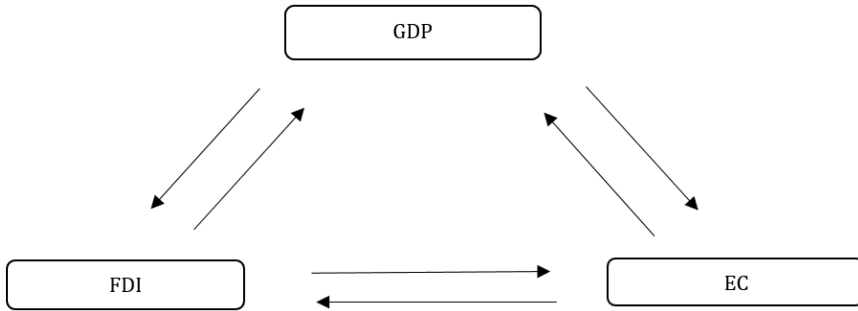
The correlation between EC, FDI, and economic growth (EG) is the main issue of the study. While examining this connection, firstly the interrelation between EC and EG, the second main research element is the interrelation between FDI and EG, and the third main element is the interrelation between EC and FDI.

The main elements of the research subject are briefly;

1. The nexus between EC- EG
2. The nexus between FDI- EG
3. The nexus between FDI- EC

Figure 1

The Interrelation EG- EC-FDI

Türkiye is in the category of developing countries. Being dependent on foreign energy and being a country in need of foreign investments has made Türkiye one of the top priorities in the economic policies to be pursued in both areas. Because of this, it is critical to determine the role of energy and FDI in Türkiye's economic growth. In the literature on Türkiye, the general focus has been on the correlation between EC and EG or between FDI and EG. The fact that all three variables are included together and that there are few studies explaining their connection

with each other has increased the tendency towards this issue.

In this study, the connection between EG, EC, and FDI in the period between 1970 and 2015 in Türkiye is analyzed. This time period was preferred since the data obtained for the variables cover these periods. Augmented Dickey- Fuller (Dickey and Fuller, 1979) and Fourier KPSS (Becker, Enders and Lee, 2006) tests were used for the stationarity. Afterwards, the existence of cointegration between the variables was determined by the Fourier-Shin cointegration test. The dynamic least squares DOLS estimator obtained from the Fourier-Shin cointegration analysis was used to determine and interpret the long and short-run coefficients. In the results obtained, it is concluded that increases in both energy consumption and foreign direct investments increase economic growth.

The paper consists of four parts. The first section consists of an introduction. The second part of the study consists of a review of the relevant literature, the third part consists of the description of the data and the methodology used, and the last part, the fourth part, consists of the findings obtained from the analysis.

Literature Review

The literature is analyzed under three main headings. The first section includes approaches to explain the connection between EC and EG, the second section includes approaches to explain the connection between FDI and EG and finally the third section includes literature reviews on the connection between EC and EG.

The Connection between EC and GDP

Kraft et al. (1978) for USA, Öncel, Kırca and İnal (2017) for OECD countries discovered a unidirectional connection from EG to EC in their analysis. According to Belke et al. (2010) and Dobnik (2011) for OECD countries, Yıldırım, Yıldırım and Demirtaş (2019) found bidirectional causality between EC and GDP in their analysis for BRIC-T countries. Ahmed et al. (2016) found one-way causality from EC to EG in 25 countries, one-way causality from EG to EC in 40 countries, bidirectional causality between EC and EG in 18 countries, and no causality in 36 countries. relationship was not detected. Bouoiyour et al. (2012) found in his analysis for MENA countries that 16% support the growth view, 25% support the conservation view 33.33% support the feedback view and 25% support the neutrality view. Kıran (2012) did not find any

relationship between EC and EG in his study for Türkiye. Chen (2012), Shuyun et al. (2011) detected a bidirectional connection between EC and EG in their study for China.

The Connection between FDI and GDP

Adams (2009) examined the connection between FDI and EG in Sub-Saharan Africa in the period 1990-2003 and as a result, detect a positive and significant connection between FDI and EG. According to Alfaro et al. (2004), in their study on OECD countries, found that the relationship between FDI and EG differs from country to country. An analogue result was detected by Borensztein et al. (1998), in his analysis for OECD countries. In his findings, he concluded that FDI would contribute to EG if there is sufficient technological development in the host country. Li et al. (2005) analyzed Alfaro et al. (2004) and Borensztein et al. (1998) and found that FDI positively affect EG for 84 countries included in the study, especially in countries with advanced technology and high human capital. Calvo et al. (2003), in his study for Latin American countries, in conditions of sufficient human capital, economic stability and free market conditions, long-term capital flows accelerate and thus foreign direct investment increases and contributes to EG. Benghoul et al. (2019), in his analysis for Türkiye, concluded that FDI do not contribute to EG. Alzaidy et al. (2017), in his analysis for Malaysia, concluded that well-developed financial sectors facilitate FDI, thereby accelerating EG. Almfraji et al. (2014), FDI and EG in Qatar positively affect each other.

The Connection between EC and FDI

Longe et al. (2020), for Nigeria, Uzar et al. (2019) for Türkiye, Leitão (2014) for Portugal, they found a positive connection between EC and FDI in their analysis. Aali-Bujari et al. (2021), in his study, found a bidirectional connection between EC and FDI in Mexico in the medium and long-term. Salim et al. (2017), in his analysis for China, found that in the short-term a positive connection between EC and FDI, while it found that an increase in FDI in the long-term reduces EC. Parab et al. (2020) detected a long-term and unidirectional connection between EC and FDI in his analysis for 43 selected countries. Dube (2019) did not find a causal connection between EC and FDI in his analysis for South Africa.¹

There are many studies in the literature for different countries and

1 The summary table is included in the Appendix of the study.

time periods. The results obtained vary from country to country and from time period to time period, and the direction of short and long-run causality has also varied. The general opinion in the findings of the analysis is that many factors such as different economic policies, development level, technological infrastructure, and human capital have been important factors in obtaining different results. Studies on Türkiye have generally analyzed the relationship between EC and EG or the relationship between EG and FDI. This study includes all three variables and is novel in terms of the methodology used. It is thought that the study will make different contributions to the literature in terms of both the difference in the methodology used and the variables.

Data and Methodology

The variables used to detect the influence of EC and FDI on growth are real gross domestic product, daily energy consumption per capita, and FDI. Annual data for the period 1970 and 2015 were used as the time interval. Logarithms of all variables were taken before the analysis. Determination of stationarity of variables Augmented Dickey- Fuller (Dickey et al.,1979) and Fourier KPSS (Becker et al., 2006) unit root test was used. The existence of cointegration between variables Tsong et al. (2016) Fourier-Shin test was used. Finally, the long and short-term connections between the variables were estimated by the dynamic least squares (DLC) method developed by Stock and Watson (1993).

Table 1

The Variable Definitions

Variables	Symbol	Explanation	Source
Real Economic Growth	gdp	Constant (LCU)	The World Bank
Energy Consumption	ec	Kg of per capita	The World Bank
Foreign Direct Investments	fdi	Net inflows*	The World Bank

*% of GDP

Becker et al. (2006) and Kwiatkowski et al. (1992) developed a new stationarity test by incorporating Fourier functions using the stationarity test. The model is established in the first stage of the test and then it is estimated by the DOLS method and the residues are obtained.

$$Y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \tag{1}$$

$$Y_t = \alpha + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (2)$$

The “k” parameter in the equation represents the appropriate frequency number that makes the sum of residual squares of the model the smallest value. The term “t” in the equation indicates the trend and “T” indicates the time dimension.

The equation used for the test statistic;

$$\tau_\mu(k) \text{ or } \tau_\mu(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T S_t(k)^2}{\sigma^2} \quad (3)$$

The equation used for the “F Test” is;

$$F(\hat{k}) = \left(\frac{SSR_0 - SSR_1(k) / 2}{SSR_1(k) / (T - q)} \right) \quad (4)$$

While the “SSR” coefficients express the residual sum of squares, the term “q” denotes the number of regressors. With respect to the calculated “F” test statistic results, the stationarity of the series is accepted by accepting the main hypothesis.

For the cointegrated relationship, Tsong et al. (2016) added fourier functions to the cointegration test developed by Shin (1994).

$$Y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta x'_1 + \sum_{i=-1}^1 \psi_i \Delta x'_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$Y_t = \alpha + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta x'_1 + \sum_{i=-1}^1 \psi_i \Delta x'_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Tsong et al. (2016), She uses the following formula to obtain the test statistic shown as CI_f^m .

$$CI_f^m = T^{-2} \widehat{w}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t \quad (7)$$

In the equation, $S_t = \sum_{i=1}^T \check{v}_{it}$, It refers to the sum of error terms in the DOLS equation, while the term “ $\widehat{w}_1^{-2}$ ” refers to the long-run variance estimator of “ ε_t ” If the test statistic (CI_f^m), is less than the critical value of the table, the existence of cointegration between the variables is accepted.

Table 2

Descriptive Statistics of Variables

	GDP	EC	FDI
Mean	27.03	6.88	-0.95
Median	27.03	6.88	-0.93
Maximum	28.05	7.40	1.28
Minimum	26.05	6.25	-3.93
Std.Dev.	0.56	0.31	1.25
Jarque-Bera	2.25	1.96	0.80

Figure 2

Time Path of the Variables

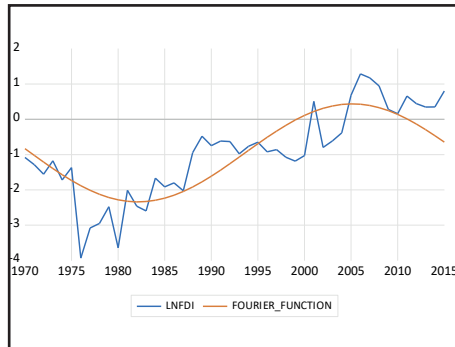
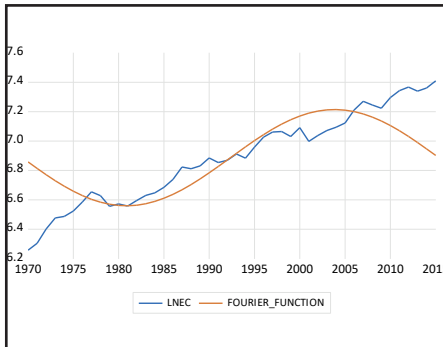
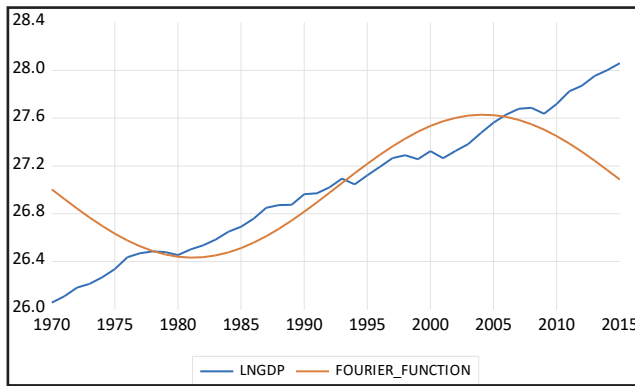

Figure 2 shows that the time path graphs of growth, energy consumption, and foreign investments. The black curve represents the prediction, and the blue curves represent the actual time path. It is seen that the oil crises in the 1970s negatively affected all three variables and appeared to improved afterwards. In Türkiye, the economy is in a continuous growth except for crisis periods², but this growth is not sustainable. On the other hand, it can be said that energy consumption is in parallel and at a similar acceleration with economic growth. Foreign direct investments have followed a fluctuating course over time and have gone through periods of ups and downs.

Empirical Results

In the first phase of the study the stationarity of the variables was determined. Both traditional ADF and non-traditional FKPSS tests were performed. As a result, both tests showed that it was determined that all variables were not stationary at level I (0) values but became stationary at I (1) values.

---

2 1973-1979 Oil Crises, 1994 Turkish Crisis, 1998 Asian Crisis, 2001 Turkish Banking Crisis, 2008 USA Mortgage Crisis

Table 3

ADF and FKPSS Test Results

	ADF				FKPSS			
	Cons.		Trend & Cons.		Cons.		Trend & Cons.	
Variables	t-Stat.	Prob.	t-Stat.	Prob.	tau-m(k)	k	tau-t(k)	k
Ingdp	0.11	0.96	-2.61	0.27	0.31	1	0.066*	1
Inec	-1.20	0.66	-3.63	0.03	0.31	1	0.07*	1
Infdi	-0.96	0.75	-3.89	0.02	0.19	1	0.08*	1
Δ Ingdp	-6.41	0.00	-6.35	0.00	0.16*	2	0.12*	2
Δ Inec	-6.27	0.00	-6.23	0.00	0.13*	4	0.10*	4
Δ Infdi	-9.50	0.00	-9.48	0.00	0.09*	1	0.07*	4

Notes: *FKPSS for the stationarity test %0.05, n=46, k=1, critical value=0.17

The next step after the stationarity test is to examine whether the trigonometric terms in the model are significant or not in Table 4. For this, the F- test statistical results of the series are considered. According to the F- test results in the appendix, the calculated value of F is bigger than the critical value (Fhes. > F critical value) in both constant and constant and trending conditions. In this case, the H_0 hypothesis is not accepted, and It is concluded that the trigonometric terms are statistically significant.

H_0 = The trigonometric terms are not significant

H_1 = The trigonometric terms are significant

Table 4

FKPSS “F Test” Results

Variables	Constant		Trend & Constant	
	Fm (k)	minSSR	Ft (k)	minSSR
Gdp	25.11	269074	69.35	121203
Ec	28.11	19230	13.40	101630

Notes: For all variables, k=1, at 5% significance level, the F table critical value was found to be 4.96.

The existence of cointegration between the variables was determined by the Fourier-Shin cointegration test in Table 5. According to the test results, the critical value (0.182) was bigger than the calculated test statistic (0.152) ($CI0f < \text{critical value}$). Therefore, the existence of a cointegrated connection between the variables is accepted. The second step of the Fourier-Shin cointegration test is whether the trigonometric terms are meaningful or not. The F- test statistic ($12.12 > 4.06$), calculated in the results in Table 5, was bigger than the F critical value ($Fm(k) > F \text{ crit.}$). Therefore, it is concluded that the trigonometric terms are statistically significant.

Table 5

Fourier-Shin Cointegration Test Results

Model	CI0f	Critical Value	Fm(k)	F critical value	minSSR
$Lngdp=f(lnec, lnfdi)$	0.152	0.182	12.122	4.06	0.01164

Notes: $\alpha = \%5$ p (number of independents) =2, $lopt = 3$, k (frequency)= 2

After proving the presence of cointegration between the variables, the established model is estimated by the dynamic least squares method. Table 6 show that in the long run, energy consumption, foreign direct investments and cosine coefficients are significant. While a 1% increase in energy consumption increases economic growth by 0.04%, a 1% increment in foreign direct investments increases economic growth by 1.6%.

Table 6

Long-Run Test Results

Variables	coefficient	Std. error	t-stat.
lnec	0.045	0.0166	2.713*
lnfdi	1.6238	0.0712	22.795*
constant term	15.885	0.5133	30.943*
Cos.	-0.019	0.0055	-3.487*
Sin.	-0.008	0.0055	-1.500

Notes: * %5, n>30, Expresses significance with according to “z table value:1.96

Table 7 gives the short-term test results. With respect to the test findings, the error correction coefficient took a value between 0 and -1 and the “probe” value was statistically significant. Therefore, there is a relationship between EG, EC, and FDI in the short run. Therefore, it is accepted that there is a relationship between EG, EC, and FDI in the short-term. Deviations in variables in the short-term balance in the long-term at a rate of 0.63%.

Table 7

Short-Run Test Results

Variables	coefficient	Std. error	p-value
lnec	0.003	0.007	0.642
lnfdi	0.768*	0.115*	0.000*
constant term	-0.1437	-0.2774	0.600
ECT	-0.6394*	0.2692*	0.023*

Notes: ECT is the error correction term, * %5, n>30, expresses significance with according to “z table value:1.96”

In the short- run, while the energy consumption coefficient was insignificant in the variable coefficients, foreign direct investments were statistically significant. A 1% increase in foreign investments increases economic growth by 0.7%.

When the short and long-run analyses are briefly evaluated, increases in foreign direct investments affect economic growth positively in both the short and long run. On the other hand, energy consumption has no effect on economic growth in the short run but has a positive

effect in the long run. However, this positive effect is not as effective as foreign investments. In summary, the positive effect of foreign direct investments on economic growth in Türkiye is higher than that of energy consumption. It is thought that this conclusion is reached because the short-run effect of energy consumption cannot be reflected in the short run due to the presence of lagged effects such as its reflection on the production process. It is estimated that these results have been reached because the effect of the inflows and outflows of foreign direct investments in terms of their characteristics is reflected in the national income in a short period of time.

Conclusion

In this study, the nexus between EG, EC, and FDI is analyzed according to the Fourier-Shin co-integration tests that consider both sudden shocks and smooth transitions. The co-integration test results confirm the relationship between EG, EC and, FDI. After the existence of cointegration, long and short run coefficients were determined by OLS method. As a result of the analysis, both in the long run and in the short run, EG has a direct relationship with both EC and FDI. In the long run, a 1% increase in EC increases EG by 0.04%, while a 1% increase in FDI increases EG by 1.6%. In the short run, the relationship between EG and FDI is significant, while the short-run relationship with EC is insignificant. A 1%-unit increase in FDI increases EG by 0.7%. However, both test results show that the impact of FDI on EG in the long run is approximately twice as high as in the short run. In the short-run causality test results, no causality relationship was detected between EG and EC, but a bidirectional causality relationship was detected between EG and FDI. As a result of the causality test of FDI with EC, a bidirectional causal relationship was detected.

As a result of the obtained results, the short-run coefficients of the variables and the short-run causality test results are in parallel. While there is no link between EG and EC in the short run, FDI has a link with EG both in the short-run and in the long-run. The results of the short-run relationship between EG and EC, Ahmed et al. (2016) for 36 countries, Bouoiyour et al. (2012) gave similar results for some MENA countries with their analysis by Kiran (2012). Long-term results between EG and EC Ahmed et al. (2016) for 25 countries, Atchike et al. (2020), Dinc et al. (2021) and, Lee (2013) obtained similar results with their analysis. Short- and long-term test results between EG and FDI, Alzaidy et al. (2017), Almfraji et al. (2014), Adams (2009), Calvo

et al. (2003) showed similarity. The general idea in the studies in the literature is that EC and FDI positively affect economic growth. In this context, Bölük et al. (2022), Naimoglu (2021), Maheswaraathan (2020), Sapuan et al. (2020), Zeng et al. (2020), Lin et al. (2018), Ibrahim (2015), Kuo et al. (2014), Omri et al. (2014) showed parallelism with the results obtained by Lee (2013). As a result of the positive effect of EC on EG, Öncel et al. (2017), Ahmed et al. (2016), Bouoiyour et al. (2012) and Kraft et al (1978), while their study is similar, Alzaidy et al. (2017), Almfraji et al. (2014), Adams (2009), Alfaro et al. (2004), Calvo et al. (2003), Borensztein et al. (1998) showed similarities.

Especially in the post-1980 period, capital movements have been liberalized in many developing countries. According to the economic conjuncture of the countries, capital accumulation in developed countries started to flow to developing countries. The low level of income in developing countries has led to low savings rates, thus increasing the need for capital in these countries. Foreign investments have become an important source for developing countries that are in great need of capital. Another important issue is the type of FDI inflows into the country, since the maturity of the incoming investment includes many positive and negative aspects such as creating new production, creating employment, introducing new technologies and, accelerating the competitiveness within the country. The study reveals that FDI inflows are important factors for EG both in the short run and in the long run. In this respect, Türkiye's attracting FDI inflows to the country will provide significant gains by playing a key role in its EG. In order to make Türkiye a more attractive country for FDI, the country's authorities need to accelerate the necessary incentives and practices. In order to attract FDI in Türkiye, the "FDI Law" numbered 4875 was put into effect in 2003. With this law, Türkiye has planned to attract more foreign investments. Otherwise, minimizing both economic and political risks in Türkiye will make Türkiye a more attractive country for foreign investments.

Another result of the study reveals that the link between energy consumption and economic growth does not show causality in the short run in Türkiye. In sum, it is concluded that in the short run, the increase in energy use in Türkiye does not affect economic growth, while increases in economic growth do not affect energy consumption. The long-run results, on the other hand, accept the existence of a relationship between energy consumption and economic growth in Türkiye. In Türkiye, there is a need for more permanent long-

term energy policies rather than short-term energy policies. In short, there is a need for more permanent solutions that cover a longer period, both in terms of energy conservation and energy production or importing energy from abroad. These permanent solutions are expected to contribute positively to economic growth in the long run. The implementation and enforcement of policies such as finding alternative energy sources to reduce dependence on foreign energy (imports) or energy conservation are policies that take a long period of time. In addition to all these, it should be ensured that the energy used is encouraged to be consumed in more efficient production channels. Another important point is that, in terms of our future, it is necessary to design appropriate economic programs to minimize the production of fossil fuels and to increase investments in such energy sources in anticipation of the environmental damage caused by increased energy use.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

References

Aali-Bujari, A., and Venegas-Martínez, F. (2021). On the relationship between foreign direct investment and energy consumption: The Mexican case. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11, 231-235.

Adams, S. (2009). Foreign direct investment, domestic investment, and economic growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Policy Modeling*, 31(6), 939-949.

Ahmed, M., and Azam, M. (2016). Causal nexus between energy consumption and economic growth for high-, middle- and low-income countries using frequency domain analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 653-678.

Alfaro, L., Areendam, C., Kalemli-Ozcan, S., and Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: The role of the financial markets. *Journal of International Economics*, 64(1), 89-112.

Almfraji, M. A., Almsafir, M. K., and Yao, L. (2014). Economic growth and foreign direct investment inflows: The case of Qatar. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 1040-1045.

Alzaidy, G., Ahmad, M. N. B. N., and Lacheheb, Z. (2017). The impact of foreign direct investment on economic growth in Malaysia: The role of financial development. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), 382-388.

Atchike, D. W., Zhen-Yu, Z., and Bao, G. (2020). The relationship between electricity consumption, foreign direct investment and economic growth: Case of Benin. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(4), 507-515.

Becker, R., Enders, W., and Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.

Belke, A., Dreger, C., and De Haan, F. (2010). Energy consumption and economic growth: New insights into the cointegration relationship. *Energy Economics*, 33(5), 782-789.

Benghoul, M., and Aydın, H. İ. (2019). Foreign direct investment and economic growth in Türkiye. *Süleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 24(4), 1181-1194.

Borensztein, E. J., De Gregorio, J. W., and Lee, J. W. (1998). How does FDI affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135.

Bouoiyour, J., and Selmi, R. (2012). Electricity consumption and economic growth nexus: Evidence from MENA countries. *Energy Studies Review*, 20(2), 25-41.

Bölük, G., Çağlar, A. E., and Mert, M. (2022). Do renewable energy and foreign direct investment promote economic growth in Türkiye? An evidence through a nonlinear and asymmetric analysis approach. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 415-436.

Calvo, M. B., and Sanchez-Robles, B. (2002). Foreign direct investment, economic freedom, and economic growth: New evidence from Latin

America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545.

Chen, S. (2012). Energy consumption and economic growth in China: New evidence from the co-integrated panel VAR model. *Journal of International Energy Policy (JIEP)*, 1(2), 51–64.

Dalia, M. I. (2015). Renewable electricity consumption, foreign direct investment and economic growth in Egypt: An ARDL approach. *Economics and Finance*, 30, 313-323.

Denisia, V. (2010). Foreign direct investment theories: An overview of the main FDI theories. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 3.

Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.

Dinç, M., and Dinç, Ö. G. (2021). The relationship between energy consumption and financial development, economic growth and foreign direct investment in Türkiye. *Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 22(2), 30-49.

Dobnik, F. (2011). Energy consumption and economic growth revisited: Structural breaks and cross-section dependence. *Economic Growth. Ruhr Economic Papers*, 303. RWI - Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung, Ruhr-University Bochum, TU Dortmund University, University of Duisburg-Essen.

Dube, S. (2009). Foreign direct investment and electricity consumption on economic growth: Evidence from South Africa. *Economia Internazionale / International Economics*, 62(2), 175-200.

Granger, C. W. J., and Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *University of California at San Diego, Economics Working Paper Series, No. 2002-02*. Erişim tarihi: ---, <https://ssrn.com/abstract=313831> veya <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.313831>.

He, W., Gao, G., and Wang, Y. (2012). The relationship of energy consumption, economic growth and foreign direct investment in Shanghai. *Advances in Applied Economics and Finance*, 3, 507-512.

Ibrahiema, D. M. (2015). Renewable electricity consumption, foreign direct investment and economic growth in Egypt: An ARDL approach. *Procedia Economics and Finance*, 30, 313-323.

- Kıran, B. B. (2012). Energy consumption and GDP revisited: A fractional cointegration relationship for Türkiye. *Energy Studies Review*, 19(1), 81–93.
- Kraft, J., and Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- Kuo, K., Lai, S. L., Chancham, K., and Liu, M. (2014). Energy consumption, GDP, and foreign direct investment in Germany. *Applied Mechanics and Materials*, 675-677, 1797-1809.
- Kwaitowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., and Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the null hypothesis of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54, 159–178.
- Lee, J. W. (2013). The contribution of foreign direct investment to clean energy use, carbon emissions and economic growth. *Energy Policy*, 55, 483-489.
- Leitão, N. C. (2014). Energy consumption and foreign direct investment: A panel data analysis for Portugal. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5, 138-147.
- Li, X., and Liu, X. (2005). Foreign direct investment and economic growth: An increasingly endogenous relationship. *World Development*, 33(3), 393-407.
- Lin, B., and Nelson, B. I. (2018). Causal relationships between energy consumption, foreign direct investment and economic growth for MINT: Evidence from panel dynamic ordinary least square models. *Journal of Cleaner Production*, 197(1), 708-720.
- Longe, A. E., Adebayo, E. O., Muhammad, S., and Adelokun, O. O. (2020). Energy consumption and foreign direct investment in Nigeria: A structural break analysis. *Economic Themes*, 58, 187-201.
- Maheswaranathan, S. (2020). The relationship between electric power consumption, foreign direct investment and economic growth in Sri Lanka. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 6(1), 21-31.
- Makoni, P. L. (2015). An extensive exploration of theories of foreign direct investment. *Risk Governance & Control: Financial Markets & Institutions*, 5(2-1), 77-83. <https://doi.org/10.22495/rgcv5i2c1art1>.
- Mavikela, N., and Khobai, H. (2018). Investigating the link between

foreign direct investment, energy consumption and economic growth in Argentina. *Energy*, 223, 1-24.

Naimoğlu, M. (2021). Impact on economic growth of energy consumption and foreign direct investment: The case of Türkiye. In *Proceedings of the International Conference on Economics (IceTea2021): Unpacking the Economic Impacts of COVID-19*. Erişim tarihi: 10 Ocak 2022, <https://teacongress.com/>.

Omri, A., and Kahouli, B. (2014). Causal relationships between energy consumption, foreign direct investment and economic growth: Fresh evidence from dynamic simultaneous-equations models. *Energy Policy*, 67, 913-922.

Öncel, A., Kırca, M., and İnal, V. (2017). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkelerine yönelik zamanla değişen panel nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, 0(173), 398-420.

Parab, N., Naik, R., and Reddy, Y. V. (2020). Renewable energy, foreign direct investment and sustainable development: An empirical evidence. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(5), 479-484.

Pigato, M. (2000). Foreign direct investment in Africa: Old tales and new evidence, *Africa Region Working Series*, 8. Erişim tarihi: 10 Ocak 2022, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/381251468768676709/pdf/multi0page.pdf>.

Republic of Türkiye Ministry of Industry and Technology. (2022). *Uluslararası doğrudan yatırım istatistikleri*. Erişim tarihi: 19.12.2022, <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615>.

Salim, R., Yao, Y., Chen, G. S., and Zhang, L. (2017). Can foreign direct investment harness energy consumption in China? A time series investigation. *Energy Economics*, 66, 43-53.

Sapuana, N. M., Mohamed, K. A. S., and Hassan, N. (2020). FDI and economic growth: Revisiting the role of energy consumption and financial development. *Global Business and Management Research: An International Journal*, 12(4), 631-646.

Sichei, M. M., and Kinyondo, G. (2012). Determinants of foreign direct investment in Africa: A panel data analysis. *Global Journal of Management and Business Research*, 12(18), 84-97.

Shuyun, Y., and Yu Donghu, Y. (2011). The causality between energy consumption and economic growth in China: Using panel method in a multivariate framework. *Energy Procedia*, 5, 808-812.

Squalli, J. (2007). Electricity consumption and economic growth: Bounds and causality analyses of OPEC countries. *Energy Economics*, 29, 1192-1205.

Stock, J. H., and Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.

Trading Economics. (2022). *Türkiye - Credit rating*. Erişim tarihi: 30.12.2022, <https://tradingeconomics.com/Türkiye/rating>.

Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J., and Hu, T. C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.

Uzar, U., and Eyuboğlu, K. (2019). Is foreign direct investment an engine for energy consumption? An empirical investigation for Türkiye. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 28092-28105.

World Government Bonds. (2022). *Türkiye - 5 years CDS*. Erişim tarihi: 30.11.2022, [file:///C:/Users/test/Downloads/Türkiye-5-years-cds%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/test/Downloads/Türkiye-5-years-cds%20(1).pdf).

Yıldırım, D. Ç., Yıldırım, S., and Demirtaş, İ. (2019). Investigating energy consumption and economic growth for BRICS-T countries. *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*, 16(4), 184-195.

Zeng, S., Liu, Y., Ding, J., and Xu, D. (2020). An empirical analysis of energy consumption, FDI and high-quality development based on time series data of Zhejiang Province. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(9), 3321. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093321>.

Appendix

Table 8

Brief Summary of Literature Review- Causality between EC- FDI- EG

Author(s)-Year	Period-Country	Method	Results
Atchike et al. (2020)	1980-2014 Benin	ARDL Method- Toda- Yamamoto Test	One-way causality from EC to EG and FDI.
Bölük et al. (2022)	1987-2015 Türkiye	NARDL Method	FDI and EC confirm positive effects on EG.
Ibrahiem (2015)	1980-2011 Egypt	ARDL Method- Pairwise Granger Test	Renewable energy and FDI have a long- term positive effect on EG.
Dinç and Dinç (2021)	1970-215 Türkiye	Toda- Yamamoto Causality Test	One-way causality from EC and EG to FDI
He et al. (2012).	1985-2010 Shanghai	VAR Method- Granger Test	One-way causality from GDP to EC and FDI, and one-way causality from EC to FDI.
Kuo et al. (2014)	1971-2010 Germany	VAR Method- Granger Test	Unidirectional causality from GDP to EC and FDI.

Lee (2013)	1971-2009 G20 Countries	Panel Data Analysis	Increasing energy use and FDI increase EG.
Lin and Benjamin (2018)	1990-2014 MINT (Mexico- Indonesia- Nigeria-Türkiye)	Panel Dynamic OLS Model	Bidirectional causality between EG and EC, also a unidirectional causality from FDI to EC.
Maheswaraathan (2020)	1970-2017 Sri Lanka	ARDL Method	Positive and significant relationship between EC, FDI and EC.
Mavikela and Khobai (2018).	1970-2016 Argentina	ARDL and VECM Model	Unidirectional causality from FDI to EC and bidirectional causality between EC and EG.
Naimoğlu (2021)	1990-2019 Türkiye	FMOLS- Fourier Engle Granger Test	EC and FDI increased EG in both the short and long-term.
Omri and Kahouli (2014)	1990-2011 65 Countries	Dynamic Panel Data Model	Bidirectional causality between EC, FDI and EG.
Sapuan et al. (2020)	1990-2014 Yemen	ARDL Method	The increase in EC and EG creates a positive effect on FDI.
Zeng et al. (2020)	1993-2017 China	VAR Model- Johansen Cointegration Test	FDI inflow encourages energy consumption, and EC encourages FDI inflow. FDI indirectly stimulates EG through EC.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Bağımlılıkla Mücadelede Siyasi Partilerin Politika Önerileri: 2023 Seçimlerine Yönelik İnceleme

*Policy Proposals of Political Parties in the Battle Against Addiction:
An Analysis for the 2023 Elections*

Tuğba YOLCU

Prof. Dr.,
Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü.
tuğbayolcu@tarsus.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7131-7545

Cilt / Issue: 12(1) 481-513
Geliş Tarihi: 02.12.2023
Kabul Tarihi: 31.12.2024

Atf: Yolcu, T. (2025). Bağımlılıkla
mücadelede siyasi partilerin
politika önerileri: 2023 seçimlerine
yönelik inceleme. *Tesam Akademi
Dergisi*, 12(1), 481-513. [https://doi.
org/10.30626/tesamakademi.1399311](https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1399311).

Öz

Çalışma, seçim sürecinde siyasi partilerin bağımlılığa yönelik politika önerilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Siyaset, toplumsal sorunların ele alınması ve toplumun şekillenmesi üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Toplumun karşı karşıya kaldığı sorunların ele alınması, siyasetin temel işlevlerinden biridir. Bu nedenle, çalışma siyasetin bu işlev çerçevesinde bağımlılık konusuna yaklaşımının yeterli düzeyde olup olmadığına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada siyasi partilerin seçim beyannameleri çerçevesinde bağımlılığa yönelik politika önerileri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın temel veri kaynağı siyasi partilerin seçim beyannameleridir. Bu beyannameler 'bağımlılık' anahtar kelimesi kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın örneklemini 2023 genel seçimleri içinde ittifak içinde yer alan siyasi partilerin seçim beyannameleri ile mutabakat metinleri oluşturmaktadır. Çalışmada incelemeye alınan sekiz metinden beş tanesinde bağımlılık konusu işlenmiştir. Bu metinler içinde de bağımlılık aile, sağlık, uyuşturucu ile mücadele, gençlik ve hukuk kategorilerinde ele alınmıştır. Metinler içinde yer alan siyasi partilerden konuya en fazla yer veren Adalet ve Kalkınma Partisi ile İyi Parti olmuştur. Bağımlılık ana temasında ise metinler içinde en fazla madde bağımlılığı ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Siyasi Partiler, Seçim Beyannamesi, Politik Kültür.

Abstract

The study aims to reveal the policy proposals of political parties on addiction during the election process. Politics has a direct impact on addressing social problems and shaping society. Addressing the problems

faced by society is one of the basic functions of politics. Thus, this study aims to focus on the adequacy of politics' approach to the issue of addiction within the context of this function. In this study, policy proposals on addiction within the framework of the election manifestos of political parties were analyzed using the content analysis method. The primary data source for the study is the election manifestos of political parties. These declarations were subjected to content analysis employing the keyword 'addiction.' The study sample comprises the election declarations and alliance texts of the political parties participating in the 2023 general elections. Addiction was addressed in 5 out of the 8 texts analyzed in the study. In these texts, addiction was discussed within the categories of family, health, the fight against drugs, youth, and law. Among the political parties mentioned in the texts, the AK Party and the IYI Party paid the most attention to the subject. Substance addiction emerged as the predominant focus within the main theme of addiction in the texts.

Keywords: Addiction, Political Parties, Election Manifesto, Political Culture.

Extended Abstract

Addressing addiction remains a significant priority for individuals seeking to break harmful habits and lead healthier lives. Addiction emerges when a substance (e.g., alcohol, cigarettes, drugs) or behavior (e.g., gambling, internet use, gaming) is uncontrollably repeated. This pervasive issue in modern societies also holds a prominent place on public policy agendas. Political parties, playing a pivotal role in formulating and implementing public policies, outline their proposed strategies in election declarations. Election manifestos serve as crucial repositories, presenting the policies and priorities articulated by political parties during campaigns. These documents offer insights into the emphasized issues and the solutions proposed, thereby reflecting the electoral landscape and serving as political parties' responses to prevailing social problems.

The primary rationale for selecting these documents stems from their role as the primary vehicles through which political parties communicate promises, policies, and targets to voters during elections. Election manifestos comprehensively encapsulate a party's policy priorities, commitments, promises, and proposals concerning public services and social policies. Consequently, they stand as the most reliable source for

accessing political parties' policy proposals on addiction.

This study employs the content analysis method to examine policy proposals concerning dependency within the election manifestos of various political parties. In the study, document analysis was conducted within the framework of a qualitative analysis. Document analysis is the process of analysing and evaluating printed or computer and internet based texts.

At this stage, the study's sample comprises election manifestos and alliance agreement texts released by the political parties participating in alliances during the 2023 elections. Consequently, parties within alliances that did not issue an election manifesto were excluded from the evaluation. For instance, the Nationalist Movement Party was omitted from the assessment due to the absence of a written election manifesto and a corresponding alliance agreement text. Similarly, the election declarations of the Democratic Left Party and the ATA alliance were not analyzed as they were inaccessible. Within the study's scope, eight declarations underwent analysis: Right Steps for the Century of Türkiye Election Declaration 2023 (Justice and Development Party), 2023 Election Vision Document (Free Cause Party), We Exist for Türkiye (Grand Unity Party), Türkiye's Values (Yeniden Refah Party), Millet Alliance Common Policies Consensus Text (Alliance Text), Türkiye will Write History (İYİ Party), We are here, we will change together (Alliance Text), Declaration of Obstinacy and Hope (Labour Party of Türkiye).

The study analyzed declarations sourced from the corporate web pages of political parties, focusing on the keyword 'addiction' as the guiding framework. Within this analysis, emphasis was placed on assessing the declaration's structure, inclusion of addiction-related terms, and the frequency of the term's appearance. The evaluation excluded various interpretations of the concept. All data collected for this study underwent content analysis within the defined scope.

The study operates under the foundational assumption that election manifestos serve as public information tools crafted in alignment with the political and social stances of political parties. The findings, derived from this fundamental premise, are interpreted through the research question: 'How did political parties address the issue of addiction and propose policies during the election period?'

Upon analyzing the 2023 election declarations, one notable finding is the absence of coverage on the issue of addiction in some declarations.

Moreover, only two declarations specifically address the issue of addiction under a separate section. The political party declarations with the highest frequency of repetition of the keyword addiction belong to Justice and Development Party and Good Party.

Following the evaluation, access to the declarations of certain political parties was not possible. Eight declarations, including the texts of alliance agreements, were evaluated in the research. Notably, TİP, HÜDAPAR, and BBP did not address the issue of addiction in their declarations. Instead, addiction was addressed under broader headings such as health, family, youth, education, and the fight against drugs. Substance addiction received the most emphasis among the various types identified.

In general, with the exception of two parties and the alliance text, the issue of addiction was either overlooked or received minimal emphasis in the election manifestos. Moreover, concrete policy proposals, particularly concerning the technological aspect of addiction, were scarce across the declarations, aside from a mention of 'awareness training.' Surprisingly, while addiction's impact on individuals' physical and mental well-being is evident, specific attention to the technological dimension of addiction—which has the potential to significantly harm both individuals and societal structures in the long term—was lacking.

The proposals put forth by political parties to address societal problems significantly influence voters. Hence, the study's primary recommendation underscores the importance of explicitly including this issue in election declarations.

There is no direct study on this subject in the literature. As a result of the study, it has been determined that addiction is not addressed in some declarations, and in some of them, especially behavioral addiction is missing. This observation implies a recommendation for future academic research and political parties, which are key players in politics.

Giriş

Siyasi partiler, toplumun farklı kesimlerinden gelen insanların siyasi süreçlere katılmasını sağlayan ve çeşitli görüş ve taleplerin temsil edilmesine olanak tanıyan demokratik siyasetin en temel örgütleridir. Siyasi partiler politika önerileri konusunda çeşitli görüşler sunarlar. Bu görüşler, politika geliştirme sürecini zenginleştirir ve toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verilmesine yardımcı olur. Bu nedenle özellikle toplumsal alanda büyük bir sorun olarak yer eden bağımlılık sorununun siyasi partiler düzeyinde tartışılması sorunun çözümüne ilişkin ipuçları barındıracaktır. Bağımlılık sağlık sorunları başta olmak üzere, aile içi sorunlara, boşanmalara, arkadaşlık ilişkilerinin bozulmasına ve diğer sosyal sorunlara yol açan toplumsal bir problemdir. Ayrıca güvenlik ve ekonomik boyutları ile de bireylerin ve toplumun ekonomik açıdan büyük mali yükler taşımasına; madde temin etmek için suç işleyerek toplumsal güvenliği tehlikeye atmasına neden olabilir. Tüm bu sorunlar toplumsal bir problem olmakla birlikte siyasetin düzenleyici işlevi sebebi ile de politiktir. Demokratik siyasal hayatın parçası olan siyasi partiler de bu sürecin temel aktörüdür.

Siyasi partiler iktidarı ele geçirme yarışında olduklarından aralarında oluşan bu rekabet politika geliştirme sürecini de geliştirip zenginleştirecektir. Toplumsal sorunlara çözüm üretme noktasında da rekabet halinde olan siyasi partilerin politika önerileri bu noktada önemli hale gelmektedir. Seçim beyannameleri, siyasi partilerin seçim kampanyaları sırasında açıkladıkları politika ve tutarlılıklar olarak önemli bir yere sahiptir. Seçim beyannameleri, her parti veya adaya, seçimlerde politikalarını ve vaatlerini açıklama fırsatı sunar. Bu belgeler, seçimlerde hangi konuların önemsendiğini, hangi konularda çözüm önerdiklerini anlama konusunda yardımcı olur. Dolayısı ile seçim rekabetini yansıtan bu belgeler siyasi partilerin toplumsal sorunlara cevabı niteliğindedir. Bu cevap siyasi partilerin ideolojik altyapıları ile de ilgilidir. Çalışma bu durumdan hareketle 2023 seçimlerinde toplumsal bir sorun olan bağımlılığı, seçim beyannameleri ışığında içerik analizi yöntemi ile değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda bazı beyannamelerde konuya değinilmediği bazılarında ise bağımlılığın teknolojik boyutunun eksik kaldığı tespit edilmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde Bağımlılığın toplumsal dinamikleri ile literatürde söz konusu alanla ilgili yapılmış olan çalışmalara yer verilerek bağımlılıkla ilgili Türkiye'deki mevcut durum hakkında yasal

mevzuatlar çerçevesinde bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca çalışmaya kuramsal bir çerçeve sunma hedefi ile Türkiye’de siyasi partiler özelinde politik kültürün bağımlılık politikaları ekseninde bir değerlendirmesi de yapılmıştır.

Toplumsal Dinamikler ve Bağımlılık

Bağımlılık, bir maddenin ruhsal, biyolojik veya sosyal sorunlara yol açmasına rağmen kullanımının devam etmesi, etkisini hissedebilmek için dozunun artması, bırakmaya çalışılmasına rağmen başarısız olunması ve maddeyi alma isteğinin kontrol edilememesidir (Ögel, 1996, s. 20). Bağımlılık, sadece bireyi değil, aile ve toplumu da olumsuz etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunudur. Tedavi ve önleme büyük önem taşır, ancak madde bağımlılığı süreci genellikle karmaşık ve döngüsel olup, tedavi sonrası nöksler ve yeniden denemeler psikolojik ve çevresel faktörlerle şekillenir.

Madde kullanımı, bireysel boyutun ötesinde toplumsal düzeyde de önemli sonuçlar doğurur. Bu sonuçlar genel olarak üç başlıkta toplanabilir. Bağımlı bireyler, toplum tarafından damgalanıp ötekileştirildiğinde yalnızlaşabilir veya bağımlı alt kültürlerin bir parçası haline gelebilirler. Ayrıca, madde etkisi altındayken daha fazla risk alarak suça yönelme eğilimi gösterir ve bu durum, yaşadıkları toplumda güvensiz bir ortam yaratır. Madde kullanımının bir diğer önemli etkisi ise, bireyin ruhsal ve sosyal açıdan sağlıklı bir yaşam sürmesini engellemesidir (Şencan, 2022).

Bağımlılıkla mücadelede üç ana yaklaşım öne çıkmaktadır: önleme, erken tanı ve tedavi, ve rehabilitasyon. Önleme, bağımlılığa yol açabilecek risk faktörlerinin ortadan kaldırılmasına odaklanır. Erken tanı ve tedavi, bağımlılık geliştikten sonra hastalığın etkilerini azaltmayı amaçlayan müdahaleleri içerir. Rehabilitasyon ise, bağımlılığın zarar verici etkilerini en aza indirmek ve bireylerin iyileşmesini sağlamak için uygulanan tedavi süreçlerini kapsar (Dağlı, 2019).

Bağımlılıkla mücadelede toplum temelli yaklaşım, bireylerin sadece kişisel değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerden de etkilendiğini kabul eden, kapsamlı bir stratejidir. Bu yaklaşım, bağımlılıkla mücadelenin yalnızca birey odaklı olmaması gerektiğini, toplumsal düzeyde de etkili müdahalelerin gerekliliğini savunur. Toplum temelli yaklaşımda, bağımlılıkla mücadele sadece tedavi ve rehabilitasyonla sınırlı kalmaz; aynı zamanda önleme, farkındalık yaratma, sosyal destek ağları oluşturma gibi unsurları da içerir. Bağımlılıkla mücadelede, aile başta olmak üzere eğitim kurumları, kitle iletişim araçları, kamu ve sivil

toplum kuruluşlarının iş birliği yaparak ortak bir yaklaşım geliştirmeleri için toplum temelli önleme programlarında koordinasyon sağlanır. Bu işbirliği, toplumun farklı kesimlerinin birlikte çalışarak etkili önleme stratejileri oluşturmasını sağlar (Griffin ve Botvin, 2010)

Bireylerin psikolojik yapıları, düşünce ve algılama biçimleri, tutumları ve değerleri, toplumsal ilişkiler ve yapılarla etkileşim içinde olup, siyasal davranış ve tercihlerinde de toplumsal değişimin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Toplumsal değişim alanında en büyük değişiklikler arasında kentleşme olgusu gelmektedir. Kentleşme süreci, bireylerin psikolojik yapıları, düşünce biçimleri, algılama tarzları ve değerlerini büyük ölçüde etkileyen bir olgudur. Şehirleşen toplumlarda, hızlı nüfus artışı, sosyal yapının değişimi ve çevresel stres faktörleri, bireylerin tutum ve davranışlarını dönüştürür. Bu bağlamda, kentleşmenin toplumsal sorunları, bireylerin toplumsal ilişkiler ve yapılarla etkileşimini daha karmaşık hale getirir. Örneğin, büyük şehirlerdeki anonimleşme ve yalnızlaşma, bireylerin çevreleriyle bağ kurma biçimlerini değiştirirken, sosyal sermayenin zayıflamasına neden olabilir. Bu nedenle bireyin yalnızlaşması sadece bağımlılığın bir sonucu değil aynı zamanda sebebi olarak da ifade edilebilir. Özellikle kentleşme olgusu bireyin yalnızlaşmasında büyük bir etkidir. Bu durum yeni olmamakla birlikte, İbn-i Haldun'un eserlerinde dahi dile getirilen unsurlardan biridir. İbn Haldun'a göre, şehir halkı dünya zevkleri, bolluk ve dünyevi arzularla meşgul oldukları için iyilikten uzaklaşır ve kötü sözler kullanarak ahlaki yozlaşma gösterirler. Oysa göçebe ve köy halkı, yaşamlarını koruyabilmek için dünyaya sınırlı bir şekilde bağlıdır ve dünyevi zevklere ya da arzulara sahip değillerdir. Bu nedenle, onların kötü yollara sapma ve kötü ahlaka sahip olma oranı şehir halkına göre çok daha azdır (İbn Haldun, 1990, s. 310). Dellaloğlu (2001, s. 74) ise benzer iki örnek üzerinden kent yaşamının bireyin yalnızlaşması üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Dellaloğlu, kentteki insanların yalnızlıklarını anlatırken, kırdaki kahve ile şehirdeki café arasındaki farkı vurgular. Kırdaki kahvede insanlar birlikte oturup çay içerken, bu kolektif bir etkinliktir. Kentin "Cafe" sinde ise, kalabalık içinde her birey yalnızdır; burada insanların birbirleriyle bağlantısı yoktur. Kent, o kadar kalabalıktır ki, insanların birbirlerini tanımaması sonucu, görünür bir kalabalıkta bile yalnızlık ve yabancılaşma yaşanır. Bu, insanların gözleri önünde işlenen suçların bile faili meçhul olmasına yol açar. Yalnızlaşma, sosyal sermayenin erozyonuna yol açarak toplumsal bağların güçsüzleşmesine neden olur. Bu da bireylerin toplumsal katılımlarını azaltır, sosyal desteği kısıtlar ve kolektif eyleme katılımı engeller. Kısacası, yalnızlaşma, sosyal sermayenin zayıflamasını tetikleyen bir süreçtir ve sosyal sermayenin

güçlendirilmesi, yalnızlaşmayı önlemek için önemli bir adımdır.

Putnam (2001), *Bowling Alone* adlı eserinde, sosyal sermaye kavramını toplumsal bağlar, güven ve işbirliği açısından inceler. Toplumların giderek daha bireyselleştiğini ve sosyal bağların zayıfladığını gösteren Putnam, bunun uzun vadede toplumsal huzursuzluk ve yalnızlaşma gibi sorunlara yol açtığını vurgular. Bağımlılıkla mücadele, sosyal bağların güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Toplumsal katılımın zayıflaması, bireylerin yalnızlaşmasına ve bu yalnızlıklarının da bağımlılık gibi sorunları tetiklemesine neden olabilir. Bu noktada sosyal sermaye, toplumsal işbirliği, güven ve empatiyi artırarak bireylerin ve toplumların daha sağlıklı ve verimli bir şekilde işlev görmesini sağlar.

Kentleşme aynı zamanda ekonomik açıdan da bireyi etkileyen önemli unsurlardan biridir. Kentleşme ekonomik açıdan bireyi hem fırsatlarla hem de zorluklarla karşı karşıya bırakır. Şehirler, bireylere daha fazla iş ve gelişim olanağı sunsa da aynı zamanda yaşam maliyetlerini artırarak, gelir eşitsizliğini derinleştirebilir ve toplumsal eşitsizliklere yol açabilir. Kentleşme sürecinde yerel yönetimler ve devletin politikaları, şehirlerin ekonomik yapısını şekillendirirken, bireyler de bu dönüşümden doğrudan etkilenir. Ayrıca, kentleşmenin getirdiği bir diğer zorluk, hızlı nüfus artışı ile birlikte gelen altyapı yetersizlikleri ve sosyal hizmetlerin yetersizliğidir. Bu durum, özellikle alt sınıflar için ekonomik zorlukları derinleştirir ve kent içindeki yaşam maliyetlerini artırır. bireylerin daha iyi iş fırsatlarına ve eğitim olanaklarına erişimini sağlasa da bu fırsatların genellikle toplumsal sınıflara göre farklılaştığını ve bu durumun sosyal eşitsizliği derinleştirmektedir (Keleş, 2000).

Kentleşme, ekonomik krizler ve bunun yol açtığı yalnızlaşma, bağımlılık dinamiklerini etkileyen önemli faktörlerdir. Bu üç olgunun bir arada bulunması, bireylerin psikolojik ve sosyal durumlarını derinden etkileyerek, bağımlılık sorunlarını daha karmaşık ve yaygın hale getirmektedir. Yalnızlaşma, sosyal bağlantıların ve destek ağlarının zayıflamasıyla ortaya çıkar. Toplumdan izole olan bireyler, yalnızlık ve duygusal boşluk hissiyle mücadele ederken, bu boşluğu madde kullanımı veya dijital bağımlılıkla doldurmaya çalışabilirler. Yalnızlık, bağımlılığın bir tetikleyicisi olabilir, çünkü sosyal destek eksikliği, kişilerin sağlıklı başa çıkma mekanizmalarından yoksun kalmasına neden olur. Bu noktada sosyal sermayenin önemi ortaya çıkmaktadır.

Sosyal sermaye, bireylerin ve toplulukların daha iyi bir yaşam sürmelerine yardımcı olur. Sosyal sermaye, yüksek düzeyde güven ve vatandaş katılımı aracılığıyla kolektif sorunların çözülmesini sağlar. İnsanlar

işbirliği yaparsa daha iyi sonuçlar elde edebilirken, bireysel çıkarlar peşinden gitmek, genellikle toplumu daha kötü bir duruma sürükler. Sosyal sermaye, bu tür “*kolektif eylem ikilemleri*”ni çözmede etkili bir mekanizma olan sosyal normlar ve ağlar aracılığıyla çalışır. Ayrıca, sosyal sermaye, toplulukların işleyişini kolaylaştırır ve düşük maliyetle güvenli bir ortam oluşturur. Güvenin güçlü olduğu yerlerde insanlar daha verimli ve uyumlu çalışırlar. Sosyal sermaye ayrıca insanların birbirine bağlılıkları sayesinde daha hoşgörülü ve empatik olmalarını sağlar; bu da toplumsal şiddeti ve bireysel düşmanlıkları azaltır. Bu noktada Putnam, sosyal sermayenin yeniden inşası için ise daha fazla insanın kamu hayatına dahil edilmesini ve Vatandaşlar, toplum yaşamına, sivil toplum kuruluşlarına ve siyasi katılıma daha aktif bir şekilde katılmaları gerektiğini ifade etmektedir (Putnam, 2001, ss. 311-312).

Bağımlılıkla mücadelede sivil toplum hareketleri, sosyal hizmet ağları, rehabilitasyon merkezlerinin rolü ve bağımlılıkla ilgili toplumsal farkındalık yaratma çabaları açısından önemlidir.

Mevcut Çalışmalar

Bağımlılıkla ilgili literatür oldukça geniştir ve çeşitli disiplinlerden araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Ancak ulusal ve uluslararası literatürde bağımlılık ve siyasi partilere yönelik özel bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak bağımlılığa yönelik kamu politikası üretme noktasında farklı çalışmalar yer almaktadır. Fujii (1975) “Heroin Addiction and Public Policy” adlı çalışmasında eroin bağımlılığının kontrolüne yönelik alternatif yaklaşımları araştırmaktadır. Çalışmada eroin bağımlılığına yönelik kontrol programları ile ilgili net fayda tahminlerini ortaya koymuştur. Levy Boyle ve Abrams (2010) “The Role of Public Policies in Reducing Smoking: The Minnesota SimSmoke Tobacco Policy Model” adlı çalışmada tütün ürünlerine yönelik kamu politikalarının sigara kullanımını azaltmada nasıl etkili olabileceğini analiz etmişlerdir. Aynı yıl Kilmer, Caulkins ve Bond (2010) tarafından yapılan “Reducing Drug Trafficking Revenues and Violence in Mexico: Would Legalizing Marijuana in California Help?” isimli çalışma uyuşturucu kaçakçılığı ve şiddeti azaltmak için hükümetlerin uyuşturucu politikalarını nasıl şekillendirebileceğini araştırmaktadır. Eroin bağımlılığı ve politikacılar ile ilgili uluslararası literatürde tek rastlanan çalışma ise Bells’in (1981) “Heroin and Politicians: The Failure of Public Policy to Control Addiction in America” isimli çalışmasıdır. Kitap olarak basılan çalışma uluslararası literatürde genellikle bağımlılığın siyasetle ilişkisi kamu politikası düzeyinde tartışılmıştır. Aynı durum uluslararası raporlarda

da görülmektedir.

Bu çalışmaların yanı sıra zararlı maddelere yönelik kamu politikalarını araştırarak öneri sunan birçok uluslararası raporda mevcuttur. Amerikan Psikiyatri Birliği (psychiatry.org, 2023) tarafından yayınlanan “Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders”; Birleşmiş Milletler Ofisi (unodc.org, 2023) tarafından yayınlanan “World Drug Report”; Dünya Sağlık Örgütü (who.int,2023) tarafından yayınlanan “Global Status Report on Alcohol and Health” örnek olarak verilebilir.

Ulusal literatürde ise yine bağımlılık türlerini bir kamu politikası aracı olarak ele alan çalışmalara rastlanmıştır. Editörlüğünü Ateş ve Koçak'ın (2018) “Bir Kamu Politikası Olarak Bağımlılıkla Mücadele” kitabında ise bağımlılık farklı düzeylerde ele alınmıştır. Yavuz ve Çöpoğlu (2018) “Türkiye’de Bağımlılık Sorunu ve Bağımlılıkla Mücadele: Politika Analizi Çerçevesinde Bir Değerlendirme” adlı bölümünde Türkiye’deki bağımlılıkla mücadeleye yönelik politikalarını siyasi, ekonomik ve toplumsal konularda farklı başlıklar altında incelemiştirler.

Yukarıda örnek olarak verilen çalışmalar bağımlılık konusunda kamu politikalarına ilişkin bir değerlendirmeyi içermektedir. Literatürde seçim beyannamelerine yönelik de birçok çalışma mevcuttur (Aytaç, 2017; Ertürk ve Şeşen, 2017; Terkan, s. 2010; Çatı ve Cengiz, 2018). Ancak bu çalışmalarda bağımlılık konusu incelenmemiştir. Seçim beyannameleri farklı konular etrafında işlenmiştir. Dolayısı ile bu çalışmada ele alınan konuya ilişkin literatürde bir çalışma mevcut değildir. Siyasi partilerin bağımlılık konusuna bakış açısını ve alternatif politika önerilerini belirleyebilmenin en önemli aracı seçim beyannameleridir.

Siyasi partilerin seçimleri kazanması, belirli politika önceliklerine sahip olmaları ve bu politikaları kamu politikaları aracılığıyla uygulamaya koymalarıyla yakından ilişkilidir. Dolayısı ile seçim beyannameleri içinde toplumsal bir sorun olarak yer alan bağımlılık konusunu ele alış biçimleri siyasi partilerin toplumsallaşma işlevinin başarısını ortaya koyacaktır. Seçmenler, partilerin seçim beyannamelerinde yer alan vaatlerini gerçekleştirip gerçekleştirmediklerini değerlendirebilir ve bu şekilde partilerin hesap verebilirliklerini takip edebilirler. Siyasi partilerin seçimlere katılarak seçmenlere kendilerini tanıtmak için yürüttükleri seçim kampanyaları seçmenlerin doğru karar vermeleri açısından önemlidir (Tokgöz, 2010). Bu kampanyalar içinde yer alan beyannameler siyasi partiler açısından taahhüt belgeleri niteliği taşımaktadır. Beyannameler, seçmenlerin partilerin performansını değerlendirebilmesi ve gelecek seçimlerde bilinçli tercihler yapabilmesi için bir ölçüt sunar. Ayrıca

seçim beyannameleri, seçim döneminde politika tartışmalarının odak noktasını belirler. Partilerin beyan ettikleri politikalar ve vaatler, kamuoyu ve medya tarafından tartışılır ve analiz edilir. Bu tartışmalar, seçimler öncesinde toplumda politika bilincinin artmasına ve farklı politika seçeneklerinin değerlendirilmesine katkı sağlar. Bu nedenle çalışmada seçim beyannamelerinde bağımlılık konusunun ele alınışını ortaya koyarak hem bilimsel hem de toplumsal anlamda katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Türkiye’de Bağımlılıkla İlgili Mevcut Düzenlemeler

Türkiye’de bağımlılıkla ilgili yasal düzenlemeler, bir dizi farklı yasa ve yönetmelikle ele alınır. En temel yasal düzenleme anayasadır. Devletin temel görevi beşinci maddede *“insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır”* şeklinde tanımlanmıştır. Böylelikle anayasa ile bağımlılıkla mücadele devletin en temel görevi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca *“Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır.”* şeklindeki 41. maddedeki ifadede de devletin bu konudaki faaliyetlerini içermektedir. Yine anayasanın 58. ve 59. maddelerinde devletin bağımlılığa yönelik koruyucu tedbirlerini içermektedir. 58. madde özellikle gençlere yönelik olup *“Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır”* ifadesi ile 59. maddede *“Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır”* ifadeleri devlete bu konuda görev üstlendirmiştir (TC Anayasası, 1982). Bu maddelere istinaden muhtelif kanunlarda bağımlılığa yönelik yasal düzenlemeler yer almaktadır. Örneğin 5237 sayılı TCK’da uyuşturucu madde suçlarına dair düzenlemeler mevcuttur (TCK, 2004). TCK’da yasadışı maddeler 2313 sayılı *“Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun”*la (1933) düzenlenmektedir. *“Alkol ve Alkol Bağımlılığıyla Mücadele Kanunu”* olarak bilinen 24 Haziran 2013 tarihli 6487 sayılı kanundur. Bu kanun, alkol kullanımını düzenlemeyi, alkol bağımlılığıyla mücadeleyi desteklemeyi ve kamu sağlığını korumayı amaçlamaktadır. *“Sigara ve Diğer Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun”* (1996) tütün ürünlerinin kullanımını kontrol altına almayı, tütün bağımlılığıyla mücadele etmeyi ve kamu sağlığını korumayı amaçlamaktadır. Kanunun kabul edilmesiyle birlikte sigara ve diğer tütün ürünlerinin satış, reklam ve kullanımı üzerinde çeşitli düzenlemeler getirilmiştir.

Davranışsal bağımlılık olarak ele alınan kumar bağımlılığı ile ilgili Türkiye’de ayrı bir kanun olarak düzenleme mevcut değildir. Anayasanın

belirtilen 58. maddeye atıfla Türkiye’de kumar oyunlarına ilişkin yasal düzenlemeler farklı yasaların ve kanun maddelerinin birleşimiyle gerçekleştirilmektedir. “Kumar oynanması için yer ve imkan sağlamak” 5327 Sayılı Türk Ceza Kanunu 228’inci maddede suç olarak ifade edilmiştir. Ancak kumar oynamak bir TCK göre suç olarak görülmemiştir.

Çağımızın teknolojik gelişmesi bir yandan gelişmeyi sağlarken diğer yandan ise teknoloji bağımlılığı olarak bilinen bir tehlikeyi de doğurmuştur. Şu anda Türkiye’de internet bağımlılığına yönelik spesifik bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, internetin kullanımıyla ilgili bazı genel yasal düzenlemeler ve önlemler mevcuttur. İnternet bağımlılığıyla mücadelede genellikle koruyucu ve önleyici tedbirler, eğitim ve farkındalık çalışmaları, tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri gibi yaklaşımlar benimsenmektedir. Ayrıca, çocukların ve gençlerin internet kullanımını düzenlemek amacıyla çeşitli önlemler alınmaktadır.

Bununla birlikte, bazı mevzuatlar ve düzenlemeler internet kullanımının belirli alanlarını kapsayabilir. Örneğin, 5651 sayılı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun”, (2007) internet ortamında yer alan yayınların düzenlenmesi, erişimin engellenmesi, suçlarla mücadele gibi konuları içermektedir. Bu kanun kapsamında, çocukları korumak amacıyla çocuklara yönelik zararlı içeriklerin filtrelenmesi gibi önlemler de alınmaktadır. Öte yandan, “Bilişim Suçları ile Mücadele Kanunu ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu” gibi mevzuatlar da internet kullanımı ve bilgisayar sistemlerine yönelik suçlarla mücadeleyi düzenlemektedir (KVKK, 2016). Ancak internet bağımlılığına spesifik olarak odaklanan ve internet kullanımını düzenleyen yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle, internet bağımlılığıyla mücadele genellikle eğitim, farkındalık çalışmaları ve bireysel önlemler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

Bağımlılıkla mücadele konusunda kamu kurumları ile sivil toplum düzeyinde farklı politikalar yürütülmektedir. 2017 yılında “Uyuşturucu ile Mücadele Yüksek Kurulu” nun görev alanı genişletilerek Başbakan Yardımcısı başkanlığında, 11 bakanın katılımıyla Bağımlılık ile Mücadele Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte 14 Şubat 2019 Resmî Gazete’de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesi ile Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu Cumhurbaşkanlığı yardımcı başkanlığında yeniden oluşturulmuştur. Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu, Türkiye’de bağımlılıkla mücadele konusunda önemli bir rol oynar ve bağımlılıkla mücadelede koordinasyon sağlayarak etkin politikaların belirlenmesine ve uygulanmasına katkıda bulunur. Yüksek

Kurul, bağımlılıkla mücadele stratejilerini ve politikalarını belirler ve bunların uygulanmasını koordine eder. Kamu kurumları arasında iş birliği sağlar ve bağımlılıkla mücadele konusunda ortak hedeflerin belirlenmesini sağlar. Kurul, bağımlılıkla mücadelede önleyici tedbirlerin alınmasını sağlar. Bu kapsamda, bağımlılığa yol açabilecek etkenlerin belirlenmesi, risk gruplarına yönelik bilinçlendirme faaliyetleri, eğitim programları ve farkındalık kampanyalarının düzenlenmesi gibi önleyici çalışmaları destekler. Tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesi: Yüksek Kurul, bağımlılıkla mücadelede etkin tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesini sağlar. Tedavi merkezlerinin açılması, tedavi standartlarının belirlenmesi, tedavi süreçlerinin izlenmesi ve iyileştirilmesi gibi konularda politika önerileri sunar (BMYK, 2019).

Sivil toplum düzeyinde Türkiye Yeşilay Cemiyeti, Türkiye’de bağımlılıkla mücadele konusunda önde gelen kurumlardan biridir. Alkol, sigara, uyuşturucu ve diğer bağımlılık türleriyle ilgili bilinçlendirme çalışmaları, destek hizmetleri ve tedavi imkanları sunmaktadır. Yeşilay, aynı zamanda bağımlılıkla ilgili araştırmalar ve toplumda farkındalık yaratma faaliyetleri yürütmektedir (Yeşilay, 2023).

Türkiye’de Politik Kültür ve Hareketler Ekseninde Bağımlılıkla Mücadele

Siyasi partiler, toplumun farklı kesimlerini temsil eden ve kamu politikalarını şekillendiren önemli aktörlerdir. Cochran ve Malone’a göre (2010, s. 3), kamu politikası, toplumsal sorunlara çözüm üretmek amacıyla hükümetin aldığı kararlar ve hayata geçirdiği uygulamalarla ilgili bir alandır. Bu çerçevede, bağımlılık da önemli bir toplumsal sorun olarak kabul edilmekte ve bu soruna çözüm bulmak için çeşitli kamu politikaları geliştirilmekte, bu politikalar hükümetin bağımlılıkla mücadeleye yönelik kararları ve uygulamaları aracılığıyla hayata geçirilmektedir.

Bağımlılıkla mücadele, çeşitli sosyal, ekonomik ve sağlık boyutlarıyla siyasi kararları etkileyen karmaşık bir sorundur. Siyasi partiler, bağımlılıkla mücadelede çeşitli yaklaşımlar benimseyebilir ve bu yaklaşımlar, toplumun refahını artırmayı hedefleyen kamu politikalarına yön verir. Bu bağlamda, bağımlılıkla mücadeleye dair siyasi parti görüşleri genellikle ideolojik, pragmatik ve toplumsal ihtiyaçlara dayalı olarak şekillenir.

Bu noktada bağımlılıkla özellikle toplum temelli yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Siyasi partiler kamu politikalarının oluşturulmasında temel aktör olmakla birlikte başta sivil toplum olmak üzere birlikte hareket

etmesi gereken aktörler de sürecin daha iyi işleminde önemlidir.

Önleyici faktörler sorunun bir sağlık problemi olmasının ötesinde görülmesi açısından da önemlidir. Bağımlılıkla mücadele politikalarını siyasi partiler açısından değerlendirildiğinde sadece bir siyasi tercih değil, aynı zamanda bir ideolojik ve toplumsal hareketin ürünü olduğu da ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile ideolojik açıdan konuyu sosyal hizmet ağları açısından değerlendirmekte fayda vardır.

İdeolojiler klasik tanımda sağ ve sol şeklinde sınıflandırılmaktadır. Giddens (2009), sağ ve sol kavramlarını felsefi bir açıdan ele alarak, sağın mevcut durumu doğal bir olgu olarak kabul edip savunurken, solun ise bu durumu insan yapısı eşitsizliklerinin bir yansıması olarak görüp değişim talep ettiğine dikkat çeker. Bu bağlamda, sağ geleneksel ve muhafazakâr bir yaklaşımı benimserken, sol ise toplumsal değişimi savunur.

Muhafazakâr devlet anlayışına göre, devlet bir sosyal hizmet sağlayıcısıdır ve halk için yerine getirmesi gereken birçok görevi vardır. Bu hizmet anlayışının temelinde, insanlara fayda sağlama fikri yatar. Devlet, toplumsal kurumları ve uygulamaları, insanlara hizmet etme amacıyla korumalı ve sürdürmelidir (Doğan, 2011).

Muhafazakâr düşüncede, millet ve cemaat kavramları, toplumsal bütünlük ve tarihsel bağları kutsal bir şekilde koruyan yapılar olarak görülür. Bu düşünceye göre millet, bireylerin ötesinde bir toplumsal aidiyet oluşturur ve toplumun parçalara ayrılmasından (atomizasyon) korunmak için bir arada durulması gereken kutsal bir bütün olarak görülür. Bu bağlamda, millet, bireysel ayrılıklardan korunarak, tarihsel ve kültürel bir aidiyet duygusunu temsil eder. Devlet, bu toplumsal bütünlüğü sağlamak ve gelenekleri yaşatmak için temel bir kurumdur; toplumun istikrarı ve bütünlüğü için bir teminat olarak kabul edilir. Devletin kutsallığı, sadece yönetim işlevi değil, aynı zamanda toplumun manevi otoritesini ve geleneksel değerlerini koruma rolünden gelir. Devlet, otoriteyi hem kurumsal hem de dini açıdan destekleyen bir yapı olarak, toplumsal düzenin ve geleneklerin güvence altına alınmasını sağlar. Bu bakış açısında, bireysel özgürlükten çok toplum ve gelenek vurgulanır, otorite ise hem devlette hem de dinde esas alınan temel bir ilkedir (Bora, 2003).

Muhafazakâr düşüncenin toplumsal düzen ve otoriteye verdiği önem, bağımlılıkla mücadelede de önemli bir çerçeve sunabilir. Bu düşünceye göre, devlet, toplumsal istikrarı sağlamak ve geleneksel değerleri korumak

adına sorumludur. Bağımlılık, toplumsal bütünlüğü tehdit eden bir sorun olarak görülebilir ve devletin bu sorunu çözme yükümlülüğü, toplumun istikrarını ve geleneksel yapısını koruma amacıyla hareket etmesini gerektirir. Muhafazakâr düşünceye göre, bağımlılıkla mücadele yalnızca bireylerin sorunlarıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumun bütünlüğünü ve moral yapısını tehdit eden bir durum olarak ele alınır. Bu bağlamda, devletin otoritesi, bağımlılıkla mücadele etmek için güçlü bir müdahale aracı olarak devreye girer. Toplumsal normlar ve geleneksel değerler bağımlılıkla mücadelede bir referans noktası oluşturur, çünkü bu değerler, toplumsal uyum ve dayanışmayı güçlendiren unsurlar olarak görülür. Bağımlılıkla mücadelede, bireysel özgürlüklerden çok, toplumun bütünlüğü ve geleneksel değerlerin korunması ön plana çıkabilir. Devlet, bağımlılıkla mücadele ederken, sadece bireyi değil, toplumun toplumsal yapısını ve değerlerini koruyarak bu sorunun üstesinden gelmeyi amaçlar.

Bu çerçevede çalışmada ele alınan siyasi partileri ideolojik açıdan bir sınıflandırması yapılırsa Sağ/Muhafazakâr ve İslamcı Partiler arasında AK Parti, HÜDAPAR, BBP, Yeniden Refah, Saadet partisi sayılabilir. Bu noktada Siyasal İslam'ın bağımlılık konusuna yaklaşımını açıklama çalışma açısından faydalı olacaktır.

Siyasal İslam'ın sosyal hizmetleri, İslami hareketlerin kitle tabanını etkileme ve mobilize etme süreçlerinde etkin bir araç olarak kullanılması bağımlılık konusu ile de yakından ilişkilendirilebilir. Mandaville'nin (2013) analizlerine göre, İslami hareketler, geleneksel devlet yapılarının zayıfladığı veya yetersiz kaldığı bölgelerde sosyal hizmet sunumu yoluyla toplumda kendilerine alan yaratmışlardır. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da, hükümetin sosyal hizmetleri sağlamadığını düşündüklerinde, kendilerini bu boşluğu dolduran alternatif bir güç olarak konumlandırmışlardır. Örneğin, Müslüman Kardeşler gibi hareketler, sosyal hizmet ağlarını kurarak hem toplumsal kabul kazanmaya hem de halk arasında meşruiyet sağlamaya çalışmışlardır. Müslüman kardeşler lideri El-Benna 1930'lu yıllarda söylemlerinin siyasallaşması sürecinde eğitim, fuhuş, bağımlılık gibi birçok sosyal sorunu dile getiren üslubu, onu bir dini liderin ötesinde modern araçları kullanan toplumsal bir hareketin liderine evrilmesine yol açmıştır (Kurun, 2017). Bu örnek üzerinden Türkiye'de benzer bir durum, AK Parti örneği üzerinden de gözlemlenebilir. AK Parti, özellikle ilk yıllarında, devletin sosyal hizmetlerdeki eksikliklerini doldurma iddiasıyla çeşitli toplumsal projeler geliştirmiştir. Partinin özellikle muhafazakâr, dini ve milliyetçi kesimler arasında güç kazanmasının ardında, devletin sağlamakta yetersiz

kaldığı sosyal hizmetlerin sunulmasında AKP'nin alternatif bir aktör olarak kendini konumlandırması yer alır. Tıpkı Müslüman Kardeşler'in, toplumda yaygınlaşan sosyal sorunları – eğitim, bağımlılık, yoksulluk gibi – ele alarak halkın desteğini kazanmaya çalışması gibi, AK Parti de benzer bir strateji izleyerek özellikle aileyi, dini değerleri ve toplumun moral yapısını savunarak toplumsal meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. AK Parti'nin de politikalarındaki öne çıkan sosyal sorunlardan biri olan bağımlılıkla mücadele, bu bağlamda partinin toplumsal ve ideolojik söyleminin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Sağ ideoloji içinde yer alan milliyetçiliğin temel teması ise, devlet içindeki farklı toplumsal durum ve çıkarları olan bireylerin, ortak bir soydaşlık veya atfedilmiş sadakat temelinde duygusal bir birlik oluşturdukları (ya da oluşturması gerektiği) anlayışıdır. Bu nedenle, milliyetçilik genellikle modern dünya sisteminin istikrarını bozmaktan çok, devletin meşruiyetini pekiştiren bir güç olmuştur (Hopkins ve Wallerstein, 2000, ss. 16-17). Milliyetçiliğin, toplumun birlikteliği ve geleneksel değerlerin savunulması adına bağımlılıkla mücadeleyi birleştirmesi, aynı zamanda toplumsal normların ve moral otoritenin güçlendirilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirildiğinde, bağımlılık sadece bir sağlık sorunu olarak değil, toplumun bütünlüğünü tehdit eden bir olgu olarak ele alınır ve bu sorunun çözümü devletin otoritesinin ve toplumsal sadakat anlayışının güçlendirilmesiyle sağlanabilir.

İYİ Parti ise muhafazakâr milliyetçi kanadı oluştururken bazı noktalarda ise liberal unsurlar çerçevesinde merkez sağ olarak değerlendirilebilir. Mandaville'in (2013) analizine göre, dijitalleşmenin İslam dünyasında oluşturduğu kimlik inşası, toplumsal dayanışma ve globalleşme süreçlerine dair önemli bir analiz sunuyor. İnternet, küresel bir İslam kimliği oluşturulmasına yardımcı olurken, aynı zamanda Müslüman toplulukların birbirleriyle bağlantı kurmasına, dini eğitimlerini geliştirmelerine ve sosyal dayanışmalarını artırmalarına olanak sağlamaktadır. Dolayısı ile milliyetçi/muhafazakar hareketler için de kitle iletişimi ve sosyal hizmetler, toplumsal bağları güçlendirme, ideolojik mesajlarını yayma aracı olarak önemlidir. Sosyal hizmetler, yalnızca yardım sağlama değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve değerlerin korunması amacını taşıyan önemli bir araçtır.

Sol ve Sosyalist Partiler: CHP, Yeşil Sol Parti, EMEP, TİP, SMF, Emekçi Hareket Partisi, Türkiye İşçi Partisi yer almaktadır. Sol ideoloji, toplumun mevcut yapısını değiştirmeyi hedefleyen ve insan hakları, eşitlik gibi evrensel değerleri savunan bir düşünce sistemidir. Sol ideolojinin

temel çıkış noktası, insanın akıl ve doğasının mükemmel olabileceği inancıdır. Bu felsefeye göre, her birey eşit haklara ve özgürlüklere sahip olmalıdır. Sol ideoloji, toplumsal değişim ve dönüşümü savunur, mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı ve daha adil bir toplumsal düzen kurmayı amaçlar. Sosyolojik açıdan sol, genellikle toplumun alt sınıflarını temsil eder ve bu nedenle toplumsal eşitlik, adalet ve özgürlük gibi ideallerin gerçekleştirilmesini hedefler. Bu ideoloji, devrimci bir nitelik taşır ve toplumları daha eşitlikçi bir yapıya kavuşturmayı amaçlar (Tunçay, 1967).

Marksizm, sol ideolojinin önemli bir parçasıdır ve sol düşüncenin devrimci, eşitlikçi ve toplumsal dönüşümü savunan özünü temsil eder. Marksizm, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmayı, özellikle işçi sınıfının ezilmişliğini ve sermaye sahipleriyle olan ilişkisindeki yabancılaşmayı vurgular. Marks'ın yabancılaşma kavramı, işçilerin emek süreçlerinde kendilerini yabancı hissetmeleri şeklinde şekillenir. Bu yabancılaşma, işçinin hem iş sürecine hem de ürettiği ürüne yabancılaşması olarak ortaya çıkar. Marks, yabancılaşmayı iki şekilde tanımlar: birincisi, soğuma ya da yabancılaşma, ikincisi ise yoksunluk ve dışsallaşma anlamına gelir (Kürüm,2011).

Sosyal politika, bu yabancılaşmayı önlemeyi ve toplumsal düzeni sağlamayı amaçlar. Sosyal politikanın hedefi, işçilerin öznel ve nesnel yabancılaşmalarını gidermek, onları topluluk bilinciyle, eşit, özgür ve sorumlu bireyler haline getirmektir. Sosyal politikanın temel ilgi alanı, işçilerin fiziksel ve psikolojik koşullarını iyileştirerek, yaşam ile çalışma arasındaki dengeyi sağlamaktır. Yabancılaşmayı hafifletmek için, işçilerin uzun çalışma saatlerinden ve aşırı tempodan kurtulmaları gerekmektedir (Esin, 1982).

Sol ideoloji, bağımlılığı toplumsal eşitsizlik, yoksulluk ve dışlanma gibi yapısal sorunlarla ilişkilendirir, bu yüzden bağımlılıkla mücadeleyi devletin aktif müdahalesi ve sosyal adalet politikalarıyla destekler. Sol, bağımlılığın bireysel değil, toplumsal bir problem olduğunu savunarak, eşitlikçi bir toplum inşa etmeyi, rehabilitasyon ve eğitimle toplumsal dönüşümü hedefler. Milliyetçilik, bağımlılığı ulusal kimlik ve kültürle bağdaştırabilir, bu sorunu ulusal bir tehdit olarak görerek, devletin toplumsal değerleri güçlendirerek ve milli dayanışma ile çözmeyi savunur. Milliyetçi bir yaklaşım, genellikle bağımlılığı ulusal bir utanç olarak algılar ve halkı bu tür sorunlarla daha etkin bir şekilde mücadele etmeye çağırır. Muhafazakârlık ise bağımlılığı genellikle bireysel ahlaki zaaf ve kişisel sorumluluk eksikliğiyle ilişkilendirir. Bu görüş, bağımlılıkla mücadelenin aile değerlerinin, dini inançların ve

geleneksel ahlaki normların yeniden canlandırılmasıyla sağlanacağını öne sürer. Muhafazakâr yaklaşım, bağımlılığın toplumun bozulmasının bir göstergesi olduğuna inanır ve bu yüzden çözümü, kişisel disiplin, aile desteği ve ahlaki eğitimin güçlendirilmesinde bulur.

Yöntem

Bağımlılıkla mücadele, insanların zararlı alışkanlıklardan kurtulması ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için önemli bir konudur. Bağımlılık, bir maddenin (örneğin, alkol, sigara, uyuşturucu) veya bir davranışın (örneğin, kumar, internet, oyun) kontrol edilemez bir şekilde sürekli olarak kullanılması veya tekrarlanması durumunda ortaya çıkar. Günümüzde toplumların temel problemleri içinde yer alan bağımlılık, kamu politikalarının da önemli gündem maddesi olmaktadır.

Siyasi partiler, kamu politikasının oluşturulmasında ve yönlendirilmesinde önemli bir rol oynarlar. Kamu politikası, bir toplumun belirli bir sorununu çözmek, bir hedefe ulaşmak veya bir ihtiyacı karşılamak için oluşturulan stratejiler, programlar ve düzenlemelerdir. Siyasi partiler, belirli bir ideoloji veya politika platformu etrafında bir araya gelmiş gruplardır ve kamu politikalarının oluşturulmasında etkili örgütlerdir.

Siyasi partiler, çeşitli politika ve programlarla bağımlılığı önlemek, tedavi etmek ve toplumda farkındalık yaratmak için çalışma potansiyeline sahiptirler. Siyasi liderler ve partiler, bağımlılıkla mücadeleye ilişkin politikalar ve programlar geliştirmek, toplumda farkındalık yaratmak, tedaviye erişimi kolaylaştırmak ve zararlı maddelere erişimi kısıtlayan yasaları desteklemek gibi bir dizi rol üstlenmektedirler. Bu nedenle özellikle seçim dönemleri kamu politikalarına yönelik ön bilgiler için önemli dönemlerdir.

Çalışmada siyasi partilerin seçim beyannameleri çerçevesinde bağımlılığa yönelik politika önerileri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada nitel bir analiz çerçevesinde doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman analizi, basılı ya da bilgisayar ve internet tabanlı metinlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir (Bowen,2009). Bu süreç ayrıca, araştırılma kapsamındaki olgularla ilgili bilgileri içeren yazılı materyallerin belirlenen temalar ışında incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çalışmada 2023 seçim döneminde seçim beyannameleri dokümanları incelemeye alınmıştır. Bu belgelerin seçilmesinin temel gerekçesi seçim beyannamelerinin, siyasi partilerin seçim dönemlerinde seçmenlere vaatlerini, politikalarını ve hedeflerini sundukları temel belge olmasından kaynaklanmaktadır. Bu belgelerde partinin politika

öncelikleri, vaatler; hedefler ile kamu hizmetlerine ve sosyal politikalara ilişkin taahhütler ve politika önerileri yer almaktadır. Dolayısı ile bağımlılık konusunda siyasi partilerin politika önerilerine ulaşılabilecek en iyi kaynak seçim beyannameleridir.

Çalışmada ilk olarak veriler toplanmıştır. Bu aşamada çalışmanın örneklemini 2023 seçimlerinde ittifak içinde yer alan siyasi partilerin yayınladıkları seçim beyannameleri ile ittifak mutabakat metinleri oluşturmaktadır. Dolayısı ile ittifak içinde yer alan ancak seçim beyannamesi yayınlamayan partiler değerlendirmeye alınmamıştır. Örneğin Milliyetçi Hareket Partisi'nin yazılı bir seçim beyannamesine ulaşılammış ittifak mutabakat metni de olmadığından değerlendirmeye alınmamıştır. Aynı şekilde Demokratik Sol Parti ile ATA ittifakına ait seçim beyannamelerine ulaşılammadığından incelemeye alınmamıştır. Çalışma kapsamında incelemeye alınan belgeler aşağıdaki tabloda sunulmuştur

Tablo 1

Örnekleme olarak seçilen seçim beyannameleri

BEYANNAME ADI	PARTİSİ
Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar Seçim Beyannamesi 2023	Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)
HÜDAPAR 2023 Seçim Vizyon Belgesi	Hür Dava Partisi (HÜDAPAR)
Türkiye İçin Biz Varız	Büyük Birlik Partisi (BBP)
Türkiye'nin Değerleri	Yeniden Refah Partisi (Yeniden Refah)
Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni (İttifak Metni)	Millet İttifakı (Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Gelecek Partisi, Saadet Partisi (Saadet), Demokrat Parti (DP), Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA), İYİ Parti)
Türkiye Tarih Yazacak	İYİ Parti
Buradayız Birlikte Değiştireceğiz (İttifak Metni)	Emek ve Özgürlük İttifakı (Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (Yeşil Sol Parti), Emek Partisi (EMEP), Emekçi Hareket Partisi, Sosyalist Meclisler Federasyonu (SMF), Toplumsal Özgürlük Partisi (TÖP), Türkiye İşçi Partisi)
İnat ve Umut Bildirgesi	Türkiye İşçi Partisi

Siyasi Partilerin kurumsal web sayfalarından elde edilen beyannameler, "bağımlılık" anahtar kelimesi çerçevesinde değerlendirmeye alınmıştır.

Bu anahtar kelime çerçevesinde yapılan incelemede, beyanname yapısı, bağımlılığın yer aldığı başlık ile sözcük frekansı değerlendirilmiştir. Frekans değerlendirmede bilgisayar destekli herhangi bir program kullanılmamıştır. Kavramın geçtiği farklı anlamlar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Çalışma kapsamında toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Çalışma seçim beyannamelerinin siyasi partilerin kendilerine ait politik ve sosyal konularına göre belirlenen halkı bilgilendirme araçları olarak görülen temel varsayıma dayanmaktadır. Bu genel varsayımdan hareketle elde edilen bulgular *“Siyasi partilerin bağımlılık konusuna yaklaşımları ve politika önerileri seçim sürecinde nasıl ele almışlardır ? Siyasi partilerin politik kültürü ve toplumsal hareketleri bağlamında bağımlılıkla mücadele politikaları nasıl şekillenmiştir?* soruları üzerinden yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları, kullanılan verilerin yalnızca 2023 seçim beyannameleri ve ittifak mutabakat metinleriyle sınırlı olması ve bu belgelerin genellikle seçim dönemi odaklı olup, uzun vadeli parti politikalarını yansıtmamasıyla ilgilidir. Ayrıca, ittifaklar içindeki farklı ideolojik eğilimler ve parti programlarındaki uyumsuzluklar, mutabakat metinlerinde belirsizlikler yaratabilir. Seçim beyannameleri idealist ve genelleştirilmiş vaatler içerdiğinden, pratikte uygulanabilirlikleri sınırlı olabilir. Zamanla değişebilecek politikalar, dışsal faktörlerin etkisi ve metinlerin yoruma açık olması da çalışmanın genellenebilirliğini sınırlayan unsurlar arasında yer alır.

Bulgular

Çalışmanın bu aşamasında beyannamelerin içerik analizi yapılmıştı. Bu aşamada Tablo 2’de sayfa sayısı, tekrarlanma sıklığı ve bağımlılık konusunun hangi başlık altında incelendiğine dair bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2

Seçim beyannamelerinin içerik analizi

İttifak	Parti	Seçim Beyannamesi /Mutabakat Metinleri	Sayfa	Bağımlılık frekansı	Yer aldığı başlık	Bağımlılık Türü
Cumhur İttifakı	Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar Seçim Beyannamesi 2023	486	16	Aile /Sağlık/ Genel	Madde/ Teknoloji/ Genel
	Hür Dava Partisi	HÜDAPAR 2023 Seçim Vizyon Belgesi	2	-		
	Büyük Birlik Partisi (BBP)	Türkiye İçin Biz Varız	22	-		
	Yeniden Refah Partisi (Yeniden Refah)	Türkiye'nin Değerleri	55	5	Hukuk/ Gençlik/ Eğitim	Kumar/ Teknoloji/ Madde
Millet İttifakı	Cumhuriyet Halk Partisi (CHP),	Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni	244	9	Gençlik/ Uyuşturucu ile mücadele/ Dijital dönüşüm/ Sağlık	Teknoloji/ Madde/ Kumar/ Alkol
	Gelecek Partisi					
	Saadet Partisi					
	Demokrat Parti (DP)					
	Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA)					
İYİ Parti	Türkiye Tarih Yazacak	2409	15	Uyuşturucu ile Mücadele/ Sağlık/ Ekonomik destekler	Teknoloji/ Madde/ Kumar/ Alkol	

Emek ve Özgürlük İttifakı	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (Yeşil Sol Parti)	Buradayız Birlikte Değiştireceğiz	76	2	Gençler/ Çocuklar	Madde/ Uyuşturucu
	Emek Partisi (EMEP)					
	Emekçi Hareket Partisi					
	Sosyalist Meclisler Federasyonu (SMF)					
	Toplumsal Özgürlük Partisi (TÖP)					
Türkiye İşçi Partisi	İnat ve Umut Bildirgesi	110	-			

Yukarıdaki tabloda 2023 yılı seçim beyannamelerine yönelik olarak yapılan analizde bazı seçim beyannamelerinde bağımlılık konusunun işlenmediği ilk göze çarpan tespitler arasında yer almaktadır. Ayrıca bağımlılık konusunu ayrı bir başlıkta ele alındığı beyanname sayısı da ikidir. Partiler özelinde bir değerlendirme yapıldığında iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisinin seçim beyannamesinde bağımlılık kelimesine yönelik frekansın diğerlerine göre daha yoğun olduğu görülmektedir. “Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar” isimli beyannamede bağımlılık konusu gerçekleştirilmiş hedefleri içeren “birlikte başardık” başlığı içinde yer verilmiştir. Bu kısımda bağımlılıkla mücadele kapsamında verilen derslere, bağımlılıkla mücadele kapsamında AMAETEM ve ÇAMATEM kapsamında yapılan iyileştirmelere, bağımlılıkla mücadele kapsamında yürütülen faaliyetlere verilen desteklere, gençlik merkezlerindeki danışma birimlerine ve Yeşilay ile birlikte yürütülen farkındalık eğitimlerine yer verilmiştir. Ayrıca aile ve sağlık başlıklarında kötü alışkanlık olarak ifade edilen bağımlılıkla mücadelenin kararlılıkla sürdürüleceği sıkça tekrarlanmıştır. Bağımlılıkla mücadele konusunda özellikle farkındalık eğitimleri vurgulanmış ve vaatler arasında da Türkiye bağımlılıkla mücadele kapsamında farmatör sayılarının arttırılacağı belirtilmiştir. Uyuşturucu ile Mücadele Yüksek Kurulunun faaliyetlerinin etkin bir şekilde devam edeceği ve madde bağımlılığında toplumsal mutabakatın sağlanacağı

daha caydırıcı önlemler alınacağı ve özellikle madde bağımlılığında sürecin sadece gençlerle değil çevresindekilerle birlikte yürütüleceği vaatler arasında yer almaktadır. Teknoloji bağımlılığı konusunu da vaatleri arasına alan parti bu konuda da teknoloji kullanımı eğitimi verileceğini ifade etmiştir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2023).

Cumhur ittifakı içinde yer alan Hür Dava Partisi 2023 Seçim Vizyon Belgesi incelendiğinde çok kısa ve genel çerçevedeki konulara değindiği görülmektedir. Dolayısı ile bağımlılık konusunda herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır (HÜDAPAR 2023). Aynı şekilde cumhur ittifakı içinde yer alan Büyük Birlik Partisi'nin "Türkiye İçin Biz Varız" adlı seçim beyannamesinde de bağımlılık konusu ele alınmamıştır (BBP, 2023). Cumhur ittifakının bir diğer ortağı Yeniden Refah Partisi'nin "Türkiye'nin Değeri" adlı beyannamesinde ise bağımlılık hukuk, gençlik ve eğitim başlıklarında yer bulmuştur. Yeniden Refah Partisi öncelikle kumar bağımlılığı üzerinde durmuş bu konuyu istatistiklerle destekleyerek konuya "kişiye özel tedavi" yöntemi ile çözüm getireceklerini belirtmiştir. Yine aynı şekilde madde bağımlılığı içinde var olan politikaların devamı ve doğru politikaların oluşturulmasını gençlik başlığında ana hedef olarak göstermiştir. Eğitim politikaları başlığında ise uyuşturucu ve madde bağımlılığından uzak bir nesil yetiştirme ifadesi ile bağımlılığa yer vermiştir. Teknoloji bağımlılığını sosyal medya platformu ile bağdaştıran partinin bu konu ile ilgili hukuki düzenleme vaadi yer almaktadır. Sosyal medya platformlarının toplumu bağımlı hale getirdiği özellikle uyuşturucu konusunda özendirdiği ifadeleri ile sosyal medya yasasını yeniden ele alacaklarını belirtmişlerdir (Yeniden Refah Partisi, 2023).

Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni'nde ise teknoloji, madde, kumar, alkol bağımlılıkları ele alınmıştır. Ayrıca uyuşturucu ile mücadele ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Bu başlık altında bağımlılık yapan her türlü maddenin tavsiye edilmesinden kullanılmasına kadar her türlü faaliyetin yasaklanacağı bildirilmiştir. Dijital dönüşüm başlığında teknolojinin her türlü riskine karşı önlemler alınacağı bildirilmiştir. Sağlık başlığı kategorisinde bağımlılığı fiziksel ve davranışsal bağımlılık olarak iki yönlü çalışma sağlanacağı ve yataklı tedavi merkezlerinin arttırılacağı belirtilmiştir. Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu'nun faaliyetlerinin daha etkin hale getirileceği belirtilirken bağımlılık geçmişi olan bireylerin meslek edinmeleri konusunda destekleneceği belirtilmiştir. Daha somut tedbirlerin yer aldığı metinde tedaviden meslek edinmeye kadar birçok faaliyetin olduğu bağımlılıkla mücadele merkezinin kurulacağı, bağımlılıkla ilgili sürecin tedavi sonrasında da izlenmesine ve Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Gençlik ve

Spor Bakanlığı'nca hazırlanacak olan saha raporlarına yer verilmiştir (CHP, 2023).

Millet ittifakı mutabakat metninden ayrı olarak ittifak üyesi İyi Parti'nin "Türkiye Tarih Yazacak" adlı seçim beyannamesinde Alkol ve Madde Tedavi Merkezlerinin kapsamı genişletileceği ve fiziksel ve davranışsal bağımlılık olarak iki yönlü bir çalışma hedeflenmektedir. Beynamede uyuşturucu ile mücadele başlığı yer almaktadır. Bu başlık Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni'nde yer aldığı şekli ile yer almıştır (İYİ Parti, 2023).

Emek ve Özgürlük İttifakının "Buradayız Birlikte Değiştireceğiz" isimli mutabakat metninde madde bağımlılığı gençlik kategorisinde yer verilmiştir. Madde bağımlılığına ilişkin rehabilitasyon merkezlerinin kurulması ve sağlık hizmetlerinin ücretsiz hale getirilmesi belirtilmiştir. Çocuk kategorisinde uyuşturucu bağımlılığı ele alınış ve bu bağımlılık için "Özel savaş politikalarından biri" ifadesine yer verilmiştir (HDP, 2023).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bağımlılık her ne kadar sağlıkla ilgili bir problem olarak genel kanaat oluşursa da toplumsal bir meseledir. Bu meselenin çözümlü noktasında ise toplumsal alanın şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan siyaset ve siyasete dair kurumlar kilit rol oynamaktadır. Demokratik siyasal sistemlerin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partiler toplumsal alanda bireylerin ortak çıkarlarını birleştirme rolünün yanı sıra faaliyetleri ile toplumsallaşma sürecinde bir okul görevi üstlenmektedir. Dolayısı ile toplumsal sorunlara yönelik çözümlü üretme kurumları olarak da görölmektedir. Bu yaygın etkileri sebebi ile bağımlılık gibi temel bir toplumsal sorun karşısındaki önerileri önem kazanmaktadır.

Siyasi partilerin en aktif olduğu dönem seçim süreçleridir. Bu süreçte seçmenlerini etkilemek için bir takım faaliyetlerde bulunurlar. İktidara gelmeleri halinde yapacaklarının ön izlemesi olarak seçim beyannameleri de özel bir öneme sahiptir. Dolayısı ile seçim beyannameleri sorun alanı olarak gördükleri hususlara yönelik muhtemel çözümlü önerilerini sunan belgeler olarak çalışmada ele alınmıştır.

Çalışmada 2023 seçimleri çerçevesine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda bazı siyasi partilerin beyannamelerine ulaşılamamıştır. Araştırma içinde ittifak mutabakat metinleri ile birlikte sekiz beyanname değerlendirmeye alınmıştır. Bu beyannameler içinden

TİP, HÜDAPAR ve BBP beyannamelerinde bağımlılık konusuna hiç yer vermemiştir. Beyannamelerin bağımlılığı sağlık, aile, gençlik, eğitim ve uyuşturucu ile mücadele başlıklarında ele aldıkları görülmektedir. Bildiriler içinde madde bağımlılığı diğer türlere göre en çok üzerinde durulan bağımlılık türü olmuştur.

Bu açıdan değerlendirildiğinde genel itibari ile bağımlılığın öncelikli bir sağlık ve asayiş sorunu olarak görülmesi temel eksiklik olarak yorumlanabilir. Türkiye’de bağımlılıkla mücadele genellikle önleme, yasaklayıcı düzenlemeler ve kanun uygulamaları üzerinden yürütülmektedir. Ancak bu yaklaşım, bağımlılığı sadece bir asayiş ve sağlık sorunu olarak ele alma riskini taşır. Önleme çalışmalarında ise sistematik bir çerçeve oluşturulamamış olup, genellikle bilgilendirme, eğitim, afiş-broşür dağıtımı, kamu spotları ve seminer gibi farkındalık artırıcı faaliyetler ön plandadır.

Beyannameler özelinde bir değerlendirme yapılırsa Adalet ve Kalkınma Partisinin “Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar” başlıklı beyannamesi bağımlılık konusunda tekrarlanma sıklığı en fazla olan beyannamedir. Partinin iktidar sahibi bir parti olarak seçim sürecine girmesi sonucunda mevcut uygulamalara yer vermesi ve bu uygulamaların etkinliğinin arttırılması beyannamede sıklıkla vurgulanmıştır. AK Parti’nin 2023 seçim beyannamesinde, bağımlılıkla mücadele, partinin muhafazakâr kimliği doğrultusunda aile değerleri ve toplumsal ahlaka dayandırılarak ele alınmıştır. Beyannamede, bağımlılıkla mücadelenin en önemli alanlarından birinin aileyi güçlendirmek olduğu vurgulanmış ve aile içindeki bağların korunmasına yönelik projeler önerilmiştir. Gençlerin bağımlılıkla mücadelede hedef kitle olarak görülmesiyle, ahlaki ve dini eğitimlerin ön planda olacağı eğitim programları arttırılacak, toplumsal değerlerle bilinçlendirme faaliyetlerine ağırlık verilecektir. Ayrıca, bağımlılık yapan maddelerin kullanımını engellemeye yönelik yasaklayıcı düzenlemeler ve cezai yaptırımların uygulanacağı belirtilmiş, kamu spotları ve seminerlerle toplumda farkındalık oluşturulacağı ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, AK Parti’nin toplumsal düzeni koruma ve geleneksel değerleri savunma amacını yansıtmaktadır. Ayrıca bu yardımlar, genellikle yoksul ve dezavantajlı gruplara yönelik olup, sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu durum, İslami hareketlerin de sosyal hizmetleri kullanarak toplumsal kabul ve destek sağlama stratejisiyle benzerlik gösterir. AK Parti’nin sosyal hizmet alanındaki politikaları, aynı zamanda İslami hareketlerle olan ilişkisini ve toplumsal tabanını da etkilemektedir. Partinin sosyal yardımlar ve bağımlılıkla mücadele konusundaki politikaları, özellikle Müslüman

Kardeşler gibi sosyal hizmet odaklı İslami hareketlerin stratejileriyle paralellik göstermektedir.

AK Parti'nin bağımlılıkla mücadeleye yönelik politika önerileri, siyasal İslam'ın aileyi, toplumsal değerleri ve ahlaki düzeni koruma anlayışını yansıtan bir durumdur. Devletin bağımlılıkla mücadele sürecindeki merkezi rolü, toplumu eğitici ve rehabilite edici stratejiler, siyasal İslam'ın toplumsal düzeni koruma ve ahlaki sorumluluğu güçlendirme amacını taşır. AK Parti'nin, bağımlılık gibi sorunlara dair çözüm önerileri, hem bir toplumsal sorun olarak ele alınmakta hem de aynı zamanda halk arasında, özellikle muhafazakâr kesimlerde, güven kazanmaya yönelik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu, AK Parti'nin devletin ve sosyal hizmetlerin sağladığı boşluğu doldurma stratejisinin, modern araçlarla donatılmış dini ve toplumsal bir hareketin politik yansıması olduğunu gösterir.

İYİ Parti'nin Türkiye Tarih Yazacak adlı 2023 seçim beyannamesinde bağımlılıkla mücadeleye yönelik yaklaşımı, partinin ideolojik çizgisi doğrultusunda insan odaklı, toplumsal sorumluluk anlayışını ve devletin müdahale rolünü dengeleyen bir perspektife sahiptir. Beynamede, bağımlılıkla mücadelede davranışsal ve fiziksel bağımlılık arasında ayırım yapılması, partinin bireysel farklılıkları ve bağımlılığın çeşitli boyutlarını dikkate alarak daha kapsamlı bir çözüm önerdiğini gösterir. Bu yaklaşım, İYİ Parti'nin liberal ve insan hakları odaklı ideolojisinin bir yansımasıdır. Partinin bağımlılıkla mücadeleye dair vurgusu, yalnızca cezaî yaptırımlar ve denetimler değil, aynı zamanda topluma kazandırma süreçlerine odaklanmaktadır. Bu, İYİ Parti'nin bireylerin yeniden topluma entegrasyonu ve rehabilitasyon süreçlerine verdiği önemin bir göstergesidir. Özellikle uyuşturucu bağımlılığına özel bir başlık açılması ve bu tür bağımlılığın ekonomik maliyetleri ile birlikte ele alınması, partinin toplumsal kalkınma ve ekonomik sürdürülebilirlik anlayışını da yansıtır. Uyuşturucu bağımlılığının ekonomik bir yük oluşturması, İYİ Parti'nin milli kalkınma ve refah vizyonuna paralel olarak, bağımlılıkla mücadeleye daha bütünsel bir yaklaşım getirilmesini ifade eder. Aynı başlığın Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni'nde yer alması, İYİ Parti'nin bu konuda ittifak içindeki diğer partilerle de benzer bir görüş birliği içinde olduğunu ve ortak bir anlayışla bağımlılıkla mücadeleyi toplumun her kesimini kapsayan bir politika olarak benimsediğini gösterir. Böylece, İYİ Parti'nin ideolojisi, toplumsal sorumluluk, insan hakları, ekonomik sürdürülebilirlik ve bireysel özgürlükler arasında denge kuran bir yaklaşımı yansıtarak, bağımlılıkla mücadelede bütüncül ve yenilikçi bir çözüm önerisi sunmaktadır.

İyi Parti'nin bağımlılıkla mücadeleyi öne çıkaran politikaları, genel olarak milliyetçi hareketlerin sosyal politikaları ve kitle iletişimi ile ilişkilendirildiğinde, Türkiye'deki toplumsal dinamiklere dair önemli analizler sunmaktadır. Bu bağlamda, İyi Parti'nin beyannamelerinde bağımlılıkla mücadeleye verdiği önem, partinin toplumsal sorunlara yaklaşımını ve milliyetçi hareketlerle olan bağlarını anlamada önemli bir gösterge olabilir. İyi Parti'nin kitle iletişimi ve sosyal hizmetler üzerinden yürüttüğü politikalar, Mandaville'in (2013) siyasal hareketlerin ideolojik mobilizasyon ve toplumsal bağlar kurma stratejileri ile paralellik göstermektedir. Mandaville'in çalışmasında bahsettiği gibi, ideolojik mesajların yayılması, toplumun her katmanına ulaşmak için sosyal hizmetlerin bir araç olarak kullanılması, İYİ Parti'nin stratejilerinde de önemli bir yer tutmaktadır.

İYİ Parti'nin bu noktada bağımlılıkla ilgili stratejisi kitle iletişimi, toplumsal dayanışma ve devletin rolü üç ana temayı içermektedir. Seçim beyannameleri kitle iletişiminin bir parçası olarak bağımlılıkla mücadele mesajlarının geniş kitlelere yayılmasını sağlar. Dolayısı ile İYİ Partinin beyannamede bu hususa özel bir alan açması bu stratejisini desteklemektedir. Ayrıca, bağımlılıkla mücadele merkezlerinin kurulması, yataklı tedavi merkezlerinin artırılması ve bağımlılık geçmişi olan bireylerin meslek edinmelerine yönelik destekler, milliyetçi hareketlerin toplumsal dayanışmayı güçlendirme çabalarını yansıtmaktadır. Devletin merkezi rolü ise, Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu'nun etkinleştirilmesi ve çeşitli bakanlıkların işbirliğiyle yürütülen saha raporları gibi uygulamalarla açıklanabilir. Bu strateji, toplumun sağlığını ve moral değerlerini koruma amacını taşıyan ve devletin bağımlılıkla mücadeledeki sorumluluğunu vurgulayan unsurlardır.

Emek ve Özgürlük İttifakı'nın "Buradayız Birlikte Değiştireceğiz" isimli mutabakat metninde ise bağımlılıkla mücadeleye yönelik yaklaşım, daha geniş bir siyasal perspektif ve toplumsal eleştiri içeren bir dil kullanımıyla dikkat çeker. İttifak, bağımlılığı sadece bireysel ya da sağlık sorunu olarak görmek yerine, bunu "özel bir savaş politikası" şeklinde tanımlamaktadır. Bu ifade, bağımlılıkla mücadelenin toplumsal ve siyasal bir bağlamda ele alınması gerektiğini vurgular; bağımlılığı yaratan ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler, adaletsizlikler ve devletin baskıcı politikaları gibi yapısal faktörlere işaret eder. Bu bakış açısı, bağımlılığın yalnızca bireysel zayıflık veya tercih meselesi değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun olduğunu ve bu sorunun çözülmesinin ancak köklü toplumsal değişimlerle mümkün olacağı fikrini yansıtmaktadır.

Ancak, bu bakış açısına rağmen, Emek ve Özgürlük İttifakı mutabakat metninde bağımlılıkla mücadeleye dair somut bir politika önerisi getirilmemiştir. İttifak, bağımlılığı bir savaş politikası olarak tanımlamakla birlikte, bu sorunu çözmeye yönelik pratik adımlar, belirli stratejiler veya rehberlik edici politikalar önerme noktasında somut bir çerçeve çizmediği görülmektedir. Bu da İttifak'ın bağımlılıkla mücadeleyi daha çok siyasal bir strateji olarak, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri hedef alan geniş bir çerçevede ele aldığını gösterir. Emek ve Özgürlük İttifakı'nın yaklaşımı, bağımlılıkla mücadelenin yalnızca sağlık ya da bireysel bir mesele olmaktan öte, derinlemesine yapısal sorunlarla bağlantılı bir toplumsal mücadele olarak görülmesi gerektiğini göstermektedir. Emek ve Özgürlük İttifakı, bağımlılıkla mücadeleyi ele alırken, bu sorunun çok yönlü ve yapısal bir meseleyi işaret ettiğini kabul etmekle birlikte, somut politika önerileri sunmak yerine, siyasal bir çerçeve çizmiş ve bu sorunun çözümüne yönelik daha geniş toplumsal değişim talepleriyle ilgili bir bakış açısı geliştirmiştir.

Genel itibari ile yalnızca iki parti ve mutabakat metni dışında seçim beyannamelerinde bağımlılık konusu ya işlenmemiş ya da çok fazla üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Ayrıca özellikle bağımlılığın teknolojik boyutuna yönelik somut politika önerisi bir beyanname de 'farkındalık eğitimi' dışında yer almamıştır. Özellikle bağımlılığın uyuşturucu boyutu sıkça vurgulanmıştır. Sonuçları itibari ile bireyin fiziksel ve zihinsel durumuna ciddi zararlar veren bu durumun beyannamelerde özel olarak yer alması olağan durumdur. Ancak bağımlılığın özellikle teknoloji boyutu da uzun vadede bireylerde ve doğal olarak toplumsal yapıda ciddi tahribat yaratabilme potansiyeline sahiptir. Siyasi partilerin toplumsal sorunlara çözüm önerileri seçmenleri etkileyen önemli bir unsurdur. Bu durumun seçim beyannamelerinde yer alması çalışmanın en önemli tavsiyesidir.

Çalışma 2023 seçimlerini ve seçim beyannamelerini ele alan sınırlı bir çalışmadır. Bu nedenle siyasi partilerin bağımlılığa yönelik politika önerileri seçim beyannameleri özelinde değerlendirilmiştir. Siyasi partilerin seçim çalışmalarının tamamının incelenmesi farklı politika önerilerinin belirlenmesi açısından bir sonraki çalışmalara örnek teşkil edebilir. Ayrıca farklı seçim dönemleri ile yapılabilecek bir çalışma bağımlılık politikalarının siyasi partiler özelinde gündemlerine dair bir sonucu ortaya çıkaracaktır. Bu çalışma hem literatürdeki bir eksikliği ortaya koymayı hem de siyasi partilerin toplumsal bir sorun olan bağımlılık konusundaki seçmenleri etkileme süreçlerinde yaşanan eksikliğin tespitini amaçlamıştır. Bu amaç siyasi partiler özelinde de

değerlendirilmesi gereken bir husustur.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

Adalet ve Kalkınma Partisi. (2023). Türkiye yüzyılı için doğru adımlar. Erişim tarihi: 01.09.2023, <https://www.akparti.org.tr/haberler/tu-rkiye-yu-zy%C4%B1%C4%B1-ic-in-dog-ru-ad%C4%B1mlar-2023-sec-im-be-yannamesi-14-04-2023-14-22-41/>

American Psychiatric Association (APA). (2023). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Erişim tarihi: 01.09.2023, <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>

Ateş, H., ve Koçak, A. (2018). *Bir kamu politikası olarak bağımlılıkla mücadele*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aytaç, S. E. (2017). Türkiye'de siyasi partilerin seçim beyannamelerindeki politika öncelikleri, 2002–2015. *Journal of Political Sciences*, 26(2), 7-26. <http://dx.doi.org/10.26650/siyasal.2017.26.2.0001>

Bazı kanunlar ile 375 sayılı kanun hükmünde kararnamede değişiklik yapılması hakkında kanun. (2013, 24 Mayıs). Kanun No. 6487. Erişim tarihi: 17.08.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130611-1.htm>

Bellis, D. J. (1981). *Heroin and politicians: The failure of public policy to*

control addiction in America. Connecticut: Praeger Press.

BMKY. (2019). Bağımlılıkla mücadele genelgesi. Erişim tarihi: 21.08.2023, <https://bmyk.gov.tr/Eklenti/38462/0/bagimlilikla-mucadele-cumhurbaskanligi-genelgesipdf.pdf>

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

Büyük Birlik Partisi. (2023). Türkiye için biz varız. Erişim tarihi: 01.09.2023, <https://www.bbp.org.tr/>

Cochran, L. C., and Malone, F. E. (2010). *Public policy: Perspectives and choices* (4. baskı). United States: Lynne Rienner Publishers.

Cumhuriyet Halk Partisi. (2023). Ortak politikalar metni. Erişim tarihi: 01.09.2023, <https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni/>

Çatı, K., ve Cengiz, S. (2019). Politik pazarlama çerçevesinde siyasi partilerin seçim beyannamelerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1701-1712.

Dağlı, Z. (2019). Bağımlılıkla mücadele politikasında din görevlilerinin rolü üzerine bir değerlendirme: Düzce örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 285-297.

Dellaloğlu, B. F. (2001). Kent öznenin evidir. F. Gümüşoğlu (Ed.), *21. Yüzyıl karşısında kent ve insan* içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Doğan, N. (2011). Türk muhafazakârlığının devlet algısı: Nurettin Topçu örneği. *Doğu-Batı*, 58, 213-228.

Ertürk, K. Ö., ve Şeşen, E. (2017). Bir halkla ilişkiler aracı olarak seçim beyannameleri: 2000'li yıllar üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 60-80. DOI: 10.17680/erciyesakademia.291886

Esin, P. (1982). *İş bölümü, yabancılaşma ve sosyal politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Fujii, E. T. (1975). Heroin addiction and public policy. *Journal of Urban Economics*, 2(2), 181-198.

Giddens, A. (2009). *Sağ ve solun ötesinde*, (Müge Sözen Çev.). İstanbul: Metis Yayınları, İstanbul.

Griffin, K. W., and Botvin, G. J. (2010). Evidence-based interventions for

preventing substance use disorders in adolescents. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 19(3), 505-526.

Halkların Demokratik Partisi, (2023). Buradayız birlikte değiştireceğiz. Erişim tarihi: 01.09.2023, [https://hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2023/yesilsolsecimbeyanname .pdf](https://hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2023/yesilsolsecimbeyanname.pdf)

Hopkins, T. K., ve Wallerstein, I. (2000). Dünya-sistemi: Bir kriz var mı? T. K. Hopkins, I. Wallerstein, N. Ersoy, E. Abadoğlu, O. Akalın, ve Y. Kaya (Ed.), *Geçiş çağı: Dünya sisteminin yörüngesi (1945-2025)* içinde (s. 9-21). Diyarbakır: Avesta.

Hür Dava Partisi. (2023). 2023 seçim vizyon belgesi. Erişim tarihi: 01.09.2023, <https://hudapar.org/yayin-detay/4660qva3tcdtj0vvbjr5ac2n5t2023Se%C3%A7imVizyonBelgesi>

İbn Haldun. (1990). *Mukaddime I* (Z. K. Ugan, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İnternet ortamında yapılan yayınların düzenlenmesi ve bu yayınlar yoluyla işlenen suçlarla mücadele edilmesi hakkında kanun. (2007, 4 Mayıs). Kanun No: 5651. Erişim tarihi: 21.08.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5651.pdf>

İYİ Parti. (2023). Türkiye tarih yazacak. Erişim tarihi: 01.09.2023. <https://turkiyetarih yazacak.com/assets/pdfs/beyanname.pdf>,

Keleş, R. (2000). *Kentleşme ve kent politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kilmer, B., Caulkins, J. P., Bond, B. M., ve Reuter, P. H. (2010). Reducing drug trafficking revenues and violence in Mexico: Would legalizing marijuana in California help? *RAND Corporation*. Erişim tarihi: 12.08.2023, <http://www.jstor.org/stable/10.7249/op325rc>.

Kurun, İ. (2017). Mısır ve Türkiye'deki üç İslami siyasi hareketin siyasi stratejilerinin karşılaştırmalı bir analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 17-48.

Kürüm, Z. (2011). Marksist kavram olarak yabancılaşma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KVK. (2016). *Kişisel verilerin korunması kanunu*. Erişim tarihi: 21.08.2023, <https://kvkk.gov.tr/yayinlar/K%C4%B0%C5%9E%C4%B0SEL%20VER%C4%B0LER%C4%B0N%20KORUNMASI%20KANUNU%20VE%20UYGULAMASI.pdf>.

Levy, D. T., Boyle, R. G., and Abrams, D. B. (2012). The role of public policies in reducing smoking: The Minnesota SimSmoke tobacco policy model. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(5 Suppl 3), 179-186. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2012.07.037>.

Mandaville, P. (2013). *Küresel siyasi İslam*. Ankara: Sitare Yayınları.

Ögel, K. (1996). *Uyuşturucu maddeler ve bağımlılık okul eğitim paketi, öğrenci anketi bulguları*. AMATEM-Özel Okullar Derneği Yayını.

Putnam, R. D. (2001). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Touchstone Books by Simon & Schuster.

Şencan, F. (2022). *Kentlileşme sürecinde bağımlılık sarmalı*. İstanbul: Rumeli Yayıncılık & Publishing.

Tanıl, B. (2003). *Türk sağının üç hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Terkan, B. (2010). Siyasi partilerin kadına ilişkin söylem ve politikaları (AKP ve CHP örneği). *Selçuk İletişim*, 6(2), 115-136.

Tokgöz, O. (2010). *Seçimler, siyasal reklamlar ve siyasal iletişim*. Ankara: İmge Kitabevi.

Tunçay, M. (1967). *Türkiye'de sol akımlar (1908-1925)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk Ceza Kanunu. (26.09.2004). *Kanun No: 5237*. Erişim tarihi: 17.08.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf>.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (18.10.1982). *Kanun No: 2709*. Erişim tarihi: 17.08.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>.

Tütün ürünlerinin zararlarının önlenmesi ve kontrolü hakkında kanun. (26.11.1996). *Kanun No: 4207*. Erişim tarihi: 21.08.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4207.pdf>.

Unition Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2023). *World drug report*. Erişim tarihi: 17.08.2023, <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2023.html>.

Uyuşturucu maddelerin murakabesi hakkında kanun. (12.06.1933). *Kanun No: 2313*. Erişim tarihi: 17.08.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2313.pdf>.

World Health Organization (WHO). (2023). *Global status report on alcohol and health*. Erişim tarihi: 12.08.2023, <https://www.who.int/publications/i/>

item/9789241565639.

Yavuz, Ö. ve Çöpoğlu, M. (2018). Türkiye’de bağımlılık sorunu ve bağımlılıkla mücadele: Politika analizi çerçevesinde bir değerlendirme. İçinde H. Ateş ve A. Koçak (Ed.), *Bir kamu politikası olarak bağımlılıkla mücadele* (ss. 127-146). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yeniden Refah Partisi. (2023). *Türkiye’nin değeri*. Erişim tarihi: 17.08.2023, <https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/secim-konseptimiz/2511>.

Yeşilay. (2023). *Temel değerlerimiz*. Erişim tarihi: 21.08.2023, <https://www.yesilay.org.tr/tr/>.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YAZARLARA BİLGİ

AMAÇ VE KAPSAM

Tesam Akademi Dergisi, TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin sosyal politika, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanında orijinal ve özgün çalışmalarla hazırlayıp yılda 2 kez (Ocak ve Temmuz) yayınladığı hakemli bir dergidir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildiriler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğu takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Açık Erişim İlkesi

Tesam Akademi Dergisi, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Tesam Akademi Dergisi'nin makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale Değerlendirme Kabul Şartı

Derginin Yazarlara Bilgi metninde açıklanan ilke ve kurallara uymayan ve Yazıların Hazırlanması başlığı altında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale

konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

TESAM Akademi Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir

zorlama altında olmamalıdır.

- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Yazı Tipi

Bütün metinde 11 punto Cambria yazı karakteri kullanılır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız.

Sayfa Yapısı

- A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.

- Çalışmalar tek sütun olarak hazırlanmalıdır.
- Paragraflarda ve başlıklarda girinti ve çıkıntı olmamalıdır.
- Çalışmalar 4500 - 8500 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0,6 nk
- satır aralığı 1,5 olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (!) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri belirtilmelidir.

Öz

Öz 150-180 kelime arasında olmalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler ve Genişletilmiş Özet

Dergimize gönderilen Türkçe makalelerde Giriş bölümünden önce 150-180 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz (abstract) ile Türkçe makalelerde 750-1000 kelime içeren İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce makalelerde ise, yalnızca İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 3-5 İngilizce, 3-5 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir.

Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir.

Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Kaynakça

Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (APA) (6. baskı) adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır.

TABLO, ŞEKİL VE EKLER

Tablo ve Şekiller

Tablo, Şekil, resim, grafik vb. unsurlar metin içerisinde yer almalıdır. Çalışmanın sonunda ayrıca verilmemelidir.

Tablo ve Şekillerde genel Őablonun dışında 10 punto Cambria yazı karakteri kullanılır.

Kaynak kısmı ise tablonun altında olup, 9 punto Cambria ve standart yazı karakteri kullanılır.

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- nce ve sonra alanı 0 nk,
- satır aralığı tek olmalıdır.

Başlıklar sola dayalı, bold ve rakam ile sıralanarak yazılmalı. (“**Tablo 1**” veya “**Şekil 5**” gibi...)

Tablo ve Şekiller sola dayalı olmalı ve metin kaydırma özelliği kapalı olmalıdır.

Ekler

Her bir ek ayrı sayfalarda, kaynakçadan sonra verilmelidir.

Başlıkları 11 punto Cambria, bold ve sola dayalı yazılmalıdır. (“**EK 1**” gibi...)

BAŞLIK SİSTEMİ

Başlık Oluşturma

Her düzeydeki başlığı oluşturun kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalıdır (ve, ile, de, mi gibi ekler her zaman küçük harfle yazılmalıdır.)

Tablo ve Şekil başlıkları da bu kurala göre düzenlenmelidir.

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

Birinci Düzey Başlık

Sola dayalı ve bold yazılmalıdır. Kendinden nceki paragraftan bir satır boşluk ile ayrılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı bold ve italik yazılmalıdır. Kendinden nceki paragraftan satır

boşluğu ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı, bold ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve Şekil ifadeleri (**Tablo 1**, **Şekil 1** gibi) bold kullanılmalıdır, başlıklar ise ifadelerin altında düz şekilde yazılmalıdır.

REFERANS KULLANIMI

Metin İçi Referans Gösterimi

Atıflarda yazarlar arasında & işareti değil ve ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek;

Arpacı ve Kuyu'nun (2000) çalışması... (Kesme işaretini parantezli ifadeye koymayınız)

(Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 72)

(Arpacı, Kuyu ve Huysuz, 2000, ss. 12-13)

Detaylar için **Temel Atıf Biçimleri** tablosuna başvurunuz.

Atıfların Sıralanması

Parantez için atıflar alfabetik olarak dizilmelidir.

Örnek;

(Arpacı, 2013; Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut ve Karpata, 2013)

Aktarılan Kaynak

Bir referansın içindeki bir başka referanstan yapılan aktarma aşağıdaki gibi gösterilmelidir.

Örnek;

(Torgerson, 1958, ss. 1-8'den akt., Baykul, 2000; Zengin, 1957'den akt., Pınar, 1999)

DİĞER HUSUSLAR

Vurgu

Başlıklar, tablo ve şekillerde yer alan temel değişkenler haricinde metin içerisinde bold kullanılmamalıdır. Vurgulanmak istenen hususlar açma kapama tırnak imi [“ ”] veya italik kullanımı ile yapılmalıdır.

Doğrudan Alıntılar

Doğrudan alıntılar normal metne göre soldan ve sağdan girintili ve 11 punto italik olarak yazılmalıdır.

Temel Atf Biçimleri

Atf Türü	Metin İçinde İlk Atf	Metin İçi Müteakip Atflar	Parantez İçi İlk Atf	Parantez İçi Müteakip Atflar
Tek Yazarlı	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
İki Yazarlı	Walker ve Allen (2004)	Walker ve Allen (2004)	(Walker ve Allen, 2004)	(Walker ve Allen, 2004)
Üç Yazarlı	Bradley, Ramirez ve Soo (1999)	Bradley ve arkadaşları (1999)	(Bradley, Ramirez ve Soo, 1999)	(Bradley ve ark., 1999)
Dört Yazarlı	Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh (2006)	Bradley ve arkadaşları (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh, 2006)	(Bradley ve ark., 2006)
Beş Yazarlı	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo (2008)	Walker ve arkadaşları (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo, 2008)	(Walker ve ark., 2008)
Altı ve Daha Fazla Yazarlı	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)
Kurum (Kısaltması yaygın kullanılan)	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2003)	MEB (2003)	(Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003)	(MEB, 2003)

Temel Kaynakça Öğeleri

Kitap

Türkçe Kitap

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Türkçe'ye Çevrilmiş Kitap

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Türkçe Editörlü Kitap

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütakabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

İngilizce Kitap

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

İngilizce Editörlü Kitap

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Çok Yazarlı İngilizce Kitap

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Makale</p>	<p>Türkçe Makale Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>İngilizce Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Edinilmiş Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Tez</p>	<p>Yüksek Lisans Tezi Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye’de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doktora Tezi Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Kongre / Sempozyum Bildirileri</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey’s migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks</i>. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye’nin Gelecekteki Konumu, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>İnternet Kaynakları</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan’daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey’s challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

INFORMATION FOR AUTHORS

AIM AND SCOPE

TESAM Academic Journal is a refereed journal covering original and genuine studies on the areas of social policy, economy, foreign policy, sociology and published biannually (January and July) by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre.

Besides hypothetical and analytical genuine studies, the Journal provides genuine compilations, short assertions, translations, and letter to the editor like writings and also it provides notes that examine current events under the name of agenda.

The main objective of the TESAM Academy is, to prepare an academic ground for both scientific studies about published issues and to create new opportunities by enabling relevant views to be shared. Also to be able to contribute to the domestic and abroad social sciences literature with the synergy composed of the ideas of writers who think differently in social sciences.

Without any compromising on quality and reliability, and with its persistency, TESAM Academy Journal claims to be the one of the chief publications in the academic community.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The

copyright of the published articles and pictures belong to the Journal.

Open Access Statement

Journal of TESAM Academy is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of TESAM Academy are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en/>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Condition of Acceptance For Evaluation

Manuscripts which do not comply with the principles and rules defined in the Information for Authors and which do not meet the requirements stated in the Manuscript Preparation section in below are not taken into consideration and will be returned to the corresponding author for the completion of the necessary arrangements.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal. Reviewers' judgments must be objective.

Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Journal of TESAM Academy is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are

unnethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The journal adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered

for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in “conceptualization and design of the study”, “collecting the data”, “analyzing the data”, “writing the manuscript”, “reviewing the manuscript with a critical perspective” and “planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it”. Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author’s obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed. Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process. The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

THE GENERAL FORMAT FEATURES

Font

11 point Cambria font is used for all text. Look at the related section about how to prepare the tables and figures.

Page Setup

- You should leave 2.5 cm (0.98 inch) blank to the top, bottom, left and right margins of the A4 size paper. It should be full justified. There should not be a hyphen at the end of the lines
- Studies should be prepared as a single column.
- There shouldn't be recesses and protrusions in the paragraphs and headings
- The manuscripts should contain between 4500 and 8500 words and the page numbers must be at the bottom and in the middle.

Paragraph Structure

In paragraph tab, indents section;

- 0.6 pt before and after
- Line space should be 1.5.

SECTIONS of the STUDY

Title

Article's title should be uppercase, bold and centered on the page. If the study has already submitted or it is made from a project or thesis, etc, an explanation should be made by placing * footnote at the end of the title.

Author Names

Author names should be italicized. Author's / authors' full names, academic degrees, institutions in which they work and e-mail information should be

specified.

Abstract and Extended Abstract

Submitted manuscripts in Turkish must have before the introduction section, the abstract both in Turkish and English, between 150 and 180 words and an extended abstract in English between 750-1000 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Underneath the abstracts, 3 to 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English. If the manuscript is written in English, it must include an abstract only in English.

Main Text

Quantitative and qualitative studies should contain Introduction, Methods, Results and Discussion sections. The sample / Working Group, Data Collection Tools and Process subdivisions should necessarily be situated in method section. Subdivision of model should exist only if the model is original.

Compilations should reveal the problem, analyze relevant literature with a competent way, should concentrate on the deficiencies, gaps and contradictions in the literature and should mention the steps to be taken for the solution.

The changes can be made according to type of the issue in the other studies. But you should be careful that it shouldn't have many subsections or else so many details cause that the reader has difficulties about taking advantage of the text.

Bibliography

The writing rules that are specified in a book, Publication Manual of the American Psychological Association (APA) (6th edition) published by American Psychological Association, should be applied both in the text and bibliography.

TABLES, FIGURES AND APPENDIX

Tables, Figures

Elements like tables, figures, pictures, graphics etc. should be included in the text. They shouldn't be placed additionally at the end of the study.

10 point, Cambria and regular font is used in the tables and figures except general template.

The resource section is under the chart, 9 point Cambria font is used.

In paragraph tab, recess section;

before and after space 0 pt,

line spacing should be single.

The titles should be left justified, bold and written by putting in order with number. (For instance “**Chart 1**” or “**Figure 5**” ...)

Tables and figures should be left justified and text scrolling feature should be turned off.

Appendices

Each annex should be in separate pages and given after the bibliography.

Titles should be written left justified, 11 point, Cambria and bold (like “**Annex 1**”)

TITLE SYSTEM

Title Formation

All title's words' initial should be capitalized. (words like and, with, also should be written in small letters all the time)

Table's and figure's titles should be arranged according to these rules.

Basic Titles

The title of the study and basic headings (Methods, Results, Discussion) should be written center justified and bold.

First Level Title

It should be written left justified and bold. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Second Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Third Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . There should be colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Fourth Level Title

It should be written left justified and italicized. There should be colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

It isn't recommended that you create more titles than five levels.

Tables and Figures' Titles

Tables and Figures' statements (like **Table 1**, in **Figure 1**) should be bold.

The titles of tables and figures should be italic.

USE OF REFERENCE

Reference Display Inside of the Text

You should use “and” instead of & symbol between authors in citations.

For Instance;

Arpacı and Kuyu’s (2000) study... (Do not use the apostrophe in parenthetical statement)

(Arpacı and Kuyu, 2010, p. 72)

(Arpacı, Kuyu and Huysuz, 2000, p. 12-13)

Look at table of **Basic Citation Format** for details.

Ordering Citations

Citations in parenthesis should be in alphabetical order

For Instance;

(Arpacı, 2013; Arpacı and Kuyu, 2010, p. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut and Karpat, 2013)

Resources Transferred

A transfer made from a reference that is in another reference should be indicated as follows:

For Instance;

(Torgerson, 1958, from pp.1-8 Baykul, 2000; Zengin, from 1957, Pınar, 1999)

OTHER ISSUES

Emphasis

Bold shouldn’t be used in the text except for basic variables in titles, tables and figures. The points that required to be highlighted should be italicized or you should use opening and closing quotation marks [“”].

Direct Quotes

Direct quotes should be written 11 point, italics, left and right indented as regards normal text.

Basic Citation Format

Reference Type	The first reference in the text	Following references in the text	The first reference in the parenthesis	Following references in the parenthesis
Single Author	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
Two Authors	Walker and Allen (2004)	Walker and Allen (2004)	(Walker and Allen, 2004)	(Walker and Allen, 2004)
Three Authors	Bradley, Ramirez and Soo (1999)	Bradley et al. (1999)	(Bradley, Ramirez and Soo, 1999)	(Bradley et al., 1999)
Four Authors	Bradley, Ramirez, Soo and Walsh (2006)	Bradley et al. (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo and Walsh, 2006)	(Bradley et al., 2006)
Five Authors	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo (2008)	Walker et al., (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo, 2008)	(Walker et al., 2008)
Six and more Authors	Wasserstein et al. (2005)	Wasserstein et al., (2005)	(Wasserstein et al., 2005)	(Wasserstein et al., 2005)
associations, government agencies etc. (commonly used abbreviation)	Ministry of Education (MOE, 2003)	MOE (2003)	(Ministry of Education[MOE], 2003)	(MOE, 2003)

References Examples

Books

Book in Turkish

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Book Translated in Turkish

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Edited Book

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Turkish Book with Multiple Authors

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütakabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye’de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Book Chapter in an Edited Book in Turkish

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

Book in English

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

English Edited Book

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

English Book with Multiple Authors

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

Book Chapter in an Edited Book in English

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Article</p>	<p>Article in Turkish Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>Article in English Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Magazine Article Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Thesis</p>	<p>Master's Thesis Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye'de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doctoral Dissertation Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Meetings and Symposium</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey's migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye'nin Gelecekteki Konumu</i>, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>Internet</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan'daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey's challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

